

NAUWKEURIGE
BESCHRYVING
DER
AARDGEWASSEN,
TWEEDE STUK.

NAUWKEURIGE BESCHRYVING *DER* GEWASSEN, *ALS* BOOMEN, HEESTERS, KRUYDEN, BLOEMEN.

DERDE BOEKS TWEEDE STUK,

Vervolgende de

LAGE PLANTEN, KRUYDEN, BOLLEN en BLOEMEN.

CCLXIV HOOFDSTUK.

HYACINTH.

Namen.

En zeer schoone, bezienswaardige, en gantsch welriekende *Bloem*, dus genoemd in het *Neederlandsch* en *Hoogduytsch*; in het *Latijn* ook HYACINTHUS, en in het *Italiaansch* HIACINTO.

Veelerley soorten.

Hier van zijn mij in haren aart veele veranderlijke soorten bekend; onnodig hier al te zamen verhaald te worden, wijl ze doch meest alle van de zelve *Bouwing* en *Waarneeming* zijn.

Wat voor een aarde zij beminnen.

Zij beminnen uyt eygener aart een goede zeer zandige aarde, met matig twee-jarige Paerde-, of een-jarige Koeyemist en een weynig een-jarige Hoenderdrek doormengd; of alleen met twee-jarige Koeyemist, indien de plaats, daar ze gezet zullen worden, warm of droog van aart is: een opene, warme, welgeleegene plaats, en matige vochtigheyd. Konnen tamelijk wel de *Winter-koude* en andere ongeleegentheeden des tijds uytstaan, wanneer de *Winters* niet al te streng zijn; zoo dat men ze dan wel ongedekt mag laten blijven. Maar als zich de zelve zeer fel aanstellen, met veel *Sneeuw*; of ook wel veel *koude vochtigheyd*, zoo is geraadzaam en goed, haar voor deeze schadelijkheeden met Stroo, Run, of iet anders te dekken; of te planten in een *Zonnebak*, welke met houte Vensteren op en toe gedaan kan worden, na de bequaamheyd of onbequaamheyd des tijds.

Bewaring in de Winter.

Opneeming, en weer inzetting.

Men neemt ze ieder jaar in 't laatste van de Maand *Julius* uyt de aarde op, en men bewaard ze in een drooge plaats. Naderhand de grond weer omgesmeeten, en met nieuwe Paerde-, of twee-jarige Koeyemist voorzien zijnde, wordenze met een volle Maan van *September*, of straks na 't eerste Quartier (wijl ze niet boven de vijf of zes weeken zonder te verderven, uyt de aarde mogen blijven) weer ingezet. Hoe zulks dieper geschied, hoe ze meer *Afzetzels* krijgen, ook minder van *Sneeuw-water* of veel *Reegen* gequeld worden. Men laat ze ook wel een jaar overstaan, zoo dat men ze alleenlijk in de tweede *Zomer* opneemt.

Wat bij de zaying in acht te neemen staat.

Geeven in deeze Landen volkomen rijp *Zaad*; het welk, vergaderd zijnde met een volle Maan van *September*, een vinger-breedte diep moet gezayd zijn in een houten Vat, in de aarde gesteld. Zoo komen'er in 't volgende Voorjaar *jongen* van op, die in 't vierde,

vijfde of zesde jaar haar eerste *Bloemen* geeven: waar uyt dikmaal schoone veranderlijke couleuren voortkomen, welke met vermaak worden aanschouwd. Doch niet alleen hier door worden ze *vermeenigvuldigd*, maar ook *aangewonnen* door hare aangegroeyde *jonge Bolletjens*, welke men bij de opneeming van de *oude* afscheyd.

Hyacinth van Peru, met een witte Bloem: en met een blauwe.

De HYACINTHUS PERUVIANUS FLORE ALBO, of *Hyacinth van Peru met een witte Bloem*; en FLORE CŒRULEO, of *met een blauwe Bloem*, en andere diergelijke, uyt warme Landen voortgekomen, zijn van naturen teederder dan de andere; verderven veel lichter door sterke *koude*. En schoon men ze met droog Turfmul, Run of iet anders bedekt, of in de voorgemeldde *Zonnebak* plant, zoo geeven ze doch elke *Zomer* geen *Bloemen*; inzonderheyd niet als ze in vette aarde staan.

Hoe waargenomen diend te worden.

Worden derhalven veel bequamer in Potten gesteld, gevuld met een goede, gemeene, zandige grond, en voor 't meeste gedeelte met 't Mol der van binnen verdorvene Boomen, of in plaats van 't zelve met 't Mol der verrotte Boombladeren wel door een gemengt: en 's *Winters* droog binnens huys bewaard; zoo dragen ze veel beeter; en krijgen dikmaal *Bloemen*, onaangezien zij van *Capo de bon Esperance*, of andere heete Gewesten van *Africa* en *America* herwaarts gezonden zijn; voornamentlijk als ze door de geheele Maand van *April* van de eene warme Paerdemist in de andere worden gezet. Ondertusschen leeveren ze noyt, of zelden, rijp *Zaad*. Konnen echter *aangewonnen* worden door hare aangewassene *jonge Bollen*, gelijk de voorgaande soort.

Welriekende Hyacinth uyt Virginien; van driederley soorten.

Van de HYACINTHUS VIRGINIANUS ODORATISSIMUS, of *zeer welriekende Hyacinth uyt Virginien*, zijn mij in haren aart *drie* soorten bekend; als:

I. HYACINTHUS VIRGINIANUS ALBUS ODORATUS MAJOR. II. MINOR, of *groote* en *kleyne welriekende Hyacinth uyt Virginien met een witte Bloem*. III. HYACINTHUS VIRGINIANUS ODORATUS FLORE CŒRULEO, of *Virginiaansche Hyacinth met een welriekende blauwe Bloem*.

Groote welriekende, met een witte Bloem. Bloemen. Steel. Bladeren.

De *groote* draagd de grootste *Bloemen*, zijnde lang van *Kelk*; dik van aart, van binnen hol, gelijk de *Bloem* van *Tabak*; ook op de zelve wijze boven open; rond, zeer welriekend; inwendig voorzien met zes groene en kluchtig gedrayde *Draadjens*, ook inwendig blijvende. De verwe is grijs-wit. Duuren eenige dagen. Rusten op een dikke, ronde, bleek-groene, ter hoogte van drie voeten regt-opschietende, doch zwakke *Steel*, met twee of drie hol boven malkander gestelde *Bladeren* voorzien. Welke *Steel* zijnen oorsprong neemt uyt het middenste *Hert* der *Bladeren*; zijnde bleek-groen van verwe, tamelijk lang; voor in een spits, en gemeenelijk neerwaarts gebogen punteyndigende: in 't midden geuts-wijze aan beyde de zijden met hare randen teegens malkander opstaande, eeven gelijk die van het *Phalangium Virginianum*, of *Phalangium uyt Virginien*; ook in gedaante, substantie, en zachtheyd in 't aanraken de zelve zeer gelijk.

Kleyne welriekende, met een witte Bloem.

De HYACINTHUS VIRGINIANUS ODORATUS MINOR, of *kleyne welriekende Hyacinth uyt Virginien*, heeft wel de zelve gedaante en *Bladeren*, doch schiet met zijne *Steel* niet zoo hoog op. Geeft ook wat kleyner *Bloemen*, zeer zuyver wit, en boven verdeeld in zes voor spits toegaande *Bladeren*, Stars-wijze. Deeze vergaan zijnde, laten in onze Gewesten noyt eenig volkomen *Zaad* na. Konnen echter genoegzaam *vermeenigvuldigd* worden door hare aangegroeyde *Bolwortel*.

Blauwe welriekende.

De HYACINTHUS VIRGINIANUS ODORATUS FLORE CŒRULEO, of *Blauwe welriekende Hyacinth uyt Virginien*, is die met de *witte Bloemen* in alles gelijk; uytgezonderd dat de *Bolwortel* wat sterker en grooter valt.

Aanmerking.

Hier staat aan te merken, dat de *Bollen* deezer *welriekende Virginiaansche Hyacinthen* eens *gebloeyd* hebbende, zelden, of noyt weer *Bloemen* geeven.

Deeze zijn de teederste van al de andere soorten; en hoe derhalven waar te neemen.

Deeze *Virginiaansche soorten* zijn de teederste van alle. Konnen gantschelijk geen *Vorst*, *Sneeuw*, *koude Reegenen*, of diergelijke ongeleegentheeden verdragen. Moeten derhalven niet alleen in Potten, maar ook in een warme plaats binnens huys worden gezet, waar in men, gedurende de *Winter*, door een yzeren Oven vuurd. Met geen Water moet men ze begieten, maar haar zeer droog houden, zoo wel in de *Herfst*, als in de *Wintertijd*; ook niet voor *April* weer buyten stellen: dan noch haar wel wagten voor veel *vochtigheyd*, *koude nagten*, en *hayrige Winden*.

In wat grond te verplanten.

Zij verliezen gemeenelijk 's *Winters* hare *Bladeren*. Worden met een volle Maan van *April* verplant in een goede, zandige aarde, doormengd met een weynig twee-jarige kleyn-gewreevene Paerdemist, een-jarige Hoenderdrek, en 't Mol der verrotte Boombladeren. Krijgen in deeze koude Gewesten niet ieder jaar, maar dikmaal eerst om 't vierde, zesde, agtste of 't tiende, ja veeltijds noyt eenige *Bloemen*.

Op wat voor een wijze men deeze schoone Planten bloeyende kan maken.

Indien nu dit mogt gebeuren, zoo neem *Weyte Zeemel*, of ook wel *Draf*. Giet'er Reegenwater op, en roer het genoegzaam door malkander, zoo zal het *Fermenteeren*, of Gesten. Vul, dit gedaan zijnde, een Pot ten halven daar meê; en leg daar op een vingerbreed hoogte van de voorgenoemde goede aarde. Zet op de zelve in *April* een of twee *Bollen*, met de gemeldde volle Maan, en bedek ze geheel met eeven de zelve aarde. Leg voorts al weer daar op een duym breed hoogte van de *gefermenteerde Zemel*; dan weer aarde, tot dat de Pot tot boven toe vol is. Stel ze dan tot de bovenste rand toe in varssche warme Paerdemist, veertien dagen lang. Neem ze ten eynde diens tijds weer daar uyt, wijl de Mist niet langer hare warmte behoud; en zet ze weer in nieuwe warme. Hier in moet men zoo lang voortgaan, tot dat de uytgekomene *jonge* aan het wassen zijn geraakt. Laat ze dan in de laatste Paerdemist staan, op een goede warme plaats; of neem ze uyt; zoo zullen ze doorgaans, ieder jaar, op een hooge *Steel* wassende, veele bij malkander gevoegde, boven de andere lieffelijk riekende, en de eene na de andere opengaande *Bloemen* geeven.

Andere,

Doch naderhand heb ik door ervarentheyd bevonden, de volgende manier van *verplanting* beeter te zijn.

en beeter wijze van verplanting en queeking.

Neem in het *Voorjaar* een kleyne Pot: doe daar in een gedeelte een-jarige, kleyn-gewreevene Paerdemist; bedek die tot boven toe met een goede, vette, zandige aarde. Zet in 't midden der zelve een *Bol* teegens de volle Maan van *April*, zoo hoog, dat de bovenste punt der *Bol* met de aarde gelijk kome, of eeven daar boven uytsteeke. Stel dan de Pot in warme Paerdemist, op een luchtige, en wel ter Zon geleegene plaats, of in een *Zonnebak*, en dek ze boven geheel toe met een Glas; zoo dat'er niet een eenige druppel Water bij kan komen, en de stralen der Zon daar op konnen speelen. Neem, na agt of tien dagen, de Pot weer uyt, en zet ze andermaal in nieuwe varssche Paerdemist; dus voortgaande, tot dat de *Bol* een lid van een vinger, of wat langer, geschooten heeft. Dan neemt men de Pot uyt, en men steld ze open voor Zon en Reegen, wijl ze dan die beyde genieten moet. Doch indien'er te veel Reegen quam, zoo mag men ze nu en dan noch wel dekken, tot dat ze een geheele vinger lang heeft geschooten.

Hoe met de Bollen te handelen. Aanwinning.

Als de *Bollen* in den *Herfst gebloeyd* hebben, mogen ze geen Reegen meer ontfangen; tot dat ze, in haar zelven droog geworden, binnens huys worden gebragt. Dus uyt de aarde opgenomen, legt men ze op een drooge, en voor de *Vorst* bevrijdde plaats wech. Of ook, men laat ze wel in de Pot blijven, en de aarde te eenemaal uytdroogen; tot dat men ze eyndelijk weer in *April* op de gehoorde wijze aan de aarde beveeld, en de grootste aangewassene *Bollen* van de oude, of de gebloeyd hebbende, afneemt; dan ook in Potten verplant,

HYPERICUM ARBORESCENS.

verplant. Deeze zijn de beste, om nieuwe *Bloemen* voort te brengen. Want die eens *gebloeyd* hebben, geeven (gelijk alreeds hier boven gezegt is) zelden voor de tweedemaal *Bloemen*, maar blijven gemeenelijk daar na onvruchtbaar.

KRACHTEN.

Dod. l. 7. c. 17. DE *Bolwortel* van *Hyacinth*, alleen in de Geneeskonst gebruykelijk, doch geenzins ter spijs voor Menschen of Beesten, vermits in de zelve eenige quaadaardigheyd woond, is verdrogende in den eersten, en verkoelende in den tweeden graad.

Diosc. l. 4. c. 63. Gestoten, met Wijn vermengt, en gelegt op de *heymlijke Leeden der kinderen*, ook op de *Lippen en Kin der jongelingen*, belet daar voor een lange tijd de *groeying des Hayrs*.

Durant. hist. Plant. fol. 229. Een *Drachma* van de zelve met Wijn ingenomen, of de Wijn, waar in de gekneusde *Bolwortelen* gezoden zijn geweest, gedronken, *verstopt* het Ligchaam: helpt de geene, die van *giftige Dieren* zijn gestoken of gebeeten; en doed gemakkelijk *Water lossen*.

Galen. lib. Med. Simp. 8. Het *Zaad* is verdrogende tot in het laatste van den tweeden graad, eevenwel middelmatig, tusschen koud en warm; daar beneevens afvagende en te zamentrekkende van aart.

Laurenb. l. 1. App. Pl. c. 11. Het zelve gestoten, en met Wijn gebruykt, heeft de zelve werking, doch veel krachtiger. Geneest daarenboven de *Geelzucht*, en de geene, welke van *Spinnen* of *Scorpioenen* gestoken zijn. Stopt ook beyde de *buyk-* en *roode Loop*.

CCLXV HOOFDSTUK.

SINT JANS KRUYD.

Namen. Et deezen naam in 't *Neederlandsch* bekend, word in het *Latijn* geheeten HYPERICUM, PERFORATA, en ANDROSÆMUM: in het *Hoogduytsch* SANT JOHANS KRAUT: in 't *Fransch* MILLEPERTUIS; en in 't *Italiaansch* HIPERICO, PERFORATA, en HERBA DI SAN GIOVANNI.

Veelerley veranderlijke soorten; Hier van zijn mij in haren aart eenige veranderlijke soorten bekend; namentlijk:

I. HYPERICUM VULGARE, of *gemeen Sint Jans kruyd*. II. NON PERFORATUM, of *Sint Jans kruyd, met niet doorboorde Bladeren*; anders ook ASCYRUM genoemd. III. BACCIFERUM, *sive* ANDROSÆMUM, of *Sint Jans kruyd met zwarte Beziën*, anders MANSBLOED geheeten. IV. NON BACCIFERUM, of *zonder Beziën*. V. TOMENTOSUM REPENS, of *wolachtig kruypende Sint Jans kruyd*. VI. ARBORESCENS, of *tot een kleyn Boomtje opwassende Sint Jans kruyd*. *tot dertien in getal hier voorgesteld.* VII. HIRCINUM FRUTICESCENS, of *struvellig Sint Jans kruyd*, *stinkende* gelijk een Bok. VIII. MINIMUM SUPINUM SEPTENTRIONALE, of *kleyn achterover leggend Sint Jans kruyd uyt de Oostersche en Noorder Landen*. IX. CRETICUM FLORE MAGNO, of *uyt Candien, met een groote Bloem*. X. LATIFOLIUM LUSITANICUM, of *breed-bladerig Sint Jans kruyd uyt Portugal*. XI. TOMENTOSUM SUPINUM MARINUM LUSITANICUM, of *wolachtig leggende Zee-Sint Jans kruyd uyt Portugal*. XII. PULCHRUM TRAGI, of *schoon Sint Jans kruyd, van* HIERONYMUS TRAGUS *zoo genoemd*. XIII. HYPERICUM MINIMUM REPENS MONTIS LIBANI, of *zeer kleyn kruypend Sint Jans kruyd van den Berg Libanus*. Niet alle zijn ze van de zelve *Bouwing* en *Waarneeming*.

Wat voor een grond zij beminnen. Echter beminnen ze al te zamen een goede, gemeene, zandige, en met twee-jarige Paerdemist tamelijk voorziene grond; een vrije, welgeleegene plaats, en niet te veel Reegen. Verdragen in de *Winter* sterke *koude*, en geeven de meeste tijd rijp *Zaad*; 't welk met een wassende Maan in *April* niet diep moet gezayd zijn; want alleenlijk hier door konnen ze *aangewonnen* en *vermeenigvuldigd* worden; behalven het HYPERICUM ARBORESCENS, of *boomachtig Sint Jans kruyd*, 't welk, neevens eenige andere, in deeze Landen geen volkomen *Zaad* geeft, doch eevenwel, gelijk ook het HYPERICUM HIRCINUM, of *Sint Jans kruyd stinkende als een Bok*, kan *vermeerderd* en *aangequeekt* worden door hare bij de *Wortel* uytlopende *jonge Looten*, van zelfs *Wortelen* schietende. *Aanwinning.*

Boomachtig Sint Jans kruyd. Het Gemeldde HYPERICUM ARBORESCENS, of *boomachtig Sint Jans kruyd*, wast in onze *Neederlanden* op ter hoogte van twee, twee en een halve, ook wel drie voeten uyt hare *Wortel*; *struvels-wijze*, zich verdeelende in veele *Zijde-takjens*: welke men al t'zamen bij de *Wortel* moet wech neemen, indien men begeerd dat'er een *Boomtje* van voortkome. Krijgt korte, en bij na ronde *Bladertjens*, met zeer kleyne *Tandjens* boven als ingezaagd, gemeenelijk met drie opwaarts lopende *Adertjens* in het midden voorzien. De verwe is donkergroen. Komen voort aan beyde de zijden van hare teedere, ronde, en voor een weynig gebogene *Steeltjens*; niet regt teegens, maar boven malkander. Zijn van naturen niet doorboord, gelijk die van het HYPERICUM VULGARE, of *gemeene Sint Jans kruyd*, maar bitter van smaak. Teegens de *Winter* vallen ze van zelfs af. *Bladeren.*

Bloemen. De *Bloemtjens* schieten voort uyt een- en twee-jarige *Takjens*, op de wijze van *Hagedoorn*; zoo meenigvuldig, dat zommige der zelve van voren tot achteren daar meê als bezayd schijnen. Gemeenelijk zijn'er vijf of zes in een *Trosje* bij malkander gevoegd. De verwe is gantsch wit. Bestaan uyt vijf *Bladeren*, van binnen voorzien met veele geele *Nopjens*. Als ze eenige dagen geduurd hebben, vallen ze ter neer, nalatende vijf-hoekige bruyne *Knopjens*, doch in de zelve bij ons geen volkomen *Zaad*. Moeten derhalven *aangewonnen* worden op de eeven hier boven aangeweezene wijze. *Zaad-knopjens zonder Zaad.*

Breed-bladerig, Wolachtig leggend Zee Sint Jans-kruyd uyt Portugal, en alder-kleynste Sint Jans kruyd van de Berg Libanus. Het HYPERICUM LATIFOLIUM LUSITANICUM, of *breed-bladerig Sint Jans kruyd uyt Portugal*: TOMENTOSUM SUPINUM MARINUM LUSITANICUM, of *wolachtig leggend Portugalsch Zee-Sint Jans kruyd*, en HYPERICUM REPENS MINIMUM MONTIS LIBANI, of *alderkleynste kruypende Sint Jans kruyd van de Berg Libanus*, zijn teeder van natuur. Brengen in deeze Gewesten noyt rijp *Zaad* voort. Konnen ook de harde *Winter-koude* gantschelijk niet verdragen. Moeten derhalven, in Potten gezet, bij den aanvang van *October* binnens huys worden gebragt, op een luchtige plaats, waar in niet anders als bij vriezend Weêr word gevuurd, en gedurende dien tijd onderhouden met een weynig lauwgemaakt Reegenwater. Niet voor in het laatste van *Maert*, of 't begin van *April*, na geleegentheyd van de tijd, mag men ze buyten stellen: dan noch eevenwel moet men haar dekken voor koude nagten, hayrige en schrale winden. Zij vergaan niet haast, maar blijven eenige jaren lang in 't leeven.

Sint Jans kruyd uyt Candien, met een schoone groote Bloem. Het HYPERICUM CRETICUM FLORE MAGNO, of *Sint Jans kruyd uyt Candien, met een schoone groote Bloem*, is een beziens-waardig *Gewas*, doch het teederste van alle. Bemind een goede, zandige aarde, met een weynig twee-jarige kleyn-gewreevene Paerdemist, Veen-aarde, en het Mol der van binnen verdorvene Boomen doormengt: een warme, welgeleegene plaats, en niet te veel vochtigheyd. Blijft ook eenige jaren in 't leeven.

Bloemen. Geeft ieder *Zomer* schoone *Bloemen*, bestaande uyt vijf goud-geele, breede, voor rond toegaande *Bladeren*. Drie, vier, ook wel vijf der zelve, ziet men bij malkan-

malkander, op de bovenste punt van een ronde, dunne *Steel*, nauwlijks de lengte van een hand opschietende: aan welke voortkomen veele opstaande *Bladeren*, donker-groenverwig; onder een vinger-lid lang; tamelijk breed; aan de Steel smal, voor alderbreedst, eevenwel in een punt eyndigende; doch boven kleyner; met veele *Adertjens* inwendig begaafd. In de gedagte *Bloemen* vind men zelden rijp *Zaad*, ten zij bij heete drooge jaren.

Bladeren.

Zaad.

Hoe waar te neemen in de Winter-tijd.

Deeze soort kan gantschlijk geen *koude Herfst-* en zelfs *Zomer-reegenen* verdragen: moet derhalven, in een Pot staande, in 't laatst van *September*, of 't begin van *October*, na geleegentheyd van de bequaamheyd of onbequaamheyd des weêrs, binnens huys gebragt en op een goede plaats gesteld werden, daar ze door de Vensteren de lucht en Zon mag genieten, tot dat de *koude* van buyten zulks komt te verbieden. 't Moet een plaats zijn, waar in niet anders als bij *vriezend* weêr werd gevuurd. Verre van den Oven moet de Pot staan, wijl deeze *Plant* zulk een haar onnatuurlijke hitte niet verdragen mag; inzonderheyd gantschlijk niet eenige dagen of weeken agter den anderen. Gedurende dien tijd moet men haar alleenlijk een weynig lauw-gemaakt Reegen-water van boven geeven. Niet voor in 't begin van *April*, met een zoete lucht en Reegen, mag men ze weer buyten zetten. Dan ook noch haar wel wagten en dekken voor *koude nagten*, en *schrale winden*. In deeze Gewesten kan men ze bequamer *aanwinnen* door hare bij de *Wortel* uytlopende, en met'er tijd van zelfs *Wortelen* schietende *Jongen*, met een wassende Maan in *April* van de *oude* afgenomen, en in Potten verplant, dan door haar *Zaad*.

Aanwinning.

Sint Jans kruyd zonder Beziën.

Het ANDROSÆMUM NON BACCIFERUM, of *Sint Jans kruyd zonder Beziën*, blijft uyt eygener aart twee of drie jaren lang in 't leeven. Schiet uyt een teedere, bruyn-verwige *Veezel-wortel* een, twee, en ook wel meer *Scheuten*, ter hoogte van twee voeten; zijnde rond, dun, uyt den geelen bruynachtig, en van binnen groen. Aan welke voortkomen aardige *Bladeren*, zittende twee en twee altijd regt teegens malkander over, gelijk als kruys-wijze; onder ontrent ten halven van de *Steel* een duym-breed, of wat meer, boven een; nu dus, dan weer zoo; maar boven wel zes vingeren breedte van den anderen, ook kleyner als de onderste; en tusschen beyden de *Steel* als omhelzende. In aart en substantie zijn ze die van 't HYPERICUM VULGARE, of 't *gemeene Sint Jans kruyd*, gelijk: onder een weynig rauw in het aanraken, doch boven zacht, anderhalf lid van een vinger, wat meer of minder, lang; ruym een vinger-breed; in 't midden op 't breedste; voor eyndigende in een gantsch stomp punt: boven donker- of zwart-groen; onder bleek-groen; en aldaar rondom aan hare slegte, effene randen met kleyne zwarte stipjens vercierd: inwendig voorzien met eenige groote, regt-oplopende *Aderen*, waar uyt voortvloeyen veele kleyne *dwars-adertjens*, helder en luchtig van aart. In de mond geknauwd werdende, vallen ze bitter van smaak, en genoegzaam te zamentrekkende.

Gedaante der Bladeren.

Gestalte der Bloemen.

Op de bovenste punten komen te voorschijn vier, vijf, zes, of meer bij malkander te zaam-gevoegde lang-werpige groene *Knopjens*, rustende op korte *Steeltjens*. Al te zamen bestaan ze uyt vijf groene, langwerpige, kleyne *Bladertjens*, rondom met kleyne zwarte *Knopjens* aardig vercierd: welke, de eene na de andere geopend werdende, vertonen matig-groote, geele *Bloemtjens*, vijf-bladerig, voor stomp toegaande, en Stars-wijze gesteld; hebbende van binnen veele geele, lange *draadjens*, op welke haar laten zien kleyne, geele, ronde *Knopjens*. Als deeze *Bloemtjens* twee of drie dagen open gestaan hebben, vergaan ze in haar zelven, nalatende veele niet zeer kleyne, ronde, dikke, boven puntige *knopjens*, gevuld met een zeer kleyn, langwerpig-rond, zwart-verwig *Zaadje*.

Zaad.

KRACHTEN.

SInt Jans kruyd, of *Hypericum*, is warm en droog van aart, ook verteerende, heelende, zuyverende, en dun van deelen. *Serapio de Tem. Sim. 257.*

De *Bladeren*, *Bloemen*, en *Knoppen* in Wijn gezoden, en daar van 's morgens en 's avonds een Roemertje gedronken, drijft het *Water der Blaas* uyt. Zet de *Maandstonden* voort. Geneest de *beeten* en *steeken* der *giftige Dieren*; ook de geene, die van binnen *gescheurd* of *gequetst* zijn; inzonderheyd in oud Bier gekookt; ook alle *inwendige wonden*; en is goed voor de *Koortzen*; doch verstopt het Ligchaam een weynig. *Diosc. l. 3. cap. 171.*

De *Bladeren* gestoten, en op *varssche Wonden*, *Gezwellen*, *Zweeren*, *Zeeren*, en *verbrandheyd* gelegt, reynigen en heelen dezelve. *Ægin. l. 7. cap. 3.*

't Poeder der gedroogde *Bladeren* op *vuyle*, *vochtige Zweeren* gedaan, werkt het zelve. *Gal. lib. Simp. Med. 8.*

Het uytgeparstte *Zap* der *Bloemen* en *Bladeren* op alle *wonden* gelegt, geneest ook de zelve; en dood de *wormen der Paerden*.

Het gedistilleerde Water hier van gedronken, is goed voor de *vallende Ziekte*; ook voor *lamme* en *beroerde Leeden*. *Matth. l. 3. cap. 156.*

Het *Zout*, van deeze *Plant* gebrand, met eenig Nat ingenoomen, is zeer bequaam, om te helpen de geene die van 't *Pleuris* zijn gequeld. *Plin. l. 26. cap. 8.*

Het *Zaad* gestoten, en daar van een of twee *Drachmen* met warme Wijn, of Vleesch-nat, gedronken, zuyverd het Ligchaam van alle *galachtige vochtigheyd*; opend het zelve: drijft de *Steen* en 't *Zand der Nieren* af. Is goed teegens het *Bloedspouwen*; de *derdedaagsche Koortzen*, allerley *vergif*; de beeten der *Slangen*, en der *dolle Honden*. *Tragus l. 1. cap. 23. Durant. Hist. Pl. fol. 232.*

De *Oly* van *Sint Jans kruyd* gemaakt, met warme Wijn gebruykt, is krachtig teegens het *Graveel*; de *Geelzugt*; allerley *quade Zeeren*, en *Gezwellen*; ook *verkoude Leeden*; spanning en trekking der *Zeenuwen*, *Heupen-pijn*, en 't *Flerefijn*, zoo warm, als men verdragen mag, daar op gesmeerd. *Lusit. l. 3. enarr. 168.*

De *Balssem*, hier van bereyd, is zeer krachtig tot geneezing van alle *varssche wonden*, heet gemaakt, en daar in gedaan zijnde.

CCLX HOOFDSTUK.

BILZENKRUYD.

DUs van een ieder in het *Neederlandsch* genoemd; werd in het *Latijn* geheeten HYOSCYAMUS: in 't *Hoogduytsch* ook BILSENKRAUT, anders TEUFFELSAUGEN, en DOLKRAUT: in 't *Fransch* HANNEBANE, ENDORMIE, en HIRBE AUX TIGNES: in 't *Italiaansch* HIOSCIAMO, JUSQUIAMO, FAVA PORCINA, TABACCO, en HERBA DI SANTA CROCE. Verscheyde namen.

Hier van zijn mij in haren aart bekend agt veranderlijke soorten; namentlijk: Agt veranderlijke soorten.

I. HYOSCYAMUS NIGER VULGARIS, of *gemeen zwart Bilzenkruyd*. II. ALBUS CRETICUS FLORE AUREO, of *Wit Bilzenkruyd van Candien met een goud-geele Bloem*. III. FLORE AUREO P. ALPINI, of *met een goud-geele Bloem van* PROSPER ALPINUS. IV. ALBUS ROTUNDIFOLIUS, of *Wit Bilzenkruyd met ronde Bladeren*. V. ALBUS MINOR TINGITANUS, of *kleyn wit Bilzenkruyd uyt Tingitanen in Africa*. VI. LUTEUS, of *met een geele Bloem*; ook NICOTIANA MINOR, of KLEYNE TABAK genoemd. VII. HYOSCYAMUS PERUVIANUS LATIFOLIUS, of *breedbladerig Bilzenkruyd uyt Peru*; anders ook TABACUM VERUM LATIFOLIUM, of OPREGTE BREED-BLADERIGE TABAK geheeten. VIII. HYOSCYAMUS PERU-

ANDROSEMUM NON BACCIFERUM.

PERUVIANUS ANGUSTIFOLIA, of *Bilzenkruyd uyt Peru met smalle Bladeren*, 't welk ook de naam draagd van NICOTIANA MAJOR ANGUSTIFOLIA, of SMALBLADERIGE TABAK. Beyde de laatste werden ook wel genoemd PETUM, of HERBA SANCTA, weegens hare *deugdzame krachten*. Niet alle zijn ze van de zelve *Bouwing* en *Waarneeming*.

Zwart Bilzenkruyd, en wit, met ronde Bladeren.

Het HYOSCYAMUS NIGER, of *zwart Bilzenkruyd*, en ALBUS ROTUNDIFOLIUS, of *wit Bilzenkruyd met ronde Bladeren*, beminnen uyt eygener aart zoo wel een drooge als bequamelijk gemestte grond: een opene, luchtige, vrije, wel-geleegene plaats, en matige vochtigheyd. Verdragen felle *koude*, en alle andere ongeleegentheeden der *Winter*. *Bloeyen* in het tweede jaar; geeven rijp *Zaad*, en versterven daar meê, wijl ze niet langer in 't leeven konnen blijven. Moeten derhalven om 't andere jaar, met een wassende *Maertsche* Maan, weer op nieuws gezayd zijn; of komen ook wel, door 't neergevallene *Zaad*, van zelfs genoeg op, inzonderheyd het *zwart*. Alleenlijk op deeze wijze konnen ze *vermeenigvuldigd* werden.

Wit Bilzenkruyd van Candien met een goudgeele Bloem: en met een goudgeele Bloem van P. Alpinus.

Het HYOSCYAMUS ALBUS CRETICUS FLORE AUREO, of *wit Bilzenkruyd met een goud-geele Bloem*; en FLORE AUREO P. ALPINI, of *met een goud-geele Bloem van Prosper Alpinus*, beminnen een goede zandige aarde, doormengd met een weynig twee-jarige Paerdemist; een luchtige, warme, wel-geleegene plaats. Zijn teeder van aart. Konnen geenerley *koude*, *Herfstreegenen*, of *Vorst* verdragen. Moeten derhalven, in een Pot gezet, 's *Winters* binnens huys op een luchtige plaats gebragt, en met maar weynige vochtigheyd voorzien werden, niet alleenlijk in deeze tijd, maar ook in de *Zomer*. In 't laatste van *Maert*, of 't begin van *April*, steld men ze, met een zoete Reegen, weer buyten. In deeze Landen geeven ze de tweede Zomer volkomen *Zaad*, en versterven dan. 't Zelve moet met een wassende Maan van *May* weer gezayd zijn in een Pot, niet diep, maar hol en luchtig. Alleenlijk hier door kan men ze aanwinnen.

Peruaans Bilzenkruyd, of opregte Tabak.

Het HYOSCYAMUS PERUVIANUS, NICOTIANA, PETUM, of TABACUM, *Peruviaansch Bilzenkruyd*, of *opregte Tabak*, zoo wel met *breede als smalle Bladeren*, beminnen een goede, gemeene, met twee-jarige Paerdemist wel voorziene grond: een warme, vrije, bequaam ter Zon geleegene plaats, en veel Water. Konnen geenerley *Vorst* of *Winter-koude* uytstaan. Indien de *Zomer* niet zeer goed en warm is, zoo versterven ze, zonder eenig rijp *Zaad* na te laten. Is derhalven geraadzaam, van deeze soorten een of twee *Planten* 's *Winters* in een Pot binnens huys te brengen, op een luchtige plaats; droogachtig onderhouden. Daar na in het midden van *April* de zelve, met de geheele klomp aarde, weer op een warme plaats in te zetten; zoo geeven ze in den *Herfst* rijp en overvloedig *Zaad*: het welk met een wassende Maan van *April* weer gezayd werd, niet diep; hol en luchtig. Door geen ander middel als dit konnen ze *aangewonnen* werden.

Kleyne Tabak, of Bilzenkruyd met geele Bloemen.

De NICOTIANA MINOR, *kleyne Tabak*, of HYOSCYAMUS LUTEUS, *Bilzen-kruyd met geele Bloemen*, bemind dezelve aarde, plaats, en veel water. Blijft niet meer dan eene Zomer in 't leeven. Geeft voor de *Winter* volkomen *Zaad*, en versterft daar meê. Behoefd niet weer gezayd te werden; want daar ze eens heeft gestaan, slaat ze, door het neergevallene *Zaad*, van zelfs genoeg op; en kan hier door overvloedig *vermeenigvuldigd* werden.

Hoe men Tabak kan winnen;

Wil iemand *Tabak* winnen, om dezelve tot veelerley nuttigheyd te gebruyken, die plukke de *Bladeren* af, wanneer ze een weynig geel beginnen te werden (want dan zijn ze rijp) en legge ze dik op malkander in een Kelder, of donker-vochtige plaats; zoo beginnen ze te zweeten. Als zulks agt of tien dagen heeft geduurd, moet men ze weer van den anderen leggen; op de Zolder ophangen, om te drogen, en dan voorts bewaren.

en door Tabakspoeder de Kruyden bewaren voor alle ongedierten;

Het *Stof*, of *Poeder*, van deeze *Tabak*, is voor alle Liefhebbers der Kruyden en Hoveniers zeer dienstig. Want zoo men 't stroyd op de aarde, daar 't een of 't ander gezayd is, zoo zal 't opgekomene niet beschadigd werden van *Wormen*, *Slekken*, of *Aardvloyen*; want deeze ongedierten vlieden'er voor wech. De *Wormen*, daar aan komende, sterven terstond. De *Slekken* zwellen'er van op, als of ze van de Waterzugt waren geplaagd; en die'er niet van sterven, kruypen wech; derven'er niet weer ontrent komen; inzonderheyd als men dit een tijd lang ieder week tweemaal doet.

ook allerley Planten;

De *Kruys-* of *Doornbeeziënboomen*, *Koolplanten*, of *Kruyden*, welke van de gemelde schadelijke *Dieren* geplaagd en geschonden werden, kan men van de zelve verlossen en bevrijden, als men die eerst een- twee- of driemaal begiet met Reegen-water, waar in opregte *Virginische Tabaks-bladeren*, vijf of zes in getal, opgekookt zijn geweest, en dan, terwijl ze noch nat zijn, stof van de zelve *Tabak* daar op stroyd.

Kars en andere,

De *Karsseboomen*, 't zij kleyn of groot, ook andere soorten, welker *teedere Takken* door *Luys-* of andere jonge *Vliegen*, groote overlast lijden, vermits ze, door de daar om zittende meenigte, van haar nodig voedzel werden beroofd, en daar door ligtelijk komen te versterven, met 't gedagte Water vier, vijf, of zes dagen agter malkander, ieder dag tweemaal, als het vochtig weêr is, anders maar eens, begoten, en met 't zelve Poeder bestroyd werdende, zullen'er in weynig tijds van bevrijd zijn. Indien men naderhand dit ongediert weer daar aan verneemt, zoo moet men dit middel hervatten.

ook Oranje- Citroen- en diergelijke Boomen.

Alle *Oranje- Limoen- Citroen-* en andere *Boomen*, welker *Bloemen*, ook *nieuwe Scheutjens*, van de *Mieren* dikmaal niet alleen beschadigd, maar ook wel gantsch afgebeeten worden, kan men al meê voor dit quaad bewaren, als men aan de Stam een ring van twee of drie vingeren breedte *Tabak-stof* legt, en boven over de *Bladeren* heenen stroyd. Want hier voor vlieden de *Mieren* snellijk wech, en komen ook niet weer, zoo lang de gedagte *Tabaks-cirkel* daar om leggen blijft.

Om Mierennesten te verstoren.

Daarenboven, wil iemand in zijnen *Hof* geheele *nesten der Mieren* verstoren, die smijte de aarde, waar onder zij zich verborgen houden, om verre, en stroye het gemelde *Tabaks-poeder* daar in, drie- of viermaal. Doe ook, als hij de grond weer effen en gelijk gemaakt heeft, 't zelve Stof wat dik boven op de aarde; zoo verlaten ze al hare Eyeren, en, zoo veel als'er niet sterven, vertrekken na een andere plaats.

KRACHTEN.

Lusit. l. 4. enarr. 72. Ætius Serm. 1. Gal. lib. Simp. 8. Fuchs Hist. Pl. cap. 324. Arn. de Villa Nova in Hort. Sanit. Tract. de Herb. cap. 218. Diosc. l. 4. cap. 69. Paul. l. 5. cap. 9. Lonicer. l. 2. cap. 50.

Alle soorten van *Bilzenkruyd*, of *Hyoscyamus*, van welke de *witte* soort, of *Hyoscyamus albus*, voor de beste, de *zwarte*, of *Hyoscyamus niger*, voor de slimste werd gehouden, zijn verkoelende van aart, in den derden Graad.

De *Bladeren*, *Bloemen*, *Steelen*, *Wortelen*, en het *Zap*, verwekken *slaap*; verkoelen alle verhitting, uytwendig, doch matig, en niet te veel of te lang gebruykt; anders zouden ze aan de uytwendige Leeden meer quaad als goed doen. Moeten inwendig gantschlijk niet ingenomen werden; want dan zouden ze beyde de Beesten en Menschen dolzinnig maken; ook geheel om 't leeven brengen.

Eevenwel, de *Bladeren* gestoten, met eenig Vet en Wijn vermengd, en Plaasters-wijze gelegt op *Gezwellen* en *ontsteekingen*, zoo der *heymelijke* als *andere Leeden*; desgelijks op de scharpe en heete *Zinkingen der Oogen*, doen dezelve vergaan. Geneezen ook de *beeten* en *steeken* der *Spinnen*, *Adderen*, en *Slangen*.

Het uytgeparste *Zap* der *Bladeren* op het Vel der Menschen, en de Huyd der Honden gestreeken, doen de *Luyzen* en *Vloyen* sterven.

Apul. de Herb. Med. cap. 4. Het zelve *Zap* met Oly van Roozen in de *Ooren* gestoken, drijft'er de *pijn* van wech, en dood ook der zelver *Wormen.* Een weynig daar van met Wijn gedronken, neemt wech de *smerten* der *Leever* en *Longe.* Verwekt lust tot de *Bijslaap.* Van de Vrouwspersoonen gebruykt met een weynig Saffraan, verdrijft de pijn aan de *Vrouwlijkheyd.*

Dod. l. 14. c. 21. Ruell. l. 3. c. 107. Het *Zaad* gestoten, en met Meede en Honig, of Wijn en Zuyker ingenomen, is goed voor den *Hoest*, en voor *leepe Oogen.* Stild zoo wel der *Vrouwen* als andere *Bloedvloeden.* Het zelve met Wijn gestoten, en op de voeten gelegt, verzacht de smerten van 't *Podagra*; geneest de *gezwellen* der *manlijke Leeden*, en maakt dun de dikke *Borsten.*

Durantes hist. Plant. fol. 231. De rook van dit *Zaad* dood de *Wand-* en *Platluyzen*: verdrijft de *kloven*, 't *jeukzel*, de *gezwellen* aan *Handen* en *Voeten*, veroorzaakt door *koude.* Het zelve *Zaad* van de Vogelen en Hoenderen gegeeten wordende, doed haar sterven.

Met de Oly, uyt dit *Zaad* geparst, het Hoofd bestreeken, neemt het *verstand wech.*

CCLXVII HOOFDSTUK.

HYPECOON.

Namen.

DUs, en, mijns weetens, niet anders, word dit aardig kleyn *Gewas* in het *Neederlandsch* genoemd: in het *Latijn* HYPECOUM: in het *Italiaansch* HIPECOO.

Twee veranderlijke soorten. Hier van zijn mij in haren aart bekend *twee* veranderlijke soorten; te weeten:

I. HYPECOUM LATIFOLIUM FLORE PHŒNICIO, of *breed-bladerig Hypecoon met een schoone, licht-roode Bloem.* II. HYPECOUM TENUIFOLIUM FLORE LUTEO, of *Hypecoon met smalle teedere Bladeren en een geele Bloem.* Beyde zijn ze van eeven de zelve *Bouwing* en *Waarneeming.*

Grond. Zij beminnen een goede, gemeene, zandige, welgemestte grond: een opene, luchtige, warme, vrije, genoeg ter Zon geleegene plaats, en matige vochtigheyd. Blijven niet langer dan eene *Zomer* in 't leeven; geeven in den *Herfst* volkomen rijp *Zaad*, en vergaan daar meê.

Aanwinning. Moeten derhalven met een wassende Maan van *Maert*, of ook van *September*, om dat 't *Zaad* lang in de aarde blijft leggen, weer op nieuws, ruym een stroobreed diep, gezayd zijn. Komen anders van zelfs dikmaal genoeg op door 't neergevallene *Zaad*, een *Bokshoorn* zeer gelijk zijnde. Hier door konnen ze alleenlijk *aangewonnen* en *vermeerderd* worden.

Breed-bladerig Hypecoon met een schoone licht-roode Bloem. Het HYPECOUM LATIFOLIUM FLORE PHŒNICIO, of *breed-bladerig Hypecoon met een schoone licht-roode Bloem*, krijgt uyt een kort, bruynachtig *Worteltje* schoone *Bladeren*, doch maar een of twee in getal, zijnde geheel gescheyden in neegen deelen: rusten echter al te zaam alleenlijk op een eenig tamelijk-lang *Steeltje*; drie en drie bij malkander; waar van beyde de onderste drie aan haar *Steeltje* regt teegens malkander over, de derde drie in 't midden van de zelve zitten.

Bladeren. Elk deezer deelen is eeven groot; een halve vinger breed; voor spits toegaande, aangenaam groen-verwig; aan de randen rond-achtig getakt, en in 't midden voorzien met cierlijke *Aderen.* Bij de zelve schieten onder een of twee lange rónde *Steeltjens* voort;

Bloemen. op welker bovenste punt niet meer als eene *Bloem* van de genoemde verwe word gezien; zijnde schoon, groot, en verdeeld in verscheydene rond-achtig toegaande *Bladertjens.*

KRACHTEN.

HYpecoon, of *Hypecoum*, is koud tot in 't begin van den derden graad, volgens het getuygnis van GALENUS, hebbende een aart van *Heul*, of *Papaver.* *Galen. lib. Simp. Med. 8. Durantes hist. Plant. fol. 232.*

De *Bladeren*, *Bloemen*, en *Wortelen* in Wijn gezoden, en daar van 's morgens een Roemertje gedronken, opend de *verstoptheyd der Leever*; geneest de *gebreeken* der zelve, en doed gemakkelijk *Water lossen.*

De *Bladeren* gestoten, en met Oly, of ook met Wijn vermengd, reynigen allerley *zeerigheyd* der Menschen: ook de *zeeren der Paerden*, en anderer Beesten.

Het gedistilleerde Water hier van, desgelijks de Oly der zelve, of ook het daar uytgeparstte *Zap*, in de *Wonden* gedaan, geneezen ze.

CCLXVIII HOOFDSTUK.

Y S O P.

OF ook HYSSOP in het *Neederlandsch* genoemd. In het *Latijn* geheeten HYSSOPUS: in 't *Hoogduytsch* ISPEN, en ISOP: in 't *Fransch* HYSSOPE, en in 't *Italiaansch* HISSOPO. Namen.

Hier van zijn mij in haren aart bekend verscheydene veranderlijke soorten; te weeten: Verscheydenheyd de veranderlijke soorten.

I. HYSSOPUS VULGARIS FLORE CŒRULEO, of *gemeene Ysop met een blauwe Bloem.* II. FLORE ALBO, of *met een witte Bloem.* III. FLORE RUBRO, of *met een roode Bloem.* IV. FOLIO ALBO MACULOSO, of *met wit-bonte Bladeren.* V. FOLIO LUTEO VARIEGATO, of *met geel-bonte Bladeren.* VI. HYSSOPUS TENUIFOLIUS, of *Ysop met smalle Bladeren.* Meest alle van de zelve *Bouwing* en *Waarneeming.*

Zij beminnen een gemeene, zandige, goede aarde, met weynig, of geen Mist voorzien: een luchtige, welgeleegene plaats, en matige vochtigheyd. Blijven eenige jaren lang in 't leeven. Verdragen allerley ongeleegentheeden der *Winter*: *bloeyen* ieder *Zomer*, en geeven rijp *Zaad*: 't welk met een wassende Maan van *Maert*, of *April*, niet diep, ook holletjes, de aarde word aanbevolen. Hier door konnen ze veel bequamer *aangewonnen* en *vermeenigvuldigd* worden, als door hare van zelfs *wortelende Takjens*: die men desgelijks met een wassende Maan in *April* van de *oude* afneemt en verplant. Grond. Zaad. Aanwinning.

Het HYSSOPUS TENUIFOLIUS, of *smal-gebladerde Ysop*, is van naturen veel teederder dan de andere soorten. Bemind uyt eygener aart een gantsch zandige aarde. Geeft in deeze Gewesten noyt eenig rijp *Zaad.* Word ook gemeenelijk door de *Vorst* in de *Winter* wechgenomen: doch ieder *Voorjaar* verplant zijnde, gelijk noodwendig geschieden moet, blijft veel beeter over. Smal-gebladerde Ysop; in onze Landen zonder Zaad.

Maar schoon men in onze Landen het *Zaad* van deeze soort moet missen, zoo kan men ze echter *aanwinnen* door hare teedere, dunne, lichtelijk *Wortelschietende Takjens*, welke men op de boven verhaalde wijze van de *oude* afneemt en verplant. Eenige der zelve worden 's *Winters* binnens huys droog gehouden: en moeten ook in den *Herfst* voor veel vochtigheyd gewagt en bewaard zijn. Aanwinning.

Het is aanmerkens-waardig, dat het *Zaad* van *Ysop*, gewonnen van de soorten met een *witte* en met een *roode Bloem*, gezayd zijnde, geen andere als met *blauwe Bloemen* voortbrengt. 't *Zaad* van deeze, op de genoemde tijd weer in de aarde gelegt, brengt niet alleenlijk *Planten* met *blauwe*, maar ook weer met *witte* en met *roode Bloemen* te voorschijn. Zeldzaamheyd van het Zaad des Ysops.

Men

Jacea Laciniata Gallica Montana

Andere aanmerkelijkheyd. Men diend ook wel in acht te neemen; dat de *Ysop* met de voorheenen gedachte *bonte Bladeren*, met'er tijd komt te veranderen in een *eenverwige groenheyd.* Men moet derhalven altijd inleggen eenige van de alderschoonste *bonte Takjens*, om *Wortelen* te vatten; zoo worden ze langer bewaard bij haar aardige veranderlijkheyd der couleuren.

KRACHTEN.

Galen. lib. Med. Simp. 8. Ætius l. 1. Serm. 1. YSop, of *Hyssopus*, is droog en verwarmende tot in den derden graad: ook zuyverende, openende, afvagende van aart, en fijn van deelen.

In Wijn, 't zij alleen, 't zij met Vijgen, een weynig Ruyt, en wat Honig te zamen gekookt; of ook het *Poeder* der gedroogde *Bladeren* met Wijn en Zuyker of Honig ingenomen, is zeer aangenaam voor de *Maag*; Diosc. l. 3. c. 30. versterkt de zelve, en maakt *eetenslust.* Is goed voor een *oude quade Hoest*, en andere koude gebreeken, zoo van de *Borst* als *Longe.* Neemt ook wech de *verstoptheyd* der zelve, en de *Kortademheyd.* Verteerd de *vochtigheeden* en *slijmerigheyd der Harssenen* en *Zeenuwen*: opend de *verstoptheyd* van het geheele *Ingewand*: Trag. l. 1. c. 14. weerstaat het *vergif.* Maakt dun allerley grove en taye *Vochten*, de zelve door de *Stoelgang* uytjagende. Doed Rasis lib. Simp. c. 34. gemakkelijk *Water lossen*: verdrijft de *koude Pis*; dood Mesues lib. Simp. pur. c. 18. de *Wormen*; verwekt der *Vrouwen Maandstonden*: is dienstig teegens de *vallende Ziekte*; de *Geel-* en *Miltzucht*, de *opstijging van de Moeder*; de steeken en beeten van *giftige Dieren.* Durantes hist. Plant. fol. 235. Doed de *vierde-daagsche Koortzen* allenxken verminderen; de Menschen een *goede verwe* des Aangezichts bekomen. Geneest alle *lopende gaten* en *gezwellen*, niet alleen hier van gedronken, maar ook 't *Poeder* daar op gestroyd.

Ysop in Edik gezoden, en dan de zelve in de Mond gehouden, verdrijft de *Tandpijn.*

Fuchs. hist. Pl. c. 326. In Water gekookt, en opgelegt, scheyd en verteerd het *geronnene Bloed*: neemt ook wech de *blauwe plekken*, door 't zelve veroorzaakt.

Plin. l. 26. c. 12. Camerar. l. 2. c. 26. Het *Poeder* der gedroogde *Bladeren* met Wijn op *heete Gezwellen* en *Zweeringen* gedaan, verzacht de zelve. Met Honig en een weynig Salpeeter vermengt, dan op de *Oogen* gelegt, versterkt en scharpt het *Gezicht.* Met Wijn, Vijgen en Ruyt in Water gezoden, dan daar meê de *Keel* gegorgeld, de *Mond* gespoeld en gewasschen, doed al de *Gezwellen* der zelve rijp worden, en verteeren.

Dodod. in Addit. l. 9. c. 19. Met het Water, of de Wijn, daar men *Ysop* in gekookt heeft, Hoofd en Handen gewasschen, geneest de *Schurftheyd*, en quade *Krauwagie* der zelve.

Matth. l. 3. c. 26. 't Zelve verrigt ook de *Ysop*, gestoten en met Oly gemengt; of ook in Oly gezoden; wechneemende, niet alleen de *schurftheyd der Menschen*, maar ook die der *Beesten.* Dood daarenboven de *Luyzen*, en verjaagd de *jeuking des Hoofds.*

Lobel. l. 1. fol. 521. Met de gedistilleerde Oly van *Ysop* de *slappe* en *verkoude Zeenuwen* gestreeken, verwarmd en versterkt de zelve.

CCLXIX HOOFDSTUK.

JACEA.

Namen. NIet alleen in het *Neederlandsch*, maar ook in het *Latijn*, dus genoemd: in het *Italiaansch* JACCEA; in het *Hoogduytsch* FLOCKBLUM.

Verscheydene veranderlijke soorten; Hier van zijn mij in haren aart bekend geworden deeze veranderlijke soorten:

I. JACEA VULGARIS NIGRA FLORE PURPUREO, of *gemeene zwarte Jacea met een purpure Bloem* II. FLORE ALBO, of *met een witte Bloem.* III. MAJOR LUTEA CAPITE SPINOSO, of *groote geele met steekende Hoofdjens.* IV. MAJOR LACINIATA FLORE PURPUREO, of *groote gesneedene met een purpure Bloem.* V. CAMPESTRIS LUSITANICA CAPITE ECHINATO, of *wilde Portugalsche met een Doornachtig Hoofd.* VI. LATIFOLIA HISPANICA, of *Spaansche breed-bladerige Jacea.* VII. JACEA CENTAUROIDES LUTEA AFRICANA MAXIMA, of *aldergrootste geele Jacea met Bladeren van groot Centaurium*; of *Santorie.* VIII. JACEA BŒTICA CAPITE ECHINATO; of *Jacea uyt Andaluzien*; met wonderlijke *doornige Zaadhoofdjens.* IX. JACEA CANDIDA RAGUSIANA, of *zeer schoone Sneeuw-witte Jacea*; groeyende ontrent *Raguza.* X. JACEA MONTANA LACINIATA, of *Berg-Jacea met aardige gesneedene Bladeren.* XI. JACEA MONTANA GALLICA, of *Fransche Berg-Jacea.* XII. JACEA OLEÆFOLIO, of *Jacea met Bladeren van Olijfboom*, ook genoemd PTARMICA AUSTRIACA, of *Ptarmica uyt Oostenrijk* van CAROLUS CLUSIUS. Niet alle zijnze van de zelve *Bouwing* en *Waarneeming.* tot twaalf in getal hier voorgesteld.

Eevenwel beminnen ze al te zamen een goede, gemeene, zandige, liever een ongemestte als gemestte grond; een warme, vrije, welgeleegene plaats, en weynig Water. Wat voor een grond zij beminnen. Blijven eenige jaren lang in 't leeven. Konnen tamelijk wel de *koude* en andere ongeleegentheeden der *Winter* uytstaan. Geeven ieder jaar *Bloemen*, maar in deeze Landen noyt, of zeer zelden, ten zij met heete drooge *Zomers*, volkomen rijp *Zaad*; behalven het JACEA VULGARIS NIGRA FLORE PURPUREO, of *gemeene zwarte Jacea met een purpure Bloem*; 't welk zijne volle rijpheyd verkrijgd. Bloemen, doch zelden rijp Zaad.

JACEA LATIFOLIA HISPANICA, of *Jacea met breede Bladeren uyt Spaanje*; CAMPESTRIS LUSITANICA CAPITE ECHINATO; of *wilde Portugalsche Jacea met een doornachtig Hoofd*, en JACEA CENTAUROIDES LUTEA AFRICANA MAXIMA, of *aldergrootste geele Jacea uyt Africa*, konnen, buyten staande, niet wel de koude der *Winter* verdragen. Jacea uyt Spaanje: uyt Portugal: uyt Africa. Moeten derhalven, in Potten gezet, binnens huys droog bewaard worden; vermitsze niet alleen door de *Vorst*, maar ook door veel Reegen, lichtelijk van haar teeder leeven worden beroofd.

De JACEA OLEÆFOLIO, of *Jacea met Bladeren van Olijfboom*; anders genoemd PTARMICA AUSTRIACA, blijft niet meer dan eene *Zomer* overig: geeft in den *Herfst* rijp *Zaad*, en versterft daar meê. Jacea met Bladeren van Olijfboom. Moet derhalven met een wassende Maan van *Maert* of *April* op nieuws gezayd zijn in de voorheenen beschreevene grond, op een warme plaats, of ook wel in een Pot, niet diep, maar hol. Kan niet veel Water verdragen, inzonderheyd niet de *Zaadknop*, wanneer hare aangename, en in hare kracht afgesneedene onvergangklijke *Bloem*, verwelkt is. Bloemen. Zaad. Aanwinning. Want dan verrotze zeer lichtelijk, en laat geen goed *Zaad* na; door welk middel zij echter alleenlijk *vernieuwd* en *vermeenigvuldigd* kan worden.

Meest al de andere worden in deeze Gewesten alleen *vermeenigvuldigd* en *aangewonnen* door hare aangegroeyde *jonge Scheutjens*; welke men met een wassende Maan in *April* van de *oude* afneemt, en verplant. Aanwinning van de andere soorten.

JACEA MONTANA GALLICA, of *Berg-Jacea*, welke ik, door *Frankrijk* reyzende, ontrent de stad *Tours* heb gevonden, schiet uyt een bruyn-verwige, teedere, met eenige *Veezelen* voorzien zijnde *Wortel*, Berg-Jacea van Frankrijk. Wortel. zeer aardig-gestelde *Bladeren*, op een wonderlijke wijze *ingesneeden*; aangenaam bleek-groen van verwe, zacht van aart, een weynig blinkende; ontrent een halve Maatvoet, of wat minder, lang; smal; aardig gescheyden in zeer veel *ongelijke Deelen*; waar van zommige gelijk teegens malkander over, eenige neerwaarts gebogen, andere weer opwaarts gekeerd staan: Gedaante der Bladeren. doch al te zamen voor in een breed, met eenige *hoeken* voorzien, en een *schup* of *spade* gelijk zijnde punt eyndigende.

digende. In de Mond geknauwd, vallen ze niet onaangenaam van smaak. In 't midden zijn ze begaafd met een matig-breede *Rugge*; uyt welke eenige weynige teedere *Adertjens* voortkomen, doch niet, als in de breede gedeelten, zichtbaar. Van naturen staan ze niet regt op, maar leggen haar gemeenelijk in het ronde plat op, of eeven boven de aarde neer.

Gestalte der Bloemen. Uyt welker midden een, twee, of ook wel drie *Steelen*, opschieten, zijnde rond, met verheevene teedere *Streepen*, en eenige smal-gepuntte en gehoekte *Bladertjens* voorzien. Tusschen welke, ook in 't bovenste gedeelte der *Steelen*, de *Bloemen*, rustende op lange, dunne, en ruygachtige *Steeltjens*, te voorschijn komen. Zijn matig groot, rond van stelling; van buyten ruyg, van binnen gantsch geelverwig, en zonder eenige reuk. Als ze zes of agt dagen lang open gestaan hebben, vergaan ze in haar zelven, nalatende

Zaad. een bruyn, langwerpig en teeder *Zaadje*, dat van het DENS LEONIS, *Paerdsbloem*, of *Hondstong* gelijkvormig; ook met zulk één *wolligheyd* boven voorzien.

Zeer schoone Sneeuw-witte Jacea van Raguza. JACEA CANDIDA RAGUSIANA, of *zeer schoone, Sneeuw-witte Jacea*, groeyende ontrent *Raguza*, is een zeer bevallijk en schoon *Gewas*; in al zijne deelen, behalven de *Bloemen*, zuyver-wit, gelijk Papier. Vergaat ook niet haast, maar blijft eenige jaren lang in 't leeven. Krijgt uyt een bleek-bruyn-verwige, een vinger dikke, matig lange, en in eenige weynige *Zijdetakjens* verdeelde *Wortel* zeer aardige en beziens-waardige *Bladeren*; uyt 't bovenste der zelve, digt boven malkander, en in 't ronde voortschietende, in gedaante die van het ASPLENIUM, of LIMONIUM ELEGANS ASPLENIADEUM, niet zeer ongelijk. Zijn niet blinkende; een kleyne hand, of daar ontrent, lang; een duym, wat meer of minder, breed; doch voor alderbreedst: *gescheyden*, of *verdeeld*, in neegen, elf, dertien, of vijftien korte, en voor stomp, of rond toegaande *deelen*; zomtijds regt, zomtijds schuyns teegens malkander over aan hare dikke, boven platte, onder

Gedaante en aart der Bladeren. half-ronde *Steelen* gesteld. Het voor aanstaande *deel* is 't alderbreedste, grootste, en rondste; eevenwel ook met eenige kleyne *hoeken* voorzien. Dik en zacht van aart zijn ze. Staan ook gemeenelijk opwaarts gekeerd, en steevig; zelden neerwaarts hangende, als alleenlijk door ouderdom of zwakheyd. Van buyten zijn ze helder-wit; welke witheyd bestaat uyt een kort geschoorene, en eeven zichtbare *wolligheyd*; van binnen aangenaam en zuyver groen, met eenige geelheyd vermengt, als men ze van malkander breekt: ook vercierd met eenige weynige *Aderen*; niet zichtbaar, als in de grootste en breedste deelen; en dan noch onder meer als boven. In de Mond geknauwd wordende, zijn ze zeer bitter van smaak; ook een weynig te zamentrekkende van aart.

KRACHTEN.

Dod. l. 5. c. 5. JACEA is verwarmende, verdrogende, en te zamentrekkende van aart.

In Water, of Wijn, gezoden; daar meê de *Keel* gegorgeld, de *Mond* gespoeld en gewasschen, doed scheyden, vergaan, en geneezen alle *varssche zweeren* en *hardigheyd* van de *Mond*, *Keel* en *Strot*: ook der zelver *gezwellen* rijp worden en doorbreeken.

Lobel. l. 1. fol. 642. Het gedistilleerde Water deezer *Plant*, of het daar uytparstte *Zap*, heeft de zelve kracht en werking. Zuyverd en geneest daarenboven allerley *Wonden* en *Apostematien*, als men de zelve daar meê wascht.

Tabern. lib. 1. cap. 11. Sect. 5. In Wijn gezoden, en 's morgens een Roemertje daar van gedronken; of anders een *Drachma* van het *Poeder* der gedroogde *Bladeren* met Wijn nuchteren ingenomen, of met andere spijzen gebruykt, is goed voor de geene, die van binnen *gescheurt*, *gebrooken*, of door eenig ongeval *verzeerd* zijn.

CCLXX HOOFDSTUK.

STOEBE.

Namen. BEyde in het *Neederlandsch* en *Latijn* met deezen, en, mijns weetens, tot noch toe met geenen anderen naam bekend: in het *Hoogduytsch* STOBE, en in 't *Italiaansch* STEBE. Is een meedesoort van de JACEA.

Twee onderscheydene soorten. Hier van zijn mij in haren aart bekend *twee* onderscheydene soorten, als:

I. STŒBE SALAMANTICA PRIMA CLUSII, of *eerste Stœbe van Salamanca*, beschreeven van CAROLUS CLUSIUS. II. STŒBE SALAMANTICA SECUNDA CLUSII, of *Stœbe van Salamanca de tweede van* CLUSIUS. Beyde zijn ze van de zelve *Bouwig* en *Waarneeming*.

Grond. Zij beminnen een goede, gemeene, zandige aarde, met een weynig twee-jarige kleyn gewreevene Paerdemist, doormengt: een vrije, welgeleegene plaats, en niet veel Water; vermits ze daar door aan hare *Wortel* lichtelijk verrotten. Verdragen ongeerne de *Winterkoude* deezer Landen. Worden derhalven, in Potten

Queeking. staande, in 't begin van *October* binnens-huys gebragt, op een luchtige plaats, waar in niet als bij vriezend Weêr word gevuurd; gedurende deeze tijd met weynig of geene vochtigheyd onderhouden, en niet voor in het laatste van *Maert*, met een aangename Reegen, weêr buyten gezet: dan noch eevenwel voorzichtig gewacht en wel gedekt voor *koude nagten* en *hayrige winden*.

Bloemen. Zelden blijven ze langer dan twee jaren in 't leeven. Geeven in de eerste, ook in de tweede Zomer *Bloemen*, doch geen volkomen *Zaad*. Dan versterven ze. Konnen ook door geen andere middelen, als door haar

Aanwinning. *Zaad*, *aangewonnen* worden: 't welk, uyt *Spaanje* herwaarts overgezonden, met een wassende Maan van *April* of *May* in een Pot gezayd moet zijn, niet diep, maar hol en luchtig.

KRACHTEN.

Ægin. l. 7. cap. 3. DE *Bladeren*, desgelijks het *Zaad* van *Stœbe*, zijn droog tot in den derden graad: daarbeneevens te zamentrekkend van aart.

Diosc. l. 4. c. 12. De *Bladeren* in Wijn gezoden, en daar van 's morgens nuchteren een Roemertje gedronken; of anders een *Drachma* van 't gestotene *Zaad* met Wijn ingenomen, stopt allerley *vloeden des Buyks*; ook de *roode Loop*. Is goed voor alle *hitzige en pestilentiale Koortzen*. Neemt

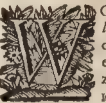
Galen. lib. Simp. 8. wech de *Hertklopping*. Verdrijft het *Colijk*; alle *Darmkrimping*; de *koude Pis*: en geneest de *etterige Ooren*, daar in gedaan zijnde: ook de geene, die door een hooge val, of op eenige andere wijze zich van *binnen verzeerd* hebben. Heeld de beeten en steeken der *giftige Dieren*.

Het *Zaad* gestoten, en op de *Wonden* gelegt, reynigd en geneest de zelve.

Plin. l. 22. c. 11. Met het gedistilleerde Water de *Oogen* dikmaal gewasschen, neemt der zelver *smerten* en *roodigheyd* wech.

CCLXXI HOOFDSTUK.

SERRATULA.

Namen. WOrd van een ieder, beyde in 't *Neederlandsch* en *Latijn*, dus genoemd, om dat hare *Bladeren* aan de randen gelijk een *Zaag getakt* en aardig *ingesneeden* zijn. In 't *Hoogduytsch* SCHARTENKRAUT: in 't *Italiaansch* SERRATOLA.

Hier

Jacea
Candida
Ragusiana.

Twee-derley soorten. Hier van zijn mij in haren aart *tweederley* soorten bekend geworden, namentlijk:

I. SERRATULA VULGARIS, of *gemeene Serratula.* II. SERRATULA AMERICANA, of *Americaansche Serratula.* Beyde zijn ze in hare *Bouwing* en *Waarneeming* zeer verschillende.

Gemeene Serratula. De SERRATULA VULGARIS, of *gemeene*, is hard van aart. Bemind zoo een wel een goede, gemeene, zandige, en welgemestte, als een kleyige aarde: meer een luchtige en welgeleegene, als schaduwachtige plaats, en veel Water. Blijft veele jaren in 't leeven. Geeft ieder *Zomer Bloemen*, en bij goede tijden volkomen rijp *Zaad*: 't welk met een wassende Maan van *April* of *May* niet diep gezayd moet zijn. Hier door worden ze *aangewonnen* en *vermeenigvuldigd*. Maar dan

Aanwinning. ook door hare aangewassene *jonge Wortelen*: welke men op de zelve tijd en Maan van de *oude* afneemt, en verplant.

Americaansche Serratula. De SERRATULA AMERICANA, of *Serratula uyt America*, is een zeer schoon en beziens-waardig *Gewas*, doch van een veel teederder natuur als de *gemeene*. Bemind een zandige, goede aarde, met een weynig twee-jarige Paerdemist, Mol der verrotte Boombladeren, kleyn-geklopte roode Steen, en

Grond. met Zand wel door-gearbeydde hard-gewordene Kalk doormengd: tamelijk veel vochtigheyd gedurende de *Zomer*: een opene, wel ter Zon geleegene plaats, voor alle koude *Ooste-* en *Noorde-winden* beschut.

Bloemen. Blijft eenige jaren lang in 't leeven. Geeft elke *Zomer Knoppen*, met *Schubbetjens* voorzien; en uyt den geelen purpurachtige *Bloemen*; bestaande uyt elf, twaalf en dertien langwerpige, voor stomp-rond toegaande *Bladertjens*, ruyg van aart, en van binnen met eenige geele *Veezeltjens* vercierd, veel schooner als die van de vorige; doch noyt in deeze onze Gewesten eenig goed *Zaad.*

Gedaante der Bladeren. Hare *Bladeren*, welke ze in den *Herfst* verliezen, zijn achter een kleyne vinger, of daar ontrent, breed; allenxken na vooren spits toegaande; een geheele vinger, wat meer of min, lang; doch hoe hooger hoe kleyner; ook boven onder de *Bloemknop* alderkleynst, en aldaar digt boven malkander zittende, altijd opstaande. Rauw van aart zijn ze, aangenaam-groen-verwig, onder bleek-wit; hol en luchtig boven den anderen nu aan de eene, dan aan de andere zijde voortkomende; hangende aan zeer dunne, ronde, regt-opstaande,

Wortel. geelachtige *Steeltjens*, gemeenelijk neerwaarts. Aan de kanten zijn ze zeer aardig getakt. Komen in 't *Voorjaar* weer voort uyt een teedere, veelvoudige, *Veezelachtige*, welriekende *Wortel.*

Waarneeming in de Winter. Deeze *Gewassen* konnen gantschelijk geen *koude Herfst-reegenen*, sterke *Winden*, *Rijp*, veel min felle *Vorst* verdragen; vermits ze schielijk door de zelve van 't leeven worden beroofd. Moeten derhalven in 't begin van *October*, of, na tijds geleegentheyd, een weynig eerder, binnens huys worden gebragt, op een luchtige plaats, waar in niet anders als bij *vriezend* Weêr word gevuurd; en gedurende de *Winter* moet men ze met slegts een weynig Reegen-water van boven begieten: in het begin van *April*, met een reegenachtige Lucht, weer buyten stellen; doch wel dekken en voorzichtig wachten voor *koude nagten*, *hayrige* of *schrale winden.*

Aanwinning. Kan hier alleenlijk *aangewonnen* en *vermeenigvuldigd* worden door hare aangegroeyde *jonge Looten*; welke men met een wassende Maan in *April* van de *oude* afneemt en verplant.

KRACHTEN.

Camerar. l. 4. c. 20. DE *Serratula* is warm en droog in den tweeden graad, doch zonder eenige te zamentrekking.

Tabernam. De *Bladeren* in Wijn gezoden, en daar van 's morgens nuchteren een Roemertje gedronken; of een *Drachma* van het *Poeder* der gedroogde *Bladeren* met Wijn of eenig ander Nat ingenomen, is goed teegens de *neerzinking der Darmen*, *Breuken*, of *Gescheurdheyd*: ook voor de geene, die door een hogen val zich van binnen *verzeerd*; en *gebrokene*, of *verstuykte Leeden* hebben, veroorzaakt door slaan of vallen. Want het scheyd zeer gelukkig, en verteerd het *geronnene Bloed.* *lib. 1. c. 15. Sect. 5. Durantes Herb. fol. 429.*

Lobel. l. 1. fol. 633. Dod. l. 2. c. 23. Het *Poeder* der gedroogde *Bladeren* in een Wond gestroyd, of de zelve gewasschen met roode Wijn, daar deeze *Plant* in gezoden is geweest, zuyverd de zelve, doed'er 't vleesch in groeyen, en geneest ze te gelijk. Met de zelve Wijn zomtijds gebet de zeere Teepelen van der Vrouwen Borsten, neemt'er de pijn van wech.

Matth. l. 4. c. 1. De *Bladeren* en *Wortelen* te zamen gestoten, en paps-wijze uytwendig op de *Breuken*, of *Gescheurtheyd* gelegt, heelen 't geborstene weer te zamen.

Deugden der Serratula uyt America. De *Wortelen* van *Serratula uyt America*, of *Serratula Americana*, zijn uyt eygener aart bitter van smaak; ook verwarmende en verdrogende tot in den derden graad.

De zelve gedroogd, gestoten, en twee *Drachmen* daar van met Wijn ingenomen, doen zachtjens *purgeeren*, en drijven uyt, zonder eenige ongeleegentheyd, allerley *koude* en *slijmerige vochten.* Versterken daarenboven 't *Hert*, de *Leever*, de *Longe*, en alle andere inwendige deelen des Lighaams.

Weegens deeze goede en dienstige werkingen word dit *Gewas* van veele zeer begeerd; en de geene die 't gebruyken, worden de goede gevolgen der werking haast gewaar.

CCLXXII HOOFDSTUK.

SINT JACOBS KRUYD.

Namen. DUs genoemd in het *Neederlandsch*, word in het *Latijn* geheeten JACOBÆA: in het *Hoogduytsch* SANT JACOBS BLUM, of ook SANT JACOBS KRAUT: in het *Fransch* HERBE OU FLEUR DI SANT JAQUES: in het *Italiaansch* HERBA DI SAN JACOMO; of S. GIACOBO.

Vier onderscheydene soorten. Hier van zijn mij in haren aart *vier* onderscheydene soorten bekend; namentlijk:

I. JACOBÆA VULGARIS, of *gemeen Sint Jacobs kruyd.* II. MARINA, of *aan de Zeekant groeyende*; 't welk ook CINERARIA, of ASCHKRUYD word geheeten, weegens de verwe der *Bladeren.* III. JACOBÆA MARINA ALTERA *sive* VIRIDIS, of *tweede soort van Zee-Sint-Jacobs kruyd*; waar van de *Bladeren* zonder wittigheyd veel groener, de *Bloemen* grooter, veelvoudiger en holler gesteld zijn. IV. JACOBÆA NODOSA AMERICANA, of *geknobbeld Sint Jacobs kruyd uyt America.* Niet alle zijn ze van de zelve *Bouwing* en *Waarneeming.*

Grond. Zij beminnen echter al te zamen een goede, gemeene, zandige aarde; met weynig of geen vettigheyd vermengd: een vrije, warme, en welgeleegene plaats.

Gemeen Sint Jacobs kruyd. De JACOBÆA VULGARIS, of *gemeen Sint Jacobs kruyd*, blijft niet langer dan twee *Zomers* in 't leeven. Verdraagd felle *koude*, en allerley ongeleegentheeden der *Winter.* Geeft in 't tweede jaar *Bloemen*, en in den *Herfst* volkomen rijp *Zaad.* 't Welk met een wassende Maan van *Maert* of *April* de aarde word aanbevolen. Alleenlijk hier door konnen ze *vernieuwd* en *vermeenigvuldigd* worden.

Aan de Zeekant De JACOBÆA MARINA, of *aan de Zeekant groeyend Sint Jacobs kruyd*, beyde de soorten, zijn teederder van natuur

groeyend Sint Jacobs kruyd van tweederley soort.

natuur. Verdragen ongeerne veel *koude Herfst-reegenen*, en strenge *Vorst*. Worden derhalven, in een Pot gesteld zijnde, in 't begin van *October* binnens huys gebragt, op een luchtige plaats, waar in niet als bij vriezend Weêr word gevuurd: gedurende deeze tijd onderhouden met slegts een weynig Reegenwater, haar van onder in een Pan gegeeven; en niet voor in 't begin van *April* weer buyten gesteld, met een zoete Reegen. Geeven in deeze Landen noyt eenig rijp *Zaad*.

Aanwinning.

Echter kan men haar genoegzaam *vermeenigvuldigen* door hare aangewassene en van zelfs *Wortelschietende Takjens*, welke men met een wassende Maan in *April* van de *oude* afneemt, en verplant.

Americaansch S. Jacobs kruyd.

De JACOBÆA NODOSA AMERICANA, of *Americaansch Sint Jacobs kruyd met een knobbelachtige Steel*, is een schoon *Gewas*. Schiet uyt een groote, sterke, geel-verwige *Wortel* tamelijk dikke, hooge en ronde *Steelen*, met veele *knobbelige Leeden* vercierd. Uyt welke voortkomen aan beyde de zijden der *Steel*, regt teegens malkander over, op dunne *Steeltjens* rustende *Bladeren*, groot, schoon, en gemeenelijk zich een weynig neerwaarts buygende.

Bladeren.

Zijn aangenaam-groen van verwe; aan beyde zijden met vier breede deelen, ook voor in een eyndigende, ingesneeden; alle met kleyne *Tandjens*, en met zeer zichtbare groote *Aderen* inwendig voorzien.

Grond.

Bemind een zandige grond, met een weynig tweejarige Paerdemist en 't Mol van verrotte Boombladeren doormengt: een vrije, warme, welgeleegene plaats, en tamelijk veel vochtigheyd. Blijft lange jaren in 't leeven; doch geest zelden, ten zij bij drooge *Zomers*, *Bloemen*, en noyt in deeze Gewesten eenig *Zaad*.

Zelden Bloemen, noyt Zaad in deeze Landen.

Verdraagt ongeerne *koude Herfstreegenen*, en sterke *Vorst*. Word derhalven, in een Pot staande, 's *Winters* binnens huys gesteld op een luchtige en warme plaats; met zeer weynige vochtigheyd onderhouden, en niet voor in 't begin van *April*, met een aangename Lucht en Reegen, weer buyten gebragt.

Aanwinning.

Kan in onze Landen niet anders *aangewonnen* worden, dan door hare aangegroeyde *jongen*; welke men met een wassende Maan in *April* van de *oude* afneemt en in Potten verplant.

KRACHTEN.

Dod. l. 21. c. 20.

SInt *Jacobs kruyd*, of *Jacobæa vulgaris*, is verwarmende en verdrogende tot in den tweeden graad; daar neevens een weynig zuyverende, verteerende, en scheydende van aart.

Matth. l. 4. c. 92.

In Wijn gekookt, en daar van gedronken, doed weer voortkomen de *opgehoudene* of *verstopte Maandstonden* der Vrouwen.

Lobel. l. 1. fol. 270.

Het *Poeder* der gedroogde *Bladeren*, of het uytgeparstte *Zap* der zelve, gedaan in *hittige Wonden*, *loopende Gaten*, en *vuyle* of *voorteetende Zeeren*, reynigt en geneest de zelve.

Durantes hist. Plant. fol. 429. Tragus l. 1. c. 97.

De *Bladeren* in Water of Wijn, met een weynig Honig daar bij gedaan, gezoden, dan de Mond daar meê gewasschen, en de Keel gegorgeld, is goed voor de *Squinantie*, of het *Keelgezwel*: alle *heete zweeren* en *zeeren* in de *Keel*, desgelijks der *Amandelen*; want zij scheyden ze en geneezen ze. De *Wonden* en *loopende Gaten* daar meê gewasschen en gezuyverd, ook op alle *vurigheyd* gelegt, reynigen en geneezen de zelve.

Prosp. Alpin. de Pl. Ægypt. c. 26. Camerar. l. 4. c. 94.

De *Bladeren* van *Zee-Sint-Jacobs kruyd*, of *Jacobæa Marina*, in Wijn gekookt, en daar van 's morgens nuchteren een Roemertje gedronken, openen de *verstoptheyd des Ingewands*: ontsluyten en zuyveren de *Moeder*: verwarmen ook de zelve. Neemen daarenboven wech de *winden*, de *onvruchtbaarheyd*, en de *opstijging*. Zijn meede goed voor 't *Graveel*, de *Steen* der *Nieren*, en der *Blaas*. Verwekken der Vrouwen *Maandstonden*, en geneezen allerléy *Wonden*.

CCLXXIII HOOFDSTUK.

K E R S.

Namen.

En welbekende *Plant*, in 't *Neederlandsch* dus, ook van veele KORS geheeten: in 't *Latijn* NASTURTIUM: in 't *Hoogduytsch* KRESZ: in 't *Fransch* CRESSON: in 't *Italiaansch* NASTURTIO, en AGRETTO.

Elf bijzondere soorten.

Hier van zijn mij in haren aart *elf* bijzondere soorten bekend; te weeten:

I. NASTURTIUM HORTENSE, of *Thuyn*, *Hof*, anders ook *bijtende Kers*. II. HORTENSE CRISPUM, of *gekrulde Thuyn-Kers*. III. MINUS, of *kleyne Kers*. IV. MINIMUM, of *alderkleynste Kers*. V. INDICUM, of *Indiaansche Kers*. VI. INDICUM ROTUNDIFOLIUM, of *Indiaansche Kers met ronde Bladeren*. VII. LATIFOLIUM HYEMALE, of *breedbladerige Winter-Kers*, ook BARBAREA genoemd. VIII. PRATENSE FLORE SIMPLICI, of *Kers, groeyende op Grasvelden, met een enkele Bloem*, ook CARDAMINE geheeten. IX. FLORE PLENO, of *Kers met een dubbele Bloem*. X. CARDAMINE ALPINA TRIFOLIA, of *Berg-Cardamine met drie Bladeren*. XI. NASTURTIUM AQUATICUM, of *Water-Kers*. Niet alle van de zelve *Bouwing* en *Waarneeming*.

Driederley Hof, en tweederley Indiaansche Kers.

De *gemeene Thuyn-Kers*, *gekrulde Thuyn-Kers*, *alderkleynste Thuyn-Kers*, *Indiaansche Kers*, en *Indiaansche Kers met ronde Bladeren*, beminnen een goede, gemeene, zandige, en met oude Paerdemist wel voorziene grond: een opene, warme, bequaam-geleegene plaats, en matige vochtigheyd. Blijven niet meer dan eene *Zomer* in 't leeven: geeven in den *Herfst* rijp *Zaad*, en vergaan daar meê. Moeten derhalven met een wassende Maan van *Maert* op nieuws gezayd zijn. Want alleen door dit middel konnen ze *aangewonnen* en *vermeenigvuldigd* worden.

Gekrulde Hof-Kers.

Het NASTURTIUM CRISPUM HORTENSE, of de *gekrulde Thuyn-Kers*, verliest met'er tijd lichtelijk hare aangename *gekruysdheyd*. Men moet derhalven altijd 't *Zaad* alleenlijk winnen van 't alderschoonste, en het zelve zayen na 't laatste quartier der Maan, zoo blijft het eenige jaren in staat.

Indiaansche Kers.

Het NASTURTIUM INDICUM, of *Indiaansche Kers*, in de aarde geplant zijnde, wast zeer weelderig voort. Geeft een grooten overvloed van *Bladeren*, doch weynige *Bloemen*. Word derhalven veel bequamer geoordeeld, dat men haar in een Pot zette; wijl ze daar in, door hare veelvoudige *Wortelen* en weynige aarde in hare drijvende kracht als bedwongen wordende, weynige *Bladeren*, maar veele schoone *Bloemen*, tot aan de *Winter* durende, te voorschijn brengt.

Bloemen.

Wanneer het *Zaad*, zijnde groot, groen-verwig, en gemeenelijk twee of drie bij malkander gevoegd, rijpheyd bekomt, word het bleek-geel uyt den groenen, en valt dan af; ook als men met de hand daar aanraakt: derhalven dikmaal daar na gezien moet worden.

Zaad.

Winter-Kers.

Het NASTURTIUM HYEMALE, anders BARBAREA, of *Winter-Kers*, is hard van natuur. Verdraagt felle *koude*, en alle ongeleegentheeden des tijds. Blijft niet meer dan twee *Zomers* in 't leeven. Geeft in het tweede jaar volkomen rijp *Zaad*, en vergaat dan.

Zaad; en aanwinning.

Moet derhalven ieder *Voorjaar*, of om 't tweede, t'elkens weer op nieuws gezayd zijn; niet diep. Anders komt het ook, door het neergevallene, dikmaal van zelfs genoeg voort. Kan alleenlijk hier door *vermeenigvuldigd* wordon.

Andere soorten van Kers.

Het NASTURTIUM PRATENSE, of CARDAMINE FLORE SIMPLICI ET PLENO, *Cardamine*, of *Kers*, groeyende op *Grasvelden*, zoo wel met een *enkele als dubbele Bloem*; TRIFOLIA, of *Cardamine met drie Bladeren*; MINUS, of *kleyne Kers*, en NASTURTIUM

AQUA-

AQUATICUM, of *Water-Kers*, beminnen uyt eygener aart een gedurig-vochtige, welgemestte grond: meer een schaduwachtige als een luchtige plaats. Blijven eenige jaren in 't leeven. Verdragen alle ongeleegentheeden des tijds; en geeven meest ieder jaar volkomen rijp *Zaad*: 't welk met een wassende Maan van *April* de aarde moet aanbevolen zijn. Hier door worden ze *vermeenigvuldigd*, maar dan ook *aangewonnen* door hare aangegroeyde *jongen*; welke men op de zelve tijd afneemt en verplant.

Aanwinning.

KRACHTEN.

Matth. l. 2. c. 149. THuyns-Kers, of *Nasturtium hortense*, is warm en droog tot in den derden graad, ook ontbindende, dunmakende, uyttrekkende, en brandende van aart.

In Wijn gezoden, of ook 't *Zaad* desgelijks gedaan, en daar van 's morgens nuchteren een Roemertje, met een weynig Zuyker gemengd, gedronken, is goed voor de geene die *Bloed spouwen*; de *roode Loop* hebben; door een hooge val *verstuykte*, *gequetste*, *lamme Leeden* hebben gekreegen: *kortademig* of *engborstig* zijn: want het scheyd het *geronnene Bloed*. Verdrijft ook 't *Colyk*, en de *Winden* in 't Lighaam: doed *gemaklijk wateren*; versterkt het *verstand*, vermits het de *Harssenen* zuyverd van alle vochtige dampen. Doed de *taye Fluymen* der *Borst* rijp worden, en de zelve lossen. Maakt de geesten licht; drijft de *Wormen* uyt, en geneest de *beeten van Slangen* en anderer *giftige Dieren*.

Galen. lib. Simp. 7. Trag. l. 1. c. 26.

Bauhin. l. 22. T. 2. De *Bladeren* zelfs rauw tot andere spijzen, of ook alleen, dikmaal gegeeten, *zuyveren 't Bloed*, en helpen de geene, die van het *Scheurbuyk*, of de *Blauweschuyt* gequeld zijn.

Dod. l. 24. c. 19. Het *Zaad* is verwarmende en verdrogende tot in den vierden graad. 't Zelve in de Mond geknauwd, brengt een *geraakte*, of *beroerde Tong* weer te regt.

Diosc. l. 2. c. 185. Gestoten, of ook het *Zap* uyt de *Bladeren* geparst, met Edik en Honig vermengt, belet de *uytvalling des Hayrs*; daar op gestreeken zijnde. Verdrijft de *vlekken der Huyd*: geneest de *voortkruypende zeerigheyd*: neemt wech de *hardigheyd der Milt*: is goed teegens de *Heupenpijn*, ook andere verouderde en koude gebreeken. Met *Peekel* vermengt, dan op *Klieren* en *Bloedvinnen* vast gemaakt, doed de zelve rijp worden, en doorbreeken.

Theod. Dorsten. lib. Med. Simp. fol. 198. Het *Zaad* alleen dikmaal gegeeten, ontsteld de *Maag* en de *Buyk*: verwekt daar teegens *lust tot Bijslapen*: ook de *Maandstonden* der Vrouwen: drijft de *doode Vrucht* en *Nageboorte* af; doch de zwangere Vrouwen moeten'er zich voor wachten. Maakt een groote *Milt kleyn*, en dood de *Wormen*.

Het *Nasturtium Indicum*, of *Indiaansche Kers*; word bevonden te zijn van de zelve aart en eygenschap.

Het *Nasturtium Hyemale*, of *Winter-Kers*, is droog en warm in den tweeden graad.

In Wijn gezoden, en daar van gedronken, vermag alles, wat hier boven van de *Hof-Kers* is gezegt. Is noch daar beneevens zeer goed teegens de *Steen* der *Nieren* en *Blaas*: ook tot geneezing van alle *Fistelen*, en *loopende Gaten*.

Lobel. l. 1. fol. 248. 't *Zap*, uyt de *Bladeren* geparst, en daar meê gegorgeld, verdrijft de *Squinantie*, of het *Keelgezwel*; ook andere gebreeken der *Keel*.

Het *Nasturtium aquaticum*, of *Water-Kers*; word teegens al de voorgenoemde quâlen gelukkiglijk gebruykt, en heeft met de *Thuyn-Kers* eenerley vermogen: gelijk ook doed het *Nasturtium Pratense*, anders *Cardamine*, of *Kers*, *groeyende op de Grasvelden*, volgens 't oordeel van veele.

CCLXXIV HOOFDSTUK.

WILDE KERS.

OP het *Neederlandsch* dus genoemd; word in het *Latijn* geheeten IBERIS, NASTURTIUM SYLVESTRE, ook LEPIDIUM HERBULA: in het *Hoogduytsch* WILDER KRESZ: in 't *Fransch* CRESSON SAUVAGE, anders PASSERAGE SAUVAGE, of CHASSERAGE: in het *Italiaansch* LEPIDIO, PIPERITE, of PIPERELLA. Verscheyde namen.

Hier van zijn mij in haren aart bekend *vijf* veranderlijke soorten; namentlijk: Vijf veranderlijke soorten.

I. IBERIS MAJOR, of *groote wilde Kers*; ook genoemd PIPERITIS, en LEPIDIUM, dat is, PEEPERKRUYD. II. IBERIS MINOR VULGARIS, of *gemeene kleyne wilde Kers*; ook geheeten IBERIS CARDAMANTICA. III. IBERIS PETREA ANGUSTIFOLIA, of *smal-gebladerde wilde Kers*, groeyende op *Steen-* en *Bergachtige plaatzen*. IV. MINIMA, of *alderkleynste wilde Kers*. V. IBERIS AMERICANA LATIFOLIA FLORE LUTEO, of *Americaansche wilde Kers*, *met breede ingezaagde Bladeren en geele Bloemen*, in deeze Landen opschietende tot de hoogte van vier, en wel vijf Maatvoeten. Niet alle zijn ze van eeven de zelve *Bouwing* en *Waarneeming*.

Eevenwel beminnen ze al te zamen een goede, gemeene, zandige, zoo wel gemestte als ongemestte aarde: een vrije, welgeleegene plaats, en matige vochtigheyd. Verdragen sterke *koude*, en alle andere ongeleegentheeden der *Winter*. Grond.

De IBERIS MINOR VULGARIS, of *gemeene kleyne wilde Kers*; IBERIS PETREA ANGUSTIFOLIA, of *smalgebladerde wilde Kers*, *groeyende op steenachtige plaatzen*, en MINIMA, of *alderkleynste wilde Kers*, blijven niet langer als twee jaren in het leeven. *Bloeyen* de tweede *Zomer*; geeven volkomen rijp *Zaad*, en vergaan daar meê. Moeten derhalven t'elkens, met een wassende Maan van *Maert* of *April*, op nieuws gezayd zijn: doch komen ook wel van zelfs genoeg voort door het neergevallene *Zaad*. Op deeze wijze konnen ze alleenlijk *aangewonnen* en *vermeenigvuldigd* worden. Gemeene kleyne; smalgebladerde; alderkleynste wilde Kers.

De IBERIS MAJOR, anders PIPERITIS, en LEPIDIUM, of *groote wilde Kers*, anders *Peeperkruyd* genoemd; en IBERIS AMERICANA, of *Americaansche wilde Kers*, vergaan niet zoo haast, maar blijven lange jaren in 't leeven. Geeven noyt in deeze Landen eenig volkomen *Zaad*. Konnen echter *aangewonnen* worden door hare aangewassene *jonge Scheuten*; welke men, van zelfs *Wortelen* gekreegen hebbende, met een wassende Maan in *April* van de *oude* afneemt en verplant. Groote wilde, en Americaansche wilde Kers.

Zie hier bij na het *Hoofdstuk* van VREEMDE WILDE KERS, anders ook genoemd WISSELKRUYD, en WILDE MOSTAART.

KRACHTEN.

DE *groote wilde Kers*, of *Iberis major*, is van naturen heet en droog tot in den derden graad. Dod. l. 24. c. 25. Tragus lib. c. 28.

De *Bladeren* gekookt, en bij wijze van een Saus, of op eenige andere manier, onder spijzen gebruykt, maken een *grage Maag*, en verwekken *eetenslust*.

In Wijn gezoden, en daar van 's morgens nuchteren 't vierde deel van een pintje gedronken, is goed voor de *vallende Ziekte*, de *draying* of *zwijmeling des Hoofds*, *Waterzucht*, *Colijk*, *Geelzucht*, *Graveel*, en *koude Pis*. Dood de *Wormen*: bevorderd der Vrouwen *Maandstonden*; verzacht de geene die in *barensnood* zijn; drijft de *Nageboorte* af: is zeer krachtig teegens de *beeten* van *giftige Dieren*, en de pijn der *Lendenen*. Camerar. l. 2. c. 105. Ruell. l. 2. c. 105.

Het *Zap*, geparst uyt de *Bladeren*, geneest de *zweerende Ooren*, daar in gedaan zijnde.

Dioscor. l. 2. c. 205.

De *Bladeren*, of de *Wortelen*, in water gezoden; een weynig daar van met Honig vermengd, en daar meê gewasschen, doet het *Hayr groeyen.* Is dienstig teegens de *Melaatsheyd*, de *Krauwagie*, en de *Bleynen des Monds.*

'tZelve *Water* met Edik vermengd, verdrijft de *gezwollenheyd van de Milt.*

Met het *Zap* van de *Wortel* gegorgeld, geneest de *zwellende gebreeken der Keel.*

De *Wortel* gedroogd, en 't *Poeder* daar van gestroyd in *vuyle, stinkende wonden*, reynigd en droogd ze; verteerd ook het *overvloedige* en *onzuyvere vleesch* in de zelve, en bevoorderd de geneezing.

Het *Zaad* gestoten, met Honig vermengd, en zoo gebruykt, is dienstig voor een *verkoude, enge Borst.*

CCLXXV HOOFDSTUK.

JUCA uyt AMERICA.

Verschey-de namen.

IS een beziens-waardig *Gewas*, werd in 't *Neederlandsch* dus genoemd: in het *Latijn* JUCA, of HYUCA CANADANA, GLORIOSA, of AMERICANA, om dat ze, eerst van uyt de *Nieuwe Weereld*, of *West-Indien*, in de Gewesten van *Europa* is overgebragt. Bij de *Indianen* draagd ze de naam van MANDIBA, MANYBA, MANDIOCA, en MANYOC. De *Hoogduytsche* zeggen JUCKE.

Vier onderscheydene soorten.

Hier van zijn mij in haren aart bekend geworden *vier* onderscheydene soorten; te weeten:

I. JUCA GLORIOSA, of *gemeene Americaansche Juca.* II. JUCA AMERICANA FILAMENTOSA; in *Bladeren* de andere wel gelijk, doch aan beyde de zijden zeer aardig met lange *draden*, eeven als of 't *hayr uyt een Paerdestaart* was, zeer vermakelijk vercierd: waarom ze dan ook, mijns oordeels, met regt de gemelde naam van *Juca filamentosa*, of *dradige, gedraadde Juca*, mag voeren. JACOB TREDESCANT, een *Engelschman*, en Burger binnen *Londen*, heeft ze zelfs in 't jaar 1648. uyt de *Barbados* meê gebragt, en'er een van aan mij overgezonden: doch vermitsze aan de *Wortel* verrot was, heb ikze ook niet lang konnen behouden. III. JUCA BRASILIANA STELLATO MUCRONATO FOLIO, of *Juca uyt Braziliën met een puntig Blad, Stars-wijze gesteld.* IV. JUCA AMERICANA OBTUSIFOLIA, of *Americaansche Juca met voor stompe, Stars-wijs gevormde Bladeren*; groeyende in *Nieuw-Spaanje*, en in de meeste *Caribische Eylanden*, als, *Martinico, Domingo, Cuba, Christoffel*, en meer andere. Niet alle zijnze van de zelve *Bouwing* en *Waarneeming.*

Gemeene Americaansche Juca: en met draden.

De JUCA GLORIOSA, ET AMERICANA FILAMENTOSA, of *gemeene Juca uyt America*, en *Americaansche Juca met draden*, brengen uyt hare bruynroode, van binnen witte, dikke *knobbel-wortel Bladeren* voort, op de wijze van de *Aloë.* Van aart en verwe zijnze gelijk die van GLADIOLUS, of het *Zwaardkruyd*:

Bladeren.

twee voeten, of daar ontrent, lang; twee, en ook wel meer vingeren breed: hard, vast; stijf uyt staande; van binnen hol, van buyten uytwaarts rondachtig gedrayd; voorzien met eenige *Ruggen*, als *vouwen.* Eyndigen voor in een kort, rond, vast, regtuyt-staande, en Castanien-bruyn steekend punt.

Wat voor een grond zij beminnen.

Zij beminnen een goede, gemeene, zandige, matig met twee-jarige Paerdemist, een weynig een-jarige Hoenderdrek, en niet te veel Veen-aarde, wel door malkander gemengd en bearbeyd, voorziene grond: een warme, genoeg ter Zon geleegene plaats, en matige vochtigheyd.

Hoe in de Winter waar te neemen.

Zijn wel tamelijk hard van natuur; maar konnen echter, buyten staande, de sterke *koude* en *Vorst* onzer Landen in de *Winter-tijd* niet verdragen. Werden derhalven, met een wassende Maan van *April* in Potten geplant zijnde, met den aanvang van *October* binnens huys gebragt; gesteld op een luchtige plaats, daar of gedurig, of alleenlijk bij vriezend weêr in gevuurd werd; en, zoo langze hier staan, onderhouden met weynig lauw-gemaakt Reegen-water. Ontrent half *April* zet menze weer buyten, met een zoete lucht en Reegen, om daar de Zonne-stralen te genieten.

Aan eene Plant 364. Bloemen te gelijk.

In deeze Gewesten krijgenze noyt eenig *Zaad.* Brengen echter gemeenelijk om het tweede jaar eenige honderden van *Bloemen* te gelijk op eenmaal voort uyt hare voornaamste *Hert-scheut*; 't welk mij *Anno* 1648. en meer andere volgende jaren gebeurd is. Op dien tijd heb ik, voor de eerste maal, uyt *eene Plant*, in *mijnen Thuyn* groeyende, gezien *driehonderd vierentzestig Bloemen*, grijs- en wit-verwig, doch zonder eenige reuk. Zij hangen aan bruyn-roode *Steelen*; en doen haar van onder op, gelijk de FRITILLARIA, of *Kievitsbloem.* De minste der zelve kan de grootte van een Hoender-ey ophalen, of bekleeden.

Wat het voor een geleegentheyd met deeze Plant heeft.

Afgevallen zijnde, werd hare roode *Steel*, ontrent derdehalve Maat-voet, wat meer of minder, hoog opwassende, alsze nu geheel verdord is, voor, of in de *Winter* afgesneeden. Dan maakt de *Plant* (welke uyt eygener aart lange jaren in 't leeven blijven, en zeer oud werden kan) in de volgende *Zomer* weer een nieuw *Hert*; 't welk in 't jaar daar na op nieuws, als te vooren, veelvoudige *Bloemen* voortbrengd.

Aanwinning.

In onze Landen werden ze alleenlijk *aangewonnen* door hare bij de *oude* uytlopende, en van zelfs *Bladeren* krijgende *jongen*; of dikke *knobbel-wortelen*, noch geen *Bladeren* geschoten hebbende; welke men met een volle Maan in *April* of *May* afbreekt, en in Potten verplant. Met'er tijd schietenze uyt, en groeyen voort.

Juca uyt Brazil, en uyt America.

De JUCA BRASILIANA, ET AMERICANA STELLATA, of *Juca uyt Brazil*, en *uyt America met Starswijze gestelde Bladeren*, zijn veel teederder van natuur. Konnen de *koude* deezer Landen, hoe warm ook gezet, en zonder eenige vochtigheyd onderhouden, niet langer dan eene *Winter* uytstaan.

Grond.

Zij beminnen uyt eygener aart een zandige en altijd drooge aarde. Konnen niet verplant, noch ook in deeze Gewesten vermeenigvuldigd werden; vermits de Wortel, uyt de aarde opgenomen, terstond verderft: En niet anders als hier door kan men ze *aanwinnen.* Zelfs in hare geboorte-plaats duurd ze niet langer als drie jaren.

Braziliaansche Juca.

De BRASILIANA, of *Braziliaansche*, wast uyt eygener aart in haar geboorte-land ter hoogte van zes, zeeven, en ook agt voeten op. De Stam is ruym een duym dik;

Stam.

bruyn-verwig, van binnen grijs-wit; met veele *knobbelen* begaafd, houtachtig, en boven verdeeld in veele *Takjens*; waar aan de *Bladeren* gemeenelijk neerwaarts hangen,

Bladeren.

gescheyden in drie, vier, vijf, zes, en zeeven deelen, wat dikachtig van aart, een vinger, wat min of meer, lang; in 't midden een duym, of daar ontrent, breed; voor spits toegaande, en van binnen met eenige kleyne dwars-adertjens, voortkomende uyt een regt-doorlopende groote, voorzien.

Bloemen.

Uyt het bovenste komen te voorschijn bleek-geele *Bloemen*, gedeeld in vijf *Bladertjens*, van binnen vercierd met veele geele *draadjens.*

Wortel.

Hare *Wortel* is wel twee of drie voeten lang; een been dik, en witachtig van verwe.

Americaansche Juca.

De AMERICANA, of *Juca uyt America*, schiet uyt zijne dikke, witachtige, of ook wel roode *Wortel*, een krom en bros hout, beladen met veele *knobbelen*, niet meer als vijf, of ten hoogsten zes voeten hoog op. Staat niet regt na boven, maar buygd zich van naturen

neer-

neerwaarts ; en verdeeld zich in zommige grijze *Takjens*, waar aan de *Bladeren*, onordentlijk geſteld, zoo wel op- als neerwaarts gekeerd, gezien werden, aan lange *Steeltjens*: in 't ronde meerder als de voorgaande, ook in vijf, zes, zeeven en agt dikachtige en ſtijf ſtaande deelen van malkander geſcheyden; ieder een goede vinger lang; een duym breed; aangenaam-groen-verwig; voor alderbreedſt, en gelijk als drie-hoekig ſtomp, echter met een kleyne punt toegaande; en in 't midden ſlegts met een regt-doorgaande *Rugge*, doch geen *Aderen*, voorzien. Geeft geene *Bloemen*, veel min eenig *Zaad*.

Bladeren.

Geen Bloemen of Zaad.

KRACHTEN.

G. Piſo Hiſt. Braſil. c. 2.

AL de Soorten van dit aardig *Gewas*, rauw gegeeten, zijn vergiftigend, en doodelijk. Gekookt, of gedroogd, verliezen ze wel hare quaadaardigheyd, doch werden echter van geene *Chriſtenen* in de Geneeskonſt gebruykt. De Inwoners der Nieuwe Wereld daar teegens, de zelve gebraden, of gezoden, en tot Poeder, of Meel, gebragt hebbende, bakken'er *Koekjens* van, welke haar dienen in plaats van Brood: en waar bij ze haar leeven onderhouden. Dit *Brood* noemen de *Braziliaanen Vipeba*; de ingeboorne *Indianen* van andere Geweſten *Caſſave*, of *Caſavi*; de *Portugeezen Farinha*.

G. Margravii Hiſt. Rer. Nat. Braſ. lib. 2. c. 6.

Ook maken ze van het *Meel* deezer *Wortelen* een *Brij*, of *Pap*, en van het uytgeparſtte *Zap* een *Syroop*, neevens andere dingen; welke ze gebruyken teegens *Vergif*, oude *vuyle Gezwellen*, *Koortzen*, *Roode loop*, *Teering*, en diergelijke qualen: ook, om een vermoeyd Ligchaam weer te verſterken.

Ch. Rochefort Hiſt. Inſ. Amer. cap. 9.

Het *Zap* deezer *Wortelen*, varſch uytgeparſt, is van naturen zeer koud. Inwendig ingenomen, dood zeer ſchielijk beyde Menſchen en Beeſten. Doch als 't vierentwintig uren lang geſtaan heeft, verlieſd het al zijne quaadaardigheyd, en werd, niet zonder groote verwondering, onſchadelijk bevonden; dan ook gebruykt, 't zij tot ſpijs, of tot Geneesmiddelen.

CCLXXVI HOOFDSTUK.

GENGEBER.

Wat Gengber is.

DIt is niet anders dan de *Wortel* eener *Plant*, groeyende niet meer als anderhalve of twee voeten hoogte boven de aarde; waar van de *Bladeren* donkergroen, ontrent een voet lang, een goede duym breed zijn, en op de wijze van 't *Riet* voortkomen; bij veele genoeg bekend. Werd in 't *Neederlandſch* dus; doch ook van zommige GENGBAR, GEMBER, en GYMBER genoemd: in 't *Latijn* ZINZIBER, of ZINGIBER: in 't *Hoogduytſch* INGBER of INGWER: in 't *Franſch* GINGENBRE, of GINGEMBRE, in 't *Italiaanſch* GENGEVO.

Namen.

Grond.

Deeze *Plant* is in onze *Neederlandſche* Geweſten zeer raar, en wil hier ook niet wel aarden, weegens hare teederheyd. Bemind een zandige, goede aarde, met een weynig twee-jarige Paerdemiſt, 't Mol uyt verdorvene Boomen, en een-jarige Hoenderdrek genoegzaam doormengd: een zeer warme plaats, beſchut voor alle koude *Ooſte-* en *Noorde-winden*: weynig, of geen water. Moet, zelfs in 't midden van de *Zomer*, voor veele Reegenen gedekt; in de *Herfſt* droog gehouden; dan binnens huys op een warme plaats, waar in gedurig werd gevuurd, geſteld zijn. Ook moet dit al vroeg geſchieden, in 't midden of in 't eynd van *September*. Gedurende de *Winter* mag men ze gantſchlijk geen vochtigheyd geeven: haar ook niet weer buyten brengen voor teegens *May*.

Hoe waar te nemen.

Is van naturen zulk een vyand van de *koude vochtigheyd* deezer Landen, dat men haar verdorven vind eer men'er eens op denkt. Ter dier oorzaak valt ze zeer bezwaarlijk een jaar of twee te doen overblijven; ten zij op de gehoorde wijze wel droog gehouden; en zorgvuldig bewaard.

Bezwaarlijk te houden.

Deeze *Gengber-plant* is bij mij in 't Jaar 1652. door over-gezonden Zaad, met een waſſende Maan van *May* in een Pot, niet boven een Stroo-breedte diep, gelegd, de aarde aanbevolen: en *Anno* 1665. door een groene in Moſch in-gewondene groote *Wortel*, uyt *Portugal* ontfangen, voortgekomen. Dien zelven *Zomer* is ze met zijne teedere, ſmalle, voor ſpitsze, regt-opſtaande, die van de *Iris* of 't *Lis* niet zeer ongelijk zijnde *bladeren*, opgewaſſen ter hoogte van meer dan een Maat-voet. Op de nu voorgeſtelde wijze waargenomen zijnde, bleef de geheele *Winter* groen, en toonde aan de curieuſe Liefhebbers op het tweede jaar een witte *Bloem*, niet groot, en ſober van geſtalte. Deeze vergaan en afgevallen zijnde, verliet ook de *Plant* korts daar na hare aangename groenheyd, en wierd eyndelijk door flauwte van 't leeven beroofd.

Hoe opgequeekt, uyt een overgezondene Wortel.

De andere, uyt *Zaad* opgekomen, bleef gantſch teeder, en ſchoot nauwelijks ter hoogte van een vingerlengte op. Wierd ook, door een weynig te veel genoten water, in 't begin van *Auguſtus* bleek-verwig, en verging, ter oorzaak van hare teedere aangeſtokene *Wortel*; onaangezien zij gedurig met hare Pot (gelijk ook aan de *Wortel* wierd gedaan) van de eene warme Paerdemiſt in de andere geſteld, en gedurig met Glazen overdekt was geweeſt. Waar teegens de gemelde *Wortel*, op zulk een wijs waargenomen, tot een zoo veel meerder hoogte quam op te ſchieten.

en uyt Zaad, ook hoe 't daar meê ging.

KRACHTEN.

Renod. l. 1. Mat. Med. c. 1. Sect. 3. Diſt. l. 2. cap. 190. Raſis lib. Simp. c. 34. Monard. Simp. Med. Nov. orb. hiſt. c. 18. Serapio l. 6. de Temp. Simp. cap. 326.

DE *Wortelen* van *Gengber*, of *Zinziber*, 't zij droog, 't zij geconfijt, werden gehouden voor hitzig, en verdrogende tot in den derden Graad.

In Spijzen gebruykt, zijn ze voor de Menſchen zeer dienſtig, om alle *koude vochtigheeden* te verteeren. Verſterken een zwakke, verkoude *Maag*; de *Geheugenis*; 't *Gezigt*: openen een *verſtopte Leever*: maken *eetensluſt*: ſtillen de *Buykloop*: ſtrijden teegens 't *Vergif*: verwekken luſt tot 't *echte werk*: verdrijven de *Winden*: verwarmen de *Moeder*: doen de Vrouwen veel *Melk in hare Borſten* krijgen; en zijn zeer bequaam tot vermeerdering des *Zaads*.

Met Anijs in Wijn gezoden, en daar van een weynig, met Zuyker vermengd, ingenomen, is zeer dienſtig teegens den *Hoeſt*, en een *verkoude Borſt*. Maakt ook rijp de *taye Fluymen*, zoo dat men de zelve ligtelijk kan uytwerpen.

Ondertuſſchen, *Gengber* te veel gebruykt, is ſchadelijk voor galachtige en hitzige Lieden; want ze ontſteekt het ingewand door hare verwarmende kragt.

In roode Wijn gekookt, en dan de zelve warm in de mond gehouden, ſtild de *Tandpijn*.

CCLXXVII HOOFDSTUK.

JOBS TRANEN.

Namen.

OP 't *Neederlandſch* dus genoemd: in 't *Latijn* LACHRYMA JOBI, of ook LACHRYMA CHRISTI, om dat haar *Zaad* aardig de gedaante van *Tranen* vertoond; anders LITHOSPERMUM MAJUS: in 't *Franſch* LARMES DE NOSTRE DAME, of in 't *Neederlandſch onzer Lieve Vrouwen Tranen*: in 't *Hoogduytſch* HIOBS ZEHER: in 't *Italiaanſch* LAGRIME DI GIOBBE.

Aanwinning. Dit *Gewas* blijft uyt eygener aart niet langer dan eene *Zomer* in 't leeven. Word derhalven ieder *Voorjaar* met een volle Maan van *Maert* of *April* weer op nieuws gezayd.

Grond. Bemind, uyt natuurlijke eygenschap, een goede, gemeene, zandige grond, met tamelijk veel twee-jarige Paerdemist genoegzaam doormengt: een warme, welgeleegene plaats, en niet veel Reegen; ook niet veel gegeevene vochtigheyd.

Zaad. Brengt, doch niet anders als bij goede warme *Zomers*, in deeze koude Landen voor de aankomst der *Winter* rijp *Zaad* voort; en vergaat dan, of door een kleyne *Rijp*, of van zelfs, schoon binnens huys gezet.

KRACHTEN.

Lobel. l. 1. fol. 56. DE *Deugden* deezer *Plant* zijn tot noch toe weynig bekend. Eevenwel, het *Zaad*, waar van zommige lieden PATER-NOSTERS maken, gepulveriseert; in Rhijnsche Wijn gezoden, en daar van door den dag gedronken, is zeer goed teegens den *Steen der Blaas*, en 't *Graveel der Nieren*.

CCLXXVIII HOOFDSTUK.

ANYSKRUYD uyt AMERICA.

Dus genoemd, en opgequeekt. EEn aangenaam, zeer welriekend *Gewas*, door *Zaad*, voor eenige jaren, onder meer andere, zonder naam uyt *Spaanje* overgezonden, en in *mijnen Thuyn* gelukkig voortgekomen, is van mij dus in het *Neederlandsch*, en in het *Latijn* ANISOIDES AMERICANA genoemd, om dat het in alle deelen van zich geeft een zeer lieflijke reuk, gelijk de *Anijs*, en uyt eygener aart in *America* groeyd.

Grond. Deeze *Plant* bemind van naturen een zandige, goede aarde, met een weynig twee-jarige Paerdemist, Veengrond, en een-jarige Hoenderdrek, voorzichtig door malkander gemengd: een warme, wel ter Zon geleegene plaats, voor alle koude *winden* bewaard; en tamelijk veel water.

Gestalte der Bloemen. Vergaat niet haast, maar is uyt eygener aart langleevend. Geeft de tweede *Zomer* (na datze in 't vorige jaar met een wassende Maan van *May* in een Pot is gezayd geweest) volkomene, doch teedere en kleyne *Bloemen*, hebbende een gedaante van het LYCHNIS, of *Jenette*. In het opperste der *Steelen* staan'er veele bij malkander gevoegd. Rieken zeer lieflijk, gelijk *Anijs*. Bestaan uyt vier *Bladertjens*; van welke zommige voor rond, doch de meeste in 't midden met een kleyne *indruk*, *Herts-wijze* vercierd zijn, houden ook inwendig eenige kleyne *Nopjens*. De verwe is bevallijk geel. Doch zelden komt'er in deeze Gewesten eenig rijp *Zaad* van, ten zij met heete en drooge tijden.

Wortel. De *Steel* en al de *Bladeren* verderven van zelfs teegens de *Winter*; doch groeyen ieder *Voorjaar* uyt hare *Wortel* op nieuws weer voort. Welke *Wortel* teeder, dun, en bruyn-verwig is.

Steelen. De daar uyt opschietende *Steelen* bekomen in onze Gewesten de hoogte van anderhalve, twee, en ook wel meerder voeten. Aan de zelve spruyten schoone *Bladeren*; twee vinger-leeden, wat meer of minder, lang; eene vinger, of daar ontrent, breed; in 't midden op 't breedste; voor en

Gedaante der Bladeren. achter smal, of spits toegaande: donker-groen en wat blinkende van verwe, doch onder bleeker. Gemeenelijk zijn'er twee en twee aan de *Steelen* regt teegens malkander over gesteld; op geen bijzondere *Steeltjens* rustende, maar aan de voornaamste *Steel* gelijk als vast gehegt zijnde: in het midden voorzien met een groote regt-doorlopende *Ader*, waar uyt veel andere kleyne, echter genoegzaam zichtbare, zich tot aan de randen verspreydende, voortvloeyen. De bovenste *Bladeren* zijn de kleynste, ook gantsch slegt: doch de andere aan de *randen* bezienswaardig *gekarteld*, of *getand*, op zulk een wijze als het SPIRÆA van *Theophrastus*; doch wel zoo sterk.

Hoedanig in de Winter waar te neemen. Ongeerne verdraagd deeze *Plant* veele of koude *Herfstreegenen*, sterke *Winden*, *Sneeuw*, en *Vorst*. Word derhalven in het begin van *October*, ook wel later, of een weynig vroeger, na dat de tijd vereyscht, binnens huys gebragt; niet dompig gezet; nauw gewacht voor een doordringende *Vorst*; gedurende de geheele *Winter* maar een of tweemaal met zeer weynig lauwgemaakt Reegenwater van boven begoten. Blijft wel zonder vuur over; doch beeter, warm gezet zijnde, inzonderheyd wanneer 't hard *vriest*. Word niet voor in 't begin van *April*, of wat later, met een zoete Reegen en aangename Lucht weer buyten, en de Zonnestralen voorgesteld: doch ook dan voorzichtig bewaard en wel gedekt voor koude *nagten*, *Sneeuwige vochtigheyd*, zuure of schrale *Ooste-* en *Noordewinden*.

Aanwinning. Door haar *Zaad* wil ze zich hier, ter oorzaak van de koudheyd onzer luchtstreek, zeer bezwaarlijk laten *vermeenigvuldigen*. Kan echter bequamelijk *aangewonnen* worden door hare aangegroeyde nieuwe *Wortelen*, welke men, met een wassende Maan van *April* of *May*, als de *koude* voorbij is, zeer voorzichtig met een scharp Mes van de *oude* afneemt, en in Potten verplant.

Aanmerklijkheyd. Het is verwonderenswaardig, dat niet alleen de *Steelen*, *Bloemen*, en schoone *Bladeren* deezer *Plant*, maar ook de *Wortelen*, uyt de aarde genomen, een aangename *Anyzige geur* van zich geeven; welke niet alleen 't Hoofd, maar ook al de inwendige deelen des Lichaams zeer verquikt en verfrischt.

KRACHTEN.

Deugden deezes kruyds teegens veelerley. HEt *Anijskruyd* uyt *America*, is in den vierden graad van naturen warm en droog; subtyl, en doordringende van deelen.

Drijft het *Water* en de *doode Vrucht* af. Verwekt de *Maandstonden*: geeft een *goeden Adem*: vermeerderd de *Melk* in der Vrouwen Borsten: weerstaat het *vergif*. Veroorzaakt lust tot het *Echte werk*: neemt wech de *Hoofdpijn*: is zeer dienstig voor *onzinnige menschen*. Verdrijft de *dorst der Waterzuchtige*; en de *hittigheyd der Koortzen*. Verwarmd de *Maag*: is goed voor de *Steen der Nieren* en der *Blaas*; verdund ook alle *quade vochten*.

Gebreeken. Met een weynig Honig ingenomen, doed het dikmaal *braken* ophouden. Is dienstig voor de *Moeder*; en geneest allerley slag van *gezwellen*.

Ook tot verdrijving van Wandluyzen, en Mieren. Ik heb door ervarentheyd bevonden, dat de *Bladeren*, of een *geheele Tak*, gelegt op een plaats, daar zich *Wandluyzen* onthouden, al de zelve doen verhuyzen door haar aangename en krachtige reuk; zoo dat de Bedsteede binnen weynige dagen van dit ongediert gantsch zuyver zal zijn. Verjagen desgelijks de *Mieren*, zoo datze niet zullen komen komen ontrent de plaats daar deeze *Plant* groeyd, of eenige *Bladeren* neergelegt zijn.

CCLXXIX.

CCLXXIX HOOFDSTUK.

ASPERGIE.

Verscheyde namen.

OF ASPERSIE, bij ieder bekend en bemind, word in 't *Neederlandsch* niet alleen dus, maar ook, weegens de schoonheyd harer *Vruchten*, van zommige KORAALKRUYD, van andere SARGEL, maar beeter SPERGEL genoemd. In het *Latijn* ASPARAGUS, of SPARAGUS: in 't *Hoogduytsch* SPARGEN: in 't *Fransch* ASPERGES, of SPERAGES: in 't *Italiaansch* ASPARAGO, of ook ASPARACI.

Twee veranderlijke soorten;

Hier van zijn mij in haren aart bekend *twee* veranderlijke soorten; namentlijk:

I. ASPARAGUS SATIVUS, of *tamme Aspergie*. II. ASPARAGUS SYLVESTRIS, of *wilde Aspergie*; ook genoemd SPINA MURIS, of CORRUDA: van welke drie of vier onderscheydene soorten worden gevonden, gelijk te zien is bij de geleerde CAROLUS CLUSIUS; weynig verschillende, als in de teederheyd en scharpheyd harer *Bladeren*: dan ook noch verscheyden van de *tamme* in de *Bouwing* en *Waarneeming*.

Tamme Aspergie. Grond.

De ASPARAGUS SATIVUS, of *tamme Aspergie*, bemind een zeer vette, luchtige, wel-omgeroerde en kleyn-gemaakte grond: een opene, vrije, bequaamlijk ter Zon geleegene plaats, en veel Water. Blijft eenige jaren lang in 't leeven. Verdraagd allerley ongeleegentheeden der *Winter*, en geeft ieder jaar gemeenelijk volkomene rijpe *Vrucht*, van een aangenaam-roode verwe, met zwartachtig-bruyn *Zaad* van binnen gevuld: waar door, en dan ook door hare aangegroeyde *Wortelen*, deeze soort kan *aangewonnen* en *vermeenigvuldigd* worden op de volgende wijze.

Aanwinning, en vermeenigvuldiging,

Neem een *Bed*, of andere plaats van uwen *Hof*, zoo groot als gij wilt, en Mest het zelve zeer sterk met twee-jarige Koeyemist en veel Zand. Maak daar na, de aarde wel kleyn gewreeven zijnde, *gaatjens* daar in twee vingeren breedte diep, ieder een voet van malkander af. Werp dan, straks na het eerste quartier der wassende Maan van *Maert*, in elk *kuyltje* twee *Zaden*, en bedek de zelve terstond met aarde: en in 't laatste van *October* 't geheele *Bed* met oude, of ook wel met een koek van varssche Koeyemist. Laat ze dus leggen tot in 't midden van *Maert*; of, na geleegentheyd van de tijd, wat langer. Wrijf dan de Mist met uwe Handen zoo kleyn als mogelijk is, latende die leggen op de zelve plaats; zoo word de vettigheyd daar van door den reegen na beneeden tot op de *Wortelen* gedreeven, waar door ze merkelijk aangroeyen.

eerst, door haar Zaad.

Als dit dus ieder jaar verrigt is, en deeze jonge *Planten* twee of drie jaren stil gestaan hebben, worden ze uyt hare eerste aarde opgenomen, en verplant in de tweede, daar in zij wel agt of tien jaren lang mogen blijven, zonder eens gerept te worden. Bij de *opneeming* moet men zorgvuldig zijn, dat de voornaamste punten der *Wortelen* niet worden gestoten of afgebroken; want in zulk een geval zouden de *Wortelen* vergaan, en de *Plant* weer nieuwe moeten maken; waar door ze in het groeyen zeer zou verachteren. In de *verplanting* moet men op de volgende manier te werk gaan.

En op wat voor een wijze

Graaf uyt een *Bed*, 't welk nu een jaar stil en zonder *Vruchten* geleegen heeft, al de aarde uyt, vier maatvoeten, of meer diepte. Leg daar in, een halve voet hoog, goed Zand, zonder eenige zoutigheyd: daar op een-jarige Koeyemist, ter hoogte van een voet. Tree de zelve met uwe voeten wat digt in een. Doe daar op, drie vingeren breed hoog, half Schapen- en half Duyvenmist, met genoegzaam Zand doorarbeyd. Alweer op de zelve een-jarige Koeyemist, met varssche Draf of Zand doormengd. Dan op nieuws, drie vingeren breedte hoog, half Schapen- en half Duyvenmist, ook met Zand doormengt: of indien gij zoo veel Duyvenmist niet bekomen kond, doe daar bij zoo veel Hoenderdrek, als u noch van nooden zal zijn; ook genoegzame Draf. Zoo voorts al wederom, tot dat gij, op drie vierde deelen van een voet na, met de andere grond gelijk zijt. Leg'er dan boven op vijf duymen breedte goede, vette, zeer zandige aarde, doormengd met varssche Draf, wel kleyn-gemaakt. Zet hier op uwe *Planten*, anderhalve voet van malkander: ieder *Plant* op een gemaakte hoogte, in welker midden de *Kop* of 't *Hoofd* der *Plant* kome te staan, zulkerwijs, dat de *Wortelen* daarom heenen een weynig neerwaarts in de rondte leggen. Dit moet geschieden in de Maand *Maert* teegens de volle Maan. Bedek ze dan met de zelve gantsch zandige vette grond, voorzien zijnde met een goed deel Draf (zuyver en slegt gemaakt) drie duym breed hoog, en laat ze dus staan, tot dat hare *Wortelen*, te zeer *vermeenigvuldigd*, noodwendig een weer opneeming vereysschen; 't welk zelden geschied, voor dat *tien jaren* voorbij zijn gelopen.

men hier ontrent moet te werk gaan.

Andere manier van Planting.

Zommige gebruyken een geheel andere *manier* ontrent de bereyding harer *Aspergie-bedden*; te weeten deeze:

Zij graven de zelve niet meer als twee voeten diep uyt. Vullen de uytgegravene plaats dan met goede een-jarige Koeyemist, anderhalve voet hoogte. Bedekken die met goede, vette, en zandige aarde, twee maatduymen hoog, en zetten de *Aspergie-wortelen* daar op; de zelve weer overleggende met zandige aarde, en deeze aarde weer met een-jarige Koeyemist. Deeze wijze word van veele gepreezen; ja voor beeter dan de andere gehouden.

Hoe men zeer dikke Aspergies kan bekomen.

Ondertusschen, indien men ieder jaar in de *Maert* de *Wortelen* deezer *Aspergien* met een Vork een weynig oplicht, en de zelve van onder niet alleen met twee-jarige Koeyemist, doormengt met een tamelijke veelheyd van Draf, voorziet; maar dan ook alle dove of verdorvene koppen daar uytzoekt, en wechneemt, zoo zullen ze in *dikte* zeer aanwassen, en geweldig aangroeyen, inzonderheyd, wanneer ze een zandige grond genieten, welke ze van naturen geerne hebben; en daar in verwonderlijk *dik* worden; 't welk in een andere aarde onmogelijk is.

Wat bij de afsnijding staat waar te neemen.

Dus verzet zijnde, mogen ze voor de eerste maal niet *afgesneeden* worden, voor dat ze ten minsten drie jaren hebben stil gestaan; want hier door zullen ze meerder sterkte bekomen, en dies te beeter zijn. Ook moet men ze dan niet langer als tot den *twintigsten Juny afsnijden*: waar bij noch aan te merken staat, dat men jaarlijks moet wechneemen zoo wel alle *dunne* als *dikke Scheuten*. Want indien men de *dikke* wou afsnijden, en de *dunne* laten staan, zoo zouden deeze de meester speelen, en de *Planten* zoo zeer doen verzwakken, dat men naderhand aan de zelve geen goede meer zou vinden, vermits ze al 't voedzel na zich trekken.

Verdere waarneeming

Men moet ook goede zorge dragen, dat in 't *Voorjaar* niet alle *spruyten* worden *afgesneeden*. Noodwendig moet men eenige der beste laten staan, om daar van (indien men 't begeerd) *Zaad* te konnen winnen. Anders zouden de *Wortelen* te zeer in hare kracht worden gekrenkt.

ontrent de Zaadwinning,

Het *Zaad* volkomen rijp, en in droog Weêr gewonnen zijnde (gelijk men allerley *Zaden* moet doen) laat men eevenwel hare *Steelen* staan groeyen, tot op den twintigsten van *September*. Dan snijd men ze eerst af; veel bequamer en beeter in de afgaande als de wassende Maan. Indien het eerder komt te geschieden, zoo geeven ze lichtelijk noch voor de *Winter* nieuwe *Scheuten*, waar door ze, in hare kracht verzwakkende, in 't volgende *Voorjaar* veel *kleyner* en *dunner Aspergien* te voorschijn brengen.

Het

en eenige andere dingen. Het gebeurd ook wel, dat tusschen de *oude Planten*, door het van zelfs neergevallene *Zaad*, dikmaal *jongen* opslaan: welke men terstond zorgvuldig moet wechneemen, op dat ze de andere niet van haar voedzel beroofden. Ook moet men ieder jaar 't neergevallene *Zaad* vlijtig van de *Bedden* opleezen, op dat'er geen *jongen* uyt mogten voortgroeyen.

Daarenboven word men zomtijds gewaar, dat eenige *Aspergies* met hare *Wortelen* een weynig om hoog rijzen; 't welk nochtans zelden in eenige Zand-grond, maar wel in de andere word vernomen. Hier voor, gelijk ook voor de koude der *Winter*, is zeer dienstig, dat men in 't laatste van *October*, of 't begin van *November*, in ieder jaar, eeven voor de *Vorst*, haar bedekke met een vingerbreed hoogte loutere Duyvenmist, en daar op legge, twee vingerbreed hoog, varssche, of een-jarige Koeyemist: welke men daar na in *Maert* met de handen kleyn wrijfd, en daar op laat blijven. Dus zal men jaarlijks, boven alle andere, *groote* en *delicate Aspergies* bekomen.

Wilde Aspergie. De WILDE ASPERGIE, in het *Latijn* CORRUDA, of ook (gelijk hier boven gezegt is) ASPARAGUS SYLVESTRIS genoemd, word in deeze Gewesten, weegens hare teederheyd, niet ter spijze gebruykt.

Grond. Zij bemind uyt eygener aart een zandige aarde, met een weynig Veengrond en twee-jarige Paerdemist doormengd: een warme, wel ter Zon geleegene plaats, en matige vochtigheyd.

Hoe men ze moet waarneemen. Kan noch koude *Herfstreegenen*, noch eenige *Vorst* verdragen. Word derhalven, met een wassende Maan van *April*, in een Pot zoo wel gezayd als geplant: in *October* binnens huys gebragt: de geheele *Winter* door droog gehouden; en in 't begin van *April*, met een reegenachtig Weêr, wederom in de Lucht gesteld.

Vierderley soorten hier van opgequeekt. Ik heb hier van *vier onderscheydene soorten*, uyt *Portugalsch Zaad* voor deezen *aangewonnen*, over de *zeeven jaren* lang opgequeekt: maar noyt eenige *Bloemen*, veel min *Zaad*, daar aan gezien, vermits ze de koude deezer Landen niet konnen lijden. Waarom ze ook met'er tijd verminderden, en eyndelijk gantsch vergingen.

KRACHTEN.

Galen. l. 6. Med. Simp. Dorsten. lib. Herb. fol. 174. Lusitan. l. 2. enarr. 178.

DE jonge *Scheutjens* der *Aspergien*, of *Asparagus*, gezoden, en als een Salade met Oly, Edik, Peeper en Zout gegeeten, geeven een matig voedzel aan het Ligchaam: zijn tamelijk vochtig van aart, en in den eersten graad verwarmende, ook afvagende.

Voor ieder zijn ze zeer gezond: doen een klaar en helder *Gezicht* bekomen; neemen wech de *Heupenpijn*, en de *Borstsmerten*: geeven een *goede verwe*: verwekken een zachte *Stoelgang*: zijn goed voor de *Blaas*, en teegens de *Druppel-pis*. Vermeerderen het *Zaad*; maken lust tot de *Bijslaap*; en doen het Water in de *Blaas* slinken.

De *Wortelen* deezer *Plant* zijn gematigt tusschen warm en koud; doch wat drogende, en een weynig afvagende van aart.

Lonic. l. 2. c. 148. Ægin. l. 7. c. 3. Diosc. l. 2. c. 152.

De zelve in Wijn gekookt, en daar van ieder morgen nuchteren, eenige dagen achter malkander, een Roemertje gedronken, geneest de *roode Loop*: brengt de *verstuykte Leeden* weer te regt: verdrijft de pijn van de *Moeder*. Is goed voor de *Geelzucht*, en het *Graveel*: opend de verstopping in de *Blaas*, van de *Leever* en *Nieren*: verlicht de gebreeken der *Borst*; en verdrijft de *Tandpijn*, de Mond daar meê gewasschen.

De gedroogde *Wortel* in de *Tanden* gestoken, doed ze *uytvallen*: doch de varssche aan de zwellende *Tanden* gelegt, neemt de *smerten* daar van wech. 't *Zaad* heeft de zelve kracht.

De *wilde Aspergie*, of *Corruda*, in Wijn gekookt, is goed teegens al de genoemde gebreeken. Geneest daarenboven de *beeten* en *steeken* der *vergiftige Dieren*. Verdrijft ook de pijn der *Nieren*. *Apulej. lib. Herb. c. 84.*

Het *Water*, waar in men deeze *wilde Aspergies* heeft gezoden, de *Honden* te drinken gegeeven, doed de zelve *sterven*, gelijk zommige geloven. *Dod. l. 24. c. 13.*

CCLXXX HOOFDSTUK.

ERINUS van DIOSCORIDES.

DIt raar en weynig bekend *Gewas* is, mijns weetens, met geenen anderen, als deezen naam, bekend; behalven dat het ook van veele word gehouden voor het ECHINUS GALENI, van MATTHIAS DE LOBEL genoemt CLINOPODIUM MINUS, of WILDE BASILICOM. Namen.

Het bemind een goede, gemeene, zandige aarde, met een weynig twee-jarige Koeyemist vermengd: een warme, vrije, wel ter Zon geleegene plaats; en veel Water. Vergaat van naturen niet haast, maar blijft lang in 't leeven. Geeft ieder *Voorjaar* uyt een lange, een kleyne vinger dikke, ronde, geelachtige, uytwendig met eenige witte *plekken*, en veele *Knobbeltjens* aan alle kanten voorziene, doch van binnen gantsch witte *Wortel*, tamelijk veel *Bladeren*, rustende op lange, dunne *Steeltjens*. Zijn niet groot; rondachtig, met stompe kerven aan de kanten *gezaagd*; van gedaante als die van het HEDERA TERRESTRIS, of *Hondjensdraf*, immers de zelve niet ongelijk: Grasgroen van verwe; gemeenelijk neerwaarts hangende, inwendig gevuld met een wit *Zap*, en begaafd met een regt-doorgaande *Ader*, waar uyt verscheydene kleyne *dwars-Adertjens* voortschieten. Grond. Wortel. Gedaante der Bladeren.

Tusschen deeze *Bladeren* worden gezien vijf of zes ronde, teedere, ook met een *Melkachtig Zap* van binnen voorziene, ruym een hand hoog opschietende *Takjens*, aan beyde zijden met *Bladertjens* vercierd; welke haar boven verdeelen in veele *zijde-takjens*: uyt welker opperste punt de *Bloemen* te voorschijn komen. Deeze zijn uyt den witten bleek-blauw. Bestaan uyt vijf voor spits toegaande *Bladertjens*, zich vergelijkende met die van de gemeene *witte Jasmijn*, en zijn van binnen verrijkt met een geel *Afhangzeltje*. Als ze eenige dagen lang open hebben gestaan, vallen ze af, nalatende (doch niet als met zeer warme *Zomers*) volkomen rijp *Zaad*, van verwe zwart, van smaak amper. Gestalte der Bloemen. Zaad.

Verdraagt, buyten staande, zeer ongeerne de *Winter-koude*. Word derhalven met een wassende Maan van *April* in een Pot zoo wel gezayd als geplant, een weynig gewagt voor veel *koude Herfstreegenen*: ontrent half *October*, wat eerder of later, na dat het Weêr zich aansteld, binnens huys gebragt, en op een luchtige plaats gesteld; daar ze door de Vensteren de Zonnestralen mag genieten, zoo lang de aandringende *Vorst* zulks niet komt te verhinderen. Gedurende de geheele *Winter* moet ze niet als met lauwgemaakt Reegenwater van boven onderhouden worden: daar na bij tijds weer de Lucht ontfangen; en in 't laatste van *Maert*, met een zachte Reegen weer buyten gezet; eevenwel dan noch voor *vriezende nagten* en *schrale winden* wel bewaard zijn. Hoe in de Winter waar te neemen.

Kan in deeze onze Gewesten *aangewonnen* worden, niet door *Zaad*, maar door hare bij de zijden des *Wortels* uytlopende *jonge Scheuten*: welke men ten halven op de wijze der *Angelieren* insnijd; daar na, *Wortelen* bekomen hebbende, met een wassende Maan van Aanwinning.

April

DIPSACUS SPINOSUS AMERICANUS.

April in Potten verplant. Alleenlijk hier door kan men ze *vermeenigvuldigen.*

KRACHTEN.

Diosc. l. 4. c. 19. HEt *Zap*, geparst uyt de *Bladeren* deezer *Plant*, vermengt met een weynig Zwavel en Salpeeter; dan met Boomwol in de *Ooren* gestoken, neemt'er de smerten van wech.

Het *Zaad* gestoten, en met wat Honig vermengt; dan daar meê de *Ogen* bestreeken, verdrijst het *loopen* der zelve.

CCLXXXI HOOFDSTUK.

STEEKENDE KAARDEN uyt AMERICA.

Namen. EEn ongemeen en zeer schoon *Gewas*, word in het *Latijn* genoemd DIPSACUS SPINOSUS AMERICANUS: in het *Hoogduytsch* AMERICANISCHE KARTENDISTEL; en in het *Fransch* CHARDON ESPINEUX DES INDES.

Grond. Deeze *Plant* bemind een goede, zandige aarde, met een weynig twee-jarige Paerde-en Koeyemist, van beyde eeven veel, wel door malkander gemengt: een warme, bequaam ter Zon staande plaats, en tamelijk veel vochtigheyd in de *Zomertijd.* Vergaat niet haast, maar blijft eenige jaren in 't leeven.

Wortel. Word met een wassende Maan van *April* of *May* in een Pot gezayd. Brengt de tweede *Zomer* uyt hare dikke, in veele *Takken* verdeelde, langwerpige, bleeke *Wortel* schoone *Bladeren* voort, op de wijze van het CIRSIUM, zijnde een voet, of ook meer lang; drie vingeren, wat meer of min, breed; digt bij malkander te zamen-gevoegd; inwendig als hol gesteld; aangenaam groen van verwe; met veele doorlopende zichtbare *Aderen*, uyt een groote in 't midden, of *doornige Rugge*, voortkomende, voor in een spits, steekend punt eyndigende; aan de randen met scharpe tanden bevallijk *gezaagd*, en over al met kleyne *doornen* voorzien. (Gestalte der Bladeren.)

Gedaante der Bloemen. Geeft ook uyt hare doornige, langwerpig-ronde *knoppen* in *Julius* en *Augustus* bleek-witte *Bloemen* die van de SCABIOSE niet zeer ongelijk, rustende op lange, ronde, purpurachtige, en van binnen holle *Steelen* (gelijk het DIPSACUS, of de *Volders Kaarden*): waar aan zich ook vertonen eenige kleyne *Bladeren*, de zelve, twee en twee teegen den anderen over, onder als omvattende; ook verre van of boven malkander gesteld. Zelden echter komt'er eenig *Zaad* van, ten zij met zeer goede en zonderling-drooge tijden. (Zaad.)

Hoedanig in de Winter waar te neemen. Is reedelijk hard van aart: verdraagd echter ongeerne veel *koude Herfstreegenen*, sterke *Winden*, *Sneeuw*, of *Vorst.* Word derhalven, in een Pot gesteld zijnde, in 't midden van *October*, wat eerder of later, na geleegentheyd van de bequaamheyd of onbequaamheyd des tijds, boven wel droog geworden, binnens huys gebragt, op een plaats, daar ze ontrent het Venster gedurig de Lucht kan genieten, doch zonder eenige *tochten* of *zuyging.* Want hier door zou dit schoon *Gewas* verminderen, en binnen weynig tijds al quijnende sterven; gelijk ook veel meer andere *Planten* gebeurd, welke door zulke *tochten* veel eer en schielijker worden wechgenomen en van 't leeven beroofd, als door eenige doordringende *Vorst.* Gedurende de *Winter* wil ze alleenlijk met een weynig lauwgemaakt Reegenwater van onder begoten; in vriezend Weêr verre van den Oven gesteld zijn, en bij tijds weer de Lucht genieten. In 't begin van *April*, of wat later, brengt men ze, met een zoet Reegentje, weer buyten in de Zonnestralen.

Kan zoo wel door haar *Zaad*, wanneer het maar rijp geworden is, met een wassende Maan van *April* of *May* gezayd, *aangewonnen* en *vermeenigvuldigd* worden, als door hare aangegroeyde *jongen*; welke men met de zelve *Aprilsche* Maan van de *oude* afneemt, en verplant. (Aanwinning.)

Dit *aardig* en *aangenaam Gewas*, heeft, boven hare *schoone aanschouwing*, waar door ze de Oogen van al hare bekijkers verlustigd, noch deeze *zonderlinge eygenschap*, datze meest al de *Bladeren*, van onder op, zoo digt in malkander sluyt, en voegt, dat'er de Reegen, van boven invallende, niet weer uyt kan lopen, maar lang daar in blijft staan. Waar door ze dan haar zelven, *dorstig* zijnde, *verquikt* en *verfrischt.* Want als door droogte de *Bladeren* al langzaam in hare kracht verminderen, en een weynig opening maken, zoo zakt het *Water*, 't welk zich daar in onthouden heeft, neerwaarts, en bevochtigd de *Wortel* zulker wijze, dat de geheele *Plant* weer in hare voorige kracht word hersteld. (Wonderlijke eygenschap van de Bladeren deezer Plant.)

KRACHTEN.

STeekende Kaarden uyt *America*, of *Dipsacus spinosis Americanus*, is warm en droog tot in 't begin van den vierden graad; ook bitter, scharp, en geurig van smaak. (Aart en deugden.)

De *Wortel* in Wijn gezoden, en daar van 's morgens nuchteren een weynig gedronken; of de zelve gedroogd en gepulverizeert, dan drie *Drachmen* daar van met Wijn warm ingenomen, verdrijst uyt het Ligchaam allerley *quade* en *koude vochten*: verwarmt en versterkt een zwakke, verkoude *Maag.* Verjaagd krachtig de *Winden*: is goed teegens het *Colijk*: verwekt *lust tot Bijslapen*, en de *Maandstonden*: drijft het *water der Blaas* af, en weerstaat de beeten der *giftige Dieren.* (*N. A. Recch. l. 5. rer. Med. Novæ Hisp. c. 11.*)

CCLXXXII HOOFDSTUK.

ROOMSCH NETELKRUYD.

Namen. OP het *Neederlandsch* dus genoemd, om dat het in en ontrent de Stad *Roomen*, doch ook in meer andere warme Landen, overvloedig groeyd, word in 't *Latijn* geheeten URTICA ROMANA: in 't *Fransch* ORTIE ITALIENNE: in 't *Hoogduytsch* WELSCHE NESSEL; in 't *Italiaansch* ORTICA.

Hier van zijn mij in haren aart *twee* veranderlijke soorten bekend; namentlijk: (Twee veranderlijke soorten.)

I. URTICA ROMANA FOLIIS INTEGRIS, of *Roomsch Netelkruyd met geheele Bladeren.* II. URTICA ROMANA FOLIIS INCISIS, of *Roomsch Netelkruyd met gekartelde*, of *ingesneedene Bladeren.* Beyde zijn ze van de zelve *Bouwing* en *Waarneeming.*

Grond. Zij beminnen een gemeene, zachte, of ook een vette, welgebouwde grond. Hebben liever een opene als een schaduwachtige plaats. Groeyen met veel Water, en ook met matige vochtigheyd. Blijven niet langer dan eene *Zomer* in 't leeven. Krijgen in den *Herfst* volkomen rijp *Zaad*, en vergaan daar meê door een kleyne *Vorst.* (Zaad.)

Dit *Zaad* word ieder *Voorjaar*, met een wassende Maan van *Maert*, op nieuws, niet diep, de aarde weer aanbevolen. Doch slaat ook, door het neergevallene, (Aanwinning.)

van zelfs wel op. Hier door konnen ze genoeg *aangewonnen* en *vermeenigvuldigd* worden.

KRACHTEN.

Galen. l. 6. de Simp. Med. fac. DE *Bladeren* van *Roomsch Netelkruyd*, of *Urtica Romana*; zijn verwarmende in den eersten graad; ook afvagende van aart.

Fuchs. hist. Pl. c. 37. In Warmoes, of andere spijzen gebruykt, ook in Wijn gekookt, en daar van gedronken, maken ze een *open Ligchaam*: drijven het *Graveel* af; doen gemakkelijk *water lossen*; bevorderen der Vrouwen *Maandstonden*; en verwekken lust tot het *Echte werk*. In de *Vleesch-Keetel* gedaan, doen ze *het vleesch haast gaar* worden.

Diosc. l. 4. c. 94. De zelve *Bladeren* gestoten, met Zout vermengt, en op de *beeten der dolle Honden*, ook op allerley *vuyle zweeringen* gelegt, geneezen de zelve. Gemengd met Oly en Wasch, dan Plaasters-wijze gedaan op een *verharde Milt*, brengen de zelve weer te regt.

Durantes lib. Herb. fol. 323. Het *Zaad* is verwarmende en verdrogende tot in den tweeden graad.

Een *Drachma* van 't zelve gestoten; met Wijn en Zuyker ingenomen, is goed voor den *Hoest*, 't zwellen van de *Longe*, en 't *Pleuris*. Reynigd de *Borst* van alle *tåye Fluymen* en *quade vochten*: dood de *Wormen*: strijd teegens het *vergif*; verwarmd en zuyverd de *Moeder*.

Plin. l. 22. c. 13. Een halve *Drachma* van 't zelve *Zaad* 's avonds na den eeten met Meede gedronken, doed *overgeeven*. Een *Drachma* met Rhijnsche Wijn gebruykt, breekt de *Steen* der *Nieren*, en der *Blaas*.

CCLXXXIII HOOFDSTUK.

VERKEERD NETELKRUYD.

Namen. IN het *Neederlandsch* niet alleen dus, maar ook van veele DOOVE NETELEN genoemd. In het *Latijn* LAMIUM, URTICA INERS, of MORTUA: in het *Hoogduytsch* TAUBE NESSEL: in het *Fransch* ORTIE MORTE: in 't *Italiaansch* GALIOPSI, of ORTICA FETIDA.

Agt onderscheydene soorten. Hier van zijn mij in haren aart *agt* onderscheydene soorten bekend; namentlijk:

I. LAMIUM MACULOSUM FLORE LUTEO, of *bonte Doove Netelen met een geele schoone Bloem.* II. FOLIO CAULEM AMBIENTE, of *met Bladeren, rondom de Steel zittende.* III. SYLVESTRE FLORE ALBO, of *wilde met een witte Bloem.* IV. SYLVESTRE FLORE PURPUREO, of *wilde met een purpure Bloem.* V. FŒTIDUM FLORE RUBRO, of *stinkende met een roode Bloem.* VI. PANNONICUM, of *doove Netelen uyt Pannonien*; welke ook GALEOPSIS TRAGI, of *Galeopsis van* HIERONYMUS TRAGUS, en HANEKOP word geheeten. VII. SCUTATUM, of SCUTELLARIA, *doove Netelen, met Zaad als een Schild*, of *als een Helmet.* VIII. LAMIUM BULBOSUM AMERICANUM, of *Americaansch doof Netelkruyd met een Bolwortel.* Niet alle zijn ze van de zelve *Bouwing* en *Waarneeming.*

Grond. Zij beminnen echter al te zamen een goede, zandige, gemeene en welgemestte grond: meer een opene luchtige, als een donkere plaats, en veel Water. Konnen, buyten staande, harde *Vorst* zonder groote schade verdragen. Geeven ook meest den tijd volkomen rijp *Zaad*; 't welk met een wassende Maan van *Maert* of *April*, niet diep gelegt, de aarde word aanbevolen. Niet alleen hier door kan men ze bequamelijk *vermeenigvuldigen*, maar ook door hare aangewassene *jongen*; welke men met de genoemde *Aprilsche* Maan van de *oude* afneemt, en verplant. Aanwinning.

Het LAMIUM FOLIO CAULEM AMBIENTE, of *doove Netelen, met Bladeren aan de Steel zittende*; SYLVESTRE FLORE ALBO, of *wilde dove Netelen met een witte Bloem*; en SYLVESTRE FLORE PURPUREO, of *wilde met een purpure Bloem*, duuren niet langer dan eene *Zomer*; alhoewel die met de witte *Bloemen* ook wel meest den tijd 's *Winters* overblijft. Worden derhalven ieder *Voorjaar* in *April* met een wassende Maan gezayd. Komen ook, door 't uytgevallene *Zaad*, van zelfs wel voort; en konnen hier door genoegzaam *vermeenigvuldigd* worden. Doove Netelen, met Bladeren aan de Steel zittende. Wilde, van tweederley slag.

Het LAMIUM MACULOSUM FLORE LUTEO, of *bonte dove Netelen, met een geele Bloem*: FŒTIDUM FLORE RUBRO, of *stinkende, met een roode Bloem*; SCUTATUM, of *met een Schild-zaad*; en PANNONICUM, of *uyt Pannonien*, vergaan niet zoo haast, maar blijven veele jaren in 't leeven. Staan alle ongeleegentheeden der *Winter* geduldig uyt; en geeven, doch alleen bij goede *Zomers*, rijp *Zaad*; 't welk men op de voorheenen genoemde tijd in de aarde moet leggen. Hier door worden ze genoeg *vermeenigvuldigd*; en dan ook door hare aangegroeyde *jonge Scheutjens*. Ondertusschen heb ik door ervarentheyd bevonden, dat het *Zaad* van LAMIUM SCUTATUM, of *doof Netelkruyd met een Schild-zaad*, niet zoo haast als dat van de andere te voorschijn komt; maar zomtijds een half, ja wel een geheel jaar lang in de aarde blijft leggen, eer men 't ziet opkomen. Bonte doove Netelen: steekende, en noch andere. Aanwinning.

Het LAMIUM BULBOSUM AMERICANUM, of *Americaansch doof Netelkruyd, met een Bolwortel*, is een bezienswaardig, schoon *Gewas*, doch het teederste van alle. Bemind een goede, zandige aarde, met een weynig twee-jarige Paerdemist en 't Mol uyt vergane Boomen, of in des zelven plaats van verrotte Boombladeren, doormengt: een warme, welgeleegene plaats, en matige vochtigheyd. Americaansch doof Netelkruyd, met een Bolwortel. Grond.

Geeft in deeze onze koude Gewesten noch *Bloem* noch *Zaad*, ten zij met zeer warme *Zomers*, en drooge tijden. Uyt hare ronde *Wortel*, die van de ARISTOLOCHIA VERA, of *opregte ronde Aristolochie*, in gedaante genoegzaam gelijk, schieten op vijf, zes, en noch meerder *Steelen*; een, ook anderhalve voet lang. Aan welke gemeenelijk zich vertonen vijf, en zeeven schoone *Bladeren*, gehegt aan korte *Steeltjens*, twee en twee regt teegens over malkander gesteld; altijd voor in een alleen eyndigende. Zijn ovaals-wijze rond; bevallijk-groen; niet groot, voorzien met drie groote *Aderen* in 't midden, op de wijze van PLANTAGO, of *Weegbree*; waar uyt veele kleyne ter zijden voortschieten: ook aan hare kanten vercierd met nette en spitze *Tandjens*; eyndigende voor in een spits punt. Tusschen de zelve worden gedurig aan hare *Steelen* nieuwe *uytloopzelen* gezien. Wortel. Bladeren.

Veel koude *Herfstreegenen*, *Stormwinden*, *Sneeuw* of sterke *Vorst* kan deeze *Plant* gantschlijk niet verdragen. Word derhalven (met een wassende Maan van *April* in een Pot gezayd, en als ze twee jaren daar in gestaan heeft, in de zelve op de eyge tijd weer verplant zijnde) in 't begin van *October*, of een weynig later, na tijds geleegentheyd, binnens huys gebragt op een luchtige plaats, waar in niet als bij *vriezend* Weêr word gevuurd: gedurende de *Winter* van boven begoten met een weynig lauwgemaakt Reegenwater; en niet voor in 't begin of op de helft van *April*, met een zoete Lucht en Reegen, weer buyten de Zonnestralen voorgesteld. Hoe in de Winter waar te neemen.

Deeze soort kan niet (gelijk wel de andere) door hare *Wortel*, maar alleenlijk door *Zaad aangewonnen* en *vermeenigvuldigd* worden. Aanwinning.

KRACH-

KRACHTEN.

Aart. *Verkeerd Netelkruyd*, of *Lamium*, is warm en droog in den eersten graad.

Diosc. l. 4. c. 95. Plin. l. 27. c. 9. Tragus l. 1. c. 1. De *Bladeren*, het *Zap*, de *Netelen*, of het *Zaad*, met Zout en Edik vermengt, en dan Paps- of Plaasters-wijze gelegt op *vuyle*, *verrotte zeeren*, de *Kanker*, *ineetende-* en ook *Bloed-zweeren*, alle *gequetste*, *gewondde*, *gebrandde Leeden*, *Klieren*, *Kropzweeren*, het *Fleresijn*; allerley andere *gezwellen* en *hardigheeden*, doen de zelve scheyden, verteeren, en geneezen. Vermogen voorts al het geene, 't welk hier boven van het *Roomsch Netelkruyd*, of *Urtica Romana*, gezegt is.

Camerar. l. 4. c. 90. De *wilde doove Netelen met een purpure Bloem*, of *Lamium sylvestre flore purpureo*, in roode Wijn gezoden, en daar van gedronken, stillen de *roode Loop*.

CCLXXXIV HOOFDSTUK.

KNAWEL.

Namen. Dus genoemd in 't *Neederlandsch*, word in 't *Latijn* geheeten POLYGONUM ANGUSTIFOLIUM, of *Duyzendknop met smalle Bladeren*.

Grond. Is uyt eygener aart een kleyn en bij der aarden kruypend *Gewas*. Bemind, door een zonderlinge eygenschap, een opene vrije Lucht, een magere en gantsch zandige grond. Kan matige vochtigheyd verdragen. Blijft niet meer dan eene *Zomer* in 't leeven. Want bij alle geleegentheeden des tijds geeftze voor de *Winter* volkomen rijp *Zaad*, en vergaat dan.

Aanwinning. Moet derhalven in ieder *Voorjaar*, met een wassende Maan van *April* of *Maert*, niet diep weer gezayd, en de aarde aanbevolen zijn. Doch slaan ook van zelfs genoeg op door het neergevallene *Zaad*. Zie hier bij na het *Hoofdstuk* van DUYSENDKOORN, en dat van DUYSENDKNOP.

KRACHTEN.

Aart, en deugden. *Knawel*, of *Polygonum angustifolium*, is koud en droog in den eersten graad.

In Wijn gekookt, en 's morgens, eenige dagen na malkander, een Roemertje daar van gedronken, helpt de geene, welke haar *Water niet wel konnen maken*. Is ook goed voor de zulke, die van 't *Graveel*, of de *Nierensteen* gequeld worden.

CCLXXXV HOOFDSTUK.

MUURBLOEM.

Verscheyde namen. Een welriekende, en zeer bevallige *Plant*; ter dier oorzaak ook wel in het *Neederlandsch* genoemd STEENVIOLIER, wijl ze zeer veel groeyd op de Muuren en vervallene Steenhoopen, en daar van zelfs voortkomt, word in het *Latijn* geheeten FLOS KEIRI, LEUCOJUM LUTEUM, en VIOLA LUTEA: in het *Hoogduytsch* GELBE VIOLATEN, of VIOLEN: in 't *Fransch* GIROFFLEES JAUNES, of VIOLETTES JAUNES: in het *Italiaansch* VIOLA GIALLA, of anders VIOLE GIALLE.

Drie onderscheydene soorten. Hier van zijn mij in haren aart *drie* onderscheydene soorten bekend geworden, te weeten:

I. FLOS KEIRI FLORE LUTEO PLENO, of *geele dubbele Steen-violier*. II. FLORE LUTEO PLENO PURPUREO MIXTO, of *goude-lakensche Muurbloem*. III. FLORE LUTEO SIMPLICI, of *met een enkele geele Bloem*. Deeze alle verschillen weynig in hare *Bouwing* en *Waarneeming*.

Grond. Zij beminnen uyt eygener aart een goede zandige grond, met niet veel twee-jarige Paerdemist, neevens wat kleyn-geklopte roode Steen en Kalk, genomen uyt oude Muuren, genoegzaam doormengt: matige vochtigheyd, en een opene, wel ter Zon geleegene plaats.

Met dubbele Bloemen. Die met *dubbele Bloemen*, noch jong zijnde, konnen, buyten staande, zelden langer als twee *Winters* de *koude* verdragen: moeten derhalven, met een wassende Maan van *April* in Potten geplant, binnens huys bewaard, en gedurende de geheele *Winter*, op een niet al te warme maar luchtige plaats staande, met weynig Water onderhouden worden. Deeze soort geeft noyt eenig *Zaad*:

Met enkele. maar alleenlijk die, welker *Bloemen enkel* zijn; doch niet voor 't tweede, ook 't derde jaar, na datze zijn gezayd, of van zelfs voortgekomen. Daar na voorts ieder jaar, zoo langze in 't leeven blijven. Deeze zijn hard van aart; zoo datze veel Water, strenge *koude*, en meer andere ongeleegentheeden der *Winter* konnen uytstaan.

Hoe men dubbele kan bekomen. Wil iemand uyt het *Zaad* van *enkele Bloemen dubbele* winnen, die zaye het zelve in de Maand *April* met een volle Maan. Neeme de daar van voortkomende *jongen* al hare *Zijde-scheuten*, en late haar alleenlijk de middelste *Hertlooten*; uyt welke men verwagt dat de *Bloem* zal voortspruyten. Indien de zelve ook *Zijde-takjens* maken, zoo moet men die desgelijks bij tijds wechneemen, enkelijk de regt opgaande met hare *Bloemen* behoudende.

uyt Zaad van enkele. Van deeze moet men *Zaad* met een volle Maan winnen; en 't zelve met een *Aprilsche* volle Maan weer aan de aarde beveelen; zoo zal men eyndelijk daar uyt goede *dubbele Bloemen* bekomen; 't welk anders noyt zou geschieden.

Aanwinning Alhoewel die met *dubbele Bloemen* noyt *Zaad* geeven, gelijk alreeds gezegt is, zoo konnen ze echter op tweederley wijzen *aangewonnen* en *vermeenigvuldigd* worden.

zonder Zaad, *Eerst*, door hare *Zijde-takken*; hoe nader aan de *Wortel*, hoe bequamer hier toe. Deeze snijd men, met een wassende Maan van *April*, ten halven in, gelijk men de *Angelieren* doed, met afbreeking van al de *Knoppen* der *Bloemen*. Dan vuld men ze met aarde aan, en dus gehandeld zijnde, vattenze genoegzame *Wortelen*.

op tweederley wijzen. *Ten anderen* door *Takjens*, welke geen *Knoppen*, of *Bloemen* hebben; en die men terstond in Potten steekt een halve vinger lang, of, na geleegentheyd van hare lengte, noch dieper, tot aan de bovenste top, in een schaduwachtige plaats, daar ze van de Zonnestralen niet geraakt konnen worden. Dus moet men ze meer dan zes weeken lang bewaren, en dikmaal met Reegenwater begieten; zoo beklijven'er gemeenelijk veele van; en zij groeyen teegens de *Winter*, of in 't volgende *Voorjaar* voort.

KRACHTEN.

Galen. l. 1. Simp. Rasis Simp. lib. c. 21. *Muurbloem*, of *Flos keiri*, is verwarmende van aart, dun van deelen, en heeft een afvagende kracht. De *Bloemen*, gedroogd zijnde, worden van een ieder meest gebruykt, om datze veel krachtiger zijn als de *Bladeren*.

Dod. l. 6. c. 4. De *Bladeren* in Wijn gekookt, en daar van, eenige dagen na malkander, 's morgens een weynig gebruykt, drijft de *doode Vrucht* af; doch is gantsch ondienstig voor Vrouwspersonen welke een leevendig Kind dragen.

Lonic. l. 2. c. 235. Het uytgeparste *Zap* der *Bladeren* en *Bloemen* in de *Oogen* gedaan, neemt de *vlekken* en *donkerheyd* der zelve wech: zuyverd de *Wonden*, verdrijft de onreynigheyd

nigheyd der *Zeeren*: geneest ook de smerten en *Zweeringen van de Mond*; met Honig vermengd zijnde.

Diosc. l. 3. cap. 138. Serapio lib. de Simp. Temp. c. 210.

De *Bloemen* gestoten; met Wasch en Oly gemengd; dan Plaasters-wijze gebruykt, verbeeteren de *Kloven des Fondaments*. Met Honig gemengd, zijn goed voor de *Sprouw* der jonge Kinderen; en allerley Zeeren van de *Mond*. In een Bad gebruykt, verwekken de *Maandstonden*: geneezen de *Ontsteekingen* en *Apostematien* van de *Moeder*.

In Wijn gezoden, drijven 't *water der Blaas* uyt: geneezen de gebreeken van de *Nieren* en *Leever*: versterken, en brengen weer te regt de *ontstelde* en *vermoeyde Leeden*. Zuyveren het *Bloed*, en verquikken het *Gemoed*.

Hippocr. l. de Nat. Mulier.

Twee *Drachmen* van het *Zaad* gestoten, en met Wijn ingenomen, jaagd af de *doode Vrucht*, en de *Nageboorte*. Doet ook der *Vrouwen Maandstonden* voortkomen.

CCLXXXVI HOOFDSTUK.

STOKVIOLIER.

Bevalljkheyd.

IS eene der bevallijkste *Gewassen*, die men ergens zou mogen vinden; niet alleen weegens haren liefltijken *reuk*, maar ook om hare beziens-waardige en het oog verlustigende *verwe*; zoo dat men ze met regt mag houden voor het *pronk-cieraad eens Thuyns*. Werd dus in het *Neederlandsch* genoemd: In 't *Latijn* geheeten LEUCOJUM, en VIOLA ALBA ARBORESCENS, niet zoo zeer om harer *Bloemen*, als *Bladeren* wil; welke, met een ruyge of grijze wolachtigheyd bedekt, wit schijnen te zijn. In 't *Hoogduytsch* GARTEN VEIEL, of LEUCOJE: in 't *Fransch* VIOLIERS, of GYROFFLEES BLANCHES: in 't *Italiaansch* VIOLA BIANCA.

Namen.

Veele schoone, veranderlijke soorten, tot dertien in getal hier voorgesteld.

Hier van zijn mij in haren aart bekend geworden eenige schoone veranderlijke soorten, namentlijk:

I. LEUCOJUM INCANUM ARBORESCENS FLORE PLENO RUBRO, of *roode dubbele Boomachtige Stokviolier*. II. FLORE PLENO ALBO, of *met een witte dubbele Bloem*. III. PLENO PURPUREO, of *met een dubbele purpure Bloem*. IV. PLENO RUBRO ET ALBO VARIEGATO, of *met een dubbele rood- en witbonte Bloem*. V. PLENO ALBO ET PURPUREO VARIEGATO, of *met een dubbele wit- en purpur-bonte Bloem*. VI. FLORE ALBO PLENO FOLIO FARINACEO, of *met een witte dubbele Bloem en grijs meelachtig Blad*. VII. FLORE PLENO CARNEO, of *met een dubbele Lijf-verwige Bloem*. VIII. FLORE RUBRO SIMPLICI, of *met een roode enkele Bloem*. IX. ALBO SIMPLICI, of *met een witte enkele Bloem*. X. PURPUREO SIMPLICI, of *met een Purpure enkele Bloem*. XI. RUBRO ET ALBO VARIEGATO SIMPLICI, of *met een rood- en wit-bonte enkele Bloem*. XII. ALBO ET PURPUREO VARIEGATO SIMPLICI, of *met een wit- en purpur-bonte enkele Bloem*. XIII. FLORE ALBO SIMPLICI FOLIO FARINACEO, of *met een witte enkele Bloem, en grijs meelachtig Blad*. Al te zamen zijn ze van dezelve *Bouwing* en *Waarneeming*.

Wat voor een grond zij beminnen.

Zij beminnen uyt eygener aart een goede, gemeene, zandige grond, bestaande uyt een deel Mol van verrotte Boom-bladeren, een deel twee- of drie-jarige geheel kleyn tot aarde gewordene Paerdemist; twee deelen gemeene zwarte grond, en twee deelen grof zand, wel door malkander gemengd: een warme plaats; opene, vrije lucht, en matige vochtigheyd. Konnen niet wel verdragen veelvoudige *Herfst-reegenen* (waar door ze aan hare *Stam*, eeven beneeden de aarde, ligtelijk in de *Winter* tot verrotting geraken) desgelijks *koude* of *vriezende dagen*.

Hoedanig men haar in de Winter moet waarneemen.

Moeten derhalven, in Potten of houte Vaatjens geplant, en boven droog zijnde, in 't begin, of ten halven van *October* (na geleegentheyd van de bequaamheyd of onbequaamheyd des tijds) binnens huys gebragt werden, op een lang de lucht genietende, wel geen warme plaats, maar ook zonder eenige tochten of zuyging, en onderhouden met weynig water. In *Maert*, met goede donkere dagen, zonder Zonneschijn (doch niet bij nagt) moet men ze weer buyten stellen; vermits hare voornaamste leevens-behouding in de *Winter-Herfst-* en *Lente-tijd* bestaat in een lange, of dikmalige lucht-genieting, zonder *koude*, of sterke, zuure *Winden*.

Kan iemand haar, gedurende de *Winter*, bewaren in een drooge verwelfde Kelder, op een luchtige plaats, daar ze niet konnen *bevriezen*, zonder warmte van Oven of Vuur, 't welk haar haast slap maakt, en eyndelijk doet sterven, die zal bevinden, zulks best te zijn: maar ook zoo haast de vorst over is, moet hij haar weer van daar neemen, en een weynig lucht geeven, op dat ze niet mogten verschimmelen. Zij *bloeyen* (van *Zaad* opgekomen zijnde) na 't tweede jaar door het grootste gedeelte van de *Zomer*. Geeven in den *Herfst* volkomen rijp *Zaad*; en blijven zelden langer dan vier jaren in 't leeven.

Hoe men uyt enkele, uytsteekende dubbele Bloemen kan aanwinnen: en raad teegens Aard-vloyen en Slekken.

De geene, welke *dubbele Bloemen* dragen, geeven noyt eenig *Zaad*. Werden echter door 't *Zaad der enkele konstig aangewonnen*, op de volgende wijze.

Zay het *Zaad*, daar wel eer *dubbele Bloemen* uyt voortgekomen zijn geweest (waar aan men kan bemerken dat het van een goeden aart is) in de Maand *April*, een weynig voor of met volle Maan in een magere, gemeene, zandige grond. Begiet ze zomtijds, als ze zijn opgekomen, en zulks nodig is, met Reegen-water, daar een weynig *Tabak*, en een hand vol *Alssem* in gekookt is geworden. Stroy'er dan over, terwijl ze noch nat zijn, Stof van Tabak, zoo zullen ze onbeschadigd blijven van *Aard-vloyen*, *Slekken*, en andere Ongedierten. Wanneer gij ze nu de hoogte van een vingerlid opgewassen ziet, zoo verplant ze in de aarde, met een volle Maan, ruym een halve voet van malkander; of anders een of twee in een Pot, niet alleen om de zelve dies te bequamer 's *Winters* te mogen overhouden, maar ook, om daar van dies te beeter *Zaad* te konnen winnen. Neem voorts met een Mes al de *zijdescheuten* daar van wech, dat'er niet meer als de middenste *Hertloot* koome aan te blijven. Als deeze in 't volgende *Voorjaar Bloemen* krijgt, ontbloot men ze desgelijks van al hare *Bladeren*, behalven van de alderbovenste twee of drie: op dat al 't voedzel en de kracht der geheele *Wortel* alleenlijk van 't *Zaad* genoten werde. Hier door zal 't veel dikker werden als anders. Wanneer 't rijp genoeg is, werd het met een volle Maan afgesneeden, en een tijd lang in zijne *Peulen* gelaten. Eyndelijk in het volgende *Voorjaar*, op de genoemde tijd, weer in de aarde gelegt, niet diep. Hier door zal men veele zeer uytsteekende en *dubbele Bloemen* konnen aanwinnen.

Raad voor de flauwte en krachteloosheyd van deeze en alle andere Planten.

Deeze LEUCOJA, of *Stokviolieren*, zijn van zulk een aart, dat ze ligtelijk eeven boven de aarde of de *Wortel* komen te *verkankeren*. Zonder groote moeyte kan men dit helpen; want men behoeft'er maar alleenlijk stof van Tabak in te wrijven. Ook werden deeze *Planten* dikmaal, door een andere ongeleegentheyd der Natuur, *flauw en slap*; het welk men ook aan andere *Planten* bevind. Terstond kan men dit quaad wechneemen, door haar alleenlijk te begieten met *half Reegen-water en half zoete Melk*, in een Pot wel onderéén gemengd. Dit verquikt op een verwonderlijke wijze niet alleen deeze, maar ook alle andere *Gewassen* des Aardbodems.

Noch eenige

Behalven al de hier boven genoemde soorten van *Stokviolieren* werden noch meer andere gevonden, alle met *enkele Bloemen*, en niet langer als eene *Zomer* durende; te weeten:

I. LEU-

andere soorten van Stok-violieren.

I. LEUCOJUM RUBRUM ANNUUM, of *een-jarige roode Stokviolier*. II. MARINUM LUSITANICUM FLORE PURPUREO, of *Portugalsche Zee-Stokviolier met een purpure Bloem*. III. MARINUM CRETICUM, of *Zee-Stokviolier uyt Candiën*. IV. LEUCOJUM MONTANUM FLORE LUTEO, of *Berg-Stokviolier met een geele Bloem*; welke ik, op de voor-verhaalde wijze behandeld zijnde, dikmaal met *dubbele Bloemen* heb verkreegen.

Aanwinning.

Deeze werden ook in de zelve aarde, op de zelve tijd, in Potten gezayd; doch als ze teegens de *Winter* rijp *Zaad* hebben gegeeven, vergaan ze. Moeten derhalven ieder *Voorjaar* weer op nieuws de aarde aanbevolen, en konnen deezer wijs eeuwig-durend gemaakt werden.

Stok-Violier uyt Candien, met een Zaad-peul als een Pijl.

Het LEUCOJUM SAGITTALE CRETICUM, of *Stokviolier uyt Candiën, met een Zaadpeul*, welke een *Pijl* niet zeer ongelijk is, is teeder van aart. Buyten staande, kan ze geenzins de *koude* en andere ongeleegentheeden des tijds verdragen. Werd derhalven, in een Pot gezet zijnde, 's *Winters* binnens huys bewaard op de hier boven beschreevene wijze. Geeft in 't tweede jaar rijp *Zaad*, en versterft dan van zelfs.

Zee-violier met een geele Bloem, en met een witte.

Het LEUCOJUM MARINUM FLORE LUTEO, of *Violier met een geele Bloem*, groeyende aan de *Zeekant*; en MARINUM ALBUM, of *Zee-violier met een witte Bloem*, wassen niet, gelijk de voorige, Struvelachtig om hoog, maar gelijk andere *Planten*, in een goede, gemeene, zandige, met een weynig Paerdemist door-mengde grond. Zijn hard van aart. Konnen, buyten staande, de felle koude en andere ongeleegentheeden der *Winter* zonder eenige schade verdragen. Geeven in de tweede *Zomer* volkomen *Zaad*. Vergaan niet haast, maar blijven eenige jaren lang in het leeven.

KRACHTEN.

Aart.

STokviolier, of *Leucojum*, is matig verwarmende, verdrogende, en afvagende van aart.

Th. Dorsten. lib. Herb. f. 298.

De *Bloemen* in Wijn gezoden, en daar van somtijds door den dag gedronken, is goed voor de *engborstigheyd*, en voor de geene die *bezwaarlijk haren adem* konnen halen. Verwekken de *Maandstonden*, doen gemakkelijk *Wateren*, en ook *Zweeten*; als men terstond daar op te Bed gaat, en zich wel toedekt.

Deeze *Bloemen* op Edik gezet, en daar van gebruykt in tijd van *pest*, 't zij in Spijzen gedaan, of op een andere wijze: bewaard de Mensch voor deeze *besmettelijke Ziekte*.

Ægin. l. 7. cap. 3. fol. 392.

Voorts hebben deeze *Bloemen* de zelve *kracht* en *uytwerking*; welke wij hier boven van de *Muurbloem*, of *Flos Keiri*, hebben aangeweezen.

CCLXXXVII HOOFDSTUK.

ZOMERZOTJE.

Namen.

DEeze *Bol-plant* werd in het *Neederlandsch* niet alleen dus, maar ook van veele WITTE TYDELOOS, of TEYLROOS genoemd: in 't *Latijn* LEUCOJUM BULBOSUM, of VIOLA BULBOSA TRIFOLIA: in 't *Hoogduytsch* HORNUNGSBLUMEN, of ook SCHNEETROPFFEN.

Vier onderscheydene soorten.

Hier van zijn mij in haren aart bekend geworden vierderley soorten; namentlijk:

I. LEUCOJUM BULBOSUM TRIPHYLLUM, of *Zomerzotje met drie Bladeren*. II. BULBOSUM HEXAPHYLLUM, of *Zomerzotje met zes Bladeren*. III. BULBOSUM HEXAPHYLLUM SEROTINUM MAJUS, of *laat groot Zomerzotje met zes Bladeren*. IV. LEUCOJUM BULBOSUM MINIMUM AUTUMNALE, of *alderkleynste Zomerzotje, bloeyende in den Herfst*. Al te zamen zijn ze van de zelve *Bouwing* en *Waarneeming*.

Grond.

Zij beminnen uyt eygener aart een goede, gemeene, zandige, en met twee-jarige Paerdemist matig voorziene grond: veel Reegen: meer een schaduwachtige als een wel ter Zon geleegene plaats. Staan alle *koude*, *Vorst*, en andere ongeleegentheeden der *Winter* uyt, zonder eenige schade.

Opneeming.

Mogen ieder jaar, of ook om 't tweede, of om 't derde, in 't midden van *Julius*, uyt de aarde genomen, op een drooge plaats neergelegt, en in *September*, straks na volle Maan neergezet werden in een op nieuws omgesmeetene en gemestte grond.

Aanwinning.

Zomtijds geeven ze volkomen rijp *Zaad*; 't welk men met een volle Maan der genoemde Maand, een halve vinger diep gelegt, aan de aarde beveeld. Hier door werden wel al de gemelde Soorten *aangewonnen* en *vermeenigvuldigd*; doch veel gereeder en bequamer door hare aangewassene jonge *Bolletjens*, welke men van de *oude* kan neemen, eer de zelve weer ingezet werden.

KRACHTEN.

Krachten tot noch toe niet onderzogt.

DE *Krachten* en *Werkingen* van dit aardig *Bolgewas* zijn de *Oude* niet bekend geweest; en van de *Nieuwe* tot noch toe niet onderzogt geworden; derhalven men geen berigt daar van geeven kan. Ondertusschen werden deeze *Bloemen* van veele zeer bemind, en in haren *Tuyn* gesteld, om de zelve te vercieren.

CCLXXXVIII HOOFDSTUK.

S A L A D E.

Namen.

ZOo zeer van ieder bemind, als wel bekend; werd ook in het *Neederlandsch* LATTOUW, of LATTUW geheeten: in 't *Latijn* LACTUCA: in het *Hoogduytsch* LATTICH: in 't *Fransch* LAICTUE: en in 't *Italiaansch* LATTUGA.

Eenige onderscheydene soorten.

Hier van zijn mij in haren aart eenige veranderlijke soorten bekend geworden; als;

I. LACTUCA VULGARIS, of *gemeene Steeklattouw*. II. CRISPA, of *Krul-Salade*. III. CAPITATA, of *Krop-salade*. IV. ROMANA, of *Roomsche Salade*. V. LONGIFOLIA, of *lang-gebladerde Salade*. VI. RUBRA, of *roode Salade*. Meest alle zijn ze van eenerley *Bouwing* en *Waarneeming*; en onder al deeze soorten werd de *Krop-salade* voor de beste gehouden.

Zaying.

Gemeenelijk werden ze gezayd in *Maert*, een dag of drie na volle Maan, of ook, om haar zeer vroeg te mogen hebben, wel in *Februarius*, indien de tijd het eenigzins wil toelaten; op een warme, wel ter Zon geleegene plaats. De *Steek-lattouw* zayd men dik of digt; de *Krop-salade* hol en luchtig, in een mulle, en met oude Paerdemist wel voorziene grond. Bij droog weêr mag men ze wel dikmaal begieten, wijl ze daar door dies te beeter groeyen.

Grond.

Verplanting.

De gedagte *Krop-salade* werd veel malsser en lieflijker van smaak, wanneer men de zelve, in haar *zesde Blad* zijnde, uyttrekt daar ze digst staat, en na de volle Maan verplant op een opene, vrije, en luchtige plaats, ten minsten ieder een halve voet van de ander. Deeze werden veel grooter, en dan eerst bequaam om gegeeten te werden, als de andere staande gebleevene alreeds op en wech zijn.

Hoe men late,

Wil men ze *laat* hebben, zoo werden ze met de genoemde Maan en in de gemelde grond, doch een Maand na de gedagte tijd, gezayd, daar na verplant.

ook in de May

Wil ook iemand *geslotene Knoppen* bekomen in 't begin, midden, of laatste der *Maymaand*, die zaye zijn

Zaad

Knop-salade kan bekomen.

Zaad hol en luchtig op een zeer warme plaats in een afgaande Maan van *Augustus* of *September*; en verplante daar van de geene, welke in de *Winter* zijn overgebleeven, in de gemeldde warme plaats, en welgemestte grond, tusschen volle Maan en 't laatste Quartier der Maand *Maert*, zoo zal hij zijne begeerte konnen genieten. Of wil iemand deeze *Herfst-planten*, luchtig en niet digt bij malkander gesteld zijnde, in 't *Voorjaar* onverplant laten staan, hij zal ook niet qualijk doen; vermits deeze dikmaal beeter worden als de geene die verplant zijn. Ondertusschen eevenwel blijven ze harder, en zijn niet zoo mals als de geene, welke men in de *Zomer* wint.

Krul-salade.

De *Krul-salade* maakt noyt eenige *Knoppen*; doch laat zich tot drie of vier malen toe afsnijden, en gebruyken; t'elkens weer nieuwe *Bladeren* schietende; eer ze hare *Steel* zet om te *bloeyen*.

Slaap verwekkende Salade, riekende als Opium, en hebbende de gedaante van Endivie.

De LACTUCA SOPORIFERA ODORE OPII, of *slaap-verwekkende Salade, riekende als Opium*, is van naturen geen sluytende of *Krop-salade*, meer een soort van *Endivie*; hebbende niet alleen *Bladeren*; de zelve gelijkvormig; maar moet ook op de zelve wijze behandeld en toegebonden worden. Mag derhalven ook, en mijns oordeels met regt, genoemd worden ENDIVIA OPIOIDES SOPORIFERA, of *slaap-makende Endivie, riekende als Opium*, te weeten, zeer zwaar en onliefiijk. De *Bladeren* zijn een hand lang; drie vingeren, wat meer of minder breed; donker-groen van verwe; voor alderbreedst, rondachtig toegaande; aan hare randen onordentlijk gekerft; en met veele spitze punten, als *Doorntjens*, voorzien. Deeze soort *bloeyd* in 't tweede jaar, en vergaat dan.

Wilde Salaad, met een doornige rugge in de Bladeren.

Ook de LACTUCA SYLVESTRIS COSTA SPINOSA, of *wilde Salade, met een doornige rugge in 't midden der Bladeren onder vercierd*, niet meer dan een jaar in 't leeven blijvende, word, gelijk de voorgaande soort, vermits hare onaangename geur, reuk, en aart, niet ter spijze gebruykt.

Zaad.

Zij geeven al te zamen in deeze Gewesten volkomen rijp *Zaad*, bequaam om weer gezayd te konnen worden; behalven dat van de LACTUCA CAPITATA, of *Krop-salade*, waar van 't *Zaad* alderbest in *Braband* word gewonnen. Zie hier bij na 't *Hoofdstuk* van HASEN-SALADE.

KRACHTEN.

Aart. *Fuchs. Herb. hist. c. 113.*

SAlade, of *Lactuca*, is koud en vochtig van aart, tot in 't begin van den tweeden graad. Matig met Oly, Edik en Zout gebruykt, is ze voor ieder zeer gezond gegeeten te worden, inzonderheyd voor de geene, die een warme en gezonde natuur hebben. Doch veel gezonder is ze, als men ze gekookt, of onder Spinaat, of iet anders vermengt, nuttigt.

Van al de soorten der *Salade* is, mijns oordeels, de *Krop-salade*, of *Lactuca Capitata*, de beste. Eevenwel teedere, weekelijke Lieden moeten de zelve maar zoberlijk gebruyken.

Ægin. l. 7. c. 3. Martial. lib. Epigr. 11.

Zij verwekt gemeenelijk *slaap*, en ook *eetenslust*. Stild de *dorst*: maakt een zachte *Stoelgang*: verfrischt het *Hert*; neemt wech de walging van de *Maag*, en is goed voor de opbreekende *Gal*.

Maar zulke persoonen, die met de *Longezucht* gequeld, of *Engborstig* zijn, of zomtijds *Bloedspouwen*; ook die begeerig zijn om *Kinderen te winnen*, moeten zich daar van onthouden; immers ten minsten niet veel daar van eeten.

Galen. lib. Simp. 6.

De *Bladeren* groen gestoten, en gelegt op *Puysten*, 't *sprenkt Vuur*, en andere soorten van *verhittingen*, drijven'er de *brand* van wech.

In Water gezoden, en dan gegeeten met een weynig Boomoly en Edik, is goed voor de geene, die zich van de *Geelzucht* aangetast vinden.

In Wijn, of Garste-water gekookt, en daar van nu en dan door den dag gedronken, doed de *Melk in der Vrouwen Borsten* vermeerderen.

Het *Zaad* gedroogt, gepulveriseert, en met Wijn te drinken gegeeven, is dienstig voor de *beeten* der *Scorpioenen*, en anderer *giftige Dieren*. *Diosc. l. 2. c. 166.*

CCLXXXIX HOOFDSTUK.

HAAZEPOOT.

OP het *Neederlandsch* dus genoemd, word in 't *Latijn* geheeten LAGOPUS, en PES LEPORIS: in 't *Hoogduytsch* HASENFUSZ, en KATZENKLEE: in 't *Fransch* PIED DE LIEVRE; en in 't *Italiaansch* LAGOPO. Namen.

Hier van zijn mij in haren aart bekend geworden *vijf* soorten; namentlijk: Vijf onderscheydene soorten.

I. LAGOPUS MINOR VULGARIS, of *kleyne gemeene Haazepoot*. II. LATIFOLIUS HISPANICUS FLORE RUBRO, of *Spaansche breed-bladerige Haazepoot met een roode Bloem*. III. ANGUSTIFOLIUS HISPANICUS, of *Spaansche smal-gebladerde Haazepoot*. IV. SUPINUS CAPITE PLANO, of *leggende Haazepoot met slegte Hoofden*. V. LAGOPUS MAJOR PERENNIS FLORE RUBELLO, of *groote altijd-durende Haazepoot met een roodachtige Bloem*. Niet alle zijn ze van de zelve *Bouwing* en *Waarneeming*.

Wat voor een grond zij beminnen.

Echter beminnen ze al te zamen een goede, gemeene, zandige aarde, met twee-jarige Paerdemist een weynig voorzien: een warme, wel ter Zon geleegene plaats, en niet te veel vochtigheyd. Blijven (uytgezonderd de volgende) niet meer dan eene *Zomer* in 't leeven. Worden derhalven gemeenelijk in ieder *Voorjaar*, met een wassende Maan van *April*, op nieuws, niet diep, in Potten gezayd, zonder verzet te worden; behalven de *kleyne gemeene*, die in de aarde blijft, en dikmaal van zelfs genoeg opslaat. Geeven in goede drooge *Zomers* teegens de *Winter* volkomen *Zaad*, en versterven daar meê. Konnen ook niet anders als door dit haar *Zaad aangewonnen* en *vermeenigvuldigd* worden. Zaad; en aanwinning.

Groote altijd durende Haazepoot.

Het LAGOPUS MAJOR PERENNIS FLORE RUBELLO, of *groote altijd-durende Haazepoot*, vergaat niet zoo haast, maar blijft veele jaren in 't leeven. Geeft in deeze Gewesten zelden, ten zij met zeer heete jaren, eenig volkomen *Zaad*. Is tamelijk hard van aart. Blijft ook wel, bij slappe *Winters*, buyten staande, over; doch vergaat door sterke *Vorst*. Moet derhalven, altijd in een Pot geplant, 's *Winters* op een luchtige plaats binnens huys gezet; met slegts een weynig lauw Reegenwater (want door wat te veel zou ze lichtelijk verrotten) onderhouden; in 't begin van *April* weer buyten gebragt, en voor te veel vochtigheyd voorzichtig gewagt worden. Hoe in de Winter waar te neemen.

De *aanwinning* en *vermeenigvuldiging* geschied niet alleenlijk door haar *Zaad*, maar ook door hare aangewassene jonge *Wortelen*; welke men met een wassende Maan in *April* of *May* van de *oude* afneemt, en verzet. Aanwinning.

KRACHTEN.

HAazepoot, of *Lagopus*, is verdrogende en te zamentrekkende van aart. Aart.

In de Liesschen gebonden, houd in en bedwingd de *Breuken*, of *Gescheurdheyd*; doed ook de *gezwellen* van die plaats verdwijnen. *Diosc. l. 4. c. 17.*

De *Bloemen*, of *ruyge Pootjens*, in roode Wijn gekookt, en daar van door den dag een weynig t'effens gedronken, stopt de natuurlijke en onnatuurlijke *Stoelgang*; doch de geene, die met *Koortzen* zijn beladen, moeten 't met warm Water gebruyken. *Galen. lib. Simp. 7. Apulej. Lib. Plant. c. 61.*

De

Lusitan. l. 4. enarr. 19. De zelve *Bloemen* gedroogd, gepulveriseert, en daar van een *Drachma* met roode Wijn ingenomen, heeft de zelve werking. Geneest daarenboven de *Wonden*, de inwendige *Gescheurtheyd*: is goed voor de geene die een *hooge val* gedaan hebben, en versterkt de *Maag*.

Dorsten. hist. Plant. fol. 219. Wil iemand, die zich te *vet* bevind, *mager* worden, die eete de *Bladeren* deezer *Plant* tweemaal ter week 's avonds in een Salade.

CCXC HOOFDSTUK.

LATHYRUS.

Namen. DIt teeder *Gewas* is, mijns weetens, met geenen anderen naam in 't *Neederlandsch* en *Latijn* bekend. Word in 't *Hoogduytsch* PLATTERBSEN geheeten.

Verscheydene aardige soorten. Hier van zijn mij verscheydene aardige soorten in haren aart kundig geworden; te weeten:

I. LATHYRUS ANNUUS AMERICANUS FLORE CŒRULEO, of *een-jarige Americaansche Lathyrus met een schoone blauwe Bloem.* II. FLORE ALBO, of *met een witte Bloem.* III. FLORE RUBRO, of *met een roode Bloem.* IV. HISPANICUS FLORE LUTEO, of *Spaansche Lathyrus met een geele Bloem.* V. MINOR LUSITANICUS, of *kleyne Portugalsche Lathyrus.* VI. CORDATUS LUSITANICUS, of *Portugalsche Lathyrus met Zaad na de gelijkenis van een Hert*; ook wel genoemd PISUM CORDATUM, of *Hert gelijkende Erwete.* VII. JAPONENSIS FLORE PURPUREO MAJORE, of *Lathyrus uyt Japan met een groote schoone purpure Bloem.* VIII. HUMILIS SUBTERRANEUS, of *kleyne en lage Lathyrus*, hebbende zijn *Bloem* en *Zaad zoo wel onder in de aarde*, als *daar boven*: ook van FABIUS COLUMNA genoemd ARACHYDNA SUBTERRANEA. IX. PERENNIS LATIFOLIUS, of *altijd-blijvende Lathyrus met breede Bladeren.* X. LATHYRUS PERENNIS ANGUSTIFOLIUS, of *altijd-blijvende Lathyrus met smalle Bladeren.* Niet alle zijn ze van de zelve *Bouwing* en *Waarneeming*. *(Fab. Columnn. lib. min. cogn. stirp. cap. 131.)*

Grond. Echter beminnen ze al te zamen een goede, gemeene, zandige aarde, matig met twee-jarige Paerdemist voorzien: een wel ter Zon geleegene plaats, en matige vochtigheyd: geeven teegens de *Winter* volkomen *Zaad*, en vergaan dan van zelfs. Worden derhalven in ieder *Voorjaar*, met een wassende *Aprilsche* Maan, weer op nieuws, een stroobreedte diep, gezayd; en dus *eeuwigdurend* gemaak. *(Aanwinning.)*

Altijd-durende Lathyrus met breede en met smalle Bladeren. Het LATHYRUS PERENNIS LATIFOLIUS, of *altijd-durende Lathyrus met breede Bladeren*, veele beziens-waardige bij malkander gevoegde *Bloemen* van een aangename verwe voortbrengende, en het PERENNIS ANGUSTIFOLIUS, of *altijd-blijvende Lathyrus met smalle Bladeren*, vergaan uyt eygener aart niet haast, maar blijven dikmaal meer dan vijftien jaren lang in 't leeven. Konnen veele vochtigheyd, en, buyten staande, de strenge koude der *Winter* verdragen. Geeven, bij goede *Zomers*, jaarlijks volkomen rijp *Zaad*: 't welk met een wassende Maan van *April* in de aarde gelegt zijnde, eerst in 't vierde jaar daar na de eerste *Bloemen* te voorschijn brengt. Alleen door dit middel kan men ze *aanwinnen* en *vermeenigvuldigen*.

KRACHTEN.

Dod. l. 17. c. 10. DE *Vruchten* van *Lathyrus* in Water gezoden, en met Melk gegeeten, maken wel grof *Bloed*; doch voeden echter het Ligchaam meer als *Boonen*. Vermogen voorts alles, 't geen van de ERWETEN en BOONEN is gezegt.

CCXCI HOOFDSTUK.

STEEN-LEEVER-KRUYD.

ALleen met deezen naam in het *Neederlandsch* bekend, word in het *Latijn* geheeten LICHEN, of HEPATICA: in het *Hoogduytsch* STEIN-LEBERKRAUT, ook BRUNNEN-LEBERKRAUT: in 't *Fransch* HEPATIQUE: in 't *Italiaansch* EPATICA FIGATELLA. Namen.

Hier van zijn mij in haren aart *twee* bijzondere soorten bekend geworden namentlijk: Twee soorten.

I. LICHEN MAJUS, of *groot Steen-Leeverkruyd.* II. LICHEN MINUS, of *kleyn Steen-Leeverkruyd.* Beyde zijn ze van eeven de zelve *Bouwing* en *Waarneeming*.

Zij beminnen, uyt eygener aart, een gemeene harde grond, geleegen in een donkere en van natuuren vochtige plaats. Blijven gemeenelijk twee, of ook wel drie jaren lang in 't leeven, doch zelden langer. Verdragen *Sneeuw*, sterke *Vorst*, en allerley andere ongeleegentheeden der *Winter*, zonder eenige schade. Grond.

Geeven ook volkomen rijp *Zaad*, 't welk weynig word gewonnen, vermits het gemeenelijk geheel uytvalt; doch het komt ter plaats daar de *Planten* staan, genoeg van zelfs op. Konnen ook alleenlijk hier door *vermeenigvuldigd* worden. Aanwinning.

KRACHTEN.

STeen-Leeverkruyd, of *Lichen*, is verkoelende en verdrogende in den eersten graad; daarbeneevens een weynig te zamentrekkende van aart. *Dod. l. 15. c. 15.*

In Wijn of Bier gezoden, en daar van 's morgens nuchteren gedronken, is goed voor de *Bloedgang*, of *roode Loop*: opend een *verstopte*, en *verkoeld de verhittede Leever*; desgelijks het *ontstokene Bloed.* Neemt wech alle *hitzigheyd* en *vloeying*, zoo van de *Tong* als van de *Mond*. Is dienstig teegens de *Geelzucht*, veroorzaakt uyt een heete *Leever*: ook teegens allerley *hitzige Koortzen*, welke haren oorsprong uyt de *Gal* neemen. *Diosc. l. 4. c. 53. Lusitan. l. 4. enarr. 58. Plin. l. 26. c. 4.*

Gestoten, dan gelegt op het *wild Vuur*, of eenige andere *ruydigheyd*, *hitzige* en *bloedige Wonden*, meer andere *ontsteekende Zweeren*, desgelijks op de *sproeteten* en *vlekken* der Huyd, geneezen en verdrijven de zelve. *Galen. lib. Simp. Med. fac. 7.*

CCXCII HOOFDSTUK.

DAMASTBLOEM.

EEn Eedel en van ieder zeer begeerd *Gewas*; word in het *Neederlandsch* niet alleen dus, maar ook van zommige JUFFROUWEN-VIOLIER genoemd, vermits de *Italiaansche*, *Fransche*, en meer andere Vrouws-persoonen deeze *Damastbloem* gebruyken, om daar meê de *Moeder* te zuyveren; en om zich te bewaren voor de *quade Lucht*. Hierom ook in het *Latijn* geheeten VIOLA MATRONALIS; dan noch VIOLA DAMASCENA; en van zommige HESPERIS. In 't *Hoogduytsch* WINTER-VIOLEN: in het *Fransch* VIOLETTES DE DAMES; of ook GIROFFLES DE DAMES: in 't *Italiaansch* VIOLA MATRONALE, Verscheyde namen en oorsprong.

Hier

Agt veranderlijke soorten;

Hier van zijn mij in haren aart bekend geworden *agt* veranderlijke soorten; namentlijk:

I. VIOLA MATRONALIS MAJOR FLORE ALBO PLENO, of *groote witte dubbele Damastbloem*, in 't *Fransch* geheeten BLANCHE MOUSQUE. II. MAJOR FLORE ALBO PLENO LINEIS PALLIDO RUBRIS VARIEGATO, of *groote dubbele witte Damastbloem, inwendig verciert met bleek-roode streepen.* III. MINOR FLORE ALBO PLENO, of *kleyne, dubbele witte Damastbloem.* IV. FLORE PLENO PURPUREO, of *met een dubbele purpure Bloem.* V. FLORE ALBO ET PURPUREO VARIEGATO PLENO, of *met een dubbele wit- en purpurbonte Bloem*, welker *Bladeren* gemeenelijk kleyner, smaller, ook voor spitzer zijn als die van al de andere; en inzonderheyd voorzien met breede, bleek-geele plekken uyt den groenen, van geen onaangename aanschouwing. VI. FLORE ALBO SIMPLICI, of *met een witte enkele Bloem.* VII. VIOLA MATRONALIS FLORE SIMPLICI PURPUREO, of *purpure enkele Damastbloem.* VIII. VIOLA MATRONALIS FLORE SIMPLICI VARIEGATO, of *purpur en wit-bonte enkele Damastbloem.* Alle zijn ze van eeven de zelve *Bouwing* en *Waarneeming.*

Bladeren der wit en purpurbonte Damastbloem.

Grond.

Zij beminnen zoo wel een kleyige met Zand gebrokene aarde, als een goede van naturen zandige, en met twee-jarige Paerdemist genoegzaam voorziene grond: een luchtige, vrije, wel ter Zon gelegene plaats, en tamelijk veel Water.

Soorten met enkele Bloomen.

Geeven ieder *Zomer* schoone, welriekende *Bloemen*; doch die met *enkele* alleenlijk volkomen rijp *Zaad.* Konnen redelijk wel de *koude* en allerley andere ongeleegentheeden der *Winter* uytstaan; doch oud wordende, konnen ze door veel *Herfstreegenen* lichtelijk komen te verrotten. Blijven zelden langer dan vier jaren in 't leeven.

Hoedanig men die met dubbele Bloemen, vermits ze noyt Zaad geeven, kan aanwinnen, en waar op daar ontrent te letten staat.

Vermits al de soorten met *dubbele Bloemen* geen *Zaad* te voorschijn brengen, zoo worden ze alleenlijk op de volgende wijs *aangewonnen* en *vermeenigvuldigd.*

Snij van deeze *Planten* al de *Steelen* af, een halve vinger boven de aarde, wanneer hare *Bloemen* ten naastenbij vergaan zijn (indien 't geschieden kan met een afgaande Maan) doch voor al niet eerder; want in zulk een geval zou de geheele *Plant* lichtelijk gekrenkt konnen worden; vermits de *Steelen*, afgesneeden zijnde terwijl ze noch in hare volle kracht staan, het natuurlijker wijze na boven gedreeven wordende *Zap*, 't welk haar en al de *Bloemen* tot *voedzel* verstrekt, schielijk zou *ontvloeyen*: waar door de geheele *Plant* krachteloos worden, ja ook wel gantschelijk 't leeven verliezen zou. Doch als de *Bloemen* bijna vergaan zijn, kan zulks zoo lichtelijk niet gebeuren, wijl dan het drijvend *Zap*, volbragt hebbende het geen de Natuur eyschte, verminderd; en de *Steelen* verlatende, zich weer na de *Wortel* begeeft: welke, hier door meer voedzel genietende, op nieuws veele jonge *Scheutjens* voortbrengt: die al groeyende *Wortelen* maken. Deeze snijd men met een wassende Maan in *September* van de *oude* af met een Mes, of men breekt ze af met de hand, en men verplant ze in de voorgemeldde, doch varsche aarde. Hier toe is de *Herfst* de bequaamste tijd des geheelen jaars, en overtreft hier in zeer verre de voortijd.

Doch zoo deeze *jonge Scheutjens* noch niet *Wortel* genoeg gekreegen hadden, of dat ook de *Plant* zelfs, weegens ouderdom, gevaar liep van te zullen vergaan, zoo moet men de zelve geheel opneemen, en in zoo veele deelen snijden, als ze lijden mag; zulker wijze, dat aan ieder deel iets van de *Wortel* blijve. Dus zullen ze nieuwe *Wortelen* bekomen; noch voor de aankomst der *Winter* voorschieten; naderhand veel schooner en grooter *Bloemen* voortbrengen; ook met minder gevaar, als de geene, die men in *Maert* opgenomen en verzet heeft.

Daarenboven kan men ook de gemeldde afgesneedene *Steelen*, in stukken, ruym een vinger lang verdeeld zijnde, terstond een halve vinger lengte in de aarde steeken, op een donkere en zandachtige plaats; en in droog Weêr dikmaal met Water begieten, zoo vatten ze haast *Wortel*, en groeyen voorspoedig voort.

Hoe men deeze Planten kan bevrijden voor de haar af eetende groene Wormtjens en Rupzen.

Men ziet, dat al deeze *Planten* dikmaal, niet alleen in den *Herfst*, maar ook in 't *Voorjaar*, zeer beschadigd worden van kleyne *groene Wormtjens*, welke van zelfs in de zelve groeyen: ja zomtijds worden ze daar van geheel opgegeeten. Om zulks te verhinderen, kan men het volgende *middel* gebruyken.

Zoek al de *Bladeren* en *Hertscheuten* deezer *Planten* voorzichtig en nauwkeurig door met een *Houte-prikkel*, en dood al de *Wormtjens* of *Rupsjens*, die gij gewaar kond worden. Neem dan Reegenwater, daar oprechte *Americaansche* of *Virginiaansche Tabaks-bladeren* vierentwintig uuren lang in te weyk geleegen hebben. Begiet uwe *Planten* daar meê, driemaal op een heldere droogedag, 's morgens, 's middags en 's avonds. Vervolg dit, t'elkens om den derden of vierden dag, tot vijf of zes verscheydene malen toe, zoo zal al dit ongedierte sterven, en niet lichtelijk weer daar in groeyen, vermits ze dit krachtig vocht op geenerley wijze konnen verdragen. Ook zullen de *Planten* zelfs dies te weelderiger groeyen, en weer frisch worden, schoonze ook tot op de *Wortel* toe waren afgebeeten geweest: want dit nat is van een voedenden aart, en versterkt de *Planten* niet weynig.

Eeven dit zelve kan men ook verrichten door 't *Poeder* of *Stof* van de gemeldde *Tabak* alleen; op deeze manier: zuyver eerst, op de hier boven verhaalde wijze, de *Planten* van de schadelijke *Wormtjens* en *Rupzen.* Stroy dan 't gemeldde *Stof* in en over de *Bladeren* heenen op een drooge dag; eerst tweemaal ter week; daar na maar eens, tot den twintigsten van *November*, indien 't Weêr zulks toelaat. Hier van sterven niet alleen de *groene Wormtjens*, maar ook alle *Slekken*, *Aardwormen*, en ander schadelijk *ongediert*, 't welk zich onder deeze *Gewassen* verschuyld, en de zelve hinderlijk is.

Witte, purpure enkele Damastbloem.

De VIOLA MATRONALIS FLORE SIMPLICI ALBO ET PURPUREO SIMPLICI, of *witte enkele*, en *purpure enkele Damastbloem*, krijgen ieder jaar teegens de *Winter* een volkomen rijp *Zaad*; 't welk met een wassende Maan van *Maert* niet diep de aarde moet aanbevolen zijn. Anders komen deeze soorten ook wel van zelfs genoeg op, door het neergevallene. Hier door konnen ze alleenlijk *aangewonnen* en *vermeenigvuldigd* worden.

Hoedanig men uytsteekende dubbele Bloemen kan bekomen.

Wil iemand uyt het *Zaad* van *enkele Bloemen dubbele* bekomen, die zaye 't zelve in de Maand van *April* met een volle Maan in een goede zandige aarde, op een opene luchtige plaats, en lette op de jonge *Planten*, welke hier van te voorschijn komen, als ze teegens den *Herfst* kleyne *Bladertjens* beginnen te krijgen, waar uyt in de volgende Zomer *Steelen* en *Bloemen* zouden spruyten. Deeze moet men zeer behendig met een Pennemes, zonder de lage *Steel* van de voornaamste *Hertscheut* te beschadigen, wechneemen; zoo dat geen andere *Bloem*, dan uyt het binnenste *Hert*, kan voor den dag schieten. Doch indien ze eenige *Zijde-takjens* quam te maken, gelijk zomtijds wel gebeurd, zoo moet men die al meê wech doen, op dat niet meer als de *een eenige*, alleen regt-opgaande *Steel* met hare *Bloem* kome te blijven.

Win hier van het *Zaad* met een volle Maan. Zaay het daar na, en neem het waar op de boven verhaalde wijze, zoo kond gij, op 't derde of vierde volgende jaar, hier van bekomen zeer heerlijke, schoone *dubbele Bloemen*: doch deeze zullen dan geen *Zaad* meer geeven, of ze schoon uyt *Zaad aangewonnen* zijn. Indien men ze met een volle Maan t'elkens *verzet*, zoo zullen ze hier door *verbeeterd*, en gantschlijk niet *verminderd* worden.

VIOLA
MATRONALIS
FLORE ALBO
ET PVRPVREO
PLENO
VARIEGATA

LAPATHVM VULGARE ALBVM FOLIO SVBROTVNDO.

LAPATHUM HORTENSE.

LAPATHUM VULGARE MINUS.

Lapathum Acutum.

Fol. 690
Lapathum Longifolium Crispum

LAPATHUM UNCTUOSUM.

LAPATHVM
MINVS
DENTATVM.

LAPATHUM VULGARE RUBRUM RETUSO FOLIO.

LAPATHUM PLANUM PALUDOSUM.

Fol. 600
Oxylapathum Tuberosum Americanum

KRACHTEN.

Aart. **D**Amastbloem, of *Viola Matronalis*, is scharp en hitzich, echter niet zonder eenige vochtigheyd; ook afvagende, doorsnijdende, en verteerende van aart.

Durantes lib. Herb. fol. 476. *Tabern.l.*2. *c.* 7. *Fuchs. hist. Pl. c.* 16. De *Bloemen* verquikken en verheugen door haren aangenamen reuk de treurige, zwaarmoedige menschen. In Wijn gekookt, met Honig, of een weynig Zuyker, en daar van 's morgens een Roemertje gedronken, verdrijft de *Winden*: is goed teegens de *Kramp* en *spanning der Zeenuwen*; ook *gebrokene Leeden*; *Hoest*, en *Engborstigheyd*. Doed zweeten, en zeer *gemakkelijk Wateren*. Verwekt der Vrouwen *Maandstonden*; en, daar mee gegorgeld, verdrijft de *gezwellen der Keel*.

Dod. l. 6. *c.* 5. De *Wortelen* der *Damastbloemen* in Wijn gezoden, en de zelve gebruykt, verbeeteren de gebreeken der *Moeder*.

CCXCIII HOOFDSTUK.

LAMPSANA.

Namen. **D**Us van een ieder geheeten; en tot noch toe, mijns weetens, in geene taal met een andere naam bekend; behalven dat de *Fransche* het ook noemen SANVES BLANCHES, en de *Italianen* DI LASANA, of DI LANDRI.

Grond. Bemind, uyt eygener aart, een gemeene, zoo wel zandige als geen zandige, zoo wel ongemestte als gemestte grond: meer een donkere of schaduwachtige als een luchtige plaats, en veel vochtigheyd.

Zaad. *Bloeyd* meer als de halve *Zomer* lang. Blijft niet meer dan een jaar in 't leeven. Geeft teegens de *Winter* volkomen *Zaad*, en word dan door een kleyne *Rijp* ter neer gelegt: derhalven ook in ieder *Voorjaar*, met een wassende Maan van *Maert*, op nieuws weer gezayd, niet diep onder de aarde. Doch komt ook

Aanwinning. van zelfs genoeg voort door het uytgevallene *Zaad*. Hier door konnen ze overvloedig *vermeerderd* worden.

KRACHTEN.

Diosc. l. 2. *c.* 142. **L**Ampsana is verkoelende en verdrogende van aart. In Wijn gekookt, en daar van gedronken, of 't uytgeparstte *Zap* met Wijn ingenomen, is gezond voor de *Leever* en *Maag*: ook voor de geene, welke van *Engborstigheyd* worden gequeld. Verdrijft de *koude Pis*: doed het *braken* ophouden: is dienstig teegens de *Geelzucht*; en vermeerderd de *Melk* in der Vrouwen Borsten.

CCXCIV HOOFDSTUK.

PATICH.

EERSTE AFDEELING.

Verscheyde namen. **W**Ord in 't *Neederlandsch* niet alleen dus, maar ook van zommige ROO RIDDER geheeten; ook wel PERDIK: in het *Latijn* LAPATHUM, en RUMEX: in het *Hoogduytsch*, MENGELWURTZ, STREYFWURTZ, en ROT RITTER: in 't *Fransch* PAREILLE, of LAPAIS: en in 't *Italiaansch* LAPATIO, of RAMBICE.

Veele veranderlijke soorten. Hier van zijn mij in haren aart bekend geworden veele veranderlijke soorten; namentlijk:

I. LAPATHUM MAXIMUM ROTUNDIFOLIUM FLORIBUS ALBIS, of LAPATHUM SATIVUM ROTUNDIFOLIUM AMPLISSIMUM FLORE ALBO; dat is, *aldergrootste tamme Patich met ronde Bladeren en witte Bloemen*; of ook RHAPONTICUM PROSPERI ALPINI, *Rhaponticum van Prosper Alpinus*; want dit is eeven 't zelve *Gewas*: waar van ik een waarachtige ondervinding heb bekomen uyt het overgezondene en wel opgewassene *Zaad*; zijnde de *opregte Rhabarbar*, of RHABARBARUM VERUM, volgens het getuygenis van ATHANASIUS KIRCHERUS, in zijn CHINA ILLUSTRATA fol. 185., die'er een kenbare *Figuur* heeft bij gevoegd, 't welk tot noch toe ieder onbekend, immers onzeeker is geweest. Heeft ook eeven de zelve krachten; doch niet zoo sterk in onze *Neederlanden*, vermits de koude der zelve: waarom men'er ook eens zoo veel van moet gebruyken, gelijk ik dikmaal, niet alleen aan andere; maar ook aan mij zelven, heb beproefd en ondervonden. II. LAPATHUM ROTUNDIFOLIUM HORTENSE FIMBRIATUM, of *Patich der Hoven met ronde aan hare randen gekrulde* of *gevouwene Bladeren*; in hare kracht de voorige soort niet wijkende; en die met regt voor een RHABARBARUM FIMBRIATUM, of *Rhabarbar met gekrulde Bladeren* mag gehouden worden. III. LAPATHUM LANUGINOSUM CHINENSE LONGIFOLIUM, of *lang-gebladerde ruyge Patich uyt China*, welke word gezegt de *opregte Rhabarbar van* ANDR. MATTHIOLUS, of RHABARBARUM VERUM MATTHIOLI. IV. LAPATHUM HORTENSE, sive SATIVUM LONGIFOLIUM, of *tamme*, anders *Hof-Patich met lange Bladeren*, gemeenelijk genoemd PATIENTIA. V. LONGIFOLIUM NIGRUM PALUSTRE, of *zwarte lang-gebladerde Water-Patich*, welke is de BRITANNICA ANTIQUORUM VERA, of *opregte Britannica der Oude*; waar van in 't volgende *Hoofdstuk* breeder zal gehandeld worden. VI. VIRGINIANUM, of *Patich uyt Virginien*, welke ook BRITANNICA VIRGINIANA, of *Virginiaansche Britannica*, met regt mogt genoemd zijn, gelijk in 't volgende zal blijken. VII. SANGUINEUM, of *Patich met schoone roode gelijk als bloedige Aderen doorlopene Bladeren*: ter dier oorzaak ook van veele niet onbillijk genoemd SANGUIS DRACONIS, of *Drakenbloed*, anders ook wel LAPATHUM NIGRUM, of *zwarte Patich*. VIII. ACUTUM, of *Patich met spitze Bladeren*; ook OXYLAPATHUM geheeten. IX. LONGIFOLIUM CRISPUM, of *lang-gebladerde Patich met gekrulde randen*. X. HORTENSE, of *Hof-Patich*, van ieder genoemd SPINACHIA, of *Spinagie*; waar van mij drie soorten zijn bekend; als SPINACHIA MAJOR, of *groote Spinagie*. MINOR SEMINE SPINOSO, of *kleyne met een steekend Zaad*; en SPINACHIA MINOR SEMINE NON SPINOSO, of *kleyne Spinagie zonder doornen*. XI. VULGARE FOLIO MINUS ACUTO, of *gemeene Patich met stompe Bladeren*; ook wel genoemd LAPATHUM SYLVESTRE ALBUM FOLIO SUBROTUNDO, of *wilde witte Patich met rondachtige Bladeren*; en van andere HYDROLAPATHUM, of *Water-Patich*. XII. SYLVESTRE RUBRUM SUBROTUNDO FOLIO, of *roode wilde Patich met rondachtige Bladeren*. XIII. UNCTUOSUM, of *smeerachtige Patich*; die ook draagd de naam van BONUS HENRICUS, of *goeden Henrik*. XIV. FIBROSUM, of *Patich met dunne en teedere Wortelen*, van *Plinius* geheeten BULAPATHUM. XV. LAPATHUM VULGARE MINUS, of *kleyne gemeene Patich*. XVI. OXYLAPATHUM, sive LAPATHUM MINUS DENTATUM, of *kleyne Patich met getandde Bladeren*. XVII. OXYLAPATHUM TUBEROSUM AMERICANUM, of *kleyne Patich met een Knobbelwortel uyt America*. Meest al te zamen zijnze van eeven de zelve *Bouwing* en *Waarneeming*.

Alder-grootste tamme Patich, of opregte Rhabarbar, *Prosp. Alp. l.* 2. *c.* 5. *Kircheri Com. Illust. fol.* 185.

Rhabarbar met gekrulde Bladeren.

Opregte *Rhabarbar* van *Matthiolus*.

Opregte *Britannica der Oude*.

Virginiaansche britannica.

Spinagie, van driederley slag.

Noch andere soorten van Patich.

Grond. Zij beminnen uyt eygener aart een zandige, goede, luchtige, en wel-gemestte grond: een warme, opene, vrije, luchtige en bequaam ter Zon geleegene plaats; ook

ook veel Water. Konnen *Sneeuw*, ſterke *Vorſt*, en meer andere ongeleegentheeden der *Winter* tamelijk verdragen. Geeven de meeſte tijd volkomen rijp *Zaad*; en blijven veele jaren in 't leeven. Doch het LAPATHUM SANGUINEUM, of *Patich met bloedroode Aderen*; LONGIFOLIUM CRISPUM, of *lang-gebladerde Patich met krulachtige randen*; FIBROSUM, of *met teedere, kleyne dradige Worteltjens*; VULGARE MINUS, of *kleyne gemeene Patich*, en LAPATHUM HORTENSE LONGIFOLIUM, of *lang-bladerige Hof-Patich*, meeſt den tijd niet langer dan twee jaren: de SPINACHIA, of *Spinagie*, in *Februarius*, of *Maert*, na volle Maan gezayd zijnde, niet meer dan eene *Zomer*.

Verſchil in de lang leeventheyd.

Aanwinning.

Meeſt alle ſoorten van *Patich* worden *aangewonnen* en *vermeenigvuldigd* door *Zaad*, weynig door hare *Wortelen*. Het *Zaad* word met een waſſende Maan van *Maert* of *April* (doch veel beeter van *September* of *October*, vermits het doorgaans zeer lang in de aarde blijft leggen, eer het opkomt) een kleyne vinger breedte diep de aarde aanbevolen.

Hoe men vroeg Spinagie kan bekomen.

Om vroeg in 't *Voorjaar* bequame *Spinagie* te mogen hebben, moet men 't *Zaad* met een afgaande Maan van *Auguſtus* hol en luchtig zayen. Opgekomen zijnde, kan men ze twee of driemaal ſnijden, eer ze begind te ſchieten. Deſgelijks kan men ook doen de geene die in 't *Voorjaar* is gezayd. Want zoo haaſt ze boven afgeſneeden is, ſchiet ze t'elkens aan hare *Steel* op nieuws weer uyt, en geeft aan haren Heer, in plaats van een, een drie-dubbele *portie*. Doch zulks kan niet geſchieden van de *Planten*, welke digt bij malkander ſtaan.

KRACHTEN.

Aart.

AL de gemeene ſoorten van *Patich*, of *Lapathum*, zijn matig koud, verdrogende, en verteerende van aart.

Dod. l. 21. c. 25.

De *Bladeren*, of ook de *Wortelen*, in Wijn, Water, of ander Nat gekookt, en daar van gegeeten, veroorzaken een *open Ligchaam*; zuyveren de *Leever*, en drijven de *Gal* uyt: doch zijn niet zoo aangenaam als de *Beet*.

Apul. hiſt. Pl. c. 13.

De *Bladeren*, noch groen zijnde, geſtoten, met eenige vettigheyd vermengt, dan gelegt op *Gezwellen* en *opene Zweeringen*, Plaaſters-wijze, doen de zelve ſcheyden.

Lobel. hiſt Pl. fol. 350.

De zelve met Schaaps-ongel, of Reuzel, en bruyn Roggenbrood, als een Plaaſter gebruykt, verdrijven alle *hardigheyd*, *Klieren*, *Klapooren*, en andere *Gezwellen*.

Trag. l. 1. c. 104.

De *Wortelen*, inzonderheyd van de *Patientie*, of *Lapathum hortenſe longifolium*, gedroogd, en daar van een *Drachma*, met een *Drachma* Gengebar, in Wijn of ander Nat ingenomen 's morgens nuchteren, jaagt, zonder eenige ongeleegentheyd, alle *Fluymen* en andere *waterachtige onreynigheeden* uyt de *Maag* wech.

Plin. l. 20. c. 21.

In Wijn gezoden, en daar van ieder morgen een Roemer gedronken, doed het *Graveel* en de *Steen* rijzen en breeken; der Vrouwen *Maandſtonden* voortkomen, en geeft een *goede verwe* aan 't Ligchaam. Verdrijft de *Geelzucht*: ook de *derdedaagſche Koorts*, als men twee uuren voor de aankoomſt der zelve een goede Roemer hier van gedronken heeft. Eeven 't zelve vermag ook de *Wortel*, geſtoten, vijf of zes uuren lang in Wijn geweykt, uytgeparſt, en dan van die Wijn een kleyne Roemer vol ingenomen. Eeven deeze Wijn op der *uydigheyd*, 't *jeukzel*, *ſprenkt Vuur*, *voortlopende Zeeren*, en andere uytwendige onzuyverheeden des Ligchaams geſtreeken; geneeſt de zelve. 't Welk ook verrigt de *Wortel*, in Edik gekookt, en door een Zeef gewreeven: deſgelijks 't Water, daar deeze *Wortelen* in gezoden zijn geweeſt.

Camerar. l. 2. c. 36. Dioſc. l. 2. c. 140.

Luſit. l. 2. enarr. 109.

Een *Drachma* van 't *Zaad* ('t welk een te zamentrekkende kracht heeft) geſtoten, en met Wijn ingenomen, is goed voor de *Bloedſpouwing*. Stild de *Buyk-* en *roode Loop*: neemt wech de *walging van de Maag*. Is zeer dienſtig teegens de *beeten* der *Scorpioenen*, *dolle Honden*, en anderer *giftige Dieren*.

Galen. lib. Med. Simp. 7.

TWEEDE AFDEELING.

LAPATHVM SATIVUM ROTUNDIFOLIUM AMPLISSIMUM, ſive RHABARBARUM VERUM ROTUNDIFOLIUM FLORE ALBO, vel HIPPOLAPATHUM ROTUNDUM, ſive RHEUM ANTIQUORUM

OF

OPREGTE RONDE RHABARBER.

Wortel, hebbende al de teekenen van het ware Rhabarber der Oude.

KRijgd uyt een dikke, ronde, uyt eygener aart lang-leevende *Wortel* hare *Bladeren*. Deeze *Wortel* is verdeeld in veele lange *Zijde-ſcheuten*, die van *groot* CENTAURIUM, of *Santorie*, niet zeer ongelijk, doch wel zoo kleyn; uytwendig roodachtig van verwe wanneer ze eerſt uyt de aarde word genomen; doch daar na met'er tijd drogende, word ze bruyner, of zwartachtig: van binnen uyt den geelen wat roſch, voorzien met een ronde bleek-witte ring. Is zonder eenige reuk; ligt, week, ſponsachtig van *ſubſtantie*, doch bitter van ſmaak, vermengt met eenige warmte; ook wat lijmachtig; en geknauwd wordende, geeft ze van zich een geele bleeke couleur, gelijk *Saffraan*: 't Welk dan al te zamen zijn de opregte *teekenen*, vereyſcht in het *ware* RHEUM, of *Rhabarber der Oude*, volgens 't getuygenis van DIOSCORIDES *lib. 3. de Mat. Med. cap. 2.* en van GALENUS, *lib. 1. de Antid. cap. 14. & lib. 8. Simp. cap. de Rheo.*

Gedaante en ſtelling der Bladeren.

De *Bladeren* zijn veel in getal, digt bij malkander boven de aarde voortkomende: buygen zich niet neerwaarts, maar verheffen haar altijd een weynig boven de grond opwaarts. Zijn zeer groot, op de wijze van PETASITES, of *Peſtilentie-wortel*, ontrent rond, bijna twee maatvoeten breed; niet wel zoo lang; ook veel kleyner; gemeenelijk voor wat ſmaller en ſpitzer; echter in een ronde ſtompheyd eyndigende. Aan de randen regt, effen en wat roodachtig van verwe, boven een weynig blinkende; donker, of zwart-groen; doch onder veel bleeker; en daar bekleed met een korte zachte *ruygheyd*. Leggen van naturen niet vlak uytgeſtrekt, maar haar aardig vertonende in veele *vouwen* of *fronſſen*. Dikachtig zijn ze van *ſubſtantie*; inwendig vercierd met zeeven groote, ſterke, bleek-verwige *Aderen*; waar uyt bijna ontelbaar veel andere kleyne haren oorſprong neemen, waardig nauwkeurig bezichtigt te worden. De ſmaak is wat amper, of zuurachtig, vermengd met eenige bitterheyd. Zonder eenige reuk zijn ze. Hebben een lange *Steel*, daar ze op ruſten; een duym dik, en zomtijds noch dikker: van boven plat, en als met een ingedrukte breede *holligheyd*, of *geut*, begaafd; van onder rond toegaande, ook zomtijds een weynig rood-verwig, en met veele uytwendige *Ribbetjens*, of verheevene *ſtreepen*, omvangen.

Steel.

Uyt het midden, of *Hert*, ziet men in 't begin van *May* gemeenelijk een eenig *Steeltje* voortſchieten, drie, drie en een halve, ook wel vier geheele voeten hoog, zeer dik, ontrent rond; van verwe gelijk de *Bladeren*; met veele uytwendige *hoogten* gelijk als *geſtreept*, en van binnen hol.

Bladeren aan de zelve.

Aan deeze *Steel* komen, nu uyt de eene, dan uyt de andere zijde, ook *Bladeren* voort, doch veel kleyner als de onderſte, en hoe hooger hoe kleyner. Tuſſchen welke, in de Maand *May* de *Bloemen*, als uyt bleeke *Blaasjens* haren oorſprong neemende, ook hare *Steeltjens* hebbende, opſchieten. Zitten zoo veelvoudig,

LAPATHVM
SANGVINEVM

Rhabarbarum Rotundifolium Verum

Rhabarbarum Rotundifolium Fimbriatum

Lapathum Sativum Antiquorum.

RHABARBARUM LANUGINOSUM SIVE LAPATHUM CHINENSE LONGIFOLIUM.

dig, dik en digt *tros-wijze* bij malkander, dat men bijna niet anders als een enkele geheele *Bloem-tros* gewaar werd. De verwe is gantsch wit. Wat kleyner zijn ze als die van de *Vlier*: gemeenelijk neerwaarts gekeerd; lieflijk van reuk. Bestaan uyt zes *Bladertjens*; waar van de uytwendigste drie kleyner zijn dan de inwendigste. Hebben ook van binnen eenige bleek-witte *Afhangzeltjens*. Blijven uyt eygener aart maar alleen weynige dagen goed. Vallen zelden ter neer, maar verminderen aan hare *Struyken*; nalatende een tamelijk groot, drie-hoekig, eerst bleek-groen en blinkende, daar na rosachtig, haast groot werdende, blaasachtig *Zaad-huysje*: 't welk in 't begin van *Junius* tot zijne volmaaktheyd zijnde geraakt, in zich bevat een bruynverwig, drie-hoekig *Zaad*, doch van binnen wit.

Gestalte der Bloemen.

Zaad-huysje. Zaad.

Aanwinning.

Dit *Zaad* werd in 't laatste van *April* (dan komt het na vier weeken tijds op) of in een Pot, om binnens huys te mogen stellen, gezayd in *November* (doch dan komt het niet voor in 't volgende Voorjaar te voorschijn) met een wassende Maan, ontrent een kleyne vinger-breedte diep in de aarde gelegt. Geeft ook, opgekomen zijnde, en op een warme, wel-gemestte plaats gezet, niet voor 't derde jaar zijn' eerste *Bloemen*; en in deeze koude *Neederlanden* weer volkomen rijp *Zaad*.

DERDE AFDEELING.

LAPATHUM HORTENSE ROTUNDIFOLIUM FIMBRIATUM, sive RHABARBARUM FIMBRIATUM ROTUNDIFOLIUM:

O F

RHABARBER MET GEFRONSTE BLADEREN

Gestalte en eygenschap der Wortel.

Chiet uyt een dikke, geheel ronde, regtneergaande *Wortel* (waar aan met'er tijd verscheydene sterke *zijde-scheuten* ovaalswijze, of plat-rond, vol zwarte *streepjens*, als aangegroeyde *draadjens*, voortkomen; uytwendig bruyn-rood, inwendig bleek-geel van verwe, rondom met veele bruyne langwerpige en daar tusschen gemengde bleek-geele *streepen*, gelijk men een *stralende Zon* afschilderd, aardig voorzien; zonder reuk, maar zeer bitter en krachtig van smaak; te zamentrekkende, wat warm, en, geknauwd werdende, een weynig bijtende van aart; wat digter, en niet zoo hol noch sponsachtig, ook met meerder inwendige vochtigheyd begaafd als de voorgemelde) verscheydene digt bij malkander zittende *Bladeren*, zich een weynig boven de aarde verheffende, doch niet zoo meenigvuldig als de voorgaande *ronde Rhabarbar*, noch ook zoo zeer opwaarts staande; maar zich gemeenelijk met het voorste punt meer als 't agterste neerwaarts buygende. Zijn ook niet zoo rond, maar langwerpiger; wat kleyner: de grootste anderhalve Maat-voet lang, en ruym een voet breed; in 't midden vercierd met een groote dikke *Rugge*, of *Ader*, hier en gintsch geteekend met *roode plekken*; waar uyt veel andere ter zijden na de randen ovaals-wijze rond te zamen komen, en ook daar uyt ontelbare kleyne voort-schieten. De gedachte *Bladeren* zijn Gras-groen van verwe; een weynig blinkende, aan de randen gekruld, of gefronst; bij de *Steel* in twee rond-toegaande deelen zoo wat als ingesneeden; en dus in een punt, doch niet zeer scharp, uytlopende. Niet wel zoo dik als die van de voorgaande soort, echter in 't aanraken eeven zacht: weynig van smaak, en gantsch zonder reuk; ook uyt eygener aart wat *gefronst*, doch op verre na zoo veel niet als de voorige; maar vlakker.

Gedaante der Bladeren.

Steelen.

Hebben ook lange *Steelen*, doch veel dunner als de andere, ronder, ook met in- en uytwaarts gaande *streepen*, zoo wel groen- als rood-verwig, vercierd; boven niet zoo plat, breed, noch met zoo een diepe *holligheyd*, of *geut*, voorzien.

Voornaamste Steel.

Uyt 't middel-punt deezer *Bladeren* schiet een *Steel* voort, een, twee, en ook wel derdehalve Maat-voet lang; ontrent rond; van binnen een weynig hol; uytwendig bleek-groen, met veele streepen; hier en gintsch met groote roode *plekken* voorzien: aan welke zoo aan de eene als de andere zijde boven malkander kleyne *Bladeren* uytspruyten; waar tusschen veele kleyne doch tamelijk-lange *Steeltjens*, te zamen boven spits toegaande, en een kleyne *pyramide* vertonende, uytschieten.

Aardige stelling der Bloemen.

Aan deeze komen in de *Maymaand* zeer aardig voort ontelbare, zeer kleyne, niet meer als drie of vier dagen durende *Bloemtjens*, hier en daar als bij leeden, digt op malkander, aan teedere, korte *Steeltjens* neerwaarts hangende; en niet qualijk de gedaante van een *Parruyk* voorstellende. De verwe is groen; doch uytwendig vercierd met eenige roodachtige teederheyd, en inwendig met vier of vijf geele *afhangzeltjens*, gelijk men wel ziet in die van de ACETOSA ROTUNDIFOLIA ROMANA, of *ronde Roomsche Zuring*. Bestaan uyt zes *Bladertjens*; van welke de uytwendige drie de kleynste, de andere drie de grootste zijn. Deeze *Bloemen* vergaan niet in haar zelven: vallen ook niet ter aarden neer; maar werden in teegendeel hoe langer hoe grooter; en vertonen zich daar na drie-hoekig, boven breed, en onder spits; alzoo dan onder hare drie *Bladertjens*, nu gelijk als een drie-hoekig *Blaasje* verbeeldende, verbergende een drie-hoekig *Zaad-huysje*; eerst Lijf-verwig van couleur, en zeer schoon blinkende: doch in het laatste van *Junius*, en in 't begin van *Julius*, werd het bruyner, en bevat een drie-hoekig Leever-verwig *Zaad*.

Zaad-huysje. Zaad.

Aanwinning.

Dit *Zaad* in de Maand van *April* met een wassende Maan de aarde bevolen zijnde, komt haastig voort: geeft in het derde jaar daar na zijne eerste *Bloemen*, en vervolgens in onze Landen rijp *Zaad*. 't Uytgevallene slaat ook wel zomtijds van zelfs op. Indien het in *October* of *November* in een Pot werd gelegt, en binnens huys gesteld, zoo komt het vroeg in 't *Voorjaar* voor den dag. Begeerd dan een goede, luchtige, warme plaats; ook uyt eygener aart een wel-gemestte grond; en blijft veele jaren lang in 't leeven.

VIERDE AFDEELING.

RHABARBARUM, sive LAPATHUM LANUGINOSUM CHINENSE LONGIFOLIUM, vel VERUM MATTHIOLI.

Dat is:

LANG-GEBLADERDE WOLLIGE PATICH uyt CHINA:

O F

OPREGTE RHABARBER van MATTHIOLUS.

Gedaante en eygenschap der Wortel.

En zeer eedel *Gewas*, door de Heere des Heemels en der Aarden geschapen tot zonderlinge bevoordering van der Menschen gezondheyd, heeft een lang-leevende, dikke *Wortel*, bijna rond; ruym een halve voet, of twee hand-breed lang; voorzien met verscheydene over al gintsch en herwaarts uytschietende, tamelijk-dikke en korte *Veezel-worteltjens*; van verwe uytwendig donker-bruyn, of uyt den rossen zwartachtig, doch van binnen geel, doorlopen met eenige roode *Aderen*, van een bevallige aanschouwing; welke, wanneer de *Wortel* droogd, vergaan. Deeze is vochtig van aart, en bewaard in zich een lijmig *Zap*,

uyt

uyt den rooden geel. Is, in de mond geknauwd, zeer bitter en onaangenaam van smaak.

Gestalte, en bijzonderheeden der Bladeren.

Uyt de gemelde *Wortel* komen voort veelvoudige *Bladeren*, digt bij malkander, en al te zamen gelijk als uyt het *Hert* of de *bovenste top* des *Wortels*; echter de eene boven de andere met een wonderlijke orde uytsteekende. De lengte is van een hand, of wat meerder; onder zoo smal, dat ze zomtijds de breedte van een vinger, of duym, niet overtreffen; doch hoe meer na voren, hoe breeder; voor aan de punten alderbreedst; van ontrent drie vingeren; ook daar gantsch rond toelopende. Zijn voorzien met een zachte ruygheyd, alderzigtbaarst aan de randen; doch daar niet *ingesneeden*, maar effen, slegt, en zonder eenige *vouwen*: boven begaafd met een meerder en aangenamer groenheyd, als onder; ook inwendig met een regt-doorgaande groote *Ader*, of *Rugge*, waar uyt veele kleyne, ter zijden uytlopende, en zich daar een weynig rondachtig stellende, voor-schieten. Doorgaans staan ze opwaarts gekeerd; eevenwel krommen ze zich voor aan, op de wijze van een *Pluym*, of *Vogel-Struys-veeder*, met een goede bevallijkheyd neerwaarts. Bitter zijn ze van smaak, matig dik, en zacht in 't aanraken. Naderhand werden ze van onder eerst geel; beginnen dan in haar zelven te verdorren, en vallen op de aarde neer.

Steel.

Uyt haar middelste *Hert* komt jaarlijks een eenige *Steel* te voorschijn; drie vingeren breedte, wat meer of minder, boven de inwendigste en hoogste *Bladeren* uytsteekende; niet dik van aart, maar teeder, en van een bevallijk groen omvangen. In 't bovenste deel der zelve komen voort verscheydene ovaals-wijze-ronde en dikke *knopjens*, agt, tien of twaalf in getal, rustende op korte *Steeltjens*; nu uyt de eene, dan uyt de andere zijde der voornaamste *Steel* groeyende. Deeze openen zich eerst van onder, en zoo vervolgens de een na de ander, en vertonen dan bleek-blauwe *Bloemen*, van geen onaangename aanschouwing. In grootte en gedaante zijn ze die van het LEUCOJUM INCANUM ARBORESCENS, of der *Stokviolieren* niet zeer ongelijk. Zomtijds bestaan ze uyt vier, doch meest uyt vijf voor rond toegaande *Bladertjens*; onlieflijk van reuk, en 't Hoofd bezwarende. Gestoten of gekneusd werdende, geeven ze van zich een blauw-verwig *Zap*.

Gedaante der Bloemen.

Zaad, zeer zelden rijp in onze Landen.

Als ze eenige weynige dagen hebben open gestaan, vergaan ze in haar zelven, en op de aarde neergevallen zijnde, laten ze een *Zaad* na, doch 't welk in deeze onze Gewesten noyt, of zeer zelden, en niet anders als bij heete drooge *Zomers*, zijne volkomenheyd verkrijgd. Derhalven dit zeer schoone Gewas in deeze *Neederlanden* zeer bezwaarlijk kan *aangewonnen* werden.

Grond.

Deeze *Plant* bemind uyt eygener aart een goede, zandige aarde, voorzien met twee-jarige Paerde- en een weynig een-jarige Koeyemist, wel door-een gearbeyd: in de *Zomer-tijd* een opene warme plaats, en niet zoo veel vochtigheyd als de andere Soorten. Moet ook in de *Winter*, binnens huys staande, op een drooge, luchtige, en warme plaats, gedurende dien tijd alleenlijk met een weynig lauw-gemaakt Reegen-water een- of tweemaal van boven besprengd zijn, vermits ze dan niet veel vochtigheyd kan verdragen, en door een weynig te veel schielijk zou verrotten. 't Welk ik zelfs door ervarentheyd, tot mijn groot leedweezen, heb ondervonden aan drie uyt *China* over *Batavia* gezondene en wel over-gekomene *Wortelen*, in mijnen *Hof*, tot mijn groot vermaak, genoegzaam *uytgeschoten* zijnde.

Hoe in de Winter waar te neemen.

KRACHTEN.

Schrijvers, welke van de Rhabarber handelen.

DE aart en eygenschap deezer *Planten* is veele wel bekend, en wijdlopig genoeg beschreeven geworden: waarom ik ook onnodig oordeele, ter deezer plaats daar van te handelen. Wil iemand van de zelve een volkomene kennis hebben, die kan leezen PEDACIUS DIOSCORIDES *lib.* 3. *cap.* 2., daar hy van deeze Stof spreekt. Desgelijks CLAUDIUS GALENUS in zijn *eerste Boek van de Medicijnen, welke strijden teegens 't Vergif, cap.* 14., ook in 't 8. *boek van de krachten der Kruyden*, onder 't *Hoofdstuk* de RHEO, of van de *Rhabarber*; dan noch de Schriften van meer andere Geleerde Mannen, te veel in getal, om de zelve hier te noemen.

CCXCV HOOFDSTUK.

SCORBUTS,

anders

BLAUWESCHUYTS-KRUYD;

of

OPREGTE

BRITANNICA

der Oude Vriesen.

Bijzondere lof van dit Gewas; nu meer dan 800. jaren onbekend geweest.

DIt zeer eedel, krachtig, en voor alle Menschen een zeer noodwendig *Gewas* (meer als agthonderd jaren verborgen en gantsch vergeeten, eevenwel voor dien tijd onze Voorouderen zoo wel bekend, zoo dikmaal met alle vlijt gezogt, zoo veel gebruykt geweest, tot geneezing van zoo veele gebreeken) mag, mijns oordeels, met goede reeden van een ieder dus genoemd werden, vermits het de *Scheurbuyk*, of *Blauweschuyt*, te eenemaal wech neemt, en alle Menschen daar van verlost.

Andere namen.

Werd ondertusschen ook in het *Neederlandsch* genoemd SCHURFTLOOFSBLADEREN, en WATERRIDDER, om dat dit *Kruyd* van Naturen in een vochtige aarde voortkomt, en de *Schurftheyd*, *Ruydigheyd*, *Zeerigheyd*, op 't *Vriesch* gezegt RID, of RUED, verdrijft. De Oude *Vriesen* hebben 't geheeten BRITANHICA, BRITANNICA, BRITTANNICA, BRITANICA, alle eenerley beteekening hebbende; of ook wel VRYFTANICA, om dat men'er de *Tanden* meê *wrijft*.

Oorsprong van de naam *Britannica*,

't Woord BRITANHICA heeft zijnen oorsprong niet genomen van BRITANNICA, waar meê *Engelland* werd beteekend, gelijk zommige dromen; maar dit *Kruyd* is dus genoemd geworden weegens zijn eygene aart en kracht teegens allerley ongeleegentheeden des *Monds*, *Tandsmerten*, en inzonderheyd teegens de SCORBUT, of BLAUWSCHUYT, van welke meest alle Menschen, als van een aangeboorne Landziekte, in deeze koude, lage, vochtige *Neederlanden* zeer gequeld werden; boven alle andere middelen hier toe dienstig, en weergadeloos.

en wat de zelve in 't oude *Vriesch* beteekend.

De naam BRITANHICA geeft dit klaarlijk genoeg te kennen. Want de *oude Friezen* noemden in hare onverbasterd gebleevene Spraak (gelijk ze noch heeden veelerweegen in *Vriesland* doen) een wech-vloeyend en daar door verminderend ding, 't welk noodwendig te zamen gehouden, gedrukt, wel vast aan malkander gehegt, en gesloten moest worden (gelijk men, wanneer de *Scheurbuyk* in de *Mond* zit, het *Tandvleesch* moet doen, wijl dit quaad het zelve verteerd, de *Tanden* gantsch los maakt, en eyndelijk doet uytvallen) BRITEN en BRIT. 't Woord TAN beteekend niet anders als dat, waar bij een D is gevoegd, te weeten TAND; en HICA beduyd zoo veel als een *uytwerping*; 't welk noch heedensdaag in *Groeninger-* en *Friesland*, ook anderweegen, in gebruyk is. Want een krachtige en haastige *uytwerping* der Winden door de Keel geeft men

de

BRITANNICA
ANTIQUORUM VERA.

de benaming van HIK: en als de *Kiekens*, noch in de Eyeren besloten, tot hare volkomenheyd geraakt zijnde, de zelve door-pikken, zulks werd HIKKEN geheeten.

Korte Reedenvoeringen over de woorden

Zoo dat dan BRITANHICA niet anders te kennen geeft, als een *Kruyd* teegens de *Scorbut*, *Scheurbuyk*, of *Blauwschuyt*, en andere quade Toevallen des *Monds*, inzonderheyd der *Tanden*, om 't vleesch van de zelve te *zamen te houden*, en uyt te drijven de waterige, slijmerige, vloeyende onreynigheeden, waar door 't gedagte vleesch *afneemende* werd *verteerd*: zijnde en blijvende dus een oud, opregt *Vriesch* woord.

Maar dan noch, het woord BRIT en BRITTEN beteekend bij de gemelde *Vriesen* ook een hoog-geleegene plaats; met *Moeras* of Water omringd, VEN, of VEEN geheeten; en noch heeden deezen dag vind men in deeze vochtigheyd dit *Kruyd* BRITANNICA groeyen. De daar uyt gegravene Aarde, in de lucht gedroogd zijnde, wierd voortijds BRITTEN, BRETTEN, en BREETEN genoemd, welke woorden tot noch toe in *Vriesland* en de *Provintie Groeningen* in gebruyk zijn gebleeven: inzonderheyd werden de kleyne stukken der zelve zoo geheeten; alhoewel nu meest TORVEN; dat is, TOR, *Dor*, of *Droog*, en VEN, of VEEN, beteekenende, te zaam-genomen *dorre*, *drooge Veenaarde*: hier van daan is't, dat een stuk Lands, met Grachten, Sloten, of Gruppen, omcingeld, en gescheyden, noch op deeze uur een VENNE werd genoemd.

Brit, Britten, Torven, Ven, of Veen, Britangel,

En wie zou niet mogen voor waarheyd houden, dat de zeer oude Stad VENETIEN voortijds dien naam heeft bekomen, om dat ze gebouwd is op zulk een holle, van naturen VEENIGE, brosse, moerassige aarde, uyt 't water steekende. Hier van daan is ook gesproten de naam van BRITANGEL, zijnde een zoodanige Hoogte, oostwaarts boven het Dorp *Winschoten* geleegen; waar op nu een *Fortres* of Schans is gebouwd, behoudende noch heeden dien zelven Naam, alhoewel gemeenelijk door verbastering en onbedagtelijk gezegt de BOURTANGE.

Brittenberg, Britannia, Niebrit, Oldebrit, 't Huys te Britten, &c.

Desgelijks werd noch op deezen dag de Hoogte in *Oost-Vriesland*, bij het Karspel, voortijds CYMBERS WOLD, maar nu verkeerdelijk SIMERS WOLD geheeten, BRITTENBERG genoemd; en in *Engelland* voeren twee Steeden de naam van BRITTIGTON en BRITON, om dat ze aan Rivieren op hooge plaatzen zijn gestigt. Eeven hierom heeft *Engelland* oudtijds de naam van BRITANNIA gekreegen. Dus noemd men ook eenige Dorpen in de *Groeningsche Provintie* NIEBRIT, OLDEBRIT, MITTELBRIT, ENGELBRIT, LETTERBRIT, &c., om dat ze leggen op een Hoogte, omringd van Waterachtig, of Moerassig Land.

en den oorsprong deezer namen; waar na weer gekeerd werd tot 't Kruyd Britannica.

Uyt de zelve oorzaak voerd 't HUYS TE BRITTEN deeze benaming, waar van de *Fondamenten* noch in onze tijden gezien zijn; gebouwd van de *Roomsche* Keyzer CAJUS CALIGULA (gelijk daar van schrijft JOHANNES CHRISTOVALLUS CALVETUS, in zijn Reysboek van de Kroning des Konings PHILIPPI van *Spaanje*) en van de *Romeynen* gehouden voor een Wapenhuys. Want 't lag op zulk een Hoogte, van waar men over 't Water heenen de aankomst der Vijanden kon verneemen. Doch wij moesten niet te verre van ons oogmerk afwijken.

Dioscor. lib. 4. c. 2. Plin. l. 3. cap. 1. lib. 25. c. 3. 9. l. 27. c. 1. Gal. lib. 4. c. 15. Gal. lib. 5. cap. 84. Ægin. l. 7. Ætius. l. 1. &c.

't Gedagte SCHEURBUYKSKRUYD voerd in 't *Latijn* geen anderen naam als dien van BRITANNICA, zoo wel bij de oude *Griekshe* als *Latijnsche* Schrijvers; waar van men kan nazien DIOSCORIDES, PLINIUS, GALENUS, PAULUS ÆGINETA, AVICENNA, en meer andere oude vermaarde *Autheuren*; en werd, weegens de voortreflijke deugden, zeer hoog geroemd: is nochtans zelden of noyt van haar gezien, veel min van eenige der nieuwe *Kruyd-beschrijveren* tot noch toe regt, maar de oude *Vriesen* genoeg, bekend geweest. Ook hebben al de oude *Griekshe* en *Latijnsche* Geneesmeesters, welke ten tijde van JULIUS CÆSAR en meer andere volgende Keyzeren, onder 't *Roomsche* Heyr in de *Neederlanden* waren, wijl ze de Taal der *Vriesen* niet verstonden, veel min de zelve door andere woorden konden uytleggen of beteekenen, de regte *Vriesche naam* deezes Kruyds zoo wel in 't *Grieksch* als in 't *Latijn* behouden, en hare Schriften ingelijfd. Echter heeft men 't ook, mijns oordeels, begreepen onder de naam van LAPATHUM LONGIFOLIUM NIGRUM PALUSTRE, of *zwarte lang-gebladerde Waterridder*, weegens de *zwarte Wortel*, welke in geene der andere soorten van *Lapathum* of *Patich*, door geheel *Europa* van zelfs voortkomende, gevonden werd; en de groote gelijkheyd, welke het, doch alleen in de uyterlijke gedaante, met de *Patich*, *Rho-ritter*, of *Roo-ridder*, schijnd te hebben.

Waar dit Kruyd groeyd.

Deeze BRITANHICA komt uyt eygener aart zeer krachtig voort door geheel *Vriesland*, *Groeningerland*, *Gelderland*, *Overyssel*, en *Holland*, in moerassige, Veenige, waterachtige, ongezonde plaatzen, en quade, Salpeeterige, giftige, slijmerige aarde, daar gemeenelijk veel Adderen en Slangen werden gevonden, ook aan de kanten der Grachten en Sloten. Echter strijd dit *Kruyd* zoo geweldig teegens alle *Vergif*, en de *Scheurbuyk*, dat het elk, die 't gebruykt, binnen weynig tijds te eenemaal daar van bevrijd. Ja ook, hoe de Wateren, daar 't bij groeyd, quaadaardiger zijn, hoe de zelve meer ongezondheyd en Blauwschuyt in der Menschen Lichamen verwekken, hoe ze meer doen purgeeren de geene die'er van drinken (waarom ook onze daar van gebrouwene Bieren meer opening maken als andere van ander water gebrouwen) hoe deeze *Plant* krachtiger van natuur, en teegens dit quaad meer werkzaam is.

Zonderlinge zeldzaamheyd.

Aanmerking.

De opmerkende konnen hier uyt verneemen de *wijsheyd* en *goedheyd* des *Almachtigen Scheppers*; die elk Land heeft begiftigd met zoodanige *Gewassen*, als bequaam zijn tot geneezing der *Ziekten*, welke de daar in wonende Menschen meest onderworpen zijn, ter oorzaak van de schadelijkheyd der *Lucht*, *Aarde*, of *Wateren*. Waar bij dan noch komt, dat de *vergiftiging* van een *giftig Dier* door eeven 't *zelve Dier* werd teegengestaan, verbeeterd, en geheel kragteloos gemaakt. 't Ware te wenschen, dat de krachten, welke God in de dingen gelegt heeft, van ons vlijtiger onderzogt, en alzoo aan ons beeter bekend wierden.

Britannica in de Hoven.

De BRITANNICA groeyd ook wel in de Hoven, of andere vochtig en luchtig geleegene plaatzen, zoo dat de Zon 't meeste deel des dags daar op kan speelen. Desgelijks in een donker oord: of, dikmaal met water begoten werdende, in een luchtige, holle, met tweejarige Koeye-, eenjarige Paerdemist en zand genoegzaam voorziene en door-werkte aarde. Schiet anders noyt zoo hoog opwaarts, noch geeft zulke krachtige *Bladeren*: doch gemeenelijk ieder jaar volkomen rijp *Zaad*.

Hardheyd.

Verdraagd uyt eygener aart geweldige *Sneeuw*, *Hagel*, sterke *Vorst*, en allerley andere ongeleegentheeden der *Winter*; zoo dat men deeze *Plant* zonder moeyte bewaren, en genoegzaam *aanwinnen* kan.

Gedaante der Wortel.

Hare *Wortel* is zeer sterk, Pek-zwart van buyten, zelden van verwe veranderende, schoon ze ook in een gantsch zandige, ja geheel witte grond stond; behalven dat ze wel zomtijds bleek-zwart werd gezien: doch als men ze varsch uyt de aarde opneemt, en door-snijd, vind men ze van binnen gantsch zuyver en wit. Straks daar na werd ze tusschen geel en rood; de verwe van *Rhabarber* niet zeer ongelijk zijnde. Vervolgens gedroogd werdende, is ze bruyn. Hare gestalte is lang, dik en breed, gelijk die van al de *Roo-ridderen*, of *Patich*, inzonderheyd als ze ten ouderdom is gekomen; geenzins zoo kleyn, als DIOSCORIDES, die ze noyt gezien heeft, daar van spreekt. Is ook vol *Zap* of vochtigheyd.

Gedaante

Uyt deeze *Wortel* schieten ieder *Voorjaar*, in 't laatste

der Bladeren. ſte van *April*, of begin van *May*, eenige, niet veele, *Bladeren* voort, de langſte aller ſoorten van LAPATHUM of PATICH; hol en luchtig; altijd opwaarts gekeerd, met hare *Steelen* digt bij en boven malkander als uyt eene plaats der *Wortel* ſpruytende. Zijn ruym een, anderhalve, ook (na dat de *Planten* jong of oud, kleyn of groot, luchtig of donker geſteld zijn) wel twee geheele voeten lang; gemeenelijk drie of vier vingeren breed; blauwachtig donker-groen van verwe, doch onder veel bleeker, en droevig, niet blinkende: voor ſpits toegaande: in 't midden alderbreedſt; en daar voorzien met een dikke *Ader*, of *Rugge*; waar uyt zeer veel andere, teedere, eerſt regt-uyt, dan na de randen rondachtig te zamen of in malkander lopende, bleekgroen van couleur, voortkomen. De gemelde *Bladeren* zijn wat dikachtig van ſubſtantie: zomtijds aan de randen weynig of niet; zomtijds wat meerder gekruld; inzonderheyd de *Bladeren*, zittende aan de opſchietende *Steel*, en dan ſmaller werdende. Onder ruſten ze op een tamelijk-lange, zeer dikke, boven platte, onder met *Ruggetjens* of uytſteekende *Streepjens* rondachtig toegaande, en gemeenelijk onder een weynig roodachtig zijnde *Steel*: welke roodheyd in de Moeraſſige plaatzen meerder is, als in de ſtaande Wateren, of aan de kanten der Sloten in een zandige of kleyige grond. In de mond geknauwd werdende, bevind men ze zeer te zamen-trekkende. In 't laatſte van *Julius* beginnen ze weer te vergaan.

Steelen der Bladeren.

Stamſteelen. Uyt 't middenſte Hert ziet men voortſchieten een, twee, ook wel drie *Steelen*, na dat de *Plant* jong of oud is; twee, drie, ook zomtijds wel vier voeten hoog; rond, van zulk een verwe, als de *Bladeren* onder; van binnen hol: aan welke de Bladeren, hoe hoger hoe kleyner, nu uyt de eene dan uyt de andere zijde, boven malkander voortkomen; zoo wel een weynig neerwaarts hangende, als opwaarts gekeerd ſtaande. Tuſſchen de zelve werd men gewaar eenige uytſchietende *Zijde-takjens*, luchtig en niet zoo veelvoudig geſteld, als wel in de andere ſoorten van *Patich* gezien werd; rondom voorzien met veele, hol en luchtig aan korte *Steeltjens* afhangende ronde *Knopjens*, boven een weynig rosachtig.

Bloemknopjens.

Bloemen. Deeze in 't laatſt van *Junius*, of 't begin van *Julius*, zich openende, vertonen kleyne, *drie-bladerige*, groote *Bloemtjens*, hebbende inwendig twaalf witte *afhangzeltjens*; welke, na verloop van twee dagen, ſchielijk daar uyt vallen, of in de zelve verdorren, zoo dat men de *Bloemen* van binnen leedig ziet: daarenboven aan beyde de zijden harer *Bladertjens* een ruyg, witachtig *Topje*, of eenige *witte ruygheyd*, welke men in geene van al de andere ſoorten, behalven die van de BRITANNICA VIRGINIANA, of *Virginiaanſche Britannica*, bemerkt; werdende boven met drie andere kleyner, ſmaller, groen-verwige *Bladertjens* gelijk als overdekt. Als ze eenige weynige dagen hebben open geſtaan, vergaan ze niet in haar zelven, vallen ook niet af; maar werden in teegendeel grooter, en bewaren onder de zelve een kleyn drie-hoekig *Zaad*, als 't rijp geworden is Caſtanien-bruyn van verwe.

Zaad.

Aanwinning, 't Zelve op een donkere plaats, met een waſſende Maan van *October* in de aarde, of in *Maert* in een Pot, een kleyne vinger diep gezayd, en dikmaal met water voorzien zijnde, komt binnen eenige weeken te voorſchijn; doch 't geen in *October* gezayd werd, zelden voor in 't *Voorjaar*. De jonge hier van uytgeſprotene *Planten* geeven niet voor 't derde en vierde jaar daar na hare eerſte *Bloemen* en nieuw *Zaad*.

door haar Zaad. Zij vergaan uyt eygener aart niet haaſt, maar blijven veele jaren in 't leeven. Konnen bezwaarlijk door hare *Wortelen*, doch genoegzaam door haar *Zaad aangewonnen* werden, gelijk alreeds gezegt is.

KRACHTEN.

Aart der Bladeren, DE *Bladeren* deezer zeer eedele *Plant* zijn koud in den eerſten; droog in 't begin van den derden Graad.

en der Wortel. De *Wortel*, deſgelijks koud in den eerſten, droog in 't laatſt van den derden Graad, in den Mond geknauwd werdende, is geweldig *aſtringeerende*; en trekt, veel meer als de *Bladeren*, of der zelver *Zap*, de lippen, tong en keel door een aangename bitterheyd te zamen; ook droogd ze het ſpeekzel en alle vochtigheyd des monds op, gelijk de Oude daar van geſchreeven hebben.

Kracht der Bladeren. De *Bladeren*, wanneer ze, 't zij droog of groen, zonder iet anders daar bij te doen, werden geknauwd, en zachtjens door de keel gelaten, verligten de dorſt; veroorzaken een goede verdouwing der *Maag*: neemen de hitzigheyd van de zelve wech: vervrolijken het *gemoed*: drijven het Water uyt, en verſterken al de inwendige deelen des Ligchaams. Eeven 't zelve doet het *Zap*, varſch uyt de *Bladeren* geparſt, en, met een weynig Wijn en Zuyker vermengd, ingenomen.

Zeer voortreflijken Drank. Van deeze *heerlijke Plant* kan men de volgende *voortreflijke Drank* bereyden.

℞. *Foliorum Britannicæ Manipulos duos.*
Radicum Britannicæ Uncias ſex.
Glycyrrhyzæ Drachmas duas.
Zinziberis Drachmam unam.
Sacchari Uncias quatuor.
Vini Gallici albi optimi libras quatuor.
Incidantur & Contundantur omnia ſimul groſſo modo, atque ad tertiæ fermè partis conſumptionem coquantur.

te bereyden van deeze eedele Plant, Of in 't *Neederlandſch*: Neem twee handen vol van de *Bladeren deezer Britannica.* Vier of zes oncen van de *Wortel. Gengebar* een drachma. *Zoethout* twee drachmen: en *Zuyker* vier oncen. Snij het te zamen tot kleyne ſtukjens; en kookt het in een Kan *goede Franſche Wijn*, tot dat'er een Pintje van verminderd is.

tot gewiſſe geneezing van de Scheurbuyk, of Blauwſchuyt, Die van deezen Drank ieder morgen nuchteren, veertien dagen, of wat langer, agter-een, 't vierdedeel van een Pintje gebruykt, zal daar door verdrijven al de hem quellende *Scorbut*, *Scheurbuyk*; of *Blauwſchuyt* (van PLINIUS genoemd *Stomacacen*, en *Scelotyrben*). De *Tanden* en 't gantſche *Gebeent* zal weer in voorigen goeden ſtaat werden herſteld, en verſterkt: al het *bloed* gezuyverd. Eeven hier door werden ook geneezen de gebreeken der *Milt* en *Leever*; allerley *Buyk-* en *Bloedloop*; een *quade Borſt*; neervallende *Zinkingen*, en *lopende Gaten*. Deeze Drank zal verdrijven de *overvloedige vochten* des geheelen Ligchaams; alle *zeenuwachtige deelen* beveſtigen: de *Maandſtonden* der Vrouwen, als ze te veel zijn, en alle andere *Bloed-vloeyingen* ſtoppen; deezer wijs de natuurlijke Ligchaams warmte bewaren. Is ook zeer goed voor *Breuken*, of *Geſcheurdheyd*; *ſtijve*, *trekkende*, of *beevende Leeden*: de *kramp*, en *lammigheyd*; *hitzige Koortzen*, en meer andere diergelijke qualen. Deſgelijks voor de geene, die, 't zij in Spijs of Drank, *vergif in 't lijf* hebben gekreegen. Ook voor de geene die dikmaal moeten *braken*, en nauwlijks konnen binnen houden 't geen ze gegeeten en gedronken hebben.

en daarenboven veelerley andere Wanneer men deeze *Bladeren* niet *groen* kan bekomen, 't welk in de *Winter* onmogelijk is, moet men de zelve gedroogd ſtoten, en in Wijn met Zuyker, of Honig, en een weynig Edik daar bij gedaan; of anders in Water, Zuyker en Azijn, inzonderheyd als'er Koorts bij gaat, of ook wel in Garſte-water, als de geleegentheyd zulks vereyſcht, zoo lang zieden, tot dat het Nat de dikte van Honig bekomt. Hier van mag men zonder eenige ſchroom een weynig t'effens gebruyken teegens de Tandpijn, Scheurbuyk, en de andere hier boven

ven genoemde gebreeken. Indien men de *groene Bladeren* kan machtig worden zoo moet men die op de zelve wijze in Wijn kooken.

zware gebreeken.

Het *Zap*, of de vochtigheyd uyt de *Bladeren*, of uyt de *Bladeren* en *Wortelen* te zamen, geparſt, en een weynig met wat Zuyker gekookt, of in de *Hondsdagen* in de Zon geſteld, tot dat het dik word, geneeſt zeer ſpoedig de beeten van *dolle Honden* en andere giftige Dieren, als *Adderen*, *Slangen*, en zoo voorts, in de Wonde gedaan zijnde: deſgelijks *vuyle* en als voor *ongeneesbaar gehoudene gezwellen*; dunnetjes op een doek geſtreeken, en daar op gelegt: of ook de groene *Bladeren* zelfs daar op gedaan; doch ieder morgen en avond vervarſcht.

Heylzame Zalf.

Eeven 't zelve verrigt het *Zap*, uyt de *Bladeren* geparſt; of ook men maakt'er een *Zalf* van, zeer dienſtig teegens al de voorgeſtelde gebreeken en ongemakken. Dit *Unguentum* trekt niet alleen allerley *vergif* en onreynigheyd uyt, maar zuyverd ook de *Wonde*, droogd ze op, en ſluyt ze weer toe. Is goed voor de *Roos*, 't *Sprenktvuur*, de *Kanker*, en de *Takken* of *Speenen* aan 't Fondament.

Dit kruyd ontrent de geboorte CHRISTI van de Romeynen zeer hoog geacht.

Dit alles is niet alleen in deeze tijden bij ons op nieuws onderzocht, en zoo bevonden, maar ook voor zoo veele honderd jaren onze *Voorouderen* ten deelen bekend geweeſt. Ter welker oorzaak deeze *Plant* van de *Romeynen*, doe ze voor en na CHRISTI geboorte in de Geweſten van *Holland*, *Vrieſland* en geheel *Neederland* teegens onze *Voorvaderen* oorlog voerden, zoo zeer hoog geacht wierd, dat ze die, als een dierbare ſchat, mee na *Italien* en andere ver-afgeleegene Landen hebben gevoerd.

Waar door in vergeetenheyd gekomen: nu eerſt weer bekend geworden.

Doch als voor ruym agt honderd jaren de *Gotthen* en *Noormannen* ons *Vrieſland* tot in de grond verdierven, Menſchen en Beeſten uytroyden, zoo is, ter oorzaak van deeze ellendige verwoeſting, de kracht van dit *Gewas*, en zelfs de kennis van 't zelve, in een gantſche *vergeetelheyd* geraakt, tot op deezen onzen tijd: in welke dit *Kruyd*, als nieuwelijks herboren, de nu leevende *Vriezen* weer gegeeven is, en 't zelve haar hier voor oogen word geſteld, om het te leeren kennen.

Hoe men 't Zap, en 't Poeder, lang kan bewaren.

Het *Zap*, zoo uyt de *Bladeren* als *Wortel*, met een weynig Zuyker gezoden tot het dik word als een *Rhob* (bij AVICENNA en andere *Arabiſche* Schrijvers dus genoemd, en in alle *Apotheeken* genoeg bekend) kan en moet men bewaren in een Rams-hoorn, of yvore Doos, of Bus van Zilver, ook Tin, of Glas; en dus zal 't de geheele *Winter* over goed blijven. In zulke Vaten moet men ook doen het hier van gemaakte *Poeder*, om gedurig te konnen gebruyken: 't welk ook wel in Wijn mag worden opgekookt.

Gorgelwater.

Men maakt daarenboven van dit *Zap* een *gorgelwater*, om daar meê te zuyveren en te geneezen de *hitzigheyd* en andere *gebreeken* des *Monds* en der *Keel*: ook wel een *Plaaſter*, *Slikking*, *Syroop*, *Olie*, en diergelijke, waar van men in 't breede kan na zien *mijn Latijnſch werk* DE HERBA BRITANNICA.

Deugden van het Zaad.

Het *Zaad* een weynig gedroogt, dan gepulverizeert, trekt van naturen t'zamen. Is goed voor alle *Squinantien*, of *gezwellen*, *verſtopping* en *verſtikking* der *Keel*; ſwelling der *Amandelen*, *Huyg*, en *Bloedgang*. Geneeſt ook allerley andere quaadaardige *gezwellen*, en beeten der *giftige Dieren*, daar in geſtroyd.

Plinii VIBONES, en 't Vrieſſche woord VIBONG, wat het betekend.

Eeven 't zelve vermogen ook de *Bloemen*, van PLINIUS geheeten VIBONES, om dat de Oude *Vriezen* de zelve VIBONG noemden; 't welk beteekend zoo veel als een *onnatuurlijk gezwel of hardigheyd, vergaderd uyt quade vochten, te verdrijven*, want VIBONG is te zaam gezet uyt VI en BONG. Komt of van VIEN, dat is, *verdrijven*, *verſpreyden*; en van BONG, te kennen geevende een *onnatuurlijk gezwel*, noch heeden op deezen dag de BONG geheeten; te weeten, een *hardigheyd*, of *gezwel* in de *Keel*, van de Genees-geleerde de naam van *Angina*, ook van *Squinantie*, gegeeven; 't welk gemeenelijk overkomt de geene, die zeer van 't *Scheurbuyk* worden gequeld, zoo dat ze nauwelijks iets door de *Keel* konnen krijgen.

Verdere deugden der Bloemen.

Noch verder: deeze *Bloemen* in Fonteyn of Putwater een kleyn half uur lang opgekookt met een weynig Edik, wel toegedekt in 't kooken, verdrijft binnen weynig tijds de *Roos*, daar opgelegt zijnde: trekt uyt de *wonden* alle *vuurigheyd*; ook het *doode vleeſch*, veroorzaakt door 't daar in gekomene *Vuur*: ſluyt de zelve toe, en geneeſt ze voorſpoedig.

Der Wortel.

De *Wortel* gedroogt, of daar van een gedeelte genomen, en eenige uuren, of ook wel minder, in de Mond gehouden, neemt binnen een korte tijd wech alle *Tandpijn*; en de zwelling van 't *Tandvleeſch*, veroorzaakt door de *Scheurbuyk*, en andere ongeleegentheeden des Monds; maakt ook 't zelve weer vaſt. Daar na de *Tanden* zomtijds gewreeven met het *Poeder* deezer *Wortel*, behoud de zelve zeer lang in een goede ſtaat, en verhinderd meerder *Tandpijn*.

Des Zaps.

't Zelve doed ook het *Zap*, met Franſche Wijn en een weynig Edik tot op ontrent de helft toe verkookt, en dan in de Mond gehouden.

Treffelijk Tandpoeder teegens loſſe tanden, Gezwollen Tandvleeſch, en Scheurbuyk.

Ook word uyt deeze *Plant* gemaakt een *Tandpoeder*, zeer nodig teegens alle *Scheurbuyk*, *loſſe Tanden*, *zwelling van het Tandvleeſch*, en meer andere diergelijke ongeleegentheeden. De wijze, op welke 't zelve moet bereyd worden, is de volgende:

℞. *Radicum Britannicæ Uncias quatuor.*
Galangæ Majoris Drachmam unam & ſemis.
Cyperi Rotundi Drachmam unam.
Myrrhæ.
Maſtiches.
Thuris, ana Drachmam ſemis.
Sacchari albiſſimi Unciam unam.
Syrupi è corticibus Citri Drachmas duas.
Miſceantur, terantur omnia, & fiat pulvis ſubtiliſſimus.

Hoe te bereyden,

Of in 't *Neederlandſch*: neem van deeze *gedroogde Wortelen* vier oncen. *Groote Galanga-wortel* anderhalve Drachma. *Ronde Cyperus-wortel* een Drachma. *Myrrhe*, *Maſtix*, en *Wierook*, van elk een halve Drachma. *Brood-zuyker* een once, en *Syroop van Citroenſchellen* twee Drachmen. Dit alles bij malkander gedaan, geſtoten, gewreeven, en een fijn *Poeder* daar van gemaakt.

en te gebruyken.

Neem hier van een weynig in de Mond; wrijf'er de *Tanden* en het *Tandvleeſch* meê, zoo zult gij met verwondering bevinden, hoe goed het u doen zal, en hoe haaſtig gij van de gemeldde qualen verloſt zult zijn.

De tijd, wanneer men deeze Wortelen

Om deeze *Wortel* wel te droogen, en tot geneezing van de gemeldde gebreeken te konnen bewaren, moet men ze uyt hare natuurlijke geboorte-plaats opneemen in 't begin van *May*; want ter dier tijd uytgeſchoten hebbende, kan men ze eerſt regt kennen. Maar indien men de zelve op vochtige plaatzen in de *Hoven* heeft geplantt en aangequeekt, zoo kan men ze altijd met volle Maan van *September* of *October* uythalen. En dan is ze (mijns oordeels) zoo krachtig, ja krachtiger, als in de *Maytijd*; vermits ze 's *Winters* door ſterke *Vorſt* lichtelijk ſchade kan lijden; waar van ze in den *Herfſt* gantſchelijk bevrijd is. Dan heeft ook de *Wortel* het *Zap* alreeds na zich getrokken, wijl ze in dien tijd geene *Bladeren* of iet anders te voeden heeft; en is derhalven in volkomener ſtaat van *krachten*.

uyt de aarde moet neemen.

Daarenboven mogen (volgens mijne meening) deeze *Wortelen* door de geheele *Zomer* worden uytgenomen, als maar de *Plant* niet ſchiet, of eenige *Bloemen* geeft. Want dan blijft ook in haar een volkomene *kracht*, of ze ſchoon *Bladeren* zonder eenige opſchietende *Steelen* heeft gekreegen ter plaats daar ze van zelfs is voortgekomen.

De

Wanneer de Bladeren, Bloemen en 't Zaad moeten afgenomen zijn.

De *Bladeren Bloemen*, en het *Zaad* (om, gedroogd zijnde, altijd ten gebruyk te konnen hebben) moet men plukken en afneemen met een volle Maan, of straks daar na, eeven voor de *Hondsdagen* (indien 't *Zaad* dan zijne volkomene rijpheyd heeft bekomen; 't welk echter zelden voor 't laatste der zelve gebeurd) vermitsze anders alle in de genoemde *dagen* door der Zonnen hitte schielijk verminderen, verderven, en dus krachteloos worden gemaakt.

Autheuren, welke andere kruyden hebben gehouden, doch zeer qualijk, voor het opregte *Britannica*.

Eyndelijk, uyt dit alles is genoegzaam blijkelijk, dat deeze OPREGTE BRITANNICA niet is de BISTORTA, *Naterwortel*; BETONICA, *Betonie*; PRUNELLA, *Brunelle*; PULMONARIA, *Longekruyd*; PYROLA, *Winter-groen*; PERSICARIA, *Perzenkruyd*; PLANTAGO AQUATICA, *Water-Weegbree*; DAMASONIUM, *een soort van Doronicum*; HALIMUS, *Zee-porcellain*; COCHLEARIA, *Leepelblad*; BECABUNGA, *Beekbunge*, of eenige andere diergelijke *Plant*, gelijk PEDACIUS DIOSCORIDES, JOHANNIS RUELLIUS, AMATUS LUSITANUS, HIERONYMUS TRAGUS, ANGUILLARA, CONRADUS GESNERUS, REMBERTUS DODONÆUS, MATTHIAS LOBELIUS, CAROLUS CLUSIUS, JACOBUS DALECHAMPIUS, JOACHIMUS CAMERARIUS, JOHANNES BAUHINUS, JOHANNES BODÆUS A STAPEL, en meer andere gemeend hebben. Geene van al de genoemde *Planten* hebben zoo een *eedele kracht*, om onze *aangeboorene quaal* en *gemeene Landzsiekte*, 't *Scheurbuyk*, of de *Blauwschuyt*, te geneezen, als onze opregte BRITANNICA, waar van al voor zeeventien honderd jaren de onloochenbare blijken zijn gezien. De *Romeynen*, ten tijde van CAJUS JULIUS CÆSAR in deeze *Neederlandsche Gewesten* gekomen, wierden ellendig van deeze plaag aangevallen, maar alle door dit Kruyd, haar eerst getoond door de ingeborene *Vriezen*, spoedig geholpen. Waarom ze ook, de krachten van dit *Gewas* nu kennende, het zelve na *Romen* aan den Keyzer zonden, voor een zeer kostelijk geschenk.

CCXCVI HOOFDSTUK.

VIRGINIAANSCHE PATICH of AMERICAANSCHE BRITANNICA.

Namen.

EEn zeer voortreffelijk *Gewas*, weegens de zonderlinge deugden, waar meê het begaafd is, word dus in 't *Neederlandsch* geheeten. In 't *Latijn* LAPATHUM VIRGINIANUM, en BRITANNICA AMERICANA.

Beschrijving van de Wortel.

Heeft in deeze Gewesten een dikke, tamelijk lange *Wortel*, zich verdeelende in veele *Zijde-takken*, en voorzien met verscheydene *Veezel-worteltjens*, uytwendig ontrent Castanie-bruyn-verwig, ook in de grond een weynig geelachtig, doch hoe ouder hoe bruyner; van binnen roodachtig-geel, gelijk de *opregte Rhabarber*; doch 't alder-inwendigste ronde *Pit*, of *Marg*, bruyn-rood in de dikste en oudste *Wortelen*: daarenboven vercierd met een schoone witte ronde *Ring*. Digt en vast is ze van substantie; alhoewel naderhand, als ze een weynig geleegen heeft om te droogen, voozer, of sponsachtiger. Verliest dan ook zijne witte *Ring*, en word gantsch van eenerley verwe, te weeten, donker-geel. Van naturen is ze vol vochtigheyd; bitter van smaak, en te zamentrekkende; als men ze in de Mond knauwd een geelachtig *Zap* van zich geevende; voorts is ze zonder eenige reuk.

Gedaante van de daar uyt voortschietende Bladeren.

Uyt deeze *Wortel* komen voort beziens-waardige *Bladeren*, doch niet veel in getal, digt boven malkanker uyt de aarde spruytende. Eerst uytkomende, krullen ze zich aan de randen een weynig uytwendig om. Staan meer om hoog als om laag. Zijn ongelijk van grootte; noch geen *Steel* om te *bloeyen* geevende de kleynste, maar *Bloemen* voortbrengende de grootste, te weeten, de onderste met hare *Steel* daar ze op rusten, ontrent anderhalve voet lang; achter zes of zeeven vingeren breed, en daar op het breedste; van waar ze al langzaam smaller wordende, voor eyndigen in een spits punt, met 't welk ze zich gemeenelijk een weynig kromomdrayen. Matig dik en vet zijn ze van aart; boven gras-groen, doch zonder glans, met eenige roodigheyd, en veele rossche plekken en stippelen voorzien; onder uyt den groenen blauwachtig; doorgaans aan de randen rood, en daar aardig gefronst.

Beziens-waardige Bladeren.

Hebben in 't midden een regt-doorlopende roodachtige groote *Ader*, of *Rugge*, uyt welke veele kleyne, ook gemeenelijk roode, haar na de randen rond in malkander drayende, en alzoo ten eynde uytschietende, voortvloeyen, gelijk in deeze FIGUUR na 't leeven is afgeteekend; doch van onder vertonen ze geen of weynig roodheyd. Als men deeze *Bladeren* in de Mond knauwd, vallen ze zuur van smaak, en zeer te zamentrekkend. Rusten op korte en dikke roode *Steelen*, vijf vingeren, wat meer of minder lang; onder rond, met verscheydene *Ribbetjens* gestreept; boven gantsch plat en effen.

Bloemen. Steel.

In *Junius* komt uyt der zelver midden gemeenelijk een eenige *Steel* te voorschijn, onder ruym een duym dik; tusschen de drie en vier voeten hoog, rond, met veele uytsteekende *Streepjens* vercierd; van binnen hol; groen-verwig; doch over al aan elk Lid, of voet van de *Steelen* der *Bladeren* rondom, een vingerbreedte of daar ontrent hoog, rood van verwe. Aan deeze *Steel* komen, nu uyt de eene, dan uyt de andere zijde, verscheydene *Bladeren* voort, boven malkander, gemeenelijk wat neerwaarts hangende, veel kleyner als de voorgemeldde; ook hoe hooger hoe kleynder; eyndelijk zoo smaal als een stroo; en aldaar na buyten zoo zeer *omgekruld*, dat ze als een *dubbel Blaadje* gelijk schijnen, en niet meer als de middenste *Rugge* of *Ader* kan gezien worden. Welke *Bladertjens* naderhand, als de *Bloemen* zijn voortgekomen, zich weer om, en los winden; haar dan vertonende als de andere *Bladeren*.

Beschrijving der Bloemen.

Uyt de middenste *Hertscheut*, of het bovenste punt (in het eerste alleenlijk hier, niet tusschen de *Bladeren* aan deeze *Steel*, gelijk in meest al de andere soorten der *Patich* word gezien) schieten in de Maand *Julius* de *Bloemen* voort: welke naderhand haar verdeelen in eenige lange, hol-gestelde, en smalle *zijdetakjens*, waar aan onder bij de voornaamste *Hertsteel* eenige weynige *Bladertjens*, doch niet zoo hoog als men aan de BRITANNICA VERA ANTIQUORUM, of *opregte Britannica der Oude*, gewaar word, met de *bloemen* te voorschijn komen.

Welke *Bloemen* met hare wit-ruyge *Knopjens* (die in geene van al deeze soorten, dan alleen in deeze AMERICAANSCHE BRITANNICA en in de OPREGTE BRITANNICA DER OUDE VRIEZEN worden vernomen) aan hare *Bladertjens* die van de gemeldde *opregte Britannica der Oude* in alles, niets uytgezonderd, zoo wel van binnen als van buyten, gantsch gelijk zijn; ook op de zelve wijze, doch wat slapper, neerwaarts hangende. Echter vallen de drie kleyne bovenste *Bladertjens* gemeenelijk wel zoo rood.

Zaad.

Wanneer ze nu eenige weynige dagen lang al hangende hebben open gestaan, vallen ze niet af, maar worden, aan hare *Steeltjens* blijvende, grooter, en laten naderhand achter een bleek-bruyn, drie-hoekig, blinkend *Zaad*,

BRITANNICA AMERICANA.

BVLAPATHVM PLINII

Zaad, 't welk zijne volkomentheyd verkrijgd in de Maand *September*.

Aanwinning. Het zelve word met een wassende Maan van *Maert* of *April* een kleyne vinger breedte diep in een Pot, of Zeepvaatje, de aarde aanbevolen, zoo komt het, na verloop van een korte tijd, te voorschijn; doch geeft niet voor 't derde jaar daar na de eerste *Bloemen*. Zoo lang deeze hier uyt voortgekomene *Planten* noch niet gebloeyd hebben, zijn de *Bladeren* wat korter, ook ronder, als daar na.

Waarneeming in de Winter. Doch vermits de zelve in deeze koude Gewesten zeer qualijk sterke *Vorst* konnen verdragen, zoo moeten ze 's *Winters* binnens huys gesteld, of anders, buyten blijvende, op een zeer warme plaats, beschut teegens het *Oosten* en 't *Noorden*, gezet, genoegzaam met stroo of Turfmul bedekt worden. Echter is noch geraadzaam, altijd een *Plant* of twee daar van binnens huys te houden, om, indien de buyten-staande te niet gingen, niet geheel van deeze soort beroofd te zijn: inzonderheyd ook, indien men de *Wortelen* der zelve 's *Winters* wil gebruyken. Ondertusschen vertrouw ik vastelijk, dat ze in *Braband*, *Vrankrijk*, en andere warmer Landen, 's *Winters*, zonder haar te dekken, genoeg zonder schade zouden konnen goed blijven; voor al, als ze warm gesteld wierden, en vochtigheyd genoeg genoten; vermits ze in de *Zomer* veel Water begeeren uyt eygener aart; ook beminnen een goede, vette, zandige aarde.

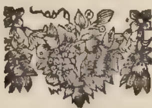
KRACHTEN.

Deugden, weynig minder als die van de opregte *Britannica der Oude*. DEeze *Americaansche Britannica* word gebruykt, niet alleen teegens de gebreeken des *Monds* en der *Keel*, maar ook tot geneezing van *Wonden*, en van de *Scorbut*, of *Blauwschuyt*, anders gemeenelijk gezegt *Scheurbuyk*. Men ondervind ook, dat ze teegens dit gebrek weynig minder krachtig is, als de voorbeschreevene *opregte Britannica der Oude*. Strijd daarenboven zeer krachtig teegens allerley *vergif*, en is dienstig teegens veele andere inwendige gebreeken der Menschen.

Hoe de Indianen in *America* 't Zap teegens vergif gebruyken. Waarom dan ook de *Indianen* in veele Gewesten van *America* 't *Zap* deezer *Planten* gedurig in een Hoorn bij haar dragen; om, wanneer ze in een Gevegt teegens malkander, 't welk dikmaal gebeurd, zich door een *vergiftige Pijl* gewond bevinden, terstond iets daar van in de *Wonde* te konnen gieten: 't welk dan straks, of immers in een zeer korte tijd, niet alleen 't *gif* gantsch *krachteloos* maakt, maar ook de *Wonde geneest*, en haar alzoo buyten alle gevaar steld; daar ze anders gewisselijk, zonder eenige andere hulp, zouden moeten sterven, weegens de felheyd des ontfangenen vergifs. Geen ander *Gewas* kennen ze, 't welk zulk een krachtige werking heeft teegens 't *vergif*, als dit.

Wortels aart. De *Wortel* is stoppende en te zamentrekkende van aart. Heb echter ondervonden, dat ze, varsch uyt de aarde genomen, en daar van gegeeten, zeer zacht en zoet doed *purgeeren*.

Uyt Americaansch Zaad opgequeekt. Dit zeer eedel *Gewas* hebben mijn oogen voor de eerste maal gezien in 't jaar 1656., voortgekomen van *Zaad*, uyt *Virginien* en *Nieuw-Neederland* gekreegen, door *Monsr.* JAN VAN WELI, Koopman te *Amsterdam*, mij toegezonden; en de aanschouwing daar van gaf mij een zonderling groot vermaak.

CCXCVIII HOOFDSTUK.

BULAPATHUM van PLINIUS.

Namen. VAn naturen een kleyn en aardig *Gewas*; met deezen naam in het *Neederlandsch* bekend; of ook wel geheeten OSSE-PATICH, vermits de *Bladeren* in gedaante en stelling, echter niet in grootte, de *Tongen der Ossen* een weynig gelijk schijnen. In 't *Latijn* BULAPATHUM PLINII, of LAPATHUM FIBROSUM: in het *Grieksch* Βουλάπαθον.

Wortel. Heeft een teedere, bruynachtige, of bleek-verwige, dunne, korte, veezelige, en gantsch niet knobbelige *Wortel* (gelijk anders alle andere soorten van PATICH of RHORITTER hebben); bitterachtig van smaak, als ze geknauwd word.

Gedaante en beschrijving der Bladeren. Uyt de zelve schieten op veele *Bladeren*, in 't ronde bij malkander uyt de aarde, van welke zommige haar plat op de grond neerleggen, andere zich een weynig opwaarts verheffen. Hangen aan tamelijk korte *Steeltjens*; zijn die van het LAPATHUM SANGUINEUM, of RHORIDDER met roode gelijk bloedige *Aderen*, in gedaante en grootte zeer gelijk; ook achter aan de *Steel* alderbreedst; van daar allenxen smaller wordende, en voor in een punt eyndigende. Hebben echter geen roode, maar bleek-groene *Aderen*, zomtijds een weynig rood gevlekt. De groote *Ader* loopt in 't midden regt door; waar uyt veele kleyne ter zijden voortvloeyen. Zij zijn een hand breed, wat meer of minder lang; twee groote vingeren breed. De verwe is donker-groen, doch onder bleeker. Aan de randen zijn ze slegt; eevenwel zomtijds zich een weynig omslaande; doch niet *Vouws-wijze geplooyd*; matig dik van *substantie*, en, in de Mond geknauwd, wat zuur en te zamentrekkende van aart, vermengd met een weynig bitterheyd.

Steel. Uyt haar middenste *Hert* komt meest den tijd maar een eenige *Steel* voort, ontrent anderhalve voet lang, bijna rond, met eenige *Streepen* en roodachtige *plekken* voorzien; van binnen gantsch niet hol. De verwe is niet wel zoo groen als de *Bladeren* zijn, maar een weynig bleeker. Is na boven toe in twee of drie deelen gescheyden; en aldaar omvangen in 't geheel van vier of vijf kleyne *Bladertjens*, hol en dun verspreyd; aan welke aan alle kanten, en niet bij *artikelen*, rondom veele ronde groene *Knopjens* te voorschijn komen, rustende op kleyne, korte, eerst regt-uytstaande, maar daar na zich wat neerwaarts buygende *Steeltjens*. Als deeze geopend worden, vertonen zich groene, *driebladerige Bloemtjens*, van binnen begaafd met eenige bleeke *Afhangzeltjens*. Eenige dagen lang blijven ze goed. Vallen daar na niet ter aarden neer, maar blijven; worden grooter, en verbergen eyndelijk onder haar, als ze tot hare volkomentheyd zijn geraakt, een kleyn, Castanien-bruyn, blinkend, en drie-hoekig *Zaad*. Knopjens. Zaad.

Aanwinning. Het zelve moet men met een wassende Maan van *Maert* of *April* aan de aarde beveelen, ontrent een vinger breed diepte. Na drie of vier weeken tijds zal het dan te voorschijn komen: noch in de zelve *Zomer* weer *Bloemen* en *Zaad* geeven; doch daar meê versterven.

Aanmerking. Doch indien de jonge *Planten* niet voor in de *Zomer* of teegens den *Herfst*, zich vertonen, gelijk al veelmaal gebeurd, zoo blijven ze de *Winter* over; inzonderheyd binnens huys gezet zijnde: geeven dan in 't volgende Voorjaar *Bloemen*, en in 't laatste van *May* volkomen rijp *Zaad*.

KRACHTEN.

Gebruyk. VAn de krachten en deugden der Patich-foorten in 't gemeen, en haar gebruyk in de Geneeskonst, is hier boven in het CCXCIV. HOOFDSTUK gehandeld.

CCXCIX HOOFDSTUK.

GEMEEN KLEYN RHORIDDER, of PATICH.

Namen. ZYnde van naturen een kleyn en teeder *Gewas*, groeyd in drooge en steenachtige, maar weynig in vochtige plaatzen. Bemind echter, en kan ook verdragen veel Water, inzonderheyd in de *Zomertijd*. Word dus genoemd in 't *Neederlandsch*: in 't *Latijn* LAPATHUM VULGARE MINUS, of OXYLAPATHUM.

Wortel. Krijgt uyt een dunne, met eenige teedere *Veezelworteltjens* omvangene, een hand breed lange, uyt-en-inwendig bleek-geele *Wortel*, verscheydene *Bladeren*, al te zamen onder als uyt eene plaats digt aan malkander voortkomende. Zijn kleyn, en maar ontrent een vinger lang; achter aan de *Steel* een duym of daar ontrent breed, doch allenxen smaller wordende, en voor in een spits punt eyndigende. De verwe is donker-groen, doch onder bleeker. Leggen plat op de aarde neer, of verheffen zich ook wel een weynig boven de zelve. Slegt en effen zijn ze; aan de randen een weynig rood; en aldaar teeder ingesneeden: in 't midden voorzien met een regt-doorlopende *Ader*, waar uyt veele zeer kleyne, ter zijden uytgaande, voortschieten. Geknauwd wordende, hebben ze weynig of geen zonderlinge smaak.

Beschrijving der Bladeren.

Uyt de zelve voortschietende Steel. Uyt haar middenste *Hert* schiet gemeenelijk maar een eenige *Steel* op, zeer dun en teeder van aart; een voet, ook anderhalve, wat meer of minder, hoog; van binnen hol; ontrent rond; met eenige *Ribbetjens* gestreept; bruynachtig van verwe; na boven toe, niet hoog van de aarde, verdeeld in vijf, zes of zeeven *Zijde-takjens*, uyt beyde de zijden boven malkander voortkomende: waar aan eenige kleyne *Bladertjens* hangen; groeyende nu uyt de eene, dan uyt de andere zijde; ook hol en luchtig boven malkander gesteld; en aan hare *randjens* niet zoo zeer als de onderste, maar alleenlijk weynig, of niet *getand*.

Gedaante der Bloemen. Tusschen welke in 't ronde, en bij *artikelen*, de *Bloemen*, aan kleyne en zeer subtile *Steeltjens* gehegt, neerwaarts hangende worden voortgebragt. Gantsch kleyn zijn ze, bleek-groen van verwe; van binnen voorzien met eenige geele *Afhangzeltjens*, en bestaande uyt drie *Bladertjens*. Als ze drie, vier, of ook wel vijf dagen, na dat de Lucht heet of gematigd is, hebben geopend geweest, vergaan ze niet in haar zelven noch vallen op de aarde neer (gelijk ook niet die van al de voorgemeldde soorten), maar blijven staan, worden hoe langer hoe grooter, en, hare volmaaktheyd bekomen hebbende, verbergen onder haar een zeer

Zaad. kleyn, drie-hoekig, bruyn-verwig, blinkend *Zaad*: 't welk jaarlijks van zelfs neer vallende, genoeg opslaat.

Aanwinning. Anders word het ook met een wassende Maan van *September*, *Maert* of *April* op een luchtige, varsch omgeworpene plaats, de aarde, niet diep gelegt, aanbevolen. Dan komt het door de geheele *Zomer* genoegzaam voort: en dus kan deeze *Plant* overvloedig *aangewonnen* worden.

Kleyn Patich met getandde Bladeren. Het OXYLAPATHUM MINUS DENTATUM, of *kleyn Patich met getandde Bladertjens*, komt met het nu gemeldde in hoogte, stelling, verwe der *Bladeren*, &c. gantschelijk over een, behalven alleen dat de gedachte *Bladeren* met *Hoekjens*, of *Tandjens*, aardig voorzien zijn.

KRACHTEN.

Krachten. DE krachten deezer *gemeene kleyne Rhoridder* zijn begreepen onder de andere soorten van *Patich*, voorgesteld onder het CCXCIV. HOOFDSTUK.

CCC HOOFDSTUK.

LAPATHUM tuberosum Americanum: of PATICH met een Knobbelwortel uyt America.

Opgequeekt. DEeze zeldzame *Plant* groeyd in onze *Neederlandsche* Gewesten ontrent, doch nauwelijks, anderhalve voet hoog. Is in mijnen Hof *Anno* 1675., door overgezonden *Zaad* uyt de *Americaansche* Landen, gelukkig voortgekomen.

Wortel. Krijgd uyt een korte, dikke, hoekige, knobbelige, langwerpig-ronde, van binnen geheel witte, van buyten donker-geele, en met verscheydene *Veezelworteltjens* omvangen zijnde *Wortel*, in 't begin van *May*, of 't laatste van *April*, aardige *Bladeren*; zes vingeren breedte, wat meer of minder, lang, en in 't midden twee breed; ook aldaar rondachtig, alhoewel voor in

Bladeren. een stomp punt eyndigende; en beneeden na de *Wortel* als op een lange, smalle voet rustende; boven donker-groen, onder een weynig bleeker; als ze eerst uyt de aarde voortkomen roodachtig van aart; zomtijds met eenige weynige roode *plekjens* vercierd; gemeenelijk aan de kanten effen en slegt; in 't midden voorzien met een sterke *Ader*; waar uyt veel andere kleyne ter zijden, tot aan de randen uytvloeyende, voortschieten. In de Mond geknauwd, zijn ze niet onaangenaam van smaak; doch een weynig zuurachtig, en wat te zamentrekkende. In 't laatste van *Augustus* verliezen ze allenxen hare kracht; en in 't begin van *September* vergaan ze gantschelijk.

Steelen. Tusschen de zelve, uyt de *Wortel*, komen voort, in 't laatste van *Junius*, en 't begin van *Julius*, een, twee, of ook wel drie *Steelen* t'effens, na geleegentheyd van de oudheyd en dikheyd des gedachten *Wortels*; ruym een voet hoogte opschietende. Zijn teeder en rond; ook bekleed met een aangename groenheyd; waar aan zomtijds een, zomtijds geen, ook wel twee kleyne

Bladertjens. *Bladertjens* groeyen. Boven welke uyt de top der *Steelen* drie, vijf, ja dikmaal zeeven langwerpig-ronde, en

Knopjens. gelijk als een weynig gehoekte *Knopjens* voortkomen. Als deeze de eene na de andere open gaan, vertoonen zich de *Bloemtjens* bleekrood van verwe. Hebben ook een geheel ander gedaante en stelling, als die der voorgemeldde soorten van *Lapathum*, of *Patich*: zijn ook, alhoewel anders voor haar zelven niet groot, veel grooter; doch haar rond, vlak, of plat leggende,

en als te zaam-gevoegd; rustende op korte en zeer dunne *Steeltjens*. Bestaan uyt zes teedere *Bladertjens*; welke inwendig zeer smal, maar na buyten wat breeder, en aldaar op de wijze van *Cyanus*, of de *Koornbloem*, met drie *Puntjens* ingesneeden; ook van binnen met zommige weynige zeer kleyne geele *Knopjens* voorzien zijn. Als ze eenige, doch niet veele dagen hebben opengestaan, vallen ze af. Hebben tot noch toe geen volkomen *Zaad* in deeze *Neederlandsche* Gewesten nagelaten; 't welk, weegens de zeer groote deugden deezer *Plant*, zeer te beklagen is. Want zij kan met groot voordeel gebruykt worden in bijna allerley soorten van Ziekten, en op zulk een wijze als men wil.

Bloemen: zonder Zaad na te laten.

Zij bemind van naturen een zandige vette grond, veel Water in de *Zomertijd*, en een warme, wel ter Zon geleegene plaats. Kan gantschelijk niet verdragen de *Winter-koude* en *Vorst* deezer Landen. Word derhalven, in een Pot geplant zijnde, 's *Winters* binnens huys bewaard, en droog gehouden.

Aarde; en waarneeming.

KRACHTEN.

Zonderlinge deugden deezer Plant.

De *Wortel* is aangenaam en zoet van smaak; vochtig en koud in den eersten graad. 't *Zap* is zeer goed in allerley *hitzige Koortzen* en andere krankheeden: want het neemt niet alleen de *brand* weeh, maar ook het verquikt, versterkt het *Hert*, en al de inwendige deelen. Maakt een graage *Maag*: verdrijft de scharpheyd des *Waters*, en verzacht de *Blaas*. Is zeer bequaam voor de gebreeken der *Borst* en der *Keel*. Werkt op 't alderkrachtigste teegens 't *vergif*, 't zij inwendig ingenomen, of uytwendig Plaasters-wijze opgelegt.

CCCI HOOFDSTUK.

LAVENDEL.

Namen.

Dus in 't *Neederlandsch* genoemd; niet alleen om hare zonderling-goede kragt, maar ook weegens hare bevallijke geur ieder aangenaam. In het *Latijn* LAVENDULA SPICA, of NARDUS ITALICA: in het *Hoogduytsch* LAVENDER: in het *Fransch* LAVANDE; en in het *Italiaansch* LAVANDA.

Vier onderscheydene soorten.

Hier van zijn mij in haren aart en natuur bekend *vier* onderscheydene soorten, als:

I. LAVENDULA MAJOR LATIFOLIA, of *groote, breed-bladerige Lavendel.* II. MINOR TENUIORE FOLIO, of *kleyne Lavendel met smaller Bladeren.* III. FLORE ALBO, of *met een witte Bloem.* IV. LAVENDULA FOLIO DISSECTO, of *Lavendel met gesneedene Bladeren*, van CAROLUS CLUSIUS genoemd MULTIFIDA, of MULTIFIDO FOLIO, dat is, *veelbladerig.* Niet alle zijn ze van de zelve *Bouwing* en *Waarneeming.*

Grond.

Zij beminnen een goede gemeene, en matig gemeste grond; een opene vrije lucht, een warme of wel ter Zon geleegene plaats, en veel Water. Blijven lange jaren in 't leeven: verdragen felle koude, en alle andere ongeleegentheeden der *Winter*. Geeven jaarlijks aardige *Bloemen*, doch in deeze Landen noyt eenig rijp *Zaad.* Worden echter genoegzaam *vermeenigvuldigd* door hare veelvoudige *Zijde-takjens*: welke men t'elkens om 't tweede of derde jaar met de *oude* opneemen, en in een nieuwe grond, tot aan de bovenste toppen, weer in zetten moet. Dus krijgen ze binnen weynig tijds al te zamen nieuwe *Wortelen*, en groeyen voort.

Bloemen; doch hier noyt Zaad. Aanwinning.

De LAVENDULA FOLIO DISSECTO, of *Lavendel met gesneedene Bladeren*, zijnde van aart veel teederder dan de andere, verdraagd geenzins veel koude *Herfstreegenen, Rijp*, of eenige *Vorst*. Moet derhalven, in een Pot gezet zijnde, in *October* binnens huys wordeh gebragt, op een luchtige plaats, daar gantsch niet, of alleen bij sterke *Vorst* voor een kleyne tijd, door een yzere Oven word gevuurd; en gedurende de *Winter* onderhouden met zeer weynig laauwgemaakt Reegenwater, door een Pan van onder: want door maar wat te veel zou deeze *Plant* schielijk verderven. In *Maert* moet ze bij goede dagen zomtijds weer buyten zijn gesteld, om dies te eerder de lucht te genieten, tot behouding haars leevens, maar geenzins moet men ze de nagt over laten staan.

Lavendel met gesneedene Bladeren. Hoe in de Winter waar te neemen.

Geeft in deeze Gewesten, warm gezet zijnde, in den *Herfst* volkomen rijp *Zaad*: 't welk in *April*, met een wassende Maan, weer in Potten gezayd moet zijn, niet diep, hol en luchtig. Alleenlijk hier door konnen ze *aangewonnen* worden. Zelden blijven ze in deeze Landen langer dan twee *Zomers* in 't leeven.

Lavendel met Zaad.

KRACHTEN.

Aart.

Lavendel, of *Lavendula*, is verwarmende en verdroogende tot in 't begin van den derden graad; daarbeenevens fijn van stof, en dun van deelen.

Met de *Bloemen* in Wijn gekookt, en daar van gedronken, drijft uyt de *Winden*, de *Nageboorte*, de *doode Vrucht*, en 't *water van de Blaas*. Doed der Vrouwen *Maandstonden* voortkomen: helpt de *koude Pis*: opend de *verstoptheyd van de Leever*. Verzacht de *hardigheyd* van de *Moeder* en *Milt*. Verbeeterd de *Maag*. Is goed voor de *vallende Ziekte*; de *Jigt*, *Beeving*, *Beroerdheyd*, *opstijging* van de *Moeder*. Versterkt de *verkoude* en *vermoeyde Zeenuwen*; *verkoude Harssenen*, *verkrompene Leeden*, en diergelijke ongeleegentheeden. Verlicht daarenboven den *arbeyd der barende Vrouwen*: 't welk ook vermag een halve *Drachma* van het *Zaad* deezer *Plant*; van Endivie, en van Weegbree elk twee *Scrupelen*, en een *Scrupel* Peeper, te zamen gestoten; daar na ingenomen met drie oncen Water van Endivie, en drie oncen van Glaskruyd, of *Parietaria*.

Trag. l. 1. c. 18. Matth. l. 1. c. 6. Fernel. l. 5. Meth. Med. c. 10. Durant hist. Plant. fol. 307.

De *Bloemen* alleen in Wijn gedistilleert, en daar van een weynig gedronken, versterkt de *Tong*: neemt wech de flauwte van 't *Hert*; de *Tand-* en *Hoofdpijn*: verbeeterd de *lamme Leeden*, daar meê gewasschen. Is goed voor de *Hoofdzwijmeling*, *Beroerdheyd*, *Geelzucht*, en *Hertklopping*. Het zelve verrichten de *Bloemen*, enkelijk gedroogd, gestoten, met wat Caneel, Notemuscaat, en Nagelen vermengd, dan met Wijn ingenomen.

Lonic. l. 1. c. 118. Fuchs. hist. Pl. c. 345. Camerar. l. 1. c. 8. Dorsten. lib. Simp. fol. 164. Tabern. l. 2. c. 19.

Een *Conserve* van deeze *Bloemen* gemaakt; en daar van 's morgens nuchteren de grootte van een Muscaatnoot op 't punt van een Mes genuttigd, is ook zeer goed teegens de gemeldde Gebreeken.

De *Bloemen* bij de *Kleederen* gelegt, geeft aan de zelve een goede reuk: bewaard ze daarenboven voor *Motten* en *Wormen*.

Dod. l. 9. c. 6.

De *Oly*, welke van deeze *Plant*, en de *Bloemen*, gedistilleert zijnde, word gewonnen, gemeenelijk genoemd *Speek-*, of *Spijk-oly*, is zeer krachtig van reuk; daarbeneevens verwarmende en versterkende van aart. Word dikmaal gebruykt om meê te smeeren.

CCCII HOOFDSTUK.

TONGEBLAD.

Verscheyde namen.

Heeft deezen naam in 't *Neederlandsch* bekomen, weegens de gelijkheyd der *Bladeren* met een *Tong*. Word in 't *Latijn* geheeten LAURUS ALEXANDRINA, of ook BISLINGUA: in 't *Hoogduytsch* HAUCKBLADT, of ook

AUFFENBLADT: in het *Fransch* LAURIER ALEXANDRIN, en HERBE AUX LANGUES; en in het *Italiaansch* HIPPOGLOSSO, of ook LAURO ALESSANDRINO.

Twee bijzondere soorten.

Hier van zijn mij in haren aart bekend geworden *twee* bijzondere soorten; namentlijk:

I. De alreeds gemeldde LAURUS ALEXANDRINA, of *Tongeblad*, uyt welks midden der *Bladeren* noch *andere kleyner*, gelijk als *Tongetjens*, aardig te voorschijn komen. II. LAURUS ALEXANDRINA VERA, of *opregte Tongeblad*, welke op hare *Bladeren* geen andere, of *Tongetjens*, heeft. Beyde zijn ze van de zelve *Bouwing* en *Waarneeming*.

Grond.

Zij beminnen uyt eygener aart een goede, gemeene, zandige, en met twee-jarige kleyn-gewreevene Paerdemist tamelijk wel voorziene grond: een vrije, luchtige, genoegzaam ter Zon geleegene plaats, en veel Water. Zijn tamelijk hard van natuur: konnen echter, buyten blijvende, de strenge *Winter-koude* in deeze Landen niet wel verdragen. Moeten derhalven, in Potten geplant, 's *Winters* binnens huys gezet, met matige vochtigheyd onderhouden, en niet voor in 't laatste van *Maert*, of 't begin van *April*, na tijds geleegentheyd, met een reegenachtige Lucht weer buyten gezet worden.

Hoe in de Winter waar te neemen.

Bloemen

Zij geeven in deeze Gewesten bij heete en goede *Zomers* (eevenwel niet altijd) uyt het midden harer *Bladeren* kleyne, Stars-wijze getandde *Bloemtjens*, bestaande uyt zes smalle *Bladertjens*, welke drie en drie boven malkander zitten, en tusschen den anderen doorspeelen; bleek-groen van verwe: in 't midden voorzien met een langwerpig paarsachtig, tamelijk dik *Knopje*; inzonderheyd de eerstgenoemde soort: doch noyt eenig *Zaad*. Konnen echter bequaamlijk *aangeteeld* en *vermeenigvuldigd* worden door hare aangewassene jonge *Wortelen*; welke men met een wassende Maan in *Maert* of *April* van de *oude* afneemt, en verplantt.

zonder Zaad.

Aanwinning.

KRACHTEN.

Durantes lib. Herb. fol 249. Plin. l. 23. c. 8. Ægin. l. 7. c. 3. Diosc. l. 4. c. 147. Lusit. l. 4. enarr. 133.

TOngeblad, of *Laurus Alexandrina*, is verdroogende, ook wat scharp en bitter van aart.

In Wijn gezoden, en daar van een Roemer gedronken, of de *Bladeren* gedroogd, gestoten, en anderhalf lood daar van met Wijn ingenomen, drijft uyt de *Nageboorte*, ook 't *water der Blaas*, en de *koude Pis*. Is goed teegens 't *Graveel*, en de *Gescheurtheyd*: verhinderd het *uytschieten der Moeder*; verwekt de *Maandstonden*; doed de Vrouwen *gemakkelijk baren*; en helpt de *Moeder-opstijging* in een korte tijd.

Eeven 't zelve vermag ook het *Poeder* van de gedroogde *Wortelen*.

Trag. l. 1. c. 131.

Dit *Poeder*, beyde van de *Wortelen*, en van de *Bladeren*, droogd *Wonden* en allerley vuyle *Zweeringen* op, als men 't daar over stroyd.

CCCIII HOOFDSTUK.

LIMONIUM.

Namen.

Oerd, zoo wel in 't *Neederlandsch*, als in het *Latijn* en andere Spraaken, mijns weetens, geenen anderen naam dan deezen; behalven dat de *Italiaanen* LIMONIO zeggen.

Vijf onderscheydene soorten.

Van dit aardig *Gewas* zijn mij in haren aart bekend geworden *vijf* onderscheydene soorten; namentlijk:

I. LIMONIUM MARINUM BELGICUM, of *Neederlandsch Zee-Limonium*. II. LATIFOLIUM LUSITANICUM, of *breed-bladerig Limonium uyt Portugal*. III. MINUS, anders TENUIFOLIUM LUSITANICUM, of *kleyn*, *kleyn-bladerig Limonium uyt Portugal*. IV. ELEGANS SYRIACUM *sive* ASPLENIADEUM, of *schoon Limonium uyt Syrien*, anders *eedel Limonium met Bladeren van Asplenium*. V. LIMONIUM CAPITATUM AMERICANUM, of *veel-knoppig Limonium uyt America*. Niet alle van eenerley *Bouwing*.

Grond.

Zij beminnen gemeenelijk een goede, zandige, luchtige, met een weynig twee-jarige kleyn-gewreevene Paerdemist en 't Mol van verrotte Boombladeren genoegzaam doormengde grond: een opene, warme, wel ter Zon geleegene plaats, en tamelijk veel Water. Verdragen, buyten gesteld zijnde, ongeerne de *Winter-koude*. Worden derhalven, met een wassende Maan van *April* in Potten geplant zijnde, 's *Winters* binnens huys gebragt, op een luchtige plaats; bewaard zonder groote warmte, en met een weynig lauwgemaakt Reegenwater onderhouden. Wij spreeken dit van het LIMONIUM LATIFOLIUM LUSITANICUM, of *breed-bladerig Portugalsch Limonium*, en van het MINUS LUSITANICUM, of *kleyn Portugalsch Limonium*. Welke beyde soorten in deeze Landen *Bloemen*, maar noyt eenig rijp *Zaad* te voorschijn brengen. Worden echter genoegzaam *vermeenigvuldigd* door hare aangewassene *Wortelen*; welke men met een wassende Maan in *April* van de *oude* afneemt, en in Potten verplant.

Breed bladerig, en kleyn Portugalsch Limonium.

Aanwinning.

Neederlandsch Limonium.

Het LIMONIUM BELGICUM MARINUM, of *Neederlandsch Limonium*, groeyende aan de Zeekant, is van een harden aart. Verdraagd sterke *Vorst*, en alle ongeleegentheeden der *Winter*, zonder moeylijkheyd. Geeft, bij goede *Zomers*, volkomen rijp *Zaad*: het welk met de gedagte Maan van *April* wil gezayd zijn in een vochtige, met zout Zee-zand vermengde grond. Word ook noch op de voorgedachte wijze *vermeenigvuldigd* door hare *Wortelen*, en blijft veel jaren lang in het leeven.

Heerlijk Limonium uyt Syrien.

Het LIMONIUM ELEGANS SYRIACUM, *sive* ASPLENIADEUM, dat is, *heerlijk Limonium uyt Syrien*, of *met Bladeren van Steenvaarn*, boven al de andere van een bevallijke aanschouwing, is veel teederder van aart. Brengd in deeze Gewesten voort uyt een vingerdikke, bruyn-verwige, en voor spits-toegaande *Wortel*, veelvoudige schoone *Bladeren*, haar op de aarde een weynig in 't ronde verheffende. Staan regt uyt. De grootste zijn een kleyne hand lang; voor twee vingeren breed; achter smal; in veele rond-toegaande deelen ingesneeden, gelijk het *Asplenium*, of *Steenvaarn*: hard van aart; een weynig ruygachtig; donker-groen; stomp toelopende: voor begaafd met een kleyn spitsje, gelijk een *Doorntje*; en in 't midden met een regt-doorgaande *Ader*; waar uyt veel andere kleyne voortspruyten.

Wortel.

Bladeren.

Steelen.

Uyt haar *Hert* komen te voorschijn verscheydene ronde, stijf-staande, gelijk als *gevleugelde* opschietende *Steelen* ter hoogte van ontrent anderhalve voet; vercierd met eenige gantsch smalle, ruym twee vingerbreed lange, en twee, drie, of vier bij malkander gevoegde, voor spits toegaande *Bladertjens*; tusschen welke andere, ook *gevleugelde*, doch korter *Zijdetakjens* uytspruyten: op welker voorste punten veele digt bij een geschikte, boven breede, ruyge *Hoofdjens*, of *Knoppen*, groeyen: waar uyt veele ronde, holle, aan de randen een weynig gekartelde, blauw-verwige, kleyne, lang-durende *Bloemen* opschieten; en uyt haar midden noch andere kleyner, doch hooger uytwassende gantsch witte *Bloemtjens* aardig voortkomen.

Bloemen.

Grond.

Deeze soort bemind een zandige aarde, met tweejarige Paerdemist, het Mol uyt verdorvene Boomen, en een weynig een-jarige Hoenderdrek doormengd; ook matige vochtigheyd. Blijft niet meer dan eene *Zomer* in 't leeven. Geeft in deeze koude Gewesten (warm gesteld), bij goede jaren in den *Herfst* dikmaal volkomen rijp *Zaad*, en versterft daar meê: doch

Zaad.

moet

Limonium Elegans Aspleniadeum

moet voor *koude Winden* en *Herfstreegenen* voorzichtig zijn gewagt: zou anders niet tot zijne volmaaktheyd geraken, maar veel eer verrotten.

Aanwinning. Alleenlijk door dit *Zaad* kan deeze soort *aangewonnen* en *vermeenigvuldigd* worden. Het zelve moet men, met een wassende Maan in *April* of *May*, luchtig in een Pot zayen, niet boven een stroobreed diep. Niet meer als een, of ten hoogsten twee *Planten*, mag men in eene Pot, in 't midden, ongerept laten staan. De andere moet men'er uyt-neemen, in andere Potten zetten, en zes of agt dagen lang voor de Zon wachten.

Americaansch Limonium, met veele Knoppen. Het LIMONIUM CAPITATUM AMERICANUM, of *Americaansch Limonium met veele Knoppen*, boven aan de *Steelen* tusschen twee *Bladeren*, op lange *Steeltjens*, zes, agt, ja dikmaal tien in getal bij malkander voortkomende, is een aanzienlijke *Plant*, groeyende ontrent drie en een halve voet hoog; ook wel hoger, na dat de *Zomers* warm of koud zijn.

Grond, en plaats. Bemind een goede zandige aarde, met een weynig een-jarige kleyngewreevene Hoenderdrek en het Mol der van binnen verdorvene Boomen genoegzaam doormengt: een opene, warme, bequaam ter Zon geleegene plaats, inzonderheyd bewaard voor alle koude *Ooste-* en *Noorde-winden*.

Bloemen. Vergaat niet haast, maar word van naturen oud. Brengd ieder jaar, voornamentlijk bij warme *Zomers*, kleyne, viergebladerde, voor spits toegaande *Bloemen* voort, boven uyt hare geschubde *Hoofdjens*, die van het *Cyanus*, of de *gemeene Koornbloem*, niet ongelijk, doch grooter. De verwe is bleek-geel.

Zelden rijp Zaad. Zelden geeven ze in deeze Gewesten eenig rijp *Zaad*. 's *Winters* verliest deeze *Plant* boven hare *Steelen* en *Bladeren*; echter altijd aan hare *Wortel* ontrent de aarde eenige der zelve behoudende; welker gedaante zich al vrij

Bladeren. zeer vergelijkt met die der *Citroen-bladeren*. Zijn een kleyne hand lang, drie vingeren breed, voor spits toegaande; donker-groen-verwig; scharpachtig, of rauw in 't aanraken, en voorzien met een regt-doorlopende *Ader*, waar uyt veel andere kleyner voortvloeyen. Aan hare *Steel* zitten ze twee en twee regt teegens over malkander; doch voor in een eyndigende. In het volgende *Voorjaar* schieten uyt deeze weer nieuwe voort.

Hoe waar te neemen. Deeze soort verdraagd in de *Zomer* veel, maar altijd in de Zon warm gemaakt Reegenwater; doch wil in den *Herfst* weynig vochtigheyd. Kan niet wel *Stormwinden*, *Hagel*, *Vorst*, en diergelijke ongeleegentheeden uytstaan. Word derhalven, met een wassende Maan van *April* in een Pot gezayd of geplant zijnde, in 't begin van *October*, wat eerder of later, na dat het Weêr zich aanstelt, binnens huys gebragt, op een luchtige plaats, doch zonder eenige *tocht* of *zuyging*.

en in de Winter te wachten. Maar als nu de *koude* begind te vermeerderen, neemt men ze van daar wech, en men verplant ze, daar ze de warmte des vuurs door een Oven kan genieten, wijl ze die geerne verdraagd, doch niet digt bij den Oven. Mag ook, gedurende de geheele *Winter*, maar alleenlijk een of tweemaal een weynig lauwgemaakt Reegenwater van boven ontfangen. Niet voor in 't begin, of ten halven van *April*, mag men ze weer buyten zetten, met een zoete lucht, en aangename reegen; doch voorzichtig gedekt voor *koude nagten*, en bewaard voor *Sneeuwachtige vochtigheyd*.

Kan hier niet wel aangewonnen worden. Kan, in deeze koude Landen, niet wel *aangewonnen* worden, vermitsze noch volkomen *Zaad*, noch bij de *Wortel* (ten zij met langzaamheyd van tijd) eenige *uytloopzelen* verkrijgd, welke of van zelfs *Wortel* vatten, of bequaam zijn mogten, om *ingesneeden* te worden.

KRACHTEN.

LImonium is verkoelende van aart. De *Bladeren* zijn warm en droog in den eersten graad; gekenauwd wordende van een aangename reuk. In Wijn gekookt, of de *Wortel*, een weynig opgedroogd zijnde, het zelve gedaan, en van dit Nat een halve once, of wat minder, gedronken, drijft het *Water*, de *Steen*, de *Nageboorte*, en alle onreynigheyd der *Moeder* af. Galen. l. 7. Med. Simp. fac.

Het *Zaad* is zuur van smaak; en heeft een te zamentrekkende kracht. Gedroogd, gestoten, en daar van twee *Scrupelen* eenige dagen achter malkander 's morgens nuchteren met Wijn ingenomen, is zeer dienstig teegens de *roode-* en andere *Loop*. Doed ook ophouden de overvloedige *Maandstonden* der Vrouwen, en is dienstig teegens meer andere gebreeken. Diosc. l. 4. c. 16.

CCCIV HOOFDSTUK.

LAVAS.

Niet alleen in het *Neederlandsch* dus, maar ook dikmaal LUBSTOCK, van zommige LAVETSE, van andere LUBSTICKEL genoemd: in het *Latijn* LEVISTICUM, en LIGUSTICUM: in het *Hoogduytsch* LEIBSTOCKEL: in het *Fransch* LIVESCHE, of LIVECHE; en in 't *Italiaansch* LIGUSTICO. Namen.

Deeze *Plant* bemind uyt eygener aart een gemeene, doch meer een zandige, wel-gemestte grond, en tamelijk veel Water. Heeft immers zoo lief een donkere, als een opene, vrije plaats. Geeft in deeze koude Gewesten niet altijd, maar alleen in goede warme *Zomers*, een weynig *Zaad*. Als dit, 't welk echter zelden gebeurd, zijne rijpheyd heeft bekomen, word het, met een wassende Maan van *Maert*, ruym een stroobreed diep, in de aarde gelegt. Grond. Zelden Zaad.

Hier door kan ze *vermeenigvuldigd*; doch noch bequamer *aangewonnen* worden, door hare bij de *Wortel* uytgeschotene *jongen*; welke men op de genoemdde tijd van de *oude* afneemt, en verplant. Is hard van aart. Kan veele koude *Reegenen*, *Sneeuw*, *Hagel*, sterke *Vorst*, en alle andere ongeleegentheeden des tijds, zonder schade uytstaan. Aanwinning.

KRACHTEN.

LAvas, *Lubstock*, of *Levesticum*, is warm en droog tot in 't begin van den derden graad. Dod. l. 10. c. 16.

De *Bladeren* en *Wortelen* in Wijn gezoden, en daar van een Roemertje 's morgens nuchteren gedronken, drijft uyt de *Winden*; strijd teegens alle *vergif*; verwarmd het *ingewand*; is goed voor een *koude Maag*; *Schurftheyd*, en andere gebreeken der Huyd. Zuyverd en geneest de *Zeeren* en *Zweeren*: maakt een scharp *Gezicht*; een *zuyver en schoon Vel*, als men de Oogen daar meê wascht, en 't Aangezicht dikmaal daar meê wrijfd. Galen. lib. Simp. 7. Durantes hist. Plant. fol. 257.

De *groene Bladeren* gestoten, en op *varssche Wonden* gelegt, geneezen de zelve. In een *Bad* gedaan, doen krachtig *zweeten*; neemen wech de *onzuyvere vlekken der Huyd*, en verwekken der Vrouwen *Maandstonden*. Fuchs. lib. Herb. cap. 292.

Het *Zaad*, of de gedroogde *Wortel*, gepulveriseert, en daar van een halve of geheele *Drachma* met Wijn ingenomen; doed gemakkelijk *wateren*, drijft de *Maandstonden* voort, ook de achterblijvende *Nageboorte*. Geneest de *opstijging van de Moeder*; de beeten der *Slangen* en *dolle Honden*, ook van andere *giftige Dieren*. Diosc. l. 3. c. 58. Trag. l. 1. c. 141.

Treflijk middel teegens de Vijt. Het zelve *Zaad*, of de *Bladeren*, met een weynig *Peeterzelie* in Bier gekookt tot op 't derde deel, en dan over de waessem gehouden de vinger, daar de *Vijt*, anders ook de *Haas* genoemd, aan is, zoo verre als 't quaad zich verspreyd heeft, 't overige gezonde met een doek bedekt zijnde; daar na de zelve vinger gestoken in dit kookzel, zoo warm als men 't gemakkelijk verdragen kan, en zoo lang daar in gehouden, tot dat het geheel koud is geworden, geneest deeze zeer smertelijke quaal.

CCCV HOOFDSTUK.

WINDEND PAERDSHOEFYZER.

Namen. Us in het *Neederlandsch* genoemd, word in het *Latijn* geheeten FERRUM EQUINUM VOLUBILE, of CONTRAVENENUM: van de *Spaanjaarden* CONTRAYERVA. Is een raar, zeer schoon, ongemeen *Gewas*: waar van 't rond en zwartachtig-bruyn *Zaad* in het jaar 1652. mij toegezonden is van de Heer JACOBUS ZWANENBURGH, *Consul* der *Neederlanders* te *S. Lucar* in *Spaanje*, met dit opschrift: *Een Zaad uyt America, met de laatste Spaansche Scheepen overgebragt; 't welk mij van de Schipper is meê gedeeld: wiens Wortel van de Spaanjaarden zeer hoog geacht word, vermits ze (een drachma, of wat minder, daar van gebruykt) zeer krachtig werkt teegens alle vergif.* (Het Zaad overgezonden uyt *America*.)

Hoedanig gezayd, Dit *Zaad*, in 't begin van *Maert* gelegt op een varsche Paerdemist in een Glas, en daar op Salpeeterwater gegoten zijnde (te weeten, Reegenwater, waar in een half Etmaal, of wat langer, een weynig Salpeeter had geleegen) tot dat het daar onder bedolven was, daar na 't zelve Glas gezet boven op de yzere Oven, waar in gedurig zachtjens wierd gevuurd, in een weynig Zand, begon binnen weynige dagen te zwellen: daar na te barsten. Doe nam ik het daar uyt; en leyde het in een Pot, niet dieper als een stroobreedte. Stelde ook de Pot warm ontrent den Oven. In 't laatste der zelve Maand *Maert* begon 't zich boven de aarde te vertoonen. Daar na de Zon door de Vensteren; vervolgens bij goede warme dagen de Lucht buyten genietende, schoot dien *Zomer*, zonder eenige verhindering van Gewormt, Aardvloyen, Slekken, of ander ongedierte ('t welk ook noyt geschied aan de *Planten*, waar van 't *Zaad* in zulk Water is gelegt geweest) ter hoogte van drie voeten op. In 't tweede jaar noch hoger; en bragt ook in den *Herfst* twee of drie *Bloemen* te voorschijn: doch vergingen weer zonder eenig *Zaad* na te laten. (en aangequeekt.)

Grond. Plaats. Deeze *Plant* is van naturen zeer teeder. Bemind een goede bequame grond, bestaande uyt drie deelen gemeene aarde, twee deelen grof Zand, zonder eenige zoutigheyd; een deel twee-jarige kleyn-gewreevene Paerdemist, en een deel een-jarige Duyvemist, genoegzaam door malkander gemengd: een opene, vrije, wel ter Zon geleegene plaats, beschut voor alle koude *Ooste-* en *Noorde-winden*; en weynig Water.

Wortel. Hare ronde *Wortel* is niet slegt, maar zeer oneffen vol *Spleeten*, en kleyne *Knobbelen*, met verscheydene ter zijden uytwassende *Veezel-worteltjens* voorzien; ontrent een vinger, wat meer of min dik; uytwendig bruynachtig van verwe, van binnen wit, met veele grauwe *Aderen*, Marmers-wijze, doorwerkt; van reuk liefl ijk aangenaam.

Bladeren. Uyt de zelve komen voort zeer schoone beziens-waardige *Bladeren*, ontrent een vingerlid lang; een vinger breed; in 't midden tot op de helft als uytgesneeden, en alzoo verdeeld in twee rond-toegaande stompe punten, doch achter geheel en gesloten blijvende; vertoonende de gedaante van een breed *Paerdshoefyzer*. Hebben regt-doorlopende, en verscheydene *dwars Aderen*; ook op 't breedste van 't *Blad*, ontrent de *Steel*, drie ronde geele *Vlekjens*, of *Stippelen*, zittende drie-hoekig, in plaats van Nagelen. Deeze *Bladeren* zijn aangenaam groen-verwig, doch onder een weynig bleeker; teeder van aart, en rustende op korte *Steeltjens*. De *Bloem* is rond. Heeft, open zijnde, buyten-om veele kleyne witte *Bladertjens* van boven; maar word van binnen, voor zoo veel ik heb konnen bemerken, veel, of verscheyden-verwig. Is ook in 't midden verciered met eenige hoog-uytschietende *Veezeltjens*. Niet lang durenze, maar vallen in onze Gewesten, na verloop van eenige dagen, ter aarden neer. (Bloemen.)

Hoedanig men deeze Plant in de Wintertijd Zij word niet alleen door de geheele *Zomer* droog gehouden, maar ook in de Maanden *Augustus* en *September* voor veel *vochtigheyd*, *windige dagen* en *koele nachten* nauw-keurig gewagt: ook op de helft van *September*, of een weynig later, na tijds geleegentheyd, binnens huys gebragt, en voor de Vensteren gesteld, om bij goede dagen der Zonnen glantsch te mogen genieten, zoo lang mogelijk is. Daar na moet men ze op een warmer plaats zetten, waar in 's *Winters* door een yzere Oven gedurig word gevuurd, na geleegentheyd van de *koude*; te weeten, eerst om den anderen, daar na ieder dag; ook dagelijks, als de *Vorst* zulks komt te vereysschen, twee-, of driemaal; 's morgens ontrent ten zeeven, 's middags ten een, en 's avonds weer ten zes of zeeven uuren, op dat het daar de geheele nagt door warm, en de *Vorst* buyten blijve.

moet waarneemen. Mag ook in deeze geheele *Wintertijd*, waar in zij al hare *Bladeren*, en dunne ronde *Steelen* verliest, niet de minste vochtigheyd genieten; want hier door zou ze lichtelijk worden aangestoken, en vergaan. Niet voor half *April* moet men ze weer buyten stellen, met een aangename Lucht, en zachte Reegen: dan noch eevenwel haar met een Glas wel dekken en voorzichtig wachten, zoo wel voor veel warme als koude *vochtigheyd*, *hayrige*, *schrale winden*, en *koude nagten*.

Aanwinning. Word in deeze Landen alleenlijk *aangewonnen* en *vermeenigvuldigd* door *Zaad*, op de hier boven gemeldde wijze. Ondertusschen, een stuk van de *Wortel* gebroken, maakt ook wel *Knoppen*, of *Oogen*, en dan uytschietende, groeyd voort.

KRACHTEN.

Aart. DE *Wortel* van dit *windend Paerdshoefyzer*, of *Ferrum equinum volubile*, is een weynig riekende van aart, warm en droog tot in 't begin van den tweeden graad.

De zelve gedroogd, en vier *Drachmen* daar van al knauwende ingenomen; ook anderhalve of twee *Drachmen*, kleyn tot stof gestoten, in een half pintje warme Wijn 's avonds of 's morgens gebruykt, verdrijft zeer krachtig de *smerten* van alle *inwendige deelen* des Ligchaams: inzonderheyd tweemaal 's daags ingenomen, en daar op warm toegedekt, om te sweeten. Is ongelooflijk-goed teegens allerley soorten van *vergif*, wijl 't der zelven kracht t'eenemaal wechneemt, en door de Stoelgang uytdrijft. Het toond terstond zijne werkende natuur daar teegen, als een vyand en overwinner van 't zelve. (en zeer voortreflijke deugden)

Verwekt daarenboven *eetenslust*; neemt wech alle *onnatuurlijke hitte*, onaangezien men zou meenen, dat ze, als warm van aart, de zelve zou vermeerderen. Drijft het *Water* en *Graveel* af: verquikt de *inwendige Geesten*, en maakt een *vrolijk Gemoed*. (van de Wortel)

Een deel van deeze gedroogde *Wortel* in Wijn te weyken gelegt, en daar van dagelijks, 's morgens, of na den eeten, 't vierde deel van een pintje gedronken, (deezer Plant.)

bewaard

bewaard de menschen voor de *Pest*: helpt de *spijs verteeren*: versterkt de *Maag*, en jaagd de *Winden* uyt. Indien iemand van deezen drank zoo veel nuttigd twee of driemaal ter week, hij zal bevinden, dat hij *altijd frisch* en wel-gesteld zal blijven; ook in veele jaren van geene ziekten zal aangevallen worden.

CCCVI HOOFDSTUK.

LELIE.

Namen.

SOo zeer van een ieder bemind, weegens hare schoone gedaante, verwe, en aangename reuk, als wel bekend. Voerd deeze naam in het *Neederlandsch*. Word in het *Latijn* geheeten LILIUM: in het *Hoogduytsch* LILIEN, en GILGEN: in 't *Fransch* LIS; en in 't *Italiaansch* GIGLIO, of LILIO.

Veelerley onderscheydene soorten van Bloemen; hier voorgesteld tot agttien in getal. Hier van zijn mij in haren aart bekend veele bezienswaardige soorten, met verscheydentheyd van *Bloemen*; namentlijk:

I. LILIUM ALBUM VULGARE LATIFOLIUM, of *gemeene witte Lelie met breede Bladeren*. II. ALBUM FLORE PLENO, of *witte Lelie met dubbele Bloemen*. III. BYZANTINUM PRÆCOX, of *vroege Lelie van Constantinopel*. IV. RUBRUM ITALICUM PRÆCOX, of *vroege roode Lelie uyt Italien*. V. CRUENTUM BULBIFERUM, of *Bloedroode Lelie met Bolletjens*, tusschen de *Bladeren* aan de *Steelen* voortkomende. VI. CRUENTUM NON BULBIFERUM, of *bloed-roode Lelie zonder Bolletjens*. VII. CRUENTUM FLORE PLENO, of *Bloedroode Lelie met een dubbele Bloem*; eevenwel niet ieder, maar alleen om 't tweede of derde jaar dubbel. VIII. MONTANUM FLORE LUTEO PUNCTATO, of *Berg-Lelie met een gestippelde geele Bloem*. IX. MONTANUM FLORE LUTEO NON PUNCTATO, of *Berg-Lelie met een geele Bloem zonder stippelen*. X. MONTANUM PUNCTATUM ALBUM, of *witte gestippelde Berg-Lelie*. XI. NON PUNCTATUM, of *witte ongestippelde Berg-Lelie*. XII. MONTANUM FLORE PURPURASCENTE PUNCTATO, of *purpure Berg-Lelie met stippelen*. XIII. NON PUNCTATUM, of *purpure Berg-Lelie zonder stippelen*. XIV. BYZANTINUM SEROTINUM, of *late Lelie van Constantinopel*; anders MARTAGON CONSTANTINOPOLITANUM; of *Martagon van Constantinopel* gezegt. XV. BYSANTINUM SEROTINUM FLORE MINIATO, of *late Lelie van Constantinopel, met een zeer schoone Menie-roode verwe*; van veele geheeten MARTAGON POMPONII, of *Martagon van Pomponius*. XVI. LILIUM PERSICUM, of *Perziaansche Lelie*. XVII. MAJUS MORINI, of *groote Lelie van Morin*. XVIII. MONTANUM CANADENSE FLORE LUTEO, of *Berg-Lelie van Canada met kleyne geele Bloemen*; en dan noch meer andere. Al te zamen, behalven alleen de laatstgenoemde, zijn ze van eenerley *Bouwing* en *Waarneeming*.

Grond, en plaats. Zij beminnen uyt eygener aart een goede gemeene, zandige, luchtige en bequaam-gemestte grond; een opene, vrije, wel-geleegene plaats, en veel Reegen. Verdragen felle *koude*, en alle andere ongeleegentheeden des tijds zonder eenige schade. Worden om het vierde jaar, in 't laatste van *Julius*, uyt de aarde opgenomen, en terstond, na dat men de grond wel omgesmeeten, ook op nieuws gemest heeft, weer daar in gezet. Moeten niet lang uyt de aarde blijven, of zouden in 't volgende jaar beswaarlijk *Bloemen* konnen dragen. Men moet ook meest al de *Bollen* van malkander afscheyden, en de zelve ieder bijzonder, vier vingeren breed diep, zetten; zoo zullen ze veel beeter dragen; ook grooter *Bloemen* voortbrengen. Worden ook deezer wijze zeer *vermeenigvuldigd*.

Opneeming, en aanwinning.

Om vroege en late Bloemen te bekomen. Wil iemand van deeze soorten *late*, en ook *vroege Bloemen* zien, zoo zette hij de *Bollen hoog*, en ook andere *diep*; want dan zullen de *hooge vroeger*, de diepgezette *later Bloemen* geeven.

Lelie van Canada. Het LILIUM MONTANUM CANADENSE FLORE LUTEO, of *Lelie van Canada met aardige geele Bloemen*, is veel teederder van aart; en verdraagd zeer ongeerne de felle *koude* der *Winter* in deeze Gewesten. Moet derhalven in een Zonnebak, of Pot gezet, en 's *Winters* binnens huys gebragt: ook 's *Zomers* niet, voor dat hare *Bladeren* gantsch vergaan zijn, uyt de aarde opgenomen, en terstond weer in een varssche grond verplant worden. Anders zoud gij haar haast tay of slap zien; en dan zouden ze al langzaam verderven.

KRACHTEN.

DE *Bladeren* en *Wortelen* van *witte Lelie*, of *Lilium album*, zijn verdrogende, afvagende, en verteerende van aart; doch de *Wortelen* meer als de *Bladeren*. *Gal. l. 7. Simp. Med. fac.*

De *Bladeren* in roode Wijn gekookt, en op oude *Wonden* gelegt, geneezen de zelve in een korte tijd.

Gestoten, met Wijn en Honig gemengd, zijn goed teegens het *Sprenkvuur*, de *verstuyktheyd* der *Leeden*, de beeten of steeken der *Slangen*, en anderer *giftige Dieren*, daar op gelegt zijnde. Neemen ook van de *Huyd* wech alle *vlekken* en *sproetelen*; doen de *rimpelen* des *Aangezichts* vergaan. *Apulej. hist. Plant. c. 107.*

De *Wortelen* in Wijn of Edik gezoden, en drie dagen lang op de *Likdoornen* gelegt, verweeken de zelve. Eeven deeze *Wortel* met Boom- of Roozenoly doormengd, heeld de *gebrandheyd* der *Leeden*; doed daar hayr op groeyen: verdrijft de *hardigheyd der Moeder*: geneest allerley *Zeeren*, *Zweeren*, en *Wonden*. *Plin. l. 21. c. 19.*

De *Wortelen* en *Bloemen* in Wijn gekookt, en daar van gedronken, is goed voor de *Miltzuchtige*; en voor die met *Breuken* zijn gequeld. Maakt ook een week Ligchaam: jaagd door de *Stoelgang* uyt het *geronnene* en *onzuyvere Bloed*. *Dod. l. 7. c. 1.*

De *Bloemen* gedistilleert, en daar meê gewasschen, maakt een *zuyver en blank Aangezicht*. Met wat Caneel en Saffraan ingenomen, is goed voor de *barende Vrouwen*; de *flauwheyd des Herten*; om de *Nageboorte* te doen rijzen: voorts teegens de *Waterzucht*, en heete *Leever*, de *Heeschheyd*; en doed de *verlorene Stem* weer komen. *Diosc. l. 3. c. 116. Matth. l. 3. c. 99.*

De *Oly*, of *Zalf*, uyt deeze *Bloemen* gemaakt, en tot een plaaster bereyd, verzacht alle *hardigheyd*, en *gezwellen*. Brengt weer te regt de *verrekte Zeenuwen*; *Beroerdheyd*, *Lammigheyd*, en de *Kramp*. *Ruell. de Nat. St. l. 3. c. 17.*

CCCVII HOOFDSTUK.

MAYBLOEM.

IN het *Neederlandsch* niet alleen dus, maar ook wel LILIE VANDEN DALE genoemd, word in het *Latijn* geheeten LILIUM CONVALLIUM; LILIUM VERNUM, en EPHEMERUM NON LETHALE: in het *Hoogduytsch* MEYENBLUMLEIN, of MEYENREISZ: in 't *Fransch* MUGUET: in 't *Italiaansch* LILIO CONVALLIO. Namen.

Hier van zijn mij in haren aart bekend *vier* onderscheydene soorten; namentlijk: Vier onderscheydene soorten.

I. LILIUM CONVALLIUM MAJUS, of *groote Maybloem*. II. CONVALLIUM FLORE ALBO, of *Maybloem van een witte couleur*. III. FLORE PURPUREO, of *purpure Maybloem*. IV. LILIUM CONVALLIUM MINUS, of *kleyne Maybloem*; ook genoemd UNIFOLIUM, of *Eenblad*.

Zij

Grond. Zij groeyen, uyt eygener aart, in allerley slag van grond, doch liefst in een zandige, zoo wel ongemest als gemest. Beminnen een donkere of schaduwachtige plaats, en veel Water. Verdragen de felle *koude der Winter*. Geeven wel zomtijds volkomen rijp *Zaad*, doch worden zelden daar door *vermeenigvuldigd*; maar veel meer *aangewonnen* door hare aangewassene *jongen*: welke, als ze vijf jaren hebben stil gestaan, opgenomen, en met een wassende Maan van *Maert* of *April*, van de *oude* afgescheyden zijnde, verplantt moeten worden. Zouden, indien dit niet geschiedde, lichtelijk in hare *Bloemen* komen te verminderen, wijl ze te zeer door malkander groeyen.

Aanwinning.

KRACHTEN.

Dod. l. 7. c. 8. DE *Bladeren* deezer welriekende *Maybloem*, of *Lilium Convallium*, zijn, zoo wel als de *Bloemen* zelfs, warm en droog van aart; daar neevens zeer verteerende, dunmakende, en fijn van stof.

Durantes lib. Simp. fol. 259. Ar. de vill. nov. Tract. de Herb. cap. 256. Dorsten. lib. Herb. fol. 172. Lonic. l. 2. c. 231. De *Bloemen* in Wijn alleen, of met *Bloemen* van *Lavendel* en *Rosmarijn* gezoden, of gedistilleert, en daar van een weynig gedronken, is krachtig teegens de *Beroerdheyd*, *Lammigheyd*, *Fleresijn*, *Hoofdzwijmeling*, *vallende Ziekte*, beeten van *giftige Dieren*, en allerley *Oog-gebreeken*, daar in gedaan. Versterkt het *Hert*, de *Harssenen*, *Geheugenis*, en *Leever*. Doed de *verlorene spraak* weer komen; ontdoed en geneest alle *Zweeringen*: neemt wech de *Hertklopping*; helpt de *Vrouwen*, *in barens-nood*, tot een *gemakkelijke verlossing*. Versterkt de *Maag*; verjaagd alle gebreeken, uyt vochtige *Harssenen* voortgekomen; en is dienstig voor de geene, welke *vergif* in het Ligchaam hebben gekreegen.

De *Oly*, gemaakt van deeze *Bloemen*, verzacht wonderlijk de *Jigt der Voeten*, en de *smerten* van alle *pijnlijke Leeden*; daar op gestreeken zijnde.

Camerar. l. 3. c. 81. De *Wortelen* gedroogd, gepulveriseert, en daar van iets in de Neus opgehaald, doed *Niezen*, zonder eenige de minste ongeleegentheyd, en ontlast de *Harssenen* van alle slijmerige vochtigheeden.

CCCVIII HOOFDSTUK.

VLASKRUYD.

Namen. EEn wel bekend en zeer gelieft *Gewas*, weegens de bequaamheyd en hoognoodigheyd des gebruyks voor de Menschen door de gantsche tijd haars leevens. Is ook het *eerste*, 't welk haar, straks na hare *geboorte*, en 't laatste, 't welk haar na hare *dood* word gegeeven. Voerd, mijns weetens, in 't *Neederlandsch* geenen anderen naam. Word in 't *Latijn* geheeten LINUM: in 't *Hoogduytsch* FLASCH: in 't *Fransch* DU LIN: in 't *Italiaansch* LINO.

Zes onderscheydene soorten. Hier van zijn mij in haren aart *zes* onderscheydene soorten bekend; namentlijk:

I. LINUM SATIVUM, of *gemeen Vlaskruyd*. II. LINUM CATHARTICUM MINIMUM, of *zeer kleyn purgeerend Vlaskruyd*. III. FLORE LUTEO, of *Vlaskruyd met een geele Bloem*. IV. ARBORESCENS, of *Boomachtig Vlaskruyd*. V. LINUM ORIENTALE, of *Oost-Indiaansch Vlaskruyd*. VI. LINUM UMBILICATUM, of *zeer kleyn Vlaskruyd met een witte Bloem, en een Navel gelijk-vormig Zaad*. Niet alle zijn ze van de zelve *Bouwing* en *Waarneeming*.

Grond. Echter beminnen ze al te zamen, behalven eene soort, meer een zandige als kleyige, en welgemestte grond: een opene, vrije, bequaam ter Zon geleegene plaats. Blijven niet meer dan eene *Zomer* in 't leeven. Geeven teegens den *Herfst* volkomen rijp *Zaad*, en versterven daar meê. Worden derhalven, in ieder *Voorjaar*, in *Maert* of *April*, met een wassende Maan weer op nieuws gezayd; en daar door genoegzaam *vermeenigvuldigd*. Aanwinning.

Het LINUM SATIVUM, of *gemeen Vlaskruyd*, is van deeze eygenschap, dat het, ter plaats daar 't gezayd word, al 't *Voedzel* uyt den aardbodem na zich trekt, makende de zelve dor en onvruchtbaar. Ook is aanmerkenswaardig, dat het, hoe *dichter gezayd*, hoe *fijner Vlas* geeft: in teegendeel, hoe holler, of ondichter, hoe groover. Aanmerkelijke eygenschappen.

Het LINUM ARBORESCENS, of *tot een Boomtje opwassende Vlas*, is een aardige *Plant*, door *Zaad*, uyt *Portugal* gezonden, bij mij *Anno* 1654. gelukkig voortgekomen. Bemind een goede, luchtige, warme, wel ter Zon geleegene plaats, en matige vochtigheyd. Blijft zeer lang in 't leeven. Geeft gemeenelijk ieder jaar geele, bezienswaardige *Bloemen*, spruytende uyt de bovenste punten der *Takjens*, en bestaande uyt vijf ronde *Bladertjens*; maar zelden volkomen rijp *Zaad* in deeze koude Landen, ten zij met zeer warme, droge *Zomers*. Beyde 't *Zaad* en de *Knop* is eeven als die van 't *gemeene Vlaskruyd*. Vlaskruyd tot een Boomtje opwassende, gelukkig voortgekomen.

In ons koud Gewest schiet het twee voeten, zomtijds lager, zomtijds ook hooger op. Verspreyd zich, als men 't voorzichtig opsnoeyd, boven in veele ronde *Takjens*, bekleed met een zwarte *Bast*; waar aan de *Bladeren* veelvoudig in 't ronde groeyen. Zijn een vingerbreed, wat meer of minder, lang; in breedte en gedaante die van de MYRTUS MEDIA TARENTINA, of *middelbare Tarentijnsche Myrtus*, zeer gelijk. Bladeren.

Kan gantschelijk geen *koude Herfst-reegenen*, *Mist*, sterke *Winden*, of eenige *Vorst* verdragen. Word derhalven, met een wassende Maan van *April* in een Pot, 't zij gezayd, 't zij geplant zijnde, in 't begin van *October*, wat eerder of later, na geleegentheyd van 't Wêer, binnens huys gebragt, op een plaats, daar het de Lucht kan genieten, tot dat de *koude* van buyten zulks komt te verbieden. Gedurende de geheele *Winter* moet men deeze *Plant* met slegts een weynig lauw reegenwater van boven begieten; en de zelve niet voor in het begin of ten halven van *April*, met een aangename Lucht en zoete Reegen, weer buyten in de Zonne-stralen stellen. Maar dan noch haar wel wachten, en voorzichtig dekken voor *koude nachten*, *hayrige*, of *schrale winden*. Hoe men deeze Plant in de Winter moet waarneemen.

KRACHTEN.

HEt *Zaad* van *Vlaskruyd*, of *Linum*, 't welk van deeze *Plant* alleenlijk in de Geneeskonst word gebruykt, is verwarmende in den eersten graad: in vochtigheyd en droogte matig tusschen beyden. *Galen. lib. Simp. 7.*

In Wijn gekookt, en daar meê de *gezwellen* gewasschen, zuyverd de zelve. Met Oly en Anijs in Water gezoden; dan van buyten om den hals geslagen, geneest de *Squinantie*, of 't *Keel-gezwel*; ook andere *zwelling der Keel*. *Ruell. l. 1. c. 33.*

Het zelve *Zaad* met Honig, Oly, en een weynig Wijn gekookt; dan Paps-wijze gebruykt, doed scheyden, en vermorwd alle in- en uytwendige *gezwellen*. *Lijnzaad* gestoten, en met Rozijnen gegeeten, verdrijft de smerten, en verstoptheyd der *Leever*. *Diosc. l. 2. c. 125.*

In Water gezoden, en dikmaal in de *Oogen* gedaan, *scharpt het Gezicht*. Warm zijnde, en in een doek laten trekken, dan op de *gebrandheyd* gelegt, geneest de zelve. Eeven dit Water door een *Clisterie* in de *Moeder*, en *Darmen* gedaan, verzacht de smerten deezer Ligchaams-deelen. *Durantes lib. Herb. fol. 262.*

Lijnzaad gestoten, en dan, of ook geheel, gegeeten, *stopt het Lijf*. Met Honig vermengd, en dus gebruykt, verzacht de *Hoest*, en zuyverd de *Borst*. *Hippocr. lib. 2. de Diat.*

De

Linaria Angustifolia Flore coeruleo amplo.

LINARIA VALENTINA TRIFOLIA.

Dod. l. 17. c. 24. De *Oly* uyt dit *Zaad* geparst, verzacht allerley *hardigheyd*, en verbeeterd alle *gekrompene Zeenuwen*, ook der zelver *trekking* en *spanning*. Eeven deeze Oly met Rhijnsche Wijn gebruykt, is goed teegens het *Graveel*. Met Roozewater vermengt, verzacht de pijn der *Takken* aan 't Fondament.

CCCIX HOOFDSTUK.

WILD VLASKRUYD.

Namen. Us genoemd in het *Neederlandsch*, word in 't *Latijn* geheeten LINARIA, of LINUM SYLVESTRE: in 't *Hoogduytsch* LEINKRAUT, KROTTENFLACHS, en WILDER FLACHS: in 't *Fransch* LIN SAUVAGE: in het *Italiaansch* LINARIA.

Veele aardige soorten, Hier van zijn mij in haren aart bekend veel aardige en bezienswaardige soorten; namentlijk:

I. LINARIA REPENS CŒRULEA, of *kruypend wild Vlaskruyd met kleyne bleek-blauwe Bloemen.* II. PANNONICA FLORE PALLIDO, of *wild Vlaskruyd uyt Pannonien met een bleeke Bloem.* III. PANNONICA FLORE CŒRULEO, of *uyt Pannonien met een blauwe Bloem.* IV. FLORE PURPUREO, of *met een purpure Bloem.* V. PANNONICA FLORE VARIEGATO, of *Pannonisch wild Vlaskruyd met een bonte twee-verwige Bloem.* VI. ANGUSTIFOLIA FLORE CŒRULEO AMPLO, of *smal-gebladerd wild Vlaskruyd met een schoone, groote, Heemels-blauwe Bloem.* VII. SEDIFOLIA, of *met Bladeren van kleyn Huyslook.* VIII. FLORE LUTEO, of *met een geele Bloem.* IX. AUSTRIACA FLORE ALBO ODORATO, of *Oostenrijks wild Vlaskruyd met een witte welriekende Bloem.* X. VALENTINA TRIFOLIA, of *met een drie-bladerig loof van Valencien.* XI. LUSITANICA, of *uyt Portugal.* XII. CRETICA SEMINE ODORATO, of *uyt Candien, met welriekend Zaad.* XIII. LINARIA SCOPARIA, of *Beezem wild Vlaskruyd*, wijl men in *Italien Beezemen* daar van maakt: anders ook genoemd OSYRIS, of BELVEDERE ITALORUM; om dat het met een vermakelijke groenheyd vercierd zijnde, zeer schoon, *Pyramidens-wijze*, opwast; geevende den aanschouwers een aangename oogenlust. XIV. LINARIA BACCIFERA, of *wild Vlaskruyd met Beziën*; behalven noch meer andere. Niet alle zijn ze van eeven de zelve *Bouwing* en *Waarneeming*. (tot veertien in getal hier voorgesteld.)

Grond. Echter beminnen ze al te zamen een goede, gemeene, zandige, zoo wel een ongemestte als gemestte grond: een opene Lucht, een warme, welgeleegene plaats, en tamelijk veel Water. Geeven teegens de *Winter* rijp *Zaad*, en dan vergaan zommige der genoemde soorten door een weynig koude; te weeten: het LINARIA REPENS CŒRULEA, *kruypend wild Vlaskruyd met een kleyne bleek-blauwe Bloem:* SEDIFOLIA, *met Bladeren van kleyn Huyslook:* VALENTINA TRIFOLIA, *drie-gebladerd wild Vlaskruyd van Valencien*, en LINARIA SCOPARIA, of *wild Vlaskruyd, bequaam om Beezemen van te maken*; 't welk in onze Landen zelden, als met drooge warme *Zomers*, rijp *Zaad* bekomt. Derhalven moeten de gemeldde soorten ieder *Voorjaar*, met een wassende Maan van *April*, op nieuws, niet diep, weer gezayd worden. (Welke maar alleen een jaar,)

Al de andere, namentlijk LINARIA PANNONICA FLORE PALLIDO, *Pannonisch wild Vlaskruyd met een bleeke Bloem:* FLORE CŒRULEO, *met een blauwe Bloem:* FLORE PURPUREO, *met een purpure Bloem:* FLORE VARIEGATO, of *twee-verwige Bloem:* ANGUSTIFOLIA FLORE CŒRULEO AMPLO, *smal-gebladerde, met een groote Heemels-blauwe Bloem:* FLORE LUTEO, *met een geele Bloem:* AUSTRIACA FLORE ALBO ODORATO, *Oostenrijksche met een welriekende witte Bloem*; en LINARIA LUSITANICA, of *Portugalsch wild Vlaskruyd*, vergaan niet zoo haast, maar blijven meerder jaren in 't leeven. (en welke langer duren.) Aanwinning. Konnen reedelijk wel de koude en andere ongeleegentheden der *Winter* uytstaan: geeven ook, bij goeden tijden, jaarlijks genoegzaam rijp *Zaad*; 't welk met de voorgemeldde Maan van *April* in de aarde word gelegt. Hier door konnen ze genoeg *vermeenigvuldigd* worden; en dan noch door hare de grond doorlopende *jonge Scheutjens*, welke men op de zelve genoemde tijd, van de *oude* neemt.

Smal-gebladerd wild Vlaskruyd met een groote Heemels-blauwe Bloem. Het LINARIA ANGUSTIFOLIA FLORE CŒRULEO AMPLO, of *smal-gebladerd wild Vlaskruyd met een groote Heemels-blauwe Bloem*, heeft een zeer teedere, korte, bleek-bruyne, *Wortel*. Geeft uyt de zelve, en ook wel eeven boven de aarde, verscheydene *Scheutjens*, een voet, wat meer of minder hoog, geheel dun, doch gantsch taay en buygzaam, rond, en uyt den blauwen-groen-verwig: aan welke groeyen veele zeer smalle, digt boven malkander gestelde *Bladeren*, nu uyt de eene, dan uyt de andere zijde in het ronde voortkomende; een vinger-breed lang, achter digt aan de *Steel* gehegt, voor spits toegaande, uyt den blauwen-groen: doch aan zommige *Bloemdragende Scheuten* wat grooter, gelijk in de bijgaande FIGUUR te zien is. Van naturen staan ze meer om hoog als neerwaarts gekeerd: in 't midden met geen zichtbare *Adertjens*, maar alleen met een kleyn *Ruggetje* voorzien. (Bladeren.)

Gedaante der Bloemen. Uyt de bovenste *Hert-punten* komen te voorschijn verscheydene bezienswaardige *Bloemen*, rustende op korte zeer dunne *Steeltjens*; de een na de ander opengaande. Zijn ruym een halve Ducaton 't in ronde groot, zich vlak open-doende: zonder eenige reuk. Bestaan uyt vijf zeer schoone Heemels-blauw-verwige *Bladeren*; onder smalst, boven breedst, en daar rond toegaande. Na verloop van vierentwintig uuren vallen ze ter aarden neer; doch ieder dag komen 's morgens weer nieuwe te voorschijn. Deeze laten na ronde, doch als met eenige *Ribbetjens*, en boven op met een scharp *Puntje* vercierde *Huysjens*, gevuld met een langwerpig-rond, bruyn, blinkend *Zaadje*, dat van het *gemeene Vlaskruyd* zeer gelijk. Als dit *Zaad* zijne volkomene rijpheyd heeft bekomen, openen de *Huysjens* zich boven, en scheyden haar in vijf deelen. (Zaadhuysjens en Zaad.)

Drie-gebladerd wild Vlaskruyd van Valencien. Het LINARIA VALENTINA TRIFOLIA, of *drie-gebladerd wild Vlaskruyd*, groeyd uyt een teedere, witverwige *Wortel*, (niet onaangenaam van smaak, doch op 't laatste wat scharp in de Keel) een Maatvoet, wat meer of minder, hoog. Krijgt uyt de zelve zomtijds veele, zomtijds maar twee of drie *Steelen*; dun, rond, bleek-groen, doch onder bij de aarde een weynig purpurachtig. Waar aan de *Bladeren* voortkomen in 't ronde bij drieën, hol en luchtig boven malkander: alhoewel men ook aan zommige weynige *Steelen* zomtijds niet meer dan twee en twee teegens den anderen over ziet zitten. Dikachtig zijn ze, en zacht van aart, gemeenelijk inwendig een weynig hol gesteld: een vinger, wat min of meerder, breed; een lid van een vinger, of wat meer lang; voor in een stomp punt eyndigende; aan de *randen* effen en slegt; niet glad; bleek- of wit-groen van verwe; alleenlijk voorzien met drie *Aderen*, niet wel zichtbaar, maar als in de Huyd inwendig blijvende, op de wijze van *Plantago* of *Weegbree*. In de Mond geknauwt wordende, zijn ze niet onaangenaam van smaak, alhoewel'er een bitterheyd, of viezigheyd bij gaat. (Bladeren.)

Aardige Bloemen. Uyt de bovenste *Toppen* schieten ayrswijze boven malkander de *Bloemen* voort, welke zich van onder de een na de ander openen. Zijn van een wonderlijke gedaante, zeer aardig zittende in 't midden van vijf langwerpige groene *Bladertjens*; matig van grootte, na de gedaante van een *Leeuwen-muyl*, *Helms-wijze* gesteld; wit-verwig, in 't midden geel: boven welke twee witte langwerpige *Bladertjens*, als twee *Ezels-ooren*, haar teegens malkander opsteeken. Hebben

onder

onder een purpurachtig spits punt, op zulks een manier, als men achter aan de *Bloem* van *Consolida Regalis*, of *Ridderspooren* ziet. Na verloop van eenige dagen vallen ze op de aarde neer, nalatende eenige langwerpig-ronde en dikke *Zaadhuysjens*, gesteld in 't midden van vijf kleyne *Bladertjens*; en inwendig gevuld met een zwart-bruyn hoekig *Zaadje*. Zaad.

Wild Vlaskruyd van Candia. Het LINARIA CRETICA SEMINE ODORATO, of *wild Vlaskruyd van Candien*, met een welriekend *Zaad*, zijnde een aangenaam en schoon *Gewas*, bemind een goede zandige aarde, met twee-jarige Paerdemist, en een weynig der verrotte Boombladeren doormengt: een opene, warme, wel ter Zon staande plaats, en matige vochtigheyd. Word met een wassende Maan van *April* in een Pot, niet boven een Stroobreed diep, gezayd; of anderweegen opgekomen zijnde, daar in verplant. Kan gantschelijk geen *koude Herfst-reegenen*, sterke *Winden*, *Mist*, of *Vorst* verdragen. Word derhalven in het begin van *October* gesteld in een plaats binnens huys, daar ze de Lucht kan genieten, tot dat de uytwendige *koude*, of *Vorst*, door de Vensteren dringende, zulks komt te verbieden. Dan moet men ze wel voor de gedachte *Vorst* wachten, zonder haar echter de warmte des vuurs te doen gevoelen, indien het eenigzins voorbij gegaan kan zijn; vermits ze de zelve ongeerne verdraagd. Mag ook niet meer als een of tweemaal, gedurende de gantsche *Winter*, met een weynig lauwgemaakt Reegenwater begoten worden van boven. In 't begin van *April* moet men ze met een zoete Lucht en Reegen weer buyten brengen: dan noch eevenwel haar zorgvuldig wachten voor *koude rijpende nagten*, en schrale zoo *Ooste-* als *Noorde-winden*; teegens de zelve haar wel dekkende. Hoe in de Winter waar te neemen.

Bloemen. Zij geeft, in deeze koude Gewesten, in de eerste *Zomer* blauwe vijf-gebladerde *Bloemen*, uyt de punten harer teedere *Takken* voortkomende, welke nauwelijks een voet hoog opschieten, ook met kleyne, korte, smalle *Bladertjens* omwassen zijn: doch geen volkomen *Zaad*: 't welk echter in 't volgende jaar zijne rijpheyd verkrijgt; zijnde kleyn, zwart, en welriekend. Zaad. Doch de Natuur hier meê zich noch niet voldaan hebbende, drijft uyt het midden der *Steelen* een ander *Zaad* tusschen de *Bladeren* uyt; kleyn, rond, grijs-witverwig, en neerwaarts hangende gelijk een *Druyftrosje*, van een aardige aanschouwing. en noch weer ander Zaad. Het kan in deeze Landen tot geen volkomentheyd geraken, gelijk wel veellicht in heeter Gewesten. Echter kan deeze soort bequaamlijk *aangewonnen* en *vermeenigvuldigd* worden door 't eerst-gemeldde rijpgewordene *Zaad*, op de voorgedachte tijd en Maan gezayd. Aanwinning. Zelden blijven ze in ons Land langer dan twee jaren in 't leeven. Zie hier bij na 't *Hoofdstuk* van PASSERINE, welke *Plant* een meede soort van 't *wild Vlas* is.

KRACHTEN.

Aart. WIld *Vlaskruyd*, of *Linaria*, is warm en vocht van aart.

Durantes lib. Herb. fol. 260. Dod. l. 6. c. 26. In Wijn gekookt, en daar van 's morgens nuchteren een Roemertje gedronken, drijft uyt 't *water der Blaas*; de *Nageboorte*, de *Maandstonden*; en is goed teegens *vergif*, ook voor de gebreeken der *Oogen*. Neemt wech de *vlekken* des *Aangezichts*: verdrijft de *Nieren-*, *Lenden-*, en *Moeder-smerten*; desgelijks de *verstoptheyd* van de *Blaas* en *Nieren*.

Dorsten. hist. Plant. fol. 173. Het uytgeparstte *Zap* der *Bladeren* en *Bloemen* is goed voor de *Roos*, en teegens de *Kanker*, daar meê gewasschen. Ook teegens allerley *heete Gezwellen* des Ligchaams.

CCCX HOOFDSTUK.

PAERLEKRUYD.

IN het *Neederlandsch* niet alleen dus, maar ook van zommige STEENZAAD genoemd. Namen. In 't *Latijn* MILIUM SOLIS, of ook LITHOSPERMUM: in 't *Hoogduytsch* PERLKRAUT, in 't *Fransch* GREMIL, of HERBE AUX PERLES: en in 't *Italiaansch* LITOSPERMO.

Hier van zijn mij in haren aart bekend geworden *drie* onderscheydene soorten, te weeten: Drie onderscheydene soorten.

I. LITHOSPERMUM HORTENSE, *gemeen* of *Hof-Paerlekruyd*. II. REPENS ANCHUSÆ FACIE, of *kruypend Paerlekruyd met een gedaante van Anchusa*. III. LITHOSPERMUM SURRECTUM MINIMUM, of *alderkleynste regt-opstaande Paerlekruyd*. Niet alle zijn ze van de zelve *Bouwing* en *Waarneeming*.

Grond. Eevenwel beminnen ze al te zamen een goede, gemeene, zandige, doch luchtige, wel-gemestte grond; een opene, vrije, bequaam ter Zon geleegene plaats, en tamelijk veel Reegen. Aart. Verdragen *Sneeuw*, *Hagel*, felle *Vorst*, en alle andere ongeleegentheeden der *Winter*, zonder eenige moeylijkheyd. Blijven (doch niet alle) lange jaren in 't leeven, en geeven de meeste tijd volkomen rijp *Zaad*: Zaad. behalven het LITHOSPERMUM REPENS ANCHUSÆ FACIE, of *kruypend Paerlekruyd met een gedaante van Anchusa*; 't welk in deeze Landen wel ieder jaar *bloeyd*, maar noyt eenig rijp *Zaad* bekomt.

Alderkleynste regt-opstaande Paerlekruyd. Het LITHOSPERMUM SURRECTUM MINIMUM, of *alderkleynste regt-opstaande Paerlekruyd*, blijft niet langer dan eene *Zomer* in 't leeven, en vergaat van zelfs, als 't *Zaad* in den *Herfst* rijp geworden is. Word derhalven ieder *Voorjaar*, met een wassende Maan in *April*, op nieuws weer gezayd, niet diep, in een warme plaats. Hier door kan deeze soort, gelijk ook het LITHOSPERMUM HORTENSE, of MILIUM SOLIS, *gemeen Parelkruyd*, alleenlijk *aangewonnen* en *vermeenigvuldigd* worden.

Kruypend Paerlekruyd. Het LITHOSPERMUM REPENS ANCHUSÆ FACIE, of *kruypend Paerlekruyd met een gedaante van Anchusa*, kan men niet anders *vermeerderen*; dan door hare *Scheutjens*, welke men in de aarde legt, en alsze *Wortelen* gekreegen hebben van de *oude* afneemt, en verplant.

KRACHTEN.

HEt *Zaad* van *Paerlekruyd*, of *Milium Solis*, is verwarmende en verdrogende tot in den tweeden graad. *Dod. l. 3. c. 31.*

Twee *Drachmen* van 't zelve gepulveriseert, en met Rhijnsche Wijn ingenomen, drijft af het *Graveel*, en het *water der Blaas*. Is goed teegens de *koude Pis*, en voor de geene die van een *Druypert* gequeld worden; ook voor de *Blaas-smerten*. Met Melk uyt der Vrouwen Borsten gebruykt, helpt zonderling de *Vrouwen in arbeyd* zittende. *Diosc. l. 3. c. 158. Plin. l. 27. c. 11. Gal. l. 8. Simp. fac.*

CCCXI HOOFDSTUK.

ZEEVENGETYDEN-KRUYD.

OP het *Neederlandsch* niet alleen dus, maar ook van veele LOTUSKRUYD genoemd: Verscheydenamen. in 't *Latijn* LOTUS HERBA, LOTUS SATIVUS, en TRIFOLIUM ODORATUM; in het *Hoogduytsch* SIEBENGEZEYTENKRAUT, of korter

SIE-

SIEBENGEZEIT, om dat het, gelijk zommige meenen, *zeevenmaal op eenen dag* zijne bevallijke *renk* veranderd. In 't *Fransch* TREFFLE ODORIFERANT; en in het *Italiaansch* LOTO DOMESTICO.

Hier van zijn mij in haren aart veel aardige veranderlijke soorten bekend geworden; namentlijk:

Veele veranderlijke soorten. I. LOTUS SILIQUOSUS QUADRANGULARIS FLORE RUBRO, of *Zeevengetijdenkruyd met vierhoekige Peulen, en een roode Bloem*, ook geheeten LOTUS TETRAGONOLOBUS. II. SILIQUOSUS QUADRANGULARIS FLORE LUTEO, of *Lotuskruyd met een vierhoekige Peul en geele Bloem.* III. ORNITHOPOIDES, *sive* FLORE LUTEO SILIQUA ORNITHOPODII, of *met een geele Bloem, en Peul als een Vogelvoet.* IV. VESICARIUS HISPANICUS, of *Spaansch Lotuskruyd met Blaasjens.* V. SILIQUOSUS CORONATUS MARINUS, of *gekroond Zee-Lotuskruyd.* VI. SILIQUOSUS CORONATUS PALUSTRIS LUSITANICUS, of *Portugalsch gekroond Lotuskruyd met Peulen, groeyende in Waterachtige plaatzen.* VII. SEGETUM FLORE LUTEO GLOBOSO, of *Lotuskruyd wassende in 't Koorn, met een ronde, geele, Knops-wijze Bloem.* VIII. PRATENSIS SILIQUOSUS, of *met Peultjens, voortkomende in Gras-velden.* IX. BARBARIÆ FRUTEX DALECHAMPII, of *Heesterachtig Lotuskruyd uyt Barbaryen*, geteekend van JACOBUS DALECHAMPIUS. X. LOTUS FRUTEX ELEGANS INCANUS, of *Zeevengetijden struvel-kruyd met aardige ruyge Bladeren*; en dan noch meer andere. Niet alle zijn ze van de zelve *Bouwing* en *Waarneeming.* (tot tien in getal hier voorgesteld.)

Grond, en Plaats. Echter beminnen ze al te zamen een goede, zandige, gemeene, en met twee-jarige Paerdemist tamelijk voorziene grond: een opene, warme, wel ter Zon geleegene plaats, en matige vochtigheyd. Geeven in den *Herfst* gemeenelijk volkomen *Zaad.*

Welke soorten maar al leen eene Zomer leeven. Het LOTUS SATIVUS, of *gemeen tam Zeevengetijdenkruyd*: SILOQUOSUS QUADRANGULARIS FLORE RUBRO, *met vierhoekige Peulen en een roode Bloem*: SILOQUOSUS CORONATUS MARINUS, of *gekroond Zee-Lotuskruyd*: SILIQUA ORNITHOPODII, *met Peulen van Vogelvoet*: VESICARIUS HISPANICUS, *uyt Spaanje met Blaasjens*; en LOTUS SEGETUM FLORE LUTEO GLOBOSO, of *in 't Koorn wassende Zeevengetijdenkruyd met een ronde geele, Knops-wijze Bloem*, blijven niet meer dan eene *Zomer* in 't leeven. Geeven, bij goede tijden, teegens de *Winter*, rijp *Zaad*, en versterven daar meê. Worden derhalven ieder *Voorjaar* in *April*, met een wassende Maan, weer op nieuws gezayd, niet diep in de aarde, en deezer wijs *vermeenigvuldigd.*

Zeevengetijdenkruyd in 't Koorn wassende. Het laatst-genoemde *Zeevengetijdenkruyd, in 't Koorn wassende*, schiet zelden meer dan een voet hoogte boven de aarde op; verdeeld zich echter in veele bleekgroene ronde *Zijde-takjens*; waar aan veele *Bladeren* voortkomen, nu uyt de eene, dan uyt de andere zijde, niet hoog boven malkander; rustende op korte *Steeltjens*, en in drieën gesteld, op de wijze der andere soorten.

Bloemen. Tusschen de zelve komen te voorschijn de *Bloemtrossen*, tamelijk groot, veel in getal, en gevoegd op korte *Steeltjens*, van een aardige aanschouwing.

Andere, langer durende soorten. Het LOTUS SILIQUOSUS QUADRANGULARIS FLORE LUTEO, *Zeevengetijdenkruyd met een geele Bloem en vierhoekige Peultjens*: SILIQUOSUS CORONATUS PALUSTRIS LUSITANICUS, of *Portugalsch Lotuskruyd, wassende in waterachtige plaatzen*, *met een Kroonswijze gestelde Bloem* en *Zaadpeulen*: BARBARIÆ FRUTEX DALECHAMPII, of *Heesterachtig Lotuskruyd uyt Barbaryen*, beschreeven van den hoog-geleerden *Dalechampius*; en LOTUS FRUTEX ELEGANS INCANUS, of *Zeevengetijden struvelkruyd met zeer schoone ruyge Bladeren*, vergaan niet zoo haast, maar blijven eenige jaren in 't leeven.

Heesterachtig Lotuskruyd uyt Barbaryen. Het *Heesterachtig Lotuskruyd uyt Barbaryen*, beschreeven van *Dalechampius*, groeyd in deeze Landen op tot de hoogte van derdehalve, ook wel drie voeten. Heeft onder al de andere soorten de sterkste en breedste *Bladeren*, *Herts-wijze* gesteld, voor breed-rond, en onder smal toegaande; uyt den groenen blauw-verwig. Krijgt, als de kleyne *Bloemtjens* vergaan zijn, veele korte bij malkander gevoegde *Zaad-peultjens.*

Zeevengetijden struvelkruyd met ruyge Bladeren. Het *Zeevengetijden struvelkruyd met schoone ruyge Bladeren*, bekomt in onze Gewesten nauwelijks de hoogte van twee voeten. De *Bladeren* zitten veelvoudig in getal aan hare *Steeltjens.* Zijn een weynig blinkende, smal en langwerpig; voor voorzien met een kleyn *puntje*, als een *doorntje.* Hare *Bloemen* komen veel grooter, als die van de voorgaande, te voorschijn, in 't bovenste van hare meenigvuldig-verdeelde, ronde en ruyge *Steeltjens*, uyt gantsch ruyge en langwerpige *Knopjens.*

Hoedanig waar te neemen in de Winter. Deeze nu gemeldde soorten buyten staande, verdragen ongeerne felle *Vorst*, en diergelijke ongeleegentheeden der *Winter.* Moeten derhalven, in Potten geplant, en in *October* voor veel *koude Herfstreegenen* gewagt geweest zijnde, binnens huys worden gebragt, op een luchtige plaats, waar in niet als bij harde *Vorst* door een Kagchel word gevuurd. Gedurende dien tijd moet men ze slegts met een weynig lauw Reegenwater van boven begieten, en in 't begin van *April*, met een aangename Lucht en Reegen, weer buyten stellen. Dikmaal geeven ze volkomen *Zaad*: 't welk dan, met een wassende Maan van *April* of *May*, de aarde word aanbevolen, niet boven een stroobreed diepte gelegt. (Aanwinning.) Hier door kan men deeze soort *vermeenigvuldigen*; en dan ook noch door langzaam-aangewassene *jongen*; die men met de gemeldde *Aprilsche* Maan van de *oude* neemt, en verplantt.

Zeevengetijdenkruyd met vierhoekige Peulen, en geele Bloemen. Het LOTUS QUADRANGULARIS, . of TETRAGONOLOBUS FLORE LUTEO, laat zich ook wel door hare *Scheutjens vermeenigvuldigen*, als men die met een volle Maan van *May* of *Junius* afsnijd, in een Pot steekt, zes weeken lang op een donkere plaats steld, en zomtijds met Reegenwater van boven begiet. Want dan krijgen ze *Wortelen*, en groeyen voort. Dit heeft mij de ervarentheyd geleerd, doe ik niet meer als een kleyn en slecht *Plantje* van deeze soort had over behouden, en derhalven door de nood gedwongen wierd, een proef hier van te neemen. (Aanwinning.)

Zeevengetijden struvelkruyd. Het LOTUS ELEGANS FRUTEX INCANUS is 't teederste van alle, waarom men'er ook in de *Herfst* en *Winter* zeer nauw acht op moet neemen, zonder daar ontrent iets te verzuymen.

KRACHTEN.

ZEevengetijdenkruyd, of *Lotus sativus*, is van aart tusschen koud en warm; daar beneevens een weynig verdrogende en verteerende. (*Galen. l. 7. Simp.*)

De *Bladeren* en 't *Zaad* in Wijn gekookt, en daar van gedronken, doed *wateren*; neemt wech de *brand van de Blaas*; de *opstijging van de Moeder*, en der zelver *smerten*; ook van alle andere *Leeden.* Is goed voor een eerst beginnende *Waterzucht*; de *derdedaagsche Koorts*, en de *beeten der giftige Dieren.* (*Lonic. hist. Pl. fol. 134.*)

De *Bladeren*, *Bloemen*, en 't *Zaad* in Edik en Honig gekookt: dan daar van een Roemertje ingenomen, word gepreezen teegens *vergif.*

Het *Zap* deezer *Bladeren* met Honig vermengt, verdrijft de *vlekken der Oogen*; doed de *Vliezen* en *Wolken* vergaan, daar in gedaan zijnde, en maakt een helder *Gezicht.* (*Fuchs. lib. Pl. c. 287. Diosc. l. 4. c. 111.*)

De *Oly*, waar in de *Bloemen* en *Bladeren* geweykt of geinfondeert zijn geweest, is dienstig voor alle *varssche Wonden*; *Breuken* of *Gescheurtheyd*; *Gezwellen* aan 't Fondament, en *verstuykte Leeden.* Versterkt zonderling de *Zeenuwen*: verzacht de harde en koude *gezwellen*; vermits ze verteerd, verzoet, en verdrijft. (*Camerar. l. 3. c. 45.*)

CCCXII HOOFDSTUK.

MALLOOTE.

Namen. Iet alleen in het *Neederlandsch* dus, maar ook van veele MELILOTE genoemd: in het *Latijn* MELILOTUS: in het *Hoogduytsch* GROSSER STEINKLEE, of BARENKLEE: in 't *Fransch* MELOT; en in het *Italiaansch* MELILOTO.

Veele veranderlijke soorten. Hier van zijn mij in haren aart deeze veranderlijke soorten kenbaar geworden.

I. MELILOTUS OFFICINARUM VULGARIS FLORE LUTEO, of *gemeene Malloote met een geele Bloem*, gebruykelijk in de winkelen der Apotheekeren. II. FLORE ALBO, of *met een witte Bloem*. III. ITALICUS MAXIMUS, of *aldergrootste Italiaansche Melilote*. IV. ITALICUS SILIQUOSUS, of *Peul-dragende Italiaansche Melilote*. V. ANNUUS ODORATISSIMUS LUSITANICUS, of *zeer welriekende Portugalsche Mallote*. VI. INODORUS SUPINUS LUSITANICUS, of *leggende Portugalsche Melilote zonder eenige reuk*. VII. MELILOTUS SYLVESTRIS, of *wilde Mallote*; en dan noch meer andere. Niet alle zijn ze van de zelve *Bouwing* en *Waarneeming*.

Grond. Zij beminnen een goede, zandige, wel-gemestte grond: een luchtige, vrije, genoegzaam ter Zon staande plaats, en matige vochtigheyd. Geeven in den *Herfst* volkomen *Zaad*, en worden dan door een kleyne *Rijp* van 't leeven beroofd, of vergaan van zelfs; vermits ze niet langer dan eene *Zomer* konnen duren. Worden derhalven ieder *Voorjaar*, met een wassende Maan van *April*, weer *aangewonnen* door het gedachte *Zaad*, niet meer dan een stroobreedte diep in de aarde gelegt.

Aanwinning.

Gemeene Malloote. Het MELILOTUS OFFICINARUM FLORE LUTEO, ET ALBO, of *geele, en witte Melilote*, in alle Apotheeken gebruykelijk, vergaan niet in 't eerste jaar, maar in 't tweede, na dat ze volkomen rijp *Zaad* hebben gegeeven. Verdragen ook in de *Winter* sterke *Vorst*, en allerley andere ongeleegentheeden des tijds zonder eenige schade.

Aanwinning. Het *Zaad* word met de zelve *Aprilsche* Maan, als boven, gezayd; en hier door konnen ze alleenlijk *vermeenigvuldigd* worden.

KRACHTEN.

Averr. lib. Simp. cap. 42. Gal. lib. 7. Med. Simp. fac. Camerar. l. 3. c. 45. *Malloote*, of *Melilote*, is verwarmende en verdrogende in den eersten graad; daarbeneevens een weynig te zamentrekkende, zuyverende, scheydende, verteerende, en rijp makende van aart.

De *Bladeren* en *Bloemen* in Wijn gekookt, en daar van een Roemertje gedronken, verzacht de *smerte der Nieren*, en andere *inwendige Lighaams deelen*. Drijft het *water der Blaas* voort; ook 't *Graveel*; en maakt *rijp de Fluymen* op de *Borst*.

Trag. l. 2. c. 3. Dod. l. 19. c. 10. Het uytgeparstte *Zap* in de *Oogen* gedaan, maakt een *helder Gezicht*. Doed ook scheyden en verteeren de *Vliezen* en *Schellen der Oogen*.

Het zelve *Zap* vermengt met Edik en Roozen-oly, verdrijft de *Hoofdpijn*, daar meê bestreeken zijnde. Met zoete Wijn gemengt, en in de *Ooren* gedaan, neemt'er de pijn van wech.

Ruell. l. 3. c. 35. De gedroogde *Bloemen* gestoten, dan met Wijn en Galnooten vermengt, geneest de *quade Schurftheyd des Hoofds*, daar op gestreeken.

Diosc. l. 3. c. 48. De *Bloemen* met Rozijnen in Wijn gezoden, en op allerley *gezwellen* gelegt, inzonderheyd op die der *heymelijke Leeden*, verzachten de zelve.

Rasis lib. Simp. cap. 28. Daar van een Plaaster gemaakt, en opgelegt, vermorwd ook alle *hardigheyd*.

Deeze geheele *Plant* gedroogt, en de *Paerden te eeten* gegeeven, verstrekt haar tot een aangenaam voedzel, en maakt haar vet.

CCCXIII HOOFDSTUK.

KLEYN MAANKRUYD.

 En kleyn en aardig *Gewas*, dus in 't *Neederlandsch* genoemt: in 't *Latijn* LUNARIA, en LUNARIA BOTRYTIS, om dat het in 't midden uyt geeft een kleyn *Steeltje*, kluchtig vercierd met veele *Druyfs-wijze Knopjens*, gelijk het *Botrijskruyd*: in het *Hoogduytsch* MONDKRAUT, of ook MONDRAUTE: in het *Fransch* TAURE, of LUNAIRE: in het *Italiaansch* LUNARIA DEL GRAPPOLO, of MINORE. Verscheyde namen.

Hier van zijn mij in haren aart bekend *twee* veranderlijke soorten; te weeten: Twee soorten.

I. LUNARIA BOTRYTIS MAJOR RAMOSA, of *groot getakt Maankruyd, met veele Druyfs-wijze gestelde Knopjens*. II. LUNARIA BOTRYTIS MINOR, of *kleyn Maankruyd, ook met Knopjens, Druyfs-wijze gesteld*. Beyde zijn ze van eeven de zelve *Bouwing* en *Waarneeming*.

Zij beminnen uyt eygener aart een goede, zandige, luchtige, met een weynig twee-jarige, kleyn-gewreevene, tot aarde gewordene Paerdemist, en het Mol van verrotte Boombladeren genoegzaam doormengde grond: een opene, luchtige, wel-geleegene plaats, en niet te veel Reegen. Verdragen in onze Landen ongeerne veel *scharpe*, *bijtende*, *Sneeuwige vochtigheyd*, en sterke *Vorst*. Moeten derhalven, in een Pot geplant zijnde, in *October* binnens huys gebragt worden, op een luchtige bequame plaats, waar in gantsch niet, of alleen bij harde *Vorst*, word gevuurd: gedurende deeze tijd met zeer weynig Reegenwater onderhouden; en in 't laatste van *Maert*, of 't begin van *April*, weer buyten gesteld zijn. Grond, en plaats. Hoe waar te neemen.

Krijgen hier noyt eenig rijp *Zaad*. Worden echter *aangewonnen* en *vermeenigvuldigd* door hare jonge aangewassene *Uytloopzelen*. Verhezen midden in de *Zomer* hare *Bladertjens*: op welke tijd zij opgenomen, van hare nieuw-aangewassene *Worteltjens* ontbloot, maar terstond weer ingezet mogen worden. Doch dan moet men ze bewaren voor de hitte der Zon; en tot in 't laatst van *Augustus* stellen op een donkerachtige plaats. Daarenboven moet men haar wagten voor veele *Herfstreegenen*: zoo schieten ze weer uyt, en maken 't volgende jaar, in 't laatste van *April*, of het begin van *May*, nieuw *Loof*. Aanwinning.

Het LUNARIA BOTRYTIS MAJOR RAMOSA, of *getakt Maankruyd met veele Druyfs-wijze gestelde Knopjens*, van zommige in het *Hoogduytsch* ook genoemd WIDERTHON, schiet zelden hooger op dan een hand lengte. Heeft omtrent een handbreed lange, een stroo dikke, onder spits toegaande, zwartachtige, van binnen geel-verwige *Wortel*, bestaande uyt te zamenhangende *Veezelworteltjens*; in de Mond gekauwd wordende, van geen zonderlinge smaak. Uyt de zelve schieten in 't begin van *May* bezienswaardige *Bladertjens*, rustende op *Steeltjens*, twee vinger-leeden, wat meer of minder, lang, dikachtig, en vol *Zap*; gescheyden in verscheydene deelen, of *Takjens*, gemeenelijk regt teegens over malkander gesteld: welke al weer verdeeld zijn in veele kleyne deelen: aan hare randen hier en daar een weynig ingesneeden. De onderste, eerst uyt de *Wortel* voortkomende, zijn de grootste, de bovenste de kleynste en teederste. De verwe is donker-groen, met eenige bleekheyd vermengt. Groot getakt Maankruyd, met veele Druyfswijze gestelde Knopjens. Wortel. Steelen. Bladeren.

LVNARIA CHYMISTARVM.
Lunaria Botrytis Major Ramosa.

mengt. Zijn in 't midden, en van alle punten, met eenige teedere *Adertjens* doorlopen: dikachtig van aart; inwendig vochtig. De bovenste teederste geeven zich op verre na zoo breed niet uyt als de onderste; zijn ook niet zoo groen-verwig, maar als met een korte bleeke *ruygheyd* omvangen.

Bloem-steelen metKnopjens, doch zonder Bloemen. In de Maand van *Junius* komen tusschen de zelve in 't midden uyt de *Wortel* een, twee, of ook wel zomtijds, na geleegentheyd van de grootte en sterkte des *Wortels*, drie *Steelen* t'effens te voorschijn, zijnde zes vingeren breed, wat meer of minder hoog; ontrent rond; een stroo, en wat meerder, dik, inwendig Zappig; uytwendig bekleed met een aangename groenheyd; en boven verdeeld in verscheydene *hayrachtige Zijde-takjens*, nu uyt de eene, dan uyt de andere zijde boven malkander voortkomende: beladen met veele kleyne, ronde, aardige *Knopjens*, *Druyfs-wijze*; doch zonder eenige andere *Bloemen*, of *Zaad*: welke naderhand verslauwende, in haar zelven vergaan.

KRACHTEN.

Matth. l. 3. c. 135. Kleyn *Maankruyd*, of LUNARIA BOTRYTIS, is koud en droog; ook een weynig te zamentrekkende, zuyverende, en heelende van aart.

Lobel l. 1. fol. 984. Durantes lib. Herb. fol. 267. Camerar. l. 3. c. 103. Gedroogt, gepulveriseert, en daar van een *Drachma* met Wijn of eenig ander Nat ingenomen; of ook wel in Wijn gekookt, en daar van gedronken, is zeer goed voor de *verstuykte* en *verrukte Leeden*; voor alle *in-* en *uytwendige Wonden*, *quade Zweeringen*, en de *Gescheurtheyd*: voor de *Leeverzuchtige*; voor die *Bloed spouwen*, en voor die een *Druypert* hebben.

Dod. l. 5. c. 22. Het zelve *Poeder* met roode Wijn te drinken gegeeven, is dienstig voor de *roode-* en *witte Vloeden der Vrouwen*; desgelijks teegens de *Bloedgang*, of *roode Loop*.

De *Bladeren* groen gestoten, en alzoo gelegt op *Wonden*, *opene Gaten*, en andere *Zweeringen*, geneezen de zelve.

Zeldzaamheyd aan de Beesten. Het *Zaad*, of de *Knopjens* deezer *Plant*, worden van zommige voor *vergiftig* gehouden; zoo dat de *Koeyen* en *Paerden*, daar van eetende, *sterven*. Doch als men haar straks daar op de *Bladeren* te eeten geeft, zoo word deeze quaadaardigheyd terstond wechgenomen, en de Beesten behouden haar leeven.

CCCXIV HOOFDSTUK.

MAANKRUYD der CHYMISTEN.

Namen. Ook, gelijk het voorgaande, een kleyn en aardig *Gewas*. Word in 't *Neederlandsch* dus genoemd. In 't *Latijn* LUNARIA CHYMICORUM: in 't *Hoogduytsch* MONDKRAUT VON DIE CHYMISTEN: in het *Fransch* LUNAIRE DE CHEMISTES; en in 't *Italiaansch* LUNARIA DI ALCHIMISTI.

Grond, en Plaats. Bemind uyt eygener aart een geheel zandige, goede aarde, met een weynig een-jarige Paerdemist doormengt: een opene, vrije, warme plaats, en matige vochtigheyd in de *Zomertijd*. Verdraagt ongeerne felle *Vorst* in deeze Gewesten.

Hoe in de Winter waar te neemen. Moet derhalven, in een Pot geplant zijnde, in *October* binnens huys worden gebragt, op een luchtige plaats, zonder of met Vuur: gedurende de *Winter* onderhouden met een weynig lauwgemaakt Reegenwater, vermits ze in dien tijd door een weynig te veel lichtelijk zou aangestoken worden, en verrotten. Niet voor half *April* mag men ze weer buyten de Zonnestralen voorstellen, met een aangenamene zachte Reegen.

In deeze koude Landen word ze *aangewonnen*, niet alleen door haar *Zaad*, wanneer 't zijne rijpheyd mogt bekomen ('t welk hier zelden gebeurd, ten zij bij heete *Voorjaren*) met een wassende Maan van *April* in een Pot gelegt, gevuld met goede zandige aarde, zonder eenige Mist, ontrent een kleyne vingerbreed diep; maar ook door eenige weynige *jonge Scheutjens*, met langheyd van tijd voortkomende. Welke men, als ze bequaam zijn, niet de gemeldde *Aprilsche* Maan afneemt en verplant. Aanwinning.

Dit bezienswaardig en teeder *Gewas* heeft in onze koude Gewesten een dikke, ronde, een vinger of daar ontrent lang zijnde *Wortel*, met eenige kleyne en weynige hol van malkander gestelde *Veezelen* voorzien; onder wat dunner toelopende, inwendig wit, van buyten bleek-bruyn van verwe; rondom met veel (zomtijds meer als twintig) kleyne, ronde *Knobbeltjens*, ontrent eeven verre ordentlijk van den anderen gesteld, begaafd. Gedaante der Wortel.

Uyt de zelve komen voort, in 't begin van *May*, of in laatste van *April*, niet meer dan twee kleyne *Bladertjens*, ieder twee vingerleeden, wat meer of minder, lang; een halve vinger of wat meer breed, in 't midden op 't breedste; voor en onder aan de *Wortel* in een verminderend stomp punt eyndigende. Rusten op geene *Steeltjens*, maar spruyten zonder de zelve als uyt de *Wortel*; doch eeven boven de aarde zich verheffende. Zijn aan de randen niet *gezaagd*, maar effen en slegt; in 't midden voorzien met een regt-doorlopende groote *Ader*; waar uyt verscheydene kleyne, ter zijden uytvloeyende, voortschieten: boven, na de Zon gekeerd, begaafd met een zeer bevallijke uyt den groenen bleek-blauw blinkende couleur, doch van onder bleeker. Waar uyt niet meer dan twee kleyne Bladertjens voortkomen. Hare gestalte.

Uyt welker midden opschiet een eenig *Steeltje*, zoo lang als de middenste vinger, wat meer of min; onder een stroo dik, doch na boven wat dunner; rond, gantsch ruyg; vercierd met een schoone, wat blinkende, aangename bleek-purpure verwe. Op des zelven bovenste punt ziet men een eenige *Bloem*; niet groot; ook niet aan de rand gesneeden, maar zich boven in 't ronde openende, geheel hol van binnen; niet qualijk vertoonende de gedaante van een *Kopje*, of *Beekertje*; vercierd met een verwonderens-waardige, schoone, blinkende, donker-blauwe verwe; waar onder eenige als zwart-donker-blauwe *streepen* doorlopen. Als ze zommige dagen open gestaan heeft, vergaat ze in haar zelven, en valt af; nalatende een ronde, doch ook zomtijds wat gehoekte *Knop*, eerst uyt den bruynen groenachtig-, daar na blinkend bleek-blauw, voorzien met eenige donker-blauwe *streepen*, eeven gelijk de *Bloemen*, doch sterker; ontrent op de wijze en na de gedaante van het HERBA PARIS, of *Wolfs-bezie*. Zomtijds is ze met *Zaad* gevuld. Bloemsteeltje. En eenige Bloemen. Zaad-knop, en Zaad.

KRACHTEN.

Deeze aardige *Plant*, uyt eygener aart groeyende op zommige Bergen in *Hongaryen* en *Boheemen*, waar van het *Zaad* mij uyt *Weenen* is toegezonden geweest door den Ed. Heer N. WHYDERHOUT, word van eenige *curieuze Chymisten* in die Gewesten gebruykt, om van *Quikzilver goed*, *vast Zilver* te maken; en heeft ter dier oorzaak de gemeldde naam bekomen. Gebruyk, om van Quikzilver Zilver te maken.

CCCXV. HOOFDSTUK.

VYGEBOON.

Namen.

DUs in het *Neederlandſch* genoemd, word in het *Latijn* geheeten LUPINUS, en daar van daan ook wel in onze Taal LUPINEN: in het *Hoogduytſch* FEIGBOHNEN: in het *Franſch* LUPINS; en in 't *Italiaanſch* LUPINO.

Zesderley ſoorten.

Hier van zijn mij in haren aart bekend geworden *zes* ſoorten; namentlijk:

Aanmerkelijkheyd van de Bloemen der eerſte ſoort.

I. LUPINUS MAJOR LATIFOLIUS CŒRULEO FLORE ET PURPUREO VARIEGATO, of *groote breedbladerige Vijgeboon met een blauwe en purpur-bonte Bloem:* welke, eenige dagen open geſtaan hebbende, hare purpur-roode ſtreep gantſchelijk verlieſt, en te eenemaal veranderd in een aangename witheyd, zonder verderving: zoo dat op eene *Steel* boven malkander te gelijk gezien worden met een zonderling vermaak, zoo wel *blauw en wit*, als *blauw en purpurbonte Bloemen.* II. LATIFOLIUS CŒRULEUS MEDIUS, of *middelbaar breed-bladerige Vijgeboon met een blauwe Bloem.* III. MINOR CŒRULEUS ANGUSTIFOLIUS, of *kleyne blauwe Vijgeboon met ſmalle Bladeren*; ook genoemd LUPINUS SYLVESTRIS, of *Wilde Vijgeboon.* IV. FLORE CARNEO PURPURASCENTE, of *Vijgeboon met een donkere lijfverwige couleur.* V. FLORE ALBO, of *met een witte Bloem.* VI. LUPINUS FLORE LUTEO ODORATO, of *Vijgeboon met een geele welriekende Bloem.* Alle zijn ze van eeven de zelve *Bouwing* en *Waarneeming.*

Grond.

Zij beminnen een goede, gemeene, zandige, weynig gemeſtte grond; een opene lucht: een warme, wel-geleegene plaats; en matige vochtigheyd. Blijven niet langer dan eene *Zomer* in 't leeven. Geeven voor de *Winter* volkomen rijp *Zaad*, en vergaan dan van zelfs. (Zaad.)

Aanwinning

Moeten derhalven in ieder *Voorjaar*, met een waſſende Maan van *Maert* of *April*, weer op nieuws zijn gelegt in een varſch-omgeſmeetene aarde, niet boven een halve vinger breed diep. Deezer wijs konnen ze alleenlijk *vermeenigvuldigd* worden.

KRACHTEN.

Gal. lib. Simp. 6.

DE *Vruchten* van *Vijgeboonen*, of *Lupinen*, zijn warm en droog in den tweeden graad; ook verdeelende, verteerende, dunmakende, en afvagende van aart; doch onbequaam om ter ſpijs te gebruyken, vermits ze zwaar te verteeren vallen, en grof bloed veroorzaken.

Apulej. hiſt. Plant. cap. 110. Dioſc. l. 2. c. 132.

De *Lupinen* geſtoten, en de kinderen, 's morgens noch nuchteren, op de Navel gelegt, of met Honig ingenomen; of ook in Wijn gezoden, en nuchteren daar van gedronken, is een dienſtig middel, om de *Wormen* te dooden, en uyt te drijven.

Averr. lib. Simp. c. 39.

Het zelve *Poeder*, of *Meel*, is goed teegens de *Wratten*; ook voor de *Speenen* of *Takken* aan 't Fondament, daar op geſtroyd zijnde. Met Meel van Garſtenmout en Water vermengt, verzacht allerley *Gezwellen* en *Apoſtematien*; daar opgelegt. Op de *peſtilentiale Karbonkelen* gedaan, als men 't met Edik vermengt heeft, doed de zelve uytbreeken.

Plin. l. 22. c. 25.

Het zelve *Meel* in Water en Edik, of ook met wat Honig gekookt, en op *blauwgeſlagene Plekken*, *Klieren*, en andere harde *Gezwellen* gelegt, doed de zelve ſcheyden, verteeren. en vergaan.

Trag. l. 2. c. 15 Dorſten. hiſt. Simp. fol. 176.

Lupinen in Wijn gezoden, en daar meê dagelijks gewaſſchen, maakt een *ſchoon* en *klaar Aangezicht*; neemt'er alle *vlekken*, *puyſten*, en *Zomerſproetelen* van wech: deſgelijks van de huyd alle *Schurftheyd*, *quade Zeeren*, *ſprenkt Vuur*, en diergelijke onreynigheeden.

Het Water, gediſtilleert van de *Bloemen*, vermag eeven 't zelve.

CCCXVI HOOFDSTUK.

WOUWE.

Namen.

VAn al de ingezeetenen der *Neederlanden* dus genoemd, word in het *Latijn* geheeten LUTUM HERBA; LUTEA, of LUTEOLA: in 't *Hoogduytſch* STREICHKRAUT.

Twee ſoorten.

Hier van zijn mij in haren aart bekend *twee* onderſcheydene ſoorten; namentlijk:

I. LUTEA VULGARIS, of *gemeene Wouw.* II. LUTEOLA CANNABINOIDES CRETICA, of *geel-verwige Wouw van Candien, met een gedaante van Hennip.* Beyde zijn ze niet van de zelve *Bouwing* en *Waarneeming.*

Grond, en plaats.

Zij beminnen een gemeene, goede, zandige, matig, en ook met twee-jarige Paerdemiſt wel voorziene grond: een opene lucht; welgeleegene warme plaats, en tamelijk veel Water. Konnen redelijk wel felle *koude*, en alle andere ongeleegentheeden des tijds uytſtaan.

Gemeene Wouw.

Het LUTUM HERBA, of *gemeene Wouw*, blijft niet meer dan twee *Zomers* in 't leeven. Geeft in 't tweede jaar rijp *Zaad*, en vergaat daar meê. Moet derhalven ieder *Voorjaar*, of ten minſten om 't tweede, door 't zelve *Zaad*, niet diep in de aarde gelegt, weer vernieuwd worden. Dikmaal komt het, door 't uytgevallene, genoeg van zelfs op. Alleen hier door kan men ze *aanwinnen.*

Geel-verwige Wouw van Candia. Wortel. Steelen.

Het LUTEOLA CANNABIOIDES CRETICA, of *geel-verwige Wouw van Candia, met een gedaante van Hennip*, geeft uyt hare een vinger of duym dikke, zoo wel in- als uytwendig geel-verwige *Wortel* (verdeeld, rond, ſterk, met veele kleyne knobbeltjens voorzien, met een geelachtig *Zap* begaafd, en zeer bitter van ſmaak) verſcheydene *Steelen*, vier, ook wel vijf voeten hoog opſchietende; eerſt groen-blinkende, maar daar na geelachtig wordende; van een aangename aanſchouwing, gemeenelijk een vinger dik, en met veele *ſtreepen* voorzien. Waar aan rondom, op de wijze van *Hennip*, veele ſchoone Bladeren groeyen; nu uyt de eene, dan uyt de andere zijde, boven malkander. Zijn een hand, wat meer of minder lang; vijf, zes, en zeeven vingeren breed; in zeeven, en ook neegen *deelen*, diep en aardig *geſneeden:* waar van men de onderſte vier tot aan de regt-doorgaande *Steel* als van den anderen geſcheyden ziet: zomtijds regt teegens over malkander, doch wel meeſt d'een een weynig boven de ander zittende: waar teegens de bovenſte onder als gevleugeld (op de wijze van het THAPSIA MAJOR LATIFOLIA, *groot breed-bladerig Thapſia*, of ook van 't CENTAURIUM MAJUS ALPINUS FLORE LUTEO, of *groot Berg-Santorie met een geele Bloem*) aan malkander vaſt houden: zijnde niet alle eeven groot, maar aan de eene of de andere zijde kleyner; voor altijd in een uytlopende, 't welk gemeenelijk 't grootſte van allen is; en doorgaans met twee hoeken, ook eenige wel drie of vier, ingeſneeden; alle echter in een zeer ſpits en langachtig punt eyndigende; rondom met kleyne en groote, eevenwel ſubtyle *Tandjens* cierlijk gezaagd: teeder en zacht van aart: boven helder groenverwig, lichtelijk geel wordende, en zonder eenige glantſch, onder veel lichter, en van naturen blinkende. Ieder deel is begaafd met een *Adertje*; niet regt in 't midden, maar doorgaans eenzijdig zittende, gelijk men ziet in het HELLEBORUS NIGER TRIFOLIATUS, of *zwarte drie-gebladerde Nieswortel:* waar uyt zeer veêle (Gedaante en ſtelling der Bladeren.)

kleyne

Tab. 73.

LUTEOLA CANNABINOIDES CRETICA.

kleyne teedere, geheel boven krom ter zijden uytlopende, voortschieten. De smaak deezer *Bladeren*, als menze in de Mond knauwd, is bitter. Rusten op heldere, of bleek-blinkende *Steeltjens*, gemeenelijk opwaarts gekeerd; boven met een kleyn *geutje* plat, onder rond, ontrent twee of drie vingerbreed lang.

Gestalte der Bloemtjens. Tusschen de zelve, in het bovenste, of de top der *Steelen*, vertoonen zich (op de wijze van CANNABIS of *Hennip*) veele korte, *Ayrs-wijze* te zaam-gevoegde *Bloemtjens* (indien menze dien naam mag geeven), en tusschen de zelve ook smalle teedere *Bladertjens*. Eerst zijn ze groen; maar worden daar na geel. Bestaan uyt zeeven, agt, en neegen groene *Knopjens*, of *Afhangzeltjens*, een stroobreed, wat min of meer, lang; ontrent vierkant, in 't midden voorzien met een inwendig *Streepje*. Een lange tijd blijven ze hangen; en eyndelijk geel geworden zijnde, vallen ze neer, zonder in deeze Gewesten eenig *Zaad* na te laten.

Langdurigheyd. Deeze soort vergaat niet haast, maar blijft veele jaren in 't leeven. Wil in de *Winter* op hare *Wortel* met Run bedekt zijn; vermits ze zomtijds door de *Vorst* wel beschadigd word. Is derhalven niet quaad, dat men altijd iets daar van in een Pot binnens huys beware teegens de aankomst der *Wintertijd*.

Aanwinning. Schoon ze geen *Zaad* geeft, zoo kan men ze echter in onze Landen *aanwinnen* door hare aangegroeyde *Wortelen*; welke men met een wassende Maan in *April* van de *oude* afneemt, en verplant.

KRACHTEN.

Gebruyk. WOuw, of *Luteola*, heeft in de *Geneestkonst* tot noch toe geen gebruyk of nuttigheyd gehad. Is alleen dienstig voor de *Verwers*, om aan de Wolle, ook Linne-lakenen, een geele, Goud-geele, ook groene verwe te geeven.

CCCXVII HOOFDSTUK.

HOPPE.

Namen. BY veele zoo wel bekend, als gedurig gebruykelijk. Word in het *Neederlandsch* gemeenelijk dus, of ook HOPPEKRUYD genoemd. In het *Latijn* geheeten LUPULUS: in het *Hoogduytsch* HOPFFEN: in het *Fransch* HOUBLON: en in het *Italiaansch* LUPOLO, of ook BRUSCANDOLA.

Twee soorten. Hier van zijn mij in haren aart *twee* bijzondere soorten bekend, namentlijk:

I. LUPULUS SATIVUS of MAS, *tamme Hop*, of *Hop mannetje*. II. LUPULUS SYLVESTRIS. of FOEMINA, *wilde Hop*, of *Hop wijfje*: wel van naturen niet *wild*; maar alleen dus genoemd, om dat ze voortkomt zonder eenige *Bouwing*, *Oeffening* en *Waarneeming*.

Grond, en Plaats. Beminnen een losse, zandige, en vetgemestte grond: een vrije, wel ter Zon geleegene plaats, en matige vochtigheyd. Geeven, bij goede tijden, volkomen rijp *Zaad*. Blijven veele jaren in 't leeven. Worden in de *Winter*, door sterke *Vorst*, niet lichtelijk beschadigd. Moeten ieder *Voorjaar*, in de *Maert*, van hare *doode struyken* gezuyverd, en op nieuws met goede Mist verzorgd zijn.

Aanwinning. Konnen *aangewonnen* en *vermeenigvuldigd* worden, niet alleen door haar *Zaad*, 't welk met een afgaande Maan van *April* of *May* niet diep in de aarde word gelegt; maar ook op noch twee andere wijzen. *Eerst*, door hare aangewassene *Wortelen*. *Ten anderen* door eenige *afgesneedene* nieuwelijks uytgelopene *jonge Ranken*, die men met een afgaande Maan van *Maert* insteekt: waar op ze spoedig *Wortel* vatten; zoo sterk als de *oude* opschieten, en noch dien zelven *Zomer Vruchten* dragen.

Wil iemand van deeze *Planten* goede bequame *Vruchten* winnen, die neeme in de Maand *Maert* wech de helft, of wat meer, van hare *jonge Scheuten*, zoo worden ze krachtig; krijgen veele en groote *Bloemen*; anders weynige, maar veel *Bladeren*. Hoe men goede Vruchten kan bekomen.

Deeze *jonge Scheuten* opgezoden, en genuttigd voor een Salade, of als *Aspergien*, beyde van de *wilde* en *tamme*, zijn zeer gezond voor een ieder. Gebruyk deezer Planten.

Men kan ook deeze *Planten* gebruyken, om *Prieelen*, *Zomerhuysjens*, *Bogen*, en diergelijke te bekleeden; op dat men in heete dagen daar onder een aangename schaduw mogt genieten.

KRACHTEN.

HOp, of *Lupulus Salictarius*, is warm en droog in den tweeden graad; ook openende, afvagende, en door haren zwaren reuk het Hoofd bezwarende. *Durantes lib. Herb. fol 269. Lonic. l. 2. c. 262.*

Word niet alleen gebruykt tot de *Bierbrouwing*, maar ook teegens verscheydene gebreeken, veroorzaakt door *melancholijk Bloed*. *Plin. l. 21. c. 15. Fuchs. hist. Pl. c. 58.*

De *jonge Scheutjens* gegeeten als een Salade, zijn aangenaam, goed, en gezond, voor alle *oude Lieden*, ook voor het geheele *Ingewand*. Want ze verwekken een zachte *Stoelgang*, en doen het *water der Blaas* schieten. *Tragus l. 2. c. 92. Dod. l. 13. c. 21. Lusitan. l 2. enarr. 82.*

De zelve *Scheutjens* in Wijn gezoden, en daar van gedronken, strijd teegens allerley *vergif*: helpt de *Waterzuchtige*, en de geene die *schurftig*, of met andere onreynigheeden der Huyd beladen zijn; die een *verstopte Borst*, of de *Geelzucht* hebben. De zelve gekookte *Scheutjens* op de *Milt* gelegt, geneezen de *Milt-gebreeken*.

De *Bladeren*, *jonge Scheutjens*, en de *Bel-bloemen* in Wijn gekookt, en daar van een Roemertje 's morgens nuchteren gedronken, opend de *verstoptheyd der Leever*, *Milt* en *Nieren*: zuyverd het *Bloed*, en is goed voor langdurende *Koortzen*.

Het uytgeparstte *Zap* met Zuyker tot een Syroop gekookt, is goed teegens de *Geelzucht*; *hitzig Bloed*, *galachtige*, en ook andere *Koortzen*. Opend de *verstopping van het Ingewand*. *Lobel. l. 1. fol. 752.*

Een halve *Drachma* van het gepulveriseerde *Zaad* met Wijn ingenomen, drijft het *water van de Blaas* voort: doed der Vrouwen *Maandstonden* voortkomen, en dood de *Wormen*.

CCCXVIII HOOFDSTUK.

PEEPER.

DUs genoemd in het *Neederlandsch*, in het *Latijn* PIPER: waar van in *Indiën* vier bijzondere soorten worden gevonden; meest al te zaam verschillende in hare gedaante, en stelling der *Bladeren*; te weeten: Vier onderscheydene soorten.

I. PIPER LONGUM, of *lange Peeper*; welke alleen aan zijn *Steeltje* groeyd. II. PIPER ÆTHIOPICUM, of *Peeper uyt Moorenland*, welke tros-wijze te zamen hangd. III. PIPER ALBUM, of *witte Peeper*, gehouden voor de beste van alle. IV. PIPER NIGRUM, of onze *gemeene zwarte Peeper*; welkers gedaante in de bij gaande *Figuur* na 't leeven is afgeteekend. Word op het *Hoogduytsch* geheeten PFEFFER; in het *Fransch* POIVRE: in 't *Italiaansch* PEPE, of PEVERE NERO: in 't *Arabisch* FULFEL of FILFIL. Van de *Malabaren* MOLANGA: van de andere *Indianen* LADA, MERICHE, en MOROIS; doch de *lange Peeper* PIMPILUM of PEPILINI. Der zelver namen.

Zij

Hoe ze wast.

Zij wast uyt eygener aart gelijk onze *Hop*; zich windende om een stok of boom, bij welke ze gezayd of geplant word; zou anders langs de aarde neer kruypen, vermits ze zich van zelfs niet kan oprechten. Hoe ze ouder word, hoe ze meerder *Vruchten* draagd.

Wortel.

Geeft ieder jaar uyt hare bruyn-verwige, korte, niet diep in de aarde schietende *Wortel* nieuwe *Steelen*; zijnde rond, Gras-groen; gemeenelijk wat *Knobbelig*, of oneffen; van binnen gevuld met een wit *Marg*: waar uyt ter zijden verscheydene *Zijde-takjens* voortkomen; en aan de zelve schoone *Bladeren*, doorgaans drie en drie bij malkander gevoegd. In gedaante zijn ze die van onze *gemeene Peereboomen* niet zeer ongelijk; drie en vier vingerbreed lang; twee en derde halve vingerbreed; in 't midden alderbreedst, doch voor in een kort punt eyndigende: aan de randen effen en slegt; hard en stijf van aart; boven donker-groen-verwig en blinkende, onder bleeker: in 't midden voorzien met een regt-doorgaande groote *Ader*; uyt welke veel andere vloeyen, door 't geheele Blad lopende. Rusten op korte *Steelen*. In de Mond geknauwd wordende, vallen ze wat bijtende van aart; doch geeven een aangename geur van zich.

Gedaante en stelling der Bladeren.

Vruchten.

Uyt de voorste punten, ook wel ter zijden van de voornaamste *Steelen*, ziet men voortspruyten de *Vruchten*, of *Peeper-trossen*, zonder *Bloemen*. Zijn een vinger, wat meer of minder lang; neerwaarts-hangende; niet zeer dik; voor spits toegaande. Bestaan uyt dertig, veertig, ook wel vijftig ronde *Korlen*. Blijven groen, tot dat ze eyndelijk in haar zelven droogen; vervolgens bruyn, en daar na zwart worden.

Aanwinning.

Als men dit *Zaad* op zijnen tijd de aarde beveeld, ziet men het binnen weynige dagen te voorschijn komen. Alleenlijk hier door kan deeze *Plant aangewonnen*; *vermeenigvuldigd*, en *eeuwigdurend* gemaakt worden.

KRACHTEN.

Aart der Peeper,

DE *Peeper* is verwarmende en verdrogende van aart, tot in 't laatste van den derden graad; ook doordringende, dunmakende, verdeelende, openende, en een weynig tot zich trekkende.

en gebruyk tot Geneesmiddelen.

Verdrijft de *Winden*; droogd op alle *vochtigheeden*: verwarmd en versterkt de *Maag*: verwekt *eetenslust*; neemt wech de *duysterheyd van 't Gezicht*: eenige dagen achter malkander 's morgens nuchteren drie geheele *Korlen* ingenomen, is goed voor de *Waterzuchtige*; teegens *vergif*; en neemt wech de *Tandpijn*, als men ze in Water kookt, en 't zelve, noch warm, in de Mond houd.

CCCXIX HOOFDSTUK.

JENETTE.

Namen.

IN het *Neederlandsch* niet alleen dus, maar ook CHRISTUS OOGE genoemd: in het *Latijn* LYCHNIS, OCULUS CHRISTI, of CŒLI ROSA: in het *Hoogduytsch* FRAUWEN ROSELEIN, HIMMELS ROSELEIN, of ook WIDERSTOSZ: in het *Fransch* OEILLETES, of OEILLETES DE DIEU: in 't *Italiaansch* LICHNIDE.

Veranderlijke soorten.

Hier van zijn mij in haren aart veele schoone, veranderlijke soorten bekend geworden; van welke wij hier (wijl ze niet alle van de zelve *Bouwing* en *Waarneeming* zijn) een weynig in 't *bijzonder* zullen spreeken.

Eerste soort, van vijfderley slag.

I. LYCHNIS CORONARIA, of *Jenette*, is voortijds gebruykt geworden, om daar meê *Kranssen* en *Kroonen* te vercieren. Hier van zijn mij *vijf* bijzondere soorten bekend, namentlijk: I. LYCHNIS CORONARIA FLORE ALBO SIMPLICI, of *Kroon-Jenette met een witte enkele Bloem*. II. FLORE RUBRO SIMPLICI, *met een roode enkele Bloem*. III. FLORE VARIEGATO SIMPLICI, *met een bonte enkele Bloem*. IV. FLORE RUBRO PLENO, *met een roode dubbele Bloem*. V. FLORE ALBO PLENO, of *met een witte dubbele Bloem*.

Wat voor een aarde zij beminnen.

Al te zamen beminnen ze een goede, gemeene, zandige aarde, voorzien met een weynige twee-jarige Paerdemist; en matige vochtigheyd, inzonderheyd in de *Herfst* en *Wintertijd*: een opene, welgeleegene plaats. Verdragen tamelijk wel de *koude* en andere ongeleegentheeden der *Winter*. Geeven in 't tweede jaar volkomen *Zaad*; en blijven zelden langer dan drie of vier jaren in 't leeven.

Kroon-Jenette met een witte, en met een roode dubbele Bloem.

Het LYCHNIS CORONARIA FLORE PLENO ALBO, ET RUBRO, of *Kroon-Jenette met een witte* en *roode dubbele Bloem*, geeven noyt eenig rijp *Zaad*. Konnen echter *aangewonnen* worden door *jonge Scheutjens*, *Wortelen* gekreegen hebbende, 't zij van zelfs, of 't zij een weynig ingesneeden, gelijk men de *Angelieren* doed. Met een wassende Maan van *April* neemt men ze voorzichtig van de *oude* af, en men verplant ze, of in de aarde, of in Potten, om 's *Winters* binnens huys te konnen bewaren, op een luchtige plaats, onderhouden met weynig vochtigheyd.

Hoe men uyt enkele, dubbele Bloemen kan winnen.

Is iemand begeerig, om uyt *enkele Bloemen dubbele* te winnen, die neeme een een-jarige *Plant*, en snijde bij tijds daar van af alle uytgesprotene *Scheuten*, zoo dat'er maar eene, uyt het midden van 't *Hert* voortkomende, blijve, en daar aan niet meer dan een eenige boven uytsteekende *Bloem* gelaten worde. Hier van *Zaad* gewonnen hebbende, zaay hij het zelve niet diep in een Pot, met een volle Maan van *April*. Als het ruym een vingerlid hoog opgeschoten is, verplantte hij 't opgekomene met een volle Maan in de aarde; en neeme daar van, op de vorige wijze, al de *Zijdetakken* wech; zoo zal hij ten langsten op 't vierde jaar zeer schoone *dubbele Bloemen* zien.

Tweede soort en vierderley slag.

II. LYCHNIS BYZANTINA, anders ook in 't *Latijn* FLOS CONSTANTINOPOLITANUS, of HIEROSOLYMITANUS, word in 't *Neederlandsch* geheeten BLOEM VAN CONSTANTINOPOLEN; en in 't *Hoogduytsch* JERUSALEMS-BLUM. Hier van zijn mij bekend *vier* onderscheydene soorten; te weeten: I. LYCHNIS BYZANTINA FLORE MINIATO PLENO, of *dubbele Menieroode Bloem van Constantinopelen*. II. FLORE MINIATO SIMPLICI, *met een enkele Menie-roode Bloem*. III. FLORE ALBO SIMPLICI, *met een enkele witte Bloem*. IV. VARIEGATO SIMPLICI, of *met een bonte enkele Bloem*.

Grond.

Zij beminnen al te zamen een goede, luchtige, zandige grond, met twee-jarige Paerdemist genoegzaam voorzien: een warme, vrije, en wel ter Zon geleegene plaats. Verdragen veel *Reegen*, sterke *koude*, en meer andere ongeleegentheeden des tijds. Geeven, bij goede drooge *Zomers*, volkomen rijp *Zaad*, behalven die met *dubbele Bloemen*. Blijven lange jaren in 't leeven; en worden bequaamlijk *aangewonnen*, niet alleen door het gedachte *Zaad*, 't welk met een wassende Maan van *April* of *May*, ter diepte van een stroobreed, in de aarde gelegt moet zijn; maar ook door aangegroeyde *jonge Scheutjens*, die men met een toeneemende *Aprilsche* Maan van de *oude* afneemt en verplant.

Zaad.

Aanwinning.

Wilde Jenette van zesderley soorten. Grond.

III. LYCHNIS SYLVESTRIS is van zesderley soorten. I. FLORE SIMPLICI RUBRO, of *wilde Jenette met een enkele roode Bloem*. II. FLORE SIMPLICI ALBO, *met een enkele witte Bloem*. III. FLORE SIMPLICI PALLIDO, *met een enkele bleeke Bloem*. IV. FLORE ALBO PLENO, *met een witte dubbele Bloem*. V. FLORE RUBRO PLENO, *met een roode dubbele Bloem*; genoemd LYCHNIS ODONTITIS, of OCIMASTRUM. VI. SYLVESTRIS FLORE ALBO LUSITANICA, of *wilde Portugalsche Jenette met een witte Bloem*.

Deeze beminnen de boven gemelde grond; de zelve

MAJORANA ORIGANITIS.

plaats, en niet te veel vochtigheyd. Blijven eenige jaren lang in 't leeven, en geeven volkomen rijp *Zaad:* 't welk met een volle Maan van *Maert* of *April*, niet diep gelegt, de aarde moet aanbevolen zijn; want alleen hier door konnen ze *vermeenigvuldigd* worden; behalven die met *dubbele Bloemen*, welke noyt eenig *Zaad* voortbrengen. Echter worden ze *aangewonnen* door hare jonge, noch geen *Bloem* geschoten hebbende *Takjens:* welke, 't zij aan hare *Plant* gelaten, ten halven ingesneeden, en met aarde bedekt zijnde; of in de Maand *May* met een volle, of noch wassende Maan afgebrooken (niet afgesneeden), in een Pot gestoken; zes weeken lang buyten de Zon gezet op een donkere plaats, en met Reegenwater dikmaal begoten, genoegzaam *Wortelen* bekomen.

Zaad. Aanwinning.

Wolachtige Zee-Jenette.

IV. LYCHNIS TOMENTOSA MARINA, of *Wolachtige Zee-Jenette*, krijgd in deeze Landen noch *Bloem* noch *Zaad*. Bemind de gemeldde grond, de zelve plaats, en niet te veel vochtigheyd. Verdraagd tamelijk-wel de *koude* der *Winter*. Blijft eenige jaren in 't leeven; en word alleenlijk *vermeenigvuldigd* door hare aangegroeyde *Wortelen*.

Noch andere soorten van Jenetten.

V. Het LYCHNIS SECUNDA, TERTIA, SEXTA ET OCTAVA CLUSII, of *de tweede, derde, zesde en agtste soort der Jenetten*, beschreeven op het 289. 290. *Blad der rare Planten* van de zeer geleerde Heer CAROLUS CLUSIUS: desgelijks LYCHNIS PUSILLA CRETICA, of *kleyne Jenette van Candia:* SEGETUM LUSITANICA FLORE RUBRO PULCHRO, of *Portugalsche Jenette in 't Koorn wassende met een schoone roode Bloem:* LUSITANICA FLORE RUBELLO FOLLICOLO ROTUNDO STIPATO, of *Portugalsche Jenette met een roodachtige Bloem, en een rondingedrongene dikke Zaadknop:* LUSITANICA FLORE COCCINEO ELEGANTISSIMO, of *Portugalsche Jenette met een treffelijke scharlakene Bloem*; en LYCHNIS HIRSUTA MINIMA LOBELII, of *kleyne ruyge Jenette, van de beroemde Heer* MATTHIAS DE LOBEL *aangeteekend*, beminnen de zelve aarde, en weynig Water. Blijven niet meer dan eene *Zomer* in 't leeven. Geeven, bij goede jaren, teegens de *Winter* gemeenelijk rijp *Zaad*, inzonderheyd als ze warm, of in Potten gesteld zijn; en vergaan daar meê. Moeten derhalven ieder *Voorjaar* weer op nieuws, niet diep, gezayd worden. Opgekomen zijnde, mag men ze, ter oorzaak van hare teederheyd, niet opneemen, of verplanten. Zie hier bij na de *Hoofdstukken* van VLIEGENET, en VACCARIA.

Grond. Zaad. Aanwinning.

Struvel-Jenette, met Bladeren van Myrtus.

Het LYCHNIS FRUTICESCENS MYRTI FOLIA, of *Struvel-Jenette met Bladeren van Myrtus*, is van een teedere aart. Kan de koude der *Winter* niet verdragen. Moet derhalven, in een Pot geplant zijnde, binnens huys worden gebragt, op een luchtige plaats, en daar, zoo lang de *Winter* duurd, droog gehouden zijn: zou anders lichtelijk beschimmelen en verrotten.

KRACHTEN.

Durantes lib. Herb. fol. 256.

DE *Bladeren* van *Jenette*, of *Lychnis*, gestoten, en op de *quetzuren* van *Beenen* en *Voeten*; ook op *oude Zweeren* gelegt, geneezen de zelve.

Gal l. 7. Simp. Med. Ægin. l. 7. c. 3. Diosc. l. 3. c. 114.

Twee *Drachmen* van 't gestotene *Zaad* (zijnde heet en droog tot in den tweeden graad) met Wijn ingenomen, jaagd uyt de *galachtige vochten*; en geneest de geene, welke van *Scorpioenen*, of andere *giftige Dieren* gestoken zijn.

CCCXX HOOFDSTUK.

MAJORAAN.

EEn aangename, welriekende, zeer begeerde en bekende *Plant*, word in het *Neederlandsch* niet alleen dus, maar ook MARIOLEIN genoemd; in het *Latijn* MAJORANA: in het *Hoogduytsch* MAJORAN, of ook MEYRAN: in het *Fransch* MARIOLEINE; en in het *Italiaansch* MAGGIORANA; of ook AMARACO. Namen.

Hier van zijn mij in haren aart bekend *vijf* onderscheydene soorten; namentlijk: Vijf onderscheydene soorten.

I. MAJORANA NOBILIS ANNUA, of *Eedele Mariolein, maar eene Zomer durende.* II. NOBILIS PERPETUA, of *eedele Mariolein, welke eenige jaren lang in staat blijft.* III. ANGLICA PERENNIS, of *Engelsche Mariolein, altijd durende.* IV. MAJORANA ARBORESCENS, of *struvellige Mariolein.* V. MAJORANA ORIGANITIS LUSITANICA, of *Portugalsche Majoraan, riekende als Orege.* Niet alle zijn ze van de zelve *Bouwing* en *Waarneeming*.

Eevenwel beminnen ze al te zamen een goede, gemeene, zandige, en met twee-jarige Paerdemist welvoorziene grond: een opene, warme, vrije, bequaam ter Zon geleegene plaats, en tamelijk veel Reegen. Grond.

Eedele Mariolein, maar een jaar durende.

Het MAJORANA NOBILIS ANNUA, of *eedele Mariolein, ieder jaar vergaande*, geeft in deeze Landen noyt eenig rijp *Zaad*. Is zeer teeder van aart; en vergaat met de aankomst van de *Winter*. Moet derhalven ieder *Voorjaar* weer *aangewonnen* worden door *Zaad*, uyt heete Gewesten overgezonden, en in de aarde gelegt met een wassende Maan van *May*.

De Winter overblijvende Majoraan.

De MAJORANA NOBILIS PERPETUA, of *de Winter overblijvende eedele Majoraan*, wil geerne gezet zijn op een zeer warme plaats, beschut voor alle koude *Ooste-* en *Noorde-winden*. Dus blijft ze op het langste drie jaren leevendig; maar krijgd gantschelijk geen *Zaad*.

Altijd durende Engelsche Mariolein.

De MAJORANA ANGLICA PERENNIS, of *altijddurende Engelsche Mariolein*, is hard van aart; allerley ongeleegentheeden der *Winter* zonder eenige schade verdragende. Word van naturen zeer oud; en geeft bij goede heete *Zomers* (gelijk die der jaren 1652. 1665. 1669. zijn geweest) volkomen rijp *Zaad*, maar anders niet in deeze Gewesten. Het zelve moet in de Maand *May*, met een wassende Maan, niet boven een stroobreed diep, op een warme plaats worden gezayd. Hier door kan deeze soort *vermeenigvuldigd* worden; en dan ook noch door hare aangegroeyde *jonge Wortelen*; welke men met een wassende Maan van *Maert* of *April* van de *oude* afneemt, en verplant.

Mariolein uyt Portugal, riekende als Orege.

De MAJORANA ORIGANITIS LUSITANICA, of *Mariolein uyt Portugal, riekende als Orege*, is van een teedere aart. Kan *Sneeuw*, *Vorst*, en andere ongeleegentheeden der *Winter* gantschelijk niet verdragen. Moet derhalven, in een Pot gesteld, 's *Winters* binnens huys worden gebragt, op een luchtige plaats, waar in niet anders als bij *vriezend* Weêr word gevuurd; en gedurende dien geheelen tijd onderhouden met slegts een weynig lauw-gemaakt Reegenwater, van boven daar op gegoten. Bij tijds, met goede dagen, moet men ze weer buyten zetten, doch wel dekken voor *koude nagten* en *schrale winden*.

Mariolein, opschietende tot een kleyn Boomtje.

De MAJORANA ARBORESCENS, of *Mariolein opschietende tot een kleyn Boomtje*, ter hoogte van een voet, of wat meer, is, gelijk de vorige, van een teedere natuur. Moet ter dier oorzaak, in een Pot geplant, en 's *Winters* voor veel Water (gelijk ook in den *Herfst*) gewacht, binnens huys bewaard, en gezet zijn op een luchtige plaats, waar in niet als bij *vriezend* Weêr word gevuurd. Niet voor in 't begin van *April*,

 of

of wat later, mag men ze weer buyten brengen; maar dan ook noch haar genoegzaam dekken voor *koude nagten* en *hayrige winden*. Zij blijft eenige jaren in 't leeven, indien men hare *Bloemen* dikmaal affnijd.

Steelen. Geeft uyt hare *Wortel*, of boven de aarde, verfcheydene vierkante licht-bruyne *Steeltjens*; welke men moet wechneemen, en niet meer als eene laten blijven, om dies te bequamer tot de geftalte van een *Boomtje* te konnen gebragt worden. Waar aan dan voortkomen kleyne ronde *Bladertjens*, twee en twee teegens malkander over; onder bekleed met een *grijs-witte wolligheyd*; doorgaans toegevouwen, en ruftende op korte *Steeltjens*. Tuffchen welke uytfpruyten kleyne witte *Knopjens*, en in 't bovenfte der *Takken* kleyne witte *Bloemtjens*, uyt grijs-witte ruyge *Knoppen*.

Bladertjens, en ook Bloemtjens; zonder Zaad in dit Land.

Aanwinning. In deeze Landen komt'er noyt eenig rijp *Zaad* van. Echter kan deeze foort genoegzaam *aangewonnen* en *vermeenigvuldigd* worden door hare bij de *Wortel* of boven de aarde uytfchietende *jonge Looten*, ingefneeden, of van zelfs *geworteld* zijnde. Met een waffende Maan van *April* of *May* moet men ze van de *oude* fcheyden, en in andere Potten verplanten.

KRACHTEN.

Dod. l. 9. c. 1.

MAriolein, of *Majorana*, is verwarmende en verdrogende van aart tot in den tweeden graad; ook openende, verdunnende, verfterkende, en fijn van deelen; van elk zeer bemind; en in fpijzen gebruykt, weegens de goede geur.

Rafis lib. Simp. c. 21. Diofc. l. 3. c. 47. Serrap. lib. Simp. cap. 286. Matth. l. 3. c. 40.

In Wijn gekookt, en daar van gedronken, of het uytgeparfte *Zap*, of ook 't *Poeder der Bladeren*, met Wijn ingenomen, verteerd alle *koude gebreeken des Hoofds*: verwekt de *Maandftonden*: jaagd uyt het *water van de Blaas*, en alle andere *waterachtige vochtigheeden*. Geneeft alle ongeleegentheeden des Ligchaams, veroorzaakt door *koude*. Is goed voor een eerft aangekomene *Waterzucht*; de *Koudepis*; en voor *blauwgeflagene* of *geftotene plekken*, daar meê geftreeken; doed het *geronnene Bloed* fcheyden: verfterkt het *Ingewand*, de *Harffenen*, en de *Maag*: drijft uyt de *Winden*, en is dienftig in de *vallende Ziekte*; ook voor de *Leever* en *Milt*.

Camerar. l. 3. c. 42. Fern. l. 5. Meth. Med. Lobel. l. 1. fol. 588.

Majoraan gedroogd, gepulverifeert, of het uytgeparfte *Zap* in de Neus op-gefnuift, doed niezen; neemt wech de *verftopping des Hoofds*, en reynigd de *Harffenen* van alle flijmerige vochtigheyd. Op de *voorteetende zweeringen* gelegt, doed de zelve verminderen. Met wat Zout en Edik vermengt, dan gelegt op de beeten en fteeken der *giftige Dieren*, geneeft de zelve.

De *Oly*, van deeze *Plant* gediftilleert, met Vet van een Haas, en een weynig Mufcus, de *barende Vrouwen* ingegeeven, bevorderd zeer haren *arbeyd*. Is desgelijks goed teegens al de genoemde gebreeken.

CCCXXI HOOFDSTUK.

THYMIAEN.

Namen. OF anders korter van de *Neederlanders* genoemd THYM, word in het *Latijn* geheeten THYMUS, of THYMUM: in het *Hoogduytfch* WELSCH QUENDEL, of ook THYMIAN: in het *Franfch* THYM: in het *Italiaanfch* THIMO.

Zes bijzondere foorten. Hier van zijn mij in haren aart bekend *zes* bijzondere foorten; te weeten:

I. THYMUS VULGARIS LATIFOLIUS, of *gemeene breed-bladerige Thymiaen*. II. VULGARIS ANGUSTIFOLIUS, of *gemeene Thymiaen met fmalle Bladeren*. III. CRETICA, of *Thymiaen uyt Candia*. IV. MARINUS LUSITANICUS, of *Portugalfche Zee-Thymiaen*. V. ANGUSTIFOLIUS AUREUS, of *met fmalle geele, gelijk als Goudene Bladeren*. VI. THYMUS LATIFOLIUS ARGENTEUS, of *Thymiaen met breede en witte gelijk als Zilvere Bladeren*. Niet alle zijn ze van de zelve *Bouwing* en *Waarneeming*.

Al te zamen eevenwel beminnen ze uyt eygener aart een goede, gemeene, zandige aarde, met flegts een weynig twee-jarige Paerdemift vermengt; vermits ze geenzins veel vettigheyd konnen verdragen; een warme, luchtige, wel ter Zon geleegene plaats, en veel Water. Blijven eenige jaren in 't leeven. Konnen tamelijk wel fterke *koude*, en alle andere ongeleegentheeden der *Winter* uytftaan. Krijgen ook dikmaal bij goede *Zomers* volkomen *Zaad*; 't welk met een waffende Maan van *May* een ftroobreed diep de aarde word aanbevolen. Grond. Zaad.

Hier door konnen ze bequamelijk worden *vermeenigvuldigd*: doch veel beeter, volgens mijn oordeel, door hare van zelfs *Wortel* gefchoten hebbende *Takjens*; waar ontrent deeze wijze ftaat te volgen. Aanwinning:

Graaf, t'elkens om het tweede of derde jaar, uwe *Planten* uyt de aarde, met een waffende Maan van *Maart*. Verdeel ze van malkander, na geleegentheyd harer grootte; en zet ze terftond weer in een varfch-omgefmeetene grond, met de genoemde Mift een weynig voorzien; zoo diep, dat'er alleenlijk de bovenfte groene toppen komen uyt te fteeken. Dus fchieten ze veelvoudige *Wortelen*, en worden overvloedig *vermeerderd*; want ieder *Steeltje* krijgt in 't bijzonder *Wortelen*. Het voorgemeldde *Zaad* komt veeltijds, zonder gezayd te worden, uyt het neergevallene van zelfs genoeg op. hoe de zelve beft kan gefchieden.

Het THYMUS CRETICUS, of *Thymiaen van Candia*, en MARINUS LUSITANICUS, of *Zee-Thymiaen uyt Portugal*, zijn van een teederder aart. Geeven in deeze koude Geweften geen volkomen *Zaad*. Konnen ook, buyten ftaande, de *Winter-vorft* op geenerley wijze verdragen; maar worden fchielijk door de zelve wechgenomen. Moeten derhalven, in Potten geplant, in *October* binnens huys worden gefteld op een luchtige, geen warme plaats; en gedurende de geheele *Winter* met flegts een weynig vochtigheyd van boven voorzien zijn. In 't laatfte van *Maert*, of begin van *April*, na tijds geleegentheyd, moet men ze met een zachte Reegen weer buyten brengen, en zeer warm zetten. Thymiaan van Candien: en Zee-Thymiaan uyt Portugal.

Het THYMUS LATIFOLIUS ARGENTEUS, of *breed-bladerig verzilverd Thymiaen*, en ANGUSTIFOLIUS AUREUS, of *fmal-gebladerd verguld Thymiaen* ziet men met'er tijd zijne fchoonheyd verliezen, en eyndelijk geheel groen worden. Doch lichtelijk kan men dit voorkomen, wanneer men altijd de *fchoonfte* en *bontfte Takken* inlegt; daar na, *Wortelen* verkreegen hebbende, op de alreeds genoemde tijd verplant. Maar niet in *May*, gelijk veele doen. Want vermits dan gemeenelijk drooger Weêr en grooter hitte is, zoo ziet men, dat het meefte-deel der zelver gantfchelijk vergaat. Men kan hier bij na zien het *Hoofdftuk*, waar in gehandeld word van de WILDE THYMUS. Breed-bladerig verzilverd, en fmal-bladerig verguld Thymiaan.

KRACHTEN.

Gal. l. 6. Simp.

THymiaan, of *Thymus*, is verdrogende en verwarmende in den derden graad; ook doorfnijdende en afvagende van aart.

Serap. lib. Simp. cap. 271. Diofc. l. 3. c. 44. Trag. l. 1. c. 12.

In Wijn gezoden, en daar van met wat Zuyker gedronken, is goed voor de *Engborftigheyd*: opend de *verftoptheyd van het Ingewand*: verwekt het *water van de Blaas*, ook de *Maandftonden*; zuyverd de *inwendige deelen*: doed de *Vrucht voortkomen*: jaagt uyt de *Nageboorte*; de *Wormen*, en alle *flijmerige vochtigheeden*. Maakt een *klaar Gezicht*, als men'er dikmaal de Oogen meê bet. Verfterkt de *Maag*, en het geheele *Ingewand*. Is dienftig voor de *zwaarmoedige*

moedige van Geest. Verdrijst de *Winden*, en strijd teegens het *vergif*. Is voor elk, in spijzen gebruykt, zeer aangenaam.

Durantes hist. Plant. fol. 455. Dit *Kruyd* gedroogd, gepulverizeert, en daar van drie *Drachmen* met wat Zout en Oxymel ingenomen, drijft uyt het Ligchaam alle *taye Fluymen*, en *heete*, *bijtende*, *Galachtige vochtigheyd*; ook de onreynigheyd des *Bloeds*.

Fernel. l. 6. Meth. Med. *Thymaen* in Wijn gekookt, met Garstenmeel vermengt, en daar van een plaaster gemaakt, verdrijst de smerten van het *Sciatica*, of de *Heup-jigt*; van de *Moeder*; en de *Buykkrimping*, daar op gelegt.

CCCXXII HOOFDSTUK.

POLEYE.

Namen. DUs in het *Neederlandsch*, maar ook van zommige PULEYE genoemd, gelijk ook zoo in het *Hoogduytsch*. In het *Latijn* PULEGIUM, of PULLEJUM, om dat het, door haren reuk, de *Vlooyen* niet alleen verdrijst, maar ook doodt, volgens 't bericht van LOBEL. In 't *Fransch* POULIOT; en in 't *Italiaansch* PULEGIO.

Vier onderscheydene soorten. Hier van zijn mij in haren aart bekend *vier* onderscheydene soorten; namentlijk:

I. PULEGIUM VULGARE, of *gemeene Poley*; ook geheeten REGIUM, of de *Koninglijke*. II. CERVINUM, of *Harten-Poley*. III. SYLVESTRE, of *wilde Poley*. IV. PULEGIUM LUSITANICUM, of *Portugalsche Poley*. Niet alle zijn ze van de zelve *Bouwing* en *Waarneeming*.

Grond. Zij beminnen echter al te zamen een goede, gemeene, zandige, en met twee-jarige Paerdemist tamelijk voorziene grond: ook van naturen veel vochtigheyd, of een waterachtige aarde: een opene, vrije, en welgeleegene plaats. Geeven in onze Landen, bij goede, Zaad. warme *Zomers*, zomtijds volkomen rijp *Zaad*. Verdragen felle *Vorst* en andere ongeleegentheeden der *Winter* zonder groote schade.

Harten-Poley. Het PULEGIUM CERVINUM, of *Harten-Poley*, geeft in deeze Gewesten noyt eenige *Bloemen* of *Zaad*.

Portugalsche Poley. Het PULEGIUM LUSITANICUM, of *Portugalsche Poley*, in onze Landen warm gezet, brengt volkomen rijp *Zaad* voort. Is de teederste soort van alle. Verdraagt ongeerne veel koude *Herfstreegenen*, *Winden* of eenige harde *Vorst*. Moet derhalven, in een Pot geplant of gezayd zijnde, in *October* binnens huys worden gebragt; op een luchtige plaats, zonder eenige vuurwarmte (vermits die haar schadelijker is als de *Vorst*) bewaard, en gedurende dien tijd met zeer weynig Reegenwater voorzien zijn; anders zouden ze lichtelijk verrotten, en dus 't leeven verliezen.

Gedaante der Bladeren. Deeze soort brengt bij ons aardige *Bladeren* voort, die van het PULEGIUM REGIUM, of *Koninglijke Poley*, zeer gelijk. De grootste zijn een vinger breed, en 't lid eener vinger lang; doch achter aan hare korte *Steeltjens* op 't breedste; voor rondachtig-stomp toegaande. Gemeenelijk staan de randen aan beyde de zijden een weynig teegens malkander *Geuts-wijze* op. Zijn wat ruyg van aart; rondom aan de kanten met korte *Tandjens* als *gezaagd*; donker-groen van verwe; doch onder bleeker: in het midden voorzien met een Steelen. regt-doorgaande *Ader*; waar uyt verscheydene andere kleyne en smalle ter zijden opwaarts voortschieten. De reuk is zeer sterk en krachtig, het Hoofd een weynig bezwarende. Zitten aan beyde de zijden van hare ronde, gemeenelijk na de aarde neerwaarts buygende, onder groen-verwige, boven purpure *Steelen*, en hangen doorgaans na beneeden.

Knopjens. Tusschen welke, zoo wel onder, en in het midden, als boven, veel teederder *Steeltjens* voorschieten; niet wel geheel rond, gelijk de andere, maar ontrent vierkant; doch ook ruyg van aart; rondom begaaft met veele groene *Knopjens* boven malkander, neemende haren oorsprong tusschen de *Bladertjens*. In de Maanden Bloemtjens. *Julius*, *Augustus* en *September* komen uyt de zelve de *Bloemtjens* te voorschijn; zijnde kleyn, bleek-blauwverwig: bestaande uyt vier langwerpige, of ovaalswijze ronde en ruyge *Bladertjens*; hebbende in 't midden vier opstaande bleek-verwige *draadjens*, en daar op vier rondachtige, kleyne, ontrent purpure *Knopjens*. Als ze vergaan zijn, laten ze in den *Herfst* achter (inzonderheyd op een warme plaats staande) een kleyn, bruyn, en ontrent rond *Zaadje*.

Aanwinning. Al deeze soorten konnen in deeze Gewesten *aangewonnen* worden, niet alleen door *Zaad*, 't welk met een wassende Maan van *April* niet diep in de aarde moet gelegt zijn; maar ook door aangegroeyde en van zelfs *Wortel* gevat hebbende jonge voortkruypende *Scheutjens*; die men in *September* of *April* met de genoemde Maan afneemt en verplant.

KRACHTEN.

POley, of *Pulegium*, is warm en droog tot in den derden graad; ook fijn van deelen. *Dod. l. 9. c. 15.*

Gal. lib. 6. Simp. Med. Apulej. hist. Plant. c. 92. Ruell. l. 3. c. 16. Lonic. l. 2. c. 103. De *Bladeren* gedroogt, gepulveriseert, en daar van met Wijn ingenomen; of groen in Wijn gekookt, en daar van gedronken, verwekt de *Maandstonden*: zuyverd de *Borst* van alle *Fluymen*; drijst uyt het *water der Blaas*, de *doode Vrucht*, de *Gal*, en het *Graveel*. Maakt een *helder Gezicht*: is goed voor de *Gescheurdheyd*, de *Miltzucht*; helpt de Vrouwen in *barensnood*, des morgens en 's avonds gebruykt: zuyverd het *Aangezicht*, daar meê gewasschen; ook het *Bloed*. Helpt de geene, die van *giftige Dieren* gestoken of gebeeten zijn. Neemt wech de *jeukerigheyd* des *Ligchaams*, daar meê bestreeken zijnde. Is daarenboven dienstig voor de *Geel-* en *Waterzucht*; desgelijks voor *Long-* en *Leeverzuchtige* Menschen. Zuyverd de *oude Zeeren*; geneest de *blaauw-geslagene Leeden*; ook de *krimping* en *trekking der Zeenuwen*.

Fuchs. hist. Pl. c. 26. Het gedroogde *Kruyd* gestoten, met Garstenmeel vermengt, en op *heete gezwellen* gelegt, verzacht de pijn der zelve, en is goed voor de *brand*.

Met Wasch vermengt, tot een plaaster gemaakt, en zoo opgelegt, verdrijst alle *Puysten*, *Wratten*, *Overgewassen*, en diergelijke ongeleegentheeden.

CCCXXIII HOOFDSTUK.

OREGE.

Namen. NIet alleen dus in het *Neederlandsch*, maar ook van zommige GROVE MAJORAAN genoemd. In het *Latijn* geheeten ORIGANUM: in het *Hoogduytsch* WOLGEMUTH; of ook DOST: in het *Fransch* ORIGAN, of MARIOLAINE BASTARDE; en op het *Italiaansch* ORIGANO.

Vijf bijzondere soorten. Hier van zijn mij in haren aart *vijf* bijzondere soorten bekend; namentlijk:

I. ORIGANUM VERUM HERACLEOTICUM; *sive* HISPANICUM, dat is, *Spaansche*, of *opregte Orege*, alderbest voortkomende bij de Stad *Heraclea*. II. VULGARE ALBUM, of *gemeene Orege met een witte Bloem*. III. VULGARE PURPUREUM, of *gemeene Orege met een purpure Bloem*. IV. VULGARE FLORE RUBICUNDO, of *gemeene Orege met een bloed-roode Bloem*. V. ORIGANUM TUBEROSUM AMERICANUM; of *Americaansche Orege met veele geknobbelde Wortelen*. Op de laatste soort na zijn ze alle van de zelve *Bouwing* en *Waarneeming*.

Grond.

Zij beminnen een goede, gemeene, zoo wel steenige, zandige, als andere, gemestte, en ook ongemestte grond: een opene, welgeleegene plaats; veele en ook matige vochtigheyd. Konnen felle *Vorst*, en allerley andere ongeleegentheeden der *Winter* uytstaan. Blijven lange jaren in 't leeven; en geeven gemeenelijk jaarlijks rijp *Zaad*: 't welk met een wassende Maan van *Maert* of *April* de aarde, niet diep gelegt, bevolen zijnde, overvloedig voortkomt. Hier door konnen ze genoeg *vermeenigvuldigd* worden: en dan ook noch door hare aangegroeyde van zelfs wortelende *jongen*; welke men met de genoemde Maan in *April* van de *oude* afneemt en verplant.

(Zaad. — Aanwinning.)

Americaansche Orege met geknobbelde Wortelen.

Het ORIGANUM TUBEROSUM AMERICANUM, of *Americaansch Orege met geknobbelde Wortelen*, van een aardige bevallijke aanschouwing, hangende bij rondachtige veelvoudige *Knobbelen* als *Leeden* wonderlijk aan malkander, waar uyt veele *Veezelworteltjens* voortschieten, is teederder van aart dan al d'andere. Bemind een goede zandige aarde; met een weynig twee-jarige Paerdemist, en 't Mol der van binnen verdorvene Boomen doormengt: een warme, wel ter Zon geleegene plaats; en tamelijk veel vochtigheyd.

(Grond.)

Steelen. — Bladeren.

Blijft lange jaren in 't leeven. Geeft in ieder *Voorjaar* uyt hare *Wortel* verscheydene ronde *Steelen*, een, en ook wel anderhalve voet hoog; aan welke de *Bladeren* weerzijds teegens malkander voortkomen; zijnde in grootte die van de *gemeene Orege* niet zeer ongelijk; bleek-rood van verwe; rauw of scharp in 't aanraken; aan hare slegte randen gemeenelijk een weynig omgekruld; en inwendig voorzien met verscheydene *Adertjens*, uyt eene voortkomende.

Bloemen.

Uyt de bovenste *Toppen* ziet men voortschieten de *Bloemen*, aan roode *Steeltjens* neerwaarts hangende, gelijk *Vingerhoeden*. Zijn langwerpig, rond, niet zeer dik. De verwe is als gemengt uyt rood en geel. Inwendig zijn ze begaaft met eenige roode *Veezeltjens*. Als ze eenige dagen open hebben gestaan, vallen ze af, zonder in onze Gewesten eenig goed *Zaad* na te laten.

Hoe in de Winter waar te neemen.

Deeze soort kan geenzins verdragen eenige *koude Herfstreegenen*, sterke *Winden*, of felle *Vorst*. Word derhalven met een wassende Maan van *April* in een Pot gezayd, doch niet voor in het volgende jaar verplant. In 't begin van *October*, wat eerder of later, na tijds geleegentheyd, binnens huys gezet, op een luchtige plaats, ontrent het Venster, doch daar geene *tochten* of *wind-zuygingen* zijn; om daar de Zon, zoo lang het de koude van buyten eenigzins wil toelaten, te mogen genieten. Kan tamelijk wel de warmte des vuurs verdragen; doch verre van den Oven. Gedurende deeze tijd moet men ze voorzien met een weynig lauw Reegenwater, liever van onder als van boven. Laat 's *Winters* wel zommige *Steelen* en *Bladeren* vallen; maar behoud echter eenige groenheyd, met een aangename roodheyd uyt den geelen aardig vermengt. Als de *Vorst* voorbij is, laat men haar de Lucht genieten gelijk te voren: en word met een zachte Reegen in 't begin of ten halven van *April* weer buyten gebragt, doch wel gedekt en gewagt voor *Sneeuwachtige vochtigheyd*, *koude nagten*, *huyrige* en *schrale Ooste-* of *Noordewinden*.

Aanwinning.

Zij word in deeze Gewesten alleenlijk *aangewonnen* door hare aangegroeyde *Wortel*, met veele knobbelen (gelijk alreeds gezegt is) leedens-wijze wonderlijk aan malkander geschakeld. Deeze word, met een wassende Maan in *April*, voorzichtig van de *oude* afgescheyden, en in een Pot verplant.

KRACHTEN.

Galen. lib. Simp. Med. 8.

ORege, of *Origanum*, is verwarmende en verdrogende tot in den derden graad; ook doorsnijdende en dunmakende van aart. In spijzen gedaan, is aangenaam en gezond voor ieder.

In Wijn gekookt, en daar van gedronken; of de gedroogde *Bladeren* gepulveriseert, en met Wijn ingenomen, maakt *eetenslust*; versterkt de *Maag*; verdrijft de *Winden*, strijd teegens alle *vergif*; helpt ook de geene, welke *vergif* in 't Ligchaam hebben gekreegen; of van eenig *giftig Dier* gestoken of gebeeten zijn. Doed gemakkelijk *Wateren*; de *Maandstonden* voortkomen; drijft uyt de *zwaarmoedige*, *galachtige Vochten*; is dienstig voor de *Waterzuchtige*, en *Schurftige*. Met Zuyker of Honig gebruykt, zuyverd de *Longe*, de *Borst*, en geneest de *Hoest*, dikmaal genuttigt: de inwendige *Breuken*, of *Gescheurtheyd*; ook de *verkrompene* of *verstuykte Leeden*.

(*Rasis hist. Pl. c. 17. — Durantes lib. Herb. fol 321. — Diosc. l 3. c. 32.*)

Het uytgeparstte *Zap* van *Orege* is goed voor de *Huyg*, zwelling der *Amandelen*, en alle inwendige *zweeringen* van *Mond* en *Keel*. Het zelve door de *Neusgaten* opgetrokken, zuyverd het Hoofd van alle *catharreuze Zinkingen*, en *fluymige vochtigheyd*. Doed de *geelheyd der Oogen*, en *Geelzucht* vergaan. Met Melk in de *Ooren* gegoten, verzacht de *smerten*, ook het *zuyzen* en *tuyten* der zelve.

(*Fuchs. hist. Pl. c. 209. — Serap. lib. Simp. cap. 300. — Fernel. l. 6. Meth. Med.*)

Orege verjaagt, door zijnen reuk, de *Mieren*. Het Poeder der *Bladeren* met Pek vermengt, en daar van een plaaster gemaakt, opend, en doed rijpen de *zweeren* en *Bloedvinnen*.

(*Camerar. l. 3. c. 28.*)

Een *Drachma* van het *Zaad* gepulveriseert, en 's morgens, eenige dagen achter malkander, met Wijn ingenomen, zuyverd de *Moeder*, en maakt de *Vrouwen vruchtbaar*.

Krachten van de Wortel der Americaansche Orege.

De *Wortel* van het AMERICAANSCHE OREGE is van naturen koud, te zamentrekkende, en een weynig bitter van smaak.

Zes *Drachmen* daar van in een weynig Water gekookt, en ingenomen, neemt wech de *hitzigheyd* van de *Maag*, en *versterkt* de zelve. Is goed voor allerley *Gezwellen*. Helpt en versterkt de geene, welke met de *Teering* zijn beladen. Een once daar van rauw gebruykt, geneest alle soorten van *Buyk-* en *Bloedloop*.

CCCXXIV HOOFDSTUK.

BOK-OREGE.

Namen.

En aardig en kleyn *Gewas*, word met deezen, en, mijns weetens, geenen anderen naam in 't *Neederlandsch* genoemd. In het *Latijn* geheeten TRAGORIGANUM; en in 't *Italiaansch* TRAGORIGANO.

Drie veranderlijke soorten.

Hier van zijn mij in haren aart bekend *drie* veranderlijke soorten; te weeten:

I. TRAGORIGANUM CRETICUM LATIFOLIUM, of *Bok-orege met breede Bladeren van Candia*. II. TRAGORIGANUM HISPANICUM ANGUSTIFOLIUM, of *Spaansche Bok-orege met smalle Bladeren*. III. TRAGORIGANUM PERFORATUM CŒRULEUM, of *doorgeboorde Bok-orege met een blauwe Bloem*. Alle zijn ze van de zelve *Bouwing* en *Waarneeming*.

Grond. — Bloemen.

Zij beminnen een zandige, goede, gemeene aarde, met een weynig twee-jarige kleyn-gewreevene Paerdemist en 't Mol van verrotte Boombladeren doormengt: een opene, vrije Lucht, een zeer warme plaats, en niet te veel vochtigheyd. Geeven in deeze koude Gewesten *Bloemen*, maar geen volkomen rijp *Zaad*. Zijn teeder van aart, en blijven eenige jaren lang in 't leeven uyt eygener Natuur; doch in deeze Landen zelden langer dan eene *Zomer*, vermits ze de ongeleegentheyd der *Herfstreegenen*, *koude der Winter*, en de onnatuurlijke hitte des *vuurs* (binnens huys staande) gantsch niet verdragen konnen. Wat vlijt men ook aanwend, om haar voor dit alles te bewaren, zoo blijven ze echter zeer zelden over. Konnen derhalven niet *aangewonnen* worden, als alleenlijk door nieuwe uyt

Aanwinning.

warme

LYSIMACHIA SPICATA PURPUREA, FOLIO SUBROTUNDO, OCYMI FACIE.

warme Landen ontfangen *Zaad*; 't welk men met een wassende Maan van *May* niet diep in een Pot zayd, zonder 't opgekomene te verzetten.

Doorgeboorde Bokorege met blauwe Bloemen. Het TRAGORIGANUM PERFORATUM CŒRULEUM, of *doorgeboorde Bok-orege met blauwe Bloemen*, schiet uyt zijn teeder, bruyn *Worteltje* in deeze Landen ruym een hand hoogte opwaarts, zich verdeelende in veele teedere, ronde, ruyge en bruyn-verwige *Takjens*, gelijk de *Thymiaen*: aan welke de *Bladertjens*, rustende op korte dunne *Steeltjens*, op de wijze van *Acacia*, *Scorpioides*, en diergelijke, voortkomen, zeeven, neegen, of meerder in getal; altijd twee en twee regt teegens over malkander gesteld, en voor in een eyndigende.

Bladeren. Zijn scharp, welriekende, als *Thym*. Geknauwd wordende, geeven ze van zich een geur gelijk de *Kum*. Zijn een weynig langwerpig, ruyg, bleek-groen van verwe: in 't midden voorzien met een kleyn *Ruggetje*; en met veele ronde als doorgeboorde *gaatjens*, zeer aardig vercierd. Aan de randen zijn ze stegt; echter begaaft met zulk een hayrige ruygheyd, dat ze gelijk als *gekarteld* schijnen. Ook worden aan de *Steeltjens* noch meer andere gezien, niet zoo als deeze, maar als zonder *Steeltjens* daar uyt voortkomende; in 't ronde, vier, zes, of agt digt op malkander te zaam gevoegd: daar na eenige langwerpige,

Bloemen. bleek-groene *Blaasjens*, of *Huysjens*, aan het bovenste der *Steeltjens*, gelijk men aan het *Clinopodium*, of *wilde Basilicom*, vind. Uyt welke voortschieten schoone, blauwe, vierbladerige *Bloemtjens*. Deeze vergaan zijnde, laten, doch alleen in heete *Zomers*,

Zaad. een kleyn *Zaad* na, dat van de *Majoraan* in verwe en gedaante niet ongelijk.

KRACHTEN.

Ægin. l. 7. c. 3. BOk-orege, of *Tragoriganum*, is verdrogende en verwarmende tot in den derden graad; ook een weynig te zamentrekkende van aart.

Diosc. l. 3. c. 35. In Wijn gezoden, en daar van 's morgens nuchteren gedronken, doed de *Gal verminderen*. Drijft uyt het *water der Blaas*, versterkt de *Maag*, en verwekt *eetenslust*. Strijd teegens het *vergif*; doed der Vrouwen *Maandstonden* voortkomen; en is zeer dienstig voor de *Milt-* en *Longzuchtige*: desgelijks voor de *Engborstige*, en voor den *Hoest*, met wat Zuyker vermengt zijnde.

Durantes lib. Herb. fol. 461. Met Garstenmeel gemengt, en op *koude gezwellen* gelegt, maakt de zelve week, en doed ze verteeren.

CCCXXV HOOFDSTUK.

VEDERIK.

Namen.

Oord deezen naam in 't *Neederlandsch*, of ook gezegt WEDERIK. In 't *Latijn* geheeten LYSIMACHIA, na den Koning LYSIMACHUS, Zoon van AGATHOCLES; welke men zegt de eerste uytvinder van de krachten deezer *Plant* te zijn geweest: in het *Hoogduytsch* WEYDERICH: in het *Fransch* SOUCY D'EAU, PELLEBOSSE, en CORNEILLE: in het *Italiaansch* LISIMACHIA.

Verscheydene aardige en beziens-waardige soorten; Hier van zijn mij in haren aart bekend geworden verscheydene aardige en bezienswaardige soorten; namentlijk:

I. LYSIMACHIA CŒRULEA MAJOR SPICATA, of *groote Vederik, met een blauwe geayrde Bloem*. II. MINOR SPICATA CŒRULEA, of *kleyne Vederik, met een blauwe geayrde Bloem*. III. LUTEA MAJOR VERA, of *opregte groote Vederik met een geele Bloem*; ook SALICARIA genoemd. IV. LUTEA MINOR, of *kleyne Vederik met een geele Bloem*. V. LUTEA FLORE GLOBOSE, of *met een geele ronde Bloem*. VI. GALERICULATA, of *Vederik met een blauwe gehelmde Bloem*; ook HERBA JUDAICA. of JODENKRUYD, geheeten. VII. SILIQUOSA FOLIO SALICIS, of *Vederik, met Peulen en Bladeren van Willigeboomen*; van zommige voor het CHAMÆNERIUM van CONRADUS GESNERUS gehouden. VIII. SILIQUOSA SYLVESTRIS MAJOR; of *groote wilde gepeulde Vederik*. IX. MEDIA SYLVESTRIS SILIQUOSA, of *middelbare wilde Vederik met Peulen*. X. SILIQUOSA MINOR SYLVESTRIS, of *kleyne gepeulde Vederik*. XI. PURPUREA SPICATA MAJOR, of *groote Vederik met een purpure geayrde Bloem*. XII. MINOR SPICATA PURPUREA, of *kleyne Vederik met een geayrde purpure Bloem*. XIII. FLORE ALBO, of *Vederik met een witte Bloem*. XIV. LYSIMACHIA AMERICANA REPENS, of *kruypende Americaansche Vederik*; ook wel genoemd LYSIMACHIA SILIQUOSA HIRSUTA MAGNO FLORE, dat is, *ruyge Vederik met Peulen en groote Bloemen*. Niet alle zijn ze van de zelve *Bouwing* en *Waarneeming*. (hier voorgesteld tot veertien in getal.)

Echter beminnen ze al te zamen een gemeene, zandige, welgemeste grond: een vrije, luchtige, bequaam-geleegene plaats, en veel Water. Blijven meest lange jaren in 't leeven. Geeven dikmaal, inzonderheyd bij goede *Zomers*, volkomen rijp *Zaad*. Konnen, zonder eenige schade, *Hagel*, *Sneeuw*, felle *Vorst*, en alle andere ongeleegentheeden der *Winter* verdragen. Worden *aangewonnen*, en *vermeenigvuldigd*, niet alleen door *Zaad*, 't welk met een wassende Maan van *Maert*, niet diep, in de aarde moet gelegt zijn; maar ook door hare aangegroeyde *Wortelen*, op de genoemde tijd; of in *April*; van de *oude* afgenomen; en verplant. (Grond. Zaad. Aanwinning)

Het LYSIMACHIA SILIQUOSA MAJOR, MEDIA, MINOR, of *groote*; *middelmatige*; en *kleyne Vederik met Zaad-peulen*; ook AMERICANA REPENS, of *kruypende Americaansche Vederik*, blijven niet langer dan een jaar in 't leeven. Geeven teegens de *Winter* volkomen rijp *Zaad*, en vergaan daar meê. Door het neergevallene komen ze dikmaal van zelfs genoeg op. Anders word het *Zaad* met een wassende Maan van *September* of *Maert* in ieder jaar de aarde, niet diep daar in gelegt, weer aanbevolen; en hier door deeze *Planten* t'elkens weer *vernieuwd*. (Zaad en aanwinning der soorten die maar een jaar in 't leeven blijven.)

KRACHTEN.

VEderik, of *Lysimachia*, is koud en droog; ook te zamentrekkende van aart. (Galen. l. 7. Med Simp. fac.)

Het *Kruyd* zelfs, of de *Wortelen*, in roode Wijn gekookt, en daar van gedronken; of het uytgeparste *Zap*; of ook het *Poeder* der gedroogde *Bladeren*, met de gemeldde Wijn ingenomen, stild de onnatuurlijke *Vloeden der Vrouwen*; de *Bloedgang*; het *Bloed-spouwen*; versterkt de *Maag*; verwekt *eetenslust*; is goed teegens de *Pest*, en meer andere *hitzige Ziekten*. Verkoeld ook een heete *Leever* en *Longe*. (Tabern. l. 2. c. 134. Ruell. l. 3. c. 78. Dodon. l. 3. c. 32.)

De *Bladeren* van *Vederik*, groen of gedroogd, op *Wonden* gelegt, of in de *Neusgaten* gestoken, doed het *bloeden* van de een en de andere ophouden. (Trag. l. 1. c. 89.)

Dit *Kruyd* gebrand, dood en verjaagt door de rook en reuk de *Muggen* en *Vliegen*: verdrijft de *Slangen* en *Adderen*. (Diosc. l. 4. c. 3.)

De *Bloemen* van *geele Vederik*, of *Lysimachia flore luteo*, in Loog gekookt, en 't Hoofd dikmaal daar meê gewasschen, maakt blinkend en schoon *Hayr*. Doodt ook de *Luyzen* en *Vlooyen*: versterkt daarenboven het *Hoofd*. (Plin. l. 26. c. 15.)

CCCXXVI HOOFDSTUK.

DUL- of DOLAPPEL.

Namen. DUs in het *Neederlandsch* genoemd, word in het *Latijn* geheeten MALUM INSANUM; in het *Hoogduytsch* MELANTZAN, of DOLL-APPEL: in het *Fransch* VERANGENES, of POMMES D'AMOUR; en in 't *Italiaansch* MELANZANE, of ook PETRANCIANE.

Twee bijzondere soorten. Hier van zijn mij in haren aart bekend geworden *twee* veranderlijke soorten; als:

I. MALUM INSANUM FOLIO SPINOSO, of *Dolappel met doornige Bladeren.* II. MALUM INSANUM FOLIO NON SPINOSO, of *Dolappel met geen doornige Bladeren.* Beyde zijn ze van de zelve *Bouwing* en *Waarneeming*.

Grond. Zij beminnen een goede zandige aarde, met genoegzame twee-jarige Paerdemist, het Mol van verrotte Boombladeren, en een-jarige Hoenderdrek door malkander gemengt: een opene, warme, wel ter Zon geleegene plaats, bevrijd voor alle koude *Ooste-* en *Noordewinden*. Zijn van naturen teeder, en konnen niet langer als eene *Zomer* in 't leeven blijven. Worden derhalven met een wassende Maan van *Maert* of *April* niet boven een stroobreed diep in een Pot gezayd, en dikmaal begoten met Reegenwater, in de warmte der Zon lauwgemaakt; ook gedurig vochtig gehouden door een druypend lapje, met 't eene eynd uyt een Pot vol van het gemeldde Water hangende, en in deeze Pot druppelende. In of teegens den *Herfst* moet men ze voorzichtig wachten voor *koude Reegenen* en *sterke Winden*, vermits ze daar door zeer gekrenkt worden.
(Teederheyd, en hoe waar te neemen.)

Zaying. In eene Pot mag niet meer als eene *Plant* staan, of ten hoogsten twee, na de geleegentheyd harer grootte, ontrent in 't midden; en daar in moet men ze ongerept laten. Dus geeven ze in deeze koude Landen niet alleen *Bloemen*, maar ook, bij zeer heete en drooge *Zomers*, groote en volkomene *Vruchten*; anders noyt. Waar na zij versterven, of door een kleyne *Rijp* van 't leeven worden beroofd. Moeten derhalven in elk *Voorjaar*, op de gemeldde tijd en plaats, door *Zaad* weer op nieuws *aangewonnen* en *vermeenigvuldigd* worden.
(Bloemen. Vruchten.)

KRACHTEN.

DOlappel, of *Malum insanum*, is koud en vochtig van aart: ondienstig om gegeeten, of in de Geneeskonst gebruykt te worden. Want zij valt zwaar te verteeren, en heeft eenige quaadaardigheyd bij zich. Geeft daarenboven aan 't Lighchaam weynig voedzel; verwekt veele vochten; verstoptheyd der inwendige deelen, *Hoofdpijn*; *zwaarmoedigheyd*, en ook dikmaal *Koortzen*.
(Durantes lib. Herb. fol. 280. Dod. l. 14. c. 31. Camerar. l. 4. c. 74.)

CCCXXVII HOOFDSTUK.

GOUDENAPPEL.

Namen. OM de schoonheyd en vermaaklijkheyd harer verwe in 't *Neederlandsch* dus, en ook wel APPEL DER LIEFDE genoemd. In andere talen heeft ze namen van de zelve beteekening: want in het *Latijn* word ze geheeten POMUM AMORIS, of AUREA MALA: in het *Hoogduytsch* GOLTAPFFEL: in het *Fransch* POMMES D'OREES, of POMMES D'AMOUR: in 't *Italiaansch* POMO D'ORO, of POMI D'AMORE.

Hier van zijn mij in haren aart bekend *vier* bijzondere soorten; namentlijk: *(Vier bijzondere soorten.)*

I. POMUM AMORIS RUBRUM MAJUS, of *groote Appel der Liefde.* II. RUBRUM MINUS, of *kleyne roode Goudenappel.* III. FRUCTU LUTEO MAJORE, of *groote Goudenappel met een geele Vrucht.* IV. POMUM AMORIS FRUCTU LUTEO MINORE, of *Appel der Liefde met een kleyne Vrucht.* Alle zijn ze van eeven de zelve *Bouwing* en *Waarneeming*.

Zij beminnen een goede, gemeene, zandige, of andere luchtige, doch met veel twee-jarige Paerdemist doormengde grond: een opene, luchtige, warme, vrije, wel ter Zon geleegene plaats, en veel Water, wanneer ze beginnen groot te worden. Blijven niet langer dan eene *Zomer* in 't leeven. Geeven teegens de *Winter* volkomene rijpe *Vruchten*, en worden dan door een kleyne *Vorst* van 't leeven beroofd. *(Grond. Vruchten.)*

Worden derhalven ieder *Voorjaar*, met een wassende, of aangaande Maan van *April*, weer op nieuws, niet diep, gezayd; en hier door kan men ze *eeuwigdurend* maken. Zoo gantsch weelderig groeyen ze in hare *Steeten* en *Bladeren*, dat men een of tweemaal de voornaamste *Scheuten* der zelve moet afsnijden, inzonderheyd als de *Vrucht* zich gezet heeft. Want hier door bekomt ze dies te meer Lucht en Zon; derhalven ook dies te vroeger en beeter hare rijpheyd. *(Aanwinning.)*

KRACHTEN.

GOudenappel, of *Pomum Amoris*, is zeer verkoelende en verdrogende van aart; ook onbequaam om gegeeten te worden; want zij geeft aan 't Ligchaam een ongezond en waterig voedzel. *(Dod. l. 14. c. 30.)*

Het *Zap*, uyt de *Bladeren* geparst, en de *Oogen* daar meê gebet, stild het *loopen*, en de *brand* der zelve *(Lobel. hist. Pl fol. 331.)*

De *Vruchten* of *Appelen* zelfs in Oly gekookt, en eenige dagen in de Zon gesteld, daar na gepulveriseert, en gelegt op de *Krauwagie*, of *Schurftheyd*, ook op 't *Sprenkelvuur*, verdrijft deeze qualen. *(Camerar. l. 4. c. 74.)*

CCCXXVIII HOOFDSTUK.

NAGTSCHADE.

Namen. WOrd in 't *Neederlandsch*, mijns weetens, met geenen anderen naam als deezen genoemd; behalven dat zommige zeggen NASCHADE, en NASCHAJE. In het *Latijn* SOLANUM, of SOLATRUM: in het *Hoogduytsch* NACHTSCHADE: in 't *Fransch* MORELLE: in 't *Italiaansch* SOLATRO, en ook MORELLA.

Hier van zijn mij in haren aart veele veranderlijke soorten bekend; namentlijk: *(Veele veranderlijke soorten.)*

I. SOLANUM HORTENSE OFFICINARUM, of *Hof-Nagtschade, in der Apotheekeren winkelen gebruykelijk.* II. VESICARIUM, of *Nagtschade met Zaadblaasjens*; ook genoemd ALKEKENGI, of *Joden-kersse.* III. VESICARIUM INDICUM, of *Indiaansche Nagtschade met Zaadblaasjens.* IV. VESICARIUM NIGRUM, of *zwarte Nagtschade, ook met Blaasjens*; welke van veele word genoemd PISUM CORDATUM, dat is, *een Hert-gelijkende Erweete.* V. SPINOSUM INDICUM, of *Indiaansche Nagtschade met Doornen.* VI. SOMNIFERUM, of *slaapverwekkende Nagtschade.* VII. LETHALE, of SOMNIFERUM MAJUS, *groote slaapverwekkende, of doodlijke Nagtschade.* VIII. POMIFERUM, of *Appeldragende Nagtschade.* IX. POMIFERUM ÆTHIOPICUM SPINOSUM, of *doornige Appeldragende Nagtschade uyt Moorenland.* X. POMIFERUM ÆTHIOPICUM NON SPINOSUM, of *Appeldra-* *(van welke hier dertien in getal worden voorgedragen.)*

SOLANUM SPINOSISSIMUM ARBORESCENS ÆTHIOPICUM.

dragende Nagtſchade uyt Moorenland zonder Doornen. XI. SOLANUM SPINOSISSIMUM ARBORESCENS ÆTHIOPICUM, of *Boom-wordende Nagtſchade uyt Moorenland met veelvoudige ſchriklijke Doornen.* XII. LANUGINOSUM SPINOSUM ARBORESCENS ÆTHIOPICUM, of *wollige en doornige Boom-Nagtſchade uyt Moorenland.* XIII. SOLANUM TUBEROSUM ESCULENTUM FLORE ALBO ET COERULEO, of *Nagtſchade met eetbare, gekonde Bolletjens,* ook geheeten PAPAS PERUANORUM, of *Papaſſen van Peru*; zoo *met een witte,* als *blauwachtige Bloem*; behalven noch meer andere. Niet alle zijn ze van de zelve *Bouwing* en *Waarneeming.*

Grond. Eevenwel beminnen ze al te zamen een goede, gemeene, zandige, met twee-jarige Koeye- en Paerdemiſt (van elk eeven veel) genoegzaam voorziene grond: een opene, vrije Lucht, een warme welgeleegene plaats, en tamelijk veel Water. Geeven volkomen rijp *Zaad.*

Gebruykelijke Hof-Nagtſchade. Het SOLANUM OFFICINARUM, of *gebruykelijk Hof-Nagtſchade,* blijſt uyt eygener aart niet langer dan eene *Zomer* in 't leeven. Word ieder *Voorjaar,* met een waſſende Maan van *Maert,* weer op nieuws gezayd. Of komt anders uyt 't neergevallene van zelfs genoeg te voorſchijn. Hier door kan deeze ſoort *aangewonnen,* en *altijd-durende* gemaakt worden.

Indiaanſche en Æthiopiſche ſoorten van Nagtſchade. Het SOLANUM VESICARIUM INDICUM, of *Indiaanſche Nagtſchade met Blaasjens:* SPINOSUM INDICUM, of *Indiaanſche Nagtſchade met doornen:* VESICARIUM NIGRUM, of *zwarte Nagtſchade met Blaasjens:* POMIFERUM ÆTHIOPICUM, of *Appeldragende Nagtſchade uyt Moorenland:* POMIFERUM ÆTHIOPICUM SPINOSUM, of *Moorenlandſche Appeldragende Nagtſchade met Doornen,* en SOLANUM POMIFERUM ÆTHIOPICUM NON SPINOSUM, of *Appeldragende Nagtſchade uyt Moorenland zonder Doornen,* blijven ook niet langer dan een jaar in 't leeven. Worden derhalven ieder *Voorjaar* in *April* met de gemelde Maan weer op nieuws, niet diep, in Potten gezayd, en geſteld in een heete, wel ter Zon geleegene plaats; ook onderhouden met matige vochtigheyd: zoo krijgen ze, bij goede *Zomers,* volkomen rijp *Zaad,* en vergaan daar meê. Men moet'er niet meer als een, of ten hoogſten twee, in eene Pot laten, ter oorzaak van de veelheyd der *Wortelen,* die ze maken.

Slaapverwekkende en doodlijke Nagtſchade, &c. Het SOLANUM VESICARIUM, of ALKEKENGI, *Nagtſchade met Zaad-blaasjens*; SOLANUM SOMNIFERUM, *ſlaapverwekkende Nagtſchade,* en SOLANUM LETHALE, *doodlijke Nagtſchade,* vergaan niet zoo haaſt, maar blijven eenige jaren in 't leeven. Konnen tamelijk wel de *Winter-koude* verdragen, en geeven jaarlijks rijp *Zaad*: 't welk men op de voorgenoemde tijd en Maan de aarde moet aanbeveelen. Hier door worden ze bequamelijk *vermeerderd*; en dan ook noch door hare voortlopende *Wortelen.* Echter blijft het SOLANUM SOMNIFERUM niet altijd over; maar word wel lichtelijk door een harde *Vorſt* wechgenomen. Sterft ook gemeenelijk in deeze Geweſten met het tweede jaar, en geeft zeer qualijk volkomen *Zaad.*

Eetbare Nagtſchade met Bolletjens. Het SOLANUM TUBEROSUM ESCULENTUM, of *eetbare Nagtſchade,* met bruyne, ook met eenige kleyne *holligheeden,* of *gaatjens* (waar uyt de *Veezelwortelen* ſpruyten) voorziene, oneffene, doch rondachtige, en om te eeten bequame *Bolletjens,* vergaat niet zoo haaſt, en begeerd een zeer vette grond, ook veel Water. Geeft in onze Landen zelden rijp *Zaad:* verdraagt ook ongeerne de ſterke koude der *Winter.* Word echter jaarlijks genoegzaam *aangewonnen* door hare veelvoudige jonge *Bolletjens:* welke men met een volle Maan van *October* uyt de aarde op neemt; in droog Zand bewaard, om 's *Winters* tot ſpijze te konnen gebruykt worden; en eenige daar van in *Maert* of *April,* met de zelve Maan, weer inzet, in een altijd nieuwlijks-omgeſmeetene, wel-gemeſtte grond. Waar toe men gemeenelijk de beſte en grootſte *Bollen* uytkieſt.

Appeldragende Nagtſchade uyt Moorenland. Het SOLANUM POMIFERUM ÆTHIOPICUM, of *Appeldragende Nagtſchade uyt Moorenland*: krijgt uyt een veelvoudige bruyn-verwige *Wortel* een tamelijk dikke, ronde *Steel,* in onze Geweſten ter hoogte van anderhalve of twee voeten opſchietende, van buyten een weynig blinkende, van binnen wit, en zich boven verdeelende in veele *Zijdetakjens*; aan welke voortkomen, nu uyt de eene, dan uyt de andere zijde, veele onordentlijk boven malkander geſtelde *Bladeren,* meer hangende als opſtaande. Zijn ongelijk van grootte, en die

Gedaante der Bladeren. van het *Solanum hortenſe,* of der *gemeene Nagtſchade* niet zeer ongelijk; doch de onderſte wel zoo groot, en meerder met punten ingeſneeden: de bovenſte in teegendeel (bloeyende) kleyner; een weynig of niet blinkende; donker-groen van verwe; dun en teeder van aart; lichtelijk na 't geel trekkende, en neervallende: in 't midden voorzien met een regt-doorgaande groote *Ader,* waar uyt veele andere vloeyen; en ruſten op korte *Steeltjens.*

Geſtalte der Bloemen. Tuſſchen deeze worden voortgebragt twee, drie, of vier *Bloemtjens* bij malkander, hangende aan korte *Steeltjens.* Beſtaan uyt vijf witte en voor ſpits-toeloopende *Bladertjens*; inwendig gevuld met eenige korte, kleyne geele *Nopjens.* Als ze zommige dagen open geſtaan hebben, vergaan ze in haar zelven, en laten dan na een groote, bezienswaardige, eerſt groene,

Vrucht. daar na ſchoon-rood blinkende *Vrucht,* die van het *Pomum Amoris,* of *Goudenappel,* niet ongelijk. De gedaante is plat-rond, vercierd met veele inwaarts gaande *holligheeden* (welk men ook ziet in het *Pomum Amoris fructu luteo,* of *geel-verwige Goudenappel*), desgelijks boven, regt in 't midden, met een kleyne *Kroon.* Is

Zaad. inwendig gevuld met een rond, plat, geel-verwig *Zaadje,* zeer overeenkomende met dat van het *Capſicum Brazilianum,* of *Brazilianiaanſche Peeper.* Als het zijne volkomene rijpheyd heeft gekreegen, verſterft de geheele *Plant.*

Doornige Appeldragende Nagtſchade uyt Æthiopien. Deſgelijks doed het SOLANUM POMIFERUM ÆTHIOPICUM SPINOSUM, of *Doornige Appeldragende Nagtſchade uyt Moorenland.* De *Bladeren* deezer ſoort zijn wat grooter: ook de *Steelen* met een grijs-witte *ruygheyd,* en eenige korte bleeke *Doorntjens* aardig bekleed. Doch de zelve ziet men aan de *Bladeren* regt in 't midden op de regt-doorgaande groote *Ader* alleenlijk zitten. De *Vrucht* is rond, en ſlegt, wat kleyner als die van de voorige ſoort.

Boomwordende Nagtſchade uyt Moorenland, met veelvoudige ſchriklijke doornen. Het SOLANUM SPINOSISSIMUM ARBORESCENS ÆTHIOPICUM, of een *Boom-wordende Nagtſchade uyt Moorenland, met veelvoudige ſchriklijke Doornen,* is een bezienswaardig *Gewas,* in onze Geweſten gemeenelijk opſchietende ter hoogte van twee voeten. Vergaat niet zoo haaſt, maar blijft eenige jaren lang in 't leeven. Als men 't opſnoeyd, krijgt het de gedaante van een aardig *Boomtje*; en metter tijd uyt een geelachtige en ſterk-riekende *Wortel* een *houtachtige Steel,* zich verdeelende in verſcheydene *Zijde-takjens,* zoo wel na onder als boven. Is rond; zoo dik als een vinger; in 't eerſte donker-groen en blinkende, maar naderhand Kaſtanien-bruyn wordende, inzonderheyd boven-waarts: aan alle kanten voorzien met veele kleyne, witte, wollige *Nopjens,* en meenigvuldige, ſterke, onder bleek-witte, boven geele *Doornen*; ook inwendig met een wit *Pit* of *Marg.*

Gedaante en wonderlijke eygenſchap der Bladeren. Aan deeze *Steelen* rondom komen voort veele ſchoone *Bladeren,* ruſtende op dikke en matig-lange doornige *Steelen.* Zijn vijf vingerenbreedte, wat meer of minder, buyten de *Steel* lang; vier, en ook drie vingeren breed; zich al te zamen half rond neerwaarts buygende. Als men ze met de hand aanraakt, geeven ze een onaangename en zware reuk van zich. De onderſte zijn niet zoo zeer als de bovenſte in zeer veele groote en kleyne, doch alle ſtomp of rond toegaande deelen

geſneeden

gesneeden: in 't midden voorzien met een sterke, uyt den bruynen groene, van onder bleek-witte, en aldaar zeer uytsteekende *Ader*, of *Rugge*, uyt welke veele andere ter zijden voortkomen in al de gesneedene *deelen*. Boven zijn ze een weynig blinkende, donker-groen; doch eyndelijk na het geel trekkende; maar onder veel bleeker; en zoo wel onder als boven met meenigvuldige witte, gantsch sterke *Doornen* wonderlijk begaaft. Uytwendig hebben ze weynig of geen reuk; ook in de Mond geknauwd wordende, geen smaak; doch zijn een weynig te zamentrekkende; en daar na met eenige scharpheyd de Mond en Tong bijtende of steekende, op de wijze van het *Arum*, of *Kalfsvoet*, doch niet zoo sterk.

Bloemknoppen. Tusschen de zelve, aan de voornaamste *Steel*, groeijen de *Zijdetakjens:* maar de *Bloemknoppen*, tamelijk dik en wat langwerpig, komen te voorschijn regt uyt de *Steel* zelfs (en niet, gelijk men in andere *Gewassen* ziet, tusschen de *Bladeren*) aan ronde, uyt den groenen bruyne *Steeltjens*, een lid eener vinger lang, en met kleyne *Doorntjens* bezet. Als deeze haar de een na de ander openen, vertoonen zich uyt den bruynen

Bloemen. purpure *Bloemen*; in vijf punten ten halven, en niet zoo diep als de *Borrago*, of *gemeene Bernagie*, ingesneeden, doch van de zelve grootte. Hebben in het midden een lang, dik, en schoon geel-verwig, met verscheydene Ruggen vercierd zijnde *Knopje*. Als ze agt, tien of twaalf dagen hebben open gestaan, vallen ze op de aarde neer, nalatende een schoone blinkende, eerst groen en wit gemarmerde, daar na, zijn volko-

Vruchten. mentheyd krijgende, geel-wordende *Vrucht*; zijnde rond; zoo groot als die van het *Pomum Amoris fructu rubro*, of *roode Appelen der Liefde*; gevuld met veelvoudig, plat, ontrent rond, eerst geel-verwig daar na

Zaad. na het bleek-bruyn trekkend *Zaad*, niet ongelijk dat van het *Capsicum Brasilianum*, of *Braziliaansche Peeper*.

Aanwinning. Zelden bekomt dit *Zaad* in onze Gewesten zijne volkomene rijpheyd, ten zij met zeer warme *Zomers*. Dan word het met een wassende Maan van *April* gezayd in een Pot, gevuld met goede zandige aarde; en tot in *May* toe gezet in warme Paerdemist. Opgekomen zijnde, moet men de Pot 's *Winters* binnens huys stellen, op een luchtige plaats, waar in niet, als bij *vriezend Weêr* gevuurd word.

Wollige en Doornige Nagtschade uyt Moorenland; Het SOLANUM LANUGINOSUM SPINOSUM ARBORESCENS ÆTHIOPICUM, of *wollige en doornige Nagtschade uyt Moorenland*, zijnde een meede-soort van de voorgaande, en eeven desgelijks eenige jaren in 't leeven blijvende, groeyd uyt eygener aart niet boven de anderhalve voet hoogte. Heeft ook veel kleyner en minder *Doornen*. De *Bladeren* zijn niet zoo lang, maar wel zoo breed; noch zoo veelvoudig en diep, maar alleen een weynig, en niet zoo veel als de alder-onderste van de voorgaande soort, *ingesneeden*; doch hangen op

een meede-soort van de voorgaande, en waar in verschillende. de zelve wijze neerwaarts gebogen. Zomtijds zijn ze aan de randen een weynig gelijk als gefronst; in zich gantsch *korthayrig-ruyg* van aart; van substantie dikker; ook bleeker en grijzer van couleur; doch van geen bijzondere smaak, noch zoo zeer bijtende, of, met de hand gewreeven wordende, zoo zwaar van reuk. Echter is deeze soort de voorgaande zeer gelijk in de purpure verwe aan 't bovenste der *Steelen* (zijnde 't onderste en 't middenste groen, met een vale of bleek-geele ruygheyd overtogen), desgelijks in de stelling, verwe en gedaante der *Bloemen*; de slegte rondheyd, en het inwendig *Zaad* der *Vruchten*, behalven in de couleur van deeze, welke schoon-rood is.

Aanwinning. De *Zaying*, *Bouwing* en *Waarneeming* komt over een met die der voorige, wanneer bij goede *Zomers* (anders niet) 't *Zaad* zijne rijpheyd heeft verkreegen; 't welk eerst geschied in 't tweede jaar na dat het gezayd is geworden.

KRACHTEN.

NAgtschade, of *Solanum hortense officinarum*, is verkoelende van aart tot in den tweeden graad, en zeer te zamentrekkende. Moet derhalven geenzins inwendig gebruykt worden; ook niet uytwendig, anders als met groote voorzichtigheyd. *Galen. l. 8. Med. Simp.*

Eevenwel, de groene *Bladeren* gestoten met Meel van Garstenmout, kan met groot nut gelegt worden op de *Roos*, de *Kanker*, de voorteetende *Zweeringen*, *Klieren*, en 't *Sprenkvuur*. *Lusit. l. 4. enarr. 74. Diosc. l. 4. c. 71.*

Het uytgeparstte *Zap* vermengt met Wittebrood, en op *hitzige Oogen* gedaan, neemt'er de *brand* van wech. *Dorsten. hist. Plant. fol. 273.*

De *Vruchten* van *Nagtschade met Zaadblaasjens*, of *Solanum Vesicarium*, rauw gegeeten, of in Wijn gekookt, en daar van gedronken, neemt wech de *Geelzucht*; drijft voort het *water van de Blaas*; de *steen der Nieren*, en is goed voor de *Leever*. *Diosc. l. 4. c. 72.*

Het *Solanum Somniferum*, of *slaapverwekkende Nagtschade*; is, inwendig ingenomen, zeer gevaarlijk, ja doodelijk. Drie *Drachmen* van de gedroogde *Wortel* met eenig nat een mensch ingegeeven, maakt hem onzinning, of dol; maar vier *Drachmen* veroorzaakt hem de doodt. *Fuchs. hist. c. 265. Dod. l. 14. c. 27.*

De ronde *Wortelen* van het *Solanum Tuberosum Esculentum*, of *Papas Peruanorum*; *Nagtschade* met eetbare *Bolwortelen*, ter spijze gebruykt met een goede saus, gelijk men over de *Articiokken* doed, zijn zeer gezond voor elk, inzonderheyd voor *oude Mansperzoonen*. Versterken de *Maag*, en 't geheele *Ligchaam*; maken *goed Bloed*, en verwekken *lust tot 't echte werk*. *Laurenb. l. 2. App. Pl. c. 4.*

CCCXXIX HOOFDSTUK.

MANDRAGORA.

Yt eygener aart een laag *Gewas*; waar van de *Wortel* ten deele de gedaante van een *Mensch* vertoond, word in het *Neederlandsch*, *Latijn*, *Fransch* en *Italiaansch* met geenen anderen naam genoemd; behalven dat zommige *Françoisen* MANDEGLOIRE zeggen; de *Hoogduytschen* ALRAUN. Namen.

Hier van zijn mij in haren aart *twee* bij zondere soorten bekend geworden, als: Twee bijzondere soorten.

I. MANDRAGORA MAS, of *Mandragora mannetje*.
II. MANDRAGORA FOEMINA, of *Mandragora Wijfje*. Beyde zijn ze van de zelve *Bouwing* en *Waarneeming*. 't *Mannetje* geeft *ronde*, het *wijfje Peerswijze Vruchten*.

Zij beminnen een goede, luchtige, zandige, en met twee-jarige Paerdemist tamelijk voorziene grond: een warme, opene, wel ter Zon geleegene plaats, genoeg bewaard voor koude *Ooste-* en *Noordewinden*, ook reedelijk veel Water. Grond.

Konnen de *koude* der *Winter* vrij wel verdragen, als men ze in *November* dik genoeg overdekt met Stroo; Turfmul, of Run, en in de *Maert* weer ontdekt. Krijgen ook dan in de *Zomer* dikmaal volkomene *Vruchten:* welker *Zaad* met een wassende Maan van *April* niet boven een stroodbreedte diep moet gelegt worden in de aarde eens Pots. Hier door konnen ze alleenlijk worden *aangewonnen*. Vruchten, en Zaad.

KRACHTEN.

DE *Bast*, of *Schors*, der *Wortel* van *Mandragora*, welke meest word gebruykt, is koud en droog tot het laatste van den derden, of het begin van den vierden graad; daarenboven verdo- *Galen. l. 7. Simp. fac. Averr. lib. Simp. c. 41.*

vende

SIDEREON.
sive
Serpentaria Mirabilis Montana.

vende en ſlaap-verwekkende van aart. De *Vrucht* echter is niet zoo zeer verkoelend.

Plin. l. 25. c. 13.

Eevenwel is ongeraadzaam, 't een of 't ander inwendig te gebruyken, ter oorzaak van hare quaadaardigheyd, ja doodlijkheyd.

Diosc. l. 4. c. 76.

De groene *Bladeren*, of *Wortelen*, met Meel van Garſtenmout vermengt, geſtoten, en dan gelegt op allerley *heete Gezwellen*, *ontſteekingen*, of *verhittingen*, doen de zelve ſcheyden, en de brand verdwijnen.

Durantes hiſt. Plant. fol. 274.

De zelve geſtoten, dan met Honig en Oly vermengt, geneezen de *ſteeken* en *beeten* der *giftige Dieren*.

Cluſ. lib. Plant. 5. c. 3. Trag. l. 2. c. 126.

De *Wortelen*, of de *Baſt* der zelve, in Wijn geweykt, of in Wijn gekookt, en dan een weynig daar van gedronken, verwekt *ſlaap*, en doed alle ſmerten *verdoven*. Word derhalven te drinken gegeeven de geene, welke men eenig lid wil afzetten, of branden.

CCCXXX HOOFDSTUK.

BERG-SLANGEN-KRUYD.

Namen.

En aardig en ongemeen *Gewas*, in gedaante uytwendig geſteld gelijk de *Mandragora*, doch boven alle andere *Gewaſſen* van een verwonderenswaardige aanſchouwing, word in 't *Neelandſch* dus genoemd: in het *Latijn* SERPENTARIA MIRABILIS MONTANA; of ook wel SIDEREON, ter oorzaak van de ſchoone gedaante der *Bloemen*, zich vergelijkende bij zeer bevallijke *roode Starren*: in het *Hoogduytſch* BERG-SCHLANGEN-KRAUT.

Wortel.

Deeze *Plant* groeyd van naturen niet hoog; noch ſchiet met hare *Wortel* diep in de aarde; welke van buyten uyt den grijzen donker-paarſch, van binnen wit; ontrent een duym, wat meer of min, dik, rond, en gemeenelijk in drie deelen geſcheyden is, waar uyt verſcheydene dunne *Veezelwortelen* voortkomen.

Gedaante der Bladeren,

Uyt de zelve ziet men in 't laatſte van *Maert*, of begin van *April*, alleenlijk vier *Bladeren* voortſchieten; een weynig, op de wijze van *Mandragora*, boven de aarde verheeven. Hebben ook zeer kleyne *Steelen*, op welke ze ruſten. Staan niet regt om hoog, maar leggen vlak op de aarde neer. Zijn ontrent de middenſte vinger van eens menſchen hand lang; een vingerlid, of ook wel een weynig meerder, breed; voor ſpits toegaande; omtrent de *Wortel* alderbreedſt: niet zeer dik in 't aanraken; ook niet ingezaagd, maar aan de randen gantſch ſlegt: boven uyt den groenen bleek-blauwverwig, zeer kluchtig; onder bleeker: in 't midden wonderlijk voorzien met een dikke *Ader* (uyt welke eenige andere kleyne ter zijden uytloopen); zijnde een *leggende Slang* zeer wel gelijk-vormig, wiens Mond gelijk als open ſtaat, met een grijs, of bleek-wit *Hoofd*, doch 't overige is donker-blauw. 't Hoofd, daar ze alderdikſt is, ſtaat na de punt der *Bladeren*; de *Staart*, het dunſte, na de *Wortel* gekeerd; regt anders als in alle andere *Gewaſſen*. Dit *Hoofd des Aders* eyndigd ook niet in de ſpitsze punt des *Blads*, maar blijft'er noch een goed gedeelte van af; en uyt de Mond loopt noch een *kleyn Adertje*, zich uytſtrekkende tot in 't gemeldde *Blad-punt*.

en zonderlinge zeldzaamheyd van de daar in zijnde groote, een Slang eygentlijk gelijk zijnde Ader.

Een eenige een drie-dubbele Star gelijk zijnde Bloem, zeer bevallijk en ziens-waardig;

Regt in 't midden der vier genoemde *Bladeren* komt in 't laatſte van *May* (zomtijds wel wat eerder of later) een eenige *Bloem* voort, zeer ſchoon, en van een verwonderens-waardige aanſchouwing, gelijk een *drie-dubbele Starre* aardig op malkander geſteld; en gelijk als zonder *Steel* geboren uyt 't *Hert* der *Wortel*; ook verheeven een weynig boven de *Bladeren*, welke maar eeven boven de grond ſtaan, ja gelijk als daar op ruſten. In 't midden zijn ze elk als rond; doch ten halven geſneeden in veele kleyne *Bladeren*, voor gantſch ſpits, eeven gelijk de *ſtralen* van een *Star*, toegaande. Het getal, waar uyt ze te zamen beſtaan, is vierentwintig; ieder orde van agt. Zijn vercierd met een zeer behagelijke en een weynig blinkend hoog-rood, zoo veel de bovenſte agt betreft, welke de kleynſte en ſmalſte van allen, ook met een verheevene rondheyd in 't midden voorzien zijn. De middelſte agt vallen wat goud-geeler. De onderſte agt, vermits ze niet zoo veel lucht konnen genieten, ziet men niet verder als ten halven van hare voorſte punten ſchoon donker-rood: welker middenſte *blad*, regt tuſſchen de twee laagſte *bladeren* der *Plant*, onder aan de punt is vercierd met een *rondigheyd*, hangende als een kleyn *Knopje*, van de zelve couleur, zeer bevallijk. Deeze zonderlinge en wel bezienswaardige *Bloem* blijft eenige weynige dagen geheel open ſtaan. Verdort dan met'er tijd in zich zelven, en vergaat, zonder in deeze Geweſten eenig *Zaad* voort te brengen, gelijk de ervarentheyd ons geleert heeft.

doch in onze Landen zonder Zaad.

Hoedanig men deeze aardige Plant

Dit *Berg-Slangenkruyd* bemind uyt eygener aart een gantſch luchtige en zandige grond, met twee-jarige Paerdemiſt, een weynig een-jarige Hoenderdrek, en het Mol der van binnen verdorvene Boomen genoegzaam doormengt: een opene, warme, vrije, wel ter Zon geleegene plaats, gantſchelijk beſchut voor alle koude *Ooſte-* en *Noorde-winden*; ook een matige vochtigheyd. Verdraagt ongeerne ſterke *Wind*, felle *Vorſt* in de *Winter*, *Sneeuw* of *Hagel*. Moet derhalven, met een waſſende Maan van *April* in een Pot geſteld zijnde, in 't laatſte van *September*, eer de *nagt-rijp* aankomt, binnens huys gebragt worden op een goede plaats, daar ze de Lucht mag genieten door de Venſteren, tot dat het begint te *vriezen*.

ſtaat in agt te neemen.

Gedurende deeze tijd moet men de *Plant*, met ſlegts een weynig lauwgemaakt Reegenwater van boven begieten; ook, zoo 't mogelijk is, haar bewaren zonder haar veel of langdurige warmte des vuurs te doen gevoelen. Ontrent half *April*, of wat later, na dat het Weêr zich aanſteld, moet men ze buyten de Zonne-ſtraalen wederom voorſtellen, met een zachte Lucht en aangename Reegen; doch ook dan noch haar voorzichtig wachten, en 's avonds dekken voor *Sneeuwachtige vochtigheyd*, *koude nagten*, *hayrige* en *ſchrale Ooſte-* en *Noorde-winden*.

Aanwinning door Zaad, uyt Hongaryen:

Kan in deeze koude *Neederlanden* op geen andere wijze, en dat noch zoberlijk, *aangewonnen* en *vermeenigvuldigd* worden, als door haar uyt *Stiermark* of *Hongaryen* (daar deeze *Plant* in Bergachtige plaatzen van naturen voortkomt) varſch overgezonden *Zaad*; het welk met een waſſende Maan van *Maert* of *April* een kleyne vinger diep de aarde in een Pot word aanbevolen, en zomtijds met niet te veel Reegenwater, lauwgemaakt, van boven beſprengt.

En bij den Autheur

Eevenwel kan de *aanwinning*, of liever *opvokking*, noch op een andere wijs geſchieden, waar van ik zelfs de ervarentheyd heb.

door een hem toegeſondene Wortel:

In 't jaar 1645. wierd de *Wortel* deezer *Plant*, zonder *Bladeren*, in Mos gewonden, mij over *Neurenberg* toegezonden. Met een bijzondere yver leyde ik de zelve, na den aanvang van *September*, eerſt in een gemeene ongemeſtte aarde; doch wou niet wel voort. In het volgende jaar, met een waſſende Maan in de zelve Maand, nam ik ze weer op, en ſtelde ze in de voorheenen gemeldde goede, welbereydde Zand-grond. Doe ſchoot ze vroeg in 't *Voorjaar* krachtig uyt, en kreeg de verhaalde wonderlijke *Bloem*; ook volmaakte aanmerkenswaardige *Bladeren*; welke ze ieder jaar, tot zeeven achter malkander (dus lang, en niet langer, is ze in *mijnen Thuyn*, met opmerking van een groot getal liefhebbers, gezien geworden) weer liet vallen, in 't midden van de *Zo-*

welke zeeven jaren lang bij hem gebloeyd heeft.

mer allenxen verdorrende. In *September* nam ik de *Wortel* weer op, en verzette ze; het welk ik door ervarentheyd heb bevonden de bequaamste tijd te zijn.

KRACHTEN.

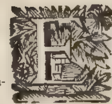
Krachten deezer Plant. DE *Bladeren* deezer *Plant*, en de *Schors* der *Wortel*, een weynig gekneust, en op de *beeten* der *Slangen*, *Adderen*, *Scorpionen*, en anderer *giftige Dieren* gelegt, trekken zeer krachtig het vergif uyt. Staan ook het *inwendige gif* teegen, in Wijn gekookt, en zoo gebruykt. Bewaren al de inwendige deelen des Ligchaams voor zulk een ongeleegentheyd, inzonderheyd 't *Hert*, zoo dat het daar van geenzins kan beschadigd worden.

en gebruyk in deGeneeskonst. Van de zelve Wijn 's morgens nuchteren 't vierdedeel van een pintje gedronken, of ook van het Water, daar deeze *Bladeren*, of de *Wortel* alleen, een kleyn half uur in gezoden zijn, is zeer goed voor de *Pest*, *quade Lucht*, en allerley *hitzige Koortzen*.

Dit alles vermag desgelijks de *Wortel*, gedroogd, en daar van een *Drachma* 's morgens met goede Fransche Wijn en een weynig Theriac ingenomen.

CCCXXXI HOOFDSTUK.

MARUM.

Naam. EEn kleyne, doch welriekende *Plant*, mijns weetens tot noch toe in geene taal met een andere naam genoemd.

Twee onderscheydene soorten. Hier van zijn mij in haren aart *twee* onderscheydene soorten bekend; te weeten:

I. MARUM VERUM, of COMMUNE HISPANICUM, *opregte*, of *gemeene Spaansche Marum*. II. MARUM CRETICUM ARBORESCENS, of *boomachtig Marum van Candien*, 't welk van breeder en grooter Bladeren is. Beyde zijn ze van de zelve *Bouwing* en *Waarneeming*.

Grond. Zij beminnen, uyt een natuurlijke eygenschap, een goede, gemeene, zandige aarde, met een weynig tweejarige kleyn-gewreevene Paerdemist en het Mol van verrotte Boombladeren voorzien: een warme, vrije, wel ter Zon geleegene plaats, voor alle koude winden beschut; en weynig Water.

Hoe waar te neemen. Konnen geenzins eenige *koude nagten*, *Herfstreegenen*, *Sneeuw*, *Hagel*, of *Vorst* verdragen. Moeten derhalven, in Potten gezet, in 't laatste van *September* of begin van *October* binnens huys op een luchtige plaats, waar in niet gevuurd word, gesteld; met slegts een weynig lauwgemaakt Reegenwater een- of tweemaal, gedurende de geheele *Winter*, van boven besprengt; in 't begin van *April*, met een aangename Lucht en Reegen, weer buyten gebragt; maar ook dan noch voor *koude nagten en hayrige Winden* wel en voorzichtig gedekt zijn.

Teederen aart. Zij vallen van naturen teeder van aart. Vergaan niet haast; maar blijven eenige jaren in 't leeven. Het MARUM VERUM, of *opregte Marum*, geeft ieder jaar *Bloemen* (welke men tijdelijk moet afsnijden, of anders zou de *Plant* in groot gevaar van te verderven staan; kan ook in deeze Gewesten bezwaarlijk in de *Winter* bij 't leeven behouden worden), doch noyt bij ons eenig rijp *Zaad*.

Aanwinning. Als men het zelve bekomt, uyt warmer Landen overgezonden, moet men 't met een wassende Maan van *April* of *May* in Potten zayen. Opgekomen zijnde, mag men de jonge *Planten* niet verzetten, ten ware om haerer veelheyd wil. Alleenlijk hier door kan men ze *aanwinnen* en *vermeenigvuldigen*.

Boomachtig Marum van Candia. Het MARUM CRETICUM ARBORESCENS, of *boomachtig Marum van Candia*, geeft, mijns weetens, in deeze Landen noyt eenige *Bloem*. Word echter *aangewonnen* door hare afgesneedene *Takjens*; welke men met een wassende Maan in *April* of *Augustus* in Potten steekt; op een schaduwachtige plaats, en zomtijds met Reegenwater een weynig begiet: waar op ze *Wortelen* krijgen.

Opregte Marum. Het MARUM VERUM, of *opregte Marum*, in deeze *Neederlandsche* Gewesten een aardige en teedere *Plant*, van een ieder zeer bemind, weegens de aangename geur, groeyd van naturen *Struvelachtig*. Kan ook, met langheyd van tijd, *opgequeekt* worden tot een teeder *Boomtje*, een voet of anderhalf hoog, en een kleyne vinger dik.

Wortel. Krijgt uyt een veelvoudige, bleek-bruyne, sterk geurige, en, in de Mond geknauwd wordende, met eenige bitterheyd vermengde *Wortel*, een *houtachtige substantie*, grauw van verwe: uyt welke groeyen veele teedere, uyt den groenen witachtige *Takjens*, een halve hand, of wat meerder lang. Takjens. Aan de zelve spruyten veele *Bladertjens*, die van de *Thymus latifolius*, of *breed-bladerige Thymiaen*, in stelling, gedaante, en grootte, niet zeer ongelijk; te weeten, een stroobreed, Bladeren. wat meer of minder, lang, achter aan de *Steel* op het breedste, ook aldaar zomtijds gelijk als twee-hoekig gesteld; voor in een stomp punt eyndigende, en twee en twee op dunne *Steeltjens* rustende, altijd regt teegen over malkander aan de *Steel* zittende; hol en luchtig de eene boven de andere: boven na de Zon gekeerd groen, en blinkend, doch onder witachtig; zacht in 't aanraken, van een aangename reuk, en krachtige geur; in de Mond geknauwd, bitter van smaak. In 't midden ziet men een regt-doorgaande *Ruggetje* of *Ader*; waar uyt eenige weynige andere ter zijden voortvloeyen; doch alleen van onder, niet van boven, zichtbaar.

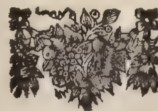
Bloemen. De *Bloemtjens* komen voort uyt zeer wollige, vijfpuntige, en uyt den groenen-rossche *Huysjens*, op de bovenste punten, of *Hertscheuten* der *Takjens*, ayrs-wijze boven malkander, op de manier van *Hyssopus*, of *Ysop*, gesteld; purpur-verwig; van een aangename reuk; bestaande uyt twee *Bladertjens*, in de gedaante van een *geopende Leeuwen-mond*. Als ze eenige dagen open gestaan hebben, vergaan ze in haar zelven, en vallen eyndelijk ter aarden neer, zonder in onze Gewesten eenig *Zaad* na te laten.

KRACHTEN.

Aart, en gebruyk. MArum, een zeer aardige welriekende *Plant*, is scharp en bitter van smaak; verwarmende en een weynig te zamentrekkende van aart. Door hare lieflijke geur versterkt ze de *Herssenen*; neemt de *Hoofdpijn* wech, en doed *Niezen*.

Groen, of droog, gestoten, en op de *voorteetende Zweeringen*, ook andere *koude Gezwellen* gelegt, doed de zelve verminderen. Diosc. l. 3. c. 49.

In Wijn gezoden, en daar van 's morgens nuchteren een Roemertje gedronken, versterkt het *Hert*; verwarmt de *Maag*; jaagd uyt de *Winden*; opend de *verstoptheyd der Leever*; strijd teegen het *vergif*; verwekt der Vrouwen *Maandstonden*: is ook zeer dienstig voor de *Geel-* en *Waterzuchtige*. Camerar. l. 3. c. 43.

CCCXXXII

MARRUBIUM MAJUS TOMENTOSUM.

CCCXXXII HOOFDSTUK.

MALROVE.

Namen.

NIet alleen dus in het *Neederlandsch*, maar ook van veele WITTE ANDOORN genoemd. In het *Latijn* MARRUBIUM, of PRASSIUM: in het *Hoogduytsch* WEISZ ANDORN, en MAROBEL: in het *Fransch* MARRUBIN, of MARROCHEMIN; en in 't *Italiaansch* MARROBIO.

Zeeven veranderlijke soorten.

Hier van zijn mij in haren aart bekend geworden *zeeven* veranderlijke soorten, namentlijk:

I. MARRUBIUM NIGRUM, *sive* BALLOTTE, of *zwarte Andoorn*, anders *Ballotte:* II. ALBUM VULGARE, of *gemeene witte Malrove.* III. AQUATICUM, *Water*, of *in vochtige plaatzen groeyende Andoorn.* IV. CRETICUM, of *Malrove uyt Candia.* V. HISPANICUM, of *Spaansche Andoorn.* VI. ROTONDIFOLIUM MONTIS LIBANI, of *Malrove van den Berg Libanus met ronde Bladeren.* VII. MARRUBIUM MAJUS LANUGINOSUM, *sive* TOMENTOSUM, of *groote Andoorn, met ruyge*, of *zeer wollige Bladeren.* Alle zijn ze van eeven de zelve *Bouwing* en *Waarneeming.*

Grond.

Zij beminnen een goede gemeene, zoo wel zandige als andere, doch luchtige en welgemestte grond: een opene, warme, genoegzaam ter Zon geleegene plaats, en tamelijk veel Reegen. Blijven zelden langer als drie, of ten hoogsten vier jaren in 't leeven. Verdragen, buyten staande, de *koude* der *Winter*; en geeven op 't tweede jaar volkomen rijp *Zaad.* 't Welk met een wassende Maan van *April* of *Maert* de aarde, niet diep, wederom bevolen word. 't Neergevallene komt ook dikmaal genoeg van zelfs op. Door dit middel konnen ze alleen *aangewonnen* worden.

Aanwinning.

Rond-gebladerd Malrove van den Berg Libanus.

Het MARRUBIUM ROTUNDIFOLIUM MONTIS LIBANI, of *rond-gebladerde Malrove van den Berg Libanus*, vroeg opgekomen zijnde, geeft niet alleen in 't tweede, maar ook meest den tijd in 't eerste jaar een bequaam rijp *Zaad.*

Groeyd in deeze Gewesten weynig hooger als een Maatduym. Vermits ze van naturen kleyn is en blijft, zoo geeft ze ook zelden meer als eene regt-opschietende *Steel*, zijnde vierkant, en met een *witte wolligheyd* bekleed. Aan de zelve wassen kleyne, rondachtige *Bladertjens*, twee en twee altijd regt teegens over malkander gesteld; hebbende de verwe en gedaante van 't gemeene witte *Malrove*; ook diergelijke *Bloemen* en *Zaad*, doch wat kleyner.

Groote Andoorn met zeer wollige Bladeren.

Het MARRUBIUM MAJUS TOMENTOSUM, of *groote Andoorn met zeer wollige Bladeren*, krijgt uyt een teedere, bleek-bruyne *Wortel* verscheydene in de rugge leggende, echter twee, derdehalve, ook wel zomtijds de grootste en middenste drie geheele Maatvoeten hoog opschietende *Steelen*, helder en aangenaam-groen, met eenige wolligheyd bekleed: uyt welke veele kleyne *Zijdetakjens* voorspruyten, waar aan schoone zeer ruyge *Bladeren* groeyen, zittende teegens over malkander, vertonende de gedaante van een *Hert*; ongelijk van grootte; de grootste rustende op geheel ruyge en matig-lange *Steeltjens.* Zijn een kleyne vinger lang; achter twee vingerleeden breed, voor allenxen smaller wordende, en in een stomp spits punt eyndigende: aan de randen met ronde tanden, niet diep, maar eevengelijk *ingezaagd*, met een *ruyge bleek-witte wolligheyd* bekleed: boven donker-groen, lichtelijk na het geele trekkende, doch onder veel bleeker: zacht in 't aanraken; bitter van smaak; inwendig met een regt-doorlopende *Ader*, en dan noch met verscheydene andere, van onder regt opgaande, vercierd; waar uyt ontelbare kleyne diep-ingedrukte, en door 't gantsche Blad lopende *Adertjens* voortspruyten.

Gedaante derzelve.

Knoppen.

Tusschen welke *Bladeren* rondom de *Steel* voortkomen veele digt bij een gestelde, langwerpige, groene, ruyge *Knopjens*, op de wijze van de andere soorten: waar uyt, in de Maand *Julius*, aardige, doch geen groote *Bloemtjens* zich laten zien, in de gestalte van een smalle *opgespalkte Leewen-mond.* Het onderste gedeelte is wit, met groote purpure *streepen* en *stippelen* geteekend; maar het bovenste gantsch wit en zeer ruyg: teegens 't welk van binnen tongs-wijze vier purpure draadjens, boven begaafd met geele, ronde, kleyne *Knopjens*, stijf opstaan. Als ze zich drie of vier dagen open hebben vertoond, vergaan ze in haar zelven, en laten eyndelijk na een kleyn, langwerpig, en als driehoekig bleek-bruyn-verwig *Zaadje.*

Bloemen.

Zaad.

KRACHTEN.

MAlrove, of *Marrubium*, is warm in den tweeden, en droog in den derden graad; daarenboven verteerende en purgeerende van aart. *Ægin. l. 7. c. 3.*

In Wijn gezoden, en daar van 's morgens nuchteren eenige dagen na den anderen gedronken, een matig Roemertje: anders twee of drie leepelen vol van 't uytgeparstte *Zap* met Wijn en Zuyker ingenomen, reynigt de *Longe* en *Borst* van alle *taye slijmerige vochten:* is goed voor de *uytteerende menschen*, en de *Hoest:* opend de *verstoptheyd van de Leever, Milt*, en *Moeder:* verwekt de *Maandstonden:* drijst uyt de *Nageboorte:* strijd teegens 't *vergif.* Geneest de *beeten* en *steeken* der *Slangen, Spinnen*, en *Adderen:* maakt een *helder Gezicht:* dood de *Wormen:* is goed voor de *Geelzucht, pijn der Zijden*; en voor de *Vrouwen* welke niet wel *verlossen* konnen. *Trag. l. 1. c. 2. Dod. l. 4. c. 1. Matth. l. 3. c. 102.*

Het zelve *Zap*, of Wijn, gestreeken op *Schurftheyd, voorteetende Krauwagie*; ook met Honig gemengt, op *vuyle Zeeren* en *onreyne Zweeringen* gestreeken, geneest de zelve. In de Ooren gedaan, verdrijft de *Oor-smerten.* Is ook dienstig, om te verzachten de *hardigheyd in der Vrouwen Borsten.* *Apul. hist. Pl. c. 45. Gal. l. 8. Simp. Med.*

CCCXXXIII HOOFDSTUK.

MOEDERKRUYD.

Namen.

IN het *Neederlandsch* niet alleen dus, maar ook gemeenlijk MATER genoemt, word in het *Latijn* geheeten MATRICARIA, PARTHENIUM, AMARACUS GALENI, en LEUCANTHEMUM: in het *Hoogduytsch* MUTTERKRAUT, of ook MEIDBLUMEN: in het *Fransch* MARONE: in het *Italiaansch* PARTENIO, of ook AMARELLA.

Zes verscheydene soorten.

Hier van zijn mij in haren aart bekend *zes* verscheydene soorten; namentlijk:

I. MATRICARIA FLORE SIMPLICI, of *Moederkruyd met een enkele Bloem.* II. FLORE ALBO PLENO MEDIO LUTEO, of *Mater met een dubbele witte, en van binnen geele Bloem.* III. MATRICARIA FLORE TOTO ALBO PLENISSIMO, of *Moederkruyd met een gantsch witte zeer dubbele groote Bloem.* IV. MATRICARIA MINOR FLORE ALBO PLENO, of *kleyn Moederkruyd met een dubbele witte Bloem.* V. MATRICARIA FLORE ALBO PLENO FISTULOSO, of *Moederkruyd met een dubbele witte Bloem, vol Pijpjens.* VI. MATRICARIA NUDO CAPITE, of *Mater met bloote Hoofdjens.* Niet alle zijn ze van de zelve *Bouwing* en *Waarneeming.*

Grond.

Echter beminnen ze al te zamen een goede, gemeene, zoo wel zandige als andere gemestte grond: een opene, vrije, of ook schaduwachtige plaats; veel Water, en ook matige vochtigheyd. Blijven zelden langer dan twee of drie jaren in 't leeven. Verdragen

sterke

ſterke *koude*, en alle andere ongeleegentheeden der *Winter* geduldiglijk. *Bloeyen* in 't tweede jaar, en geeven volkomen rijp *Zaad*: 't welk met een waſſende Maan van *Maert* niet diep in de aarde word gelegt. Komen ook anders van 't neergevallene genoeg van zelfs voort. Hier door konnen ze overvloedig *aangewonnen* en *vermeenigvuldigd* worden.

Aanwinning.

Mater met een geheel witte zeer dubbele groote Bloem.

Het MATRICARIA FLORE TOTO ALBO PLENISSIMO, of *Mater met een geheel witte zeer dubbele groote Bloem*, geeft in deeze Landen noyt eenig rijp *Zaad*: word echter genoegzaam *vermeerderd* door hare ten halven ingeſneedene, of van zelfs *Wortel* geſchoten hebbende *Takjens*. Of ook, de zelve afgeſneeden; geſtoken in een ſchaduwachtige plaats, daar ze van de Zon niet konnen worden beſcheenen, en dikmaal met Water begooten. Als ze dan *Wortelen* hebben bekomen, verplant men ze op een luchtige plaats.

KRACHTEN.

Durantes hiſt. Plant. fol. 337.

MOederkruyd, of *Matricaria*, is heet in den derden, en droog in den tweeden Graad; daarbeneevens openende, zuyverende, en afvagende van aart.

Trag. l. 1. c. 50. Ruell. l. 3. de Nat. ſtirp. c. 69.

Met de *Bloemen* in Wijn, en wat Muſcaat, of alleen gezoden, en daar van een Roemertje 's morgens gedronken, verwekt de *Maandſtonden*; verwarmd en verzacht de *Moeder*; neemt wech de *opſtijging* der zelve: dood de *Wormen*: jaagd uyt de doode *Vrucht*, de *Nageboorte*, en 't *Graveel der Nieren*.

Dioſc. l. 3. c. 155.

De *Bladeren* en *Bloemen* gedroogt, gepulveriſeert; dan met Wijn en Zuyker ingenomen, reynigt het Ligchaam door de *Stoelgang* van alle *zwarte Gal*, en *ſlijmerige vochtigheyd*.

Plin. l. 21. c. 30.

De zelve *Bladeren* en *Bloemen* gedroogd, of ook groen geſtoten, en gelegt op de *Roos*, het *Sprenkvuur*, of andere *hitzige Gezwellen*, verteerd de zelve.

Een kleyne leepel vol van het uytgeparſte *Zap* deezer *Plant* 's morgens nuchteren met Zuyker ingenomen, doed ook de *Wormen* ſterven.

CCCXXXIV HOOFDSTUK.

PAERDSBLOEM.

Namen.

DUs genoemd in het *Neederlandſch*: in het *Latijn* MELAMPYRUM, of TRITICUM VACCINUM: in 't *Hoogduytſch* KUHWEITZEN, of ook BRAUN FLEISCH-BLUMEN.

Twee bijzondere ſoorten.

Hier van zijn mij in haren aart bekend geworden *twee* bijzondere ſoorten; te weeten:

I. MELAMPYRUM FLORE PURPUREO, of *purpure Paerdsbloem*. II. MELAMPYRUM FLORE LUTEO, of *geele Paerdsbloem*. Beyde zijn ze van eeven de zelve *Bouwing* en *Waarneeming*.

Grond.

Zij beminnen een gemeene, luchtige, zandige, zoo wel ongemeſte als gemeſte Grond: liever een matigwarme, en ſchaduwachtige, als een heete, of opene luchtige plaats; ook niet te veel vochtigheyd. Blijven niet langer dan eene *Zomer* in 't leeven. Geeven in den *Herfſt* volkomen Zaad, en vergaan daar meê. Moeten derhalven ieder *Voorjaar*, met een waſſende Maan van *Maert*, weer op nieuws, niet diep, gezayd zijn. Het uytgevallene *Zaad*, na dat het een geheel jaar in de aarde geleegen heeft, ſlaat ook wel van zelfs op, en hier door konnen ze genoegzaam *vermeenigvuldigd* worden.

Zaad. Aanwinning.

KRACHTEN.

Aart.

PAerdsbloem, of *Melampyrum*, is verwarmende van aart. Het *Zaad*, of de *Bladeren* gedroogd, gepulveriſeert, en met Wijn, of in eenige ſpijzen ingenomen, ontſteld het *Hoofd*; bedwelmt de *Harſſenen*; verwekt *Hoofdpijn*, en maakt dronken.

Renealm. hiſt. Plant. fol. 82.

Is derhalven dienſtiger voor *Oſſen*, *Paerden*, *Koeyen*, en diergelijke Beeſten, als voor de Menſchen. Want aan de genoemde Dieren geeft deeze *Plant* een goed voedzel, en doed haar vet worden.

CCCXXXV HOOFDSTUK.

NIGELLE.

Namen.

DIt teeder en aardig *Gewas* voerd deezen naam in 't *Neederlandſch*. Word in 't *Latijn* geheeten MELANTHIUM, NIGELLA, en NARDUS: in 't *Hoogduytſch* SANT CATHARINEN-BLUMEN: in het *Franſch* NIELLE; en in het *Italiaanſch* MELANTIO.

Veele veranderlijke ſoorten;

Hier van zijn mij in haren aart bekend geworden *tien* veranderlijke ſoorten; te weeten:

I. MELANTHIUM SATIVUM, of *tamme Nigelle*. II. CITRINUM, of *Nigelle met gecouleurde Bloemen, Zaad en Bladeren van Citroen*. III. NIGELLA CITRINA FLORE CŒRULEO, of *Nigelle met een Citroenverwig Zaad, en een blauwe ſchoone Bloem*; ook met *Citroen-geel-verwige Bladeren*, de breedſte van al de andere ſoorten. IV. MELANTHIUM SYLVESTRE, of *wilde Nigelle*. V. CORNICULATUM MAJUS HISPANICUM, of *groote Spaanſche Nigelle met een gehoornde Zaadknop*. VI. DAMASCENUM FLORE SIMPLICI, of *Nigelle van Damaſco met een enkele Bloem*. VII. DAMASCENUM FLORE PLENO ALBO, of *Nigelle van Damaſco met een dubbele witte Bloem*. VIII. MELANTHIUM DAMASCENUM FLORE PLENO FOLIOSO, of *Nigelle van Damaſco met een dubbele bladerige Bloem*; zijnde uytwendig groen; daar na wit, en geheel van binnen blauw-verwig; beſtaande uyt veele ronde op malkander gepakte *Bladertjens*, gantſchelijk niet vertonende een gedaante van andere *Bloemen*, maar als van loof-ſchietende *Bladeren*, breeder als de *Bladeren* welke aan de *Steelen* voortkomen; ook korter en digt aan malkander gevoegd, doch in verſcheydene voor ſpits toegaande deelen, op de wijze der zelve, eyndigende; aardig voor 't gezicht: welke niet, gelijk andere *Bloemen*, op de aarde neervallen, maar zoo lang duren, tot dat haar *Zaad* in een dikke, vijf-hoekig-ronde, en boven met vijf tamelijk-lange, ook een weynig gekromde *Hoornen* vercierd zijnde *Knop*, in 't midden voortkomende, zijne volle zwartheyd heeft verkreegen. Dan vergaan ze eerſt te zamen met de geheele *Plant*. IX. MELANTHUM DAMASCENUM FLORE PLENO PROLIFERO, of *Nigelle van Damaſco met een dubbele bladerige Bloem uyt Bloem*. X. MELANTHIUM DAMASCENUM FLORE PLENO PALLIDO CŒRULEO, of *Nigelle van Damaſco met een dubbele bleekblauwe Bloem*. Alle zijn ze van de zelve *Bouwing* en *Waarneeming*.

van welke hier tienderley worden aangeweezen.

Grond.

Zij beminnen van naturen een goede, zandige, luchtige, welgemeſtre, en in elk Voorjaar op nieuws gerepte grond: een warme, vrije, genoeg ter Zon geleegene plaats: veel, en ook matige Reegen. Blijven niet meer dan eene *Zomer* in 't leeven. Geeven in den *Herfſt* rijp *Zaad*, en vergaan daar meê. Moeten derhalven in ieder Voorjaar, met een waſſende Maan van *Maert* weer op nieuws door haar *Zaad aangewonnen*, en dus *eeuwigdurend* gemaakt wordeu. Door 't uytgevallene komen ze dikmaal van zelfs genoeg op.

Aanwinning

KRACH-

Melanthium Flore Pleno Folioso.

KRACHTEN.

Dod. l. 10. c. 8. HEt *Zaad* van *Nigelle*, of *Melanthium*, 't welk alleen in de Geneeskonst gebruykt word, is verwarmende en verdrogende in den derden graad; ook fijn van stof, en dun van deelen.

Ægin. l. 7. c. 3. Diosc. l. 3. c. 93. Durantes lib. Herb. fol. 210. Galen. l. 7. Simp. Med. Serap. de Temp. Simp. cap. 318. Een Drachma daar van gestoten, en met Wijn ingenomen, drijft uyt de *Winden*, en het *water der Blaas*: dood de *Wormen*, en doed de *Maandstonden* voortkomen. Is goed voor de *Engborstige*; wijl het de *Borst* en *Longe* zuyverd; voor die van *Spinnen* en diergelijke gedierten zijn gestoken. Vermeerderd de *Melk* in der *Vrouwen Borsten*. Is zeer dienstig voor de geene, die door een val of verrekking van *binnen gequetst* zijn: en nut tot alle gebreeken, waar in verdeeling, dunmaking, afvaging, verdrooging, of verwarming van nooden is. Doch men moet het matig, en niet al te dikmaal gebruyken; want anders zou 't het Ligchaam beschadigen.

Een weynig van de uytgeparsste *Oly* des *Zaads* met Wijn ingenomen, doed de barende Vrouwen *gemakkelijk verlossen*. Geneest ook de *Gezwellen* en de *hardigheyd der Milt*.

CCCXXXVI HOOFDSTUK.

KOORNROOS.

Namen. NIet alleen dus in het *Neederlandsch*, maar ook van veele GITH genoemd, word in het *Latijn* geheeten NIGELLASTRUM, of PSEUDO-MELANTHIUM: in 't *Hoogduytsch* RADEN, en KORNROSE: in het *Fransch* YVRAYE, of ook NIELLE DES BLEDS: in het *Italiaansch* NIGELLASTRO, MELANTHIO FALSO, GITTONE, en RUOSOLA.

Grond. Zij bemind een goede, gemeene, zandige, zoo wel gemeste als ongemeste grond: een vrije, bequaam ter Zon geleegene, doch zoo veel de Wortel aangaat, liefst een schaduwachtige plaats, en matige vochtigheyd. Blijft van naturen niet meer dan eene *Zomer* in 't leeven. Geeft in den *Herfst* rijp *Zaad*, en gaat

Aanwinning. dan van zelfs te niet. Derhalven word dit *Zaad* in ieder *Voorjaar*, met een wassende Maan van *Maert* of *April*, wederom, niet diep, de aarde aanbevolen. Komt ook dikmaal, door 't neergevallene, van zelfs genoeg op; en hier door word deeze *Plant* genoegzaam *vermeenigvuldigd*.

KRACHTEN.

Fuchs. hist. Pl. c. 44. Trag. l. 1. c. 80. Matth. l. 2. c. 77. Durantes hist. Plant. fol. 210. DE *Bladeren* van *Koornroos*, of *Nigellastrum*, gedroogd, gepulveriseert, en gelegt op het *Sprenkevuur*, *Fistelen*, *Wonden*, en *Schurftheyd*, geneezen de zelve.

Het *Zaad*, heet en droog tot in 't laatste van den tweeden graad, gestoten, en met Wijn gedronken, is goed voor de *Geelzucht*: dood de *Wormen*: verwekt der Vrouwen *Maandstonden*: doed gemakkelijk *wateren*: opend ook, en neemt wech alle *Gezwellen*, en de verstoptheyd der zelve.

CCCXXXVII HOOFDSTUK.

BINGELKRUYD.

Namen. OP het *Neederlandsch* dus genoemd, word in het *Latijn* geheeten MERCURIALIS, na de eerste vinder MERCURIUS: in het *Hoogduytsch* BINGELKRAUT, KUHWURTZ, en MERCURIUS-KRAUT: in het *Fransch* MERCURIALE: in het *Italiaansch* MERCORELLA.

Hier van zijn mij in haren aart *drie* verscheydene soorten bekend geworden; te weeten: *Drie onderscheydene soorten.*

I. MERCURIALIS MAS, of TESTICULATA, dat is, *Bingelkruyd mannetje*; anders, *met klootjens- of Balletjens-Zaad*. II. FOEMINA, of SPICATA, *Bingelkruyd wijfje*, of *met een Zaad*, *gevormd op de wijze van een ayr*. III. MERCURIALIS SYLVESTRIS, of SPICATA MONTANA, *wild Bingelkruyd*, of *Berg-Bingelkruyd met een geayrde Bloem*. Niet alle zijn ze van de zelve *Bouwing* en *Waarneeming*.

Echter beminnen ze alle een goede, gemeene, varsch omgesmeetene, en welgemestte grond; immers zoo zeer een donkere, als een vrije, luchtige, bequaam-geleegene plaats; en veel Reegen. Blijven niet meer dan eene *Zomer* in 't leeven. Geeven in den *Herfst* rijp *Zaad*, en versterven door een kleyne *Rijp*, of van zelfs. Worden zelden in 't *Voorjaar* gezayd, vermits ze van zelfs, daar ze eens gestaan hebben, overvloedig genoeg opslaan. *Grond.* *Aanwinning.*

Het MERCURIALIS SPICATA MONTANA, of *Bingelkruyd met een geayrde Bloem*, groeyende op *Bergachtige plaatzen*, vergaat niet zoo haast, maar blijft lange jaren in 't leeven. Verdraagt sterke *koude*, en alle ongeleegentheeden der *Winter*, zonder schade. Krijgt in deeze Landen jaarlijks *Bloemen*, maar noyt eenig rijp *Zaad*. Kan echter genoegzaam *aangewonnen* worden door hare ter zijden uytlopende *jonge Scheuten*, welke men met een wassende Maan van *Maert* of *April* van de *oude* afneemt, en verplant. *Berg-Bingelkruyd met een geayrde Bloem.* *Aanwinning.*

KRACHTEN.

BIngelkruyd, of *Mercurialis*, is warm en droog in den eersten graad; ook afvagende en verteerende van aart. *Fuchs. hist. Pl. c. 180.*

In Wijn gekookt, en daar van gedronken; of met andere Moeskruyden gegeeten; of 't uytgeparsste *Zap* met Wijn ingenomen, verwekt een *open Ligchaam*: drijft uyt de *slijmerige* en *Galachtige vochten*: is goed voor de *Leever*, en voor de *Waterzuchtige*: reynigd de *Maag*: doed gemakkelijk *wateren*; verdrijft de *koude Pis*: verwekt de *Maandstonden*; doed de *Nageboorte* voortkomen, en bevorderd de *Vrouwen tot zwanger-wording*. Geneest de *Geelzucht*, en reynigd de *Borst*. *Diosc. l. 4. c. 91. Hippocr. lib. de Morb. Mul.*

Even 't zelve verrigt ook 't *Zaad*, gestoten, en met Spaansche Wijn of Malvasey gebruykt.

Het *Zap* doed ook de *Wratten* vergaan. Met Azijn vermengt, en dan gestreeken op het *Sprenkelvuur*, of andere *Zeerigheyd*, geneest de zelve. Verdrijft ook de *Crauwagie*. *Ruell. l. 3. c. 156.*

Met dit *Zap*, vermengt met het *Zap* van Porcellain en witte Malve, of Althæa, de *handen gewasschen*, zoo zou men daar meê zonder eenig letzel *gesmolten Lood* mogen aanraken. *Camerar. l. 4. c. 132.*

Het *Kruyd* zelfs is zeer noodwendig tot *Clysterien*, en word met groot voordeel in de zelve gebruykt teegens de *krimping*, *pijn*, en *hardigheyd des Buyks*; ook teegens de *Nieren-steen*. *Lusit. l. 4. enarr. 189. Apulej. hist. Plant. c. 81.*

CCCXXXVIII HOOFDSTUK.

MELISSE.

Namen. EEn wel bekende, en weegens hare deugden zeer veel gebruykt wordende *Plant*, word in 't *Neederlandsch* niet alleen dus, maar ook CONFILIE genoemd. In het *Latijn* MELISSA, MELISSOPHYLLUM, APIASTRUM, en CITRAGO, om dat de *Bladeren*, gewreeven wor-

wordende, een aangename *Citroen-geur* van zich geeven: in het *Hoogduytsch*, *Fransch* en *Italiaansch* MELISSE; maar in de laatst-gemelde taal ook CEDRONELLA en ARANCIATA.

Agt bijzondere, en beziens-waardige soorten.

Hier van zijn mij in haren aart bekend *agt* bijzondere bezienswaardige soorten; te weeten:

I. MELISSA VULGARIS, of *gemeene Melisse.* II. MACULOSA VULGARIS, *sive* FOLIO VARIEGATO, of *gemeene Melisse met schoone geel- en groen-bonte Bladeren.* III. MELISSOPHYLLUM VERUM FUCHSII, of *opregte Consilie*, *van* LEONARDUS FUCHSIUS *beschreeven.* IV. MELISSOPHYLLUM TURCICUM FLORE ALBO, of *Turksche Melisse met een witte Bloem.* V. FLORE PURPUREO, of *met een purpure Bloem.* VI. FLORE CŒRULEO, of *met een blauwe Bloem.* VII. MELISSA MOLUCANA ODORATA, anders MOLUCA LÆVIS, of *Moluckische Melisse*; of *Molucke met slegte Bladeren*, van geen onaangename reuk. VIII. MELISSA MOLUCANA SPINOSA, of *Melisse uyt de Moluckische Eylanden met Doornen.* Niet alle zijn ze van de zelve *Bouwing* en *Waarneeming.*

Grond.

Zij beminnen echter al te zamen een goede, zandige, gemeene grond, met twee-jarige Paerdemist, en het Mol van verrotte Boombladeren genoegzaam doormengt.

Gemeene Consilie.

Met bonte Bladeren.

Opregte Melisse.

De MELISSA VULGARIS, of *gemeene Consilie:* FOLIO MACULOSO, of *met bonte Bladeren*, en MELISSOPHYLLUM VERUM FUCHSII, of *opregte Melisse van L. Fuchsius*, zijn van naturen lang-leevende. Beminnen zoo wel een schaduwachtige, als een opene, vrije plaats, en veel Water. Verdragen alle ongeleegentheeden des tijds. Geeven gemeenelijk ieder jaar volkomen rijp *Zaad*; 't welk met een wassende Maan van *Maert* of *April* de aarde, niet diep, weer aanbevoolen, en dikmaal met Water begoten moet worden; zoo komt het, na een geheel jaar tijds, eerst te voorschijn. Hier door worden ze *aangewonnen* en *vermeenigvuldigd.* Maar dan ook noch door hare aangegroeyde *Wortelen*, op de gemelde tijd van de *oude* afgenomen en verplant.

Aanwinning.

Turksche Melisse.

Moluckische Consilie met, en zonder Doornen.

Het MELISSOPHYLLUM TURCICUM, of *Turksche Melisse*, zoo met een *witte*, *purpure*, als *blauwe Bloem*; MELISSA MOLUCANA LÆVIS, of *Moluckische Consilie zonder Doornen*; en MOLUCA SPINOSA, *Moluckische Melisse met Doornen*, blijven niet meer dan eene *Zomer* in 't leeven. Beminnen een zeer warme, luchtige, en wel ter Zon geleegene plaats. De beyde *Moluckische Melissen* willen ook, weegens hare teederheyd, geerne in Potten gesteld, en voor alle koude *Noorde-winden* gewagt zijn. Konnen matige vochtigheyd verdragen. Geeven dikmaal bij goede jaren in deeze Gewesten volkomen rijp *Zaad*, en vergaan van zelfs, of door een kleyne *Rijp*. Moeten derhalven ieder *Voorjaar*, met een wassende Maan van *April*, op nieuws weer in Potten gezayd; voor *koude nagten*, niet minder voor veel *Water*, wijl het *Zaad* daar door lichtelijk en haast verrot, wel gedekt en bewaard, ook een wijl tijds in warme Paerdemist gesteld zijn. Hier door konnen deeze schoone, bezienswaardige *Planten*, alleenlijk *vernieuwd* en *vermeenigvuldigd* worden.

Waarneeming.

Aanwinning.

Moluckische riekende Melisse.

De MELISSA MOLUCANA LÆVIS ODORATA, of *Moluckische riekende Melisse met slegte Bladeren*, krijgt uyt een vinger dikke, niet zeer lange, houtachtige, grijs-witte, met veele teedere Veezelingen omvangene *Wortel* gemeenelijk maar alleen een eenige *Steel*, verdeeld in twee of drie *Zijde-takjens*, opschietende ter hoogte van twee of ook drie voeten; rond, zoo dik als een *Schrijfpen*, wat min of meer; van binnen hol; van buyten bekleed met een aangename groenheyd.

Gedaante der Bladeren.

Aan de zelve komen *Bladeren* voort, zoo wel neerwaarts hangende, als opwaarts gekeerd staande; altijd twee en twee regt teegens malkander over; een duym breed of wat meer boven den anderen gesteld. Zijn rond van aart, doch aan de *Steelen* plat; ingesneeden met verscheydene, meest rond-toegaande, onordentlijke Kerven. De onderste en grootste hebben de lengte van twee vinger-leeden; de breedte van ruym de helft der lengte: doch de opperste zijn veel kleyner: boven vercierd met een aangenaam groen, en vijf groote, donker-groene *Aderen* in 't midden, waar uyt veele kleyne voortvloeyen; doch onder bleeker, en de *Aderen* zeer aardig geheel wit. Teeder en dun zijn ze van substantie; van een aangename reuk; een weynig bitter van smaak, en rusten op *Steeltjens*, een vingerlid lang.

Bloem-huysjens.

Tusschen de zelve ziet men in 't rond van de regt opschietende *Steel* vijf, zes, zeeven of agt *Huysjens*, onder omvangen met eenige kleyne, bleek-groene *Doorntjens.* Onder zijn ze eng en spits, maar voor zeer breed open, gevende de gedaante van een *Zee-ton*; hard en steevig van aart; aan de randen met eenige kleyne *Doorntjens* vercierd; van buyten bleek, van binnen donker-groen-verwig; en met ontelbare kleyne, witte, bezienswaardige *Adertjens* doorlopen.

Bloemen.

In 't midden der zelve ziet men schoone, groote, lijfverwige *Bloemen*; inwendig voorzien met eenige geelen rood-verwige *Nopjens*, en vertonende de gedaante van dove Neetelen. Drie of vier dagen lang staan ze open. Als ze afgevallen zijn, laten ze in elk *Huysje* een *Knopje* na, voor breed en rond, onder spits toegaande: eerst groen, daar na bleek wordende: dan zich scheydende kruys-wijze in vier drie-hoekige deelen, inwendig gevuld met een kleyn, langwerpig, bleek-blaauw, blinkend *Zaad.* Hier meê vergaat deeze *Plant.*

Zaad.

Moluckische Consilie met Doornen.

De MOLUCA SPINOSA, of *Moluckische Consilie met Doornen*, groeyd op de wijze der voorgaande, en is de zelve niet zeer ongelijk; doch de *Bladeren* zijn niet zoo rond, maar wat langer; dieper ingesneeden, en veel donkerder groen. Hebben ook bruyner *Steelen*; en de *Bloem-huysjens* zijn voorzien met veele groote en zeer scharpe *Doornen*; waarom ook deeze soort de naam van *Spinosa*, of *gedoornde*, heeft bekomen.

't Zaad van daar gebragt.

Beyde wassen ze van naturen in *Syrien*, *Perzien*, en de *Moluckische Eylanden*, geleegen in *Oost-Indien*, van waar het *Zaad* eerst in *Europa* is gebragt.

KRACHTEN.

MElisse is verwarmende en verdrogende in den tweeden graad.

Avicen. lib. de Med. cord.

In Wijn gedistilleert, en daar van gedronken, verquikt en versterkt het *Hert*, het *Hoofd*, en de *Geheugenis:* verbeeterd een *koude Maag:* bevorderd de verteering der spijzen; strijd teegens 't *vergif*, en de *beeten der dolle Honden:* verwekt de *Maandstonden*; is goed voor de *Kort-ademige*; voor de opstijging der *Moeder*, en de *Pest.* Verdrijst de *Hert-klopping*; zet aan de lust tot 't *echte werk*; neemt wech de *Hik*, en doed het *braken* ophouden.

Serapio lib. Simp. Tem. c. 23.
Diosc. l. 3. c. 118.
Durantes lib. Herb. fol. 283.

Het uytgeparstte *Zap* in *Wonden* gedaan, of andere *Quetzuuren*, geneest de zelve. Desgelijks de *steeken der Byen.*

Rasis lib. Simp. cap. 18.

Aanmerking op de Byen.

Dit *Kruyd* bij de *Bykorven* gelegt, of de zelve daar meê bestreeken, doed de *Byen*, wijl haar 't zelve zeer aangenaam is, niet alleen bij hare Korven blijven; maar ook worden de vreemde daar toe gelokt. In teegendeel, deeze Korven met *Mater* bestreeken, doed al de *Byen* hare woonplaats verlaten.

Deugden der

Beyde de soorten der *Moluckische Melisse* zijn verwarmende, openende, en dunmakende van aart. Weerstaan 't *vergif.* Openen de *verstoptheyd der inwendige deelen*; verheugen 't *Hert*, en versterken de *Harssenen.*

Moluckische Melisse.

De *Bladeren* gestoten, en op uytwendige *Gezwellen* gelegt, verteeren de zelve. Het daar uytgeparstte *Zap* word met groote baat en voorspoed gebruykt in veelerley *Hoofd-wonden.*

MELISSA VARIEGATA.

MELISSA LÆVIS MOLUCANA.

Mechoacanna Vera Sativa.

MECHOACANNA SYLVESTRIS.

CCCXXXIX HOOFDSTUK.

MECHOACAN.

Namen.

Zoo in het *Neederlandsch*, en in het *Latijn* MECHOACANNA genoemd, na de *Americaansche Provintie Mechoacan*, daarze van naturen voortkomt, en uyt dit Wereldsdeel eerst in onze Landen is gebragt. Van de *Italianen* word ze geheeten REUBARBARO INDIANO. In 't jaar 1652. is deeze *Plant* bij mij van *Zaad* gelukkig opgekomen, en door vlijtige zorge voorspoedig aangegroeyd. (Uyt Americaansch Zaad opgequeekt.)

Hier van zijn mij in haren aart bekend geworden *twee* onderscheydene soorten, als: (Twee onderscheydene soorten.)

I. MECHOACANNA VERA SATIVA, of *opregte tamme Mechoacan*, dus genoemd, om dat anderhalve *Drachma* van de *Wortel* met Wijn ingenomen alle *quade vochten* uyt 's menschen Ligchaam door de *Darmen* genoegzaam uytdrijft. II. MECHOACANNA SYLVESTRIS, of *wilde Mechoacan*; zoo geheeten, om dat hare *Wortel* niet zoo krachtig purgeert, alleenlijk het *Water uyt de Blaas jaagt*, en de zelve afdroogende versterkt, als men'er anderhalve *Drachma* van gebruykt.

Grond, en plaats. Zij beminnen uyt eygener aart een goede, gemeene, zandige aarde, met een weynig twee-jarige kleyngewreevene Paerdemist; 't Mol der van binnen verdorvene Boomen, of in plaats van 't zelve 't Mol der verrotte Boombladeren, en een-jarige Hoenderdrek genoegzaam doormengt: een warme, vrije, wel ter Zon geleegene plaats, bevrijd voor alle koude *Ooste* en *Noorde-winden*; en matige vochtigheyd.

Hoe waar te neemen in de Winter. Zijn teeder van Natuur. Konnen geen sterke *Winden*, koele *Herfst-reegenen*, *Rijp*, of de *Vorst* deezer Landen verdragen. Moeten derhalven, droog zijnde, in 't laatste van *September* binnens huys gebragt worden, op een warme plaats, waar in door de geheele *Winter* word gevuurd; wel gewagt voor een doordringende *Vorst*: gedurende deeze tijd alleen van boven besprengt met slegts een weynig lauw Reegenwater; en niet weer buyten gezet voor in 't begin van *April*, met een zoete Reegen, en aangename Lucht: dan noch voorzichtig gedekt en wel gewagt voor *koele Reegenen* en *koude nagten*.

Langleeventheyd in deeze Gewesten. Dus *waargenomen*, blijven ze in deeze onze koude Gewesten veele jaren in 't leeven. Verliezen teegens de *Winter* al haar *Loof*, gelijk de *Brionie*; doch brengen ieder voorjaar in *May*, eeven gelijk de gemeldde, uyt hare dikke *Wortel* (welke de verrotting zeer onderworpen is) weer nieuwe *Scheuten* voort.

Opregte tamme Mechoacan. De *Wortel* van MECHOACANNA VERA SATIVA, of *opregte tamme Mechoacan*, is groot, dik, en lang; onder alleen eenige weynige *dradige* of *veezelachtige Worteltjens* hebbende, op de wijze van *Brionie*. Is bleek-wit van verwe, en heeft inwendig een wit *Zap*. (Wortel.)

Steelen. Uyt de zelve komen voort veele ronde *Steelen*; zich lichtelijk windende om een stok, en aan deeze *Steelen* schoone *Bladeren*, nu aan de eene, dan aan de andere zijde, boven malkander; zeer gelijk zijnde die van het *Convolvulus Indicus*, of *Indiaansche Winde*, hebbende de gedaante van een *Hert*. Zijn vier duymen breedte, wat min of meer, lang; ontrent drie breed: uyt den blauwen donker-groen boven, maar onder bleeker; teeder van aart; achter alderbreedst; en aldaar aan beyde de zijden des *Steels* met twee rond-toegaande punten toelopende, doch voor in een spits eyndigende: in het midden voorzien met een regt-doorlopende groote *Ader*, waar uyt veele kleyne, ter zijden uytgaande, ontstaan. (Bladeren.)

Bloemen. Tusschen de zelve schieten de *Bloemen* op, gesteld op korte *Steeltjens*. Deeze zijn purpur-verwig; in gedaante, grootte en stelling die van de genoemde *Indiaansche Winde* niet ongelijk. Als ze haastig vergaan zijn, laten ze een *kluchtige Vrucht* na, hebbende de gestalte van een kleyne *Concommer*; een hand lang; drie duymen, wat meer of min, in 't ronde dik; voor eyndigende in een spitsze rondigheyd, en aldaar, gelijk onder, dunner; van buyten met een geelachtige witte ruygheyd bekleed; en van binnen gevuld met een plat, dun en bleek-wit *Zaad*; waar aan zich vast houd een aardige *Zilver-verwige wolligheyd*, gelijk als men ziet in de *Vrucht* van *Apocynum*. (Kluchtige Vrucht.) (Zaad.)

De MECHOACANNA SYLVESTRIS, of *wilde Mechoacan*, geeft uyt een ook sterke *Wortel*, doch niet zoo dik, in teegendeel in veel meer *Takken* en *Veezelen* verdeeld, hare bleek-roode *Steeltjens*; niet rond en slegt, gelijk de andere, maar als uyt veele *Leedekens* aan malkander gezet: en winden zich ook om 't geen bij haar gestoken word. Aan de zelve groeyen de *Bladeren*, in gedaante en op de wijze van *Apocynum*; ook twee en twee regt teegens over malkander gesteld; veel ronder als van de voorgedachte; gemeenelijk twee duymen breed, en wel zoo lang. (Wilde Mechoacan.) (Wortel.) (Bladeren.)

Tusschen deeze worden voortgebragt groote witte *Bloemen*, de voorgemeldde niet ongelijk. Afgevallen zijnde, ziet men een ovaals-wijze ronde *Vrucht*, veel kleyner als die van de andere soort; vier duymen, wat min of meer, lang, ruym twee duymen dik; voor wat stomp-spits; donker-groen van verwe; een weynig als *gestippeld*, en van binnen gevuld met een geel *Zaad*, waar aan veele witte *Draadjens* hangen. (Bloemen.) (Vrucht.) (Zaad.)

KRACHTEN.

De *Wortel* van *Mechoacan* is verwarmende en verdrogende tot in den derden graad; daarbeneevens een weynig te zamentrekkende van aart. (*Rech. l. 5. rer. Med. Nov. Hisp. c. 38.*)

Twee *Drachmen* van de zelve gedroogd en gepulveriseert voor een oud persoon, doch voor een jongeling maar een, voor een kind een halve *Drachma*, met Wijn ingegeeven: of ook de gemeldde Wortel in Wijn geweykt, en daar van een Roemertje 's morgens nuchteren gedronken, jaagt door *Stoelgang* uyt alle *quaadaardige*, *taye*, *dikke*, *waterige* en *galachtige Vochten*. Neemt wech de *verstopping* der *Leever*, *Milt*, en anderer deelen des Ligchaams. Verbeeterd de gebreeken van de *Maag*. Is goed teegens de *Winden*; voor de *Water-* en *Geelzucht*; *Hoofdpijn*; *Nierensmerten*; *vallende Ziekt*; 't *Colijk*; de gebreeken der *Moeder*, veroorzaakt door koude. Versterkt de *Harssenen*, de *Zeenuwen*, en alle andere inwendige deelen. Doed ophouden en verteeren de *koude Zinkingen*. Is dienstig voor een *verouderde Hoest*; voor de gebreeken der *Borst*, *Koortzen*, en de *Spaansche Pokken*. (*Dod. l. 13. c. 8. Durantes hist. Plant. fol. 278. Monard. hist. Simp. Nov. Hisp. c. 51.*)

CCCXL HOOFDSTUK.

BEERWORTEL.

Op het *Neederlandsch* dus genoemd, word in het *Latijn* geheeten MEUM, of ook FŒNICULUM PORCINUM: in het *Hoogduytsch* BÆHR- of BEERWURTZ: in 't *Italiaansch* MEO, IMPERATRICE, en FINOCHIELLA. (Namen.)

Hier van zijn mij in haren aart bekend *twee* veranderlijke soorten; namentlijk: (Twee veranderlijke soorten.)

I. MEUM ATHAMANTICUM, of *Beerwortel*, welke van naturen groeyd ontrent den *Berg Athamas*, geleegen in *Thessalien*; na wien ze deeze naam heeft ontfangen. II. MEUM SPURIUM, of *basterd Beerwortel*. Beyde zijn ze van de zelve *Bouwing* en *Waarneeming*.

Zij

Grond. Zij beminnen meer een zandige als een andere, doch met twee-jarige Paerdemist wel voorziene grond: een vrije, bequaam ter Zon geleegene plaats, en veel Water. Blijven lange jaren in 't leeven. Verdragen sterke *koude*, en alle andere ongeleegentheeden der *Winter*. Geeven ook gemeenelijk bij goede *Zomers* volkomen

Zaad. rijp *Zaad*. 't Welk met een wassende Maan van *October* in een Pot, of van de *Maert* (om dat het langzaam opkomt) in de aarde word gezayd, ruym twee stroo-

Aanwinning; breedte diep. Hier door konnen ze *aangewonnen* en *vermeenigvuldigd* worden. Maar dan ook noch door hare aangewassene *jonge Wortelen*; welke men met de gemeldde Maan in *Maert* of *April* van de *oude* afneemt, en verplantt.

KRACHTEN.

Galen. l. 7. Simp. Med. fac.

DE *Wortelen* deezer *Plant*, welke alleenlijk in de Geneeskonst worden gebruykt, zijn droog in den tweeden, en warm in den derden graad; ook dun van deelen, en fijn van stof.

Dod. l. 10. c. 9. Plin. l. 20. c. 23. Matth. l. 1. c. 3.

Deeze *Wortelen* in Wijn gezoden, en daar van een Roemertje 's morgens nuchteren gedronken, openen de *verstoptheyd* der inwendige deelen; zuyveren de *Blaas*, en *Nieren* van 't *Graveel*: doen gemakkelijk *wateren*: verdrijven de *koude Pis*, de *Winden*, de *pijn* of *krimping des Buyks*, ook allerley *Leeden-smerten*, en de *Jigt*, of *Fleresijn*. Versterken de *Maag*. Doen der Vrouwen *Maandstonden* voortkomen; en geneezen de *beeten* of *steeken* der *giftige Dieren*.

Diosc. l. 1. c. 3.

De *Wortelen* gedroogt, gepulveriseert; met Zuyker, of Honig vermengt, en daar van zomtijds een weynig genomen, is goed voor de *Hoest*, reynigd de *Borst*, en doed de daar op vallende *Zinkingen* verteeren.

CCCXLI HOOFDSTUK.

GEERS.

Namen.

Niet alleen in 't *Neederlandsch* dus, maar ook van veele HEERS, HIRS, gemeenelijker GIERST genoemt. In 't *Latijn* MILIUM, QUASI MILLIUM, om datze door hare Vruchtbaarheyd duyzend koornen in plaats van een of honderd voortbrengt. In 't *Hoogduytsch* HIRSE, HIRSEN, of HIRST: in 't *Fransch* MILLET, of MIL: in 't *Italiaansch* MIGLIO.

Drie verscheydene soorten.

Hier van zijn mij in haren aart bekend *drie* verscheydene soorten; namentlijk.

I. MILIUM SEMINE ALBO, of *witte Geers*. II. SEMINE FLAVO, of *geele Geers*. III. MILIUM GAMBAICUM SEMINE NIGRO, of *Gambaische Geers met een schoon zwartblinkend Zaad*. In hare *Bouwing* en *Waarneeming* verschillen ze maar weynig.

Witte, en geele Geers.

De twee eerst-genoemde soorten beminnen een goede, gemeene, zandige aarde, matig met twee-jarige Paerde- en Koeyemist voorzien; een luchtige genoeg ter Zon geleegene plaats, en veel Water. Blijven niet langer dan eene *Zomer* in 't leeven. Geeven teegens de *Winter* rijp *Zaad*, en vergaan dan van zelfs. Moeten derhalven ieder *Voorjaar*, met een wassende Maan van *April*, weer op nieuws, niet diep, gezayd zijn. Alleen hier door konnen ze *vermeenigvuldigd* worden.

GambaischeGeers.

Het MILIUM GAMBAICUM, of *Gambaische Geers*, is veel teederder van aart; doch grooter en sterker van *Bladeren*. Blijft in deeze Landen niet meer dan eene *Zomer* over. Word met een wassende Maan van *April* of *May* niet boven een stroobreed diep gezayd in een Pot, gevuld met goede luchtige aarde, vermengt met een weynig twee-jarige Paerdemist, 't Mol der verrotte Boomen, en een-jarige Hoenderdrek.

Hoe te handelen omtrent de Queeking.

Opgekomen zijnde, mag men deeze jonge *Planten* niet verzetten; ook niet meer dan een, of ten hoosten twee, na geleegentheyd harer grootte, in eene Pot laten blijven. Zij beminnen groote hitte, en een wel ter Zon geleegene plaats, beschut voor alle koude zoo *Oosteals Noorde-winden*; en matige vochtigheyd. Geeven volkomene *Bloemen*, maar noyt eenig vast-blijvend *Zaad*. Konnen de *Winter-koude* gantschelijk niet uytstaan, maar vergaan van zelfs binnens huys, 't zij dat men ze wel gewagt heeft of niet. Moeten derhalven

Aanwinning. t'elkens weer *aangewonnen* worden door *Zaad*, uyt heete Landen overgezonden.

KRACHTEN.

Galen. lib. Simp. 7.

GEers, *Heers*, *Hirs*, *Gierst*, of *Milium*, is verkoelende in den eersten, verdrogende in den tweeden graad, ook fijn van stof.

Averroes lib. Simp. c. 39. Diosc. l. 2. c. 119.

In Melk gekookt tot een Brij, en daar van gegeeten, is aangenaam voor de *Maag*, doch geeft aan het Ligchaam weynig voedzel. Een Pap van *Geers-meel* gemaakt, *verstopt het Ligchaam*, en doed *wateren*.

Lusit. l. 2. enarr. 91.

Geers heet gemaakt, in een zakje gedaan, en op den Buyk gelegt, doed de *Buykkrimping* ophouden; ook de *pijn der Leeden* en *Zeenuwen* vergaan. Op 't Hoofd gedaan *versterkt* en *verdroogt* de *Harssenen*.

Matth. l. 2. c. 90.

Rhabarbar, Mechoacan, Citroenen, Limoenen, Oranje-appelen, zelfs ook Vleesch, in *Geers* gelegt, bewaart de zelve een tijd lang voor verderving, vermits'er noyt Wormen in groeyen.

Dod. l. 16. c. 23.

Meel van *Geers* vermengt met Tarwenmeel, dan gelegt op de *beeten* of *steeken* der *Adderen* en *Slangen*, geneest de zelve.

CCCXLII HOOFDSTUK.

DUYZENDBLAD.

Namen.

BY de *Neederlanders* niet alleen met deezen naam, maar ook met dien van GERWE bekend, word in het *Latijn* geheeten MILLEFOLIUM, of ook ACHILLEA: in 't *Hoogduytsch* GARBEN, SCHAFGRASZ, en TAUSENTBLAT: in 't *Fransch* MILLEFUEILLE: in 't *Italiaansch* MILLEFOGLIO.

Verscheydene veranderlijke soorten.

Hier van zijn mij in haren aart bekend eenige veranderlijke soorten, namentlijk:

I. MILLEFOLIUM MAJUS ALBUM, of *groote witte Gerwe* (anders *Duyzendblad*). II. MAJUS PURPUREUM, of *groot purpur Duyzendblad*. III. MAJUS FLORE PURPUREO HOLOSERICO, of *groote Gerwe met een purpur-fluweele Bloem*. IV. MINUS ODORATUM, of *kleyn Duyzendblad met welriekende Bloemen*. V. MINUS FLORE LUTEO, of *kleyne Gerwe met een geele Bloem*. VI. MILLEFOLIUM AQUATICUM, of *water-Duyzendblad*. VII. AQUATICUM FŒNICULACEUM, of *water-Gerwe met teedere Bladeren als Venkel*. VIII. PALUSTRE MINUS, of *kleyne water-Gerwe*. IX. MILLEFOLIUM AQUATICUM CORNUTUM, of *Duyzendblad, groeyende in waterachtige plaatzen, met een gehoornd Zaad*. Niet alle zijn ze van de zelve *Bouwing* en *Waarneeming*.

Grond. De geene, welke op *drooge plaatzen* groeyen, beminnen alle een goede, gemeene, zandige, liever gemestte als ongemestte grond: een opene welgeleegene plaats; veel reegen, en ook matige vochtigheyd. Blijven eenige jaren in 't leeven. Verdragen sterke *Vorst*, en meer andere ongeleegentheeden des tijds. Geeven

Zaad. ook dikmaal volkomen *Zaad* bij goede *Zomers*, het welke men met een wassende Maan van *Maert* de aarde weer kan aanbeveelen. Deezer wijs konnen ze *aange-*

Aanwinning. *wonnen* worden; maar dan ook noch door hare voort-

lopende

loopende *jonge Scheutjens*, gemeenlijk van zelfs *wortelende*; welke men met een wassende Maan in *April* van d'*oude* afneemd, en verplantt.

Water-Duyzendblad, en hoe waar te nemen.

Het MILLEFOLIUM AQUATICUM, of *Water-Duyzendblad*, wil zeer qualijk in eenige *Hoven* groeijen, ten zij in vochtige, schaduwachtige plaatzen, om den anderen, of ook ieder dag, met water begooten wordende. Duurd dan wel eenige jaren. Brengd ook *Bloemen* voort, maar nooit volkomen *Zaad*. Moet derhalven alleenlijk *aangewonnen* worden door hare voortkruypende en van zelfs *wortel* vattende *Scheutjens*: welke, als men ze niet genoeg in agt neemd, haast weer vergaan. Zie hier bij na 't *Hoofdstuk* van DUYZENDBLAD MET BLADEREN VAN DUYZENDBLAD.

KRACHTEN.

Galen. l. 8. Med. Simp.

DUyzendblad, of *Millefolium*, is verkoelende in den eersten graad; ook een weynig afvagende en t'zamentrekkende van aart.

Dorsten. lib. Pl. fol. 191.

In Wijn gedistilleert, en daar van 's morgens nugteren eenige dagen achter malkander gedronken, of het uytgeparstte Zap met Wijn ingenomen; of ook 't Poeder der gedroogde *Bladeren* met 't zelve nat gebruykt, dood de *Wormen*; stopt de *witte Vloeden* der Vrouwen; verdrijft de *koude Pis*, en is goed voor de geene welke *bloed spouwen*. In roode Wijn gekookt, stild de *Bloed* en *Buykloop*.

Ægin. l. 7. c. 3. Durantes hist. Pl. fol. 293.

De *Bladeren* en *Bloemen* gestooten, dan op *varssche Wonden* gelegt, doen het *bloeden* der zelve ophouden, en *geneesenze*. De zelve *Bladeren* gekneusd, en in de *Neusgaten* gestooken, stempt het *bloeden* uyt de zelve.

CCCXLIII HOOFDSTUK.

RUYTERSKRUYD.

Namen.

OOk wel in 't *Neederlandsch* genoemd KRABBENKLAUW, word in 't *Latijn* geheeten MILITARIS AQUATICA, ALOE PALUSTRIS, SEDUM AQUATICUM, en MILITARIS AISOIDES.

Kan in geen Hoven levendig gehouden worden;

Groeyd van naturen in staande Wateren, of loopende Riviertjens. Noyt ziet men haar in eenige andere soort van grond voortkoomen. Konnen derhalven op geenerley wijze in *Thuyn* of *Bloemhoven*, levendig gehouden worden, wat voor moeyte en vlijt men ook daar toe mogt aanwenden, gelijk d'ervarentheyd mij dikmaal heeft getoond.

maar wel in Slooten of Gragten.

Doch als men een *Gragt*, of *Sloot* graaft, met Water voorziet, en dan dit *Ruyters-kruyd* met een wassende Maan van *Mey* daar in plant, zoo beklijft het niet alleen, maar geeft ook *Bloemen*. De *Bladeren* verdorren in de *Winter*. Schieten echter ieder *Voorjaar*, in de *Maymaand*, uyt *d'oude Wortel* op nieuws weer voort. Hier door werdenze *vermeenigvuldigd*; gelijk ook door haar *Zaad*, in 't water neerzakkende, aangewonnen, zonder eenige menschelijke hulp.

KRACHTEN.

Dod. l. 20. c. 9. Diosc. l. 4. c. 102. Pl. l. 24. c. 18.

RUyterskruyd, of *Militaris Aquatica*, is droog en koud van aart.

In Wijn gesooden, en daar van gedronken, geneest alle *inwendige quetsueren*, de *swelling der Nieren*, en doed het *Bloedspouwen* ophouden.

De *Bladeren* gestooten, en op *varsche Wonden* gelegt, bewaren de selve voor alle heete Sweeringen. Met edik vermengd, geneesen 't *Sprenkt vuur*, alle *wonden*, en de *Roos*.

CCCXLIV HOOFDSTUK.

DRIEBLAD.

Enoeg bij elk bekend; word in 't *Neederlandsch* niet alleen dus, maar ook gemeenlijk KLAVER genoemd. In 't *Latijn* TRIFOLIUM: in 't *Hoogduytsch* KLEE en WIESENKLEE: in 't *Fransch* TREFFLE, en in 't *Italiaansch* TRIFOGLIO. Named.

Hier van zijn mij in haren aart zeer veele beziens-waardige soorten bekend geworden; te weten:

Veele beziens-waardige veranderlijke soorten.

I. TRIFOLIUM BITUMINOSUM, of *Swaar-riekend Drieblad*. II. AMERICANUM SPICATUM FLORE PURPURASCENTE, of *geayrd Americaansch Drieblad met een Purpurachtige Bloem*. III. CORNICULATUM MAJUS, ET, IV. MINUS; of *groot, en kleyn Drieblad, met een gehoornd Zaad*. V. STELLATUM HIRSUTUM SUBTERRANEUM LUSITANICUM, of *Ruyggebladerd Portugalsch Drieblad, met een ronde als vol Starren gevormde Zaadknop, op de aarde leggende*. VI. ARBORESCENS LUSITANICUM, of *Boomachtig Portugalsch Drieblad*. VII. ACETOSUM FLORE LUTEO, of *Zuure Drieblad met een geele Bloem*. VIII. ACETOSUM FLORE MAGNO COERULEO, of *Zuure Drieblad met een groote blauwe Bloem*. IX. ACETOSUM FLORE ALBO MAGNO, of *Zuur Drieblad met een groote witte Bloem*. X. STELLATUM HIRSUTUM HUMIFUSUM, of *Ruyg gestarnd Drieblad, op d'aarde kruypende*. XI. CANADENSE FLORE PURPUREO SPICATO, of *Drieblad van Canada met een purpure geayrde Bloem*. XII. FRAGIFERUM PERENNE, of *langduerend Drieblad, met een Vrugt als een Aerdbesie*. XIII. FRAGIFERUM HIRSUTUM, of *Drieblad met ruyge Bladeren, en een Aerdbesie gelijkende Vrugt*. XIV. FRAGIFERUM CORNUTUM, of *met een gehoornde Vrugt als een Aerdbesie*. XV. FRAGIFERUM ÆSTIVUM RARUM, of *een raar, aardig Aerdbesien dragend Drieblad, in de Somer bloeijende en rijp Zaad gevende*. XVI. FRAGIFERUM ÆSTIVUM MINIMUM, of *alderkleynst Aerdbesien dragend Somer-drieblad*. XVII. ÆSTIVUM CAPITULO TURBINATO, of *Somer-Drieblad met een scharpe knop*. XVIII. FALCATUM, of *Drieblad met een Zaad-peul gelijk een Zikkel*. XIX. CAPITE HIRSUTO ANNUUM LUSITANICUM, of *eenjarig Portugalsch Drieblad met een ruyge knop*. XX. CAPITE ECHINATO LUSITANICUM, of *Portugalsch Drieblad met een doornige knop*. XXI. VESICARIUM INDICUM, of *Indiaansch Drieblad met Blaasjens*. XXII. SILIQUOSUM, of *Drieblad met Peultjens*. XXIII. SILIQUOSUM LUSITANICUM, of *Portugalsch Drieblad met Peultjens*. XXIV. SILIQUOSUM AFRICANUM, of *Africaansch Drieblad met Peultjens*, van sommige genoemd MOSAMBOS D'ANGOLA, met welken naam het mij ook voor deezen is toegezonden geweest; en dan noch veel meer andere, onnoodig hier alle verhaald te worden. Niet alle zijn ze van de zelve *Bouwing* en *Waarneeming*.

Van welke hier vier-en twintig worden opgeteld.

Echter beminnen ze al t'zamen een zandige, goede, of ook wel een andere gemeene, zoo wel met tweejarige Paardemist, als met gantsch geen vettigheyd voorziene grond: een opene, warme, genoeg ter Zon geleegene plaats, en taamlijk veel Water. Geven gemeenlijk, inzonderheyd by heete, drooge *Zomers*, volkomen rijp *Zaad*, en vergaan tegens den *Winter*, of blijven ook lang in 't leven; gelijk als het Grond.

TRIFOLIUM AMERICANUM SPICATUM, of *Drieblad uyt America met een geayrde purpurachtige Bloem*: CURNUTUM MAJUS ET MINUS, *groot en kleyn Drieblad met een gehoornde Vrugt*: STELLATUM HIRSUTUM SUBTERRANEUM LUSITANICUM, *ruyg Portugalsch Drieblad, met een op d'aarde leggende Zaadknop*, ge-

Welke soorten lang in 't leven blijven.

gelijk als met *Starren* voorzien. ACETOSUM FLORE LUTEO, MAGNO CŒRULEO, ET MAGNO ALBO, *zuure Drieblad, met een geele, groote blauwe,* en *groote witte Bloem*; in het *Neederlandsch* ook genoemd ZUURE KLAVER, en KOEKKOEKSBROOD; in 't *Latijn* OXYS, PANIS CUCULI, en ALLELUJA; in 't *Hoogduytsch* SAWR-KLEE, BUCHAMPFFER, en BUCHBROT: in 't *Fransch* PAIN DE COCU: en dan FRAGIFERUM PERENNE, of *overblijvend Drieblad met een Vrucht op de wijze van een Aardbezie.* Welke niet alleen eenige jaren lang in leeven blijven, maar ook, buyten staande, de *koude* en alle andere ongeleegentheeden der *Wintersche* dagen tamelijk wel verdragen konnen. Worden *vermeenigvuldigd*, beyde door haar *Zaad*, 't welk met een wassende Maan van *April* in de aarde eens Pots, niet boven een stroobreedte diep, moet gelegt zijn, en door hare *aangewassene jongen*, welke men op de zelve tijd van de *oude* afneemt, en verplant.

Koekkoeksbrood.

Aanwinning.

Het TRIFOLIUM AMERICANUM SPICATUM, of *Drieblad uyt America met een geayrde purpurachtige Bloem*, krijgt uyt een lange doch niet zeer dikke, taye, bleek-bruyn-verwige, en, in de Mond geknauwd wordende, niet onaangenaam van smaak zijnde *Wortel*, verscheydene *Steelen*, in deeze Gewesten twee, derdehalve, ja ook drie voeten hoog opschietende. Deeze zijn reedelijk dik, rond, bleek-groen, met veele bruyn-roode streepen voorzien, en van binnen gevuld met een wit Pit. Aan welke groeyen veele *Bladeren*, een duym breed, wat meer of minder, boven malkander; nu uyt de eene, dan uyt de andere zijde voortkomende, rustende op regt-opstaande ruygachtige *Steeltjens*, en bestaande uyt drie deelen, waar van 't voorste het grootste; ontrent een vinger lang, en ruym een duym in 't midden breed is; de andere twee, regt teegens over malkander gesteld, zijn wat kleyner, doch eyndigen alle drie voor in een stomp punt. Zijn aan de randen essen en slegt; boven donker-groen, onder veel bleeker; ook aldaar in 't aanraken een weynig scharp-ruyg; zoetachtig van smaak, en ook te zamentrekkende. In 't midden zijn ze voorzien met een regt-doorlopende groote *Ader*; waar uyt veel andere kleyner, opwaarts gekeerd, ter zijden uytvloeyen.

Drieblad uyt America, met een geayrde purpurachtige Bloem.

Bladeren.

Uyt de bovenste punten ziet men vier, vijf en zes vingerbreed hoog, *Ayrs-wijze* bij malkander gevoegde *Bloemen* groeyen. Deeze zijn purpur-verwig, zonder eenige reuk; bestaande uyt een bovenste opstaande rondachtig *Blaadje*, in 't midden vercierd als met twee aan malkander zittende *Oogjens*, en daar onder eenige weynige langwerpige kleyne, aan malkander gevoegd. Hebben inwendig gelijk als een bleek-wit, uytsteekend *Hoorntje*; waar uyt eenige korte witte *Draadjens*, voorzien met kleyne geele *Knopjens*, in 't ligt worden gebragt. Weynige dagen open gestaan hebbende, vallen ze af, en laten na verscheydene korte, matig breede, platte, bruyn-verwige *Peultjens*, zeer kleevende of vast houdende van aart; inwendig gevuld met twee, drie, of vier onderscheydene, vaal-bruyne, platachtig en ontrent rond zijnde *Zaadjens*.

Bloemen.

Zaad.

Al de andere voorheenen genoemde soorten blijven niet meer dan eene *Zomer* in 't leeven. Want 't zij dat ze rijp, 't zij dat ze geen volkomen *Zaad* hebben voortgebragt, zij vergaan door een kleyne ongeleegentheyd, of versterven van zelfs. Moeten derhalven ieder *Voorjaar*, met een wassende Maan van *April*, weer op nieuws, niet diep, in Potten worden gezayd. Men mag ze niet verplanten: ook niet te veel opgekomene *jongen* in eene Pot laten. Zouden anders te zeer verachteren; en daar door dies te minder rijp *Zaad* konnen voortbrengen; 't welk alleenlijk 't middel harer *vermeenigvuldiging* is.

Welke soorten maar eene Zomer duren.

Het TRIFOLIUM SILIQUOSUM LUSITANICUM, of *Drieblad uyt Portugal met Peultjens*, opschietende uyt een teeder, en, in de mond geknauwd, bitter van smaak zijnde *Worteltje*, een of anderhalve maatvoet hoog, krijgt een regte *Steel*, of ook wel verscheydene andere, uyt de zelve voortkomende: rond, teeder van aart, bleek-groen van verwe, blinkende, en met een kleevende korte bleek-witte ruygheyd bekleed: aan welke in het beneedenste gedeelte de *Bladertjens* uytspruyten, rustende op teedere dunne *Steeltjens*. Zijn ongelijk van grootte; boven donker, of zwart-groen van verwe, doch onder bleeker, en daar ruygachtig; niet blinkende, zagt in 't aanraken, sterkachtig van reuk, bitter van smaak; bestaande uyt drie bij malkander gevoegde deelen, waar van het middelste het langste is, doch alle zeer smal, voor stompachtig-spits toelopende, en in het midden voorzien met een regt-doorlopende *Ader*. De andere, welke in 't bovenste gedeelte groeyen, komen boven malkander voort, nu uyt de eene, dan uyt de andere zijde der *Steelen*; niet in drieën, maar eeniglijk alleen. Zijn ook doorgaans langer en breeder als de andere drie-deelige; echter zelden breeder als een stroo.

Drieblad uyt Portugal met Peultjens.

Gedaante der Bladeren.

Tusschen welke aardige en kleyne *Bloemtjens* te voorschijn komen; te weeten, tusschen ieder *Blad* een; bestaande uyt vier uytgespannene *Bladertjens* als *Vlengeltjens*; van welke de twee onderste de grootste en rondste zijn; donker-bruyn-rood van verwe; inwendig geteekend met veele kleyne *Stipjens*; de twee bovenste, tusschen de twee andere regt-opstaande, veel smaller: voor stomp-rond toegaande, en voor 't meeste deel gantsch geel. Hebben inwendig drie kleyne, blinkende geele *Knopjens*, als *Oogjens*, van welke 't middelste 't kleynste is: waar onder zes afhangende, voor aan zich een weynig opkrommende *Draadjens* zitten, houdende daar een kleyn bruyn-rood *Knopje*: waar onder noch een ander grooter, van verwe groener, ook voor opstaande, en aldaar als met een plat, breed *Knopje* vercierd, aardig een *Elephants-snuyt* verbeeldende, in 't licht gebragt word.

Bloemen.

Als deeze *Bloemen* vier, vijf of zes dagen open gestaan hebben, vergaan ze in haar zelven, en worden gevolgd van *Peultjens*, twee vingerleeden lang, dun, rond, ruyg, groen, voor spits toegaande; van binnen gevuld met veel zeer kleyn, rond *Zaad*, eerst groen, doch daar na zwart- of ook blauwachtig wordende.

Vruchten.

Zaad.

Het TRIFOLIUM ARBORESCENS LUSITANICUM, of *boomachtig Drieblad uyt Portugal*, blijft eenige jaren lang in 't leeven, doch is teeder van aart. Kan op geenerley wijze de *Winterkoude* deezer Gewesten verdragen. Moet derhalven, met een wassende Maan van *April* in een Pot 't zij gezayd 't zij geplant zijnde, voor veel koude *Herfstreegenen* worden bewaard; in 't begin van *October* binnens huys gebragt; op een luchtige, maar geen warme, plaats gezet; gedurende de *Winter* met weynig lauwgemaakt Reegenwater voorzien; voor de *Vorst* wel gewagt, en niet voor in 't begin van *April*, met een aangename Lucht en Reegen, weer buyten gesteld zijn.

Boomachtig Drieblad uyt Portugal.

Dit *boomachtig Drieblad* kan alleenlijk *aangewonnen* worden door zijn *Zaad*; 't welk in deeze Landen zelden zijne volkomene rijpheyd verkrijgt.

Aanwinning.

Het TRIFOLIUM AFRICANUM SILIQUOSUM, of *Drieblad met Peulen uyt Africa*, anders genoemd MOSAMBOS D'ANGOLA, is het teederste van alle; en van een aangename aanschouwing. Bemind groote hitte, en matige vochtigheyd. Kan noch sterke *Winden*, noch eenige *koude* verdragen. Brengt in hare *Peultjens* geen rijp *Zaad* voort, maar versterft schielijk in den *Herfst* door een kleyne ongeleegentheyd, zoo dat deeze soort hier niet wil overblijven.

Drieblad met Peulen uyt Africa.

Het TRIFOLIUM PALUSTRE, of *water-Drieblad*, blijft uyt eygener aart zeer lang in 't leeven, in stil staande Wateren, of vlietende Riviertjens wassende. Verdraagt allerley ongeleegentheeden der *Winter*. Geeft een verwonderlijk-schoone *Bloem*, en ook in zommige jaren volkomen rijp *Zaad*; 't welk in het Water

Water-Drieblad.

Schoone Bloem.

vallende

TRIFOLIUM SPICATUM AMERICANUM.

TRIFOLIUM
SILIQUOSUM.

vallende, weer voortkomt, en zich alzoo *vermeenigvuldigd*. Kan ook *aangewonnen* worden door hare aangegroeyde jonge voortſchietende *Wortelen*.

Wil in geen Hoven waſſen. In de Hoven gezayd of geplant zijnde, wil het niet voortwaſſen. Doch geſteld in een gegravene Waterkuyl, beklijſt het zomtijds wel, doch blijft zelden langer dan twee jaren in 't leeven.

KRACHTEN.

Durant. hiſt. Plant. fol. 463. HEt *zwaar-riekend Drieblad*, of *Trifolium Bituminoſum*, is warm en droog tot in den derden graad.

Dioſc. l. 3. *c.* 123. In Wijn gezoden, en daar van gedronken; of een lood der gedroogde Bladeren, Bloemen, of drie *drachmen* van het *Zaad* gepulverizeert, en met Wijn ingenomen, verwekt der Vrouwen *Maandſtonden*; doed wel *Water loſſen*; de *Vrucht*, en de *Nageboorte* voortkomen.

Ruell. l. 3. *c.* 59. Is goed teegens de *Zijdepijn*, de *Koudepis*; een *beginnende Waterzucht*; de *opſtijging der Moeder*; de *Kramp*; en voor de geene, die van *giftige Dieren* geſtoken of gebeeten zijn.

Luſit. l. 4. *narr.* 112. *Matth. l.* 3. *c.* 106. Het *zuure Drieblad*, of *Trifolium Acetoſum*, is koud en droogd van aart, ook dun van deelen. In eenig Nat gekookt, of ook rauw gegeeten, ſtild de *Dorſt*, verkoeld en verſterkt een *hitzige Maag*, de *Leever* en het *Hert*: verwekt *eetensluſt*: weerhoud het *braken*: is goed teegens de *Koortzen*; voor die *gebrooken* of *geſcheurd* zijn: ook voor de *zweeringen des Monds*.

Trag. l. 1. *c.* 178. De *Bladeren* geſtoten; en op de *Roos*; ook andere *verhittingen* gelegt, doen veel goed.

Water-Drieblad, of *Trifolium Aquaticum*, is warm en droog van aart.

Dod. l. 19. *c.* 25. In Wijn gezoden, en daar van 's morgens nuchteren een Roemertje gedronken, is goed teegens de *Scheurbuyk*, anders genoemd de *Blaauwſchuyt*.

Dioſc. l. 4. *c.* 121. Het *Zaad* (zijnde afvagende, doorſnijdende, verdeelende, en ook een weynig te zamentrekkende van aart), geſtoten, en met Honig-water gedronken, geneeſt de *Hoeſt*, de *pijn van de Borſt*, de geene die *Bloed opgeeven*, en gebrek aan de *Leever* hebben.

Lobel. l. 2. *fol.* 40. De jonge *Bladeren* van dit *Kruyd* de *Schapen* te eeten gegeeven, doed haar haaſtig *vet worden*.

CCCXLV HOOFDSTUK.

BRUYN-ROOD VIERBLAD.

Namen. ZOo genoemd in het *Neederlandſch*, om dat deeze kruypende *Plant* meeſt *vier*, minſt drie en vijf *Bladeren*, vercierd met een aangename *bruyn-roode couleur*, te voorſchijn brengt. Word in 't *Latijn* geheeten QUADRIFOLIUM PHŒUM, of TRIFOLIUM FUSCUM: in het *Franſch* QUATRE FUEILLEBRUN.

Grond. Zij bemind een goede, gemeene, zandige, luchtige aarde, met een weynig twee-jarige Paerdemiſt voorzien: een welgeleegene, en gantſch niet belommerde plaats; ook veel Water.

Bloemen. Geeft in de Maanden van *Junius* en *Julius Bloemen*, ook voor de *Winter* volkomen rijp *Zaad*. Verdraagd ſterke *koude*, en alle andere ongeleegentheeden des tijds,

Zaad. zonder ſchade. Word *vermeenigvuldigd* en *aangewonnen*, niet alleen door het gemeldde haar *Zaad*, 't welk

Aanwinning. met een waſſende Maan van *Maert* of *April*, niet diep, in de aarde moet gelegt zijn; maar ook door hare bij de grond voortkruypende, en zonder eenige moeyelijkheyd van zelfs *wortelvattende jonge Scheutjens*; welke men op de genoemde tijd, of in de zelve *Zomer*, van de *oude* afneemt, en verplant.

KRACHTEN.

HEt *bruynrood Vierblad*, of *Quadrifolium Phœum*, is koud en droog van aart. Gebruyk deezer Plant.

In Wijn gezoden, en daar van 's morgens nuchteren gedronken, ſtild de onnatuurlijke *witte* en *roode Vloeden* der Vrouwen. Is goed teegens 't *Colijk*, en de *krimping der Darmen*; de *zweeringen* van de *Longe*; de *Waterzucht*, de *Roodeloop*: en word met voordeel gedaan bij de dingen, welke men gebruykt teegens de gebreeken der *Oogen*.

CCCXLVI HOOFDSTUK.

AARDBEZIE.

LEder genoeg bekend; zoo wel weegens haar aangename ſmaak, als om hare deugdzame en verkoelende kracht, ook van elk begeerd. Voerd deezen naam in het *Neederlandſch*. Word in het *Latijn* geheeten FRAGA; de *Plant* zelfs FRAGARIA: in het *Hoogduytſch* ERDBEEREN, en ERDBEERENKRAUT: in het *Franſch* FRAISES: en in het *Italiaanſch* FRAGOLARIA, LE FRAGHE, en FRAGOLE. Namen.

Hier van zijn mij in haren aart bekend geworden eenige kluchtige veranderlijke ſoorten; namentlijk: Verſcheydene veranderlijke ſoorten.

I. FRAGARIA FRUCTU RUBRO MAJOR, of *groot Aardbeziënkruyd, met een roode Vrucht*. II. MINOR FRUCTU RUBRO, of *kleyn Aardbeziënkruyd, met een roode Vrucht*. III. FRUCTU ALBO, of *met een witte Vrucht*. IV. FRUCTU HIRSUTO, of *met een gantſch ruyge Vrucht*. V. FRAGARIA FLORE PLENO, of *Aardbeziënkruyd met een dubbele bezienswaardige Bloem*. Al te zamen zijn ze van eeven de zelve *Bouwing* en *Waarneeming*.

Zij beminnen een gemeene, goede, luchtige, en welgemeſte grond: immers zoo zeer een opene, vrije, bequaam ter Zon geleegene, als een donkere of ſchaduwachtige plaats; en veel Water. Geeven een ſmakelijke *Vrucht*, welke door *giftige Dieren* niet lichtelijk beſmet of beſchadigd word. Verdragen felle *koude*, en alle andere ongeleegentheeden der *Winter*, zonder groot nadeel. Worden ook gemeenelijk *aangewonnen* en *vermeenigvuldigd* door hare aangewaſſene, of van zelfs voortgekomene *jongen*. Grond. Aanwinning.

Wil iemand hier van jaarlijks zeer *goede*, *groote*, *zonderling-welſmakende Vruchten* genieten, die moet al de *jonge Scheutjens* gedurig wechneemen, haar van het onkruyd genoegzaam zuyver houden; in drooge dagen met Reegenwater begieten; en om 't derde, of ten langſten om 't vierde jaar met een waſſende Maan van *Auguſtus*, of in *Maert*, verplanten, in de hier boven beſchreevene grond, niet diep, en ontrent een voet wijdte van malkander. Hier door konnen ze overvloedig *vermeerderd* worden. De bequaamſte tijd deezer verplanting is de Maand *Auguſtus*, want als 't dan geſchied, zullen ze in 't-volgende jaar *Vruchten* dragen, en de *oude* hebben in dit jaar hare *Vrucht* gegeeven. Om groote, welſmakende Vruchten te krijgen. Verplanting.

KRACHTEN.

DE *Bladeren* en *Wortelen* van *Aelbeziënkruyd*, of *Fragaria*, ook de *onrijpe Vruchten* zelfs, zijn verkoelende in den eerſten, en verdroogende in den tweeden graad; ook te zamentrekkende van aart. Doch de *rijpe Aardbeziën* zijn verkoelende en vochtig van natuur. *Dod. l.* 23. *c.* 10.

De *Bladeren* geſtoten, en op *varſche Wonden* gelegt, verkoelen en geneezen de zelve.

De *Wortelen* en *Bladeren* in Wijn gekookt, en daar *Matth. l.* 4. *c.* 38.

 van

van 's morgens, eenige dagen achter malkander, een Roemer gedronken, helpt de *Geelzuchtige:* is goed voor die het *Pleuris* hebben. Stopt de *witte Vloeden* der Vrouwen; de *roode-* en andere *Loop.* Verwekt ook de *Maandstonden*, en neemt wech de *brand van de Leever.*

Durantes hist. Plant. fol. 192. *Dorsten. hist. Plant. fol.* 131. De *Bladeren* in Water gezoden, en zich dikmaal daar meê gewasschen, is goed voor een *zweeterige Huyd:* versterkt het *Tandvleesch*, maakt de *Tanden* vast, en verdrijft het zwellen der *Amandelen*, de Keel daar meê gegorgeld.

Trag. l. 1. *c.* 170. *Fernel. l.* 5. *Meth. Med.* De *Vruchten*, of *Aardbeziën* zelfs, gegeeten, zijn niet onaangenaam voor de *Maag:* geeven echter aan het Ligchaam een slegt en ongezond voedzel. Doch met Wijn en Zuyker genuttigd, zijn ze veel beeter: verslaan de *Dorst*, verdrijven de *brand van de Maag* en van al de inwendige deelen. Zijn dienstig voor de *Galachtige* menschen: zuyveren de *Nieren*, de *Blaas*, en doen gemakkelijk *water lossen.*

De zelve in Brandewijn gedaan, en daar van 's morgens twee of drie leepelen vol gedronken, is dienstig teegens 't *Graveel.*

Camerar. l. 4. *c.* 46. Het uytgeparstte *Zap*, of 't gedistilleerde Water deezer *Vruchten*, verdrijft de *roode plekken* en *puysten* des *Aangezichts*, veroorzaakt door een *heete Leever*; de *Roos*, *roode Oogen*; witte *Schilfferen*, *Sproetelen*, en andere onzuyverheeden der *Huyd*, daar meê gewasschen. Is daarenboven ook dienstig in de gebreeken der *Milt* en *Borst*: teegens 't *Graveel* der *Nieren*, en het *Zand van de Blaas.* Versterkt het *Hert*, en reynigt het *Bloed*, zomtijds een Roemertje daar van gedronken. *Fuchs. hist. Pl. c.* 329.

CCCXLVII HOOFDSTUK.

MOSCH, of MOS.

Namen.

MEt deezen naam in 't *Neederlandsch* bekend, word in het *Latijn* geheeten MUSCUS; in 't *Hoogduytsch* MOSZ: in het *Fransch* DU MOUSCH, of LA MOUSSE: in 't *Italiaansch* MOSCO, of LA MUFFA.

Van het Mosch op en aan de Takken der Boomen word hier niet gehandeld. Hier van zijn mij in haren aart veele kluchtige, veranderlijke, bezienswaardige soorten bekend geworden; welker eenige op en aan de *Takken der Boomen*, zonder eenige menschelijke hulp, behandeling, bouwing en waarneeming deelachtig of onderworpen te zijn, van zich zelfs, door de almachtige hand des grootsten Werk-meesters, konstig voortkomen. Doch van deeze zullen wij hier niet spreeken; maar alleen van die, welke in der aarde groeyen; en welker *Culture* ons niet in alles onbekent is; te weeten:

Soorten van Aard-Mosch. I. MUSCUS TERRESTRIS DENTATUS, of *Aard-Mosch met Tandjens.* II. TERRESTRIS CLAVATUS, of *Aard-Mosch met kleyne Scheuten als Kolfjens.* III. TERRESTRIS MINOR, of *kleyn Aard-Mosch.* IV. CORALLOIDES, of *Mosch, groeyende Koraals-wijze.* V. MUSCUS AQUATICUS MINOR, of *kleyn Water-Mosch.* Behalven deeze laatste soort zijn ze al te zamen van eenerley *Bouwing* en *Waarneeming.*

Grond. Zij beminnen een gemeene, slegte, zandige aarde; een vrije, opene, luchtige en vochtige plaats; ook veel Water. Konnen de koude en allerley andere ongeleegentheeden der *Winter* tamelijk wel verdragen. Geeven, mijns weetens, noyt *Zaad*; maar worden alleenlijk door hare aangewassene *jonge Scheutjens aangewonnen* en *vermeenigvuldigd.* Welke, van de *oude* afgenomen, en in een goede grond gezet zijnde, niet meer dan twee, of ten hoogsten drie jaren daar in leevendig blijven. Want vermitze de zelve niet verdragen mogen, zoo vergaan ze quijnende daar in. *Aanwinning.*

Water-Mosch. Het MUSCUS AQUATICUS MINOR, of *Water-Mosch*, groeyd op geen andere plaatzen, als alleen in hare haar natuurlijke vochtigheyd.

KRACHTEN.

ALle soorten van *Mosch*, of *Muscus*, zijn verkoelende en verstoppende van aart. *Trag. l.* 1. *c.* 189.

Het *Muscus Terrestris*, of *Aard-Mosch*, in Wijn gekookt, en daar van gedronken, verbeeterd de *zwellende Nieren:* is goed teegens 't *Graveel*, en doed gemakkelijk *water lossen.*

Het zelve *Mosch* gestoten, in Wijn gezoden, en op alle *Inflammatien* of *ontsteekingen* gelegt, is zeer dienstig. Ook op de voeten gedaan, verzacht de smerten der *Jigt*, 't *Fleresijn*, en 't *Podagra.* Een *Drachma* gepulveriseert, en met roode Wijn ingenomen, stild de *Roodeloop.* *Matth. l.* 1. *c.* 20. *Camerar. l.* 1. *c.* 15.

In een Wijnvat gehangen, bewaard de *Wijn voor verderving.* *Durantes fol.* 301.

CCCXLVIII HOOFDSTUK.

MUSCARI.

DEeze eedele *Bolplant*, weegens de aangename, welriekende geur, die ze van zich geeft, en hare kluchtige, druyfswijze te zaamgevoegde *Bloem*, word in verscheydene talen niet alleen dus; maar ook van zommige TICADI en DIPCADI geheeten. De *Italianen* zeggen MUSCATELLA, of MUSCHIO GRECO. *Namen.*

Hier van zijn mij in haren aart bekend geworden *drie* verscheydene soorten; namentlijk: *Drie verscheydene soorten.*

I. MUSCARI FLORE OBSOLETO, of *Muscari met een verouderde onaangename couleur.* II. FLORE ALBIDO, of *met een witachtige Bloem.* III. FLORE LUTEO, of *met een geele Bloem.* Alle zijn ze van de zelve *Bouwing* en *Waarneeming.*

Zij beminnen een goede, zandige, gemeene grond, voorzien met twee-jarige Paerde- en Koeyemist: een opene, wel ter Zon geleegene plaats, en matige vochtigheyd. Konnen sterke *koude* en alle andere ongeleegentheeden der *Winter* zonder eenige schade uytstaan. *Bloeyen* ieder jaar, maar geeven niet altijd volkomen rijp *Zaad.* *Grond.*

De *Bol*, om 't derde jaar, in 't begin of op de helft van *Julius*, uyt de aarde opgenomen, en in een drooge plaats gelegt zijnde, word in *September* teegens de volle Maan t'elkens weer gezet in een nieuwlijks omgesmeetene en gemestte grond. Veel bequamer worden ze *aangewonnen* door hare aangegroeyde jonge *Bolletjens*, die men bij de opneeming van de *oude* afdoed, als door haar *Zaad*; 't welk, als men 't met een volle Maan van *September* de aarde heeft aanbevolen, niet voor na agt of neegen jaren de eerstemaal *Bloemen* geeft. *Aanwinning.*

KRACHTEN.

DE *Bloemen* van *Muscari* versterken, door hare zeer aangename geur, 't *Hert*; het *Hoofd*; de *Geheugenis:* en verquikken alle *Geesten* des menschelijken Ligchaams. Eeven 't zelve doen ze ook, in Wijn gekookt, en dan daar van gedronken. *Gebruyk.*

CCCXLIX HOOFDSTUK.

CAMELINE.

OP 't *Neederlandsch* dus genoemd, word in 't *Latijn* geheeten CAMELINA, of ook MYAGRUM: in 't *Hoogduytsch* FLACHS- of LEINDOTTER: in 't *Fransch* CAMELINE. *Namen.*

Hier

Nummularia Americana.

Vijf bijzondere soorten. Hier van zijn mij in haren aart bekend *vijf* bijzondere soorten, namentlijk:

I. MYAGRUM VULGARE, of *gemeene Cameline*, anders *Myagrum*. II. MONOSPERMUM, of *Myagrum met een alleen in haar huysje zittend Zaad*. III. MONOSPERMUM FOLIO VARIEGATO, of *Myagrum met geel- en groen bonte Bladeren, en alleen een Zaad in haar huysje*. IV. THLASPIOS FACIE, of *Cameline met een gedaante van Thlaspi*. V. MYAGRUM ROTUNDUM, of *rond Myagrum*. Al te zamen zijn ze van eenerley *Bouwing* en *Waarneeming*.

Grond. Zij beminnen een gemeene, goede, zandige, welgemestte grond: een vrije, bequaam ter Zon geleegene plaats, en tamelijk veel Water. Blijven niet langer dan eene *Zomer* in 't leeven; geeven in den *Herfst* volkomen rijp *Zaad*, en vergaan dan van zelfs.

Aanwinning. Moeten derhalven in ieder *Voorjaar*, met een wassende Maan van *April* of *Maert*, weer op nieuws, niet diep, gezayd worden. Komen ook dikmaal uyt 't neergevallene *Zaad* van haar zelven voort; en konnen hier door genoegzaam *vermeenigvuldigen*.

KRACHTEN.

Aart. Dod. l. 17. c. 23. *Cameline*, of *Myagrum vulgare*, is verwarmende en te zamentrekkende van aart; weegens de bitterheyd onaangenaam te gebruyken in de Geneeskonst, en voor de *Maag*. Want het geeft weynig voedzel; verwekt *Dorst*; en mag niet inwendig ingenomen worden zonder groote voorzichtigheyd.

Diosc. l. 4. c. 117. Ruell. l. 3. c. 126. Het uytgeparstte *Zap* der *Bladeren* op de *zeeren des Monds*, en op de *Schurftheyd* des Ligchaams gelegt, geneest de zelve.

De *Oly*, uyt het *Zaad* geparst, word van veele tot branding in de lampen gebruykt.

CCCL HOOFDSTUK.

KRAECKEBEZIEN.

Namen. Iet alleen dus in het *Neederlandsch*, maar ook van veele POSTELBEZIEN genoemd. De oorsprong des naams is, om datze, gegeeten wordende, een *kraeckend* geluyd van zich geeven. In het *Latijn* MYRTILLUS, en VACCINIA: in het *Hoogduytsch* HEYDELBEEREN: in het *Fransch* AIRELLE, of AVRELLE: in het *Italiaansch* MYRTILLO, CALAVEZZA, en VIGNA D'ORSO, of UVA ORSA.

Tweebijzondere soorten. Hier van zijn mij in haren aart bekend *twee* bijzondere soorten, namentlijk:

I. MYRTILLUS FRUCTU NIGRO, of *zwarte Kraakbezië*. II. MYRTILLUS FRUCTU RUBRO, of *roode Kraekbezië*, die niet zoo zeer als de andere begeerd word. Beyde zijn ze van de zelve *Bouwing* en *Waarneeming*.

Grond. Zij beminnen van naturen een gemeene, zandige, magere of dorre, doch luchtige grond. In een goede aarde geplant zijnde, geeven ze weynige of gantsch geene *Vruchten*. Konnen echter veel *Reegen*, sterke *Winter-koude*, en andere ongeleegentheeden des tijds uytstaan. Worden uyt eygener aart zeer oud. Verliezen laat in den *Herfst* hare *Bladeren*; welke zich vroeg in 't *Voorjaar* weer vernieuwen.

Aanwinning. Konnen door geen ander middel *vermeenigvuldigd* worden, als door hare aangewassene *jonge Scheutjens*; welke men, *Wortel* gekreegen hebbende, in *October*, of *Maert*, met een afgaande Maan, van de *oude* afneemt, en verplant.

KRACHTEN.

De *Vruchten* van *Kraekbezien*, of *Myrtillus*, zijn verkoelende tot in 't laatst van den tweeden graad; ook te zamentrekkende, versterkende, en een weynig drogende van aart. Dod. l. 27. c. 7.

Met Wijn en Zuyker gegeeten, stillen de *Dorst*: verkoelen een *hitzige Maag*: stoppen de *Buykloop*; ook de *Bloedgang*: doen 't *Braken* ophouden, en neemen wech de *brand der Koortzen*. Durantes hist. Plant. fol. 296.

Het uytgeparstte *Zap* deezer *Vruchten* met Zuyker tot een Syroop of Rob gekookt, doed eeven 't zelve teegens de genoemde gebreeken, doch veel bequamer. Is daarenboven goed voor de geene die *Bloed spouwen*, voor alle onnatuurlijke *hitte der Leever*; en 't geheele *Ingewand*. Neemt wech de *Dorst in hitzige Koortzen*, als men 't in de mond houd, of inneemt. Verkoeld ook de *brand van de Gal*. Lobel. l. 2. fol 129. Lonic. l. 1. c. 56.

CCCLI HOOFDSTUK.

PENNINGSKRUYD.

Us in het *Neederlandsch* genoemd, weegens de overeenkoming in gedaante: in het *Latijn* geheeten NUMMULARIA, en CENTIMORBIA: in het *Hoogduytsch* EGELKRAUT, en PFENNINGKRAUT: in het *Fransch* HERBE MONNOYERE: in het *Italiaansch* DINERARIA, en NUMMOLARIA. Namen.

Hier van zijn mij in haren aart bekend geworden *drie* veranderlijke soorten, te weeten: Drie veranderlijke soorten.

I. NUMMULARIA FLORE LUTEO, of *Penningskruyd met een geele Bloem*. II. FLORE PURPUREO, of *met een purpure Bloem*. III. NUMMULARIA AMERICANA, of *Americaansch Penningskruyd*. Niet alle zijn ze van de zelve *Bouwing* en *Waarneeming*.

Zij beminnen uyt eygener aart een luchtige, goede, gemeene, zandige, zoo welgemestte als ongemestte grond: meer een donkere dan een opene, wel ter Zon geleegene plaats, en veel Water. Verdragen felle *koude*, en alle andere ongeleegentheeden der *Winter*, zonder schade. Geeven gemeenelijk ieder jaar in den *Herfst* rijp *Zaad*; 't welk met een wassende Maan van *Maert*, niet diep, weer in de aarde gelegt word. Komen ook, door 't neergevallene, dikmaal van zelfs genoeg voort. Doch niet alleen hier door worden ze *aangewonnen* en *vermeenigvuldigd*; maar ook door hare bij de grond kruypende *jonge Scheutjens*, welke gemeenelijk van zelfs *Wortel* vatten. Door de geheele *Zomer* mag men ze met een wassende Maan afsteeken en verplanten; maar terstond moet men ze met Water begieten. Grond. Zaad. Aanwinning.

De NUMMULARIA AMERICANA, of het *Penningskruyd uyt America*, is een zeer schoon en aardig *Gewas*. Geeft van naturen teedere, ronde, en zich omwindende, of ook op de aarde neerleggende *Steelen*, anderhalve voet, of daar ontrent lang; vercierd met ronde, doch voor een weynig puntige, en schoone kleyne *Bladeren*, van een aangename groente, veel kleyner als die van de *gemeene Nummularia*, of *Penningskruyd*; inwendig voorzien met teedere *Adertjens*; en twee en twee teegens malkander over aan hare *Steel* voortkomende. Americaansch Penningskruyd. Bladeren.

Bemind een goede, zandige aarde, met een weynig twee-jarige Paerdemist, een-jarige Hoenderdrek, en het Mol der van binnen verdorvene Boomen doormengt; een opene, warme, wel ter Zon geleegene plaats, en matige vochtigheyd. Blijft eenige jaren lang in 't leeven. Kruypt niet, gelijk de andere, bij der aarde; maar de *Takjens*, aan een bij gestelde *Stok* eerst Grond. Takjens.

eerst vastgebonden zijnde, winden zich daar na van zelfs om. Neemen haren oorsprong uyt een tamelijk lange, uyt den bruynen grauw-verwige, onder en boven ontrent eeven dikke, van binnen met veel *Melkachtig aankleevend Zap*, en met eenige weynige Veezelen voorziene *Wortel*.

Wortel.

Hoe waar te neemen.

Geeft in deeze koude Gewesten noch *Bloem* noch *Zaad*. Verdraagt ongeerne koude *Herfstreegenen*, sterke *Winden*, *Sneeuw*, *mistige Dampen*, of felle *Vorst*. Moet derhalven, met een wassende Maan van *April* of *May*, niet boven een stroobreedte diep in een Pot gezayd, ook in 't eerste en tweede jaar niet gerept zijnde, in 't begin van *October* binnens huys worden gesteld op een luchtige plaats, (waar in niet word gevuurd als met vriezend Weêr), niet verre van een Venster, doch zonder eenige tochten: gedurende de geheele *Winter* met slegts een weynig lauwgemaakt Reegenwater van boven begoten, en niet voor in 't begin van *April*, met een aangename Lucht en Reegen, weer buyten gebragt; dan noch voor *Sneeuwachtige vochtigheyd*, *koude nachten*, *schrale winden* wel gewagt en gedekt zijn.

Aanwinning.

Zij word in deeze Landen zoberlijk *aangewonnen* door hare teedere *Takken*, welke, in de aarde gebogen zijnde, eyndelijk *Wortel* vatten.

KRACHTEN.

Durantes hist. Plant. fol. 315.

PEnningskruyd, of *Nummularia*, is verdrogende, heelende, en te zamentrekkende van aart. In Wijn gezoden, of gedistilleert, en daar van 's morgens nuchteren gedronken, stild de *Roodeloop*, ook andere *onnatuurlijke Vloeden* des Lighchaams, inzonderheyd vermengt met gestaald Water: geneest de *Gescheurtheyd*; en de gebreeken van de *Keel*, daar meê gegorgeld; alle *inwendige Wonden* en *verzeeringen*, desgelijks allerley *zeerigheeden*, daar meê gewasschen zijnde: versterkt het *Ingewand*: helpt de geene die *Bloed opwerpen*; de *Engborstige*, en de zulke, die met den *Hoest* zijn gequeld; want het brengt weer te regt de *gebreeken van de Longe*.

Camerar. l. 4. c. 38.

Fuchs. hist. Pl. c. 152.

Dod. l. 20. c. 24.

De *Bloemen* en *Bladeren* gestoten, of 't *Zap*, uyt de zelve geparst, gelegt op *Wonden* en *Zeeren*, geneezen die.

Americaansch Penningskruyd.

De *Wortel* van NUMMULARIA AMERICANA, of *Penningskruyd uyt America*, of het *Zap* uyt de zelve, is goed teegens de *hitzigheyd der Koortzen*, een weynig daar van ingenomen, vermits ze droog en eenigzins koud van aart is. Stopt allerley *onnatuurlijke Buykloop*: drijft het *Water* af: geneest de *Wonden*, de *zwellingen des Monds*, en maakt alle *opgekrompene Zeenuwen* weer slap.

Recch. l. 6. c. 58.

CCCLII HOOFDSTUK.

NARCISSE.

Namen.

BEyde, om hare schoonheyd, en om hare behaaglijke welriekendheyd, van een ieder zeer bemind, word in 't *Neederlandsch* niet alleen dus, maar ook van veele SPAANSCHE JENETTE, en JONQUILLEN genoemd: in het *Latijn* NARCISSUS: in het *Hoogduytsch* NARCISZROSLEIN, of MERTSBLUMEN; en in 't *Italiaansch* NARCISO.

Drie-en-tnegentig soorten.

Hier van zijn mij in haren aart bekend geworden *drie-en-tnegentig* soorten; doch onnodig, om hier al te zamen op te tellen, vermits ze doch meest van eeven de zelve *Bouwing* en *Waarneeming* zijn.

Watvoor een grond zij beminnen.

Zeer geerne hebben ze een goede, gemeene-, zandige grond, met een weynig Veenaarde, twee-jarige Paerde- en Koeyemist wel voorzien: een vrije, warme, genoeg ter Zon geleegene plaats, en matige vochtigheyd. Verdragen tamelijk wel de *koude* der *Winter*. Geeven jaarlijks gemeenelijk volkomen *Zaad*, inzonderheyd bij goede *Zomers*, doch de geene, welke met *dubbele Bloemen* te voorschijn komen, noyt. Worden, om 't derde jaar, uyt de aarde opgenomen, te weeten, de slegtste; maar de beste van veele elke *Zomer*, in 't begin of ten halven van *Julius*, als een tijd hier toe zeer gevoeglijk; op een drooge bequame plaats gelegt; en in *September*, met of teegens de volle Maan, in een varsch-omgesmeetene, en op de bovên-gedachte wijze gemestte aarde tamelijk diep weer ingezet; zoo nochtans, dat de *Bol* zelfs gantschelijk niet aan de *Mist* kome te raken, maar alleenlijk de *Vazelwortel* daar in kan speelen; anders zou ze lichtelijk de verrotting onderworpen gemaakt worden. Ook moet men voor de *inzetting* de *Bol* wel zuyveren van haar oude *Vazelwortelen*. Gemeenelijk worden ze *aangewonnen* door de twee volgende wijzen.

Zaad.

Opneeming en weer inzetting der Bollen.

Aanwinning op tweederley wijzen.

Eerst, door hare aangegroeyde *jonge Bolletjens*; welke men bij de opneeming zeer gevoeglijk van de *oude* afneemt, en met de zelve weer inzet.

Ten anderen door haar *Zaad*; 't welk met een volle Maan van *September* of *Augustus*, een kleyne vinger diep, moet gezayd zijn in een Pot, in de aarde gesteld. Dan komt het in 't volgende *Voorjaar* op; doch geeft zelden, voor 't *zesde* of *zeevende jaar* daar na, voor de *eerstemaal Bloemen*. Waar in dan dikmaal aardige *veranderingen*, zoo in *gedaante* als in *couleuren* worden gevonden.

Virginiaansche Narcis.

De NARCISSUS VIRGINIANUS FLORE LILIACEO ALBO EXTRA RUBELLO, of *Virginiaansche Narcisse met een inwendige witte maar uytwendig roode Lelie-bloem*, bloeyd in deeze onze Gewesten uyt eygener aart zeer wel. Krijgt uyt een kleyne bruyn-verwige *Bol* verscheydene *Bladeren*, gras-groen van verwe; een stroo of wat meer breed, ruym een voet lang; blinkende, teeder van aart, en gemeenelijk neerwaarts ter aarden hellende. Uyt welker middenste ieder jaar in de Maand *Junius* een voet hoogte, wat min of meer, opschiet eene maar weynig reuk hebbende *Bloem*, op een aan de grond bruyne doch boven gras-groene en ruym een stroo dikke *Steel* eeniglijk alleen rustende. Is echter tamelijk groot, op de manier van een *Lelie* regt opstaande gesteld. Bestaat uyt zes lange *Bladeren*, ontrent een kleyne vinger breed, voor in een punt eyndigende; van binnen gantsch wit; van buyten bruyn-rood gestreept; doch de bovenste drie meerder als de inwendigste. Heeft van binnen zeeven lange witte opstaande *draaden*; van welke men eene veel langer ziet als de andere; ook aan de punt in drie witte deelen gelijk als gescheyden: doch de overige zes zijn begaafd met een langwerpig geelverwig *Afhangzeltje*.

Bladeren.

Bloemen, hoedanig gesteld.

Verscheydene andere soorten van Narcissen, die de Winter-koude deezer Landen niet verdragen konnen.

De RUBEUS INDICUS, of *roode Indiaansche Narcisse*: MARINUS, of *Zee-Narcisse*, die ook SCILLA, PANCRATIUM MARINUM, en HEMEROCALLIS VALENTINA word geheeten: LILIACEUS RUBEUS INDICUS, anders ook NARCISSUS JACOBEI, of CAPITIS BONÆ SPEI genoemd, zijnde een *Indiaansche Narcis, met een Bloem op de wijze van een Lelie*: TERTIUS ET QUARTUS MATTHIOLI, of *de derde en vierde soort* van P. ANDR. MATTHIOLUS beschreeven. BIFOLIUS CAPITIS BONÆ SPEI, of *twee-gebladerde Narcis van de Caap*, of 't *Hoofd der Goede hoop*: CALCEDONIUS, of *Narcis uyt Calcedonien*; en veel andere, uyt eygener aart in warme Landen voortkomende, en van overgezonden *Zaad* of *Bollen* hier aangequeekt, zijn al te zamen teeder van aart. Konnen, buyten staande, de koude Lucht deezer Landen niet verdragen. Moeten derhalven, in een *Zonnebak*, of in Potten gezet, binnens huys op een luchtige plaats worden bewaard, en met zeer weynig vochtigheyd onderhouden. Men mag haar ook gantsch geen vette aarde geeven, want door de weelderigheyd dragen ze dan zeer zelden *Bloemen*;

Hoe men haar kan doen bloeyen.

Bloemen; maar een flegte, gemeene, zeer zandige, magere, alleenlijk met flegts een weynig vettigheyds doormengde grond, in welkeze, gelijk als armoede lijdende, dikmaal tot *bloeyen* gedwongen worden, met genoegzame schoonheyd in deeze koude Gewesten, anders zelden of noyt. Inzonderheyd zalmen'er *Bloemen* aan zien, alsze zijn geplant in een Pot, met zandige aarde, en meer als de helft Mol der van binnen verdorvene Boomen, wel door een gemengt, gevuld, en dan in de geheele Maand van *April* van de eene warme Paerdemist in de andere gesteld.

Soorten, welke de Winter-koude deezer Landen, buyten staande, verdragen konnen. NARCISSUS JUNCIFOLIUS FLORE LUTEO SIMPLICI, of *Jonquillen met een geele enkele Bloem*. FLORE LUTEO PLENO MAJORE, of *met een groote, geele, dubbele Bloem*. FLORE LUTEO PLENO MINORE, of *met een kleyne dubbele geele Bloem*. FLORE ALBO, of *Jonquillen met een witte Bloem*. NARCISSUS JUNCIFOLIUS FLORE CŒRULEO ET PURPUREO PLENO, of *Jonquillen met een blauw- en purpurbonte Bloem*, en NARCISSUS JUNCIFOLIUS PYRENÆUS FLORE RUBRO PLENO, of *Jonquillen uyt de Pyrenæische gebergten, met een roode dubbele Bloem*, al te zamen zeer welriekend, konnen, buyten in de aarde gezet op een warme plaats, de koude der *Winter* in deeze Landen verdragen. Moeten echter dan drie of vier vingerenbreed hoogte met Turfmul of Run wel bedekt zijn.

Hoe men deeze en andere Bollen na verre Landen kan overzenden. Wil iemand deeze, of ook andere *Bollen*, overzenden na vreemde Landen, verre of na bij, die legge de zelve in *Mosch*, niet van dat, 't welk aan de *Boomen*, maar uyt de aarde groeyd. Want hier in blijven ze veel beeter goed, als in eenige andere dingen: vermits de *Mosch* haar in drooge dagen bewaard voor al te veel uytdrooging: en in reegenachtig Weêr, door een aangeborene aart een weynig vochtigheyd aan zich trekkende, de *Bollen* iets daar van meedeeld. Zoo dat de zelve, ofze schoon in zeer heete dagen op een langdurige wech een weynig quamen te verdrogen, eevenwel door dit middel konnen goed blijven.

KRACHTEN.

Ægin. l. 7. c. 3. NArcisse, of *Narcissus*, is warm en droog in den tweeden graad; daar beneevens afvagende, te zamentrekkende, verteerende, en heelende van aart.

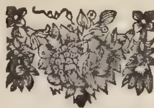
Apulej. lib. Herb. cap. 55. De *Bloemen*, of *Wortelen*, in Wijn gedistilleert, of gekookt, en daar van gedronken, is goed teegens de *vallende Ziekte*; ook teegens de *Popelzy*, of *Beroerdheyd*. Helpt de geene, die de *Teering* hebben; die met *smerten* of *krimping des Ligchaams* zijn beladen; die van den *Hoest* worden gequeld. Word met voordeel gebruykt teegens de *zweeringen der Nieren en Blaas*; ook teegens de inwendige *Gescheurtheyd*.

De *Wortelen* gestoten, en daar van een Papje gemaakt, dan op 't *Flerezijn* gelegt, verzacht wonderlijk de smerten van deeze qualen.

Gal. l. 8. Simp. Med. De zelve met Oly en Meel vermengt; dus op zware *Wonden*, *Gezwellen*, *gequetste Zeenuwen*, en *verstuykte Leeden* gedaan, geneest deeze gebreeken.

Ruel. l. 3. c. 143. Diosc. l. 4. c. 161. Gestoten zijnde, met Honing vermengt, is goed voor de *gebrandheyd*. De zelve *Wortel* met andere spijzen genuttigd, doed *Braken*.

Laurenb. App. Pl. l. 1. c. 18. De Oly gedistilleert van deeze *Wortelen*, of de *Bloemen*, op alle *varssche Wonden* gedaan, geneest ze haastelijk. Met Wijn ingenomen, of van buyten gesmeert, verdrijft het *Colijk*.

CCCLIII HOOFDSTUK.

PLOMPE.

Namen. WOrd, mijns weetens, in het *Neederlandsch* met geenen anderen dan deezen naam genoemd. In 't *Latijn* geheeten NYMPHÆA: in 't *Hoogduytsch* WASSERMON, ZEEBLUMEN, en HARWURTZ: in 't *Fransch* BLANC D'EAU in 't *Italiaansch* NINFEA, of NENUFARI.

Vier onderscheydene soorten. Hier van zijn mij in haren aart *vier* onderscheydene soorten bekend, te weeten:

I. NYMPHÆA MAJOR ALBA, of *groote witte Plompe*. II. MINOR FLORE ALBO, of *kleyne witte Plompe*. III. MAJOR LUTEA, of *groote Plompe met een geele Bloem*. IV. NYMPHÆA MINOR FLORE LUTEO, of *kleyne geele Plompe*. Al te zamen zijn ze van eeven de zelve *Bouwing* en *Waarneeming*.

Grond. Zij beminnen van naturen een gedurige vochtigheyd. Groeyen ter dier oorzaak geerne in staande Wateren en lopende Riviertjens of Slooten; maar niet in eenige andere grond. Geeven ieder *Zomer* niet alleen *Bloemen*, maar ook gemeenelijk volkomen rijp *Zaad*: 't welk neervallende, in 't volgende *Voorjaar* opschiet, en de *Bladeren* plat of vlak op 't Water legt. Niet alleen hier door worden ze *vermeenigvuldigd*, maar ook door hare aangegroeyde *jonge Scheuten*, van zelfs *Wortel* vattende. (Bloemen. Aanwinning.)

Om ze in zijnen Thuyn te krijgen. Indien iemand deeze *Plompen* geerne in zijnen *Thuyn* wou hebben, die grave een langwerpige *Groef*, of *Slootje*, gedurig met Water voorzien, en plant ze dan in de grond, in een luchtige vette aarde, met een wassende Maan van *April*, zoo zullen ze niet alleen beklijven; maar ook *Bloemen* voortbrengen. Eevenwel eyndelijk weer vergaan, gelijk mij tot tweemalen toe gebeurd is.

KRACHTEN.

DE *Wortelen* van *Plompe*, of *Nymphæa*, inzonderheyd van die met *witte Bloemen*, welke meest gepreezen word; desgelijks ook 't *Zaad*, is verdrogende, dan ook afvagende van aart. *Gal. l. 8. Simp. Med.*

De zelve gedroogd, gepulveriseert, en met roode Wijn ingenomen, stild een *onnatuurlijke Buykloop*; ook de *Roodeloop*, en doed ophouden der Vrouwen *Maandstonden*. *Diosc. l. 3. c. 148.*

Met witte Wijn gebruykt, geneezen de *hitzigheyd* van de *Blaas* en *Nieren*. Beletten ook het onmatig *vloeyen des Zaads*. *Plin. l. 26. c. 10.*

De *Bladeren* gedroogd, tot stof gewreeven, en op *varssche Wonden* gelegt, stempen het *Bloeden* der zelve. *Theophr. l. 9. c. 13.*

Het gedistilleerde Water der *Bloemen* is goed in *heete Koortzen*, voor de *Pest*, voor onmatige *Dorst*, een *droogen Hoest*, teegens de ontsteeking en *smerten* der *Leever* en *Milt*, ook voor de geene, welke beginnen *uyt te teeren*. *Dorsten. hist. Plant. fol. 200.*

Een *Conserve* van deeze *Bloemen* gemaakt, vermag eeven het zelve. Doed daarenboven gerustelijk slapen. *Durantes lib. Herb. fol. 310.*

De *Oly*, waar in de *Bloemen* teegens de Zon hebben gestaan, is goed voor al de genoemde gebreeken. Blust ook de *brand der pestilentiale Koortzen*. *Lusitan. l. 3. enarr. 146.*

De *witte Bloemen* in Wijn gedistilleert, en daar meê gewasschen, zuyverd het *Aangezicht* van alle *plekken*. *Dod. l. 20. c. 5.*

De geheele *Plant*, met *Wortelen*, *Bladeren*, en *Bloemen*, in een Bedsteede gehangen, op welke iemand slaapt, die dikmaal van de *Kramp* word geplaagt, of een Bloem, of Blad gelegt op de plaats daar men de *Kramp* voeld, bevrijd en verlost de Lijder van deeze

quaal;

quaal; en brengt te weeg, datze gemeenelijk noyt weer komt.

De *Wortel* van geele *Plompen* gepulveriseert en ingenomen, helpt de geene, die haar *gevoeg willen doen, doch niet konnen.* Het zelve Poeder op *voortlopende Zeeren* gestroyd, geneest ze.

CCCLIV HOOFDSTUK.

VELDSALADE.

Namen. N het *Neederlandsch* niet alleen dus, maar ook van veele VETTEKOES, VETTEKOUS, WINTERSALADE, van andere WITMOES en VELDKROPPEN genoemd. In het *Latijn* geheeten OLUS ALBUM, en VALERIANA CAMPESTRIS: in 't *Hoogduytsch* SCHAFFMAULER, of WEISMUZS.

Grond. Bemind een goede gemeene, nieuwelijks omgesmeetene, liever gemeste als ongemeste grond; een vrije, welgeleegene plaats, en veel vochtigheyd. Blijft niet meer dan eene *Zomer* in 't leeven, in het *Voorjaar* gezayd zijnde. Want zij geeft voor de *Winter* volkomen rijp *Zaad*, en versterft dan van zelfs. Doch vermitsze in de *Winter* van veele voor Salade word gebruykt, zoo word dit *Zaad* (hoe ouder hoe beeter gehouden) met een afgaande Maan van *Augustus* of *September*, niet diep, digt of niet digt, na elks gelieven, in de aarde gelegt. (Zaying)

Om in de Winter te gebruyken. Verdraagd dan felle *koude*, en allerley andere ongeleegentheeden des tijds zeer geduldig. Blijft dus ook de geheele *Winter* door, tot aan *April* toe, bequaam om gegeeten te konnen worden. Schiet daar na een *Bloem*; en geeft in 't begin of ten halven van *Junius* rijp *Zaad:* 't welk schielijk op de aarde neervalt. Derhalven men het zelve wel in agt neemen, en iets daar onder leggen moet: gaat anders, als'er Reegen op valt, lichtelijk verloren. (Zaad.)

KRACHTEN.

Gebruyk. **V***Eldsalade,* of *Olus Album*, is een weynig verkoelende, en vochtig van aart.

Word in den *Herfst*, en door de geheele *Winter*, met Oly en Edik gegeeten voor een aangename *Salade*.

CCCLV HOOFDSTUK.

VALERIAEN.

Namen. Iet alleen in het *Neederlandsch* dus, maar ook van veele genoemd SPEENKRUYD, en SINT JORISKRUYD: in het *Latijn* VALERIANA, PHU, en NARDUS RUSTICA, of BOEREN-NARDUS: in 't *Hoogduytsch* BALDRIAN; en in 't *Fransch* VALERIANE.

Veelerley beziens-waardige soorten. Hier van zijn mij in haren aart veele veranderlijke, beziens-waardige soorten bekend, als:

I. VALERIANA MAJOR VERA, of *groote opregte Valeriaen.* II. MAJOR SYLVESTRIS, of *groote wilde Valeriaen.* III. MINOR SYLVESTRIS, of *kleyne wilde Valeriaen.* IV. GRÆCA FLORE ALBO, of *Griekfche Valeriaen met een witte Bloem.* V. GRÆCA FLORE CŒRULEO, of *Griekfche met een blauwe Bloem.* VI. CRETICA ODORATA, of *welriekende Valeriaen uyt Candia.* VII. VIII. INDICA MULTIFLORA ALBA; ET RUBRA, of *Indiaansche Valeriaen, zoo met een witte* als *roode veelvoudige Bloem.* IX. INDICA ANNUA FLORE RUBRO; X. ET FLORE ALBO, of *Indiaansche Valeriaen, maar eene Zomer durende, met een roode, en met een witte Bloem.* XI. FOLIO SCROPHULARIÆ MAJOR, of *groote Valeriaen met Bladeren van groot Speenkruyd.* XII. ANNUA FOLIO SCROPHULARIÆ, of *met Bladeren van groot Speenkruyd, ieder jaar vergaande.* XIII. VALERIANELLA UMBELLATA LUSITANICA, of *kleyne Valeriaen, anders Valerianelle uyt Portugal, met veele Bloemen bij malkander.* XIV. VALERIANELLA CAPITATA LUSITANICA, of *kleyn Portugalsche Valeriaen, met Bloemen, knops-wijze te zamen gevoegd.* (Tot veertien in getal hier voorgesteld.)

Beschrijving der twee laatst genoemde. Deeze beyde krijgen *Bladeren* eeven gelijk het *Olus Album*, of de *Veldsalade*, doch wel zoo groot, en veel meer aan de kanten *getakt*. Groeyen ook op de zelve wijze, doch niet zoo leggende, maar veel hooger en regter, zomtijds wel anderhalve voet opstaande. De eene bekomt *kroonswijze* bij malkander gestelde kleyne *witte Bloemen*. De andere in veele ronde, twee en twee te zamen gevoegde, en boven uyt twee teegens malkander over gestelde *Bladertjens* voortschietende, op korte *Steeltjens* rustende, met zeer groote *Knoppen*, de zelve *Bloemtjens*. Welke vergaan zijnde, ook een *Zaad*, dat van de *Veldsalade* in alles gelijk-vormig, te voorschijn brengen. Niet alle zijn ze van eeven de zelve *Bouwing* en *Waarneeming*.

Welke soorten lange jaren in 't leeven blijven. Eevenwel beminnen ze al te zamen een goede, zandige, luchtige, gemeene, welgemeste grond: een bequaam ter Zon geleegene plaats, en veel Water. Verdragen tamelijk wel de *koude* der *Winter* en andere ongeleegentheeden des tijds; als: VALERIANA MAJOR VERA, *opregte groote Valeriaen*; MAJOR SYLVESTRIS, *groote wilde:* MINOR SYLVESTRIS, *kleyne wilde:* GRÆCA FLORE ALBO, ET CŒRULEO, *Griekfche, met een witte, en met een blauwe Bloem:* INDICA FLORE ALBO, ET RUBRO, *Indiaansche, met een roode en ook met een witte Bloem*; en VALERIANA FOLIO SCROPHULARIÆ, *Valeriaen met Bladeren van groot Speenkruyd:* welke niet haast vergaan, maar lange jaren in 't leeven blijven. Geeven gemeenelijk jaarlijks volkomen rijp *Zaad*; 't welk met een wassende Maan van *April*, niet boven een stroobreedte diep, de aarde word aanbevolen. Hier door worden ze genoeg *vermeenigvuldigd:* en dan ook noch door hare aangegroeyde *jonge Wortelen*; welke men op de zelve genoemde tijd van de *oude* afneemt, en verplant. (Aanwinning.)

Welke maar alleen een jaar duren. Al de andere soorten duren niet langer dan eene *Zomer*. Brengen teegens de *Winter* een rijp *Zaad* voort, en vergaan dan van zelfs, of door een kleyne *Vorst*. Moeten derhalven ieder *Voorjaar*, met een wassende Maan van *Maert* of *April*, na geleegentheyd of ongeleegentheyd des tijds, op nieuws weer in Potten worden gezayd, niet diep; en niet verplant: met matige vochtigheyd onderhouden, en in een opene, vrije, zeer warme plaats gesteld zijn. Alleen door dit middel van *zaying* konnen deeze soorten *aangewonnen*, vernieuwd en altijd-durend gemaakt worden. (Aanwinning.)

Welriekende Valeriaen uyt Candia. De VALERIANA CRETICA ODORATA, of *welriekende Valeriaen uyt Candien*, is de teederste van al de andere soorten. Bemind een goede, zandige aarde, met een weynig twee-jarige Paerde- en Koeyemist door een gemengt: een opene, warme, wel ter Zon geleegene plaats, en tamelijk veel Water. Geeft ieder *Zomer* welriekende *Bloemen*; doch noyt in deeze Gewesten eenig volkomen *Zaad*. Verdraagd ook, buyten staande, ongeerne sterke *Winterkoude*.

Hoe waar te neemen in de Winter. Moet derhalven, met een wassende Maan van *April* in een Pot, 't zij gezayd 't zij geplant zijnde, in 't begin van *October* binnens huys worden gezet op een luchtige plaats, waar in niet anders word gevuurd als bij felle *Vorst*, op dat de zelve niet mogt komen door te dringen; vermitsze deeze warmte, welke haar niet natuurlijk is, niet wel kan lijden, inzonderheyd als ze een tijd lang zou aanhouden. Het zou derhalven veel

782.
VALERIANELLA CAPITATA.

Fol 763

VERBENA MAXIMA URTICÆ FOLIO SPICATA.

Fol 784

veel gevoeglijker zijn, indien men haar voor de sterke *Vorst* bequamelijk kon bewaren in een verwelfde Kelder zonder vuur. Wil ook, gedurende deeze tijd, met alleenlijk een weynig lauwgemaakt Reegenwater van boven zijn voorzien. In 't laatste van *Maert*, of 't begin van *April*, moet men ze weer buyten brengen, met een aangename Lucht, en zoete Reegen. Dan noch eevenwel haar dekken voor *koude nagten*, *Sneeuwachtige vochtigheyd*, en *hayrige Winden*.

Aanwinning. Word alleen in onze Landen *aangewonnen* en *vermeenigvuldigd* door hare aangegroeyde *Wortelen*, zeer welriekend, en zwart-verwig. In *April* neemt men ze van de *oude* af, en men verzet ze met de boven genoemde Maan in Potten, of in de aarde.

Valeriaen met Bladeren van groot Speen-kruyd. De VALERIANA FOLIO SCROPHULARIÆ, of *Valeriaen met Bladeren die van het groot Speenkruyd* in gedaante niet zeer ongelijk, doch in grootte veel verschillende, heeft een teedere, bleek-bruyne, of witachtige *Veezelwortel*. In de Mond geknauwd, valt ze een weynig bitterachtig; doch is anders krachtig en aromaticq, of welriekende, op de wijze van *Angelica*; echter naderhand op de Tong een weynig bijtende.

Wortel. Steelen. Uyt de zelve schieten *Steelen* op, ontrent vier maatvoeten hoog; rond, onder bruynachtig van verwe, boven groen; een weynig blinkende, matig dik; van binnen groen, doch inwendig voorzien met een gantsch wit *Pit*.

Gedaante der Bladeren. Aan deeze *Steelen* komen voort bezienswaardige *Bladeren*, rustende op *Steeltjens*, ontrent twee vingerbreed lang; boven bruyn-verwig, beneedenwaarts groen. Zijn ongelijk van grootte; zes en zeeven vingeren breedte lang; achter ruym vier vingeren breed, en daar op 't breedste; onder rond toegaande, en voor allenxen in een spits punt toelopende; aan de randen spits *getand*, op de wijze van 't *groot Neetelkruyd*; boven uyt den bleeken donker-groen; onder veel bleeker; aldaar na voren gemeenelijk een weynig rosachtig, en blinkende; in 't midden aardig begaaft met een regt doorlopende groote *Ader*; waar uyt van onderen, als ook in 't midden; eenige andere wat kleyner ter zijden uytloopen; en uyt die noch ontelbare andere zeer kleyne, doch volkomen zichtbare, van een bevallijke aanschouwing, voortvloeyen. In de Mond geknauwd wordende, zijn ze zeer krachtig, gelijk gedroogde *Angelica-wortel*, en in 't eerste wat bitter van smaak; doch daar na scharp; de Tong bijtende en steekende. Twee en twee zitten altijd regt teegens over malkander aan de *Steel*.

Knoppen. Tusschen welke, gemeenelijk in 't bovenste gedeelte, *jonge Scheuten* voortkomen, houdende op hare bovenste punten veele *Tros-wijze* bij een gevoegde, ontrent langwerpige, ronde en hoekige groene *Knopjens*: van welke ieder, na malkander open gaande, inwendig bewaren twee-, vier- of zesentwintig kleyne, Sneeuw-witte *Bloemtjens*, haren oorsprong neemende uyt dunne, lang-werpige, bleek-groene en boven ruyg

Bloemen. zijnde *Knopjens*. Geen zonderlinge reuk hebben ze. Bestaan uyt vijf *Stars-wijze* gestelde *Bladertjens*: van binnen vercierd met twee lang-uytschietende, teedere, ronde *Draadjens*, voortspruytende uyt een bruynachtig zeer kleyn *Knopje*. Eyndelijk vergaan ze in haar zelven, en vallen af, zonder in deeze koude Gewesten eenig goed *Zaad* na te laten.

Aanwinning. Echter kan deeze soort ook *aangewonnen* worden door hare aangegroeyde *jonge Scheuten*, op de voor verhaalde manier; en deezer wijs kan men ze genoeg *vermeenigvuldigen*.

KRACHTEN.

Lusit. l. 1. enarr. 10. DE drooge *Wortelen* van de *groote Valeriaen*, of *Valeriana major vera*, zijn warm in den eersten, en droog in den tweeden graad; ook openende, dunmakende, en verteerende.

In Wijn gekookt, en daar van een Roemertje gedronken, doed gemakkelijk *Waterlossen*; verwekt der Vrouwen *Maandstonden*; verzacht de *Zijdesmert* in 't *Pleuris*: is goed teegens *Vergif*, de *Pest*, de *Takken* of *Speenen* aan 't Fondament, en andere *Zeeren*. Groen, of varsch, gestoten, en tusschen twee doeken op de *Oogen* gelegt, neemt'er de *brand* van wech, en maakt een *helder Gezicht*. *Gal. l. 8. Simp. Med. Diosc. l. 1. c. 10.*

De *Wortel* van *wilde Valeriaen*, of *Valeriana major sylvestris*, verwarmd en verdroogt sterker. *Durantes hist. Plant. fol. 467. Trag. l. 1. c. 19.*

In Wijn gezoden, strijd teegens 't *vergif*. Is goed voor de *Geelzucht*: maakt een *klaar Gezicht*; dood de *Wormen*: geneest de *Wonden*, ook de *zweeringen des Monds*, daar meê gewasschen zijnde; en de *beeten* of *steeken* der *giftige Dieren*.

De *Wortel* der *kleyne Valeriaen*, of *Valeriana minor*, vermag eeven het zelve; doch valt in hare werking een weynig zachter, als die van de andere soorten. *Dod. l. 11. c. 25.*

CCCLVI HOOFDSTUK.

YZERKRUYD.

Namen. DUs in het *Neederlandsch*, maar ook van veele YZERHART genoemd; word in het *Latijn* geheeten VERBENA, of VERBENACA: in het *Hoogduytsch* EISENKRAUT, of ook EISENHART: in het *Fransch* VERVAINE: in het *Italiaansch* VERMINACULA BERBENA, of BERBENA-CA.

Zeeven bijzondere soorten. Hier van zijn mij in haren aart bekend *zeeven* bijzondere soorten, te weeten:

I. VERBENA COMMUNIS, of *gemeen Yzerhart*. II. VERBENACA SUPINA, of *achter-over-leggend Yzerkruyd*. III. SUPINA NODOSA, of *leggende Yzerhart met knobbelen*. IV. MAXIMA URTICÆ FOLIO SPICATA, of *aldergrootste Yzerkruyd met Bladeren van Neetelen, en een Ayrs-wijze gestelde Bloem*. V. BOTRYOIDES URTICÆ EFFIGIE MAJOR CANADENSIS, of *groot Yzerhart van Canada, met een Druyfs-wijze gestelde Bloem, en gedaante van Neetelen*; 't welk, mijns oordeels, ook wel URTICA MAJOR AMERICANA, of *groot Americaansch Neetelkruyd* mogt genoemd worden, weegens de groote gelijkheyd. VI. VERBENA AMERICANA RADICE GRUMOSA, of *Yzerkruyd uyt America met geknobbelde Wortelen*. VII. VERBENA CAUDATA AMERICANA FLORE PALLIDO CŒRULEO, of *Americaansch Yzerkruyd met een lange staart, en bleek-blauwe Bloemen*. Niet alle zijn ze van de zelve *Bouwing* en *Waarneeming*.

Grond. Zij beminnen van naturen een goede, luchtige, zandige, en met twee-jarige Paerdemist genoegzaam voorziene grond: een vrije, warme, wel ter Zon geleegene plaats, en tamelijk veel vochtigheyd. Geeven ieder jaar *Bloemen*, en sommige soorten volkomen rijp *Zaad*.

Langleevende soorten van Yzerkruyd. De VERBENA COMMUNIS, 't *gemeen Yzerkruyd*: MAXIMA URTICÆ FOLIO SPICATA, *aldergrootste Yzerkruyd met Bladeren als Neetelen*; en VERBENA BOTRYOIDES MAJOR URTICÆ EFFIGIE CANADENSIS, *groot Yzerkruyd uyt Canada met een gedaante van Neetelen en Druyfswijze gestelde Bloemen*, vergaan van naturen niet haast, maar blijven eenige jaren lang in 't leeven. Geeven gemeenelijk, bij goede, drooge *Zomers*, volkomen rijp *Zaad*. Konnen veel Water, sterke *Vorst*, en alle andere ongeleegentheeden der *Winter* verdragen. Worden *aangewonnen* en *vermeenigvuldigd*, zoo wel door *Zaad*, 't welk met een wassende Maan van *April* niet diep in de aarde moet gelegt zijn; als door hare bij de *Wortel* uytgelopene jonge *Scheutjens*; welke men, op de genoemde tijd, van de Aanwinning.

oude neemt, en verplant. Slaan ook veeltijds van zelfs genoeg op door 't uytgevallene *Zaad*.

Leggend Yzerkruyd.

Het VERBENA SUPINA, of *leggend Yzerkruyd*, word uyt eygener aart niet zoo oud, maar blijft zelden langer dan eene *Zomer* in 't leeven. Bemind veel Water: doch houd zich ook te vreeden met matige vochtigheyd. Geeft in den *Herfst* volkomen *Zaad:* 't welk ieder *Voorjaar*, met de gemeldde Maan in *Maert*, op nieuws moet gezayd zijn. Komt ook door het neergevallene wel van zelfs voort. Op deeze wijze kan deeze soort alleenlijk *vermenigvuldigd* worden.

Leggend Yzerhart met Knobbelen, de teederste soort van alle.

Het VERBENA SUPINA NODOSA, of *leggend Yzerhart met Knobbelen*, is de teederste soort van al de andere. Word gemeenelijk met een wassende Maan van *April* in een Pot gezayd; niet verplant; voor veel koude *Herfstreegenen* bewaard, in 't begin van *October* op een goede luchtige plaats binnens huys, niet verre van een Venster, doch zonder eenige *tochten* en *zuygingen*, gesteld, voor de warmte des *vuurs* (zoo veel mogelijk is); voor harde *Vorst*, en te veel *Water* in de *Wintertijd* gewagt, vermits ze door de zelve, aan hare *Wortel* lichtelijk verdervende, al langzaam vergaat. Mag ook niet voor in 't laatst van *Maert*, met goede dagen, of in 't begin van *April*, met een aangename Reegen weer in de Lucht gebragt, dan noch voor *koude nagten*, *Sneeuwachtige vochtigheyd*, *hayrige en schrale winden* wel gedekt en bewaard worden. Dus waargenomen blijft ze zomtijds over, 't welk echter zelden in deeze koude Gewesten gebeurd, weegens hare teederheyd. Geeft dan ook wel volkomen rijp *Zaad*, en versterft daar meê.

Americaansch Yzerkruyd met een geknobbelde Wortel.

De VERBENA AMERICANA RADICE GRUMOSA, of *Americaansch Yzerkruyd, met een geknobbelde Wortel*, heeft de zelve gescheyden in drie, of ook in vier korte, dikke deelen, onder eyndigende in een spits punt, bruynachtig van verwe: uyt welke voortschieten eenige weynige *Steelen*, of ook eene alleen, doch boven verspreyd in zommige *Zijde-takjens*, van onder

Bladeren.

tot boven aan de *Bloemen* voorzien met *Bladeren*, op geene *Steeltjens* rustende; zijnde ingesneeden in drie deelen, gelijk de VERBENA COMMUNIS, of 't *gemeen Yzerkruyd*; van welke 't middenste 't grootste en langste is, doch al te zamen gantsch slegt, en aan de randen ongekerft; ook voor eyndigende in een punt; aangenaam groen van verwe; altijd twee en twee regt teegens over malkander zittende, inwendig begaaft met genoegzaam zichtbare *Aderen*.

Grond.

Bemind een zandige, goede aarde, met een weynig twee-jarige, kleyn-gewreevene Paerdemist, eenjarige Hoenderdrek, en eeven zoo veel van 't Mul of Mol der verrotte Boombladeren genoegzaam doormengt: een opene, warme, wel ter Zon geleegene plaats, en matige vochtigheyd.

Bloemen; zonder Zaad na te laten.

Is van naturen teeder. Vergaat niet haast, maar blijft eenige jaren in 't leeven. Geeft ieder Zomer *Bloemen*, uyt de bovenste punten der *Takjens* voortkomende, en rustende op korte *Steeltjens*. Zijn tamelijk groot, gemeenelijk twee en twee bij malkander gesteld. Bestaan uyt zes rond-toegaande *Bladeren*, niet qualijk gelijkende die van de *Ranunculus*, of *Boterbloem*; vercierd met een schoone roode verwe: in wiens midden gezien word een aangename geel-verwige *Ring*, van een boven maten bevallijke aanschouwing. Zij verderven op hare *Struyk*, en vallen ter neer, zonder in deeze Gewesten eenig *Zaad* na te laten.

Hoe op te queeken, uyt Zaad, uyt America overgezonden.

Het *Zaad*, uyt *America* overgezonden, moet met een wassende Maan van *April* of *May* in een Pot gezayd en geplant; voor veel koude *Herfstreegenen*, *Sneeuw*, *Rijp* en *Vorst* gewagt; en, boven droog geworden, in het begin van *October* binnens huys op een luchtige plaats gesteld zijn, in welke niet anders, als gedurende de *Vorst*, word gevuurd. En vermits ze in deeze tijd verliest hare *Steel* en *Bladeren* (welke in *April* weer te voorschijn komen) zoo moet de *Wortel*, zoo lang de *Winter* duurd, niet meer als een- of ten hoogsten tweemaal van boven begoten worden met een weynig lauw-gemaakt Reegenwater. Meerder vochtigheyd kan ze, zonder te verrotten, niet verdragen. Mag ook niet voor half *April*, wat eerder of later, na geleegentheyd van de bequaamheyd of onbequaamheyd des Weêrs, met een aangename Lucht en Reegen weer buyten gebragt; dan noch eevenwel voor *koude nagten* en *hayrige winden* wel gedekt, en voorzichtig bewaard zijn.

Americaansch Yzerkruyd met staarten.

De VERBENA CAUDATA AMERICANA FLORE PALLIDO COERULEO, of *Yzerkruyd uyt America met staarten, en een bleek-blauwe Bloem*, blijft niet meer dan eene *Zomer* in 't leeven. Geeft in deeze Gewesten noyt eenig rijp *Zaad*; en vergaat van zelfs teegens de *Winter*. Kan derhalven niet anders *aangewonnen* worden, als door op nieuws uyt *America* bekomen *Zaad*; 't welk met een wassende Maan van *Maert* word gezayd in een Pot, gevuld met een zandige grond, doormengt met twee-jarige Paerdemist, en een weynig een-jarige Hoenderdrek: voorts gesteld in een *Zonnebak*, en gedurig in warme Paerdemist.

Aanwinning.

Groot Yzerhart van Canada.

Het VERBENA MAJOR BOTRYOIDES URTICÆ EFFIGIE CANADENSIS, of *groot Yzerhart van Canada, met een Druyfs-wijze gestelde Bloem, en een gedaante van Neetelen*, is een aardig *Gewas*. Heeft een teedere, veezelige; van buyten bruyn-verwige, van binnen witte, digte *Wortel*, vol *Zap*, en in de Mond geknauwd wordende, zeer te zamentrekkende. Krijgt uyt de zelve veele *Steelen*, twee, en derdehalve voet, wat meerder of minder, hoog; regt opstaande, sterk, en tamelijk dik; donker-groen-verwig, rond, en met eenige weynige *hayrige scharpheyd* luchtig omvangen.

Wortel.

Steelen.

Bladeren; en der zelver gestalte.

Aan deeze *Steelen* komen voort de *Bladeren*, ruym twee vingerenbreedte boven malkander, nu uyt de eene, dan uyt de andere zijde; een weynig hangende. Zijn vijf en zes vingerenbreed lang; wat meer als drie vingeren breed; Ey-wijze rond, doch zomtijds wat ronder; donker-groen-verwig, met eenige geelheyd vermengt; onder bleeker, ook aldaar wat scharp, en gelijk de *Neetelen* brandende, of steekende (waarom dit *Gewas* ook de naam URTICA MAJOR CANADENSIS of *groot Neetelenkruyd van Canada*, mijns oordeels met goed regt mag voeren) hardachtig en steevig van aart; met eenige verheevene *hoogten* tusschen de opwaarts gaande *Aderen* als *gefronst*; rondom aan de randen *zaags-wijze* zeer net, doch niet diep, *getand*, achter rond toegaande, doch voor in een puntje eyndigende. In de Mond geknauwd, word men'er geen zonderlinge smaak aan gewaar; vallen echter een weynig te zamentrekkende. Zijn van binnen vercierd met verscheydene schoone, van onderen ruyge en half-rond na boven toelopende *Aderen*, voortkomende van eene in 't midden. Rusten op *Steeltjens*, ontrent twee vingerenbreed lang; ook aan de regt-opgaande groote *Steel* uyt een ronde, donker-purpure *Ring* haren oorsprong neemende.

Bloemtrossen; zonder Zaad;

Tusschen welke, van het midden der *Steelen* tot op twee of drie na de alderbovenste *Bladeren*, eenige *Bloemtrossen* (op de wijze der *Bloemknoppen* van *Felix Florida*, of *Urtica major vulgaris*, dat is, *Bloemdragende Varen*, of *gemeen groot Neetelkruyd*, ook in 't eerst de zelve niet qualijk gelijkende, doch tusschen elk *Blad* maar eene *Tros*) *Druyfs-wijze* groeyen. De onderste zijn wel zoo groot, als die van 't gemelde *Neetelkruyd*; doch de bovenste kleyner, en zich meer onder de *Bladeren* verschuylende. Bestaan uyt zeer veele bleekgroene kleyne *Knopjens*, zich als in *Takjens* verspreydende: ook inwendig twee of drie zeer kleyne witte *Knopjens* houdende; welke haar, daar na verminderende, hol van malkander verspreyden, en zonder eenig *Zaad* te geeven op de aarde neervallen.

doch daar na andere met Zaad,

Eevenwel komen daar na tusschen de alderhoogste, en op een, en op twee na de alderhoogste *Bladeren* an-

dere

dere regt-opstaande *Steeltjens* voort, veel dikker als de voorgemelde, boven wat bruyn-verwig; niet onder de *Bladeren* blijvende, maar boven de zelve haar verheffende: aan welke *Druyfs-wijze* groeyen zeer kleyne groene *Knopjens*, voorzien met witte opstaande *Draadjens:* welke niet neervallen, maar blijven; ook grooter worden, en in een korte tijd nalaten veele, wat meer als halfmaans-wijze ronde, neerwaarts hangende, platte of dunne, eerst bleek-groen zijnde, daar na bruyn, dan ook een weynig dikker wordende *Zaadjens*, veeltijds hare volkomene rijpheyd verkrijgende.

Aldergrootste Yzerkruyd met Bladeren van Neetelen. De VERBENA URTICÆ FOLIO MAXIMA, of het *aldergrootste Yzerkruyd met Bladeren van Neetelen*, groeyd in deeze Gewesten ter hoogte van vier en vijf voeten. Wortel. Krijgt uyt een teedere, wit of bleek-bruynverwige, bittere, en een weynig te zamentrekkende *Veezelwortel*, een of meerder *Steelen*, zich verdeelende Steelen. in veele *Zijde-takken:* zijnde ontrent vierkant, donker-groen; blinkende, en in 't midden met een holle *streep* voorzien: aan welke groote *Bladeren* voortkomen, altijd twee en twee regt teegens malkander over Bladeren. zittende. De grootste zijn ontrent een hand lang en breed, rustende op matig-lange *Steelen*; donker-groenverwig, doch onder bleeker; begaaft met zeer schoone veelvoudige diepe *Aderen*, spruytende uyt eene in 't midden; aan de randen gelijk als een Zaag *getand*; voor in een kleyn punt eyndigende; van onder in het aanraken rauw; ook bitter van smaak, en een weynig te zamentrekkende.

Bloemen. Uyt de bovenste *Hert-punten* ziet men bij malkander voortkomen veele *Ayrs-wijze* gestelde, teedere *Schentjens*, met kleyne groene *Knopjens* voorzien, deeze de eene na de andere open gaande, vertonen zeer kleyne, spier-witte, vijf-bladerige *Bloemtjens*, die van het *gemeene Yzerhart* zeer gelijk, doch kleyner. Zelden blijven ze langer dan vier of vijf dagen goed. Daar na vergaande, latenze achter een kleyn langwerZaad. pig en groenachtig *Zaadje*, altijd drie aan den anderen gevoegd.

KRACHTEN.

Gal. l. 8. Med. Simp. fac. YZerkruyd, of *Verbena*, beyde het *regt-opstaande*, en het *achter-over leggende*, als van de zelve krachten zijnde, is verdroogende van aart; een weynig te zamentrekkende, afdroogende, en verkoelende.

Ætius l. 1. Serm. 1. Apulej. hist. Plant. c. 3. Plin. l. 26. c. 7. Trag. l. 1. c. 69. In Wijn gekookt, en daar van een Roemertje t'elkens gedronken, of het uytgeparste *Zap* met Wijn ingenomen; of twee *Drachmen* van 't *Poeder* der gedroogde *Bladeren* in Wijn gebruykt, is goed voor de *Heup-jigt*, het *Voet-euvel*, of *Podagra*; *Vergif*; de *Pest*; de *beeten* en *steeken* der *giftige Dieren*; de *Geelzucht*, 't *Graveel*, en alle andere inwendige gebreeken des Ligchaams. Doed gemakkelijk Wateren. Opend de *verstoptheyd* der *Longe*, *Nieren*, *Leever*, *Milt*, en Ægin. l. 7. c. 3. Camerar. l. 4. c. 62. *Galblaas*. Neemt wech de pijn van de *Maag*; de hitzigheyd der *Gezwellen*; *Zeeren* en *Zweeren* der heymelijke of andere Leeden; van alle *wonden*, inzonderheyd van de *Beenen*: maakt een *glad, en zuyver Vel*, daar van wech drijvende allerley *Schurftheyd* en andere onreynigheyd; dit quaad daar meê gewasschen zijnde. Verbeeterd de voorteetende *zeerigheyd van de Mond*, en maakt de *losse Tanden vast*, daar meê gegorgeld. In de *Oogen* gedaan, versterkt niet alleen het *Gezicht*, maar neemt'er ook de *donkerheyd* van wech, en maakt het *helder*. Belet daarenboven de *uytvalling des Hayrs*.

Fuchs. hist. Pl. c. 226. Het *Poeder* der gedroogde *Bladeren* met Edik vermengt, gelegt op de *Roos*, *Roodgrond*, en *voortkruypende Zweeringen*, doed veel goeds.

Diosc. l. 4. c. 60. Dod. l. 5. c. 34. Het zelve *Poeder* met Honig, of Boter gemengt, geneest alle *varssche Wonden*, en *oude Zeeren*.

Dit *Kruyd* word zeer begeerig van de *Duyven* gegeeten. Houd ook de zelve; ontrent haar Slag of Nesten opgehangen, bij malkander, en lokt de vreemde derwaarts.

CCCLVII HOOFDSTUK.

STALKRUYD.

Verscheyde stamen. WOrd in het *Neederlandsch* niet alleen dus, maar ook van veele PRANGHWORTEL genoemd: in het *Latijn* ONONIS, ANONIS, ARRESTA BOVIS; en NATRIX PLINII: in het *Hoogduytsch* OCHSENBRECH, OCHSENKRAUT, en STALKRAUT: in het *Fransch* ARRESTE BEUF, BUGRANDES, BURGRUNDER, BUGRAVES: en in het *Italiaansch* ANONIDE, BONAGA; en RESTA BOVE.

Veele veranderlijke soorten, Hier van zijn mij in haren aart veele veranderlijke soorten bekend geworden; namentlijk:

I. ONONIS SPINOSA FLORE PURPUREO, of *steekend Stalkruyd met een purpure Bloem*. II. SPINOSA FLORE ALBO, of *Prangwortel met Doornen, en een witte Bloem*. III. NON SPINOSA FLORE PURPUREO, of *Stalkruyd zonder Doornen, met een purpure Bloem*. IV. NON SPINOSA FLORE LUTEO, of *met een geele Bloem en geen Doornen*. V. NON SPINOSA PURPURASCENS CRETICA; of *purpur Stalkruyd zonder Doornen uyt Candia*. VI. NON SPINOSA FLORE RUBELLO MAJOR HISPANICA, of *groot Spaansch Stalkruyd met een ronde Bloem en geen Doornen*. VII. tot elf in getal hier voorgesteld. NON SPINOSA SPICATA FLORE RUBELLO MINOR, of *kleyne Prangwortel zonder Doornen met een geayrde roode Bloem*. VIII. NON SPINOSA LUTEO ODORATA ANNUA MAJOR, of *groot geel welriekend Stalkruyd zonder Doornen, niet langer als een jaar durende*. IX. NON SPINOSA ODORATA LUTEA ANNUA MINOR, of *kleyn geel welriekend Stalkruyd zonder Doornen, maar eene Zomer in 't leeven blijvende*. X. LUTEA NON SPINOSA MONTIS LIBANI, of *geele Prangwortel zonder Doornen van de Berg Libanus*. XI. ONONIS ARBORESCENS, of *tot een Boomtje opwassend Stalkruyd*. Niet alle zijn ze van eeven-gelijke *Bouwing* en *Waarneeming*.

Grond. Zij beminnen echter al te zamen een goede, zandige aarde, met twee-jarige Paerdemist tamelijk voorzien: een vrije, warme, wel ter Zon geleegene plaats, en matige vochtigheyd. Geeven in goede *Zomers* dikmaal volkomen rijp *Zaad*, en blijven lange jaren in het leeven.

Langleevende soorten, die wel Het ONONIS SPINOSA FLORE ALBO, FLORE PURPUREO, ET NON SPINOSA FLORE PURPUREO, *doornachtig Stalkruyd met witte, met paersche*, en *zonder Doornen met paersche Bloemen*, zijn wat hard van aart. Konnen, buyten staande, felle *koude*, en alle andere ongeleegentheyd der *Winter* zonder schade verdragen. Blijven echter niet altijd groen, maar laten in den *Herfst* hare *Bladeren* vallen: welke, te zamen met hare *Steelen*, ieder *Voorjaar* weer uyt hare *Wortel* voortkomen.

de Winterkoude verdragen konnen. Men kan haar *aanwinnen* en *vermeenigvuldigen* door haar *Zaad:* 't welk met een wassende Maan van *April* niet diep in de aarde word gelegt. Al de andere soorten, meede eenige jaren durende, worden op de zelve wijze behandeld, doch konnen gantschelijk geen sterke *koude* verdragen. Moeten derhalven, in Potten geplant, in *October* binnens huys gebragt, luchtig gesteld, met weynig vochtigheyd onderhouden, bewaard, en niet voor in 't begin van *April*, met een aangename Reegen weer buyten gezet worden.

Groot en kleyn geel welrie- Het ONONIS NON SPINOSA LUTEA ODORATA ANNUA MAJOR ET MINOR, of *groot en kleyn geel welriekend Stalkruyd zonder Doornen, niet meer als*

kend Stalkruyd zonder Doornen. *een jaar durende*, worden ook, met de gemelde Maan, in een Pot de aarde aanbevolen. *Bloeyen* aardig, en vergaan teegens de *Winter* van zelfs, na dat ze, bij goede, warme *Zomers*, rijp *Zaad* hebben gegeeven. Het welk ieder jaar in *April* weer gezayd moet worden. Want alleenlijk hier door kan men ze *aanwinnen* en *vermeenigvuldigen*.

Boomachtig Stalkruyd. Het ONONIS ARBORESCENS FLORE RUBELLO, of *boomachtig Stalkruyd, met een schoone roodachtige Bloem*, is een aardig, zeer bevallijk *Gewas*; van naturen *struvelachtig*; voorzien met veele bij de zwarte en teedere *Wortel* uytschietende *Looten*, of *Takjens*, een weynig blinkende van aart, bleek-bruyn van verwe, en nauwlijks meer als een voet hoog oprijzende. Deeze alle moet men wechneemen, en alleenlijk eene in 't midden laten, indien men'er een aardig *Boomtje* van begeert te winnen.

Bloemen. Uyt de punten der *Takjens* ziet men spruyten de *Bloemen*, tamelijk groot, rustende op teedere *Steeltjens*, hol en luchtig, doch *Tros-wijze* veel bij malkander en aardig gesteld. Van onder af gaan ze eerst open. Als ze eenige dagen hebben gestaan, vallen ze neer; nalatende ronde, korte, dikachtige, ruyge, bleek-groene *Peultjens*, voorzien met een Doorns-wijze spits *Knopje*, neerwaarts hangende; waar in gevonden word een platachtig *Zaad*, van een halfmaans-wijze vorm, als het rijp word groenachtig graauw van verwe, doch niet groot.

Zaad-peultjens. Zaad.

Hoe waar te neemen. Deeze soort blijft, wanneer men'er goede acht op neemt, lange jaren in 't leeven. Word ook (wijl ze door sterke *Vorst* en andere ongeleegentheeden der *Winter* lichtelijk kan worden wechgenomen) in een Pot geplant zijnde, in *October* binnens huys gebragt, op een luchtige plaats, waar in niet als bij *vriezend Weêr* word gevuurd; met slegts een weynig lauw Reegen-water van boven begoten, en niet voor in *April*, met een donkere Lucht en zachte Reegen, weer buyten gezet.

Gestalte der Bladeren. Zij behoud hare groenheyd tot in *October* of *November* toe; maar laat dan hare bezienswaardige teedere, en rondom aardig-getandde *Bladertjens* vallen. Deeze zijn langwerpig; van naturen stijf staande; voor alderbreedst; ook daar rondachtig toegaande; onder smal toelopende; gemeenelijk in drieën bij malkander gesteld; waar van het middelste het grootste, eevenwel nauwelijks een vingerbreedte lang is; de breedte kan die van een stroo niet ophalen. De twee andere zijn veel smaller; doch alle onder aan malkander vast: en in 't midden voorzien met een regt-doorgaande *Ader*, waar uyt andere kleyner voortspruyten. Zijn vercierd met een aangename bleeke groenheyd, zoo wel onder als boven.

Zaad. Door drift der Natuur vernieuwt deeze *Plant* in *Maert* hare *Bladeren* weer. Geeft, niet altijd, maar alleen in goede *Zomers*, in deeze Landen dikmaal volkomen rijp *Zaad*: 't welk met een wassende Maan van *April* niet boven een stroobreedte diep in een Pot word gelegt.

Aanwinning. Niet alleen hier door word ze *vermeenigvuldigd*, maar ook door hare bij de *Wortel* uytlopende *jonge Looten*, die men met een Pennemes voorzichtig ten halven insnijd, op de wijze der *Angelieren*, en met aarde overdekt. Als ze dan *Wortelen* hebben bekomen, worden ze op de genoemde tijd van de *oude* afgenomen, en verplant.

KRACHTEN.

Gal. l. 8. Simp. Med. STalkruyd, of *Ononis*, is warm en droog tot in den derden graad; ook dunmakende en doorsnijdende van aart.

Het *Poeder* van de gedroogde *Wortelen*, of de *Bast* der zelve, met Wijn ingenomen; of de *Wortelen* in Wijn gekookt, of in Wijn gedistilleert, en daar van een Roemertje gedronken; of, 't geen noch beeter is, anderhalve hand vol van de *Wortelen* in stukjens gesneden, en in anderhalve Kan, of zes ponden Rhijnsche Wijn, tot op de helft gekookt, en daar van 's morgens drie Oncen nuchteren gebruykt, drijst uyt het *Graveel*, en breekt de *steen der Nieren*: doed wel *Water lossen*; geneest de *Vleesch-breuken*, als men 't eenige weeken achter malkander ieder dag nuttigd: ook de *Takken* of *Speenen* aan 't Fondament. Doed de *Maandstonden* voortkomen. Opend de *verstoptheyd van Milt en Leever*. Diosc. l. 3. c. 21. Durantes lib. Plant. fol. 32. Matth. l. 3. c. 8.

De *Wortelen* in Water gekookt, en 't zelve de *Paerden* te drinken gegeeven, doed haar, als haar Water word opgehouden, 't zelve lossen. Lusit. l. 3. enarr. 19.

Eeven deeze *Wortel* met Honig en Edik tot op de helft gezoden, en daar van gedronken, is een dienstig middel teegens de *vallende Ziekte*. Plin. l. 27. c. 4.

De eerst uytkomende jonge *Scheutjens* deezer *Plant* als een Salade, gelijk *Aspergies*, gegeeten, zijn goed teegens al de nu genoemde gebreeken. Dod. l. 26. c. 3.

CCCLVIII HOOFDSTUK.

HANEKAMMETJENS.

Verscheyde namen. VOerd deeze naam in 't *Neederlandsch*, om dat het *Zaad* deezer *Plant* zeer aardig de gedaante der *Hannekammen* vertoond. Word in het *Latijn* geheeten ONOBRYCHIS; CAPUT GALLINACEUM BELGARUM, en POLYGALA VERA DALECHAMPII. In 't *Hoogduytsch* KERSTWURTZEL. In 't *Fransch* SAINCT FOIN; en in 't *Italiaansch* UPPUPARIA DEL MAGHI.

Drie veranderlijke soorten. Hier van zijn mij in haren aart *drie* bijzondere soorten bekend geworden; te weeten:

I. De gemelde ONOBRYCHIS. II. ONOBRYCHIS BELGARUM ALTERA, of *tweede soort van Hanekammetjens der Neederlanderen*; ook genoemd VIOLA PENTAGONIA, of *Viole met een vijfhoekig Zaadhuysje*; anders SPECUCUM VENERIS, dat is, *Venus Spiegel*, weegens hare zonderlinge schoonheyd. III. ONOBRYCHIS PERFOLIATA, of *Hanekammetjens met doorgewassene Bladeren*, zeer aardig te zien.

Grond. Zij beminnen een goede, gemeene, zandige, nieuwelijks omgesmeetene, meer een gemestte als ongemestte aarde; ruym zoo zeer een zomtijds schaduwachtige, als een vrije wel ter Zon geleegene plaats, en tamelijk veel Reegen.

Zaad. Blijven niet langer dan eene *Zomer* in het leeven. Geeven teegens de *Winter* rijp *Zaad*, en vergaan dan van zelfs.

Aanwinning. Moeten derhalven ieder *Voorjaar*, met een wassende Maan van *Maert*, niet diep, weer in de aarde worden gezayd: waar door ze rijkelijk konnen *aangewonnen* en *vermeenigvuldigd* worden. Komen anders ook dikmaal van zelfs genoeg te voorschijn, door het uytgevallene *Zaad*.

KRACHTEN.

Gal. l. 8. Simp. Med. H*Anekammetjens*, of *Onobrychis*, is verwarmende en verdrogende van aart, daarenboven dunmakende, en verteerende.

De *Bladeren* gedroogd, gepulveriseert, en met Wijn ingenomen, doen gemakkelijk *Water lossen*; stillen de *loop des Buyks*, en zijn goed voor de *koude Pis*. Plin. l. 24. c. 16.

De groene *Bladeren* gestoten, en Paps- of Plaasters-wijze gelegt op allerley *Gezwellen*, en *Klieren*, verteeren de zelve, en doen ze vergaan. Diosc. l. 3. c. 170.

CCCLIX

CCCLIX HOOFDSTUK.

GROOTE KROK.

Namen.

Dus genoemd in 't *Neederlandsch*; word in het *Latijn* geheeten OROBUS, of ook ARACUS LATIFOLIUS; en in het *Italiaansch* OROBO.

Vier onderscheydene soorten.

Hier van zijn mij in haren aart *vier* onderscheydene soorten bekend geworden; namentlijk:

I. OROBUS VENETUS, of *groote Krok*, groeyende ontrent *Venetien*. II. PANNONICUS TENUIORI FOLIO; of *groote Krok uyt Pannonien, met teedere Bladeren*; ook genoemd OROBUS SECUNDUS CLUSII, of de *tweede groote Krok* van CAROLUS CLUSIUS: welke van MATTHIAS DE LOBEL word geheeten ASTRAGALOIDES. III. QUARTUS CLUSII, of *vierde soort* van CAROLUS CLUSIUS. IV. OROBUS PANNONICUS PRIMUS CLUSIUS, of *eerste groote Krok* van CAROLUS CLUSIUS. Alle zijn ze van de zelve *Bouwing* en *Waarneeming*.

Lobel. P. 2. fol. 92. Clus. R. P. l.6.fol.230.

Grond.

Zij beminnen een goede, gemeene, zandige, en welgemestte aarde: een vrije, genoeg ter Zon geleegene plaats; en veel Water. Blijven veele jaren in 't leeven, en verdragen allerley ongeleegentheeden der *Winter* zonder eenige schade.

Bloemen. Zaad.

Geeven vroeg in 't *Voorjaar* schoone *Bloemen*; en gemeenelijk in ieder jaar, inzonderheyd bij goede droogе *Zomers*, volkomen rijp *Zaad*. 't Welk met een wassende Maan van *September* of *Maert*, niet boven een stroobreedte diep, de aarde weer aanbevolen word. Ook slaat het neergevallene *Zaad* dikmaal van zelfs genoeg op.

Aanwinning.

Niet alleen hier door kan men haar *vermeenigvuldigen*, maar ook *aanwinnen* door hare jonge aangegroeyde *Wortelen*, welke men met de gemelde wassende Maan, in *Maert* of *April*, van de *oude* afneemt, en verplant.

KRACHTEN.

Gebruyk van het Zaad deezer Plant.

HEt *Zaad* van *groote Krok*, of *Orobus latifolius*, is afvagende en te zamentrekkende van aart; zwaar om te verteeren, en maakt grof, zeer slegt *Bloed*.

Gedroogd, gestoten, en met Melk gekookt, is 't dienstig, om de *loop des Buyks* te stoppen. Doed ook het *Braken* ophouden, en neemt wech de *oprisping* van de *Maag*.

Het *Meel* van dit *Zaad* met Wijn vermengt, en Plaasters-wijze gelegt op de *beeten* der *dolle Menschen*, *Honden*, en, andere *razende Dieren*, is zeer dienstig, en van goed gebruyk.

Dit *Zaad* aan *Hoenderen*, *Duyven*, of andere Vogelen gegeeven, doed haar in weynig tijds *zeer vet* worden.

CCCLX HOOFDSTUK.

AARDANGEL.

Namen.

Met deeze naam in het *Neederlandsch* bekend, word in het *Latijn* geheeten TRIBULUS TERRESTRIS: in het *Hoogduytsch* BURSELDORN; en in het *Italiaansch* TRIBOLO.

Grond.

Zij bemind van naturen een goede zandige aarde, met een weynig twee-jarige Paerdemist, en 't Mol der verrotte Boombladeren doormengt: een warme, wel ter Zon geleegene plaats, en matige vochtigheyd.

Zaad.

Blijft niet langer dan eene *Zomer* in 't leeven. Geeft in deeze onze Gewesten, bij goede jaren volkomen rijp *Zaad*, en vergaat dan van zelfs. Moet derhalven ieder *Voorjaar*, met een wassende Maan van *April*, niet boven een stroobreedte diep, weer op nieuws in de aarde eens Pots gezayd zijn; maar niet verplant. Ook mag men niet meer dan twee opgekomene *jongen* in eene Pot laten, ontrent in 't midden der zelve; vermitsze zich op de aarde neerleggen, en door de meenigte harer *Takjens* de Pot aan alle kanten vervullen. Aanwinning.

KRACHTEN.

A*Ardangel*, of *Tribulus Terrestris*, is koud, aardachtig, en te zamentrekkend van aart. De *Vrucht* ook is dun van deelen, en fijn van stof. *Gal. lib. 8. Med. Simp.*

De zelve gedroogd, gestoten, en daar van een *Drachma* met Wijn ingenomen, breekt de *steen der Nieren*: geneest de *beeten* der *Adderen* en *Slangen*: strijd teegens allerley *vergif*. *Diosc. l. 4. c. 15.*

De zelve *Vrucht* in Water gekookt, en daar meê de *Tedsteede* of het *Leedekant* besprengt, dood de daar in zijnde *Vlooyen*. *Durantes l. f. Plant. fol. 462.*

CCCLXI HOOFDSTUK.

WATERNOOT.

Niet alleen in het *Neederlandsch* dus, maar ook van veele MINKYSERS geheeten. In het *Latijn* genoemt TRIBULUS AQUATICUS, of ook, weegens hare liefselijke smaak, CASTANEA PALUSTRIS, zoo veel als *Water-Castanien*: in het *Hoogduytsch* WASSERNUSZ, of ook SPITSNUSZ: in het *Fransch* ESCARBOTS, SALIGOTZ, en CHASTAIGNES D'EAU: in het *Italiaansch* TRIBOLO AQUATICO. Verscheyde namen.

Zij bemind, uyt een aangeborene eygenschap, een slijmerige, moerassige, vochtige grond, in een opene, vrije, Lucht: of ook wel een klaar en helder Water zelfs, waar in ze al dikmaal gevonden word. Kan derhalven qualijk in de *Hoven* worden opgevokt; ten ware men daar in een *Sloot*, of *groote Kuyl* groef, en in 't *Voorjaar* haar plantte in den grond der zelve; dan zal ze wel beklijven, en voortgroeyen. Wat voor een grond zij willen.

Word niet lichtelijk beschadigd door een sterke *Winter-vorst*. Geeft niet altijd, maar bij goede heete *Zomers*, *Bloemen*: zelden, of wel noyt, in deeze Gewesten een rijpe *Vrucht*, of volkomen *Zaad*: zijnde van een aardige aanschouwing; vertoonende het hoofd van een *Os met zijne Hoornen*. Verlieft ieder *Winter* hare *Bladeren*; welke t'elkens teegens de *May* zich weer vernieuwen, en boven 't Water uytstekende gezien worden. Bloemen. Zeldzaamheyd.

Kan door geen ander middel worden *aangewonnen*, als alleen door bekomen rijp en goed *Zaad*. Ontrent deeze *aanteeling* kan men te werk gaan op de volgende wijze, gelijk van mij gedaan is in 't jaar 1657. Hoe men haar

Neem een Pot: maak'er onder een groot gat in. Vul dan de zelve met een zeer luchtige, zandige aarde, genoegzaam doormengt met oude Paardemist. Leg'er dan het *Zaad* in met een wassende Maan van *April*, ontrent een kleyne vingerbreedte diep. Zet ze vervolgens op een warme en matig-luchtige plaats, gedurig die nat houdende; zoo komt het uyt de aarde op. Laat dan de Pot zinken in de gemaakte *Sloot*, of *groote Kuyl*, tot op de grond toe; zoo zal deeze *Plant*, lange *Wortelen* geschooten hebbende, tot boven 't Water opgroeyen: eevenwel niet veele jaren in 't leeven blijven. in een Hof kan doen groeyen.

KRACHTEN.

Gal. l. 8. Simp. Med.

W*Aternoot*, of *Tribulus Aquaticus*, is vochtig, verkoelende, en een weynig te zamentrekkende van aart.

De *Bladeren*, het zij geheel, of geſtoten, en Plaaſters-wijze gelegt op allerley *vuurigheyd*, *hitzige gezwellen*, en *zweeren*, doed veel goeds tot der zelver geneezing.

Dioſc. l. 4. c. 75.

Het uytgeparſtte *Zap* der *Bladeren* is dienſtig teegens de *verhitting des Monds*, het *vervuylen van het Tandvleeſch*, de *zwelling der Amandelen*, de *Sprouw*, *Huyg*, en *Keel-gebreeken*, daar mee gewaſſchen, of gegorgeld.

Durantes hiſt. Plant. fol. 463. Luſitan. l. 4. enarr. 16. Camerar. l. 4. c. 18.

De *Vruchten*, of *Nooten* zelfs, worden, in plaats van *Caſtanien*, voor een Banquet gegeeten. Ook maakt men'er *brood* van; doch 't geeft weynig voedzel, en verſtopt het Ligchaam.

De zelve *Vruchten*, tot ſtof geſtoten, en dan met Wijn gebruykt, zijn zeer dienſtig teegens de *beeten der Slangen*; teegens 't *Graveel*; voor de geene die *Bloed ſpouwen*, en *Bloed piſſen*; ook voor zulke, die van de *Buykloop* worden gequeld.

CCCLXII HOOFDSTUK.

SPEERKRUYD.

Verſcheyde namen.

EEn kleyn en aardig *Gewas*; word in het *Neederlandſch* niet alleenlijk dus, maar ook ADDERSTONG, of NATERTONG geheeten: in 't *Latijn* OPHIOGLOSSUM, LANCEA CHRISTI, LINGUA SERPENTINA, LUNARIA, en HENOPHYLLUM: in het *Hoogduytſch* NATERZUNGLEIN: in 't *Franſch* LANGUE DE SERPENT, of ook HERBE SANS COUSTURE: in 't *Italiaanſch* OPHIOGLOSSO, en HERBA SENZA COSTA, of ook LINGUA DI SERPENTE.

Grond.

Deeze *Plant* bemind uyt eygener aart een goede, gemeene, zandige, zoo wel gemeſtte als ongemeſtte aarde; ruym zoo zeer een donkere, ſchaduwachtige plaats, als een ruyme Lucht; en veel vochtigheyd.

Kluchtige Vrucht.

Verdraagd allerley ongeleegentheeden des tijds zonder ſchade. Geeft noch *Bloem* noch *Zaad*; maar wel een kluchtige, zeldzame *Vrucht* uyt haar *een eenigſte Blaadje*, gelijk zijnde een kleyne *Lans*, of *Speere*. In het laatſte van *Junius* vergaan ze te zamen, en komen niet weer te voorſchijn, voor in de Maand *Maert* des volgenden jaars.

Aanwinning.

Konnen echter genoegzaam *aangewonnen* en *vermeenigvuldigd* worden door hare aangewaſſene jonge *Worteltjens*; welke men met een waſſende Maan in de Maand *Auguſtus* van de *oude* afneemt, en verplant.

KRACHTEN.

Lobel. hiſt. Plant. fol. 984. Dod. l. 5. c. 21.

S*Peerkruyd*, of *Ophiogloſſum*, van naturen een treflijke *Wondkruyd*, is koud in den eerſten, en droog in den tweeden graad.

Durantes hiſt. Plant. fol. 320. Lonic. l. 2. l. 2. c. 85. Camerar. l. 2. c. 101.

In Wijn gekookt, en daar van een tijd lang achter malkander 's morgens nuchteren een Roemertje gedronken; of het *Poeder* der gedroogde *Bladeren* met Wijn; of met het gediſtilleerde Water van *Equiſetum*, anders *Paerdeſtaert* gezegt, ingenomen, geneeſt alle *inwendige* en *uytwendige Quetzuren*; de *Breuken*, of *Geſcheurtheyd*; de *ontſteeking* van de *Leever*, en andere *inwendige brand*. Is goed voor de *lopende* of *tranende Oogen*, daar meê gewaſſchen; voor *hitzige Koortzen*; voor de *verzeering der Darmen*; voor de geene die *Bloed opgeeven*; en voor die van de *Peſt* zijn aangetaſt, een *Drachma* van 't *Poeder* met Wijn en Edik gebruykt.

Matth. l. 2. c. 161. Fuchſ. hiſt. Pl. c. 219. Trag. l. 1. c. 106.

Het zelve *Poeder* met het gediſtilleerde Water van Eyke bladeren ingenomen, ſtild de *witte Vloeden* der Vrouwen.

Eeven dit *Poeder* met Varkens-reuzel vermengd, is goed teegens de *gebrandheyd*, alle *heete Gezwellen* en *Apoſtematien*; ook het *Sprenktvuur*. Belet daarenboven de *Kanker*; en verhinderd dat het *Vuur in de zweering* zou komen.

De *Oly*, waar in de *Bladeren* een lange tijd in de Zon geweykt zijn, met een weynig *Oly* van Denneboomen vermengt, zuyverd en geneeſt alle *varſſche Wonden*; allerley *vuyle zweeringen*.

CCCLXIII HOOFDSTUK.

WINTERGROEN.

Verſcheyde namen.

MYns weetens met geenen anderen als deezen naam in het *Neederlandſch* bekend, word in het *Latijn* geheeten PYROLA, of ook TINTINNABULUM TERRÆ: in het *Hoogduytſch* WINTERGRUNN, KUCHENSCHELLE, of HOLTZMANGOLT: in 't *Franſch* LIMOIRE. en BETE SAUVAGE: in 't *Italiaanſch* PIROLA.

Drie veranderlijke ſoorten.

Hier van zijn mij in haren aart *drie* veranderlijke ſoorten bekend geworden; te weeten:

I. PYROLA OFFICINARUM VULGARIS, of *gemeen gebruykelijk Wintergroen*. II. FOLIO DENTATO, of *Wintergroen met getandde Bladeren*. III. PYROLA AMERICANA, of *Wintergroen uyt America*. Niet alle zijn ze van eenerley *Bouwing* en *Waarneeming*.

Grond.

Zij beminnen, uyt eygener aart, een goede, gemeene aarde, met zeer veel Zee-zand, maar geen miſt of andere vettigheyd doormengt; zoo wel een ſchaduwachtige als een luchtige plaats, en veel Water.

Uytneemend lieflijk-riekende Bloemen.

Blijven 't geheele jaar door groen. Geeven in de Maanden *Junius* en *Julius Bloemen*; begaafd met zulk een aangename, verquikkende *reuk*, dat ze in lieflijkheyd de *Maybloemtjens*, of *Lilium convallium*, ook meeſt al de andere *Kruyden*, daar in te boven gaan.

Zaad.

Niet haaſt verderven ze, maar blijven eenige jaren lang in 't leeven. Brengen bij goede *Zomers* volkomen rijp *Zaad* voort; en konnen allerley ongeleegentheeden der *Winter* uytſtaan.

Aanwinning.

Worden *aangewonnen*, niet alleenlijk door dit haar *Zaad*, 't welk met een waſſende Maan van *Maert* of *April*, niet boven een ſtroobreedte diep, in een Pot, met de voorgedachte aarde gevuld, gezayd moet zijn; maar ook door hare aangegroeyde en langzaam voortkomende jonge *Scheutjens*, welke men op de zelve tijd van de *oude* afneemt, en verplant.

Americaanſch Wintergroen.

Het PYROLA AMERICANA, of *Wintergroen uyt America*, waſt met hare ronde en teedere regt-opſtaande *Steeltjens* ter hoogte van anderhalve voet.

Bladeren.

Aan der zelver beyde zijden, niet teegens over malkander, maar onordentlijk geſteld, komen de *Bladeren* voort, ruſtende op kleyne *Steeltjens*. Zijn een weynig hard van aart; donker-groen-verwig; in grootte niet veel verſchillende van die van ons *gemeen Wintergroen*; echter niet zoo geheel, maar een weynig langwerpig-rond; ook inwendig niet voorzien met zoodanig geſtelde *Aderen*.

Grond.

Bemind een zandige grond, met een weynig tweejarige Paerdemiſt, een-jarige Hoenderdrek, en 't Mol der van binnen verdorvene Boomen, of in der zelver plaats 't Mol der verrotte Boombladeren doormengt: een opene, warme, luchtige en vrije plaats; ook matige vochtigheyd. Blijft van naturen veele jaren in 't leeven.

Bloemen.

Geeft in drooge, warme *Zomers* een geele *Bloem*, met een lange *Kelk*, of *Hals*; gemeenelijk niet meer als twee bij malkander op tamelijk-lange *Steeltjens* geſteld;

gesteld; maar noyt in deeze koude Landen eenig volkomen rijp *Zaad*.

Zaying. Is teeder van aart. Kan weynig koude *Herfst-reegenen*, *Sneeuw*, *Rijp*, of *Vorst* verdragen. Moet derhalven, als men 't *Zaad* uyt heete Gewesten heeft ontfangen, met een wassende Maan van *April* of *May* in een Pot beyde gezayd en geplant zijn; gedurig in warme Paerdemist gezet. In 't begin van *October*, wat eerder of later, na geleegentheyd dat het Weêr zich aanstelt, moet men ze binnens huys zetten, op een zeer luchtige plaats, waar in niet als bij vriezend Weêr word gevuurd door een yzere Oven. Gedurende de gantsche *Winter* moet men ze niet meer als eens, of ten hoogsten tweemaal, met een weynig lauw Reegenwater van boven begieten: ook niet voor in 't begin, of ten halven van *April*, met een zachte Lucht, en aangename zoete Reegen, weer buyten brengen: dan noch eevenwel haar zorgvuldig wagten, en wel dekken voor *koude nachten*, *Sneeuwachtige vochtigheyd*, *hayrige* en *schrale winden*.

Hoe waar te neemen in de Winter.

Aanwinning in onze Landen. Zij verliest 's *Winters* al de *Steelen* en *Bladeren*, welke *gebloeyd* hebben. Houd'er echter eenige bij hare *Wortel* groen; die in 't volgende *Voorjaar* weer opschieten, en *Bloemen* voortbrengen. In onze Landen kan ze door geen ander middel *aangewonnen* en *vermeenigvuldigd* worden, dan alleenlijk door hare sterke en tamelijk dikke *Wortel*; waar van men, met een wassende Maan in *April*, voorzichtig een deel affnijd; 't zelve in een Pot verplant, en een tijd lang wel vlijtig voor veel Water wacht.

KRACHTEN.

Lobel. l. 1. fol. 362. WIntergroen, of *Pyrola*, is koud in den tweeden, en droog in den derden graad; ook te zamentrekkende van aart.

Groen gestoten, of 't *Poeder* der gedroogde *Bladeren* op de *gebrandheyd* gelegt, verkoeld en geneest de zelve.

Lonic. l. 2. c. 235. Camerar. l. 4. c. 21. Dod. l. 5. c. 20. In Wijn gezoden, en daar van gedronken, heeld en zuyverd alle *inwendige-* en *uytwendige wonden*, *lopende gaten*, *quade zweeringen*, en de *ontstokene Nieren*. Eeven het zelve doed het uytgeparste *Zap* der *Bladeren*: of ook de Wijn daar ze in gekookt zijn geweest, de qualen daar meê gewasschen zijnde.

Dorsten. hist. Pl. fol. 225. Twee *Drachmen* van het gestotene *Zaad* met Wijn ingenomen, stild en geneest de *Buykloop*, de *Bloedgang*, het *Bloed-spouwen*, en de *onnatuurlijke Vloeden* der Vrouwen.

CCCLXIV HOOFDSTUK.

VELDAJUYN.

Namen. DUs, en, mijns weetens, met geenen anderen naam in het *Neederlandsch* genoemd. Word in het *Latijn* geheeten ORNITHOGALUM, en BULBUS LEUCANTHEMUS: in 't *Hoogduytsch* VOGELMICH, FELD, of ACKERZWIBEL: in 't *Italiaansch* ORNITOGALO.

Dertien veranderlijke soorten. Hier van zijn mij in haren aart bekend geworden *dertien* verandelijke soorten; te weten:

I. ORNITHOGALUM ARABICUM, of *Veldajuyn uyt Arabien*. II. NEAPOLITANUM MAJUS, III. ET MINUS, of *groote* en *kleyne Veldajuyn van Napels*. IV. LACTEUM MAXIMUM, of *zeer groote witte Veldajuyn*. V. LUTEUM, of *Veldajuyn met geele Bloemen*. VI. UMBELLATUM FLORE ALBO, of *met groote, breede witte Bloemen*. VII. SPICATUM FLORE PALLIDO, of *met een bleek-geayrde Bloem*. VIII. SPICATUM FLORE ALBO ODORATO, of *met een wit-geayrde welriekende Bloem*. IX. SPICATUM NARBONENSE, of *van Narbona*, *met een geayrde Bloem*. X. PANNONICUM FLORE VIRESCENTE, of *uyt Pannonien*, *met een groenachtige Bloem*. XI. MINUS FLORE ALBO, of *kleyne Veldajuyn met een witte Bloem*. XII. MAJUS ÆTHIOPICUM FLORE ALBO CAPITIS BONÆ SPEI, of *groote Veldajuyn uyt Moorenland*, groeyende aan *Capo de bona Esperanza*, of het *Hoofd der goede Hoop*, *met een schoone witte Bloem*, welke ik voor de eerstemaal gezien heb bij mijn Heer en goede Vriend JOHAN VAN VELZEN, Klerk van hare Ed. Grootmogende, de Staten van Holland. XIII. ORNITHOGALUM ÆTHIOPICUM PARVUM CAPITIS BONÆ SPEI, of *kleyne Veldajuyn uyt Moorenland*, voortkomende ontrent de *Caap*. Niet alle zijn ze van de zelve *Bouwing* en *Waarneeming*.

Grond. Echter beminnen ze al te zamen een goede, zandige, luchtige, en met twee-jarige Paerdemist wel doormengde grond: een opene, vrije, bequaam ter Zon geleegene plaats, en niet te veel vochtigheyd. Verdragen geduldig allerley ongeleegentheeden der *Winter*. Geeven ook, doch niet alle, ook niet ieder jaar, volkomen rijp *Zaad*: 't welk met een volle Maan van *September*, een kleyne vinger diep, de aarde moet aanbevolen zijn; dan komt het in 't volgende *Voorjaar* te voorschijn; doch draagd niet voor 't achtste of neegende jaar daar na de eerste *Bloemen*: onder welke men gemeenelijk eenige *veranderlijke couleuren* gewaar word. Zaad.

Bollen. Hare *Bollen* worden ieder jaar, of ('t welk ik oordeele best te zijn) om de derde *Zomer*, in 't laatste van *Julius*, uyt de aarde opgenomen; op een drooge plaats gelegt; daar na, de grond weer gemest op de boven-verhaalde wijze, de *Bollen* van haar oude, doode, en onzuyvere *Vazelwortelen* gezuyverd zijnde, daar weer ingezet, tamelijk diep, met een volle of wassende Maan van *September*.

Aanwinning. Worden dus niet alleen door haar *Zaad*, 't welk langzaam toegaat; maar ook, en veel bequamer, door hare jonge aangewassene *Bolletjens aangewonnen* en *vermeenigvuldigd*: welke men, bij de opneeming uyt de aarde, van de *oude* affscheyd, en verplant.

Veldajuyn uyt Arabien, en uyt Moorenland. Het ORNITHOGALUM ARABICUM, of *Veldajuyn uyt Arabien*, en ORNITHOGALUM MAJUS ET MINUS ÆTHIOPICUM CAPITIS BONÆ SPEI, of *zoo groot als kleyn Veldajuyn uyt Moorenland*, groeyende bij de *Caap*, zijn niet zoo hard van aart als de andere soorten. Konnen de sterke *Winterkoude* en *Vorst* deezer Landen niet wel verdragen. Moeten derhalven, in Potten gesteld, en in de *Wintertijd* binnens huys gebragt; daar ook, zonder eenige vochtigheyd op een luchtige plaats, of anders buytens huys in een *Zonnebak*, zorgvuldig bewaard worden.

KRACHTEN.

Gebruyk. DE *Bolwortel* van *Veldajuyn*, of *Ornithogalum*, gestoten, en op *varssche Wonden* gelegt, geneest de zelve.

Diosc. l. 2. c. 174. Lusitanus. Durantes. Rauw gegeeten, of in Water gekookt, of gezoden zijnde, is ze zoet, en aangenaam van smaak, als een Castanie. Word derhalven van de Boeren, en andere gemeene of geringe Lieden voor een bequame spijs gebruykt.

CCCLXV HOOFDSTUK.

VOGELVOET.

Namen. IN 't *Neederlandsch* dus genoemd, om dat hare te zaamgevoegde *Zaad-peultjens* een *kromme Vogelvoet*, of de *gestotene Klauwtjens* der kleyne *Vogeltjens* niet ongelijk zijn. Word in het *Latijn* geheeten PES AVIS,

AVIS, of ORNITHOPODIUM: in 't *Hoogduytsch* VOGELFUSZ: in 't *Fransch* PIED D'OISEAU.

Drie veranderlijke soorten.
Hier van zijn mij in haren aart *drie* veranderlijke soorten bekend; namentlijk:

I. ORNITHOPODIUM MAJUS, of *groot Vogelvoet*, ook genoemd SCORPIOIDES LEGUMINOSA, of *Scorpioenkruyd met Zaadpeultjens.* II. MAJUS CRETICUM, of *groot Vogelvoet van Candien.* III. ORNITHOPODIUM MINUS, of *kleyn Vogelvoet.* Meest zijn ze van eenerley *Bouwing* en *Waarneeming.*

Grond.
Zij beminnen uyt eygener aart een goede, gemeene, zandige, en weynig gemestte grond: een opene, vrije, welgeleegene plaats, en niet te veel Reegen. Blijven niet langer dan eene *Zomer* in 't leeven: geeven in den *Herfst* volkomen rijp *Zaad*, en vergaan dan van zelfs, of door een kleyne *Rijp.* Moeten derhalven ieder *Voorjaar* weer op nieuws, met een wassende Maan van *Maert*, niet boven een stroodbreedte diep gezayd zijn. Alleenlijk hier door konnen ze *aangewonnen* en *vermeenigvuldigd* worden.
Aanwinning.

Groot Vogelvoet, en groot Vogelvoet van Candien.
Het ORNITHOPODIUM MAJUS, of *groot Vogelvoet*, en MAJUS CRETICUM, of *groot Vogelvoet van Candien*, gezayd zijnde, komen dikmaal eerst laat te voorschijn; waar door ze, verachterende, veeltijds geen goed *Zaad* konnen krijgen. Moeten derhalven, in 't begin van *Maert*, of in 't laatste van *Februarius*, met een wassende Maan, niet boven twee stroobreedte diep, de aarde worden aanbevolen.

Kleyn Vogelvoet.
Ook blijft dan het ORNITHOPODIUM MINUS, of *kleyn Vogelvoet*, laat opkomende, en 's *Winters* buyten staande, meerendeel zonder ongeleegentheyd in 't leeven. Naderhand een rijpe *Vrucht* gegeeven hebbende, versterft het de tweede *Zomer.*

KRACHTEN.

Gebruyk.
V*Ogelvoet*, of *Ornithopodium*, word tot geene gebreeken der Menschen gebruykt. Verstrekt ondertusschen de *Schapen*, *Koeyen*, *Ossen* en *Paerden* tot een aangenaam en gezond *Voedzel.*

CCCLXVI HOOFDSTUK.

RYS.

Namen.

Eder genoeg bekend, vermits ze zeer veel gebruykt word tot een aangename spijs voor de Menschen. Word, mijns weetens, in het *Neederlandsch* met geenen anderen als deezen naam genoemd. In het *Latijn* ORIZA: in het *Hoogduytsch* REISZ: in het *Italiaansch* RISO, of GRANO RISO.

Grond.
Zij groeyd van naturen gelijk alle Koorn. Bemind een goede, gemeene, zandige aarde, met twee-jarige Paerdemist matig voorzien: een opene, warme, vrije, wel ter Zon geleegene plaats, voor alle *koude Winden* beschut, en veel vochtigheyd, bijzonderlijk in heete dagen. Blijft niet langer dan eene *Zomer* in 't leeven.

Geeft in onze Landen noch Vrucht noch Bloem.
Geeft in deeze koude Landen noch *Bloem* noch *Vrucht*; en vergaat, weegens hare teederheyd, haastig in den *Herfst*, door een weynig *koude.* Niemand behoefd dit vreemd voor te komen; vermits ze in heete Gewesten met een afgaande Maan van *April*, of wat eerder, een kleyne vingerbreed diep in de aarde gezayd zijnde, niet voor laat in den *Herfst* hare rijpheyd bekomt.

KRACHTEN.

Diosc. l. 2. c. 117.
R*Ys*, of *Oriza*, is verwarmende in den eersten, en verdrogende in den tweeden graad; daar beneevens verstoppende van aart.

In Melk tot een Brij gekookt, of ook 't Meel van *Rijs* met zoete Melk, Zuyker, Amandelen en een weynig Caneel gezoden, is aangenaam van smaak; geeft aan 't Ligchaam een goed voedzel; stild de *Roodeloop*, en stopt de *Buykloop.*
Gal. l. 8. Simp. Med. Trag. l. 2. c. 23. Dod. l. 16. c. 28.

Rauw gegeeten, is ze zwaar te verteeren, en geeft grof voedzel.

CCCLXVII HOOFDSTUK.

PANIKKOORN.

Us in het *Neederlandsch* genoemd, word in het *Latijn* geheeten PANICUM, of MELINE: in 't *Hoogduytsch* HEYDELPFENNIG, of PFENNIG: in 't *Fransch* PANIC; en in het *Italiaansch* PANICO.
Namen.

Hier van zijn mij in haren aart bekend geworden *twee* veranderlijke soorten; als:
Twee veranderlijke soorten.

I. PANICUM VULGARE, of *gemeen Panikkoorn.* II. PANICUM INDICUM, of *Indiaansch Panikkoorn.* Beyde zijn ze van eenerley *Bouwing* en *Waarneeming.*

Zij beminnen een goede, gemeene, zandige, en weynig gemestte aarde: een vrije, warme, welgeleegene plaats, en niet te veel vochtigheyd. Blijven maar alleen eene *Zomer* in 't leeven. Geeven teegens de *Winter* volkomene rijpe *Vrucht*, of *Zaad*, en vergaan dan van zelfs. Moeten derhalven ieder *Voorjaar*, met een afgaande Maan van *April*, weer in de aarde, niet diep, gezayd zijn. Waar door ze t'elkens *vernieuwd*, en op geen andere wijze *aangewonnen* konnen worden.
Grond. Aanwinning.

Het PANICUM INDICUM, of *Indiaansch Panikkoorn*, als van een teederder aart, en meerder hitte begeerende, als onze Wereld-streek kan geeven, komt niet, als bij zeer goede warme *Zomers*, laat in den *Herfst* tot genoegzame rijpheyd, en vergaat dikmaal door een kleyne *koude.*
Indiaansch Panikkoorn.

KRACHTEN.

P*Anikkoorn*, of *Panicum*, is verkoelende, verdrogende, en te zamentrekkende van aart.
Aart.

In Melk gezoden; en zoo tweemaal ieder dag gebruykt, stopt de *Buyk-* en *Roodeloop.*
Durantes hist. Plant. fol. 332.

Het *brood*, van dit *Koorn* gemaakt, is onaangenaam voor de Maag, ook zeer droog; en geeft aan het Ligchaam weynig of geen voedzel. Word ter dier oorzaak alleen van arme menschen, enkelijk uyt nood, gegeeten, als ze niet anders bekomen konnen.
Galen. l. 1. de Alim. fac. c. 151. & 6. Simp. Med.

CCCLXVIII HOOFDSTUK.

PEONIE.

Ord in 't *Neederlandsch* dus genoemt: in het *Latijn* PŒONIA, na de oude Geneesmeester PŒON, die hare krachten eerst uytgevonden, en bekent gemaakt heeft. In het *Hoogduytsch* PEONIEN-BLUMEN, GICHTWURTZ, en KONIGBLUM: in het *Fransch* PIVOINE: in het *Italiaansch* PEONIA.
Namen.

Hier van zijn mij in haren aart bekend *tien* veranderlijke soorten; namentlijk:
Tien veranderlijke soorten.

I. PŒONIA FLORE ALBO PLENO, of *witte dubbele Peonie.* II. FLORE PLENO INCARNATO DURABILISSIMO, of *met een langdurige dubbele incarnate Bloem*; welke, als ze veertien dagen of noch langer gestaan heeft, geheel wit word; echter in de grond noch iets behoudende van hare voorige bevallijke couleur.

III. HI-

III. HISPANICA PUMILA FLORE PARVO PURPUREO, of *kleyne Spaansche Peonie, met een kleyne purpure Bloem.* IV. MAS LATIFOLIA FLORE RUBRO, of *Peonie mannetje, met breede Bladeren, en een roode Bloem.* V. MAS ROTUNDIFOLIA FLORE RUBENTE, of *Peonie mannetje met rondachtige Bladeren en roode Bloemen.* VI. MAS ANGUSTIFOLIA FLORE PLENO, of *Peonie mannetje met smalle Bladeren en dubbele Bloem.* VII. FŒMINA FLORE ALBO SIMPLICI, of *Peonie wijfje met een enkele witte Bloem.* VIII. FŒMINA FLORE RUBRO SIMPLICI, of *Peonie wijfje met een enkele roode Bloem.* IX. PŒONIA FŒMINA FLORE RUBRO PLENO, of *Peonie wijfje met een dubbele roode Bloem.* X. PŒONIA BYZANTINA, of *Peonie van Constantinopel.* Al te zamen zijn ze van de zelve *Bouwing* en *Waarneeming.*

Grond. Zij beminnen een goede, gemeene, zoo wel zandige als andere, doch genoegzaam gemeste grond: een vrije, luchtige, bequaam ter Zon geleegene, of ook een schaduwachtige plaats; en veel Water. Blijven lange jaren in 't leeven. Verdragen allerley ongeleegentheeden der *Winter*, zonder eenige schade. Geeven ieder jaar in den *Herfst* een volkomen zwartblinkend *Zaad*; waar onder zich gemeenelijk zeer aardig vertonen eenige roode gelijk als onrijpe *Korlen*, van een bevallijke aanschouwing.

Zaad.

Aanwinning. Dit *Zaad* moet met een wassende Maan van *April* in de aarde, of in *September* in een Pot, een halve vingerbreedte diep gezayd zijn; vermits het lange, ja wel een geheel jaar tijds blijft leggen, eer het opkomt. Geeft ook niet voor de vijfde of zesde volgende *Zomer* de eerste *Bloemen.* Deezer wijs dan kan men ze *aanwinnen* en *vermeenigvuldigen*; doch veel bequamer en spoediger door hare aangegroeyde *jonge Wortelen*, kleyn of groot, geheel of in stukken gebroken: welke men met een volle Maan in *Augustus* of *September* van de *oude* afneemt, en verplant.

KRACHTEN.

Dod. l. 6. c. 32. DE *Wortel* van *Peonie mannetje met een enkele roode Bloem* (gemeenelijk om des *Zaads* wil *Coral-Peonie* genoemd), of *Pœonia Mas flore rubro simplici*, welke meest gebruykt, en van al de andere soorten voor de beste geacht word, is warm in den eersten, droog in den tweeden graad; ook te zamentrekkende van aart, met eenige zoetigheyd daar bij gevoegd.

Matth. l. 3. c. 240. Diosc. l. 3. c. 157. Fernel. l. 5. Meth. Med. Apul. hist. Pl. c. 64. Gal. l. 6. Simp. Med. Lemn. l. 2. c. 3 de Mir. Nat. Gedroogt, gestoten, en daar van een half once met Wijn ingenomen; of de *Wortel* in Wijn gekookt, en ieder morgen daar van een Roemertje gedronken; of ook, 't zij rauw, 't zij gezoden, dikmaal gegeeten, verwekt der Vrouwen *Maandstonden.* Is goed teegens de *beeten* en *steeken* der *giftige Dieren*; voor alle *zware Droomen*, voor die van *Popelcy* of *Beroerdheyd* zijn geraakt; voor 't *Graveel* van oude en jonge Personen; voor de *Geelzucht*, *Buykpijn*; *Nier-* en *Blaas-smerten*; de gebreeken des *verstands*, en de *vallende Ziekte*; inzonderheyd een weynig *Maarentakken*, of *Viscum*, daar bij gedaan wordende. Voor welk laatst-genoemd *Euvel* men ook de *Wortel*, met een volle Maan uyt de aarde genomen, gedurig aan den hals moet hangen. Versterkt daarenboven het hoofd der *Maanzuchtige*: opend de verstoptheyd der *Leever* en *Nieren.* Doet alle *Zinkingen* ophouden, alle neerdalende vochtigheeden der Harssenen verteeren.

Trag. l. 1. c. 200. Durantes hist. Plant. fol. 341. Twaalf van de *roode*, of *onrijpe*, *Zaadkorlen* gestoten, en met roode Wijn ingenomen, doen ophouden der Vrouwen *veelvoudige*, *onmatige roode Vloed.* Gegeeten, of in een gemeene drank van de Kinderen ingenomen, verdrijven het *beginzel van de Steen en het Graveel*: *het Braken* en *opgeeven van de Maag.* Neemen ook wech de *vuurigheyd* en de *zweeringen des Monds.*

Zestien der *zwarte Korlen*, of van 't opregte rijp *Zaad*, gestoten en met Wijn gebruykt, versterken het *Hoofd*: zijn goed voor de *stuypen*; voor de *duyzeling* en *ontroering der Harssenen*; de beroerdheyd der *Zeenuwen*; de smerten en opstijging der *Moeder*; de beeten der *Slangen*, zware *Droomen*, en ook de *vallende Ziekte*; inzonderheyd vermengt zijnde met *Oxymel Scyllisticum*, en Syroop van *Stœchas.* *Camerar. l. 3. c. 109. Rasis lib. Simp. c. 44.*

CCCLXIX HOOFDSTUK.

PANAX.

BEyde in het *Duytsch* en *Latijn* met deezen, en mijns weetens met geenen anderen naam genoemd. De *Italianen* zeggen PANACE. Namen.

Hier van zijn mij in haren aart *vijf* onderscheydene soorten bekend geworden; te weeten: Vijf onderscheydene soorten.

I. PANAX HERACLEUM, of *Panax*, voortkomende bij de Stad *Heraclea*: ook wel PANAX HERCULEUM LATIFOLIUM, of SPONDILIUM CYRENAICUM geheeten. II. PANAX LEPTOPHYLLUM, *sive* ANGUSTIFOLIUM, of *Panax met smalle Bladeren*; daarom ook van zommige PANAX FERULACEUM, of *Panax met Bladeren van Ferula* genoemd. III. PANAX SYRIACUM, of *Panax uyt Syrien.* IV. CHIRONIUM LUTEUM, of *Panax Chironium met een geele Bloem.* V. PANAX CHIRONIUM ALBUM, of *Panax Chironium met een witte Bloem.* Niet alle zijn ze van eenerley *Bouwing* en *Waarneeming.*

Eevenwel beminnen ze al te zamen een goede, gemeene, zandige aarde, genoegzaam vermengt met tweejarige Paerdemist: een opene, wel ter Zon geleegene plaats, en tamelijk veel Water. Vergaan niet haast, maar blijven eenige jaren lang in 't leeven. Konnen zelfs felle *koude* en allerley andere ongeleegentheeden der *Winter* uytstaan zonder groote schade. Geeven ook in deeze Gewesten volkomen rijp *Zaad*; 't welk met een wassende Maan van *September* of *Maert* de aarde in een Pot, ruym een strobreedte diep, moet aanbevolen zijn: want alleenlijk hier door konnen ze *aangewonnen* en *vermeenigvuldigd* worden. Grond. Zaad. Aanwinning.

Het PANAX FERULACEUM CHIRONIUM LUTEUM, en CHIRONIUM ALBUM, of *Panax met Bladeren van Ferula*; *Panax Chironium* met een *geele*, en met een *witte Bloem*, zijn niet wel zoo hard van aart. Mogen, 's *Winters* buyten blijvende, de koude en *Vorst* zelden langer dan een of twee jaren verdragen; vermits ze door de zelve afneemen, en eyndelijk vergaan; gelijk de daaglijkze ervarentheyd genoegzaam bevestigd. Moeten derhalven, in Potten geplant, 's *Winters* binnens huys bewaard worden, op een luchtige plaats; waar in niet als bij *vriezend Weêr* word gevuurd; met matig Reegenwater, lauw gemaakt, van boven voorzien en onderhouden: ook niet voor in 't laatste van *Maert* of *April*, met goed Weêr, wederom buyten gebragt; dan noch voor alle *Nagtrijpen* en *schrale winden* genoegzaam gewagt zijn. Panax met Bladeren van Ferula: Panax Chironium met een geele, en met een witte Bloem.

Het PANAX CHIRONIUM LUTEUM, ET ALBUM, of *geel en wit Panax Chironium*, word niet alleen *aangewonnen* en *vermeenigvuldigd* door haar *Zaad*; met een wassende Maan van *April* gezayd: maar ook door hare teedere, en altijd met groene *Bladeren* vercierd blijvende *Takjens*: welke men een weynig, op de wijze der *Angelieren*, insnijd, of ook wel zonder dat in de aarde buygd. Als ze dan eyndelijk *Wortelen* gekreegen hebben, van de *oude* afneemt, en met een *Aprilsche* wassende Maan in Potten verplant. Aanwinning.

Eee KRACH-

KRACHTEN.

Aart.

DE *Wortel* van *Panax Heracleum*, of *Panax*, bij de ſtad *Heraclea* voortkomende, is verdrogende, verwarmende, en afvagende van aart.

Dod. l. 10. c. 12.

De zelve, of de Schors daar van, gedroogt, gepulveriſeert, en, met Honig vermengd, op alle *Wonden* en *oude Zeeren* gelegt, geneeſt ze, en doed op de *ontblootte Beenderen weer nieuw vleeſch* groeyen.

Dioſc. l. 3. c. 55.

Het *Zaad* geſtoten, en met Wijn ingenomen, verdrijft de *opſtijging van de Moeder.*

Gal. lib. 8. Simp Med.

Het *Zap*, of de *Gom* deezer *Plant*, genoemd *Opoponax*, is droog in den tweeden, en warm in den derden graad; daarenboven verzachtende en verteerende van aart.

Averroes lib. Simp. c. 42.

Geſtoten, en daar van twee *Drachmen* met Wijn gebruykt, drijft, door de *Stoelgang*, uyt 't geheele Lighaam alle *taye Fluymen* en *ſlijmerige vochtigheeden.* Word ter dier oorzaak ook gepreezen teegens allerley koude gebreeken der *Harſſenen*, *Zeenuwen*, *Lammigheyd*, en de *Kramp.* Zuyverd de *Borſt*: is goed voor een *verouderde Hoeſt*; de *Kortademheyd*; *Koortzen*, en *pijn in de Zijde.*

Meſues lib. Simp. labor. ſolven. c. 21.
Ægin. l. 7. c. 3
Raſis lib. Simp. c. 30.

Geneeſt de gebreeken der *Milt*; en eerſt aangekomene *Waterzucht*; alle *inwendige quetzuren*, *Breuken*, en de *koude Pis*, met Honigwater gebruykt. Doed der Vrouwen *Stonden* voortkomen: drijft uyt de *doode Vrucht* (maar andere zwangere Vrouwen moeten'er zich nauw voor wachten), en de *Winden.* Helpt de *Moederſmerten*, en verzacht de *hardigheyd* der zelver, van onder gebruykt als een *Peſſaris.*

Serap. lib. Simp. cap. 252.

Op de *Bloedzweeren*, *Klapooren*, *Klieren*, ook allerley *kleyne* of *groote*, zelfs *peſtilentiale Gezwellen* gelegt, doed ze rijp worden, en uytbreeken.

Dioſc. l. 3. c. 57.

Het *Poeder* der gedroogde *Bladeren* van *Panax Chironium* met Wijn ingenomen, of de zelve in Wijn gezoden, en daar van gedronken, is goed teegens *vergif*; de beeten der *Slangen* en anderer *giftige Dieren*: voor de *roode Loop*: voor de geene die *Bloed opgeeven*; de *zeeren* van de *Mond*, en der *heymelijke Leeden.* Stild de *vloeden der Vrouwen.* Kortelijk, is zeer dienſtig in allerley gebreeken; inzonderheyd in zulke, waar bij ſtilling, heeling, en verſterking nodig is.

Plin. l. 25. c. 4.

De bovenſte topjens der *Steelen* en *Bladeren* geſtoten, dan op *varſſche wonden* gedaan, ſtild het *Bloeden der zelve*, en *geneeſt ze* haaſtelijk.

CCCLXX HOOFDSTUK.

MANKOP.

Namen.

NIet alleen met deezen naam, maar ook met dien van EUL of HEUL, en van SLAAPKRUYD, in het *Neederlandſch* bekend. Zommige zeggen wel in plaats van MANKOP, MANEKOP. Word in het *Latijn* geheeten PAPAVER: in het *Hoogduytſch* WAGSAMEN, MOHN en OLMAG: in het *Franſch* PAVOT; en in het *Italiaanſch* PAPAVERO.

Veelerley ſoorten.

Hier van zijn mij in haren aart eenige ſchoone, veranderlijke, en bezienswaardige ſoorten bekend; bij veele zeer aangenaam en begeert, vermitsze een gantſchen Hof konnen vercieren. Zullen derhalven van zommige in 't *algemeen*, van eenige een weynig in bijzonder ſpreeken, wijl deeze meerder *opzicht* en *waarneeming* van nooden hebben.

Tamme Heul, met enkele en dubbele Bloemen.

Het PAPAVER SATIVUM, of *tamme Heul*, zoo wel met *enkele*, als met *dubbele bonte*, of ook *een-verwige Bloemen*, bemind uyt eygener aart een gemeene, zandige, varſch omgeſmeetene, liever gemeſtte als ongemeſtte grond: een vrije, luchtige, welgeleegene plaats; en veel Water; ook matige vochtigheyd. Blijft niet meer dan eene *Zomer* in 't leeven. Geeft ieder jaar volkomen rijp *Zaad*, en vergaat dan van zelfs. Moet derhalven altijd met een volle Maan van *Maert* weer op nieuws, hol en luchtig, niet diep, gezayd zijn: doch komen ook door 't neergevallene *Zaad* overvloedig genoeg van zelfs voort, en konnen deezer wijs met meenigten *vermeerderd* worden.

Om uyt deeze ſoort groote Bloemen te winnen.

Wil iemand van deeze *dubbele ſoort* zeer *groote* en *uytſteekende Bloemen winnen*, van wat voor een *couleur* de zelve ook mogten zijn, die verkieze een *Plant* met een *dubbele Bloem.* Snijde bij tijds daar van af al de *zijdetakjens*, zoo dat maar alleenlijk de *middenſte*, en daar aan niet meer als alleen een eenige *Hertknop* blijve. Winne daar van 't *Zaad* met een volle Maan; en zaye 't zelve weer met volle Maan in *Maert*; zoo zal hij niet alleen ſchoone *couleuren*, maar ook meeſt alle groote en *dubbele Bloemen* daar uyt bekomen.

Koornroozen van verſcheydene couleuren.

Het PAPAVER RHŒAS, of ERRATICUM, in het *Neederlandſch* gezegt KOORNROOSE; FLORE PLENO RUBRO OBSCURO, of *met een donkere roode dubbele Bloem*: FLORE RUBRO PALLESCENTE PLENO, of *met een bleek-roode dubbele Bloem*: FLORE PLENO PHŒNICEO, of *met een dubbele bruyn-roode brandende Bloem*: FLORE PLENO FIMBRIATO; of *met een dubbele Bloem met witte kanten*; en FLORE PLENO INCARNATO, of *met een dubbele ſchoone lijf-verwige Bloem*, moeten (voor zoo veel men'er *Zaad* af wil vergaderen) op de gemeldde wijze opgeſnoeyd en behandeld worden; doch ten minſten drie *Hertbloemen* (of meer, indien men begeert) daar aan behouden; vermits men deeze niet zoo wel als de voorgaande kan *cultiveeren*, zoo om hare teederheyds wil, als om de veelheyd der uytſchietende *Takjens.*

Hoedanig aan te winnen.

Moeten ook, met een volle Maan van *Maert*, op een gantſch warme plaats gezayd, en de knoppen, als de *Bloemen* afgevallen zijn, wel nauw voor den Reegen gewagt worden; wijlze daar door lichtelijk komen te verderven, zoo dat men dikmaal geen goed *Zaad* daar van kan winnen.

Koornroos met een enkele Bloem.

Het PAPAVER RHŒAS SIMPLICI, of *Koornroors met een enkele Bloem*, heeft geen *opzicht* of *waarneeming* van noode, wijlze haar *Zaad* laat vallen, en in elk *Voorjaar*, ter plaats daar ze geſtaan heeft, van zelfs ruym genoeg weer opſlaat.

Mankop met Doornen, en een enkele geele Bloem: en Mankop met gehoornde Zaadhuysjens.

Het PAPAVER SPINOSUM FLORE LUTEO SIMPLICI, of *Mankop met Doornen, en een enkele geele Bloem*, een zeer aardig *Gewas*, en het PAPAVER CORNICULATUM MINUS FLORE RUBRO, of *kleyne Mankop met een roode Bloem en gehoornd Zaadhuysje*; ook CORNICULATUM MINUS FLORE VIOLACEO, of *kleyne Heul met een paerſſche Bloem en gehoornd Zaadhuysje*, worden met een waſſende Maan in *Maert* deſgelijks op een warme plaats gezayd. Geeven ook in den *Herfſt* volkomen rijp *Zaad*, en vergaan gelijk de andere, vermitsze niet langer dan eene *Zomer* in 't leeven konnen blijven.

Zeldſaamheyd van 't Zaad.

Het *Zaad* van deeze ſoorten, inzonderheyd van de *Mankop met Doornen en een geele Bloem*, is van zulk een aart, dat het, gezayd zijnde, noyt al te zaam in 't eerſt jaar zal opkomen, maar ook in 't tweede, derde, vierde, vijfde, zeſde, ja dikmaal in 't tiende jaar daar na; als maar de aarde weer komt omgeworpen te worden, in welke het verborgen legt.

Groote Mankop met een gehoornde Zaadpeul.

Het PAPAVER CORNICULATUM MAJUS FLORE PHŒNICEO, ET FLORE LUTEO, of *groote Mankop*, *zoo wel met een roode brandende, als geele Bloem, en gehoornde Zaadpeul*, worden ook op de gemeldde tijd en plaats gezayd. Zijn harder van aart dan al de andere, ook langer leevende. Verdragen geduldig de ſterke koude der *Winter*, en allerley andere ongeleegentheeden des tijds. Geeven, van *Zaad* voortgekomen zijnde, in de tweede *Zomer Bloemen*, en voorts ieder jaar, zoo lang alsze in 't leeven blijven ('t welk men zelden langer als drie jaren ziet gebeuren) volkomen

rijp

Fol 804. 805
PARIETARIA MINOR OCYMIFOLIA.
PARIETARIA PALUSTRIS

rijp *Zaad:* waar door ze alleenlijk *aangewonnen* en *vermeerderd* konnen worden. Ter plaats daar ze gestaan hebben, komen ze dikmaal genoeg van zelfs voort, door het neergevallene.

KRACHTEN.

Gal. l. 7. Simp. Med. AL de soorten der *tamme Mankop*, of *Papaver sativum*, zijn van een verkoelende aart, tot in den vierden graad.

Dod. l. 14. c. 16. De ronde Hoofdjens in Wijn gekookt, en daar van gedronken, of 't *Zaad* der zelve droog gegeeten, verwekt de *Slaap*. Stild, en bedwingd allerley *dunne* en *scharpe neerzakkende vochtigheeden* op de *Borst*. Verzacht alle *smerten:* is zeer goed teegens den *Hoest*. stopt de *Buykloop*; desgelijks ook de *onmatige Vloeden* der Vrouwen.

Diosc. l. 4. c. 65. De *Bladeren* van *tamme Mankop* in Edik gekookt, met Garstenmout vermengt, en dan gelegt op 't *sprenkt Vuur*; ook op allerley *heete Gezwellen*, geneezen deeze qualen.

Opium uyt Mankop. Het *Zap*, door een insnijding vloeyende uyt deeze ronde *Hoofdjens*, inzonderheyd uyt die met *witte en roode enkele Bloemen*, word van ieder genoemd *Opium*. Is van een zeer gevaarlijken aart, en mag niet zonder groote voorzichtigheyd gebruykt worden. Want maar alleen een weynig te veel daar van ingenomen, of ook dikmaal van buyten aangelegt, verwekt een zware slaap, ontroering des verstands, razernij des Hoofds; lammigheyd en onmagtigheyd der Leeden: krenkt het vernuft zeer schadelijk, en leeverd eyndelijk den mensch aan de dood over. Eevenwel word dit *Zap* in veele *Medicinale Compositien* gedaan met goed voordeel en nut.

Fuchs hist. Pl. c. 196.

Fernel. l. 6. Meth. Med.

Meconium, wat. Het MECONIUM, zijnde niets anders als het *Zap*, geparst uyt de *Bladeren* en *Steelen* van *Mankop*, is niet zoo sterk van aart, als 't gedagte *Opium*.

Lusit. l. 4. enarr. 68. De *Koornroos*, of *Papaver Rhoeas*, is de nu genoemde soorten in *krachten* gelijk; daarenboven ook dikmakende, verteerende, en subtyl van deelen, waar door ze ook de *vergaderingen op de Borst* zich lichtelijk doed scheyden, in een Syroop ingenomen zijnde.

Tragus l. 1. c. 38. Lonic. l. 2. c. 50. Het *Zap* deezer *Bloemen* gedistilleert, matigd de *hitte* van alle *inwendige deelen* des menschelijken Ligchaams. Ook de *Keel* daar meê gegorgeld, of de *Mond* daar meê gespoeld, neemt'er de *ontsteeking* van wech.

Het *Papaver Corniculatum*, of *Mankop met een gehoornde Zaadpeul*, is doorsnijdende en afvagende van aart; ook verwarmende en verdroogende tot in den derden graad. Heeft daarenboven al de *deugden*, welke wij van de voorgenoemde hebben aangeweezen.

Durant. hist. Plant. fol. 335. De *Wortelen*, een uur lang in Wijn gekookt, en daar van gedronken, is goed voor de *gebreeken* en *verstoptheyd der Leever*, de *pijn der Lendenen*; en doed in genoegzame veelheyd *Water lossen*.

Camer. l. 4. c. 66. Een Leepel vol van het *Zaad* met Wijn ingenomen, verwekt een zachte *Stoelgang*.

CCCLXXI HOOFDSTUK.

PASSERINE.

Namen. EEn teeder en aardig *Gewas*, meedesoort van LINARIA, of *wild Vlas*. Word, mijns weetens, met geenen anderen dan deezen naam genoemt.

Drie veranderlijke soorten. Hier van zijn mij in haren aart *drie* onderscheydene soorten bekend geworden, als:

I. PASSERINA UMBELLATA; *Passerine met een gehoornde, of in het ronde, Waeyers-wijze, zittende Bloem.* II. RAMOSA, of *Passerine met Takjens.* III. PASSERINA GLOBOSA LUSITANICA, of *Passerine uyt Portugal, met ronde Hoofdjens.* Alle zijn ze van eeven de zelve *Bouwing* en *Waarneeming*.

Zij beminnen een goede, gemeene, zandige aarde, met een weynig twee-jarige Paerdemist vermengd: een opene, luchtige, vrije, warme, wel ter Zon geleegene plaats, en tamelijk veel Reegen. Blijven niet langer dan eene *Zomer* in 't leeven. Geeven teegens de *Winter* volkomen rijp *Zaad*; en versterven dan door een kleyne *Vorst*. Grond.

Worden derhalven, met een wassende Maan van *Maert* of *April*, ieder *Voorjaar* weer op nieuws, niet diep, in een Pot, of op een andere plaats gezayd. Hier door konnen ze alleenlijk *aangewonnen* en *vermeenigvuldigd* worden. Aanwinning.

KRACHTEN.

PAsserine is verwarmende en verdrogende tot in den tweeden graad; ook openende van aart. Gebruyk van dit Gewas.

In Wijn gekookt, en daar van door den dag gedronken, is goed voor de *Geel-* en *Waterzucht*; ook voor de *Koudepis*. Opend de *verstoptheyd* van *Leever* en *Milt*; doed gemakkelijk *water lossen:* drijft uyt de *Nageboorte*; verwekt der Vrouwen *Maandstonden*, en doed het *geronnene Bloed* zich scheyden.

CCCLXXII HOOFDSTUK.

GLASKRUYD.

Ord in het *Neederlandsch* niet alleen dus, maar ook wel PARIETARIE genoemd: in het *Latijn* VITRARIA (om dat het *Glas*, met dit *Kruyd* gewreeven, door des zelven *scharpheyd* zuyver en zeer klaar word gemaakt), HELXINE, en PARIETARIA, vermits het over al zeer geerne aan de *Steen* en *Muuren* groeyd. Gelijk dan ook voortijds de Romeynen de Keyzer TRAJANUS pleegen te noemen PARIETARIA, om dat men zijn naam veeler weegen vond geschreeven en uytgehouwen in Marmor-steenen en Muuren: In 't *Hoogduytsch* TAG UND NACHTKRAUT, SANT PETERSKRAUT, en MAURKRAUT: in het *Fransch* PARIETAIRE: in het *Italiaansch* VETRIOLA, PARIETARIA, en HERBA MURALE. Namen en waarom zoo genoemd.

Hier van zijn mij in haren aart bekend geworden *vier* bijzondere soorten; namentlijk: Vier bijzondere soorten.

I. PARIETARIA MAJOR, of *groot Glaskruyd.* II. MINOR OCYMI FOLIO, of *kleyn Glaskruyd, met Bladeren van Basilicum.* III. PALUSTRIS, of *Water-Glaskruyd.* IV. PARIETARIA LATIFOLIA TRIMESTRIS LUSITANICA, of *breed-bladerig Glaskruyd uyt Portugal, ruym drie Maanden in 't leeven blijvende.* Niet alle zijn ze van de zelve *Bouwing* en *Waarneeming*.

Zij beminnen uyt eygener aart een gemeene, goede, zandige, welgemestte grond: een opene, warme, wel ter Zon geleegene plaats: matige vochtigheyd, en ook veel reegen. Blijven eenige jaren in 't leeven, en verdragen allerley ongeleegentheeden der *Winter*. Van *Zaad* opgekomen zijnde, bloeyen ze de tweede *Zomer*, en geeven wederom volkomen rijp *Zaad*: 't welk met een wassende Maan van *Maert* of *November* de aarde, niet diep gelegt, bevolen moet zijn. Grond.

Hier door worden ze *aangewonnen* en *vermeenigvuldigd*, veel bequamer als, door hare aangewassene *Wortelen* die men ieder *Voorjaar* met een wassende Maan in *April* van de *oude* afneemt, en verplant. Aanwinning.

Het PARIETARIA PALUSTRIS, of *Water-Glaskruyd*, moet gesteld zijn op een vochtige plaats, of geplant in een Pot, en dan dikmaal met Water voorzien worden. Water-glaskruyd.

Wortel. Deeze *Plant* groeyt uyt een teedere, veelvoudige, langdurende, dunne *Veezelwortel*, met verscheydene hol-gestelde *Leedjens*, en donker-bruyn-verwig, een hand lengte, of daar ontrent, opwaarts. Uyt hare
Steelen. ronde *Steel* (met veele *Leedjens*, digt op malkander komende, vercierd) komen beneeden andere kleyne *Scheutjens* voort, met breede, voor puntig toegaande
Bladeren. *Bladeren*, een vingerlid, of wat minder lang, die van de *Parietaria minor*, of 't kleyn *Glaskruyd*, in gedaante gelijk: rustende op korte bleek-bruyne *Steeltjens*, altijd twee en twee aan hare *Steel* regt teegens over malkander gesteld, uyt den groenen donker-bruyn-verwig; een weynig ruyg; dun van substantie, met slegte kanten, en een groote regt-doorlopende *Ader* begaaft, waar uyt veele kleyne ter zijden uytschieten.

Bloemen. Tusschen de bovenste deezer *Bladeren*, aan de *Steel*, spruyten uyt eenige, weynig bij malkander gestelde, *Bloemen*, bestaande uyt vier *Bladeren*. De
Zaad. verwe is uyt den paersschen geel. Deeze afvallende, komen kleyne ronde *Knopjens* te voorschijn, boven aardig in vier *puntjens* verdeeld, gelijk de *Nagelen*, en gevuld met een kleyn, zwartachtig-bruyn *Zaad*.

Breed-bladerig Portugalsch Glaskruyd. Het PARIETARIA LATIFOLIA TRIMESTRIS LUSITANICA, of *breed-bladerig Portugalsch Glaskruyd*, niet wel de tijd van vier Maanden durende, word met een wassende Maan van *April* in een Pot gezayd, warm gesteld, en met matige vochtigheyd onderhouden. Dus gehandeld, geeft het dikmaal volkomen rijp *Zaad*, en vergaat dan van zelfs.

Kleyn Glaskruyd met Bladeren van Basilicum. Het PARIETARIA MINOR OCYMOIDES, *sive* OCYMI FOLIO, of *kleyn Glaskruyd met Bladeren van Basilicum*, groeyd uyt een teeder, bruyn-verwig, veezelig, en in de Mond geknauwd wordende bitter van smaak zijnde *Worteltje*, een hand lang opwaarts; zich verdeelen-
Wortel. Steeltjens. Bladeren. de in verscheydene teedere, ronde, uyt den bleekbruynen roodachtige, heldere (of klare) en een weynig blinkende *Steeltjens*, onder meer als boven. Aan welke de *Bladertjens* niet regt teegens malkander over, maar een vingerbreed de eene boven de ander, nu uyt de eene, dan uyt de andere zijde, voortkomen; rustende op bleek-rood-verwige *Steeltjens*, nauwelijks de breedte van een vinger lang. Met de zelve hebben ze de lengte van een kleyne vinger, wat meer of minder; en zijn ontrent een vingerlid breed; wat ruygachtig van aart, uyt den geelen aangenaam-groen van couleur, wat blinkende: in 't midden op het breedste, na beneeden smal; ook voor in een spits punt uytlopende; zacht in 't aanraken; echter onder een weynig scharp; ook een weynig bitterachtig van smaak, en te zamentrekkende: in 't midden begaaft met een regt-doorlopend *Adertje*, waar uyt vier andere opwaarts gekeerd, en uyt deeze meer andere *Adertjens*, zeer veel in getal, voortvloeyen.

Gestalte der Bloemen. Tusschen de zelve, aan de *Steeltjens*, groeyen zeer veele kleyne, digt aan malkander gestelde, *drie-bladerige*, toegeslotene groene *Bloemtjens*, hebbende inwendig eerst een rond, en voor spits *Knopje*, waar op men ziet rusten een ander zeer kleyn *Knopje*, ruyg van aart, zeer schoon purpur-rood-verwig. Het zelve vergaan zijnde, doen de *Bladertjens* zich geheel open; en dan word men in 't midden gewaar vier bleeke *draadjens*, vlak als een *kruys* zich neerleggende, en boven op voorzien met vier gantsch witte *Knopjens*. Deeze *Bloem-*
Zaad. *bladertjens* vallen niet af, maar blijven. Vervolgens word haar inwendig *Knopje* grooter: eerst roodachtig zijnde, maar daar na vaal wordende, en binnen in zich bewarende een zeer kleyn, schoon-blinkend Pek zwart, ovaals-wijze rond *Zaadje*.

Aanwinning. Het zelve op de genoemde tijd in de aarde gelegt, en voortgekomen zijnde, geeft in de eerste en in de volgende *Zomer* weer *Bloemtjens*, en volkomen rijp *Zaad*, waar door deeze *Plant altijd-durend* word gemaakt.

KRACHTEN.

Glaskruyd, of *Parietaria*, heeft een afvagende, een weynig te zamentrekkende, en verkoelende kracht. *Gal. lib. Simp. 6.*

In Wijn gezoden, en daar van gedronken; of drie oncen van 't uytgeparste *Zap* der *Bladeren* met Wijn ingenomen, verdrijft de *Koudepis*; doed gemakkelijk *water lossen*: is goed voor een *verouderde Hoest*, voor 't *Graveel*; de *verstoptheyd* der *Leever*, *Nieren*, en *Milt*; ook teegens de gebreeken der *Blaas*; de beeten der *Slangen*, en anderer *giftige Dieren*. *Dod. l. 4. c. 18.*

De *Bladeren* in Boomoly, of Oly van Olijven, Boonenmeel, Zemel en Malva gekookt; dan op een *afgesneedene Zeenuw* gelegt, doed veel goeds. De zelve groen gestoten, met een weynig Wittebrood, Oly van Camillen en van Lelien; dan plaasters-wijze gelegt op de *gezwollene Borsten* der Vrouwen, ook op andere *zweeren*, verzacht de zelve, en verteerd het quaad. *Trag. l. 1. c. 63.*

De gemelde *Bladeren* alleen gestoten, en zoo opgelegt, geneest de *Wonden*, de *Schurftheyd*, en andere *Zeerigheyd*; *Puysten*, *Fistelen*, 't *Sprenkvuur*, de *Roos*, en allerley *hitzige*, *voortloopende Zweeringen*. Eeven het zelve verricht ook het *Zap*; vermengt met Ceruys. *Matth. l. 4. c. 81. Diosc. l. 4. c. 86.*

Dit *Zap* met Schapen-vet, of *Ceratum Cyprinum*, gemengt, verzacht de smerten van 't *Podagra*. 't Zelve vermag ook het *Kruyd*, in Water gezoden, en daar meê de voeten gestoofd. *Plin. l. 22. c. 17.*

Het gedistilleerde Water deezer *Planten* maakt, (daar meê gewasschen wordende) een *zuyver*, *klaar vel*. Men gebruykt ook de *Bladeren*, om daar meê allerley *Glazen* te reynigen, en helder te maken. *Lusit. l. 4. enarr. 41.*

De *Bladeren* van het *Water-Glaskruyd*, of *Parietaria palustris*, in Water, of in Wijn een weynig opgekookt, en dan daar van gedronken, is een zeer bequaam middel, om de *Hoest* en *Steen* te verdrijven. Helpt ook de geene, die zeer *bezwaarlijk haar Water konnen maken*. Krachten van 't Water-Glaskruyd.

CCCLXIII HOOFDSTUK.

PARONYCHIA.

Dus in het *Neederlandsch*, *Latijn* en *Italiaansch*, ook mijns weetens met geenen anderen naam, genoemd. Namen.

Hier van zijn mij in haren aart bekend geworden *drie* onderscheydene soorten, als: Drie veranderlijke soorten.

I. PARONYCHIA ALSINE FOLIA, of *Paronychia met Bladeren van Muur*. II. ALTERA MATTHIOLI, of *tweede Paronychia van* PET. ANDR. MATTHIOLUS; van zommige ook CENTUM GRANA, of HONDERDKNOP geheeten. III. PARONYCHIA FOLIO CRENATO, of *Paronychia met gekerfde Bladeren*. Al te zamen zijn ze van de zelve *Bouwing* en *Waarneeming*.

Zij beminnen een gemeene, zandige, slegte, zoo wel ongemestte als gemestte grond: een vrije, luchtige, wel ter Zon geleegene plaats, en veel Reegen; ook matige vochtigheyd. Grond.

Blijven niet meer dan eene *Zomer* in 't leeven. Geeven in 't begin van den *Herfst* volkomen rijp *Zaad*, en vergaan daar meê. Moeten derhalven ieder *Voorjaar*, met een wassende Maan van *Maert* of *April*, weer op nieuws, niet diep, gezayd zijn, en dus *vermeenigvuldigd* worden. Komen ook dikmaal van zelfs genoeg op, ter plaats daar ze gestaan hebben, door het uytgevallene *Zaad*. Aanwinning.

KRACH-

KRACHTEN.

Aart. PAronychia is dun en fijn van deelen; ook verdrogende van aart.

Gal. lib. 8. Simp. Med. Gestoten, of in Water gekookt, en dus op de *zwellende* of *zweerende Vingeren* of *Nagelen* gelegt, geneest de zelve, en doed weer nieuwe *Nagelen* aangroeyen.

Durantes fol. 336. In Rhijnsche Wijn gezoden, en daar van 's morgens een Roemertje gedronken, breekt, en drijft af de *steen der Nieren*.

CCCLXXIV HOOFDSTUK.

VYFVINGERKRUYD.

Namen. Eeft dien naam in het *Neederlandsch* bekomen. Word in het *Latijn* geheeten QUINQUEFOLIUM, of PENTAPHYLLUM: in het *Hoogduytsch* FUNFFINGERKRAUT, of ook FUNFBLATT: in 't *Fransch* QUINTE FUEILLE: in het *Italiaansch* PENTAFILLO, of CINQUEFOGLIO.

Tien verandelijke soorten. Hier van zijn mij in haren aart bekend geworden *tien* onderscheydene soorten; als:

I. PENTAPHYLLUM REPENS VULGARE FLORE LUTEO, of *gemeen kruypend Vijfvingerkruyd met een geele Bloem.* II. PALUSTRE, of *Water-Vijfvingerkruyd*, groeyende in waterachtige plaatzen. III. LUTEUM ERECTUM, of *opstaande Vijfvingerkruyd met een geele Bloem.* IV. ALPINUM, of *Berg-Vijfvingerkruyd.* V. MINUS ARGENTEUM FLORE HERBIDO MUSCOSO, of *kleyn Vijfvingerkruyd met Zilvere Bladeren*, en *groene mossige Bloemen.* VI. CANDIDUM MAJUS, of *groot Vijfvingerkruyd, met witte Zilverige Bladeren van onder.* VII. SUPINUM TORMENTILLÆ FACIE, of *leggend Vijfvingerkruyd, met een gedaante van Tormentil.* VIII. FRAGIFERUM LATIFOLIUM MAJUS, of *groot Vijfvingerkruyd met breede Bladeren, en Vruchten als Aardbeziën.* IX. FRAGIFERUM ANGUSTIFOLIUM MINUS, of *kleyn smal-bladerig Vijfvingerkruyd, met Vruchten gelijk Aardbeziën.* X. PENTAPHYLLUM SILIQUOSUM SYRIACUM, of *Vijfvingerkruyd uyt Syrien, met Zaadpeulen.* Niet alle zijn ze van eeven de zelve *Bouwing* en *Waarneeming.*

Grond. Zij beminnen echter meest al te zamen een zandige, goede, holle, welgemestte grond: een opene genoegzaam ter Zon geleegene plaats, en ook een schaduwachtige; neevens veel Water. Vergaan niet haast, maar blijven eenige jaren lang in 't leeven. Verdragen felle *koude*, en andere ongeleegentheeden der *Winter.* Geeven meest altijd 's *Zomers* volkomen rijp

Zaad. *Zaad:* 't welk met een wassende Maan van *Maert* of *April*, niet boven een stroobreedte diep, de aarde moet aanbevolen zijn, niet alleen hier door worden ze *vermeenigvuldigd*, maar ook bequamelijk *aangewonnen* door

Aanwinning. hare aangegroeyde jonge *Wortelen*, welke men op de zelve tijd van de *oude* afneemt, en verplant. Dikmaal slaan ze ook, ter plaats daar ze staan, van zelfs genoeg op, door 't uytgevallene *Zaad.*

Soorten, welke maar al leen eene Zomer in 't leeven. blijven. Het PENTAPHYLLUM SUPINUM TORMENTILLÆ FACIE, of *achter-overleggend Vijfvingerkruyd, met een gedaante van Tormentil:* FRAGIFERUM LATIFOLIUM, of *groot breedbladerig Vijfvingerkruyd*; en FRAGIFERUM ANGUSTIFOLIUM, of *met smalle Bladeren, beyde met Vruchten als Aardbeziën*, vroeg in 't *Voorjaar* gezayd zijnde met een wassende Maan, of anders ook van zelfs uyt 't neergevallene *Zaad* voortgekomen, *bloeyen* niet alleenlijk noch dien zelven *Zomer*, maar geeven ook voor de *Winter* volwassene *Vrucht* en *Zaad.* Daar meê dan versterven ze, vermits ze niet langer konnen leeven. Doch in *May*, of noch later te voorschijn komende, blijven ze gemeenelijk de *Winter* over, en geeven dan in 't volgende jaar volkomen rijp *Zaad.*

Het gemeldde PENTAPHYLLUM FRAGIFERUM LATIFOLIUM, of *groot breedbladerig Vijfvingerkruyd met Vruchten als Aardbeziën*, krijgt uyt een bruynachtige, teedere, regt-neerschietende, veezelige *Wortel*, verscheydene ronde, bleek-groene, en ruyge *Steelen*; welke zich zoo wel op de aarde neerleggen, als boven de zelve zich een weynig verheffen. Waar aan de *Bladeren*, nu uyt de eene, dan uyt de andere zijde, boven malkander voortkomen. In het begin zijn'er wel een of twee in vijf deelen gescheyden, doch doorgaans anders alle in drieën verdeeld; waar van 't middenste het grootste; twee vinger-leeden lang, een goede vinger breed, ovaals-wijze rond, doch onder smaller als boven toelopende is. De andere twee zijn veel kleyner, doch alle aangenaam groenverwig; niet blinkende; wat ruyg van aart, aan de randen rondom aardig getand, en in 't midden vercierd met een regtdoorgaande *Adertje*; waar uyt veel andere teedere ter zijden opwaarts vloeyen. — Groot breed bladerig Vijfvingerkruyd, met Vruchten als Aardbeziën. Bladeren.

Tusschen welke de *Bloemtjens* eenig en alleen, ook op geen lange *Steeltjens* rustende, te voorschijn worden gebragt, bestaande uyt vijf kleyne, geele, een Hert gelijk zijnde, hol gestelde *Bladertjens*; waar onder verscheydene groene, voor spits toelopende *Bladertjens* in 't ronde gesteld zijn; houdende in 't midden een kleyne, geele, ruyge *Knop.* Als ze neergevallen zijn, worden ze gevolgd van kleyne, plat-ronde, noppige *Vruchten*, zich niet qualijk met een *Aardbezië* vergelijkende; waar in zich bevind een kleyn, platachtig rond en wit *Zaad.* — Bloemen. Vruchten. Zaad.

Het PENTAPHYLLUM FRAGIFERUM ANGUSTIFOLIUM MINUS, of *kleyn smal-bladerig Vijfvingerkruyd, met Vruchten gelijk als Aardbeziën*, krijgt uyt een regt-neerschietende, bleek-bruyne, veezelige *Wortel*, ronde, kruypende, en boven een weynig rood zijnde *Steeltjens*; aan welke vervolgens uytspruyten veele teedere *Bladeren*, gemeenelijk gescheyden in vijf, zeeven, ook wel meerder deelen: doch al te zamen rondom *ingezaagd*, op de wijze van *Pimpinel*; welke ook de eerste en onderste *Bladeren* in stelling en gedaante niet zeer ongelijk zijn: aangenaam groen-verwig, niet blinkende, gantschelijk niet zoo ruyg als de voorgaande. Ook heeft ieder *Blad* onder aan haar *Steeltje*, de groote *Steel* gelijk als omvattende, twee boven spits zijnde kleyne *Bladertjens*, niet qualijk *Ooren* gelijkende; waar aan gezien word eenige holle *ruygheyd*, gelijk ook aan de voornaamste *Steelen.* De *Bloemtjens* en *Vruchten* zijn die van de voorige soort in alles gelijk, doch kleyner van aart. — Kleyn smal-bladerig Vijfvingerkruyd, met Vruchten als Aardbeziën. Gedaante der Bladeren. Bloem. Vrucht.

Het PENTAPHYLLUM MINUS ARGENTEUM FLORE HERBIDO MUSCOSO, of *kleyn Vijfvingerkruyd, met Zilvere Bladeren, en groenachtige mossige Bloemen*, kan niet zoo veel Water verdragen als wel de andere soorten. Moet derhalven verzorgt zijn van een drooge plaats; zoo blijft ze beeter over, en langer in het leeven. — Kleyn Vijfvingerkruyd, met Zilvere Bladeren, &c.

Het PENTAPHYLLUM SILIQUOSUM SYRIACUM, of *Vijfvingerkruyd uyt Syrien met Zaadpeulen*, is een zeer schoon *Gewas*, waar toe de Natuur haar hoogste vermogen schijnd aangewend en ten toon gesteld te hebben. Schiet in deeze Gewesten op tot de hoogte van een hand. Is van onder tot boven met veel aangename groene *Bladeren* vercierd aan hare ronde, regtopstaande, teedere *Steel.* Uyt welke in 't onderste gedeelte eenige weynige groote *Bladeren* voortkomen, regt teegens over malkander rustende op lange *Steeltjens*, zijnde in gedaante die van de *Lupinen*, of *Vijgeboonen* zeer gelijk: te weeten, in vijf deelen geheel gescheyden, van welke 't middelste 't langste en grootste is; — Vijfvingerkruyd uyt Syrien; een Gewas, waar aan de Natuur haar hoogste vermogen schijnd aangewend te hebben.

de twee onderste de kleynste; ook met inwendige *Aderen* voorzien zijn. De andere veelvoudige digt aan de *Steel* op zeer korte *Steeltjens* onordentelijk, en niet teegens malkander over gesteld, bestaan alleen uyt drie kleyne *Bladertjens*; tusschen welke, gelijk ook voornamentlijk in 't bovenste der *Steel*, veele kleyne *Steeltjens* te voorschijn komen, *Kroons-wijze* gezet: waar uyt wederom vier andere van een gelijke grootte opstaan. Ieder der zelve draagd kleyne, witte, een weynig riekende, langwerpige, breedachtige, en wonderlijk uyt *een eenig Blaadje* bestaande *Bloemtjens*. Als ze uytgebloeyd hebben, komen tusschen de zelve weer andere vijf of zes, zoo dun als een draadje, voor met kleyne *Knopjens* vercierd. Waar uyt lange, dunne, aan lange *Steeltjens* hangende, en voor spits toegaande *Peultjens* zich laten zien, gevuld met een kleyn, rond, en zwart *Zaad*.

Gedaante deezer kluchtige Plant. Wonderlijke Bloemen. Zaadpeultjens.

Grond. Deeze soort bemind een zandige, goede aarde, met een weynig een-jarige Hoenderdrek en twee-jarige Paerdemist bequamelijk doormengt: een opene, vrije, luchtige, warme, wel ter Zon geleegene plaats, en matige vochtigheyd.

Hoe aan te winnen. Blijft uyt eygener aart niet meer dan eene *Zomer* in 't leeven. Geeft in deeze koude Gewesten teegens den *Herfst Bloemen*; maar niet anders als bij goede droge *Zomers* volkomen rijp *Zaad*; waar meê zij dan vergaat. Moet derhalven ieder *Voorjaar*, met een wassende Maan van *April*, op nieuws, niet diep, in een Pot gezayd; niet verplant, ook niet meer als drie of vier *Planten* in eene Pot gelaten worden; anders zouden ze de een de ander 't voedzel onttreken; en dan noch geen volkomen *Zaad* konnen verkrijgen. Schoon ze niet hooger als een Maatvoet opschieten: zoo zijn ze echter voor nauwkeurige Liefhebbers van een aangename aanschouwing.

KRACHTEN.

Galen. l. 8. Simp. Med. HEt *groot Vijfvingerkruyd*, of *Pentaphyllum candidum majus*; en het *opstaande Vijfvingerkruyd met een geele Bloem*, of *Pentaphyllum luteum erectum*, welke onder al de soorten de beste zijn, en ook alleenlijk gebruykt worden, zijn verdroogende van aart, tot in den derden graad; ook subtyl en dun van deelen.

Diosc. l. 4. c. 42. Ruell. l. 3. c. 95. Apulej. hist. Plant. c. 2. De *Bladeren* en *Wortelen* in Wijn gekookt, en daar van 's morgens een tijd lang een Roemertje nuchteren gedronken, of vijf onzen van het uytgeparstte *Zap* met Wijn gebruykt, geneest in een korte tijd de *Geelzucht*; stild de *Bloedgang*, en alle *Buykloop*: is goed teegens alle smerten van 't *Fleresijn*, en de *Heupenjigt*: ook teegens *vergif*; alle *quade*, *pestilentiale lucht*; de gebreeken van *Leever* en *Longe*; de *beeten en steeken der Slangen*; de *quade zeeren des Monds*, daar meê gewasschen zijnde. Desgelijks voor de *zweeringen der Amandelen*, en der *Keel*. Verzacht de *Tandpijn*, in de Mond gehouden.

Fuchs. hist. Pl. c. 239. De *Wortelen* in Edik gekookt, en gelegt op de *Schurftheyd*, ook op de *gezwellen des Aarsdarms*, geneezen de zelve.

Matth. l. 4. c. 38. De *Bladeren* gestoten, dan met Honig en een weynig Zout gemengt, heelen voorspoedig de *Wonden*, en *Fistelen*, of *lopende Gaten*. Desgelijks allerley *harde* en *voorteetende zweeren*.

CCCLXXV HOOFDSTUK.

DEURWAS.

Namen. Nders ook in het *Neederlandsch* genoemd DEURBLAD, word in het *Latijn* geheeten PERFOLIATA: in het *Italiaansch* ook zoo: in het *Hoogduytsch* DURCHWACHSZ, of ook BRUCHWURTZ: in het *Fransch* PERFOLIATE.

Hier van zijn mij in haren aart bekend *vijf* onderscheydene soorten; namentlijk: Vijf onderscheydene soorten.

I. PERFOLIATA VULGARIS, of *gemeen Deurwas*. II. FOLIO PLANTAGINIS, of *Deurwas met Bladeren van Weegbree*. III. LONGIFOLIA, of *met lange Bladeren*. IV. MINIMA BUPLEURI FOLIO FABII COLOMNÆ, of *alderkleynste Deurwas*, *met Bladeren van Bupleurum*, of *Hazen-ooren*, van de Hoog-geleerde Heer FABIUS COLUMNA. V. PERFOLIATA MONTIS LIBANI, of *Deurwas van de Berg Libanus*. Alle zijn ze van de zelve *Bouwing* en *Waarneeming*.

Zij beminnen een goede, gemeene, zandige, welgemestte aarde: meer een opene, warme, bequaam ter Zon geleegene, als een schaduwachtige plaats, en tamelijk veel Water; doch houden zich ook te vreeden met matige vochtigheyd. Grond.

Blijven niet langer dan eene *Zomer* in 't leeven. Geeven meest altijd in den *Herfst* volkomen rijp *Zaad*, en vergaan daar meê. Moeten ter dier oorzaak met een wassende Maan van *Maert* of *April* in ieder *Voorjaar* weer op nieuws, niet diep, gezayd zijn, en deezer wijs *vermeenigvuldigd* worden. Komen anders dikmaal genoeg van zelfs voort uyt het neergevallene *Zaad*. Zaad. Aanwinning.

Het PERFOLIATA LONGIFOLIA, of *lang-gebladerde Deurwas*, schiet in deeze Gewesten een of anderhalve voet hoogte op; zomtijds wel tot twee voeten. Krijgt uyt een witte, ten naasten bij een hand lange, doch teedere *Wortel*, in de Mond geknauwd zijnde van een lieflijke of zoete geur, verscheydene regt-opstaande, bleek-groene en ronde *Steelen*; aan welke, op de wijze van het PERFOLIATA VULGARIS, of *gemeen Deurwas*, de *Bladeren* in 't ronde groeyen. Zijn de middelste vinger, wat min of meer, lang; twee vinger-leeden, of daar ontrent breed; achter op 't breedste; onder rond toegaande, doch voor in een stompspits punt eyndigende: aan de randen slegt en effen; uyt den donker-groenen blauwachtig van verwe, niet blinkende. In de Mond geknauwd wordende, zijn ze eerst onaangenaam; daar na een weynig scharp; eyndelijk zoet van smaak: ook in 't midden vercierd met veele regt-opgaande *Adertjens*; waar uyt een groot getal andere kleyner voortvloeyen. lang-gebladerd Deurwas. Gestalte der Bladeren.

Uyt wiens bovenste in het opperste, ook wel ter zijden de *Steelen*, noch andere kleyner *Bladertjens* voortspruyten, gemeenelijk in drie deelen van malkander gescheyden, rustende op korte *Steeltjens*, vier en vijf in 't ronde bij een plat leggende te zamen gevoegd; van welke drie de grootste, ook in 't midden met een kleyn *puntje* voorzien, de twee andere de kleynste, en zonder eenige *puntjens*, doch alle rond van gestalte zijn. Andere Bladertjens.

In welker midden op *Steeltjens*, ontrent een halve stroobreedte lang, twaalf, zestien of achtien bij malkander staande *Bloemtjens* groeyen. Deeze zijn zeer kleyn. Bestaan uyt vijf geele, omgekrulde *Bladertjens*. Vergaan zijnde, worden ze gevolgd van een platachtig-rond en zeer hoekig zwart *Zaad*, wat grooter als dat van 't *gemeene Deurwas*. Bloemtjens. Zaad.

KRACHTEN.

DEurwas, of *Perfoliata*, is warm en droog, ook een weynig te zamentrekkende van aart. *Camerar. l. 4. c. 101.*

In Wijn gezoden, en daar van gedronken, of het *Poeder* der gedroogde *Bladeren* met Wijn ingenomen, geneest allerley *inwendige Wonden*, *Breuken* of *Gescheurdheyd*, en is zeer goed voor de geene, die van om hoog *gevallen* zijn. *Durantes fol. 348.*

De groene *Bladeren* gestoten, met Meel en Wijn vermengd, dan gelegt op de *uytpuylende Navel* der Kinderen, dood de zelve weer inwaarts keeren. Geneezen *Dorst. hist. Pl. fol. 215. Trag. l. 1. c. 162.*

zen ook de *Kropzweeren*, en *Klieren* aan den Hals. Verdrijven de *Roos*, en de *Roodgrond:* desgelijks de *voortlopende* en *andere zwellingen.* Heelen daarenboven de *Wonden.* 't Zelve vermag ook het gepulveriseerde *Zaad*, daar opgestroyd zijnde.

CCCLXXVI HOOFDSTUK.

PERZENKRUYD.

Verscheyde namen.

ALleen niet met deezen naam, maar ook met dien van VLOOKRUYD: in het *Neederlandsch* bekend. Word in het *Latijn* geheeten PERSICARIA, of ook PIPER AQUATICUM: in het *Hoogduytsch* PFERSIGKRAUT, FLOHKRAUT, en WASSER-PFEFFER: in het *Fransch* CULRAIGE, of CURIAGE: in het *Italiaansch* PEPE AQUATICO, of PEPE D'ACQUA, HIDROPEPE, en PERSICARIA.

Vier bijzondere soorten.

Hier van zijn mij in haren aart bekend geworden *vier* bijzondere soorten; namentlijk:

I. PERSICARIA MACULOSA MAJOR LONGIFOLIA, of *groot Perzen-* anders *Vlookruyd, met lange zwart-gestippelde Bladeren.* II. MACULOSA MAJOR ROTUNDIFOLIA, of *groot Perzenkruyd met ronde zwart-geplekte Bladeren.* III. NON MACULOSA, of *Perzenkruyd zonder vlekken*; ook genoemd PIPER AQUATICUM, of *Waterpeeper.* IV. PERSICARIA MINOR, of *kleyn Perzenkruyd.* Alle zijn ze van de zelve *Bouwing* en *Waarneeming.*

Grond.

Zij beminnen een goede, gemeene, zandige, drooge, en ook vochtige, zoo wel gemestte als ongemestte grond: een opene, luchtige, vrije, welgeleegene, ook een schaduwachtige plaats; en veel Water. Vergaan niet haast, maar blijven eenige jaren lang in 't leeven. Konnen felle *koude*, en alle andere ongeleegentheeden der *Winter*, zonder schade uytstaan. Geeven ook dikmaal volkomen rijp *Zaad:* 't welk in *Maert* met een wassende Maan de aarde moet aanbevolen worden. Komen wel door 't neergevallene dikmaal van zelfs genoeg op. Hier door worden ze *vermeenigvuldigd*; en dan noch *aangewonnen* door hare aangegroeyde *jongen*; die men, zoo wel in 't *Voorjaar* als in de *Zomer*, van de *oude* afneemt, verplant, en terstond met Water begiet.

(Zaad. — Aanwinning.)

KRACHTEN.

Aart.

HEt *groot Perzenkruyd*, met *zwart-gestippelde Bladeren*, of *Persicaria major maculosa*, is koud en droog van aart.

Gal. lib. 8. Simp. Med. Trag. l. 1. c. 29.

Het uytgeparstte *Zap*, of de *groene Bladeren* gestoten, en op *oude, harde Gezwellen, Apostematien*, en *Wonden* gelegt, neemt'er de *brand* van wech.

Het zelve *Zap* met het *Zap* van *Chelidonium*, of *Oogenklaar*, verdrijft wonderlijk de *duysterheyd der Oogen*; en neemt wech de eerst-beginnende *Vliezen* of *Schellen* op de zelve.

Dod. l. 20. c. 32. in Addit.

Het *Persicaria non maculosa*, of *Perzenkruyd zonder vlekken*, is warm en droog tot in den derden graad.

De *Bladeren* en *Bloemen* gestoten, of 't uytgeparstte *Zap* der zelve met Oly vermengt, geneest de *Fistelen, lopende gaten*; de *Takken* of *Speenen* aan 't Fondament, en de *verouderde quade harde zweeren.*

Matth. l. 2. c. 155.

Het gedachte *Zap* in de *Ooren* gedaan, doed de daar in zijnde *Wormen* sterven.

Dit geheele *Kruyd* in Water gezoden, en alzoo gelegt op de *vochtige, leepe, loopende Oogen*, helpt de zelve.

De *Bladeren*, en 't Vlies van Eyeren, van elk eeven veel genomen, en op de *Vijt*, of *Worm der vingeren* gelegt, doed ze sterven en vergaan.

Het zelve *Kruyd* in de *Bedsteeden* en *Leedekanten* gehangen, dood de *Vlooyen* en *Wandluyzen.*

Durantes hist. Plant. fol. 342. Lovel. l. 1. fol. 368.

Indien iemand, zijn gevoeg gedaan hebbende, zijn achterste met deeze *Bladeren* wou reynigen, of afwisschen, die zou hier door zijne Billen zoodanig verhitten, dat hij niet zou weeten, wat te doen, of waar heenen zich te keeren.

CCCLXXVII HOOFDSTUK.

VARKENSVENKEL.

Naam, en oorzaak daar van.

ANders ook in het *Neederlandsch* van veele genoemd VARKENS-STAART, Word in het *Latijn* geheeten PEUCEDANUM, na het Griekfche Woord Πευκὴ, 't welk PINUS, een *Pijn*, of *Denneboom* beteekend, wijl de *Wortel* deezer *Varkensvenkel*, gelijk ook 't *Zap*, een Gomachtige, Harszige en Pekkige reuk of stank van zich geeven, eeven gelijk de *Denneboomen*: ook PINASTELLUM, en FŒNICULUM PORCINUM. In het *Hoogduytsch* HAARSTRANG, SCHWEBELWURTZ, en SAWFENCHEL: in het *Fransch* PEUCEDANNE: in het *Italiaansch* PEUCEDANO.

Twee veranderlijke soorten.

Hier van zijn mij in haren aart bekend geworden *twee* veranderlijke soorten; te weeten:

I. PEUCEDANUM VULGARE, of *gemeene Varkensvenkel.* II. PEUCEDANUM MAJUS ITALICUM, of PEUCEDANUM VERUM; *groot Italiaansch*, of *opregte Varkensvenkel.* Beyde zijn ze van de zelve *Bouwing* en *Waarneeming.*

Grond.

Zij beminnen een goede, gemeene, zandige, luchtige, welgemestte aarde: een opene, warme, drooge, genoegzaam ter Zon geleegene plaats, en tamelijk veel Water. Vergaan niet haast, maar blijven lange jaren in 't leeven. Verdragen in deeze Gewesten felle *koude*, en alle andere ongeleegentheeden der *Winter.* *Bloeyen* jaarlijks, doch geeven alleen bij heete en zeer goede *Zomers* volkomen rijp *Zaad:* 't welk met een wassende Maan van *November* of *Maert* (vermits het lang in de aarde blijft leggen eer men het ziet opkomen) in een Pot moet gezayd zijn, ruym een stroobreedte diep.

Zaad.

Aanwinning.

Niet alleen hier door konnen ze *vermeenigvuldigd*, maar ook *aangewonnen* worden door hare jonge aangewassene *Wortelen*; welke men met een wassende Maan in *April* van de *oude* afneemt, en verplant.

KRACHTEN.

Gal lib. 8. Simp. Med. Ægin. l. 7. c. 3.

DE *Wortel* van *Varkensvenkel*, of *Peucedanum*, is warm in den tweeden, en droog in den derden graad. Het uytgeparstte; of uytgevloeyde *Zap* deezer *Plant* is verwarmende en verdrogende eeven zoo als de *Wortel.*

Ruell. l. 3. c. 51. Diosc. l. 3. c. 92. Fuchs. hist. Pl. c. 428.

Het zelve *Zap* met Wijn ingenomen, of onder de Neus gehouden, is goed teegens de *grove, taye vochtigheeden* der *Borst*, het *trekken der Lendenen*, de *spanning* en *lammigheyd der Zeenuwen*, de *beroerdheyd der Leeden*, de *pijn der Nieren* en *Blaas*; het *opstijgen van de Moeder*; de *Slaapziekte, zwijmeling des Hoofds*, het *vallend Euvel*, de *Kramp*, en de *Heupenpijn.* Doed ook gemakkelijk *Wateren:* verminderd een al te groote *Milt*; verwekt een week Ligchaam, en jaagt door de *Stoelgang* uyt alle *taye konde, en heete Galachtige vochtigheyd.*

Serapio lib. Simp. cap. 276.

Het zelve *Zap* in een week Ey genuttigd, is goed voor de *Hoest*, en de *Engborstigheyd*, ook voor de *rommeling, kromping* en de *winden der Darmen.*

CCCLXXVIII

CCCLXXVIII HOOFDSTUK.

ZEEVENKEL.

Namen.

DUs genoemd in het *Neederlandsch*, word in het *Latijn* geheeten FŒNICULUM MARINUM, CRETA MARINA, CRITHMUM MARINUM: in het *Hoogduytsch*, MEERFENCHEL: in het *Fransch* BACILLE, of FENOIL MARIN: in het *Italiaansch* CRITHAMO, CRITHMO, FINOCCHIO MARINO, en HERBA DI SAN PIERO.

Twee bijzondere soorten. Hier van zijn mij in haren aart bekend geworden *twee* bijzondere soorten, te weeten:

I. CRITHMUM MARINUM SINE SPINIS, of *Zeevenkel zonder Doornen*; anders van veele ook genoemd PETROSELINUM MARINUM, of *Zeepeeterzelie*. II. CRITHMUM SPINOSUM, of *Zeevenkel met Doornen*. Beyde zijn ze van de zelve *Bouwing* en *Waarneeming*.

Grond. Zij beminnen een goede, luchtige, gemeene aarde, met een weynig twee-jarige Paerdemist, en veel zout Zee- of Duynzand doormengd: een opene, warme, wel ter Zon geleegene plaats, en matige Reegen.

Hoe waar te neemen in de Winter. Blijven lange jaren in 't leeven. Zijn teeder van aart, waar door ze geenzins in onze Gewesten veel *koude vochtigheyd* of felle *Vorst* konnen verdragen. Moeten derhalven, in Potten gezet zijnde, in 't begin van *October* binnens huys worden gebragt, op een luchtige plaats, waar in niet anders als bij vriezend Weêr word gevuurd. Ook moet men haar verre van den Oven zetten, vermitsze de warmte des *vuurs* zeer ongeerne lijden, maar ondertusschen haar nauw wachten voor een doordringende *koude*. Gedurende de gantsche *Winter* heeft men haar alleenlijk met een weynig lauw Reegenwater van onder te verzorgen. Niet voor in 't begin van *April* mag men ze weer buyten brengen met een aangename Lucht, en zoete reegen. Maar dan noch haar zorgvuldig wachten, en voorzichtig dekken voor veel *Reegen*, *koude nagten*, *hayrige* en *schrale winden*, als haar zeer schadelijk zijnde.

Aanwinning. In deeze onze Landen geeven ze noyt eenig volkomen rijp *Zaad*. Als men echter 't zelve uyt andere Gewesten heeft ontfangen, word het met een wassende Maan van *April* de aarde eens Pots, niet diep gelegt, aanbevolen. Doch niet alleenlijk hier door worden ze *vermeenigvuldigd*, maar ook door hare aangewassene jonge *Wortelen*, welke men op de genoemde tijd van de *oude* afneemt, en verplant.

Gebruyk. De *Bladeren*, *Bloemen* en *Steelen* van deeze *Zeevenkel*, ingelegt en behandeld zijnde gelijk men de *Agorken* doed, zijn zeer dienstig tot allerley gebraad, en van een uytneemende smaak.

KRACHTEN.

Gal. lib. 7. Simp. Med. ZEevenkel, of *Crithmum Marinum*, is matig, of in den eersten graad, droog en warm; ook afvagende van aart, en een weynig bitter van smaak.

Diosc. l. 2. c. 157. Dod. l. 24. c 14. Lusit. l. 2. enarr. 123. De *Bladeren*, de *Bloemen* en 't *Zaad*, de *Wortelen*, alleen, of ook te zamen, in Wijn gezoden, en zoo gegeeten, ook daar van gedronken; of het uytgeparstte *Zap*, of het *Poeder* der gedroogde *Bladeren*, met Wijn 's morgens nuchteren ingenomen, drijft uyt de *Galachtige*, *slijmerige*, en ook *waterachtige vochtigheeden*: breekt de *Steen der Nieren*; geneest de *Druppel-* of *Koudepis*, en de *Geelzucht*: verwekt de *Maandstonden* der Vrouwen, en doed gemakkelijk *Water lossen*.

Durantes hist. Plant. fol. 153. De *Bladeren*, op de wijze der *Agorken*, in Edik en Zout ingelegt, en alzoo rauw, of gezoden, met Azijn en Oly in een Salade, of voor zich zelven alleen, gelijk de Cappers, tot gebraad gegeeten, zijn zeer aangenaam voor de *Maeg*, de selve *versterkende*: verwekken *eetens lust*, openen allerley *verstoppingen des Ingewands*, helpen de geene, welke haar *Water niet konnen maken*: en zijn zeer dienstig voor de *Lever*, de *Nieren*, en *Milt*.

CCCLXXIX HOOFDSTUK.

PHALANGIUM.

MEt deezen, en mijns weetens, geenen anderen naam in 't *Neederlandsch* en *Latijn* bekend, en dus genoemd, om dat deeze *Plant* geneesd de beeten der PHALANGIEN, of giftige Spinnen. In het *Hoogduytsch* ERDSPINNENKRAUT, in 't *Italiaansch* PHALANGIO. Namen.

Hier van zijn mij in haren aart *ses* veranderlijke soorten bekend geworden, als: Ses veranderlijke soorten.

I. PHALANGIUM RAMOSUM, of *Phalangium met Takken*. II. NON RAMOSUM, of *zonder Takken*. III. ALLOBROGICUM MAJUS FLORE LILIACEO ALBO, of *groot Phalangium uyt Savojen met een witte Lelybloem*. IV. VIRGINIANUM FLORE CŒRULEO, of *Phalangium uyt Virginien, met een witte Bloem*, ook van sommige genoemd GLADIOLUS AMERICANUS, of *Americaansch Swaardkruyd*. V. PHALANGIUM VIRGINIANUM FLORE ALBO, of *Virginiaansch Phalangium met een witte Bloem*. VI, PHALANGIUM FISTULOSUM, of *Phalangium met een Bloem als Orgelpijpen*. Al t'zamen zijn ze van eenerley *Bouwing* en *Waarneeming*.

Zij beminnen een goede, zandige, gemeene, meer een gemestte als ongemestte grond; een opene, vrije, luchtige, welgeleegene plaats, en veel Water. Werden van naturen oud. Verdragen felle *Vorst*, en allerley ongelegentheden der *Winter*. Bloeijen ieder Jaar, en geven in den herfst rijp *Zaad*, 't welk met een wassende Maan van *Maert* in een Pot, ruym een stroobreed diep, word gelegt; hier door werden ze genoegzaam *vermeenigvuldigd* en *aangewonnen*: doch veel gevoeglijker door hare jonge *Wortelen*, welke men in *Augustus* of *September*, met de gemelde Maan van de *oude* afneemen en verplanten moet. Grond. Zaad. Aanwinning.

Het PHALANGIUM VIRGINIANUN FLORE CŒRULEO, of *Phalangium uyt Virginien met een blauwe Bloem*, is een zeer aardig *Gewas*. Krijgt uyt een veelvoudige digt-t'zamengevoegde, een stroo dikke, bruynachtig-geelverwige, spongieuse, en geen smaak hebbende *Wortel*, verscheydene *Steelen*, een voet, ook wel een vierendeel meer, hoog; ruym een Schrijfspen dik, donker-groen, geheel rond, van binnen voos en vogtig van aart, aan welke eenige weynige *Bladeren*, nu uyt d'eene, dan uyt d'andere zijde, hol boven malkander gesteld, voortkoomen. Zijn in gedaante, stelling en substantie die van het *Lelydragende Affodille*, seer gelijk, onder gantsch in 't ronde de *Steel* omhelzende; aldaar een weynig rosachtig; ook door al de *Bladeren* geheel groen gestreept: grasgroen van verwe, altijd hol *geutswijze* na boven gesteld; wat dik; d'onderste gemeenlijk de kleynste en smalste, de bovenste de grootste, een vinger breed, een geheele hand lang, agter op 't breedste, en voor gantsch spits toegaande, ook aldaar twee of drie digt en platagtig by malkander gesteld. Phalangium uyt Virginien met een blauwe Bloem. Wortel. Gedaanse der Bladeren.

Uyt welker *midden-punt*, en bovenste der *Steelen*, thien, dikwils veerthien, en noch meerder taamlijkdikke *knoppen* voortschieten, groen van verwe, en op de punt wat purpuragtig. Als nu d'eene na d'ander open gaan, vertoonen zig schoone, donker-blauwe *Bloemen*, hangende aan purpure *Steeltjens* neerwaarts gebogen: zijn driehoekig, doch vlak: bestaan uyt drie breede, groote, voor rond-plat toegaande *Bladeren*. Hebben in- Gestalte der Bloemen.

PHALANGIUM VIRGINIANUM.

Leontopetalon Capitatum Americ

inwendig zeeven uyt den purpuren blauwe en zeer ruyge opstaande *Draadjens*, boven voorzien met geele *Knopjens*. Als ze eenige weynige dagen hebben opengestaan, vergaanze, en vallen ter aarden neer. Zelden latenze in onze Gewesten eenig volkomen rijp *Zaad* achter, ten zij met gantsch warme *Zomers*, en op een zeer wel ter Zon geleegene plaats staande; ook dikmaal met water begoten zijnde.

Aanwinning. Eevenwel kan deeze soort, gelijk de andere, genoegzaam *aangewonnen* en *vermeenigvuldigd* worden door hare *Wortelen*.

Phalangium uyt Virginien met een witte Bloem. Het PHALANGIUM VIRGINIANUM FLORE ALBO, of *Phalangium uyt Virginien met een witte Bloem*, is in alles de voorige soort gelijk, behalven dat de *Bloem spierwit* is. Ook bestaande uyt niet meer dan drie *Bladeren*; en desgelijk inwendig houdende *zeeven opstaande Draadjens*, doch *wit*, boven voorzien met *geele Knopjens*, maar onder zeer aardig met een *purpure ruygheyd*.

Phalangium met Pijpjens. Het PHALANGIUM FISTULOSUM, of *Phalangium met Pijpjens*, is de teederste soort van alle. Verliest, buyten staande, al dikmaal door sterke *Vorst* 't leeven. Is derhalven geraadzaam, dat men van dit slag altijd in de *Winter* iets binnens huys bewaard, op een goede luchtige plaats; waar in niet als bij *vriezend Weer* gevuurd word; om niet eens onverwagt te eenemaal van dit *Gewas* beroofd te blijven.

KRACHTEN.

Galen. lib. Simp. 8. Diosc. l. 3. c. 122. Plin. l. 27. c. 12.

Phalangium is verdrogende van aart; fijn, of dun van deelen.

De *Bladeren*, *Bloemen*, of wel 't *Zaad*, gedroogd, gepulveriseert; of ook 't uytgeparste *Zap* der *Bladeren*, met Wijn gedronken, verzacht de smerten des *Buyks*; verdrijft de *krimping* en *rommeling der Darmen*: geneest ook de *steeken* en *beeten* der *Slangen*, en anderer *giftige Dieren*.

CCCLXXX HOOFDSTUK.

MUYSOOR.

Namen. Word in het *Neederlandsch* niet alleen dus, maar ook van zommige NAGELKRUYD genoemd: in het *Latijn* PILOSELLA, of ook AURICULA MURIS: in het *Hoogduytsch* NAGELKRAUT: in het *Fransch* PILOSELLE, OREILLE DE RAT, of DE SOURIS: in 't *Italiaansch* PELOSELLA.

Drie onderscheydene soorten. Hier van zijn mij in haren aart *drie* onderscheydene soorten bekend; namentlijk:

I. PILOSELLA VULGARIS MAJOR, of *groote Muysoor*. II. MINOR SILIQUOSA, of *kleyne Muysoor met Zaadpeultjens*. III. PILOSELLA UMBELLATA, of *Muysoor met een Kroon*, of *met een ronde Kroons-wijze gestelde Bloem*. Niet alle zijnze van de zelve *Bouwing* en *Waarneeming*.

Grond. Echter beminnenze al te zamen een gemeene, slegte, zandige, en met een weynig twee-jarige Paerdemist doormengde grond: een wel ter Zon geleegene plaats, en matige vochtigheyd. Verdragen tamelijk wel de koude der *Winter*.

Zaad. Blijven eenige jaren in 't leeven: geeven dikmaal; inzonderheyd bij drooge *Zomers*, volkomen rijp *Zaad*; 't welk, ter oorzaak van zijne lichtigheyd, lichtelijk van de Wind word wechgedreeven. Het zelve word in *Maert* met een wassende Maan in de aarde gelegt. Hier door konnenze genoegzaam *aangewonnen* en *vermeenigvuldigd* worden: Maar dan ook noch door hare aangegroeyde *jongen*, op de zelve tijd van de *oude* afgenomen, en verplant.

Aanwinning.

Muysoor met een Kroon. Het PILOSELLA UMBELLATA, of *Muysoor met een Kroon*, vriest, weegens hare teederheyd, zomtijds, buyten staande, in de *Winter* wel dood. Is derhalven geraadzaam, altijd iets van deeze soort in dien tijd binnens huys te bewaren, voorzien en onderhouden met zeer weynige vochtigheyd, zoo blijftze onfeylbaarlijk in 't leeven; en dus zal men zich, door een quaad toeval ontrent de buyten staande, niet te eenemaal van dit *Gewas* beroofd bevinden.

Kleyn Muyzenoor met Zaadpeultjens. Het PILOSELLA MINOR SILIQUOSA, of *kleyn Muysoor met Zaadpeultjens*, blijft niet langer dan eene *Zomer* in 't leeven. Word derhalven in ieder *Voorjaar*, met een wassende Maan van *Maert*, op nieuws, niet diep, gezayd. Komt ook, ter plaats daar het staat, door het neergevallene *Zaad* dikmaal van zelfs genoeg voort. Geeft in de *Zomer* weer rijp *Zaad*; en vergaat daar meê.

KRACHTEN.

Galen. lib. Med. Simp. 7.

Muysoor, of *Pilosella*, is verdrogende in den tweeden, en verwarmende in den eersten graad; ook te zamentrekkende van aart, en fijn van deelen.

Durantes hist. Plant. fol. 339. Camerar. l. 2. c. 116.

In Wijn gezoden, en daar van gedronken, of 't *Poeder* der gedroogde *Bladeren* met Wijn ingenomen, *verweekt een verstopt Ligchaam*: stild de *Bloedgang*, en de *onnatuurlijke Vloeden der Vrouwen*. Is goed voor het *Graveel* en de *Steen*: voor de geene die inwendig *Gebrooken* of *Gescheurd* zijn: voor die *Bloed opgeeven*: voor de *Leeverzuchtige*: voor *roode* en *lopende Oogen*. Verklaard ook het *Gezicht*; en geneest de *Huyg*, als men'er meê gorgeld.

Het *Poeder* der gedroogde *Bladeren* op de *Wonden* gestrooyd, heeld de zelve.

Lobel. l. 1. fol. 563.

Als men een *Mes*, gloeyende gemaakt, dikmaal steekt in 't *Water*, waar in deeze *Plant is gekookt*, zoo word het zoo *hard*, dat men'er *Yzer en Steen* meê kan doorsnijden, of doorhouwen, zonder daar door stomp, bot, of schardig te worden.

CCCLXXXI HOOFDSTUK.

LEEUWENBLAD.

Namen. Van ieder in het *Neederlandsch* dus genoemd: in het *Latijn*, ook in het *Griekseh* LEONTOPETALON. Maar zou ook, mijns oordeels, in 't *Latijn* mogen geheeten worden FUMARIA MAXIMA BULBOSA CRETICA, en in het *Neederlandsch* ALDERGROOTSTE HOLWORTEL VAN CANDIA. *Aldergrootste Holwortel*, weegens hare groote gelijkheyd met de zelve; en *van Candien*, om datze op dit Eyland van naturen groeyd. De *Italianen* noemenze LEONTOPETALO.

Twee bezienswaardige soorten. Hier van zijn mij in haren aart *twee* bezienswaardige veranderlijke soorten bekend, als:

I. LEONTOPETALON SILIQUOSUM CRETICUM, of *Leontopetalon uyt Candien met Zaadpeultjens*. II. LEONTOPETALON CAPITATUM AMERICANUM, of *Leontopetalon met Zaadbolletjens uyt America*. Beyde zijnze van eeven de zelve *Bouwing* en *Waarneeming*.

Leontopetalon uyt America. De laatst-genoemde soort heeft, aan veel langer *Steeltjens* als die van de andere, kleyne roodachtige *Bloemtjens*, zittende, gelijk die van de eerst-gemelde, in een *Stars-wijze* gedaante. Bestaan uyt zes, ook uyt vijf, kleyne, voor spits toegaande *Bladertjens*: welke afvallende, gevolgd worden van veele aardige ronde, tamelijk groote *Knopjens*, welke boven een weynig stompachtig-spits, op de wijze van de *Aardbeziën*, toegaan; gesteld op lange, dunne *Steeltjens*, die haren oorsprong hebben genomen uyt een in 't midden regt-opschietende ronde en teedere *Steel*, ontrent

Knoppen. Bloemen.

een

een voet hoog; zijnde eerst groen, maar worden naderhand bleek-rood, als ze een tijd lang hebben gestaan. Zijn ook voorzien met veele over en weer over, regt-oplopende bruyn-verwige *Streepjens*.

Bladeren. Tusschen deeze en de eerst-gemelde LEONTOPETALON word ook een genoegzame ongelijkheyd gezien, zoo wel in de stelling der *Bladeren* (welke tamelijk breed; donker-groen-verwig, en in twee, drie, ook meerder deelen gescheyden zijn, op de manier der *Peonie-bladeren*; voor stomp, of rondachtig toegaande; voorzien met nauwelijks zichtbare *Aderen*; maar daar teegens in 't midden begaaft met een *rugs-wijze* gestelde *hoogte*: die ook hoger opschieten als die van de andere) als in de verandering des *Wortels*; welke niet zoo slegt, noch zoo bruyn (eevenwel ook *Knobbelachtig*), maar Roosachtig is, en als uyt verscheydene deelen en *Schubbetjens* bestaande. Wortel.

Grond. Zij beminnen beyde een goede, gemeene, zandige aarde, met een weynig twee-jarige Paerdemist, en het Mol der verrotte Boombladeren doormengt: een luchtige, warme, wel ter Zon geleegene plaats, en niet te veel Water.

Hoedanig in de Winter waar te nemen. Zijn teeder van aart, echter lang-leevende. Konnen in deeze onze Gewesten geen sterke *Winden*, koude *Herfstreegenen*, noch eenige *Vorst* verdragen. Moeten derhalven, in Potten gesteld zijnde, in 't laatste van *September*, of 't begin van *October* ten langsten, de aarde boven droog zijnde, binnens huys worden gezet op een luchtige plaats, waar in niet als bij *vriezend Weer* word gevuurd: gedurende de *Winter* voorzien met slegts een weynig lauw Reegenwater van onder; en niet weer buyten gebragt voor in 't begin van *April*, met een zachte Lucht en aangename Reegen: dan noch eevenwel zorgvuldig gewagt en gedekt voor *koude nachten, hayrige en schrale Ooste- of Noorde-winden*.

Bloemen, noyt hier Zaad. Zij geeven in onze Landen (niet altijd, maar alleen bij goede *Zomers*) *Bloemen*; doch noyt volkomen rijp *Zaad*. Verliezen ook ieder jaar, in 't laatste van *Junius* en begin van *Julius*, hare *Bladeren*: welke men in 't begin van *Maert* weer voor den dag ziet komen uyt hare ronde *Bol*.

Waarneeming der Bollen. Wanneer het *Loof* en de *Steelen* vergaan zijn, moet men deeze *Bollen* wel droog houden, en gantsch zorgvuldig voor te veel Water bewaren. Anders zouden ze zeer lichtelijk komen te verrotten; gelijk mij zelfs, van huys zijnde, gebeurd is, door de onachtzaamheyd van mijnen *Hovenier*. Moeten derhalven, opgenomen zijnde, tot in *October*, of 't laatste van *September*, in droog zand gelegt, en met een volle Maan weer in Potten, gevuld met de voorbeschreevene aarde, gezet, ook terstond binnens huys gebragt worden; ten ware daar noch een aangename Reegen mogt komen te vallen.

KRACHTEN.

Gal. lib. 7. Simp Med. Diosc. l. 3. c. 110.

LEeuwenblad, of *Leontopetalon*, is verdrogende, verwarmende, verteerende van aart, tot in den derden graad.

Het *Poeder* der gedroogde *Wortelen* met Wijn ingenomen, verlicht zeer haast de smerten van de *beeten* der *Adderen*, *Slangen*, of diergelijke *giftige Dieren*; en geneest ze.

CCCLXXXII HOOFDSTUK.

TURKSCHE BOONEN.

Verscheyde namen. En welbekende, voedzame, van veele zeer begeerde *Vrucht*; inzonderheyd noch groen met hare *jonge Schel* afgesneeden, gekookt, gestooft, en dan gegeeten. Word ook van zommige in het *Neederlandsch* wel ROOMSCHE BOON genoemt: in het *Latyn* PHASEOLUS, FABA TURCICA, of ROMANA; en SMILAX HORTENSIS: in het *Hoogduytsch* WELSCHE BONE; STEIGBONE (en dus ook in 't *Neederlandsch* KLIM-BOON); GARTEN-FASELEN, en TURKISCH BONE: in 't *Fransch* FASEOLES, of PHASEOLES: in het *Italiaansch* FAGGIVOLI, FAGIVOLI, FASELI, of FASCIOLI.

Hier van zijn mij in haren aart bekend veele beziens-waardige soorten, zoo wel in deeze onze Gewesten, als in verre afgeleegene heete Landen voortkomende: van welke eenige zelden in onze Provincien hare volmaakte rijpheyd genieten. Zullen derhalven hier alleen een weynig spreeken van vijf bijzondere soorten deezer Boonen, die bij ons, onaangezien onze koude Weereld-streek, tot hare volkomentheyd geraken: Veele beziens-waardige soorten;

I. PHASEOLUS MAJOR TURCICUS FRUCTU ALBO; of *groote witte Turksche boon*. II. MAJOR FRUCTU VARIEGATO, of *groote Turksche boon met een gecouleurde*, of *bonte Vrucht*. III. TURCICUS MINOR FRUCTU RUBRO, of *kleyne Turksche boon met een roode Vrucht*, zijnde niet alleen voldragende, maar ook de delicaatste van alle: hebbende een *Schel*, die niet, of zelden, hard, tay, dradig, of stokkig word, al heeft ze schoon hare groenheyd verloren, en dat ze alreeds bleek-wit is geworden. Dan zijn ook de volkomene *Boontjens* zoo bequaam en smaaklijk, ja aangenamer, als andere, die noch kleyn, of half volwassen zijn. IV. PHASEOLUS MINOR TURCICUS FRUCTU ALBO MINORE, of *kleyne-witte Turksche boon*, weegens hare rondheyd van veele *Turksche erwete* geheeten. V. PHASEOLUS AMERICANUS NIGER FLORE PHŒNICEO, of *zwarte Americaansche boon, met een als brand-roode* zeer schoone verwe, gantsch bevallig voor 't Gezicht; van veele genoemd PIETHEYNS-BOONEN, om dat de Admiraal PIETER HEYN, als hij in 't jaar 1628. de *Spaansche Zilver-Vloot* had veroverd, de zelve eerst uyt *America* in deeze Landen heeft gebragt. Alle zijn ze van eeven de zelve *Bouwing* en *Waarneeming*. van welke hier vijfderley worden voorgesteld.

Zij beminnen een goede, luchtige, op nieuws omgesmeetene, niet alleen met oude twee-jarige, maar ook met varssche noch warme Paerdemist wel voorziene grond; want deeze doed, door hare natuurlijke warmte, de *Boonen* wel voortkomen, en zeer hoog opschieten: een luchtige, warme, wel ter Zon geleegene plaats; en in 't eerst weynig, maar daar na veel Water. Grond.

Blijven niet meer dan eene *Zomer* in 't leeven, en geeven in den *Herfst* een rijpe *Vrucht*, welke men in hare *Schel* aan de *Struyk*, of zoo de tijd, door te veel reegen, zulks niet wil toelaten, afgenomen zijnde als ze hare groenheyd heeft verloren, op een luchtige plaats binnens huys, laat droog worden. Vrucht.

Als men deeze *Vrucht* met de *Schel*, noch groen, wil gebruyken, moet men de zelve met de Handen afbreeken, zonder met een *Mes* daar aan te raken, vermits men ondervonden heeft, dat het *Yzer* aan de *Plant* zelfs zeer schadelijk is. Waarschouwing.

Deeze *Gewassen* zijn teeder van aart, en vergaan ieder jaar door een kleyne *Rijp*, of van zelfs. Moeten derhalven elk *Voorjaar*, niet eerder als een dag drie of vier voor *May*, met een afgaande Maan, weer op nieuws de aarde aanbevolen worden; nauwelijks een vingerbreed diep gestoken, en met haar *Lapje* omlaag, op dat de daar uyt voortkomende *Wortel* te bequamer neerwaarts schieten, en de *Boon* zelfs dies te lichter uyt de aarde opkomen mogt. Op dat dit te haastiger, en 't wassen te voorspoediger mogt toegaan, laat men gemeenelijk de *Boonen*, welke men insteeken wil, twee dagen te vooren in Water weyken. Deezer-wijs konnen ze ieder jaar overvloedig worden *vermeenigvuldigd*. Zaying en aanwinning, hoedanig

Alzoo dit teeder *Gewas* 't vermogen niet heeft, Bijsteking

van

van ſtokken. van zich zelfs opwaarts te verheffen, zoo zou het langs de aarde heenen kruypen; ter dier oorzaak weynig *Vruchten* dragen, en de zelve noch meeſt verrotten. Men moet'er derhalven hooge *ſtokken*, of *ſparren* van twaalf of veertien voeten bij-ſteeken, zulker-wijs, dat vijf of zes der ingeſtokene *Boonen* langs ieder van de zelve konnen opklimmen. Veele ſteeken deeze *ſtokken*, te gelijk met de inlegging der *Boonen*, in de aarde; en dan acht of tien *Boonen* aan elke *ſtok*, wijlze niet al te zamen opkomen.

Zwarte Americaanſche boon. De PHASEOLUS NIGER AMERICANUS FLORE PHŒNICEO, of *zwarte Americaanſche boon, met een hoogroode Bloem*, wil geerne geſteld zijn teegens een Muur, of Heyning, vermitsze groote hitte begeerd. Geeft anders altijd geen volkomen-rijpe *Vrucht*; inzonderheyd niet in reegenachtige *Zomers*: zoo dat men ze dikmaal, noch groen zijnde, moet afplukken, en binnens huys ophangen, om daar langzaam te mogen droogen.

KRACHTEN.

Aart. TUrkſche boonen, of *Phaſeoli Turcici*, zijn een weynig, of in den eerſten graad warm, en vochtig van aart.

Luſit. l. 2. enarr. 140. Dioſc. l. 2. c. 130. Groen zijnde, met de Schel; of buyten de zelve gekookt, en met Peeterzelie geſtooft, geeven een aangename koſt voor elk; en ook goed voedzel aan het Lighaam: maken een *weeke Buyk*: drijven het *water uyt de Blaas* af, verwekken *luſt om bij te ſlapen*, en verſterken de *Maag*.

De *groene Boonen*, of de *Schellen*, eer'er noch *Boonen* in zijn gegroeyd, worden van veele ingelegt, dat is, in Pekel, of in Edik en Zout bewaard. Dan in de *Winter* met gedroogde Peterzelie geſtooft, en voor een gezonde ſpijs op Tafel gezet.

Durantes hiſt. Plant. fol. 179. Rauw gegeeten, doen ze *braken*; en hebben dan geen aangename ſmaak.

De *Bloemen*, of de *Boonen* zelfs, gediſtilleert, en zich daar meê gewaſſchen, reynigen 't *Aangezicht*, en maken een zuyver *vel*.

CCCLXXXIII HOOFDSTUK.

CANARIZAAD.

Namen, en oorſprong. DUs in het *Neederlandſch* genoemd, om dat het voortijds, te zamen met wel-zingende *Canari-vogeltjens*, welke dit *Zaad* tot hare ſpijs gebruyken, uyt de *Canariſche Eylanden* in deeze onze Geweſten is gebragt. Word in het *Latijn* geheeten PHALARIS: in het *Hoogduytſch* CANARIENKRAUT: en in 't *Italiaanſch* FALLARIDE, of FALARI.

Grond. Deeze *Plant* bemind van naturen een goede, zandige, luchtige, en met twee-jarige Paerdemiſt welgemeſtte grond: een opene, warme, bequaam ter Zon geleegene plaats, voor alle *koude Noorde-winden* genoegzaam beſchut, en weynig Reegen. Blijft niet langer dan eene *Zomer* in 't leeven: geeft, laat in den

Zaad. *Herfſt*, rijp *Zaad*, doch bij ſlegte jaren niet volkomen; en ſterft dan van zelfs, of door een ſchielijk-overvallende *Rijp* of *Vorſt*.

Aanwinning. Moet derhalven ieder *Voorjaar*, met een waſſende Maan van *Maert* of *April*, na geleegentheyd van de bequaamheyd of onbequaamheyd des tijds, op nieuws weer gezayd worden, niet boven een ſtroobreedte diep, in een varſch-omgeworpene en gemeſtte aarde, warm ter Zon ſtaande; zoo word het dies te eerder en te beeter rijp: inzonderheyd, wanneer men de opgekomene *Planten* voor de *koude nagten* des *Voorjaars*, ook voor *hayrige* en *ſchrale winden*, met ſtroo een weynig dekt, en voorts goede acht op de zelve neemt. Deezer-wijs kan men deeze ſoort bequaam genoeg *aanwinnen* en *vermeenigvuldigen*.

KRACHTEN.

HEt *Zap*, uyt *Canarizaad*, of *Phalaris*, geparſt; of het geſtotene *Zaad* (zijnde een weynig warm van aart) met Wijn ingenomen, verdrijfd de *ſmerten*, en de *verſtoptheyd van de Blaas*. Is daarenboven goed teegens 't *Graveel*. Galen. l. 8. Simp. Med. Durantes hiſt. Plant. fol. 354.

Het zelve *Zaad* verſtrekt ook de Canari-vogelen tot een voedzame haar dienſtige ſpijs.

CCCLXXXIV HOOFDSTUK.

MUYZENKOORN.

NIet alleen dus in 't *Neederlandſch*, maar ook van veele RODEN DOLIK genoemd. In 't *Latijn* geheeten PHŒNIX, LOLIUM RUBRUM, HORDEUM MURINUM, en TRITICUM MURINUM: in het *Hoogduytſch* BINTZENHELMER, of ook WALTROHR: in 't *Franſch* YVRAYE SAUVAGE; en in 't *Italiaanſch* PHENICE, of ook GIOGLIO SALVATICO. Namen.

Hier van zijn mij in haren aart bekend geworden *twee* bijzondere ſoorten; te weeten: Twee bijzondere ſoorten.

I. Dit nu gemelde *gemeene* PHŒNIX, of *Muyzekoorn*. II. PHŒNIX ALATA LUSITANICA, of *Muyzekoorn met Vleugelen uyt Portugal*. Beyde zijn ze van eenerley *Bouwing* en *Waarneeming*.

Zij beminnen uyt eygener aart een goede, luchtige, zandige, welgemeſtte grond: een opene, vrije, bequaam geleegene plaats, en weynig vochtigheyd. Grond.

Worden niet oud, maar blijven alleenlijk eene *Zomer* in 't leeven. Geeven in den *Herfſt* volkomen rijp *Zaad*, en vergaan dan van zelfs, of door een koude *Rijp*. Moeten derhalven ieder *Voorjaar*, met een waſſende Maan van *April* of *Maert*, weer op nieuws, niet diep, gezayd zijn. Alleen hier door konnen ze *vernieuwd* en *vermeenigvuldigd* worden. Aanwinning.

KRACHTEN.

MUyzekoorn, of *Phœnix*, geſtoten, gepulveriſeert, en met witte Wijn ingenomen, *verwekt* der Vrouwen *Maandſtonden*: doch met roode Wijn gebruykt, doedze de zelve *ophouden*, volgens 't getuygenis van DIOSCORIDES. Stild daarenboven de *Buykloop*, en het al te veel *Wateren*. Lobel. l. 1. fol. 44. Dioſc. l. 4. c. 43.

CCCLXXXV HOOFDSTUK.

YDELE HAVER.

IN het *Neederlandſch* dus genoemd. In het *Latijn* geheeten BROMUS HERBA: BROMOS STERILIS, FESTUCAGO GAZÆ, ÆGILOPS ALTERA MATTHIOLI, en PHŒNIX QUORUNDAM: in het *Franſch* AVERON; en in 't *Italiaanſch* EGILOPA, en ORZO SALVATICO. Namen.

Zij bemind een goede, gemeene, luchtige, gemeſtte, en ongemeſtte grond: zoo wel een vrije, wel ter Zon geleegene, als een donkere of ſchaduwachtige plaats. Kan, uyt eygener aart, weynig Water verdragen. Blijft niet meer dan eene *Zomer* in 't leeven, en vergaat teegens de *Winter*. Grond.

Als men 't *Zaad* van deeze *Plant* met een waſſende Maan in *Maert*, niet diep gelegt, aan de aarde beveeld, Aanwinning.

zoo geeft ze teegens, of in den *Herfst*, volkomen rijp *Zaad*, en versterft dan van zelfs. Doch het later gezayde, of 't geen van zelfs voortkomt van het uytgevallene *Zaad* ('t welk dikmaal geschied) blijft zonder eenige schade of ongeleegentheyd de *Winter* over. *Bloeyd* dan in de tweede volgende *Zomer*, en krijgt tijdelijk hare regte volkomentheyd.

KRACHTEN.

Aart. YDele Haver, of *Bromus herba*, is matig, of in den eersten graad warm en droog; ook verteerende en te zamentrekkende van aart.

Gal. lib. 6. Simp. De *Bladeren* gestoten, met Meel vermengt, en van buyten opgelegt, verdrijft en geneest de *hardigheyd* van de *holle Zeeren*, komende aan de hoeken der *Oogen*; welke men *Ægilopes* noemd.

Matth. l. 4. c. 134. Het uytgeparstte *Zap* met een weynig Zuyker of Honig vermengt, en dus genuttigd, is goed teegens den *Hoest*.

CCCLXXXVI HOOFDSTUK.

PHLOMOS.

Namen. WOrd, mijns weetens noch in 't *Latijn* noch in het *Neederlandsch*, met een anderen als deezen naam genoemd; doch in het *Italiaansch* geheeten SUCHAMELE.

Wat voor een Plant. Is een *Plant*, gesteld tusschen het VERBASCUM, of *Wollekruyd*, en LYCHNIS, of *Jenetteken*, anders *Christus Oog*: ter dier oorzaak van zommige ook wel genoemt WIT WOLLEKRUYD.

Twee bijzondere soorten. Hier van zijn mij in haren aart *twee* bijzondere soorten bekend geworden; te weeten:

I. PHLOMOS FLORE LUTEO PARVO, of *Phlomos met een kleyne geele Bloem*; anders VERBASCUM MONTANUM MINUS, *kleyn Berg-Wollekruyd*; welke naam deeze soort, mijns oordeels, met regt mag voeren. II. PHLOMOS LYCHNITIS CLUSII FLORE LUTEO MAGNO, of *Phlomos met Bladeren*, op de manier van *Jenettekens*, met een *groote geele Bloem*. Beyde zijn ze van de zelve *Bouwing* en *Waarneeming*.

Grond. Zij beminnen een goede, gemeene, zandige aarde, met een weynig kleyn-gestoten Steen-gruys; en tweejarige Paerdemist doormengt: een opene, vrije, warme, luchtige, wel ter Zon geleegene plaats, en matige vochtigheyd. Blijven zelden langer dan drie jaren in 't leeven. Worden lichtelijk, door te veel *koude Herfstreegenen*, of door een langdurige, of felle *Vorst*, buyten staande, beschadigd, en wechgenomen.

Hoe te bewaren. Is derhalven geraadzaam, dat men van elke soort een *Plant* met een wassende Maan in een Pot steld, en de zelve, gedurende de *Winter*, binnens huys, op een luchtige plaats, droog bewaard. Nigt voor in 't laatste van *Maert*, of 't begin van *April*, mag men ze weer buyten brengen, met een zoete Reegen.

Zij *bloeyen* in de tweede *Zomer*, en geeven volkomen rijp *Zaad* in deeze koude Landen: 't welk met een wassende Maan van *April*, niet boven een stroobreedte diep, weer in de aarde word gelegt. Alleenlijk hier door konnen ze, zoo in andere als in deeze Landen, *vermeenigvuldigd* worden.

Kleyn Berg-wit Wollekruyd. Het VERBASCUM MONTANUM MINUS, of *kleyn Berg wit Wollekruyd*, anders PHLOMOS FLORE LUTEO PARVO, of *Phlomos met een kleyne geele Bloem*, groeyd van naturen, uyt een teedere *Wortel*, twee voeten, of daar ontrent hoog. Krijgt aan hare *Scheutjens*

Bladeren. rondachtige *Bladeren*, niet groot, ontrent eene vinger breed, inwendig groen-verwig; met een *grijze ruyge wolligheyd* boven bekleed, maar onder veel witter: dikachtig van aart, inwendig met veele ruygachtige en ter nauwer nood zichtbare *Aderen*, ook met kleyne *gezaagde randen* voorzien.

Steelen. Uyt der zelver voorste *Hert* schieten ronde *Steelen* voort; tay en buygzaam van aart; boven gemeenelijk een weynig gekromd; gantsch wit-ruyg, en met veele *Bladeren* tot boven toe bekleed; wat langwerpiger als de onderste, doch in 't opperste der *Steelen* weer ronder; aan beyde de zijden regt teegens over malkander zittende: ook in 't midden de *Steelen* omhelzende. Tusschen welke rondom de *Steel* langwerpige, kleyne en gebladerde ruyge *Huysjens* te voorschijn komen; waar uyt kleyne geele *Bloemtjens* spruyten. Als ze eyndelijk in haar zelven vergaan zijn, laten ze een langwerpig, kleyn, en zwart gehoekt *Zaadje* na. Bloemen. Zaad.

KRACHTEN.

Aart. PHlomos, of *wit Wollekruyd*, is verdrogende en verteerende van aart.

Plin. l. 26. c. 4. De *Bladeren* en *Bloemen* gestoten, in Wijn gezoden, en op eenige plaats des Ligchaams gelegt, trekt uyt alles wat daar ingedrongen is door eenige ongeleegentheyd, 't zij *Doornen*, *Houtsplinteren*, of *Yzer*. De zelve Wijn gedronken, en ook daar meê gegorgeld, is goed voor de *gezwellen der Keel*, en *Amandelen*.

Dod. l. 5. c. 29. De *Bladeren* gestoten, en paps-wijze op eenige gebrandheyd gelegt, geneezen de zelve.

De *Oly* deezer *Bloemen*, gemaakt door veele *Infusien*, stild zeer krachtig de zwaare smerten van het *Podagra* en *Fleresijn*: ook van de *Takken* of *Speenen* aan 't Fondament.

CCCLXXXVII HOOFDSTUK.

PIMPINEL.

Namen. ZOo genoemd in het *Neederlandsch*, van zommige ook wel PIMPERNEL, word in het *Latijn* geheeten PIMPINELLA, BIPINELLA, en SANGUISORBA: in het *Hoogduytsch* BLUTKRAUT, BLUTWURTZ, en WELSCHE PIMPINELLE: in het *Fransch* SANGUISORBE; en in het *Italiaansch* SOLBASTRELLE, en PIMPINELLA.

Agt aardige veranderlijke soorten. Hier van zijn mij in haren bekend geworden eenige aardige, veranderlijke soorten; te weeten:

I. PIMPINELLA MAJOR INODORA, of *groote Pimpinel zonder reuk*. II. MAJOR LUSITANICA, of *groote Portugalsche Pimpinel*. III. MINOR HORTENSIS ODORATO, of *kleyne*, *gemeene*, *riekende Pimpinel*. IV. FLORE ALBO SPICATO, of *Pimpinel met een witte geayrde Bloem*. V. AGRIMONOIDES LUSITANICA, of *Portugalsche Pimpinel met Bladeren op de wijze van Agrimonie*. VI. SAXIFRAGA MAJOR, of *groote Steenbreekende Pimpinel*, ook wel genoemd BEURENAERT, BEVERNEL, en GROOTE STEENBREEK. VII. SAXIFRAGA MINOR, of *kleyne Steenbreekende Pimpinel*. VIII. PIMPINELLA SPINOSA CRETICA, of *steekende Pimpenel van Candien*. Niet alle zijn ze van eeven de zelve *Bouwing* en *Waarneenig*.

Grond. Zij beminnen een goede, gemeene, zandige, welgemestte grond: een vrije, welgeleegene plaats, en veel vochtigheyd. Geeven zelden, en niet anders als met goede warme *Zomers*, volkomen rijp *Zaap*. Blijven lange jaren in 't leeven. Verdragen sterke *koude*, en alle andere ongeleegentheeden der *Winter* zonder schade. Worden *vermeenigvuldigd* door haar *Zaad*; 't welk met een wassende Maan van *Maert* of *April* de aarde, ruym een stroobreed diep gelegt, aanbevoolen moet worden. Anders komen ze ook dikmaal van zelfs genoeg op door het uytgevallene. Dan noch worden ze *aangewonnen* door hare aangegroeyde *jonge Wortelen*; Aanwinning.

die

die men op de genoemde tijd, en met de gemelde Maan van de *oude* afneemt, en verplant.

Portugalſche Pimpinel.

De PIMPINELLA AGRIMONOIDES LUSITANICA, of *Portugalſche Pimpinel, met Bladeren van Agrimonia*, doch niet zoo groot, echter in gedaante en ruygheyd de zelve niet zeer ongelijk, ſchiet uyt eygener aart nauwelijks tot de hoogte van twee Maatvoeten op. De onderſte *Bladeren* zitten gemeenelijk zeeven in getal aan beyde de zijden van hare regt-doorgaande *Steel*, meerendeel twee en twee regt teegens over malkander; voor nochtans in een eyndigende; van welke de onderſte de kleynſte, de bovenſte de grootſte, doch alle hol en luchtig boven den anderen geſteld; ovaals-wijze, of langwerpig; een lid van een vinger, wat meer of minder lang, een vinger breed; aan de randen rondachtig gelijk als een Zaag *getand*; inwendig met een groote *Ader*, en dan noch met veele kleyne *Adertjens* voorzien zijn.

Hoe waar te neemen in de Winter.

Deeze ſoort is teeder van aart, en kan de ſterke *Vorſt* deezer Landen niet verdragen. Moet derhalven, met een waſſende Maan van *April* in een Pot gezayd of geplant zijnde, ook wel gewacht voor veele *Herfſtreegenen*, in *October* binnens huys worden gebragt, op een luchtige plaats, waar in niet gevuurd word als alleenlijk bij vriezend Weêr. Of, indien 't geſchieden kan (vermits dit alderbeſt is) bewaard in een plaats zonder vuur, doch daar de *Vorſt* niet kan indringen; en hier gedurende de geheele *Winter* onderhouden, alleen voorzien met zeer weynig vochtigheyd van onder. Niet voor in 't laatſte van *Maert* mag men ze weer buyten zetten: dan noch eevenwel haar wel wachten en zorgvuldig dekken voor *koude nagten*, veel *water*, *hayrige* en *ſchrale Winden*. Kan niet anders als alleenlijk door haar *Zaad vermeerderd* worden.

Doornige Pimpinel van Candia.

De PIMPINELLA SPINOSA CRETICA, of *Candiaanſche doornige Pimpinel*, van de geleerde Heer CAROLUS CLUSIUS genoemd POTERIUM DALECHAMPII, is het ſchoonſte doch teederſte *Gewas* van allen. Bemind een goede, gemeene, zandige aarde; doormengd met een weynig twee-jarige Paerdemiſt, een-jarige Hoenderdrek, en 't Mol van verrotte Boombladeren: een opene, luchtige, vrije, zeer warme plaats, voor alle koude *Ooſte-* en *Noorde-winden* bewaard; ook matige vochtigheyd.

Grond.

Hoedanig in de Winter waar te neemen,

Bloeyd wel in deeze Landen, doch geeft noyt eenig rijp *Zaad*. Verdraagd op geenerley-wijze eenige *Herfſtreegenen*, *Vorſt*, of andere ongeleegentheeden der *Winter*. Word derhalven, met een waſſende Maan van *April* of *May*, in een Pot gezayd of geplant zijnde, in 't laatſté van *September* of begin van *October* (na geleegentheyd van de bequaamheyd of onbequaamheyd des tijds) de aarde boven droog zijnde geworden, binnens huys geſteld, op een luchtige plaats, waar in niet anders als bij vriezend Weêr voor een kleyne tijd word gevuurd: gedurende deeze *Winter-dagen* van onder voorzien met ſlegts een weynig lauwgemaakt Reegenwater; niet meer als een, of ten hoogſten tweemaal, vermits ze geen nattigheyd kan verdragen; en niet voor in den aanvang van *April*, met een aangename Lucht en reegen, weer buyten gebragt. Dan noch eevenwel nauw gewagt en voorzichtig gedekt voor koude nagten, Sneeuwige vochten, hayrige en ſchrale winden. Want zoo wel in deeze als in de *Wintertijd* vergaat ze lichtelijk door een kleyn verzuym, weegens hare teederheyd. Anders blijftze, gelijk de andere, gedurig groen; en verlieſt hare zoete kleyne *Bladertjens* niet, als door ouderdom. Zie hier bij na het *Hoofdſtuk* van STEENBREEK.

weegens hare teederheyd.

KRACHTEN.

Fernel. l. 5. Meth. Med.

PImpinel is verwarmende en verdrogende in den tweeden graad; ook te zamentrekkende en een weynig verkoelende van aart.

In Wijn gezoden, en daar van gedronken, of het *Zap*, anders ook 't *Poeder* der gedroogde *Bladeren* met Wijn ingenomen, of ook van buyten, met de gekneuſde *Bladeren* op de *Wonden* gelegt; of met het *Zap*, of de gemelde Wijn, de zelve gewaſſchen, geneeſt ze zeer gelukkig en voorſpoedig. Stempt ook 't *Bloeden*, zoo uyt deeze gequetſte, als uyt andere deelen des Ligchaams. Verſterkt het *Hert*, verwekt een *vrolijk Gemoed*: doed de *Bloedgang*, de *Buykloop*, en der Vrouwen overvloedige *Maandſtonden* ophouden: deſgelijks het *Bloedſpouwen* en *Bloedpiſſen*, als men van de gemelde Wijn drinkt, of de *Bladeren* in ſpijzen eet. Is daarenboven goed voor de *beeving* en *klopping des Hertens*; voor 't *Graveel*; voor de *gebreeken* der *Leever*, *bitzige Koortzen*, allerley *vergif*, en de *Peſt*.

Dioſc. l. 4. c. 34.

Durantes Liſt. Plant. fol. 359. Trag. l. 1. c. 156.

De *Bladeren* geſtoten en gelegt op de *Wonden der Hand*, door een *Mes geſneeden*, heelen de zelve ten vollen, zonder iet anders daar bij te doen.

Fab. Col. lib. min. cogn. ſtirp. c. 37.

Dit *Kruyd* in Wijn gediſtilleert, en daar meê gewaſſchen, geneeſt de *beeten* der *giftige Dieren*; neemt wech de *vlekken van 't Vel*; en maakt een *ſchoon*, *blinkend Aangezicht*.

Camerar. l. 4. c. 52.

CCCLXXXVIII HOOFDSTUK.

WEEGBREE.

Namen.

En welbekend *Gewas*, in het *Nederlandſch* dus genoemd; maar ook wel van zommige WEEGEBLAD geheeten: in het *Latijn* PLANTAGO; in het *Hoogduytſch* WEGRICH, of WEGERICH, ook SCHAFFZUNG: in het *Franſch* PLANTAIN: in het *Italiaanſch* PIANTAGINE, PIANTANA, PEVACCITTOLA, en CENTINERBIA.

Veele veranderlijke ſoorten.

Hier van zijn mij in haren aart veele veranderlijke ſoorten bekend; namentlijk:

I. PLANTAGO VULGARIS LATIFOLIA, of *gemeen Weegbree met breede Bladeren*. II. LATIFOLIA MEDIA, of *middel-ſoort van Weegbree met breede Bladeren*. III. LATIFOLIA ROSEA FLORE EXPANSO, of *breed-bladerige Weegbree met een platte, Roos-wijze uytgeſpannene Bloem*. IV. LATIFOLIA FLORE SPICATO, of *breed-bladerige Weegbree met een geayrde Bloem*. V. ALOPECUROIDES HISPANICA, of *Spaanſche Weegbree met een Bloem als een Voſſeſtaart*. VI. QUINQUE NERVIA, of *Weegblad met vijf doorlopende Aderen*. VII. AQUATICA LATIFOLIA, of *breed-bladerige Water-Weegbree*. VIII. AQUATICA MINOR ANGUSTIFOLIA, of *kleyne ſmal-gebladerde Weegbree, groeyende in Waterachtige plaatzen*. IX. MARINA, of *Zee-Weegbree, voortkomende in zoute plaatzen*. X. CORONOPOIDES LUSITANICA, of *Portugalſche Weegbree, met een gedaante van Hartshoorn*. XI. CORONOPOIDES LUSITANICA FOLIIS TENUISSIME DISSECTIS, of *Weegbree met een gedaante van Hartshoorn, en dun geſneedene Bladeren uyt Portugal*. XII. PLANTAGO ANGUSTIFOLIA HIRSUTA CORONOPOIDES LUSITANICA, of *ruyge en ſmalgebladerde Weegbree uyt Portugal, met de zelve gedaante*; en dan noch meer andere; onnodig al te zamen hier op te tellen. Niet alle zijn ze van eeven de zelve *Bouwing* en *Waarneeming*.

van welke hier twaalfderley worden voorgeſteld.

Grond.

Zij beminnen nochtans al te zamen een gemeene, liever zandige, gemeſtte, als andere ongemeſtte grond: een vrije, warme, en ook een ſchaduwachtige plaats; met tamelijk veel Water. Vergaan niet haaſt, maar blijven eenige jaren in 't leeven. Verdragen ſterke koude des *Winters*, zonder groote ongeleegentheyd. Geeven ook gemeenelijk ieder jaar rijp *Zaad*: 't welk men in 't *Voorjaar*, met een waſſende Maan van *Maert* of *April* in de aarde kan leggen. Doch komen, door het uytgevallene, van zelfs genoeg voort. Hier door kon-

Aanwinning.

konnen ze overvloedig *vermeenigvuldigd* worden: gelijk ook noch door hare aangegroeyde *jongen.*

Portugalsch Weegbree van tweederley soort.

De PLANTAGO CORONOPOIDES LUSITANICA; of *Portugalsche Weegbree met een gedaante van Hartshoorn:* en ANGUSTIFOLIA HIRSUTA CORONOPOIDES LUSITANICA, of *ruyge smal-gebladerde Portugalsche Weegbree, ook met een gedaante van Hartshoorn,* zijn teederder dan eenige der andere van aart. Verdragen ongeerne veele zoo *koude Herfst* als *andere warme reegenen;* vermits ze door zelve zoo wel, als door een felle *Vorst,* van 't leeven worden beroofd.

Hoe waar te neemen.

Moeten derhalven, in een Pot gesteld, 's *Winters* binnens huys worden gebragt op een luchtige plaats, zonder vuur; droog gehouden zijnde, en dus wel bewaard. In het laatste van *Maert* brengt men ze weer buyten, en men wacht ze zorgvuldig voor te veel *nattigheyd;* desgelijks voor *koude nachten,* en *hayrige winden.*

Aanwinning.

Konnen ook niet, gelijk de gemelde andere soorten, *aangewonnen* worden door hare *jonge Scheuten,* maar alleen door *Zaad,* op de genoemde tijd en Maan de aarde aanbevolen.

KRACHTEN.

Galen. lib. Simp. Med. 6.

W*Eegbree,* of *Plantago,* is verdroogende en verkoelende van aart, tot in den tweeden graad.

Fuchs. hist. Pl. c. 11. Dod. l. 4. c. 23.

In Wijn gezoden, en daar van gedronken, of het uytgeparstte *Zap* met Wijn ingenomen; of de *Bladeren* zelfs in spijs gegeeten, stild de *roode-* en andere *Buykloop,* de *Bloedspouwing,* en 't *Bloedpissen.* Doed ophouden het *Braken.* Is goed teegens den loop der *Zinkingen,* de *Pest,* allerley inwendige *brand:* voor de *uytteerende Menschen;* de *bleynen des Monds;* de beeten der *dolle Honden,* de *heete zweeringen* van *Mond* en *Keel;* het *bloeden van 't Tandvleesch;* en de *zwelling* van de *Nieren* en de *Blaas.*

Diosc. l. 2. c. 153. Ægin. l. 7. c. 3.

Het *Zap* in de *Ooren* en *Oogen* gedaan, neemt'et de *pijn* en *brand* van wech. Verkoeld ook de *verbrandheyd,* en dood de *Wormen;* 's morgens nuchteren een Leepel vol daar van ingenomen. In onzuyvere en heete *Zeeren* en *Zweeren,* oude en varssche *Wonden, lopende Gaten,* en op de *Schurftheyd* gedaan, of de gestotene *Bladeren* daar opgelegt, doed veel goeds ontrent deeze qualen.

Serap. lib. de Temp. Simp. cap. 223.

Het *Zaad,* zijnde fijn van deelen, gestoten, en met eenig Nat, of Rhijnsche Wijn ingenomen, verdrijft de *smerten* van de *Leever* en *Nieren.*

CCCLXXXIX HOOFDSTUK.

LAGE ZEE-ERWETEN.

Namen.

It aardig, kleyn, en op der aarden leggend *Gewas* voerd deezen naam in 't *Neederlandsch.* Word in 't *Latijn* geheeten PISUM MARINUM ANGULOSUM PERPETUUM: in 't *Fransch* POIS DE LA MER; en in 't *Italiaansch* BISO, of PISELLI DI MARE.

Grond.

Bemind een goede, gemeene, zandige aarde, met twee-jarige Paerdemist matig voorzien: een warme, luchtige, welgeleegene plaats; en tamelijk veel Water. Blijft lange jaren in 't leeven; *bloeyd* ieder *Zomer* zeer schoon, en geeft in alles volkomen rijp *Zaad.*

Hoe waar te neemen.

Kan, buyten gezet zijnde, niet meer dan een, of op 't hoogste twee jaren, de felle *koude* der *Winter* verdragen; vermits ze daar door al quijnende versterft. Moet derhalven, met een wassende Maan van *Maert* in een Pot, 't zij gezayd, 't zij geplant geworden, in de *Winter* op een goede warme plaats binnens huys gezet zijn; digt bij den Oven, of ook verre daar van daan: van boven met matig Reegenwater begooten: daar na in 't laatste van *Maert,* of 't begin van *April,* na geleegentheyd dat het Weêr zich aansteld, met een goede Lucht en aangename Reegen weer buyten gebragt.

Kan niet alleen *aangewonnen* worden door haar *Zaad,* 't welk met een wassende Maan van *Maert* of *April,* niet diep gelegt, de aarde moet aanbevolen zijn; maar ook door aangewassene *jonge Wortelen,* welke men op de zelve tijd van de *oude* afneemt, en verplant. Zie hier bij na het *Hoofdstuk* van de WITZEN, of WIKKEN. Aanwinning.

Deeze *Plant* schiet vroeg in ieder *Voorjaar* uyt hare teedere, rönde, bruyn-verwige, met zommige *Knopjens* voorziene, en de aarde doorborende *Worteltjens;* ontrent vier vingerenbreedte hooge, en als driehoekig gedrayde *kluchtige Steeltjens,* om harer teederheyds wil niet opstaande, maar gemeenelijk neerwaarts leggende: uyt welker beyde zijden, tusschen twee kleyne, voor spits-toegaande *Bladertjens,* op de wijze der gemeene *Peulen,* of *Poelen,* daar na *Steeltjens* voortkomen, voor ook met eenige weynige omslingerende *draadjens* voorzien: aan welke de *Bladeren* digt op den anderen, en niet regt teegens over malkander zitten. Deeze zijn Ovaals-wijze rond; de grootste nauwelijks een vingerlid lang; en de kleynste vinger breed: hard, stijfstaande, dik van substantie, donker-groen van verwe, slegt aan de randen, en in 't midden met een dunne regt-doorgaande *Ader* begaaft; waar uyt veele zeer teedere andere, opwaarts tot aan de kanten uytschietende, voortvloeyen. Wortel. Kluchtige Steeltjens. Bladeren.

Tusschen deeze *Bladeren* spruyten *Steeltjens* uyt, niet veel in getal, voor aan voorzien met zes, zeeven, agt, of meer digt bij elkander gevoegde *Bloemen;* achter rond en smal; tamelijk lang; voor open staande, en aangenaam-paarsch van verwe; welke lang duren; en daar na afgevallen zijnde, achter laten ronde *Peultjens,* een lid van een vinger lang, van binnen vervuld met rondachtige bruyn-verwige *Erwetjens.* Bloemen.

KRACHTEN.

L*Age Zee-erweten,* of *Pisa Marina,* zijn matig vocht van aart, en koud in den eersten graad. Gebruykt deezer Plant.

In Water gekookt, en met Melk, of Vleeschnat gegeeten, zijn ze aangenaam voor de *Maag.* Geeven ook aan het Lighchaam goed voedzel, en reynigen de *Borst.*

Gestoten, en met Garstenmeel vermengt, verzachten ze de *smerten* van allerley *Gezwellen.*

CCCXC HOOFDSTUK.

POLIUM.

Namen.

Yns weetens in het *Neederlandsch* en *Latijn* met geenen anderen als deezen naam genoemd, na het *Grieksche* woord Πόλιον; 't welk beteekend een *witte wolligheyd,* met welke deeze *Plant* is bekleed: de *Italianen* zeggen POLIO.

Zes onderscheydene soorten.

Hier van zijn mij in haren aart bekend geworden eenige aardige, beziens waardige veranderlijke soorten; namentlijk:

I. POLIUM MONTANUM MINUS FLORE ALBO, of *kleyn Berg-Polium met een witte Bloem.* II. MONTANUM MAJUS FLORE ALBO, of *groot Berg-Polium met een witte Bloem.* III. MONTANUM MAJUS CANDIDUM FLORE LUTEO, of *groot wit Berg-Polium met een geele Bloem.* IV. MONTANUM ROSMARINI FOLIO, of *Berg-Polium met Bladeren van Rosmarijn.* V. REPENS

Pisum Marinum Perpetuum

PENS TENUIFOLIUM, of *kruypend Polium met teedere Bladeren.* VI. POLIUM GNAPHALOIDES TOMENTOSUM, of *Polium met witte zeer wollige Bladeren*, *en Bloemen als Gnaphalium.* Meest al te zamen zijn ze van de zelve *Bouwing* en *Waarneeming.*

Grond. Zij beminnen uyt eygener aart, een goede, zandige, gemeene grond, met een weynig twee-jarige kleyngewreevene Paerdemist, en 't Mol der verrotte Boombladeren doormengd: een opene, warme, wel ter Zon geleegene plaats, en niet veel vochtigheyd. Vergaan niet haast, maar blijven eenige jaren lang in 't leeven. *Bloeyen* ook zeer aardig ieder *Zomer*; doch geeven in deeze Gewesten zelden, ten zij bij drooge zeer warme jaren, volkomen rijp *Zaad.* Konnen ook de ongematigde *Herfstreegenen* en de *Winter-koude* niet wel verdragen.

Zaad.

Hoe in de Winter waar te neemen. Word derhalven zeer goed bevonden, dat men haar, met een wassende Maan van *April* in Potten, niet boven een stroobreed diep, gezayd, of ook geplant zijnde, in 't begin van *October* droog binnens huys brengt, op een luchtige bequame plaats, waar in gantsch niet, of alleenlijk bij felle *Vorst* word gevuurd. Gedurende deeze tijd mag men ze niet meer als een, of ten hoogsten tweemaal van boven begieten met slegts een weynig lauw Reegenwater; wijlze anders lichtelijk zouden verrotten; en niet voor in 't laatste van *Maert*, of 't begin van *April*, na geleegentheyd van de bequaamheyd of onbequaamheyd des tijds, met een zoete Lucht en aangename Reegen weer buyten stellen.

Aanwinning. Zij geeven, gelijk alreeds gezegt is, in onze Landen zelden eenig *Zaad.* Konnen eevenwel *aangewonnen* worden door hare aangewassene *jonge Scheutjens*, welke men in de aarde legt; of met een Pennemes in *April* ten halven, gelijk men de *Angelieren* doed, voorzichtig insnijd, en met aarde dekt: daar na, *Wortelen* bekomen hebbende, van de *oude* afneemt, en met een wassende Maan der genoemde Maand in Potten verplant.

Polium met witte wollige Bladeren en Bloemen als Gnaphalium. Het POLIUM GNAPHALOIDES TOMENTOSUM, of *Polium met witte zeer wollige Bladeren, en bloemen als Gnaphalium*, bemind een goede, luchtige, holle aarde, voorzien met het grootste deel Zee-zand, en een weynig twee-jarige Paerdemist; een opene, warme, wel ter Zon geleegene plaats, en niet veel Water. *Bloeyd* wel ieder jaar, doch geeft bij ons noyt eenig volkomen rijp *Zaad.*

Ongewoonlijk gestelde Bladeren. Is teeder van aart; van een schoone aanschouwing, verciert met zeer aardige, ruyge, voor spits toegaande, op een aangename en wonderlijke wijze gestelde *Bladertjens.* De zelve rusten op geen *Steeltjens*, maar zijn zoo digt om en aan hare van naturen kromgebogene, en houtachtige *Steel* geplaatst, dat men de zelve niet kan zien. Zijn daar alderbreedst, en voor spits toegaande. In 't aanraken zacht; geheellijk bekleed met een *ruyge witte wolligheyd*; bitter en scharp van smaak; aan de kanten zachtjens *ingezaagd*; en in het midden met geen zichtbare *Adertjens*, maar wel met een kleyn *Ruggetje* voorzien.

Bloemen. Tusschen welke verscheydene ronde, regt-opstaande witte *Steeltjens*, een halve hand, wat min of meer lang, opschieten; voorzien met veele *Bladertjens*; en in 't bovenste met geelverwige, langdurende *Bloemtjens*, bestaande uyt veele *Draadjens*, en beslooten in kleyne ronde *Knopjens*, op de wijze van Gnaphalium. Waar in (in heete Landen) tusschen eenige ruygheyd

Zaad. het *Zaad* word gevonden; zijnde zeer teeder, week, geelachtig van verwe; en lichtelijk van de wind wech gedreeven wordende.

Hoe waar te neemen in de Winter. Op geenerley wijze kan deeze soort verdragen eenige koude *Herfstreegenen*, of *Vorst.* Moet derhalven (eeven gelijk de voorige) droog zijnde, binnens huys worden gebragt, op een zeer luchtige plaats: onderhouden met weynig vochtigheyd; nauw gewagt, zoo wel voor 't vuur, als voor een indringende *Vorst.* Niet voor in 't begin van *April* mag men ze weer buyten stellen, met een aangename Reegen, en Lucht; dan noch wel bewaren en voorzichtig dekken voor *koude nachten*, veel *vochtigheyd*, en *hayrige* of *schrale winden.*

Aanwinning. Men kan haar op geen andere wijze, in onze Gewesten, *vernieuwen* en *aanqueeken*, dan alleenlijk door haar uyt warme Landen bekomen *Zaad*: 't welk met een wassende Maan van *May* niet diep in een Pot word gezayd: gantsch warm gesteld; en niet veel begoten moet zijn.

KRACHTEN.

Polium is verwarmende in den tweeden, verdroogende tot in 't begin van den derden graad: ook openende, insnijdende, dunmakende, en afdrogende van aart. *Gal. l. 8. Simp. Med.*

In Wijn gekookt, en daar van 's morgens nuchteren gedronken, of 't *Poeder* der gedroogde *Bladeren* met Wijn gebruykt, maakt een *week Lighaam*; opend de *verstoptheyd des Ingewands*: is goed voor de *Maan-*, *Geel-*, *Milt-* en *Waterzuchtige*: verwekt der Vrouwen *Maandstonden*: doed gemakkelijk *Wateren*: geneest de *steeken* en *beeten* der *Slangen* en *Adderen.* *Diosc. l. 3. c. 124. Apul. hist. Plant. c. 57. Ruell. l. 3. c. 60.*

De groene *Bladeren* gekneust; dan gelegt op *Wonden* en quade *Zeeren*, heelen de zelve. *Durantes hist. Plant. fol. 369.*

Op 't vuur gebrand, verdrijven door de *rook* en *reuk* de *Slangen* uyt een huys. Het zelve geschied, als men *Polium* in een kamer ophangd.

CCCXCI HOOFDSTUK.

KRUYSBLOEM.

IN het *Neederlandsch* dus geheeten, word in het *Latijn* genoemd FLOS AMBERUALIS, of POLYGALA: in het *Hoogduytsch* CREUTZBLUME: in het *Italiaansch* POLIGALIA. Named.

Agt onderscheydene soorten. Hier van zijn mij in haren aart bekend geworden *acht* onderscheydene soorten; als:

I. POLYGALA VULGARIS FLORE PURPUREO, of *gemeene Kruysbloem van een purpure couleur.* II. FLORE ALBO, of *witte Kruysbloem.* III. FLORE CŒRULEO, of *blauwe Kruysbloem.* IV. FLORE CARNEO, of *lijf-verwige Kruysbloem.* V. REPENS FLORE CŒRULEO, of *kruypende Kruysbloem van een blauwe verwe.* VI. VALENTINA FRUTICESCENS MAJOR CLUSII, of *groot struvel Kruysbloem van Valentien*, aanteekend van den hoog-geleerden Heer CAROLUS CLUSIUS. VII. VALENTINA FRUTICESCENS MINOR, of *kleyne heesterige Kruysbloem van Valentien in Spanje.* VIII. POLYGALA FRUTESCENS RUTÆ FOLIO, of *struvel Kruysbloem met Bladeren van Wijnruyt.* Niet alle zijn ze van eeven de zelve *Bouwing* en *Waarneeming.* *Car. Clus. rar. Plant. hist. lib. 1. fol. 98.*

Grond. Zij beminnen van naturen een zandige, gemeene, zoo wel een slegte, als met een weynig twee-jarige Paerdemist voorziene grond: een vrije, warme, wel ter Zon geleegene plaats, en matige vochtigheyd. Vergaan niet haast, maar blijven lange jaren in 't leeven. Geeven gemeenelijk ieder *Zomer*, bijzonderlijk met goede jaars-tijden, volkomen rijp *Zaad.* Verdragen sterke *Winter-koude*, en alle andere ongeleegentheeden des tijds, zonder schade; doch verliezen dan hare *Bladeren*, behalven het POLYGALA REPENS FLORE CŒRULEO, of *kruypende blauwe Kruysbloem.*

Groote en kleyne heester-achtige Kruysbloem, &c. Het POLYGALA VALENTINA MAJOR ET MINOR, of *groote en kleyne heester-achtige Kruysbloem van Valentien*; desgelijks FRUTESCENS RUTÆ FOLIO, of *struvellige Kruysbloem met Bladeren als Wijnruyt*, blijven altijd groen, en verliezen noyt al hare *Bladeren*, ten

ten zij door ouderdom. Zijn teederder van aart dan de andere. Konnen, buyten staande, de *Winter-koude* deezer Landen, ook geen *sterke winden*, verdragen.

Hoe in de Winter waar te neemen. Worden derhalven, in Potten verplant, of met een wassende Maan van *April* daar in gezayd zijnde, in 't begin van *October* binnens huys gebragt, op een plaats, waar in niet anders als bij vriezend Weêr word gevuurd: met weynig lauwgemaakte Reegenwatersche vochtigheyd onderhouden; en niet voor in den aanvang van *April*, met een donkere Lucht en aangenaam Weêr, wederom buyten de Zonnestralen voorgesteld. Dan noch teevenwel voorzichtig gewagt en gedekt voor *koude nagten*, *hayrige* en *schrale winden*.

Aanwinning. Konnen ook alle niet wel *aangewonnen* en *vermeenigvuldigd* worden, als alleenlijk door haar *Zaad*; 't welk met een wassende Maan van *April*, niet diep in een Pot gelegt, de aarde moet aanbevolen zijn.

KRACHTEN.

Ægin. l. 7. c. 3. KRuysbloem, of *Flos Amberualis*, is warm en vocht van aart, ook een weynig te zamentrekkende.

Diosc. l. 4. c. 142. In Wijn of Bier gekookt, en daar van gedronken, vermeerderd de *Melk in der Vrouwen Borsten*.

CCCXCII HOOFDSTUK.

DUYSENDKNOP.

Namen. DUs genoemd in het *Neederlandsch*, word in 't *Latijn* geheeten POLYGONUM, of ook wel PROSERPINA, om dat het bij der aarden kruypt. In 't *Italiaansch* POLIGONO, CORREGGIOLA, en CENTONODI.

Agt genoegzaam veranderlijke, aardige, beziens-waardige soorten. Hier van zijn mij in haren aart bekend geworden *agt* genoegzaam veranderlijke, aardige, en bezienswaardige soorten; namentlijk.

I. POLYGONUM VULGARE, of *gemeene Duyzendknop*. II. MONTANUM MINUS CANDIDUM ROTUNDIFOLIUM, of *kleyne witte Berg-Duyzendknop, met ronde Bladertjens*. III. MONTANUM MINUS CANDIDUM LONGIFOLIUM, of *kleyn witachtig Berg-Duyzendknop met lange Bladeren*. IV. MARINUM LUSITANICUM, of *Zee-Duyzendknop uyt Portugal*. V. POLYGONUM ARGENTEUM LATIFOLIUM, of *breed-bladerige Duyzendknop, met Zilvere Bladertjens rondom de Knopjens van hare kleyne*, en van binnen als met *geele Veezelingen* vercierde *Bloemtjens*, van een zeer schoone aanschouwing. VI. ARGENTEUM ANGUSTIFOLIUM, of *smal-gebladerde Zilvere Duyzendknop*. VII. ARGENTEUM ROTUNDIFOLIUM, of *witte gelijk als Zilvere Duyzendknop met ronde Bladertjens*. VIII. POLYGONUM ELEGANS ARGENTEUM MONTIS LIBANI, of schoone, *Zilver-verwige Duyzendknop van den Berg Libanus*. Niet alle zijn ze van eeven de zelve *Bouwing* en *Waarneeming*.

Wat voor een grond zij beminnen. Echter beminnen ze al te zamen een goede, gemeene, zandige aarde, met een weynig twee-jarige Paerdemist, en 't Mol van verrotte Boombladeren, doormengt; een luchtige, warme, wel ter Zon geleegene plaats, en niet te veel vochtigheyd. Blijven zelden

Welke soorten maar een jaar duren. langer dan eene *Zomer* in 't leeven. Geeven teegens de *Winter* volkomen rijp *Zaad*, en vergaan daar meê; te weeten, het POLYGONUM MARINUM LUSITANICUM, *Portugalsche Zee-Duyzendknop*; MONTANUM MINUS CANDIDO FLORE ROTUNDIFOLIUM, ET LONGIFOLIUM, *kleyne witte Berg-Duyzendknop met ronde*, en ook *met lange Bladertjens*.

Aanwinning. Moeten derhalven ieder *Voorjaar*, met een wassende Maan van *Maert*, weer op nieuws gezayd zijn. Komen anders ook dikmaal, door 't uytgevallene *Zaad*, van zelfs genoeg op: waar door ze dan rijkelijk konnen *vermeenigvuldigd* worden.

Breed-bladerige Zilvere Duyzendknop. Het POLYGONUM ARGENTEUM LATIFOLIUM, of *breed-bladerige Zilvere Duyzendknop*, waar van de *Bladeren* ontrent een half vingerlid lang, een stroo breed zijn, zonder eenige *Aderen*; dikachtig van substantie, voor breedst; uyt den groenen blauwachtig van verwe, zittende aan hare meenigvuldige, ronde, uyt een witte *Wortel* haren oorsprong neemende, en op de aarde kruypende *Takjens*, in 't eerste teegens overmalkander; daar na onordentelijk gesteld: ARGENTEUM ANGUSTIFOLIUM, of *smal-gebladerde Zilvere Duyzendknop*; welkers *Bladeren* wel zoo lang, doch de helft smaller zijn: (Smal-gebladerde.) ARGENTEUM ROTUNDIFOLIUM, of *Zilvere Duyzendknop met ronde Bladeren*, zijnde van al de andere soorten de kleynste en kortste, doch ook twee en twee teegens over malkander aan hare *Steeltjens* staande: (Ronde Bladerige.) En ELEGANS ARGENTEUM MONTIS LIBANI, of *schoon-zilver-verwige Duyzendknop van den Berg Libanus*; waar van de *Bladeren* ook rond, doch veel grooter en meenigvuldiger, ook dichter boven malkander aan hare *Steelen* gevoegd, en daar onder veele langwerpig, of ovaals-wijze ronde gezien worden, zijn veel teederder van aart, en konnen de *Wintersche* ongeleegentheeden niet wel uytstaan. (Van den Berg Libanus.)

Hoe waar te neemen; en aanwinning. Worden derhalven gemeenelijk met de gemelde Maan in Potten gezayd: niet verplant, ten zij men ziet, dat'er meer als twee of drie in opgekomen zijn: op een warme plaats gesteld, of zouden geen volkomen *Zaad* konnen voortbrengen: en 's *Winters* binnens huys gebragt op een luchtige plaats; droog gehouden, en in *April* weer buyten gezet. Zoo geeven ze in de tweede *Zomer* genoeg en zeer goed *Zaad*.

Gemeene Duyzendknop. Het POLYGONUM VULGARE, of *gemeene Duyzendknop*, kan, buyten staande, de felle *Winter-koude* verdragen. Geeft in 't tweede jaar volkomen rijp *Zaad*, en versterft daar meê. Blijft echter zomtijds wel de derde *Zomer* noch in 't leeven.

KRACHTEN.

Durantes hist. Plant. fol. 368. HEt *Polygonum vulgare*, of *gemeene Duyzendknop*, is koud en droog in den tweeden graad; ook een weynig te zamentrekkende van aart.

Lusit. l. 4. enarr. 4. & 5. Trag. l. 1. c. 128. Diosc. l. 4. c. 4. Fernel. l. 6. Meth. Med. Galen. l. 8. Simp. Med. In roode Wijn gekookt, en 's morgens daar van gedronken; of het daar uytgeparstte *Zap* met Wijn ingenomen; of ook een *Drachma* van het *Poeder* der gedroogde *Bladeren* met roode Wijn gebruykt, verkoeld alle *hitzige inwendige deelen* des Ligchaams. Doed ophouden de *Bloedspuyging*, de *Roodeloop*, en der Vrouwen overvloedige *Maandstonden*. Drijft de *Steen* en 't *Graveel* af. Dood de *Wormen*. Geneest de *Druppelpis*; de beeten en steeken der *Slangen*; de voortkruypende *Zeeren*; het *Sprenkzvuur*; de *Roodgrond*; de *Roos*; de *heete Gezwellen*, en alle *varssche Wonden*. Eeven 't zelve verrigten ook de *Bladeren*, of 't *Poeder* daar van gemaakt; op de verzeering gelegt zijnde.

Apul. hist. Pl. c. 18. Het *Zap* van deeze *Duyzendknop* warm in de *Ooren* gedaan, heeld de *Oor-zweeringen*. 't Zelve *Zap* vermengt met Oly van Roozen, verdrijft de *pijn der Zijde*, als men de plaats, daar men de smert gevoeld, dikmaal daar meê bestrijkt. In de *Neus* gedaan, doed het *Bloeden uyt de Neusgaten* ophouden: neemt ook wech de *zweeringen van het Tandvleesch*.

Het geheele *Kruyd* gedistilleert in Water, of in Wijn, en dan dit Nat de *Oogen* toegepast, neemt'er de *Schellen* of *Vliezen* van wech. Maakt daarenboven een *klaar* en *helder Vel*, daar meê gewasschen zijnde.

Fuchs hist. c. 235. Het *Zaad* van *Duyzendknop* gestoten, dan daar van drie *Drachmen* met Wijn ingenomen, verwekt een *open Ligchaam*; doed gemakkelijk *Wateren*, en jaagt de *Steen der Nieren* uyt.

CCCXCIII

POLYGONUM ARGENTEUM LATIFOLIUM

CCCXCIII HOOFDSTUK.

SALOMONSZEEGEL.

Naam; en oorsprong.

VAn een ieder dus in 't *Neederlandsch*, en, mijns weetens, met geenen anderen naam in deeze *Taal* genoemd. Word in 't *Latijn* geheeten POLYGONATUM, of ook SIGILLUM SALAMONIS, ter oorzaak van de *teekenen*, *Zeegels-wijze* in hare *Wortelen* gedrukt. In het *Hoogduytsch* WEISZWURTZ: in het *Fransch* SEAN DE SALOMON, SIGNET DE SALOMON, en GINULIERE, of GENICULIERE: in het *Italiaansch* POLIGONATO, FRASSINELLA, GINOCCHIETTO, en RADICE COSI NOMATA.

Ses veranderlijke soorten.

Hier van zijn mij in haren aart *ses* veranderlijke soorten bekend geworden, als:

I. POLYGONATUM VULGARE, of *gemeene Salomonszeegel*. II. ELLEBORI ALBI FOLIIS, of *Salomonszeegel met Bladeren van wit Nieskruyd*. III. RAMOSUM, of *Salomonszeegel met Takken*. IV. FLORE PLENO, of *Salomonszeegel met een dubbele Bloem*; van binnen gantschelijk met groenachtige *Bladertjens* gevuld, eenzijdig teegens over de *Bladeren* aan hare regt om hoog staande, rondachtige, ook een weynig hoekachtige *Steelen*; niet veelvoudig bij malkander, maar een alleen afzonderlijk boven den anderen gesteld, voortkomende; van welke de onderste de grootste, de bovenste de kleynste zijn. De *Bladeren*, gelijk ook de *Wortelen*, zijn in grootte die van de *gemeene*, of der andere soorten niet ongelijk, behalven dat ze wat smaller vallen; voor wel zoo spits zijn, en geheel eenzijdig twee en twee teegens malkander stijf opwaarts staan, gelijk in de bijgaande FIGUUR klaar genoeg vertoond word. V. VIRGINIANUN FLORE ALBO SPICATO, of *Virginiaansche Salomonszeegel met een witte geayrde Bloem*, ruym een lid van een vinger lang; ook uyt veele digt bij malkander gestelde *Blotmtjens* te zaamgevoegd; bestaande uyt zes smalle, geheel witte, voor stomp-rond toegaande *Bladertjens*. Eenige dagen lang durenze. Komen voort regt uyt de bovenste punten der ronde *Steelen*; de *Bladeren* aan beyde de zijden der zelve gesteld, doch niet regt teegens over malkander. Zijn twee vingeren, ook wel een duym, breed, en zes vingeren lang; voor met breedachtige spitsze punten, en met regte *Aderen*, loopende door 't geheele *Blad* gelijk als gestreept. VI. POLYGONATUM ANGUSTIFOLIUM, of *Salomonszeegel met smalle Bladeren*. Alle zijnze van de zelve *Bouwing* en *Waarneeming*.

(Margin: Salomonszeegel met een dubbele Bloem. — Virginiaanche Salomonszeegel.)

Grond.

Zij beminnen een goede, gemeene, zoo wel zandige, als andere, doch bequamelijk gemestre grond: een luchtige, wel ter Zon geleegene; ook een schaduwachtige plaats, en veel Water. *Bloeyen* vroeg in 't *Voorjaar*; en krijgen in 't laatste van *Julius* volkomen rijp *Zaad*; behalven het POLYGONATUM VIRGINIANUM FLORE ALBO SPICATO, of *Virginiaansche Salomonszeegel met een witte geayrde Bloem*: welke soort in deeze onze Gewesten noyt zijne regte volkomentheyd genieten kan.

Zaad.

Aanwinning.

Hard van natuur zijnze, zoo datze felle *koude*, en alle andere ongeleegentheeden des tijds konnen uytstaan, zonder veel schade. De *aanwinning* en *vermeenigvuldiging* geschied, niet alleenlijk door haar *Zaad*, 't welk met een wassende Maan van *Maert*, niet boven een stroobreedte diep, in de aarde word gelegt; maar ook door hare aangegroeyde *jonge Wortelen*; die men op de zelve tijd van de *oude* afneemt en verplant. Teegens de *Winter* latenze al hare *Bladeren* vallen.

KRACHTEN.

SAlomonszeegel, of *Polygonatum*, is warm en droog in den eersten graad, ook afvagende, en te zamentrekkende van aart. Aart.

In Wijn gezoden, en 's morgens daar van nuchteren gedronken; of een *Drachma* van het *Poeder* der gedroogde *Bladeren* met Wijn ingenomen, reynigt het Lighaam van alle *taye Fluymen* en *slijmerige vochtigheeden*. Doed der *Vrouwen Maandstonden* voortkomen: drijft het *Water van de Blaas*, desgelijks het *Graveel* uyt. Stild daarenboven, en jaagt wech het *geronnene Bloed* van de inwendige deelen des Lighaams. *Durantes hist. Plant. fol. 193. Camer. l. 4. c. 6.*

De *Wortelen* geconfijt, en een tijd lang dagelijks daar van gegeeten, doen ophouden de *witte Vloeden* der Vrouws-persoonen. De zelve gestoten, en dan gelegt op de *Wonden*, ook op *blauw-gestotene* of *geslagene plaatzen*; desgelijks op de *Sproetelen des Aangezichts*, geneezen de zelve, en neemen ze wech. *Diosc. l. 4. c. 6. Dod. l. 11. c. 21. Galen. lib. Simp. 8.*

Zestien *Zaad-beziën* ingenomen, *openen 't Ligchaam van onder en boven*.

De *Wortelen* in Wijn gedistilleert, en daar meê gewasschen, verstrekt de *Vrouwen* voor een goed *Blankketzel*, want het maakt een *klaar*, *zuyver vel*. *Matth. l. 4. c. 5.*

CCCXCIV HOOFDSTUK.

FONTEYNKRUYD.

Namen.

HEeft in het *Neederlandsch* deezen, en, mijns weetens, geenen anderen naam. Word in het *Latijn* geheeten POTAMOGETUM, of ook FONTINALIS: in het *Hoogduytsch* SAMKRAUT: in het *Italiaansch* POTAMOGETO.

Hier van zijn mij in haren aart bekend geworden *vijf* veranderlijke soorten; als: Vijf veranderlijke soorten.

I. POTAMOGETUM MAJUS LATIFOLIUM, of *groot Fonteynkruyd met breede Bladeren*. II. MAJUS ANGUSTIFOLIUM SPICATUM, of *groot geayrd Fonteynkruyd met smalle Bladeren*. III. MAJUS VULGARE, of *gemeen groot Fonteynkruyd*. IV. MINUS, of *kleyn Fonteynkruyd*. V. POTAMOGETUM ROTUNDIFOLIUM, of *Fonteynkruyd met ronde Bladeren*. Al te zamen zijn ze van eeven de zelve *Bouwing* en *Waarneeming*.

Uyt eygener aart groeyenze in *staande*, ook in *loopende Wateren*; maar noyt buyten de zelve. Konnen derhalven in de *Hoven* niet *opgequeekt* worden, ten zij men in de zelve een *Gragt* of *Vijver* deed delven, en met een wassende Maan van *April* deeze *Planten* daar in zetten. Dan groeyenze niet alleenlijk voort, maar slaan ook met'er tijd van zelfs op. *Bloeyen* genoegzaam, doch geeven zelden volkomen *Zaad*. Verliezen ook 's *Winters* al hare plat op 't Water neerleggende *Bladeren*; welke in de volgende *Zomer* weer voortkomen. Groeyen alleen in Water; en hoe noch in Hoven te krijgen.

KRACHTEN.

FOnteynkruyd, of *Potamogetum*, is verkoelende en te zamentrekkende van aart. *Ægin. l. 7. c. 3.*

In Wijn gekookt, en daar van, eenige dagen achter den anderen, een Roemertje gedronken, stild allerley *Buykloop*, ook zelfs de *Bloedgang*. Desgelijks het *jeuken van de Huyd*, de zelve daar meê gewasschen zijnde. *Plin. l. 26. c. 8.*

De *Bladeren* gestoten: met Honig en Edik gemengt, dan gelegt op *heete*, *voorteetende zweeren*, geneezen de zelve. *Diosc. l. 4. c. 101.*

De zelve *Bladeren* met Oly en Edik zachtjens in een Pan gebraden; zoete Melk daar op gegoten, en *Durantes hist. Plant. fol. 376.*

zoo, lauw zijnde, op het pijnlijke *Podagra*, op de *opdruyſtigheyd* des *Aangezichts*, op de *Roos*, en andere *ontſteekingen* des Ligchaams gelegt, verzachten niet alleenlijk al deeze qualen, maar doen ze ook dikmaal geheel vergaan.

CCCXCV HOOFDSTUK.

GANSERICH.

Namen. Nders ook in 't *Neederlandſch* genoemd GENSERICK, of GENSRYCK, en van veele ZILVERKRUYD, weegens de blinkende verwe van dit *Gewas*. Word in het *Latijn* geheeten ARGENTINA, POTENTILLA, of AGRIMONIA SYLVESTRIS, in 't *Hoogduytſch* GRENSICH, of GENSERICH: in 't *Franſch* ARGENTINE, BECQ D'OYE, of ook TANESIE SAUVAGE: in het *Italiaanſch* ARGENTINA, gelijk in het *Latijn*.

Grond. Deeze *Plant* bemind uyt eygener aart, een zandige, gebouwde, en ook ongebouwde, vette, of magere grond; liever veel Water, als matige vochtigheyd: immers zoo zeer een opene, luchtige, vrije, welgeleegene, als een ſchaduwachtige plaats. Vergaat niet haaſt, maar blijft eenige jaren in 't leeven. Geeft

Zaad. meeſt den tijd in den *Herfſt* volkomen rijp *Zaad*. Kan felle *koude*, en alle andere ongeleegentheeden der *Winter* geduldig uytſtaan.

Aanwinning. Word overvloedig *aangewonnen* en *vermeenigvuldigd*, zoo door haar *Zaad*, 't welk met een waſſende Maan van *September* of *Maert* niet diep de aarde word aanbevolen, of ook van het neergevallene genoeg van zelfs opſlaat; als door hare kruypende jonge *Scheutjens*, welke men met een waſſende Maan in *April* van de *oude* afneemt en verplant.

KRACHTEN.

Aart. GAnſerich, *Genzerik*, of *Potentilla*, is koud in den eerſten, droog in 't laatſte van den tweeden graad; en te zamentrekkende van aart.

Lonic. l. 2. c. 319. Durant. hiſt. Plant. fol. 376. Matth. l. 4. c. 37. In Wijn gezoden, en daar van gedronken, doed het *geronnene Bloed* ſcheyden. Is goed voor de geene, die door een *hoogen val* zich inwendig of uytwendig verzeerd hebben; ook teegens 't *Graveel*, *inwendige Wonden*; de overvloedige *witte Vloeden* der Vrouwen; voor perſoonen, die *ter Stoel willen gaan*, *doch niet konnen*: voor 't *Colijk*, *Rugge-ſmerten*; de *Geſcheurdheyd*, en de *Bloedſpouwing*. Doed het *geklonterde Zog in der Vrouwen Borſten* zich ſcheyden: zuyverd de *Wonden*; geneeſt de *roode loopende Oogen*; de *zwelling van het Tandvleeſch*; de *Tandpijn*; en neemt wech de *Zomer-ſproetelen*, daar meê gewaſſchen zijnde. Stild het *Bloed*, en ook een *onnatuurlijke Buykloop*.

Camerar. l. 4. c. 39. Het uytgeparſtte *Zap* der *Bladeren* met Wijn vermengt, en in allerley *Wonden*; ook op de *zeeren der heymelijke Leeden* gedaan, geneeſt de zelve.

Dod. l. 20. c. 23. Het *Poeder* der gedroogde *Bladeren* op de *opene huyd*, of 't *afgewreevene vel* der *Paerden*, *Oſſen*, *Ezelen*, en anderer Beeſten gelegt, doed de *Wonden ſluyten*, en *nieuw vel* daar over groeyen.

CCCXCVI HOOFDSTUK.

VLOOKRUYD.

Namen. Eeft in het *Neederlandſch* dien naam gekreegen, om dat het *Zaad* deezer *Plant* de gelijkenis eener *Vloo* niet qualijk vertoond. Word in het *Latijn* geheeten PSYLLIUM, of HERBA POLUCARIS: in het *Hoogduytſch* PSYLIENKRAUT, of FLOHKRAUT: in het *Franſch* HERBE DES PULCES: in het *Italiaanſch* PSILLIO.

Hier van zijn mij in haren aart bekend geworden *twee* bijzondere ſoorten; te weeten: Twee bijzondere ſoorten.

I. PSYLLIUM ANNUUM, of *alle jaar vergaande Vlookruyd*. II. PSYLLIUM RADICE PERENNI, of *altijd-durend Vlookruyd*; 't welk zelden meer als anderhalve of twee voeten hoogte opſchiet; doch zeer ruyg van *Bladeren* groeyd. Zijn niet van eenerley *Bouwing* en *Waarneeming*, maar zeer daar in verſchillende.

Beminnen nochtans beyde een goede, gemeene, zandige, varſch omgeſmeetene, en met twee-jarige Paerdemiſt matig voorziene grond: een luchtige, vrije, wel ter Zon geleegene plaats, en tamelijk veel vochtigheyd. Geeven ook ieder jaar, inzonderheyd bij goede drooge tijden, volkomen rijp *Zaad*. Grond. Zaad.

Het PSYLLIUM ANNUUM, of *maar een jaar durende Vlookruyd*, vergaat in den *Herfſt*; na dat het haar *Zaad* tot volmaaktheyd heeft gebragt. Moet derhalven ieder *Voorjaar*, met een waſſende Maan van *Maert*, wederom op nieuws, niet diep, gezayd zijn. Komt anders ook van zelfs genoeg op van 't uytgevallene: en hier door kan deeze ſoort overvloedig *aangewonnen* worden. Een jaar durend Vlookruyd.

Het PSYLLIUM PERENNE heeft veel teederder *Bladertjens*, boven malkander voortkomende in een ontelbare meenigte aan beyde de zijden van hare ronde, niet zeer dikke, doch houtachtige, meenigvuldige, en uyt den bruynen grijs-verwige *Steeltjens*; welke ze onder geheel omhelzen. Zijn een vingerlid of daar ontrent lang; niet dikker als een draad van Stikzijde; donker groen-verwig; niet rond, maar gelijk als driehoekig; het platſte boven met veele *ruyge Hayrtjens* bekleed, en voor gantſch ſpits toegaande. Tuſſchen welke, in 't opperſte van de *Takjens*, doch niet regt uyt 't *Hert* der zelve, voortſchieten eenige *Knopjens*, gemeenelijk zes digt bij malkander geſteld, en te zamen ruſtende op een dun *Steeltje*, ruym een lid eener vinger lang; in welke *Knopjens* kleyne *Bloemtjens* worden gezien. Langdurend Vlookruyd. Bladeren. Knopjens. Bloemen.

Deeze ſoort blijft lange jaren in 't leeven. Is hard van aart, zoo dat ze, 's *Winters* buyten blijvende, lichtelijk verdraagd ſterke *Vorſt*, en alle andere ongeleegentheeden des tijds: doch tot ouderdom gekomen, word ze door de zelve van 't leeven beroofd. Geeft ook zelden, ten zij met heete, drooge jaren, volkomen rijp *Zaad*; 't welk een weynig langwerpig-rond, en bleek-bruyn van verwe is. Echter kan men 'er goed en in alles volkomen *Zaad* van winnen, wanneer men ze, met een waſſende Maan van *April* in een Pot geplant, 's *Winters* binnens huys brengd; daar met matige vochtigheyd onderhoud, en 's *Zomers* op een warme plaats zet. Hardheyd. Zaad.

Niet alleenlijk door dit *Zaad*, op de gemelde tijd gezayd zijnde, kan ze *vermeenigvuldigd*, maar ook *aangewonnen* worden door hare dunne en teedere rijsachtige *Takjens*; welke men op de wijze der *Angelieren*, voorzichtig met een Pennemes ten halven insnijd; met aarde aanvuld, of bedekt, en als ze *Wortelen* hebben gekreegen, op de zelve genoemde tijd van de *oude* afneemt en verplant. Aanwinning.

KRACHTEN.

HEt *Zaad* van *Vlookruyd*, of *Pſyllium*, 't welk van deeze *Plant* alleenlijk in gebruyk is, doch niet dikmaal inwendig mag ingenomen worden, zonder groot gevaar, is koud in den tweeden, en droog in den eerſten graad. *Galen. lib. Simp. 8.*

Het zelve *Zaad* eerſt een weynig gebraden, of gedroogd, daar na maar eeven gekneuſd, en zoo lang in *Dod. l. 4. c. 31.*

Water

Serapio c. 220. Durantes lib Herb. fol. 379.

Water te weyken gelegt, tot dat het *dik* en *ſlijmerig* is geworden; dan ingenomen, verzacht allerley *inwendige verhitzing* en *ontſteeking*; ook de *rauwigheyd van de Tong*. Matigt de *brand der Koortzen*, en de *Dorſt*. Verdrijft de *ſmerten des Ingewands*. Is goed teegens de *Roodeloop*, en maakt een *zachte Stoelgang*; inzonderheyd vermengt zijnde met wat Syroop van bleekroode Roozen. Drijft ook uyt de *geele Cholerique vochten*.

Raſis lib. Simp c.29.

Van deeze *ſlijmerigheyd*, welke men noemd *Muccago*, of *Muccilago*, word in *Apotheeken* gemaakt een *Electuarium*, of Slikking, zeer gepreezen tot het uytdrijven der *Galachtige vochtigheyd*; geneezing van *heete Koortzen*, *pijn* en *draying des Hoofds*: de *verhitting van de Leever*; en van de *Geelzucht*, drie, vier, of vijf *Drachmen* daar van ingenomen.

Plin. l. 26. c. 8. Dioſc. l. 4. c. 70.

De zelve *Muccago* gelegt op een *uytpuylende Navel*, de *Breuken der Darmen*, allerley *verhitting*, 't *ſprenkt Vuur*, de *Roos*, 't *Flereſijn*, of 't *Podagra*, door hitte veroorzaakt, *Klieren*, *zweeringen*, *waterige Gezwellen*, en *verſtuykte Leeden*, geneeſt ze; neemt'er de *brand* en *pijn* van wech.

Het uytgeparſtte *Zap* der *Bladeren* in de *Ooren* gedaan, dood de daar in zijnde *Wormen*.

Ruell. l. 3. c. 108.

Twee of drie druppelen van 't gediſtilleerde Water deezer *Plant* in de *Oogen* gedaan, neemt de *ſmert* en *brand* der zelve wech.

CCCXCVII HOOFDSTUK.

KEUKENKRUYD.

Namen.

EEn aardig *Gewas*, dus in het *Neederlandſch* genoemd, word in het *Latijn* geheeten (ook in 't *Italiaanſch*) PULSATILLA, of ook HERBA VENTI, om dat het *Zaad*, rijp zijnde, door de *wind* word wechgenomen; gintſch en herwaarts gedreeven: in 't *Hoogduytſch* KUCHENKRAUT: in 't *Franſch* COQUELOURDES.

Drie onderſcheydene ſoorten.

Hier van zijn mij in haren aart bekend geworden *drie* veranderlijke ſoorten; te weeten:

I. PULSATILLA FLORE SIMPLICI, of *Keukenkruyd met een enkele Bloem*. II. PULSATILLA FLORE PLENO, of *Keukenkruyd met een dubbele Bloem*. III. PULSATILLA APII FOLIO, of *Keukenkruyd met Bladeren van Peterzelie*. Alle zijn ze van de zelve *Bouwing* en *Waarneeming*.

Grond.

Zij beminnen een goede, gemeene, geheel zandige, en zeer weynig of gantſch niet gemeſtte aarde: een luchtige, vrije, wel ter Zon geleegene, niet minder dan een donkere of ſchaduwachtige plaats; en niet veel Reegen. Blijven eenige jaren in 't leeven, en geeven, warm geſteld zijnde, gemeenelijk ieder jaar volkomen rijp *Zaad*. Verdragen felle koude, en diergelijke ongeleegentheeden der *Winter*, zonder groote ſchade.

Zaad.

Aanwinning.

Konnen niet anders *vermeenigvuldigd* en *aangewonnen* worden, als door haar *Zaad*; 't welk met een waſſende Maan van *Maert*, niet boven een ſtroobreedte diep, de aarde word aanbevolen; en zomtijds met Reegenwater begoten moet zijn. De hier uyt voortkomende *jonge Planten* geeven in het vierde en vijfde jaar daar na hare eerſte *Bloemen*; welke men niet alleen purpur en bleek-purpur-verwig, maar ook bij na geheel wit ziet, onaangezien zij uyt eeven 't zelve *Zaad* zijn voortgeſprooten. Zeer nauw moet men op de inzameling van dit *Zaad* letten, vermits het, rijp geworden zijnde, door de Wind ſchielijk verſtuyfd.

Bloemen.

KRACHTEN.

Durantes hiſt. Plant. fol. 382.

KEukenkruyd, of *Pulſatilla*, is heet en droog tot in den derden graad; ook zeer ſcharp van ſmaak; doorſnijdende, dunmakende, verteerende, zuyverende, en doorknagende van aart; derhalven niet geraadzaam is, 't zelve inwendig te gebruyken.

Matth. l. 2. c. 172.

De *Wortel* in Wijn gezoden, en daar van gedronken; of twee *Drachmen* van het *Poeder* der gedroogde *Wortelen* met Wijn ingenomen, word zeer gepreezen teegens de *Peſt*, allerley *vergif*; de ſteeken van *vergiftige Dieren*, en de beeten van *dolle Honden*.

Dod. l. 14. c. 6.

De *Bladeren* geſtoten, en van buyten opgelegt, maken op die plaats, weegens haren brandenden aart, groote en kleyne Bladeren, of Bleynen.

Tragus l. 1. c. 137.

Het uytgeparſtte *Zap* der *Bladeren*, op de holgemaakte *Wratten* gedaan, verteerd de zelve in een korte tijd.

Het gediſtilleerde Water der *Bladeren* en *Bloemen* word van zommige met voordeel geordoneert en ingegeeven in *Koortzen*, welke nu en dan ophouden.

CCCXCVIII HOOFDSTUK.

SLEUTELBLOEM.

Verſcheyde namen.

NIet alleen dus genoemd in het *Neederlandſch*, maar ook van veele HEMELSLEUTEL, en SINT PIETERSKRUYD: Word in 't *Latijn* geheeten PRIMULA VERIS, HERBA PARALYSIS, of PARALYTICA: in het *Hoogduytſch* SCHLUSSELBLUM, HIMMELSCHLUSSEL, en SANCT PETERSKRAUT: in 't *Franſch* COCU, PRAYES DE COCU, en PRIMEVERE: in 't *Italiaanſch* HERBA PARALISI, en FIOR DI PRIMAVERA.

Meer dan tſeſtig ſchoone veranderlijke ſoorten aangeteeld;

Hier van zijn mij in haren aart bekend geworden meer dan *tſeſtig* ſchoone, bezienswaardige, veranderlijke ſoorten van verwen, binnen weynige jaren, uyt *Zaad*, door vlijtige oeffening van mij aangeteeld, welker getal in verſcheydentheyd noch dagelijks vermeerderd: zijnde voorzien niet alleen met *enkele*, maar ook met *dubbele*, en *twee-voudige Bloemen*, of *Bloem uyt Bloem*. Al de zelve onderſcheydene ſoorten hier te willen verhalen, acht ik onnodig, en zou te lang vallen. Houde genoeg te zijn eenige daar van den *Leezer* hier voor te ſtellen; namentlijk:

van welke hier veertienderley worden voorgeſteld.

I. PRIMULA VERIS FLORE PLENO SULPHUREO, of *geele dubbele Sleutelbloem*. II. FLORE LUTEO PLENO UMBELLATO, of *met een geele dubbele, Kroonswijze veele op eene Steel bij malkander gevoegde Bloem*. III. FLORE GEMINO TOTO ALBO MAGNO, of *met een groote ſpier-witte Bloem uyt Bloem*. IV. FLORE GEMINO MAGNO ROSEO GRATO, of *met een groote zeer aangename Roos-verwige Bloem uyt Bloem*. V. PURPUREO, of *van eeven zoodanige, met een purpure couleur voorzien*. VI. RUBRO, of *roode*. VII. LUTEO, of *geele*. VIII. OBSOLETO, of *met een gelijk als verouderde gecoleurde Bloem*. IX. FERRUGINEO, of *met een Bloem, van zulk een verwe gelijk de roeſt aan het Yzer*. X. FLORE VARIEGATO, of *met een bonte Bloem uyt Bloem*. XI. CAULE FOLIOSO, of *met een gebladerde Steel, &c.* XII. PRIMULA VERIS ALPINA FOLIO ROTUNDO, of *Berg-Sleutelbloem met een rond Blad*; ook genoemd SANICULA ALPINA, VERBASCULUM ALPINUM, en PARALYTICA ALPINA, *Berg-Sanikel*. XIII. PRIMULA VERIS ALPINA FOLIO OBLONGO, of *Berg-Sleutelbloem met langwerpige Bladeren*. XIV. PRIMULA VERIS ALPINA FLORE PROLIFERO, of *Berg-Sleutelbloem met Bloem uyt Bloem*, gemeenelijk *drie*, of *twee*, boven een uyt malkander voortkomende; en dan noch veel meer andere, tot

(gelijk wij alreeds gezegt hebben) boven de *tſeſtig* in getal. Al te zamen zijnze van eeven de zelve *Bouwing* en *Waarneeming*.

Grond.

Zij beminnen een goede gemeene, meer zandige als andere, doch welgemeſtte grond, uyt een natuurlijke eygenſchap. Hebben liever een donkere of ſchaduwachtige, als een opene, luchtige, wel ter Zon geleegene plaats; en begeeren veel Water. Vergaan niet haaſt, maar blijven eenige jaren in 't leeven. Konnen ſelle koude en alle andere ongeleegentheeden der *Winter* geduldig uytſtaan.

Zaad.

Bloeyen ieder *Voorjaar*, in de Maanden van *April* en *May*. Geeven ook in het laatſte van *Junius* en den aanvang van *Julius* volkomen rijp *Zaad*. Het welk, wanneer de *Zaadknop* een weynig bleek geworden is, en zich aan haar eerſte punt maar eeven geopend heeft, ſchielijk daar uyt op de aarde neervalt. Is bruyn-verwig, en platachtig-rond.

Hoe het zelve te winnen,

Om de verhaalde oorzaak des uytvallens moet men wel nauw daar op letten, indien men 't begeerd in te zamelen. Ten dien eynde plukt men de *Knoppen*, alsze rijp zijn geworden, in 't geheel af, en men laat'er 't *Zaad*, zoo veel doenlijk is, in blijven. Dan bewaard menze op een bequame, doch geen drooge plaats, tot in *Auguſtus* of *September*:

te zayen,

ter welker tijd men 't *Zaad* uyt de *Knoppen* doed, 't zelve wel zuyverd; daar na met een volle Maan, of een weynig te vooren, zayd op een donkere of ſchaduwachtige plaats, in zoodanig een aarde, als hier boven beſchreeven is; te weeten, een goede, gemeene, zandige; genoegzaam voorzien met twee-jarige Koeyemiſt, zulker-wijze, dat het ruym een vinger breedte diep daar onder kome verborgen te leggen.

en voorts waar te neemen ſtaat.

Als men het nu de aarde dus heeft aanbevolen, ziet men het niet eerder als in *May*, of ten vroegſten in 't laatſte van *April* te voorſchijn komen. Bij droog Weêr moet men 't, zoo wel terwijl 't noch onder de aarde legt, als wanneer 't zich begind te vertonen, dikmaal met Water begieten, zoo zullen de *Planten* niet alleen dies te eerder uytſchieten, maar ook, uytgeſchoten zijnde, te beeter voortgroeyen.

Verplanting.

't Zij datze te digt bij malkander ſtaan, of niet, in *Julius*, een weynig voor of met de volle Maan verplant menze in een varſch-omgeſmeetene en welgemeſtte grond, op een ſchaduwachtige plaats: want hier door wordenze ſterk; en krijgen, voor een groot gedeelte, in 't volgende *Voorjaar* hare eerſte *Bloem*: welke niet alleen in *grootte*, *enkel- of dubbelheyd der zelve*, maar ook in *ſchoonheyd der veelvoudige couleuren* zoo aangenaam en veranderlijk is, datze op een zonderlinge wijze de Oogen en 't Hert der curieuſe aanſchouwers verluſtigt, met een vermaaklijke inwendige beweeging.

Middel teegens Wormen, Slekken, en diergelijke ongediert.

Ondertuſſchen ziet men gemeenelijk, dat de grond, daarze gezayd worden, ter oorzaak van hare donkerheyd, met een groot deel *Wormen* is vervuld; welke de jonge opkomende *Plantjens* niet alleen zeer hinderlijk zijn in haren groey, maar ook wel de zelve gantſchelijk onder de aarde na haar trekken. Krachtelijk en ſpoedig kan men dit quaad voorkomen, door alleenlijk *ſtof van oprechte Virginiaanſche Tabak* op de aarde te ſtroyen. Want 't zelve is voor deeze *Diertjens* zoo krachtig en onverdraaglijk, datze, zoo ze maar eens daar aan komen te geraken, terſtond moeten ſterven. De *Slekken*, en ander diergelijk *Ongediert*, indienze daar over niet ſtraks 't leeven verliezen, worden echter hier door opgeblazen, en gelijk als Waterzuchtig; zoo datze van deeze plaats wech vlieden, en noyt weer komen. Hier bij ſtaat te weeten, dat dit *Tabak ſtof*, als 't twee of driemaal bereegend, of met Water overgoten is, krachteloos word gemaakt tot afweering van het gedachte ſchadelijk geſpuys; en moet derhalven, zoo dikmaal als men 't nodig oordeeld, weer vernieuwt worden. Te meer, wijl dit *Poeder*, door de Reegen in de aarde dringende, de *Wortelen* der *Planten* tot een zonderlinge voedzaamheyd verſtrekt.

Aanwinning.

Alle *oude Planten* van PRIMULA VERIS, of *Sleutelbloem*, luchtig geplant ſtaande, verliezen in 't midden van de *Zomer* hare *Bladeren*; zoo datze t'eenemaal *verdord* ſchijnen te zijn: doch in den *Herfſt* ſchietenze weer *nieuwe* uyt. De geene, welke *ſchaduw*, of *donkerheyd* genieten, verliezen'er en behouden'er gemeenelijk eenige. Komen ook met haar nieuw geboren *Loof* eerder weer te voorſchijn als de andere die in *opener lucht* ſtaan.

Berg-Sleutelbloem, de teederſte ſoort.

Het PRIMULA VERIS ALPINA, of SANICULA ALPINA, *Berg-Sleutelbloem*, of *Berg-Sanikel*, word in een Pot gezayd; op de zelve hier boven gemelde wijze aangequeekt; op een donkere plaats geſteld; gedurig vochtig gehouden, en 's *Winters* binnens huys bewaard op een luchtige, geenzins warme geleegentheyd, doch zonder bevrooren te worden. Vermits deeze ſoort teederder van aart is, als de andere, zoo vrieſdze in zommige *Winters* wel geheel dood, als menze buyten laat blijven. Moet derhalven in de aarde gezet zijn op een warmer en luchtiger plaats, als de andere, bevrijd voor koude *Ooſte-* en *Noordewinden*. Is ook geraadzaam, gedurig een of twee van dit ſlag in Potten te planten, om in de *Winter* binnens huys gebragt, en daar voor een quade ſtoot verzeekerd te konnen worden.

Zaad.

Het *Zaad* deezer ſoort is zeer kleyn, en bij na gelijk als ſtof. Als 't rijp geworden is ('t welk niet gebeurd als in goede jaren) vergaan de *Bladertjens*; ook wel eerder; en daar blijft niets overig, als een kleyn, groen geſtreept, en rond *Knopje*; 't welk dikmaal met zijn *Worteltjens* uyt de aarde oprijſt, en alzoo verdroogt.

Opmerking.

Staat derhalven voorzichtig daar op te letten, dat het zelve weer in de aarde gebragt, en tot in den *Herfſt* met matige vochtigheyd onderhouden worde; op dat men niet plotzelijk zich te eenemaal van deeze ſoort mogt beroofd bevinden, 't welk dikmaal gebeurd door onbedachtheyd en verzuym.

Aanwinning.

De jonge *Planten*, van *Zaad* voortgekomen, geeven, gelijk die van de andere ſoorten, in 't tweede *Voorjaar* hare eerſte *Bloemen*; daar na vervolgens ieder jaar. Worden niet alleen *vermeenigvuldigd* door haar *Zaad*, maar ook door hare aangewaſſene *jongen*: welke men met een waſſende Maan, 't zij van *Auguſtus* of *Maert*, van de *oude* afneemt, en verplant.

KRACHTEN.

Aart.

SLeutelbloem, of *Primula veris*, is verdrogende tot in het laatſte van den tweeden graad; ook een weynig afvagende van aart.

Renealm. hiſt. Plant. fol. 118. Matth. l. 4. c. 99. F. Columna. hiſt. Plant. fol. 18. Tragus l. 4. c. 52.

In een Salade, Koeken, Warmmoes, of op eenige andere manier in ſpijzen gebruykt; of ook de geheele *Plant* met Zelf en Majoraan in Wijn gezoden, of gediſtilleert; of ook het uytgeparſtte *Zap* der *Bladeren* en *Bloemen* met Wijn ingenomen, helpt wonderlijk de geene, welke *beevende Leeden* hebben; *Lam*, of *Beroerd* zijn. Verſterkt daarenboven het *Hert*, de *Harſſenen*, de *Zeenuwen*; en het geheele Ligchaam. Heelt de *ſteeken* der *Scorpioenen* en *Spinnen*: is goed voor de *ontſteeking des Bloeds*: geneeſt allerley *uyt-* en *inwendige wonden* of andere *verzeeringen*. Eeven het zelve verrigten de *Bladeren*, wel geſtoten, en daar opgelegt zijnde.

Fuchſ. hiſt. Pl. c. 328.

Dan noch opend de *Sleutelbloem* de *verſtoptheyd* der *Nieren* en *Blaas*. Drijft het *Graveel* af. Is goed voor de geene, die *uytwendig* of *inwendig Gebroken*, *Geſcheurd* zijn, of *verſtuykte Leeden* hebben. Ook voor die van het *Fleresijn* worden geplaagd.

Durantes hiſt. Plant. fol. 335.

De *Bloemen* alleen, of met de *Wortelen van Salomonszeegel*, of *Fraxinella*, eerſt eene nagt in Wijn geweykt, daar na gediſtilleert, dan zich daar mee 's morgens en 's avonds gewaſſchen, neemt wech de *rim-*

pelen

PULMONARIA MACULOSA MAXIMA.

PULMONARIA MACULOSA HISPIDA.

pelen en *fronsselen* des *Aangezichts:* maakt een *zuyver en blinkend Vel.*

Tabern.l.2. c. 14. De Wijn, waar in alleen de *Bloemen* zijn gedistilleert, gedronken van *zwangere Vrouwen*, versterkt haar zeer merkelijk, verquikt de *Vrucht*, en is goed voor alle *zwakke persoonen.*

CCCXCIX HOOFDSTUK.

LONGEKRUYD.

Namen. OP het *Neederlandsch* niet alleen dus, maar ook van veele ONZER VROUWEN MELKKRUYD genoemd, vermits de *Bladeren* deezer *Plant* met *witte plekken* gelijk als *Melk* zijn voorzien. Word in 't *Latijn* geheeten PULMONARIA, of ook SIMPHITUM MACUCOSUM: in het *Hoogduytsch* LUNGENKRAUT: in het *Fransch* HERBA AUX POULMONS: in het *Italiaansch* POLMONARIA.

Vier veranderlijke soorten. Hier van zijn mij in haren aart bekend geworden *vier* veranderlijke soorten; te weeten:

I. PULMONARIA FLORE PURPUREO, of *Longekruyd met een purpure Bloem.* II. FLORE ALBO, of *met een witte Bloem.* III. MACULOSA MAXIMA, of *zeer groot Longekruyd, met schoone wit-geplekte Bladeren.* IV. PULMONARIA MACULOSA GALLORUM, of *Longenkruyd der Fransche, met aardige bonte Bladeren.* Al te zamen zijn ze van eeven de zelve *Bouwing* en *Waarneeming.*

Grond. Zij beminnen een gemeene, zoo wel zandige als andere, doch welgemestte grond: een opene, vrije, bequaam ter Zon geleegene, en ook een schaduwachtige plaats; met veel Water. Blijven eenige jaren lang in 't leeven. Verdragen felle *koude*, en allerley andere ongeleegentheeden der *Winter*, zonder schade.

Zaad. Geeven ook ieder *Zomer* volkomen rijp *Zaad:* 't welk met een wassende Maan van *Maert* of *April*, niet boven een stroobreedte diep gelegt, de aarde moet aanbevolen zijn. Niet alleen hier door worden ze *vermeenigvuldigd*, maar ook *aangewonnen* door hare aangewassene *jongen*; welke men met de gemelde Maan in *April* van de *oude* afneemt, en verplant. Als ze een tijd lang op eene plaats hebben stil gestaan, zijn ze zeer begeerig, om verzet te worden in een op nieuws omgesmeetene en welgemestte grond. Zonder *zaying* komen ze ook wel van zelfs genoeg voort uyt het neergevallene *Zaad* ter plaats daar ze eens geplant zijn.

Aanwinning.

Groot Longekruyd met zeer schoone wit-geplekte Bladeren. Het *zeer groot Longekruyd*, voorgesteld onder *Num.* III., of PULMONARIA MACULOSA MAXIMA, heeft zeer schoone, wit geplekte, ook licht en donker-groen bonte *Bladeren*; zijnde, gelijk die van de andere soorten, scharp en rauw; een geheele voet, wat min of meerder, lang; voor drie vingeren breed, en daar in een spits punt eyndigende; doch hoe lager, onder na de *Wortel* toelopende, hoe smaller, en gelijk als plat op de aarde neerleggende. Ook veel grooter, en blauwer; daarenboven wel geheel bleek-roode onder de blauwe vermengde, hier en daar aan de *Steelen* in *April* en *May* voortkomende *Bloemen.*

Ruyg Longekruyd, of Longekruyd der Françoisen. Het PULMONARIA MACULOSA HISPIDA, of MACULOSA GALLORUM, *ruyg Longekruyd*, of *Longekruyd der Françoisen*, heeft aardig-bonte *Bladeren*, uyt een veelvoudige, dunne, slegte, teedere, regt in de aarde neerschietende, van binnen witte, van buyten bruyn- of bleek-zwart-verwige *Wortel*, ieder *Voorjaar* in 't laatste van *May* zoo meenigvuldig en digt op malkander gesteld, datze de eene de ander schijnen als voort te stoten, te voorschijn komende. Van een kluchtige en bevallijke aanschouwing zijn ze; bekleed met een ruyge *witte wolligheyd*; zoo zeer, dat ze, als ze uyt de aarde voortkomen, eerst als gantschelijk *wit-ruyg* worden gezien; doch daar na in grootte toeneemende, verminderd deeze *ruygheyd.* De grootte deezer *Bladeren* is ongelijk; en de grootste zijn een vinger lang, een lid van een vinger, wat meer of minder, breed: in 't midden op het breedste; van daar allenxen smaller wordende, en voor in een spits punt eyndigende; doch daar niet zoo veel als na beneeden: aan beyde de zijden spits, niet diep, *getand:* niet dik van substantie: boven bleek-groen van verwe, en aldaar wonderlijk vercierd met zeer veele uyt den geelen bruyne, of zwartgroene plekken en streepen: onder uyt den groenen eenverwig-blauw: rustende op langachtige ruyge *Steeltjens:* altijd regt omhoog staande, en in 't midden begaaft met een regt-doorlopende groote *Ader;* waar uyt verscheydene kleyne opwaarts ter zijden voortspruyten.

Gedaante der Bladeren.

Gestalte der Bloemen. Uyt der zelver middenste *Hert* worden voortgebragt eenige ronde, bleek-groene, ontrent een maatvoet hoog opschietende teedere *Steelen*, boven gemeenelijk in twee of drie deelen gescheyden: waar op in 't laatste van *May* de *Bloemen* zich vertoonen; tamelijk-groot, schoon-geel van verwe, zonder eenige reuk. Bestaan uyt veele langwerpig-smalle, en alleenlijk boven een weynig ingesneedene *Bladertjens*, in 't ronde gesteld; van binnen voorzien met veele *Veezeltjens.* Vijf, zes of zeeven dagen lang blijven ze goed. In grootte, gedaante, en stelling zijn ze die van het *Hieracium suave rubente flore Fabii Columnæ*, of *Havikskruyd met een lieflijk-roode Bloem des Heeren* FABII COLUMNÆ, niet ongelijk. Eyndelijk vergaan ze in haar zelven, en bewaren in een ruyge wolachtigheyd een zwart, dun en langwerpig *Zaad*, als 't rijp is geworden. Zaad.

KRACHTEN.

LOngekruyd, of *Pulmonaria*, is verdroogende, te zamentrekkende, en afvagende van aart. *Durantes hist. Plant. fol. 371.*

In Wijn gezoden, en daar van 's morgens nuchteren een Roemer met Zuyker gedronken, of het uytgeparste *Zap* met Zuyker en Wijn ingenomen, of ook het *Poeder* der gedroogde *Bladeren* met Wijn of ander Nat gebruykt, versterkt het *Hert*; geneest de *gebreeken* en *verstoptheyd* der *Longe:* ook de *Wonden*, *vuyle gezwellen*, en de *zweerende Nagelen:* 't welk ook de *Bladeren* verrichten, gestoten en daar op gelegt. De gemelde *drank* is zeer goed voor de geene die de *Teering* hebben, en stilt het *Bloedspouwen.* *Dod. l. 5. c. 16. Matth. l. 4. c. 48. Lobel. l. 1. fol. 693.*

CCCC HOOFDSTUK.

WILDE DRAGON.

Namen. NIet alleen dus in het *Neederlandsch*, maar ook van zommige WILDE BERTRAM, en WILD TANDKRUYD genoemd: in het *Latijn* PTARMICA VULGARIS, PYRETHRUM SYLVESTRE, en DRACO SYLVESTRIS: in 't *Hoogduytsch* WILDER BERTRAM: in het *Fransch* PYRETHRE SAUVAGE: in 't *Italiaansch* STERNUTELLA, en PTARMICA.

Drie onderscheydene soorten. Hier van zijn mij in haren aart bekend geworden *drie* onderscheydene soorten; namentlijk:

I. PTARMICA VULGARIS FOLIO CRENATO, of *wilde Dragon, met gekartelde Bladeren.* II. FOLIO NON CRENATO, of *met slegte Bladeren.* III. PTARMICA FLORE PLENO, of *wilde Dragon met dubbele Bloemen*, van een bevallijke aanschouwing. Al te zamen zijn ze van de zelve *Bouwing* en *Waarneeming.*

Grond. Zij beminnen een goede gemeene, zoo wel steenige als zandige, doch welgemestte grond; een schaduwachtige, ook een opene, vrije plaats, en veel Water.

Zaad. Geeven ieder jaar volkomen rijp *Zaad*, inzonderheyd met een drogen *Herfst*; behalven die met schoone *dubbele Bloemen*; welke in deeze Landen (mijns weetens) noyt eenig *Zaad* hebben voortgebragt. Konnen felle *Vorst*, en meer andere ongeleegentheeden der *Winter*, zonder schade uytstaan. Blijven niet altijd groen; maar hare *Steelen* en *Bladeren* vergaan door de koude. Schieten echter in 't *Voorjaar* bij de *Wortel*, op nieuws weer uyt.

Aanwinning. Konnen *aangewonnen* en *vermeenigvuldigd* worden, niet alleen door 't gemelde haar *Zaad*, 't welk met een wassende Maan van *Maert*, niet diep, in de aarde word gelegt; maar ook door hare aangegroeyde, de grond door-lopende, en van zelfs *Wortel-schietende jonge Looten*; welke men op de zelve tijd, en met de genoemde Maan, van de *oude* afneemt en verplant.

KRACHTEN.

Galen. lib. Med.Simp. 8. WIlde *Dragon*, of *Ptarmica vulgaris*, is warm in den tweeden en droog in den derden graad; ook openende, verdeelende, verteerende, dunmakende, en doorsnijdende van aart.

De *Bloemen* en *Bladeren* groen gestoten, en gelegt op *blauw-geslagene*, *gevallene*, of *gestotene* plaatzen des Ligchaams, ook op *Buylen* en *Blutzen*, scheyden het daar in zijnde *geronnene Bloed*; doen ze vergaan, en geneezen ze.

Durantes hist. Plant. fol. 380. De *Wortel* in de Mond geknauwd, verdrijft de *Tandpijn*, en trekt de *slijmerigheyd uyt het Hoofd* wech. Word derhalven zeer gepreezen teegens de *Zinkingen*, en de *vallende Ziekte*.

Dod. l. 24. c. 18. Diosc. l. 2. c. 192. De *Bladeren* worden ook voor *opregte Dragon* in alle Saladen gebruykt. De zelve gedroogd, en 't *Poeder* daar van in de Neus opgetrokken, doed *Niezen*.

CCCCI HOOFDSTUK.

PYRETHRUM.

Namen. An de *Neederlanders* dus genoemd; desgelijks van de *Hoogduytschers*; doch bij deeze voerd ze ook de naam van GEYFERWURTZ; zoo veel als *Zeverwortel*. Word in 't *Latijn* geheeten PYRETHRUM, of PES ALEXANDRINUS: in het *Fransch* PIED D'ALEXANDRE: in 't *Italiaansch* PIRETRO, of ook BERTRAM.

Grond. Is een aardig *Gewas*. Bemind uyt eygener aart een goede, gemeene, zandige, met een weynig twee-jarige Paerdemist, en 't Mol der verrotte Boombladeren doormengde grond: een opene, warme, wel ter Zon geleegene plaats, en matige vochtigheyd.

Zaad. Geeft gemeenelijk, inzonderheyd bij drooge *Najaren*, volkomen rijp *Zaad*. Kan op geenerley wijze de ongeleegentheeden der *Winter*, of veele *Herfstreegenen* uytstaan, buyten blijvende. Moet derhalven, met een wassende Maan van *April* in een Pot geplant zijnde, voor veele *vochtigheyd* zorgvuldig gewacht, en 's *Winters* binnens huys, op een zeer luchtige plaats gebragt worden, waar in niet als bij vriezend Weêr word

Hoe in de Winter waar te neemen. gevuurd. Doch noch beeter is 't, zoo 't eenigzins geschieden kan, buyten gevaar van *bevriezing*, haar geen vuur te laten genieten. Ook moet men haar, gedurende de *Winter*, onderhouden met zeer weynig, bij na geen *vochtigheyd*, wijl ze door de zelve zeer lichtelijk vergaat. Niet voor in 't laatste van *Maert*, of 't begin van *April*, na geleegentheyd van de bequaamheyd des tijds, mag men ze weer buyten stellen, met een zoete Lucht, en aangename Reegen. Dan noch eevenwel haar wel nauw wachten, en voorzichtig dekken voor veel *Water*, *koude nagten*, *hayrige* of *schrale Ooste-* en *Noordewinden*.

Zij blijft van naturen altijd groen; doch zelden langer dan drie jaren in 't leeven.

Aanwinning. Kan ook niet anders *aangewonnen* of *vermeenigvuldigd* worden, dan door haar *Zaad*; 't welk met een wassende Maan van *May* in een Pot, niet boven een stroobreed diep, hol en luchtig gezayd moet zijn.

KRACHTEN.

Fern. l. 6. Meth. Med. DE *Wortel* van *Bertram*, of *Pyrethrum*, is verwarmende en verdrogende van aart, tot in den derden graad.

Diosc. l. 3. c. 86. Dod. l. 11. c. 22. De zelve gedroogd, gepulveriseert, met Honig vermengt, en zoo ingenomen, doed *zweeten*: brengt weer te regt alle *verkoude* en *lamme Leeden*, en de *beeving der Zeenuwen*. Versterkt de *koude Harssenen*, en verlost de zelve van alle overvloedige *slijmerigheyd*.

Lusit. l. 3. c. 83. De *Wortel* gedroogd, en aan de *killende Tanden* gelegt, of geknauwt, neemt'er de *pijn van wech*.

De zelve in Wijn gezoden, en daar van gedronken, 's morgens nuchteren, een Roemertje vol, drijft uyt, zoo door de *Blaas*, als *Stoelgang*, alle *grove*, *taye* en *slijmerige vochten*.

CCCCII HOOFDSTUK.

ZEEPKRUYD.

Namen, en waarom. Us in het *Neederlandsch* genoemd, om dat het *Zap* van deeze *Plant*, eeven gelijk de ZEEP, allerley *Vlekken* wech neemt, schoon en zuyver maakt. Word in het *Latijn* geheeten SAPONARIA: in het *Hoogduytsch* WESCHKRAUT, of ook SEYFFENKRAUT, en SPEYCHELWURTZEL: in 't *Fransch* HERBE AU FOULON, of L'HERBE SAVONIERE: in het *Italiaansch* RADICETTE, HERBA LANARIA, en HERBA DA TINTORE.

Twee bijzondere soorten. Hier van zijn mij in haren aart bekend geworden *twee* bijzondere soorten; namentlijk:

I. SAPONARIA VULGARIS, of *gemeen Zeepkruyd*.
II. SAPONARIA GENUINA, of *opregt Zeepkruyd*; van zommige genoemd STRUTHIUM ANTIQUORUM, dat is, *Struthium*, of *opregt Zeepkruyd der Oude*. Beyde zijn ze in hare *Bouwing* en *Waarneeming* zeer verschillende.

Gemeen Zeepkruyd. De SAPONARIA VULGARIS, of 't *gemeen Zeepkruyd*, bemind een goede, zandige, liever gemestte als ongemestte grond: een vrije, wel ter Zon geleegene plaats, en veel Water. Blijft lange jaren in 't leeven. *Bloeyd* ieder *Zomer* zeer vermakelijk; doch geeft in deeze onze Gewesten noyt eenig volkomen rijp *Zaad*. Verdraagd felle *koude*, en alle andere ongeleegentheeden der *Winter*, zonder eenige schade.

Aanwinning. Onaangezien zij hier geen *Zaad* geeft, zoo kan men ze echter *aanwinnen*, en overvloedig *vermeenigvuldigen*, door hare bij de *Wortel* uytschietende, en de aarde zeer doorloopende *jonge Scheuten*. Welke men, van zelfs *Wortelen* verkreegen hebbende, met een wassende Maan in *Maert* of *April* van de *oude* afneemt en verplant.

Zeldzame eygenschap deezer Plant. Men bevind dit *gemeen Zeepkruyd* te zijn van deeze *zeldzame* en *aardige eygenschap*, dat het, nieuwelijks opgenomen en verzet zijnde, niet anders als t'eenemaal *enkele Bloemen* te voorschijn brengt; doch nu een jaar, of noch langer, gestaan hebbende, worden ze gelijk als kleyne *Roosjens*; veele te zamen groeyende, al te zamen weer geheel *dubbel*; 't welk een bevallijk aangename aanschouwing geeft.

Opregt Zeepkruyd der Oude. Het SAPONARIA GENUINA, of *opregte Zeepkruyd*; anders STRUTHIUM ANTIQUORUM, of *groot Zeepkruyd der Oude*, is van een veel teederder aart. Bemind een goede zandige aarde, met een weynig twee-jarige Paerde-

Paerdemist, en het Mol der van binnen verdorvene Boomen, of anders voor dit, verrotte Boombladeren, doormengt: een warme luchtige, wel ter Zon gelee- **Grond.** gene plaats, en matige vochtigheyd. Word van na- turen zeer oud. Schiet ieder jaar uyt hare tamelijk- **Wortel.** dikke, ronde, voor stompachtig-spits toegaande, en **Steelen.** aschgrauw-verwige *Wortel* eenige *Steelen*, een, en ook anderhalve voet hoog; rond, bleek-groen van couleur, in veele *Zijde-takjens* verdeeld; altijd voortkomende uyt het midden van twee regt teegens over malkander zittende, smalle, voor spits-toegaande, en de *Steel* on- der gantsch omvattende *Bladertjens*: uyt welke ook in **Bloem-knoppen; maar openen zich noyt in onze Ge-westen.** het alderbovenste der *Steelen* gezien worden, om te bloeyen, veele bij malkander gevoegde ronde *Knopjens*, de een hooger als de andere op teedere en korte *Steelt- jens* uytschietende, inzonderheyd bij heete *Zomers*: doch openen zich noyt in deeze onze koude Gewe- sten. Indien ze tot hare volmaaktheyd konden ge- raken, zoo zouden de *Bloemen* zich geel-verwig ver- tonen, want hare toegeslotene *Knoppen* ziet men van buyten altijd geel.

Bladeren. Deeze soort verliest niet, gelijk de voorige, in de *Winter* al hare *Bladeren*; maar behoud altijd eenige groene bij de *Wortel*; waar uyt in de volgende *Zomer* weer nieuwe *Steelen* te voorschijn komen. Deeze *Bla- deren* zijn donker-groen-verwig, veele bij malkander in een Top te zamen-gevoegd; gemeenelijk neerwaarts hangende; niet zeer lang; smal; met geen zichtba- re *Aderen* begaaft, maar in 't midden voorzien met een *Rugge*.

Hoedanig in de Winter waar te nemen. Zij kan op geenerley wijze veel koude *Herfstree- genen*, sterke *Winden*, *Sneeuw*, of eenige *Vorst* ver- dragen. Word derhalven, met een wassende Maan van *April* door *Zaad*, uyt heete Landen herwaarts gezon- den, opgekomen zijnde, in een Pot geplant in 't be- gin van *October*; de aarde droog geworden, binnens huys gebragt, op een bequame plaats; luchtig, en waar in niet anders als bij vriezend Weêr word ge- vuurd. Gedurende de *Wintertijd* moet ze alleen met zeer weynig lauwgemaakt Reegenwater van boven be- goten, en niet weer buyten gezet worden voor in het begin, of ten halven van *April*, met een aangename Lucht en zoete Reegen. Dan noch wel gedekt en voor- zichtig gewacht voor *koude nachten*, *Sneeuwige voch- tigheyd*, en *schrale Oostewinden*.

KRACHTEN.

Aart. ZEepkruyd, of *Saponaria*, is warm en droog van aart, tot in den derden graad.

Plin. l. 24. c. 11. De *Wortel* in Wijn gezoden, en daar van gedronken, maakt een week Ligchaam: opend de *verstoptheyd* van de *Leever*; doed gemakkelijk *Water lossen*; zuyverd der Vrouwen *Moeder*; en is goed voor de *Geelzucht*.

Diosc. l. 2. c. 193. Met Wijn en Garstenmeel gekookt; dan op *koude Gezwellen* gelegt, doed de zelve verteeren.

De *Wortel* gedroogd, gepulveriseert, en daar van twee *Drachmen*, met Honig vermengt, ingenomen, is goed voor de *Hoest*, en een *benauwde Borst*.

Galen. l. 8. Simp. fac. De zelve met Honig in de Neusgaten gestoken, trekt al de *Fluymen van de Harssenen* wech, en doed *Niezen*. Het zelve *Poeder* met Edik en Garstenmeel vermengd; dan plaasters-wijze op de *Schurftheyd*, en andere *onzuyverheeden der Huyd* gelegt, doed de zelve verdwijnen.

Dod. l. 6. c. 21. Het uytgeparstte *Zap* der *Bladeren* reynigd de *Wol*, de *Lakenen*; en maakt *zuyvere Handen*, de zelve daar meê gewasschen zijnde.

CCCCIII HOOFDSTUK.

ROOZEWORTEL.

VAn een ieder dus in 't *Neederlandsch* genoemd, om dat de zelve, met de Handen gewreeven zijnde, een aange- name *Roozereuk* van zich geeft. Word ook eeven daarom in 't *Latijn* geheeten RADIX ROSEA; dan noch RHODIA RADIX: in het *Hoogduytsch* ROSENWURTZEL: in het *Fransch* RACINE SENTANT LES ROSES: in het *Ita- liaansch* RHODIA RADICE. **Namen, en waarom.**

Hier van zijn mij in haren aart bekend geworden *twee* veranderlijke soorten; te weeten: **Twee veranderlijke soorten.**

I. ROSEA RADIX ELATIOR, of *hoogst-opschietende Roozewortel*. II. ROSEA RADIX CRISPIORI FOLIO HUMILIOR, of *lager Roozewortel*, *met gekrulder* of *sterker getandde Bladeren*. Beyde zijn ze van eeven de zelve *Bouwing* en *Waarneeming*.

Zij beminnen een goede, gemeene, zandige, en matig-gemestte grond: een luchtige, wel ter Zon ge- leegene plaats, en niet al te veel vochtigheyd. *Bloeyen* wel ieder *Zomer*, doch geeven in deeze onze Gewesten noyt eenig rijp *Zaad*. **Grond.**

Worden echter genoegzaam *aangewonnen* en *ver- meenigvuldigd* door hare aangegroeyde *jonge Wortelen*: welke men met een wassende Maan van *Maert* of *April* van de *oude* afsnijd, of afbreekt; en niet haast vergaan, maar veele jaren lang in 't leeven konnen blijven. **Aanwinning.**

KRACHTEN.

ROozewortel, of *Rhodia Radix*, is koud en droog van aart; 't Hoofd zeer versterkende, door de zeer aangename Rooze-geur, welke ze van zich geeft. *Matth. l. 4. c. 41.*

Gedroogd, of groen gestoten, en met Roozewater vermengt, verdrijft allerley *Hoofdpijn*, veroorzaakt door hitte. Daar teegens, vermengt met het gedistil- leerde Water van Majoraan (of Mariolein) is goed voor de *Hoofdsmerten*, welke haren oorsprong uyt koude hebben. *Diosc. l. 4. c. 45.*

CCCCIV HOOFDSTUK.

R A D Y S.

EEn *Gewas*, aan elk genoeg bekend, en van veele zeer begeerd, weegens de daar in zijnde aangename en ver- frisschende scharpheyd, word in het *Neederlandsch* dus genoemd: in het *Latijn* RADICULA, of ook RAPHA- NUS: in het *Hoogduytsch* RETTICH: in het *Fransch* RAIFORT: in het *Italiaansch* RAPHANO, RAVANO, RADICE, en RADICCIO. **Namen.**

Hier van zijn mij in haren aart bekend geworden *vier* onderscheydene soorten; te weeten: **Vier onderscheydene soorten.**

I. RADICULA SATIVA MINOR, of *kleyne*, *tamme*, *gemeene Radijs*. II. MAJOR SATIVA NIGRA, of *groo- te zwarte tamme Radijs*. III. MAJOR SATIVA ALBA, of *groote tamme witte Radijs*; van welke soort zom- mige met *lange*, andere met *ronde Wortelen* worden ge- zien; van veele geheeten ROMMULATZEN, of volgens de gemeene uytspraak RAMELATZEN; in 't *Italiaansch* REMOLAZZO. IV. RADICULA SYLVESTRIS, of *wil- de Radijs*. Niet alle zijn ze van de zelve *Bouwing* en *Waarneeming*. **Rommulatzen.**

Zij beminnen echter al te zamen een goede, gemee- ne, zandige, en slegts met weynig twee-jarige Paerde- mist, **Grond.**

mist voorziene grond; want te veel is voor haar quaad; vermits ze, de vochtigheyd niet wel verdragen konnende, daar door lichtelijk wormsteekig worden. Voorts, een luchtige, vrije, welgeleegene plaats, en tamelijk veel vochtigheyd.

Kleyne gemeene Radijs.

De RADICULA SATIVA MINOR, of *kleyne gemeene Radijs*, word gezayd en de aarde aanbevolen ieder *Voorjaar*, met een wassende Maan van *Maert*, niet diep in de aarde gelegt. Anders geschied, om deeze *Vrucht* vroeg te mogen hebben, de *Zaying* ook wel in *Februarius*, te gelijk met de *Lattuw*, of *Lattouw*-Salade, in 't Latijn *Lactuca*. Haastig schiet deeze *Plant* op, en geeft in den *Herfst* volkomen rijp *Zaad*: 't welk, gelijk ook alle andere soorten van *Zaden*, met droog Weêr moet gewonnen zijn. Hier meê vergaat ze; en moet derhalven in ieder *Voorjaar* door haar *Zaad* weer *aangewonnen* worden.

Aanmerking.

Hier bij staat weer aan te merken, 't geen alreeds voor deezen is gezegt, te weeten, dat alles, wat zijn *Vrucht in de aarde* geeft, als *Wortelen*, *Knollen*, *Radijs*, &c. met een *afgaande Maan* de aarde moet aanbevolen zijn. Echter heeft deezen Reegel zomtijds een *uytneeming*, gelijk wij straks zullen aanwijzen.

Groote tamme Radijs, zoo witte als zwarte soort;

De RADICULA MAJOR SATIVA, of *groote tamme Radijs*, zoo wel de *witte* als *zwarte soort*, kan men ook op de voorgenoemde tijd en met de gemelde Maan zayen; doch dan schieten ze zeer haastig op, en worden *stokkig*, of *voos*, onbequaam om te nuttigen. Is derhalven veel gevoeglijker, dat men haar zayd met een wassende Maan van *Julius*, niet eerder. Want dan schieten ze niet voor de *Winter*. Blijven ook zeer goed, om gegeeten te worden; niet alleen in 't overige van de *Zomer*, maar ook zelfs door de geheele *Wintertijd*, wanneer men met een volle Maan van *October* of *November* (na geleegentheyd dat de tijd zich aansteld) eenige der zelve opneemt, en dan in droog zand legt, 't zij in een kelder, of in eenige andere plaats, daar de *Vorst* niet kan indringen. Daarenboven is dit middel dienstig ter *aanwinning*. Want buyten blijvende, worden ze dikmaal door een sterke *Vorst* gantschelijk van 't leeven beroofd. Doch deezer wijze bewaard wordende, kan men ze daar na met een volle Maan in *Maert* weer op een goede warme plaats in de aarde zetten. Dus zullen ze in *April* spoedig voortgroeyen, en in de Maand *Augustus* volkomen rijp *Zaad* geeven; 't welk men, op de gemelde tijd, de aarde weer aanbeveeld, niet boven een stroobreedte diep gelegt.

en opmerking ontrent de bouwing der zelve.

Hoe men de beste aan de Bladeren kan kennen.

Als men zomtijds met de voet een weynig treed op de *Bladeren* deezer soorten, zoo worden hare *Wortelen* dikker als anders. Ook kan men de *beste* kennen aan de gedachte hare *Bladeren*: want hoe zachter men de zelve bevind in 't handelen, hoe lieflijker de *Wortel* in 't eeten. Hoe ook de *Schel* van de *Radijs* dunner word gezien, hoe de zelve aangenamer van smaak valt.

Wilde Radijs.

De RADICULA SYLVESTRIS, of *wilde Radijs*, valt van naturen zeer scharp te gebruyken. Om noch gegeeten te worden, is ze in de *Maert* alderbequaamst. Vergaat niet haast, maar blijft veele jaren in 't leeven. Word, gelijk de andere soorten, door haar *Zaad aangewonnen* en *vermeenigvuldigd*.

KRACHTEN.

Galen. l. 8. Simp fac.

RAdijs, of *Radicula*, is verwarmende in den derden, en verdrogende in den tweeden graad; ook openende en dunmakende van aart: welke eygenschap voornamentlijk bestaat in de uytwendige *Schorsse*, of *Bast*: anders is 't inwendige Pit meer verkoelende als verwarmende.

Lusit. l. 2. enarr. 107.

De *Radijs* matig gebruykt, is aangenaam. Maakt een *graage Maag*, maar ook *Winden*. Doed de andere *spijzen wel verteeren*; bijzonderlijk na de Maaltijd gegeeten met geboterd Brood en wat Zout; alhoewel ze aan 't Lighaam weynig voedzel geeft. Voor den eeten genuttigt (ten ware voor een *hitzige Maag*), of ook te veel daar van gegeeten, strekken ze de *Maag* tot bezwaring; want zijn zeer qualijk te verteeren; verwekken veele *Winden*; veroorzaken *walging* en *oprispmg*; ook een *stinkende Maag*. Doen *Luyzen groeijen*; de zwangere Vrouwen een *Misval* krijgen; de menschen *mager* worden, en zijn schadelijk voor de *Oogen*.

Galen. l. 2. de Alim. fac.

Diosc. l. 2. c. 137.

Radijs in Wijn gekookt, of gedistilleert, en daar van 's morgens nuchteren gedronken, doed gemakkelijk en veel *Water lossen*; de *Fluymen*, op de *Borst* leggende, rijp worden, en uytwerpen. Is goed voor een *verouderde Hoest*; voor de *beeten* en *steeken* der *giftige Dieren*; 't *Graveel*; de *Waterzucht*; de *verstoptheyd van Leever en Milt*; de *pijn der Lendenen*; 't *Colijk*; *Vergif*; de *Koudepis*, en andere gebreeken. Verwekt een *heldere stem*; de *Maandstonden* der Vrouwen; veel *Melks* in de Borsten der zoogende: scherpt het *verstand*; ook 't *Gezicht*, de Oogen daar meê gewasschen.

Dod. l. 23. c. 5.
Fernel. l. 5. Meth. Med.
Plin. l. 20. c. 4.

Radijs kleyn gehakt, met Wijn besprengt, in een Pan warm gemaakt, en dan boven de schamelheyd gebonden, doed de geene, welke haar *Water niet konnen maken*, 't zelve gemakkelijk lossen.

Matth. l. 2. c. 106.

Nuchteren *Radijs* gegeeten, is een bewaarmiddel teegens *Vergif*.

Het *Zaad* van *Radijs*, zijnde veel krachtiger als de *Bladeren* of *Wortelen*, met Honig en Edik 's morgens nuchteren ingenomen, dood en jaagt uyt de *Wormen*. Twee *Drachmen* daar van 's morgens rauw uyt de hand gegeeten, drie dagen achter malkander, en t'elkens, een half uur daar na, een weynig Brandewijn, op zwarte *Aelbeziën* gezet, gedronken, is een heerlijk middel teegens 't *Graveel*.

Th. Dorst. hist. Plant. fol. 245.

Het zelve *Zaad* in Wijn gezoden, dan gezeygd, en gedronken, is goed teegens de *Pest*, gelijk men dikmaal heeft ondervonden. Met Edik ingenomen, verminderd een *groote Milt*.

Durantes hist. Plant. fol. 384.

CCCCV HOOFDSTUK.

PEEPERWORTEL.

Verscheyde namen.

OP het *Neederlandsch* (weegens hare scharpe en bijtende smaak) niet alleenlijk dus, maar ook PEEPERKRUYD, en MEERRADYS genoemd, word in 't *Latijn* geheeten RADICULA MAGNA, RAPHANUS RUSTICANUS, en RAPHANUS MAGNUS: in het *Hoogduytsch* MEERRETTIG (waar van bij ons gekomen is het verbasterde MIER-EDIK) en KRAJEN: in 't *Fransch* GRAND RAFAIN, of GRAND RAIFORT; en in 't *Italiaansch* RAFANO, RADICE, en RAVANELLO.

Twee onderscheydene soorten.

Hier van zijn mij in haren aart bekend geworden *twee* onderscheydene soorten; te weeten:

I. De gemelde RAPHANUS RUSTICANUS, of *gemeene Peeperwortel*. II. RAPHANUS AQUATICUS OFFICINARUM, of *Water-Peeperwortel, in de Winkelen der Apotheekers gebruyklijk*. Beyde zijn ze van ontrent eeven de zelve *Bouwing* en *Waarneeming*.

Groote Peeperwortel. Grond.

De RAPHANUS MAGNUS, of *groote Peeperwortel*, bemind een goede, zandige, of veel meer een Keysteenige, gemeene aarde, met twee-jarige Paarde- en Koemist genoegzaam voorzien. Heeft liever een vrije, wel ter Zon geleegene, als een schaduwachtige plaats; en eyscht veel Water.

Hoe deeze soort gebloeyd heeft.

Geeft in deeze onze Landen zelden *Bloemen*; veel min eenig *Zaad*. Heeft echter in 't jaar 1673. in 't laatste van *May*, voor de eerstemaal bij mij hier binnen *Groeningen* gebloeyd: zijnde boven op zijne ronde *Steel*,

drie

drie of vierdehalve voet hoog, verdeeld in veele kleyne *Zijdetakjens*; aan welke veele *Bloemen* wierden gezien, *Ayrs-wijze* bij malkander gesteld; de eene na de andere open gaande. Zijn niet groot; en spier-wit. Bestaan uyt vier voor rond toelopende *Bladertjens*, kruys-wijze geschikt; houdende van binnen inwendig zes kleyne geele *Knopjens*. Als ze eenige dagen lang open gestaan hadden, vielen ze af; nalatende eenige langwerpige kleyne *Knopjens*, doch zonder eenig *Zaad* daar in.

Aanwinning, Deeze soort blijft veele jaren in 't leeven. Verdraagd felle *koude*, en andere ongeleegentheeden der *Winter*, zonder schade. Word ook genoegzaam *aangewonnen* en *vermeenigvuldigd* door hare *Wortel*; welke men in 't *Najaar*, in de Maand *September*, of in 't *Voorjaar*, in de Maand *Maert*, met een volle Maan afbreekt, en de dunste *Wortelen*, in een welgemestte steenige aarde, overdwars, of in de lengte, niet regt neerwaarts, een weynig meer als twee vingeren breedte diep verplant. (en wat daar bij in agt te neemen staat.) Dus genieten ze meerder warmte van de Zon; worden dies te eerder dik, en veel bequamer ten gebruyk. Krijgen dan ook haastiger Loof, en groeyen spoediger voort; 't zij hoe kleynen stukje men mogt ingelegt hebben.

Water-Peeperwortel. De RAPHANUS AQUATICUS, of *Water-Peeperwortel*, bemind de zelve aarde en plaats. Wil ook veel Water; 't welk men haar moet geeven, wanneer 'er geen reegen valt. *Bloeyd* gemeenelijk ieder *Zomer*; doch geeft geen volkomen rijp *Zaad*, ten zij met een goede, bequame jaarstijd. (Zaad.) Vergaat niet haast, maar blijft lange jaren in 't leeven. Word niet alleen *aangewonnen* en *vermeenigvuldigd* door 't gedachte haar *Zaad*, het welke men met een wassende Maan van *Maert* op een donkere en vochtige plaats, of in een Pot, altijd nat gehouden, moet zayen; maar ook door hare aangegroeyde *jonge Looten*, die men op de genoemde tijd van de *oude* afneemt, en verplant. (Aanwinning.)

KRACHTEN.

Ægin. l. 7. c. 3. PEeperwortel, of *Raphanus Rusticanus*, is warm en droog in den derden graad; ook scharp van smaak.

Lonic. l. 2. c. 243. De *Bladeren* in Wijn gekookt, daar na vermengd met Oly, en dan Paps-wijze gelegt op een *verhardde* of *gezwollene Milt*, ook *Leever*, verzachten de zelve, en brengen ze weer te regt. Op het *Gemagt* gedaan, word de *Koudepis* daar door verdreeven.

Ruell. l. 2. c. 47. Camerar. l. 2. c. 32. Trag. l. 2. c. 63. Lobel. lib. 1. fol. 393. De *Wortelen* gesneeden, en in Wijn gekookt, of gedistilleert, en daar van 's morgens nuchteren gedronken; of de gewreevene *Wortelen* met Edik tot Spijzen gegeeten, drijft het *Water van de Blaas* uyt, en het *Graveel* af: verwekt der Vrouwen *Maandstonden*: neemt wech de *verstoptheyd* der *Leever*, *Milt*, *Longe*, en *Nieren*; ook van 't geheele *Ingewand*, veroorzaakt door koude en slijmerige vochtigheeden; desgelijks de *vlekken* van het *Vel*, of de *Huyd*; de *schellen der Oogen*; daar meê gewasschen wordende. Is zeer goed teegens de *Scheurbuyk*, of *Blauwschuyt*; inzonderheyd 's morgens nuchteren een Roemertje gedronken van een *Water*, op de volgende wijze bereyd en gedistilleert. (Water te bereyden, zeer treffelijk)

℞. *Raphani Rusticani acerrimi lib.* iiij.
Polypodii Quercini. ℥ß.
Cortic. Rad. Capparor. ℥ſ.
Semin. Fœniculi. ℥j.
Cardamomi. ℥ij.
Croci Orient. ℈j.

Giet hier op festien ponden Rhijnsche Wijn: laat het dus agt dagen lang staan; doch ieder dag een of tweemaal omgeschud wordende; doe dan noch daar bij: (teegens de Scheurbuyk, of Blauwschuyt.)

Succi Cochleariæ.
Becabungæ.
Nasturtii Aquatici. ana. lib. 1. *& Sem.*
Chamæd. Veræ.
Syrupi Fumar. Majoris. ana. l. 1.
Seri Lactis Caprini. lib. 1. *& Sem.*
Distillentur unà in Balneo Mariæ igne lento.

De *Schors* deezer *Wortel* gestoten, of kleyn gesneeden; in Honig-Azijn, of Oxymel, drie dagen lang laten weyken, en dan ingenomen: of de zelve Schors, in Edik geweykt zijnde, met Honig gegeeten, en daar op een weynig lauw water gedronken; of een Lood van het *Zaad* gestoten, en met Meede, of Garstenwater ingedronken, doed uytwerpen veele *slijmerige en Galachtige vochtigheeden*, door *braking*. 't Welk dan ook van zoodanig een uytwerking is, dat dikmaal door dit middel de *vierdedaagsche Koortzen* worden wechgenomen. *Ibid. l. 3. c. 7. Fernel. l. 5. Meth. Med.*

De *Wortelen* gestoten, en in Wijn gedaan, doen de zelve haastelijk in Edik veranderen.

Voorts vermag deeze *Wortel* alles wat van de *Radijs* is gezegt. Moet ook van hitzige lieden niet anders als matig worden gebruykt.

CCCCVI HOOFDSTUK.

RAPE.

ZOo zeer bij ieder bekend, als van veele begeerd, om te gebruyken tot een aangename spijs; word in het *Neederlandsch* niet alleen dus, maar ook gemeenelijk KNOL, van zommige ook RUIVE genoemd: in 't *Latijn* RAPA, of RAPUM: in 't *Hoogduytsch* RUBEN: in 't *Fransch* NAVEAU: en in het *Italiaansch* RAPA, RAPO, en RAVA. (Namen.)

Hier van zijn mij in haren aart bekend geworden, onder meer andere (onnodig hier alle te verhalen) *vier* voorname soorten; namentlijk: (Vier veranderlijke soorten.)

I. RAPUM ROTUNDUM, of *ronde Rape*, zoo wel *witte* als *geele*. II. RAPA OBLONGA, of *lange Rape*. III. NAPUS, of *steek-Rape*; welke ook PARYSSCHE, of FRANSCHE RAPE word geheeten; zijnde kleyn, langwerpig, drooger en zoeter dan al de andere. IV. NAPUS SYLVESTRIS, of RAPUM SYLVESTRE, dat is, *wilde Rape*. Alle zijn ze van eeven de zelve *Bouwing* en *Waarneeming*.

Zij beminnen van naturen een varsch-omgesmeetene, zandige, welgemestte, vochtige, of ook slijmerige, kleyige aarde: een opene, vrije, bequaam ter Zon geleegene, geenzins schaduwachtige plaats, alwaar schoon de grond noch zoo goed; en veel Reegen. (Grond.) Blijven niet langer dan twee jaren in 't leeven. Konnen 's *Winters* geenerley *Vorst* verdragen. Geeven in de tweede *Zomer* volkomen rijp *Zaad*, 't welk twee jaren lang goed blijft. (Zaad.)

Het zelve word niet alleen met een afgaande Maan van *Maert*; maar ook, en veel bequamer, met de zelve Maan in *Junius* of *Julius*, de grond vochtig zijnde, gezayd; doch niet digt; anders worden ze langwerpig, en blijven kleyn: maar indien 't *Zaad* hol en luchtig word gelegt, zoo worden ze rond, en veel grooter. (Aanwinning.) Ondertusschen, zoo ze op zommige plaatzen wat te digt mogten voortkomen, zoo mag men haar (een vinger dik geworden zijnde) teegens een volle Maan in een nieuwelijks-gemestte grond verplanten; zoo zullen ze naderhand veel heerlijker en grooter worden gezien, doch als men ze deezer wijze handeld, moeten ze gantschelijk met aarde bedekt, en 't *Loof* een weynig met de voet getreeden zijn; want dan trekt dies te meerder kracht in de *Wortel* of *Knol*; vermits de *Bladeren* door de kneuzing verzwakken, en derhalven te minder voedzel van nooden hebben. (Verplanting der te digt staande.) Moeten ook wel gewied, en van allerley ruygt, of onkruyd, zuyver gehouden worden.

Wanneer best. Zij krijgen hare lieflijkheyd en aangename zoetigheyd teegens de *Winter*, wanneer het koud word; want de vochtigheyd verlaat dan de *Bladeren*, en begeeft zich na de *Wortel*.

Hoe in de Winter te bewaren: Het beste *Zaad* word gewonnen van de aldergrootste, en van de geene die verplant zijn geworden. Eer men 't zelve zayd, moet men 't drie dagen te vooren in *Soetemelk* laten weyken; want dan word de *Vrucht*, of *Knol*, dies te beeter. Met een volle Maan van *November* moet men ze uyt de aarde opneemen, en (om de geheele *Winter* door te konnen gebruyken) in een kelder leggen, om voor de *Vorst* bewaard te zijn. Dus blijven ze dies te langer goed.

en weer in te zetten. Ook moet men de geene, van welke men *Zaad* meent te winnen, met een volle Maan van *Maert* weer in de aarde zetten; in zulk een grond, als hier boven aangeweezen is.

Wilde Knol. Raapzaad. Raapoly. De NAPUS SYLVESTRIS, of RAPUM SYLVESTRE, *wilde Knol*, is gantsch niet dienstig om ter spijze gebruykt te worden. Word derhalven met de gemelde *Maertsche* Maan gezayd, enkelijk om haar *Zaads* wil, genoemd *Raapzaad*; waar van de *Raapoly* word gemaakt; en waar toe zij genoeg bequaam is.

KRACHTEN.

Camerar. l. 2 c. 28. RApen, *Knollen*, of in 't Latijn *Rapa*, zijn vocht in den eersten graad, en droog in den tweeden; ook afvagende van aart.

Lusit. l. 2. enarr. 105. Gal. lib. 6. Simp. Med. Op allerley wijzen, gekookt, of gezoden, zijn ze aangenaam voor de *Maag*. Geeven aan 't Ligchaam een matig en goed Voedzel. Vermeerderen het *Zog in der Vrouwen Borsten*: desgelijks het *Zaad*. Verwekken *goed Bloed*, en een *helder Gezicht*. Zijn goed voor de *Borst*, de *Keel*, en teegens den *Hoest*. Verzachten alle *inwendige deelen* des Ligchaams; maar veroorzaken ook *Winden*.

Fuchs. hist. Pl. c. 77. De jonge *Bladeren* van *Knollen*, of *Rapen*, in Wijn gekookt, en zoo gegeeten, ook van deeze Wijn gedronken, drijft het *Water uyt de Blaas* voort, en is dienstig voor de geene die van het *Graveel* gequeld worden.

Diosc. l. 2. c. 134. De *Rapen* zelfs, gezoden of gebraden zijnde; dan gelegt op *verzeerde*, *verzworene*, of *verkoude Kakhielen*, brengen de zelve weer te regt. Gebraden, en heet gedaan op de *qualijk-geheelde Zeeren*; de *al te haast toelopende vuyle Wonden*, en *opene gaten*, openen de zelve weer.

Durantes hist. Plant. fol. 386. Een halve Drachma *Knol-* of *Raapzaad*, met Wijn of ander Nat ingenomen, doed de *Mazelen* en *Kinderpokjens* uytslaan. 't Zelve *Zaad* is droog en warm van aart; ook afvagende door zijne bitterheyd, openende, verteerende, en verweekende.

Tragus l. 2. c. 61. Met Meede gebruykt, doed veel goeds den geenen, die *vergif* in 't Ligchaam heeft gekreegen. De Oly van Rapen, rauw, of ongezoden zijnde, de kinderen 's morgens nuchteren ingegeeven, dood en jaagt uyt de *Wormen*.

CCCCVII HOOFDSTUK.

ZONNEDAUW.

Namen, en oorsprong uyt een zonderlinge zeldzaamheyd.

En kleyn, aardig, en wonderlijk *Gewas*, hebbende in de *Zomer*, bij het alderhelderste en heetste Weêr op den dag, de meeste *Dauw* of vochtigheyd op hare *Bladeren*, zoo dat ze daar van blinkende worden gezien; en heeft ter dier oorzaak in het *Neederlandsch* dien naam bekomen. Word in 't *Latijn* geheeten ROSSOLIS, RORELLA, en DROSIUM RECENTIORUM: in het *Hoogduytsch* SONNENTAW, ook SINDAUW: in 't *Italiaansch* RUGIADA DEL SOLE.

Drie onderscheydene soorten. Hier van zijn mij in haren aart bekend geworden *drie* veranderlijke soorten; te weeten:

I. ROSSOLIS FOLIO OBLONGO, of *Zonnedauw met een langwerpig Blad.* II. FOLIO LONGISSIMO, of *met een geheel lang Blad.* III. ROSSOLIS FOLIO ROTUNDO, of *Zonnedauw met een gantsch rond Blad.* Alle zijn ze van eeven de zelve *Bouwing* en *Waarneeming*.

Grond. Zij beminnen uyt eygener aart een gemeene, zandige, zoo wel met twee-jarige Paerdemist voorziene, als ongemestte, doch luchtige en vochtige grond: een opene, vrije, wel ter Zon geleegene plaats, genoegzaam van alle onkruyd gezuyverd; en veel Water. Blijven gemeenelijk drie jaren, en niet langer, in 't leeven. Verdragen geduldig felle *Vorst*, en alle andere ongeleegentheeden der *Winter*. Geeven in den *Herfst* volkomen rijp *Zaad*: 't welk met een wassende Maan van *April* in een Pot, niet diep, hol en luchtig gezayd, ook van een gedurige vochtigheyd verzorgt moet zijn. Alleenlijk hier door konnen ze *aangewonnen* en *vermeenigvuldigd* worden. Aanwinning.

Hoe wilde Planten in de Hoven op te queeken. Als men deeze *Planten* uyt het *wilde* halen, en eerst in de *Hoven opqueeken* wil, zoo moet men de zelve uytsteeken met een ronde klomp aarde daar aan zittende, op dat de *Wortel* niet gerept, haar Loof niet beschadigd worden mogt. Dan moet men ze voorts voorzichtig planten in een Pot, gevuld met de voorgenoemde grond; ook wel met Water onderhouden: zoo zullen ze eenige jaren lang goed blijven; echter niet altijd.

KRACHTEN.

ZOnnedauw, of in 't Latijn *Rossolis*, is heet en droog in den derden graad; ook scharp; een weynig te zamentrekkende, rijpmakende, verdunnende, verdeelende, en afvagende van aart. *Durantes hist. Plant. fol. 401.*

In Wijn gekookt, of gedistilleert, en daar van gedronken, neemt wech de *verstoptheyd*, de *Fluymen*, en andere gebreeken der *Longe*. Jaagt uyt alle *taye*, *schadelijke vochten*, en verquikt de *Geesten der Oude Lieden*. *Lobel. l. 1. fol. 989.*

De *Bladeren* gestoten, met wat Zout vermengt, en zoo op de *Huyd* gelegt, verzeeren de zelve, en doen'er, door hare brandende scharpheyd, *Bladeren* en *Bleynen* op komen. *Dod. l. 15. c. 17.*

CCCCVIII HOOFDSTUK.

WONDERBOOM.

Us in het *Neederlandsch*, maar ook van veele MOLLEKRUYD genoemd, om dat deeze schoone, bezienswaardige *Plant* de *Mollen* zou konnen verdrijven; doch de daaglijkse ervarendheyd leerd ons regt het teegendeel; zoo dat dit voorgeeven voor een verdigtzel moet gehouden worden. Word in 't *Latijn* geheeten RICINUS, PALMA CHRISTI, CATAPUTIA MAJOR, en PENTADACTYLON: in 't *Hoogduytsch* WUNDERBAUM, of ook CREUTZBAUM: in het *Fransch* PALME DE CHRIST: in het *Italiaansch* RICINO, MIRASOLE GIRASOLE; en CATAPOCCIA MAGGIORE. Namen. Verdigtzel.

Vijf veranderlijke soorten. Hier van zijn mij in haren aart bekend geworden *vijf* veranderlijke soorten; te weeten:

I. RICINUS MAJOR AMERICANUS CŒRULEUS, of *groote Americaansche Wonderboom met een bleekblauwe Stam en Steelen.* II. RICINUS AMERICANUS MAJOR RUBICUNDUS, of *groote Wonderboom uyt America met een zeer schoone Bloed-roode Stam en Steelen.*

Ricinus Americanus Major Rubicundus

len. III. RICINUS AMERICANUS MINOR CŒRULEUS, of *kleyne Wonderboom uyt America met blauwe Steelen.* IV. RICINUS AMERICANUS MINOR RUBICUNDUS, of *kleyne Americaansche Bloedroode Wonderboom*, van een zeer bevallijke aanschouwing. V. RICINUS AMERICANUS MINIMUS, of *alderkleynste Wonderboom uyt America.* Al te zamen zijn ze van eeven de zelve *Bouwing* en *Waarneeming.*

Grond.

Zij beminnen een gemeene, zandige, luchtige aarde, met een gedeelte twee-jarige Paerdemist, een weynig een-jarige Hoenderdrek, en het Mol der verrotte Boombladeren doormengd: een vrije, warme, wel ter Zon geleegene plaats, voor alle koude *Ooste-* en *Noordewinden* beschut; en tamelijk veel vochtigheyd.

Hoe op te queeken.

Zijn teeder van aart. Konnen de *koude*, en *koude Herfstreegenen* deezer Landen, veel min eenige *Vorst* verdragen. Moeten derhalven met een wassende Maan van *April* in Potten gezayd; gantschelijk niet verplant, ook niet meer dan een alleen in elke Pot gelaten worden, vermits de veelheyd en grootheyd harer *Wortelen.* Dus gehandeld, geeven ze, inzonderheyd de MINOR, of *kleyne*, laat in den *Herfst*, doch de MAJOR, of *groote*, zelden, in onze Landen volkomen rijp *Zaad*, en versterven dan al langzaam: alhoewel ze in *America* en andere heete Landen, van naturen eenige jaren lang in 't leeven blijven.

Hoe gehandeld, om de Winter over te houden, en daar van Zaad bekomen.

Ook heb ik eens (in 't jaar 1659.) eene (zijnde een *kleyne soort*) binnens huys tamelijk droog, en op een matig-warme plaats, waar in niet als bij *vriezend* Weêr word gevuurd, de geheele *Winter* over bewaard, en welgesteld overgehouden; geevende in 't midden van de volgende *Zomer* een goed en in alles volmaakt rijp *Zaad:* 't welk op de genoemde tijd de aarde aanbevolen zijnde, wederom voor de *Winter* zijn volle volkomentheyd verkreeg: en van dit quam weer ander, eenige jaren vervolgens achter malkander, zijnde nu wel half of meer den aart onzer Landen en Lucht alreeds gewoon geworden.

Groote Wonderboom uyt America, met bleek-roode Stam en Steelen.

Het RICINUS AMERICANUS MAJOR RUBICUNDUS, of *groote Wonderboom uyt America, met een Bloedroode Stam en Steelen*, is een zeer schoon *Gewas.* Blijft, in onze koude *Neederlanden* in een Pot geplant zijnde, niet meer als twee jaren lang in 't leeven; doch langer in *America*, als 't natuurlijk Geboorte-gewest van 't zelve. Krijgt uyt een teedere, veelvoudige, bleek-wit-verwige *Veezelwortel* een eenige *Steel*; vijf, zes, zeeven, en ook meerder voeten (na geleegentheyd van de warmte der jaarstijd) in eene *Zomer* opschietende.

Steelen.

Is een duym, en ook meerder, dik; in 't ronde bij ieder voet van de *Steel* des *Blads* als met een dunne, doch verheevene *Ring* omvangen; vercierd met een zeer schoone, Bloedroode, en helder-blinkende verwe; van binnen hol, en daar *Lidswijze* voorzien met eenige digte *afscheydingen*, teegens welke ieder *Blad* uytwendig heeft gezeeten, op zulk een wijze als in 't *Riet* word gezien.

Beschrijving van de gestalte der Bladeren.

Aan welke in 't ronde, twee, drie, vier, en ook wel meer vingeren breedte boven malkander, beziens-waardige *Bladeren* groeyen, rustende op zeer lange, tamelijk dikke, van binnen holle, van buyten schoon-rood-verwige *Steelen*; van boven begaaft met vier kleyne, *Navels-wijze* gestelde *Knopjens*; eene der zelve digt bij de voornaamste *Stam* zittende; de tweede een weynig daar van daan; en de twee andere digt bij malkander onder het *Blad* te zaamgevoegd; zijnde in 't ronde zeer groot, boven donker-goen van verwe, een weynig blinkende; van onder wat bleeker, of lichter-groen: aan de kanten *Zaags-wijze*, zeer net, doch oneffen, *Getand*; gemeenelijk in neegen deelen tamelijk diep ingesneeden; van welke in 't midden de bovenste de grootste, de onderste naast aan de *Steel* de kleynste vallen. Ieder deel heeft een dikke rood-verwige *Ader*, onder veel zichtbaarder als boven; uyt welke andere kleyner voortschieten, aan de randen uytlopende: zeer vlak of plat en stijf uytgespannen, op de wijze van een hand opwaarts gekeerd leggende; of ter zijden, ook van vooren en achteren afhangende: niet hard, maar zacht van aart, en zwaar van reuk.

Tusschen welke dikmaal een of twee *Zijdetakjens* in 't bovenste gedeelte voortschieten: uyt wiens inwendige *Hert* zoo wel, als uyt 't bovenste van de voornaamste *Hertsteel*, een hand lang zijnde, en een vinger-dikke rood-verwige *Steel* in de Maand *Augustus* of *September* word voortgebragt; aan welke in 't onderste *Tros-wijze* digt aan malkander eenige *Knoppen* hangen aan korte *Steeltjens*, bestaande uyt vijf roode en voor spits-toegaande *Bladertjens*: houdende inwendig zeer veele, hoog in 't ronde uytsteekende, digt te zamengevoegde, uyt den geelen bleek-verwige Moschachtige *Knopjens*: welke, na drie dagen in hare kracht opengestaan te hebben, haastelijk in haar zelven vergaan, en op de aarde neervallen: boven haar latende een *Druyfs-wijze* te zaamgevoegde, en boven spits opgaande *Tros*, houdende in 't ronde veele zeer schoon-hoog-rood-verwige, gemeenelijk drie bij een gestelde, regt om hoog gekeerde, en als uyt een wolachtige stof bestaande *Veezeltjens*, of *Staartjens*, de *Bloemen* uytbeeldende. Welke niet afvallen, maar op de *Zaadknoppen* blijven zitten, en daar met de *Knoppen* grooter worden; tot dat de zelve eyndelijk (een duym dik geworden, driehoekig-rond, neerwaarts gekeerd hangende, bleek-blauw-verwig, en met veel *Staartjens* rondom kluchtig voorzien) hare volkomene grootte verkreegen hebben: elk van haar in zich bevattende drie groote, langwerpige, platachtig-ronde *Leeden*, van een zwarte verwe, en gesprikkeld met veele bleeke *stippelen*, Marmers-wijze.

Der Knoppen. Der Bloemen. Zaad.

KRACHTEN.

W*Onderboom*, of *Ricinus*, is warm en droog, in 't laatste van den tweeden graad. *Durant. hist. Plant. fol.* 393.

De groene *Bladeren* op der *Vrouwen Borsten* gelegt, doen het *Zog* in de zelve *vermeerderen:* maar in teegendeel, op de Schouderen gebonden, 't zelve *verminderen.*

De zelve *Bladeren* gestoten, of 't *Poeder* der gedroogde *Bladeren* met Meel van Garstenmout vermengt, en op de *gezwollene Borsten* gedaan, verbeeteren die weer, en brengen ze te regt. Verteeren ook de *brand der Oogen.* *Dod. l.* 12. *c.* 11.

De *Bladeren* alleen, of ook met Edik, van buyten gelegt op 't *Wildvuur*, de *Roos*, en diergelijke gebreeken, verteeren, en geneezen ze.

Zeeven korlen van 't *Zaad* met Anijs gestoten, en met Wijn ingenomen, beroeren 't Ligchaam, en doen 't *purgeeren*, ook zomtijds braken; met uytdrijving van de *Galachtige* en *waterige vochten.* Is derhalven dienstig voor alle *Geel-* en *Waterzuchtige.* *Gal. l.* 7. *Simp Med. Mesues l.* 2. *c.* 28.

De *Oly*, uyt dit *Zaad* geparst, is zeer afvagende en drogende van aart. Doed ter dier oorzaak de *lidteekenen vergaan*: geneest de *zeeren* en *schurftheyd des Hoofds*; ook de verhitting des *Aerdsdarms.* *Matth. l.* 4. *c.* 158.

CCCCIX HOOFDSTUK.

RHAPONTICUM.

Namen.

En aardig en fraey *Gewas*, zoo wel in het *Neederlandsch* als *Latijn* dus genoemd, maar ook van zommige PONTICA RADIX, en RHABARBARUM (alhoewel het de regte *Rhabarbar* niet is, volgens 't geen wij hier vooren hebben aangeweezen), na de Rivier RHA, aan welke kant de zelve overvloedig veel groeyd, gelijk

Ammian. Marcell. lib. hist. 12. AMMIANUS MARCELLINUS getuygd in 't *twaalfde Boek zijner Historien.* De gemelde Rivier RHA vloeyd van de *Noordsche Gebergten*, welke de naam van MONTES HYPERBOREI voeren, door *Sarmatien* tot in de *Caspische*, of *Hyrcanische Zee*, van zommige geheeten de *Turksche.* De *Italianen* zeggen in plaats van *Rhaponticum*, RHEUPONTICO, of ook RHAPONTICO.

Twee bijzondere soorten. Hier van zijn mij in haren aart bekend geworden *twee* bijzondere soorten; namentlijk:

I. RHAPONTICUM MAJUS FOLIO HELENII, of *groot Rhaponticum met Bladeren van Alantwortel.* II. RHAPONTICUM HELENII FOLIO MINUS, of *kleyn Rhaponticum, met Bladeren van Alantswortel.* Beyde zijn ze van de zelve *Bouwing* en *Waarneeming.*

Grond. Zij beminnen een goede, gemeene, zandige aarde; doormengd met een weynig twee-jarige Paerdemist, een-jarige Hoenderdrek, en 't Mol van verrotte Boombladeren: een vrije, warme, wel ter Zon geleegene plaats; en matige vochtigheyd. Blijven lange jaren in 't leeven. Geeven in deeze Gewesten ieder *Zomer*

Zaying. *Bloemen*, maar noyt eenig volkomen *Zaad.* 't Welk men, als men 't uyt heete Landen heeft bekomen, in een Pot, gevuld met de gemelde aarde, met een wassende Maan van de Maand *April*, een halve vingerbreedte diep, moet leggen. Daar na opgekomen zijnde, brengen ze niet voor 't derde jaar daar na voor de eerste maal hare *Bloemen* te voorschijn.

Hoe in de Winter waar te neemen. Ongeerne verdragen ze veel *koude Herfstreegenen*, of sterke *Vorst*, buyten blijvende. Moeten derhalven op de genoemde tijd, en met de gemelde Maan, in Potten geplant zijnde, in *October* binnens huys worden gebragt, op een luchtige bequame plaats, waar in niet anders als bij vriezend Weêr word gevuurd: gedurende de geheele *Winter* met slegts een weynig lauw Reegenwater van boven begoten: en niet voor in 't laatste van *Maert*, of 't begin van *April*, na geleegentheyd van de bequaamheyd of onbequaamheyd des tijds, met een aangename Lucht en zoete Reegen weer buyten gesteld; dan noch genoegzaam voor *koude nachten*, en veel *vochtigheyd*, bewaard of gedekt zijn.

KRACHTEN.

Aart. RHaponticum is verwarmende, te zamentrekkende, en dikmakende van aart.

Matth. l. 3. c. 2. Diosc. l. 3. c. 2. Twee *Drachmen* van deeze gedroogde *Wortel* met Wijn of ander Nat ingenomen, stopt het Ligchaam. Versterkt echter de *Maag*: verbeeterd de gebreeken der *Leever*, *Milt* en *Borst.* Is goed teegens 't *Colijk*, de smerten der *Nieren* en der *Blaas*: voor de *Kortademheyd*, *spanning des Herten*, *Heupenpijn*, *Opstijging der Moeder*; de *Bloedspouwing*: de *Roode-* en alle andere *Buykloop*: de inwendige *Breuken* of *Quetzuren*; *gekrompene* en *gespannene Zeenuwen*; de *beeten* en *steeken* der *Slangen*, *Adderen*, en andere *giftige Dieren.* *Durantes hist. Plant. fol. 390. Lobel. l. 1. fol. 355.*

Gal. lib. 8. Simp. Med. De zelve *Wortel* gestoten, met Edik vermengt, en dan gelegt op *blauw-geslagene* of *gevallene plaatzen*, *quade Schurftheyd*, en de *sproetelen* der *Huyd*, verdrijft en geneest de zelve.

CCCCX HOOFDSTUK.

MUYSDOORN.

Namen. It kleyn, steeds groen-blijvend *Gewas* word in het *Neederlandsch* niet alleen dus, maar ook van veele STEEKENDE PALM genoemd. In het *Latijn* geheeten RUSCUS, BRUSCUS, MYRTACANTA, en SPINA MURINA: in het *Hoogduytsch* MAUSDORN, MUESZDORN, en BRUOSCH: in het *Fransch* BRUSC: in het *Italiaansch* RUSCO, BRUSCO, MIRTO SALVATICO, en PONGITOPI.

Grond. Deeze *Plant* bemind een goede, gemeene, zoo wel zandige als andere, doch wel gemestte grond: een warme, vrije, bequaam ter Zon geleegene plaats; en veele vochtigheyd. Geeft in deeze onze Gewesten noyt *Bloemen*, veel minder eenige *Vrucht.* Is hard van natuur. Kan geduldig en zonder eenige schade verdragen sterke *Vorst*, en alle andere ongeleegentheeden der *Winter.* Blijft lange jaren in 't leeven. Word ook

Aanwinning. hier alleenlijk *aangewonnen* en zoberlijk *vermeenigvuldigd* door hare langzaam aanwassende *Wortelen*: welke men in *April* van de oude afsnijd, en met een wassende Maan verplant.

KRACHTEN.

Aart. DE *Wortelen* van *Muysdoorn*, of *Ruscus*, welke meest worden gebruykt, zijn droog in den eersten, warm in den tweeden graad; fijn van stof, en dun van deelen.

Diosc. l. 4. c. 146. Lusit. l. 4. c. 147. Dod. l. 26. c. 4. Camerar. l. 4. c. 150. In Wijn gezoden, en daar van 's morgens nuchteren een Roemer gedronken, verdrijft de *Geelzucht*; opend de *verstoptheyd van het Ingewand*, en aller inwendige deelen: jaagt 't *Water van de Blaas* uyt; ook de *Steen*, en 't *Graveel* der *Nieren*: is goed teegens de *Koudepis*, en de *Hoofdpijn.* Doed de *taye Fluymen*, en *Slijm*, op de *Borst* en *Longe* hangende, rijp worden, en voortkomen. Verwekt ook der Vrouwen *Maandstonden.*

Eeven 't zelve vermogen ook de *Bladeren*, en de *Zaadbeziën*, gepulverizeert, en met Wijn ingenomen; doch werken zoo krachtig niet.

Het uytgeparstte *Zap* der *Bladeren* neemt wech de *stank* en de onzuyverheyd van de *Mond*, daar meê gespoeld zijnde: geneest ook de *Mond-wonden* en verzeeringen. Het zelve *Zap* met Melk gemengt en aan de *Oogen* gestreeken, maakt een *klaar Gezicht*: jaagt ook uyt de *Oogen* wech allerley bij geval daar in gekomene *onreynigheyd.* Eeven dit *Zap* met wat Zuyker ingenomen, doed het *Bloedspouwen* ophouden.

Het *Poeder* deezer gedroogde *Wortelen* gelegt op *oude Wonden*, in welke *vuyl vleesch* groeyd, verteert het zelve, en geneest de verzeering.

Dod. l. 26. c. 4. in addit. De *taye Takken* van dit *Gewas* gebruykt men in *Italien*, om *Beezemen* van te maken. Zommige hangen ze aan 't gezouten *gerookt vleesch*, om, weegens de steekende Bladeren, *Muyzen*, *Ratten*, en inzonderheyd de *Vleermuyzen* daar van te weeren.

CCCCXI HOOFDSTUK.

RUYTE.

Namen. BY een ieder genoeg bekend; en van veele in 't *Neederlandsch* ook WYNRUYT genoemd. Word in het *Latijn* en *Italiaansch* geheeten RUTA: in 't *Hoogduytsch* RAUTE, of WEINRAUTE: in het *Fransch* RHUE of RUE DE JARDIN.

Drie onderscheydene soorten. Hier van zijn mij in haren aart bekend geworden *drie* onderscheydene soorten; te weeten:

I. RUTA VULGARIS, of *gemeene Ruyte.* II. MONTANA LUSITANICA, of *Berg-Ruyte uyt Portugal.* III. RUTA MONTANA TENUIFOLIA, of *Berg-Ruyte met teedere Bladeren.* Niet alle zijn ze van eenerley *Bouwing* en *Waarneeming.*

Grond. Zij beminnen een goede, gemeene, zandige, ongemestte, doch met een weynig Mol van verrotte Boombladeren doormengde grond: een vrije, warme, luch-

luchtige, wel ter Zon geleegene plaats, en niet te veel vochtigheyd.

Gemeene Ruyt. De RUTA VULGARIS, of *gemeene Ruyte*, blijft veele jaren in 't leeven: ja word eyndelijk zoo oud, datze in warme Landen de hoogte van een gemeene Boom bekomt. De vermaarde *Joodsche* Geschiedschrijver FLAVIUS JOSEPHUS verhaald in 't *tweeentwintigste Hoofdstuk* zijns *zeevenden Boeks van de Joodsche Oorlogen* en de *verwoesting der Stad Jerusalem*, dat in 't Kasteel van de Stad *Macherus* een *Ruyten-plant* heeft gegroeyd, zoo hoog en dik, dat geenen *Vijgenboom* de zelve daarin overtrof; of anders, zoo groot als onze gemeene *Karsseboomen* zijn. Koning *Herodes* hadze hier in den aanvang zijner Regeering geplant. Als hij nu daar over de *tseventig jaren*.lang had gestaan, en noch in een krachtige welstand zich bevond, hebben de *Jooden*, bij de verwoesting deezer Plaats, dit treffijk *Gewas* afgehouwen.

Grooten ouderdom, en hoog-op wassing. *Joseph.l.7. c.22.*

Aanwinning. Deeze *gemeene Ruyt* geeft ieder *Zomer* volkomen rijp *Zaad*. Verdraagt sterke *koude*, en allerley andere ongeleegentheeden des tijds. Word ook alleenlijk *vermeenigvuldigd* door 't gemeldde *Zaad*; 't welk met een wassende Maan van *October* in een Pot; of met een wassende *Maertsche* Maan in de grond des *Hofs*, ruym een stroobreed diep, hol en luchtig word gezayd.

Portugalsche berg-Ruyte. De RUTA MONTANA LUSITANICA, of *Portugalsche Berg-Ruyte*, is van een teederen aart; zeer krachtig of zwaar van reuk. Kan in deeze onze Gewesten, buyten blijvende, de koude der *Winter* op geenerley wijze verdragen. Moet derhalven, in een Pot geplant zijnde, gewagt worden voor veele zoo wel *Zomersche*, als *koude Herfstreegenen*: in 't begin van *October* binnens huys gebragt zijn, op een luchtige plaats, zonder eenig Vuur, doch ook zonder tochten en luchtzuygingen: maar alleen eenmaal met zeer weynig Water van onder voorzien; en niet voor in 't laatste van *Maert*, of veel beeter in 't begin van *April*, met een aangename Lucht en zoete Reegen, weer buyten gesteld: dan noch wel gedekt en bewaard worden voor *Sneeuwige vochtigheyd*, *koude nagten*, *hayrige* en *schrale winden*.

Hoe waar te neemen.

Berg-Ruyte met smalle dunne Bladeren. De RUTA MONTANA TENUIFOLIA, of *Berg-Ruyte met smalle dunne Bladeren*, is zeer teeder van natuur. Kan in deeze Gewesten 's *Winters* noyt overgehouden worden, wat voor moeyte men ook daar toe aanwend. Dan noch niet weer *vernieuwd* of *aangewonnen* zijn, als alleenlijk door haar *Zaad*, uyt heete Landen herwaarts overgezonden: 't welk met een wassende Maan van *April*, niet boven een stroobreedte diep, in een Pot moet worden gezayd, en niet verplant.

KRACHTEN.

Gal. lib. 8. Simp. Med. DE gemeene *Hof-Ruyte*, of *Ruta vulgaris*, is heet en droog tot in den derden graad; dun en fijn van deelen: daarenboven doorsnijdende, scheydende, verteerende en verdrijvende van aart.

Matth. l. 3. c. 45. In Wijn gezoden, en daar van gedronken; de groene *Bladeren* gegeeten; of het uytgeparstte *Zap* met Wijn ingenomen, drijft uyt de *Winden*; doed gemakkelijk *Wateren*, en der Vrouwen *Maandstonden* voortkomen: stopt daar teegens de *Buykloop*: is goed voor de *pijn der Borst* en *Buyk*, veroorzaakt door koude. Desgelijks voor de *Hoest*, de *Kortademigheyd*; de *smerten van het Flerezijn*; de *verstoptheyd van de Milt* en *Longe*; de *Opstijging van de Moeder*, en de eerst beginnende *Waterzucht*. Dood de *Wormen*: scherpt en versterkt het *Gezicht*; drijft uyt de *Nageboorte*, en de *doode Vrucht*. Strijd teegens de *Pest* en allerley *vergif*: ook teegens de *beeten* en *steeken* der *giftige Dieren*. 't Zelve verrichten de *Bladeren*, 's morgens nuchteren gegeeten met Okkernooten en Vijgen.

Plin. l. 20. c. 13.

Diosc. l. 3. c. 52.

Deeze *Bladeren* met Honig en Edik, of met Varkens-reuzel vermengt, en allerley *Schurftheyd*, of *Krauwagie*, daar meê bestreeken; geneest ze.

Ruyte, of *Wijnruyt*, dagelijks, of dikmaal, gebruykt, verdroogd het *Zaad*, maakt de *Mannen onvruchtbaar*: verdroogd desgelijks de *Melk in der Vrouwen Borsten*. Zwangere Vrouwen daar van eetende, zouden hare *Vrucht* doen sterven. *Fernel. l. 5. Meth. Med.*

Het uytgeparstte *Zap* der *Bladeren* alleen, of met Vrouwen Melk, of Honig vermengt, in de hoeken der *Oogen* gedaan, verdrijft de *scheemering* en *donkerheyd* der zelve. *Serapio lib. Simp. Temp. cap. 290*

Twee oncen van 't zelve *Zap* met Wijn ingenomen, is goed voor de *beeten der dolle Honden*. Met Ceruys, Edik, en Oly van Roozen gelegt op 't *Sprenkvuur*, de *Roos*, alle andere *voortloopende vuurigheyd* en *Zeeren*, verteerd de zelve. Met Oly van Roozen vermengt, en in de *Ooren* gedaan, verdrijft de *hardhoorendheyd*. *Apul. hist. Plant. cap. 89. Durantes hist. Plant. fol. 403.*

Het *Zaad* van *Ruyte* gestoten, en met Wijn ingenomen, is goed teegens alle *doodelijk vergif*: droogt en reynigt de *Moeder*, de zelve herstellende in een goede staat.

Een *Drachma*, of ook wel twee, na geleegentheyd van de persoon, van 't zelve *Zaad* zeeven dagen na malkander gebruykt, helpt de geene, welke haar *Water niet konnen maken*, en doed haar 't zelve lossen.

Oly van *Wijnruyt* met Wijn gedronken, verdrijft het *Colijk*; de *pijn* en *Krimping der Darmen*: verzacht ook de *hardigheyd der Milt*. *Trag. l. 1. c. 22. Fuchs hist. Pl. c. 236.*

De *Bladeren* van *Wijnruyt* gelegt in een *Bedsteede*, of *Leedekanten* verdrijven uyt de zelve de *Vlooyen* en *Wandluyzen*.

Ruyte gelegt bij 't eeten der *Vogeltjens* in hare Kouwen, verquikt en geneest haar, alsze treurig, of ziek, of in 't ruyen zijn.

CCCCXII HOOFDSTUK.

HARMALA uyt SYRIEN.

Namen. MYns weetens met geenen anderen als deezen naam in 't *Neederlandsch* bekend. Word in 't *Latijn* met de zelve beteekening geheeten HARMALA SYRIACA. Schijnd een meedesoort van de WYNRUYT te zijn.

Grond. Bemind een goede, gemeene, zandige aarde, voorzien met een weynig twee-jarige Paerdemist: een opene, warme, wel ter Zon geleegene plaats, en matige vochtigheyd. Vergaat niet haast, maar blijft lange jaren in 't leeven.

Hoedanig in de Winter waar te nemen. Geeft in deeze koude Landen bij goede *Zomers Bloemen*, maar geen volkomen rijp *Zaad*. Is teeder van aart. Kan op geenerley wijze veel *koude Herfstreegenen* of *vriezend Weêr* verdragen. Moet derhalven, met een wassende Maan van *April* in een Pot 't zij gezayd, 't zij geplant zijnde, in 't begin van *October* binnens huys gebragt; op een luchtige, geheel- of ook matigwarme plaats gezet; gedurende de *Winter* met een weynig lauw-gemaakt Reegenwater van onder in een Pan voorzien; en niet voor in den aanvang van *April*, met een aangename Lucht en zoete Reegen, weer buyten gesteld; dan noch voor veel *vochtigheyd* bewaard, en voor *koude nachten* wel gedekt worden.

KRACHTEN.

HArmala uyt Syrien, in het Latijn *Harmala Syriaca*; is verdroogende en verteerende van aart. *Dod. lib. 5. cap. 2.*

In Wijn gezoden, en daar van gedronken, of het uytgeparstte *Zap* met Wijn ingenomen, doed gemakkelijk *water lossen*; alle *taye vochtigheeden* scheyden: drijft uyt de *Winden*, en verwekt der Vrouwen *Maandstonden*.

Camerar. l. 3. c. 46. Diosc. l. 3. c. 53. Het *Zaad* is warm in den derden graad, en fijn van deelen. 't Zelve kleyn gewreeven, en met Honig, Wijn, Saffraan, 't *Zap* van Venkel, en Gal van een Hoen vermengt; dan in de *Oogen* gedaan, neemt'er de *duysterheyd* van wech, en *verhelderd het Gezicht*.

CCCCXIII HOOFDSTUK.

SERPENTSTONG.

Namen. P het *Neederlandsch* dus, en ook wel van zommige SLANGETONG genoemd, om dat de *Bladeren* niet oneygentlijk vertoonen de gedaante van de TONG eener SLANG. In het *Latijn* geheeten SAGITTA, SAGITTALIS, LINGUA SERPENTIS, en SERPENTARIA AQUATICA: in 't *Hoogduytsch* PFEILKRAUT: in 't *Fransch* QUEVE D'ARONDELLE.

Twee veranderlijke soorten. Hier van zijn mij in haren aart bekend geworden *twee* veranderlijke soorten; te weeten:

I. SAGITTA MAJOR AQUATICA, of *groote Serpentstong*. II. SAGITTA AQUATICA MINOR, of *kleyne Serpentstong*. Beyde zijn ze van de zelve *Bouwing* en *Waarneeming*.

Hoe men ze in de Hoven kan aanqueeken. Zij groeyen van Naturen in *lopende* of *stilstaande Wateren*; gantschelijk niet op eenige andere, of drooge plaatzen. Konnen derhalven zeer bezwaarlijk in de *Hoven* worden *aangequeekt*; ten ware men in de zelve een *Gracht* of *Sloot* groeve. Dan kan men ze met een wassende Maan van *April* of *May* in de grond planten, en de Groef met Water vullen. Dus gehandeld, wassen ze dikmaal voort tot boven 't Water, en krijgen hare volle volkomentheyd. Worden ook door sterke *Vorst* niet lichtelijk beschadigd. Verliezen teegens de *Winter* hare *Bladeren*; welke in 't laatste van *May* weer te voorschijn komen.

KRACHTEN.

Gebruyk *Serpentstong*, of in het *Latijn Sagitta aquatica*, is koud en vocht van aart, ook te zamentrekkende.

tot geneesmiddelen. Het uytgeparstte *Zap* der *Bladeren*, of de gestotene *Bladeren* zelfs, gelegt op de *Roos*, 't *Sprenkvuur*, alle andere *vuurigheyd* of *hitzige zweeren*, verkoeld en verteerd de zelve.

CCCCXIV HOOFDSTUK.

S E L F.

Namen. Eder genoeg bekend, en van bijna alle menschen begeerig gebruykt; word in het *Neederlandsch* niet alleen dus, maar ook van veele SAVIE, SALIE, en SELVE genoemd. In het *Latijn* en in het *Italiaansch* SALVIA: in het *Hoogduytsch* SALBEY: in het *Fransch* SAUGE.

Verscheydene aardige en veranderlijke soorten, Hier van zijn mij in haren aart bekend geworden verscheydene aardige, veranderlijke soorten; namentlijk:

I. SALVIA LATIFOLIA MAXIMA FLORE PURPUREO, of *Aldergrootste Self met breede Bladeren, en een purpure Bloem*. II. ANGUSTIFOLIA AURICULATA, of *smalgebladerde Self, met Ooren*. III. ANGUSTIFOLIA NOBILIS FLORE ALBO, of *eedele smalgebladerde Self met een witte Bloem*. IV. MACULOSA MAJOR, of *groote Self met rood, wit, en groenbonte Bladeren*. V. MACULOSA MINOR, *sive* ALBIS PUNCTIS VARIEGATA, of *gestipte kleyne bonte Self, met wit en groen zeer schoon gemarmerde* of *gestippelde Bladeren*: welke *witheyd* ieder jaar, in 't laatste van *Junius*, of het begin van *Julius*, vergaat; doch in *Maert* des volgenden jaars zich t'elkens weer op nieuws vertoond. VI. ALTERA MINOR MACULOSA, of *tweede kleyne soort van Self, met bonte Bladeren*. VII. MARMOREA, of *met zuyver wit, als fijn gemarmerde Bladeren*. VIII. MARMOREA ALTERA, of *tweede soort van Self met spierwitte grof-gemarmerde Bladeren*. IX. LUTEA VARIEGATA, of *Self met schoone geele als goud vercierde plekken*. X. SALVIA CRETICA, of *Self uyt Candien*. XI. SALVIA MINOR ANGUSTIFOLIA CRETICA, of *kleyne Self uyt Candien, met zeer smalle en teedere Bladeren*. XII. SALVIA MAJOR ARBORESCENS., of *groote Boom-self*. XIII. SALVIA AGRESTIS, of *wilde Self*; en dan meer andere. Meest al te zamen zijn ze van de zelve *Bouwing* en *Waarneeming*. tot dertien in getal hier voorgesteld.

Zij beminnen ook al te zamen een goede, gemeene, zandige aarde, met oude Koeye- en Paerdemist genoegzaam voorzien: een vrije, wel ter Zon geleegene plaats; en liever veel Water als eenige droogte; welke ze echter, als de tijd zoo valt, ook konnen verdragen: desgelijks geduldig uytstaan felle *Vorst*, en allerley andere ongeleegentheeden der *Winter*. Grond.

Bloeyen ieder *Zomer*, en geeven meest den tijd volkomen rijp *Zaad*: 't welk met een wassende Maan van *April* niet diep, maar hol en luchtig, in de aarde word gelegt. Hier door kan men ze genoegzaam *aanwinnen* en *vermeenigvuldigen*. En dan ook noch door hare diep ingezette, of in de grond gebogene, en haastig *Wortel* schietende *Takjens*. Welke men ook, met een volle Maan van *April* of *May*, eer ze noch aan het *Bloemschieten* geraken, kan afsnijden; op een schaduwachtige plaats insteeken, en dikmaal met Water begieten, op dat ze dies te bequamer *Wortel* vatten mochten. Met een wassende Maan in *Maert* (niet in *May*; gelijk veele doen) worden ze opgenomen en verplant. Dan zullen ze gewisselijk beklijven. Anders vergaan ze dikmaal, door de gewoone droogte der *Maymaand*; gelijk de dagelijksche ervarentheyd ons genoegzaam heeft geleerd. Zaad. Aanwinning op verscheydene manieren.

De SALVIA ANGUSTIFOLIA NOBILIS FLORE ALBO, of *eedele smal-gebladerde Self, met een witte Bloem*, valt teederder van aart dan de andere soorten; waarom ze dan ook lichtelijk door de *Vorst* word weehgenomen. Is derhalven goed, dat men van de zelve eenige *Planten* ontrent den *Herfst* in een Pot zette, en 's *Winters* binnens huys beware; daar men haar met matige vochtigheyd moet voorzien. Eedele smal-gebladerde Self.

Daarenboven is noch ongeraadzaam noch ongerijmd, dat men ontrent de Self een Plant of twee Wijnruyte zette, om dat de Padden en andere *giftige Dieren* de krachtige reuk der Ruyte niet wel konnen verdragen: welke anders zich geerne laten vinden, hare verblijf en schuylplaats neemen op de onbebouwde plaatzen daar *Self* wast; die hier door een schadelijke quaadaardigheyd aan zich neemen, ja zomtijds t'eenemaal vergiftigd worden: waar door men dan, deeze *Self* gebruykende, zou vallen in 't grootste gevaar van 't leeven te verliezen: waar van de *Geschiedboeken* ons verscheydene en zeer aanmerkelijke voorbeelden leeveren. Wijnruyt bij de Self te planten; waarom dienstig.

De SALVIA MINOR ANGUSTIFOLIA, of *kleyne smalgebladerde Self*, krijgd uyt een teedere, bruyn-verwige en veelvoudige *Wortel* veele ronde en korte *Steelen*, aan welke groeyen veele digt bij, en digt boven malkander gestelde *Bladertjens*, altijd twee en twee regt teegens over den anderen zittende. Zijn bleek-groen van verwe; een, en ook anderhalf vinger-lid lang; rustende op lange en dunne *Steeltjens*: makende te zamen Kleyne smal-gebladerde Self. Bladeren.

(te

SALVIA MARMOREA

SALVIA LUTEA
VARIEGATA.

SALVIA
ANGUSTIFOLIA CRETICA.

(te weeten; de grootste der zelve, met haar *Steeltje*) de lengte van een vinger, of daar ontrent, uyt. De grootste deezer *Bladeren* zijn ontrent anderhalve stroo, gemeenelijk maar een stroo breed. Eyndigen voor in een spits punt. Zijn gewoonlijk half rond, of *Geuts-wijze* gesteld: aan de randen gelijk als *gefronst*, of *omgekrieuweld*, wat dikachtig van aart; bleek-groen van verwe; zeer welriekend; van binnen voorzien met veele kleyne *Nopjens*, en verscheydene *Adertjens*; onder meer als boven zichtbaar, voortkomende uyt een groote in 't midden.

Bloemen. Tusschen welke, uyt het bovenste der *Steelen*, de *Bloemen* worden voortgebragt, op de wijze der andere soorten van *Self*; de zelve ook in gedaante zeer gelijk, doch veel kleyner, en bleek-blauw-verwig. Als ze eenige dagen open gestaan hebben, vergaan ze in haar zelven, of vallen op de aarde neer; nalatende een kleyn, rond, uyt den bruynen-zwartachtig *Zaadje*. Zaad.

Groote Boom-self. De SALVIA MAJOR ARBORESCENS, of *groote Boom-self*, krijgd tamelijk groote, dikachtige, ontrent ovaals-wijze, of langwerpig-ronde *Bladeren* aan een Stam, welke opschiet tot de hoogte van drie, of ook vier voeten. De *Bloemen* van deeze soort zijn zeer groot, en blauw-verwig.

Hoe tot een Boomtje te doen opgroeijen. Om deeze *Boom-self* tot een *Boomtje* te doen opgroeyen, moet men de zelve van jongs af opsnoeyen, en ontblooten van alle andere *Takken*, uyt of boven de *Wortel* voortschietende. Maar ook op deeze wijze handelende, kan men al de andere soorten van *Self* tot *Boomtjens* opqueeken.

KRACHTEN.

Gal. lib. Simp. Med. 6. SELF, *Salie*, *Savie*, of in 't Latijn *Salvia*, is verwarmende en verdroogende tot in den derden graad, ook een weynig te zamentrekkende van aart.

Fernel. l. 4. Meth. Med. Matth. l. 3. c. 34. In Wijn gezoden, en daar van 's morgens nuchteren een Roemertje gedronken; of het uytgeparstte *Zap* van *Self* met Wijn gebruykt; of ook het *Poeder* der gedroogde *Bladeren* met Wijn ingenomen, is een zeer goed middel, ter versterking van het *Hert*, de *Harssenen*, en de *Zeenuwen*. Vermeerderd de natuurlijke warmte des Lichaams. Is dienstig voor 't *Graveel*; de *Bloedspouwing*; teegens *vergif* in het Lichaam gekreegen: de koude gebreeken en *Zinkingen* des *Hoofds*: de *vallende Ziekte*; *Beroerdheyd*, *Lammigheyd*, *Slaapziekte*, en allerley koude ongeleegentheeden der *Borst*. Voor *beevende Leeden*: de *beeten* en *steeken* der *giftige Dieren*, en 't *Pleuris*, of *Zijde-wee*. Neemt wech de *Hoofdpijn*; maakt een *goeden adem*; zuyverd het *Tandvleesch*; geneest de *verstopping* der *Leever*; de *Hoest*, het *Flerezijn*, en de *Wonden*. Drijft de *doode Vrucht* der Vrouwen af: veroorzaakt *eetenslust*; doed de inwendige *Apostematien* doorbreeken: stild het *Bloed*: reynigd en heeld allerley *vuyle* en *hitzige Zeeren*. Neemt wech het *Jeukzel aan de heymelijke Leeden*. Diend tot *vruchtbaarmaking* der Vrouwen. Dan noch daarenboven, als ze ontfangen hebben, om de *Vrucht* wel te doen beklijven; in 't leeven te behouden, te versterken, en voorspoedig te doen aangroeyen. Ter dier oorzaak behoorden zoodanige Vrouwspersoonen, welke lichtelijk een *misval* krijgen, dikmaal 's morgens eenige *Bladeren Self*, of anders iets van de *Conserve der Bloemen*, te nuttigen. (*Plin. l. 26. c. 6.* — *Apulej. hist. Plant. c. 101.* — *Ruell. l. 3. c. 28.* — *Ætius l. 1. Serm. 1.*)

Diosc. l. 3. c. 40. Boven dit alles stopt de *Self* de *Bloedgang*; drijft het *Water der Blaas* uyt, en doed der Vrouwen *Maandstonden* voortkomen.

De *Bladeren* van *Self* in Melk gekookt, en daar meê gegorgeld, geneest de *gebreeken van de Keel*.

CCCCXV HOOFDSTUK.

SANIKEL.

Namen. IN het *Neederlandsch* dus genoemd, word op het *Latijn* geheeten SANICULA, of ook DIAPENSIA: in 't *Hoogduytsch* desgelijks SANIKEL: in 't *Fransch* SANICLE: in 't *Italiaansch* SANNICULA, DIAPENSIA, of ook CINQUE FOGLIO MAGGIORE.

Twee onderscheydene soorten. Hier van zijn mij in haren aart bekend geworden *twee* onderscheydene soorten; te weeten:

I. SANICULA OFFICINARUM, of *Sanikel, gebruykelijk in de Apotheeken*. II. SANICULA GUTTATA, of *gesprenkelde Sanikel, rond van Bladeren*, en die altijd groen blijft. Beyde zijn ze van eeven de zelve *Bouwing* en *Waarneeming*.

Grond. Zij beminnen een goede, gemeene, zandige aarde, met twee-jarige Paerdemist genoegzaam voorzien: meer een donkere of schaduwachtige, als een opene, vrije plaats; en veel Water. Vergaan niet haast, maar blijven lange jaren in 't leeven.

Zaad. Geeven, bij goede *Zomers*, volkomen rijp *Zaad*. Konnen, buyten staande, felle koude, en alle andere ongeleegentheeden der *Winter*, zonder schade verdragen.

Aanwinning. Worden *aangewonnen* en *vermeenigvuldigd*, niet alleenlijk door haar *Zaad*, 't welk met een wassende Maan van *April* in een donkere plaats, of in een Pot, dikmaal met Water begoten, niet boven een stroobreedte diep in de aarde moet gezayd zijn; maar ook door hare aangewassene *jonge Looten*, gemeenelijk van zelfs *Wortelen* bekomende: die men op de genoemde tijd van de *oude* afneemt, en verplant.

KRACHTEN.

Dodon. l. 5. c. 23. SAnikel, of in het Latijn *Sanicula*, is verwarmende en verdroogende in den tweeden graad: ook versterkende, zuyverende, en te zamentrekkende van aart.

Trag. l. 1. c. 173. In Wijn gezoden, en daar van gedronken, of het uytgeparstte *Zap* met Wijn ingenomen; of van buyten, gelijk ook het *Poeder* der gedroogde *Bladeren*, opgelegt, geneest allerley *in-* en *uytwendige Wonden*, *Breuken*, en andere *verzeeringen*: desgelijks *vuyle zweeren*, en *koude zwellingen*. Stopt de *Roodeloop*: stild de *Bloed-opwerping*: helpt de *zweerende Nieren*; de *gequetste Longe*, het *vervuylde* of *verzworene Tandvleesch*, en de *zwelling der Keel*, daar meê gewasschen en gegorgeld zijnde. (*Durantes hist. Plant. fol. 157.*)

CCCCXVI HOOFDSTUK.

KUNNEKE.

Namen. OF korter gezegt KUN, word in het *Neederlandsch* niet alleen dus, maar ook van veele SATUREY, en KEULE genoemd: in het *Latijn* SATUREIA, en CUNILA: in 't *Hoogduytsch* GARTEN ISSOP, ZWIBEL-HISSOP, KUNELI, en SATUREY: in het *Fransch* SAVORIE: in het *Italiaansch* CONIELLA, SATUREIA, SAVOREGGIA en PEVERELLA.

Drie onderscheydene soorten. Hier van zijn mij in haren aart bekend geworden *drie* onderscheydene soorten; namentlijk:

I. SATUREIA HORTENSIS ANNUA, *Hof*, of *gemeen Kunneke*, *ieder jaar vergaande*. II. SATUREIA PERENNIS, of *eenige jaren overblijvende Saturey*; welke soort ook word geheeten THYMBRA LEGITIMA, of

of *opregte Thijmbra.* III. SATUREIA, *five* THYMBRA MONTANA LUSITANICA, of *Portugalsch Berg-Kunneke.* Niet alle zijn ze van eenerley *Bouwing* en *Waarneeming.*

Grond. Zij beminnen een goede, gemeene, doch liever een zandige grond, het zij voorzien met een weynig twee-jarige Paerdemist; 't zij zonder eenige vettigheyd: een opene, warme, wel ter Zon geleegene plaats; veel Water, en ook matige vochtigheyd.

Gemeene Kunneke. De SATUREIA ANNUA, of *gemeene Kunneke*, blijft de *Winter* niet over. Geeft in den *Herfst* volkomen rijp *Zaad*, en versterft daar meê. Moet derhalven ieder *Voorjaar*, met een wassende Maan van *April* of *Maert*, niet boven een stroobreedte diep, weer op nieuws gezaayd, en alzoo door het gedagte haar *Zaad aangewonnen* en *vermeenigvuldigd* worden. Anders ook komt het dikmaal van zelfs genoeg te voorschijn ter plaats daar deeze soort eens gestaan heeft.

Lang Jurende Saturey, of Kun. De SATUREIA PERENNIS, of *langdurende Saturey*, anders genoemt THYMBRA LEGITIMA, of *opregte Kunneke*, geeft in deeze onze Gewesten zelden eenig *Zaad*, ten zij met zeer warme en drooge *Zomers.* Blijft altijd groen. Kan sterke *koude* en andere ongeleegentheeden der *Winter* zonder schade uytstaan. Word, om het derde jaar, met een wassende Maan van *Maert*, opgenomen, en tot aan de *Toppen* toe in nieuwlijks-omgesmeetene en varsch-gemestte aarde gezet. Dan schieten al de *Takjens Wortelen*: welke men daar na afneemt, op de genoemde tijd. Deezer wijs kan deeze soort *aangewonnen*, en zeer *vermeenigvuldigd* worden.

Aanwinning.

Berg-Saturey uyt Portugal. De SATUREIA MONTANA LUSITANICA, of *Berg-Saturey uyt Portugal*, vergaat ook niet haast, maar blijft lange jaren in 't leeven. Vriest, weegens hare teederheyd, in koude tijden dikmaal dood, buyten staande. Men moet derhalven, om van deeze soort niet onverwacht gantsch beroofd te worden, altijd eenige *Planten* der zelve, in een Pot gezet, 's *Winters* binnens huys brengen; met niet veel vochtigheyd voorzien; ook niet voor in 't begin van *April*, met een zachte Reegen, weer buyten stellen; dan noch haar wagten voor *koude nagten*, en *hayrige Winden.*

Aanwinning. Geeft in onze Landen noyt rijp *Zaad.* Word echter *aangewonnen* en *vermeenigvuldigd* door hare *Takjens*, behandeld op de hier boven aangeweezene wijze.

KRACHTEN.

Ægin. l. 7. c. 3. KUn, *Kunneke*, *Keule*, in 't Latijn *Satureia*, is warm en droog in den derden graad; ook doorsnijdende, zuyverende, en dunmakende van aart.

Fuchs. hist. Plant. cap 114. Durantes hist. Plant. fol. 415. In Wijn gekookt, en daar van gedronken, of groen in spijzen gebruykt, of ook het *Poeder* der gedroogde *Bladeren* met Wijn ingenomen, geeft niet alleen een aangename geur aan 't eeten, maar versterkt ook de *Maag*; verwekt *eetensluft*; doed de *spijs wel verteeren*: drijft uyt de *Winden*, en 't *Water van de Blaas*: verwarmd al de inwendige deelen des Ligchaams. *Diosc. l. 3. c. 45.* Geneest de *Opstijging der Moeder*, veroorzaakt door koude; de *gebreeken* der *Borst*; de *verstopping van de Blaas* en *Longe.* *Fernel. l. 6. Meth. Med.* Doed der Vrouwen *Maandstonden* voortkomen. Jaagt uyt de *Nageboorte*, en de *doode Vrucht.* Maakt een *helder Aangezicht*: verdund en verteerd alle *dikke* en *taye vochtigheeden*: verdrijft de *pijn in de zijde*, met Tarwemeel vermengd, en daar op gelegt. Is daarenboven goed voor de geene, welke met de *slaapziekte* zijn gequeld: dood de *Wormen*, en verwekt *lust tot het echte Werk.*

CCCCXVII HOOFDSTUK.

STEENBREEK.

Namen. DUs genoemd in het *Neederlandsch*, word in het *Latijn* gheeten SAXIFRAGIA: in het *Hoogduytsch* STEINBRECH: in het *Fransch* SAXIFRAGE, en in het *Italiaansch* SASSIFRAGIA.

Drie veranderlijke soorten. Hier van zijn mij in haren aart bekend *drie* veranderlijke soorten; namentlijk:

I. SAXIFRAGIA ALBA, of *witte Steenbreek.* II. SAXIFRAGIA AUREA, of *goude Steenbreek.* III. SAXIFRAGIA ANTIQUORUM, of *Steenbreek der Oude.* Niet alle zijn ze van de zelve *Bouwing* en *Waarneeming.*

Grond. Echter beminnen ze al te zamen een goede, gemeene, zandige, zoo wel gemestte als ongemestte, en met een goed deel kleyngeklopte roode Steen doormengde aarde: een opene, vrije Lucht, en ook een schaduwachtige plaats. Willen veel Water.

Zaad. Geeven dikmaal, bij goede jaren, volkomen rijp *Zaad*; inzonderheyd het SAXIFRAGIA AUREA, of *goude Steenbreek.* Verdragen allerley ongeleegentheeden der *Winter* zonder schade. Worden ook bequamelijk *aangewonnen* en *vermeenigvuldigd*, niet alleen door haar *Zaad*, 't welk met een wassende Maan van *Maert* op een schaduwachtige plaats, niet diep gelegt, de aarde moet aanbevolen zijn; maar ook door hare aangegroeyde *jonge Worteltjens*; welke men op de zelve tijd van de *oude* afneemt, en verplant. Aanwinning.

Steenbreek der Oude. Het SAXIFRAGIA ANTIQUORUM, of *Steenbreek der Oude*, schiet uyt een dikachtig, houtig, bruyn-verwig *Worteltje* veele dunne, zeer smalle, en voor spits toegaande *Bladertjens*, teederder als het gemeene kleyn Gras; donkergroen van verwe; steevig staande, en nauwlijks een kleyne vinger lang. Uyt welker *Hert* een goed deel zeer dunne, ronde, drie, of ook vier vingeren breedte hoog opschietende *Steeltjens* te voorschijn komen; voorzien met veele teedere, noch geen lid van een vinger lang zijnde *Bladertjens*; altijd twee en twee regt teegens over malkander zittende. Tusschen welke lange, kaale, andere *Steeltjens* voortschieten: op welker bovenste punten uyt langwerpige *Knopjens* de *Bloemtjens* zich laten zien; zijnde geelachtig groen van verwe; in gedaante gelijk die van de *Lychnis sylvestris sexta Caroli Clusii*, of *zesde soort van wilde Jenette des Heeren* CAROLI CLUSII. Bestaan uyt vijf kleyne *Bladertjens*, zijnde boven 't breedst; in 't midden met een kleyne *Kerf* gesneeden. Alsze vergaan zijn, latenze na een kleyn bruynachtig *Zaad.* Bladeren. Bloemen.

Hoe, weegens hare teederheyd, waar te neemen. Deeze soort is teeder van aart; zoo datze in deeze *koude Gewesten* 's *Winters* niet, of zeer zelden over blijft. Moet derhalven, met een wassende Maan van *April* in een Pot, niet boven een stroobreedte diep, gezayd zijnde, in de *Zomer* met matige vochtigheyd voorzien; op een vrije, luchtige, welgeleegene plaats gesteld; voor koude *Herfstreegenen* wel gewagt, in *October* binnens huys in een luchtig doch geen warm Vertrek gezet; slegts met een weynig Reegenwatersche lauwgemaakte vochtigheyd (gedurende deeze tijd) onderhouden, en niet voor in *Maert*, met een aangename Lucht en Reegen, weer buyten gebragt; dan noch eevenwel voorzichtig gewagt en gedekt worden voor veel *vochtigheyd*, *koude nachten*, en *hayrige Winden.*

Zaad. Vergaat niet haast: blijft altijd groen, en eenige jaren lang in 't leeven. Geeft, bij heete *Zomers*, volkomen rijp *Zaad*; 't welk op de gemelde tijd de aarde moet aanbevolen zijn. Alleenlijk hier door konnen ze *aangewonnen* en *vermeerderd* worden.

KRACHTEN.

Aart. STeenbreek, of in 't Latijn *Saxifragia*, is verwarmende en verdrogende in den tweeden graad.

Dod. l. 10. c. 22. Lusit. l. 4. enarr. 17. Fuchs. hist. Pl. c. 280. Deeze *Plant*, met de *Wortelen* en 't *Zaad*, in Wijn gekookt; dan daar van 's morgens nuchteren een Roemertje gedronken, *breekt* en *jaagt uyt de Nieren-steen*, ook de *steen der Blaas*. Doed wel *water lossen*. Geneest de *Koudepis*; de *pijn der Lendenen*. Drijft af de *Nageboorte*; de *doode Vrucht*, en verwekt der Vrouwen *Maandstonden*.

CCCCXVIII HOOFDSTUK.

SCABIOSE.

Namen. MEt geenen anderen naam als deezen, mijns weetens, in 't *Neederlandsch* bekend. Voerd in 't *Latijn* en *Italiaansch* ook de benaaming van SCABIOSA: in het *Fransch* desgelijks. Van de *Duytschers* word deeze *Plant* geheeten APOSTENKRAUT; GRINDKRAUT, als ook meede SCABIOSE.

Veele schoone veranderlijke soorten, Hier van zijn mij in haren aart bekend geworden veele schoone veranderlijke soorten; te weeten:

I. SCABIOSA MAJOR VULGARIS, of *gemeene groote Scabiose*. II. MAJOR HISPANICA, of *groote Spaansche Scabiose*. III. CENTAUROIDES MAXIMA, of *aldergrootste Scabiose, met zwartachtige, dikke, en langleevende Wortelen*, die van het *Centaurium majus folio Cinaræ*, of *groot Santorie met Bladeren van Articiokken*, niet ongelijk. IV. HIRCINA, of *Bok-scabiose*. V. ALPINA, of *Berg-scabiose*. VI. PETREA TENUIFOLIA, of *smal-gebladerde Scabiose, groeyende op berg- en steenachtige plaatzen*. VII. PETREA LUSITANICA, of *Portugalsche Scabiose, op steenachtige plaatzen voortkomende*. VIII. GLOBOSA FOLIIS INTEGRIS, of *Scabiose met ongesneedene Bladeren, en rond-geknopte Bloemen*. IX. INDICA FLORE PURPUREO, of *Indiaansche Scabiose met een purpure Bloem*. X. INDICA FLORE PURPUREO ET ALBO VARIEGATO, of *Indiaansche Scabiose met een purpuren wit-bonte Bloem*. XI. INDICA FLORE RUBRO, of *Indiaansche Scabiose met een roode Bloem*. XII. INDICA FLORE RUBRO ET ALBO VARIEGATO, of *Indiaansche Scabiose met een rood- en wit-bonte Bloem*. XIII. INDICA PROLIFERA, of *Indiaansche Scabiose met Bloem uyt Bloem*. XIV. INDICA PROLIFERA IN FLORE PROLIFERO, of *Indiaansche Scabiose met een dubbele Bloem uyt Bloem*; te weeten, uyt de eerste, zijnde de grootste *Bloem*, in 't ronde ter zijden vier, vijf, en ook zomtijds zes *Bloemen*, kleyner dan de zelve voortkomende; uyt welke ieder afsonderlijk weer twee, en ook drie, noch kleyner voortspruyten; 't welk een zeer schoone aanschouwing geeft, doch niet ieder jaar eeven gelijk worden gezien. XV. ANGUSTIFOLIA PRATENSIS HIRSUTA, of *Scabiose met smalle ruyge Bladeren, groeyende op grazige Velden*. XVI. INDICA ARBORESCENS, of *Indiaansche Scabiose, opschietende tot een Boomtje*. Niet alle zijn ze van de zelve *Bouwing* en *Waarneeming*. (van welke hier zestien worden voorgesteld.)

Grond. Zij beminnen nochtans al te zamen een goede, gemeene zandige aarde, met twee-jarige Paerdemist matig voorzien: een vrije, warme, wel ter Zon geleegene plaats, en tamelijk veel Water. Zommige blijven eenige jaren lang, andere niet zoo lang in 't leeven. Van de eerst-gemelde soort zijn:

Groote gemeene, en smal-gebladerde Scabiose. De SCABIOSA MAJOR VULGARIS, of *groote gemeene Scabiose*, en PETREA TENUIFOLIA, of *Scabiose met smalle Bladeren*, groeyende op steenachtige Oorden. Deeze verdragen de sterke koude der *Winter*; veel Reegen, en geeven meest den tijd volkomen *Zaad*: 't welk men met een wassende Maan van *April* de aarde, niet diep, moet aanbeveelen. Alleenlijk hier door konnen ze *aangewonnen* en *vermeenigvuldigd* worden.

De SCABIOSA ALPINA, of *Berg-scabiose*; HIRCINA, of *Bok-Scabiose*; GLOBOSA FOLIIS INTEGRIS, of *Scabiose met ongesneedene Bladeren en ronde Bloemen*; ANGUSTIFOLIA PRATENSIS HIRSUTA, of *Scabiose met smalle ruyge Bladeren, voortkomende op Grasvelden*, en SCABIOSA INDICA, of *Indiaansche Scabiose*, met al hare meede-soorten, blijven niet langer dan twee *Zomers* in 't leeven. Zijn teeder van aart. Konnen noch veel *koude Herfstreegenen*, noch *felle Vorst* verdragen. Andere soorten.

Hoe in de Winter waar te neemen. Moeten derhalven, met een wassende Maan van *April* of *May* in Potten gezayd of geplant zijnde, in 't begin of laatste van *October*, na geleegentheyd van de bequaamheyd of onbequaamheyd des tijds, binnens huys gebragt zijn, op een luchtige plaats, daar, indien 't geschieden kan, niet, of immers alleen met *vriezend* Weêr, en ook niet lang, word gevuurd, vermits ze de *vuur-warmte* minder als de *Vorst* verdragen konnen. Voorts moet men ze onderhouden met zeer weynig vochtigheyd; bij tijds weer de Lucht laten genieten; ook zomtijds, bij goed Weêr, haar over dag na buyten, 's nagts weer binnen brengen; doch in 't begin van *April* geheel buyten laten blijven: echter haar genoegzaam wachten en dekken voor koude *nagten*, *hayrige* en *schrale winden*.

Geeven dan de tweede *Zomer* rijp *Zaad*: 't welk zomtijds van het *Indiaansch Scabiose*, vroeg opgekomen zijnde, wel in de eerste *Zomer* teegens of in den *Herfst* geschied. Hier na versterven ze. Wil iemand van de *Indiaansche Scabiose met Bloem uyt Bloem* jaarlijks weer de zelve zien, die winne 't *Zaad* van de zelve afzonderlijk; en zaye het op de voorheenen aangeweezen wijze; zoo zal hij uyt dit *Zaad* op nieuws zoodanige bekomen. Zaad.

Indiaansche Scabiose met Bloem uyt Bloem. De SCABIOSA INDICA PROLIFERA, ET DUPLICITER PROLIFERA, of *Scabiose met een dubbele*, of *enkele Bloem uyt Bloem*, krijgt uyt een witte, van smaak bittere *Wortel* aardige *Bladeren*; ontrent een kleyne hand lang; voor een vinger of duym breed, achter zeer smal gesneeden in verscheydene deelen van een ongelijke grootte; de onderste de kleynste, de vooraanstaande de grootste, en gemeenelijk voor rond toelopende. Zijn een weynig ruyg van aart; aan de randen wat rondachtig *ingesneeden*; voorzien met eenige *Aderen*, uyt eene in 't midden voortkomende. In de Mond geknauwd wordende, zijn ze bitter smaak; ook lijmachtig van natuur. Bladeren.

Uyt welker *Hert* een of twee ronde, bleek-groen verwige, doch na de Zon gekeerd-bruyn-achtige, een weynig blinkende, wat ruygachtige *Steelen* opschieten, doorgaans twee, derdehalve, of ook wel drie voeten hoog: aan welke *Bladeren* groeyen, hoe hooger hoe smaller en teederder, altijd twee en twee teegens over malkander gesteld, en onder de *Steelen* gelijk als omhelzende; zich ook verdeelende in veele *Zijdetakjens*. Steelen.

Uyt der zelver voorste punten komen te voorschijn de *Bloemen*, op lange, dunne, ronde, zeer taye *Steeltjens*, niet ligt te breeken. Eerst bestaan ze uyt veele in 't rond bij malkander gestelde *Knopjens*. Als deeze de eene na de andere geopend worden, vertoonen zich de vijf-gebladerde *Bloemtjens*, van de voorheenen genoemde verscheydene schoone couleuren; van welke de uytwendigste de grootste, de inwendigste de kleynste, echter al te zamen uyt vijf *Bladertjens* toegesteld zijn. Waar van men de twee onderste de kleynste, de twee middelste wat grooter, en de eene voorste in 't midden de aldergrootste ziet; doch alle langwerpig, en voor stomp-rond toegaande; hebbende van binnen vier teedere Gedaante der Bloemen.

dere opstaande *Draadjens*, waar op langwerpige, witachtige *Knopjens* groeyen. Al deeze *Bloemen*, 't zij ook van wat voor een verwe, veroorzaken een bevallijke aanschouwing. Als ze eenige dagen hebben open gestaan, vergaan ze in haar zelven; nalatende eenige dikke, langwerpige, boven stomp-rond toegaande, kluchtige *Zaadhuysjens*; van welke ieder zich vertoond met een ronde witte kroeze rand van buyten: in zich houdende een groen *Knopje*, voorzien met vijf bruynachtige, lange, hayrige, steevig-staande *Draadjens*. Als ze nu in den *Herfst* hare volkomentheyd hebben verkreegen, worden ze bleek, of vaal van couleur, en bewaren van binnen een kleyn langwerpig, doch dikachtig, bleekverwig *Zaadje*.

Zaadhuysjens.

Zaad.

Aanmerkelijkheyd. Het is aanmerkenswaardig, dat deeze *Bloemen*, waar uyt andere voortwassen, niet altijd hare schoonheyd en eerste gedaante behouden; maar dikmaal zoodanig veranderen, dat ze uyt niet anders, als uyt geheel groenverwige, spits toegaande *bladerige Bloemen*, zonder eenige bevallijkheyd bestaan: gelijk men zien kan in de kleynste hier bij gedane FIGUUR, na 't leeven afgeteekend.

Groote Spaansche, en Portugalsche Scabiose. De SCABIOSA MAJOR HISPANICA, of *groote Spaansche Scabiose*, en PETREA LUSITANICA, of *Portugalsche Scabiose*, wassende op *steenachtige plaatzen*, worden niet zoo oud, maar blijven alleenlijk eene *Zomer* in 't leeven. Met de voorheenen gemelde Maan worden ze in Potten gezayd; en niet meer als twee of drie *Planten* in ieder Pot gelaten. Geeven niet als bij goede jaren voor de aankomst van de *Winter* rijp *Zaad* in deeze Gewesten; en vergaan van zelfs. Eevenwel heb ik de groote *Spaansche Scabiose*, laat opgekomen zijnde, meer maal de *Winter* over behouden; binnens huys altijd luchtig gesteld, en zoo wel voor de warmte des *vuurs*, als voor de *Vorst* voorzichtig gewagt zijnde.

KRACHTEN.

Dod. l. 5. c. 3. DE *groote gemeene Scabiose*, in het Latijn *Scabiosa major vulgaris*, is warm en droog in den tweeden graad; ook fijn van deelen; alle taye, dikke vochten doorsnijdende, dunmakende, en verteerende.

Trag. l. 1. c. 80. Camerar. l. 4. c. 16. Lusit. l. 4. enarr. 13. In Wijn gekookt, en daar van gedronken, is goed voor inwendige *verzweeringen*, of *Apostematien*: *Hoest*, *Pleuris*, *benauwde Ademhaling*, *Engborstigheyd*, *pijn in de Zijde*: *de beeten* en *steeken* der *giftige Dieren*: *Pestilentiale* en *heete Koortzen*: *Wonden*; *Schurftheyd*, en het *Sprenkvuur*: 't welk ook vermag het uytgeparstte *Zap* der *Bladeren*, daar op gestreeken zijnde.

Fern. l. 5. Meth. Med. Drie of vier oncen van 't zelve *Zap*, met twee Scrupelen Theriac, in Wijn ingenomen, is goed voor de geene, die *vergif* in 't Ligchaam hebben gekreegen; ook voor die van *pestilentiale Koortzen* worden aangetast. Reynigd daarenboven de *Longe*.

Durantes hist. Plant. fol. 417. Een *Conserf* van deeze *Bloemen* gemaakt, en daar van dagelijks, 's morgens nuchteren, een weynig, op 't punt van een Mes gedaan, gebruykt, geneest ook al de gebreeken van de *Longe* en *Borst*.

CCCCXIX HOOFDSTUK.

DUYVELSBEET.

Namen.

En meede-soort van de boven gemelde SCABIOSE, word in het *Neederlandsch* met deezen, en, mijns weetens, geenen anderen naam genoemd: in het *Latijn* MORSUS DIABOLI, of SUCCISA: in 't *Hoogduytsch* TEUFFELS ABBEIS; in 't *Fransch* MORS DE DIABLE: in het *Italiaansch* MORSO DI DIAVOLO; alle van de zelve beteekening.

Twee veranderlijke soorten. Hier van zijn mij in haren aart bekend geworden *twee* veranderlijke soorten; te weeten:

I. MORSUS DIABOLI FLORE ALBO, of *Duyvelsbeet met een witte Bloem*. II. SUCCISA FLORE CŒRULEO, of *Duyvelsbeet met een blauwe Bloem*. Beyde zijn ze van eeven de zelve *Bouwing* en *Waarneeming*.

Grond. Zij beminnen een goede, gemeene, zandige, zoo wel gemestte als ongemestte grond: een vrije, bequaam ter Zon geleegene plaats, en matige vochtigheyd. Verdragen felle koude, en alle andere ongeleegentheeden der *Winter* zonder schade.

Zaad. Blijven zelden langer dan vier jaren in 't leeven; en geeven dikmaal in den *Herfst* volkomen rijp *Zaad*: 't welk met een wassende Maan van *Maert* of *April* (na geleegentheyd van de bequaamheyd of onbequaamheyd des tijds) niet diep in de aarde word gelegt. Komt ook, door 't uytgevallene, genoeg van zelfs voort; en geeft de *tweede Zomer* haar *eerste Bloem*. Alleen hier door konnen ze *vermeenigvuldigd* worden. Aanwinning.

KRACHTEN.

Aart. D*uyvelsbeet*, in 't Latijn *Morsus Diaboli*, is warm en droog tot in 't begin van den derden graad: ook verdeelende en verteerende van aart.

Dodon. l. 5. c. 4. Matth. l. 2. c. 174. Trag. l. 1. c. 81. Met de *Wortel* in Wijn gekookt, en daar van gedronken, ook daar mee gegorgeld, geneest de *Squinantie*, of 't *Keel-gezwel*; de ontstokene en gezwollene *Amandelen*; de *beeten* en *steeken* der *giftige Dieren*: verdrijft de *Winden*; verzacht de *smerten*, en de *opstijging* van de *Moeder*: strijd teegens 't *vergif*: scheyd het *geronnene Bloed*: is goed voor de *Pest*: geneest de *Schurftheyd* en diergelijke gebreeken, daar meê gewasschen zijnde; of het uytgeparstte *Zap* daar opgestreeken. Vermag voorts ook al 't geene van de *Scabiose* is gezegt.

Fuchs. hist. Pl. c. 272. Deeze *Plant* met zijne *Wortel* en *Bloemen* groen gestoten, maakt rijp, en heeld de *pestilentiale Gezwellen*, *Klieren* en *Carbonkelen*, daar op gelegt zijnde.

De *Wortel* gedroogd, gepulveriseert, en 's morgens nuchteren, drie of vier dagen na malkander, met Spaansche Wijn ingenomen, doed de *Wormen* sterven.

CCCCXX HOOFDSTUK.

NAALDEKERVEL.

Namen. DUs in het *Neederlandsch* genoemd, word op 't *Latijn* geheeten SCANDIX, of ook PECTEN VENERIS, ter oorzaak van hare aardige teedere *Bladeren*: in het *Hoogduytsch* WILDE MOOREN: in het *Italiaansch*, volgens 't *Latijn*, PETTINE DI VENERE, of SCANDICE.

Twee onderscheydene soorten. Hier van zijn mij in haren aart *twee* onderscheydene soorten bekend geworden; te weeten:

I. SCANDIX MAJOR, *sive* PECTEN VENERIS, of *groote Naaldekervel*; anders VENUS-KAM. II. SCANDIX MINOR, of *kleyne Naaldekervel*, welke ook genoemd word PERCHEPIER ANGLORUM, of *Perchepier van de Engelsche*. Deeze beyde zijn niet van eeven de zelve *Bouwing* en *Waarneeming*.

Grond. Zij beminnen een goede, gemeene, zandige, meer een gemestte als ongemestte grond: een vrije, welgeleegene plaats, en veel Water. Geeven volkomen rijp *Zaad*, en vergaan daar meê; de eene soort echter vroeger dan de andere.

Aanwinning der groote. Het SCANDIX MAJOR, of *groote Naaldekervel*, anders ook gezegt PECTEN VENERIS, of *Venuskam*, blijft niet langer dan eene *Zomer* in 't leeven. Moet derhalven ieder *Voorjaar*, met een wassende Maan van

Maert

Maert, weet, niet diep in de aarde, worden gezayd. Want alleen hier door kan deeze soort *aangewonnen* en *vermeenigvuldigd* worden. Komt anders ook van zelfs genoeg op uyt 't neergevallene *Zaad*.

en der kleyne Naaldekervel.

Het SCANDIX MINOR, of *kleyne Naaldekervel*, brengt voort een kleyn *Zaad*, 't welk dat van 't ander gantschelijk niet gelijk is. Deeze soort vergaat niet zoo haast. Kan felle *koude*, en alle andere ongeleegentheeden der *Winter* uytstaan. *Bloeyd* in de tweede *Zomer*. Geeft volkomen rijp *Zaad*, en versterft daar meê. Word door dit haar *Zaad aangewonnen*. Doch komt, ter plaats daar het eens gestaan heeft, zoo overvloedig door 't uytgevallene voort, dat de moeyte der zaying gantsch onnodig zou zijn.

KRACHTEN.

Gal. lib. Simp. 8.

GRoote *Naaldekervel*, in 't Latijn *Scandix major*, is verdrogende en verwarmende in den tweeden graad; ook scharp en bitter op de Tong.

Diosc. l. 2. c. 168.

Word veeler weegen van veele voor een Moeskruyd in spijzen gebruykt. In Wijn gezoden, en daar van gedronken, is aangenaam voor de *Maag*, en alle andere inwendige deelen des Ligchaams. Opend daarenboven de *verstoptheyd van Leever, Blaas en Nieren*.

Durant. hist. Plant. fol. 352.

De *Bladeren*, *Bloemen* en *Wortelen* van *Naaldekervel*, met Boter, Wijn, en eenige Peeterzelie-bladeren, een weynig in een Pan gebraden, en zoo gelegt op 't Gemagt der kinderen, welke haar *water niet konnen maken*, doed haar 't zelve *lossen*.

Het SCANDIX MINOR, of *kleyne Naaldekervel*, rauw in een Salade genuttigt, of anders ook, in peekel ingelegt zijnde, zoo gegeeten, doed *sterkelijk water lossen*. Opend daarenboven de *verstoptheyd* der *inwendige Ligchaams deelen*.

CCCCXXI HOOFDSTUK.

SCORPIOENSTAART met Bladeren van HAAZE-OOREN.

Namen.

WOrd in het *Neederlandsch* dus, en, mijns weetens, met geenen anderen naam genoemd; den zelven bekomen hebbende na de gedaante haars krom-gebogenen *Zaads*, niet qualijk een *Scorpioensstaart* gelijkende. Word in het *Latijn* geheeten SCORPIOIDES, en in 't *Italiaansch* SCORPIOIDE.

Zes bijzondere soorten:

Hier van zijn mij in haren aart bekend geworden *zes* bijzondere soorten; namentlijk:

I. SCORPIOIDES BUPLEURI FOLIO, of *Haaze-ooren met Bladeren van Bupleurum*. II. ALTERA BUPLEURI FOLIO, of *tweede soort van Haaze-ooren*, of *Scorpioideskruyd, met Bladeren van Bupleurum*. III. PORTULACÆ FOLIO, of *Haazen-ooren met Bladeren van Porcellain*. IV. LEGUMINOSA, of *Scorpioideskruyd*, anders *Haazen-ooren met Peultjens*. V. LEGUMINOSA LUSITANICA, of *Haazen-ooren met Peultjens uyt Portugal*. VI. SCORPIOIDES LEGUMINOSA SECUNDA LUSITANICA, of *tweede Scorpioideskruyd*, *met zeer teedere, dunne, in 't ronde inwaarts gedrayde Peultjens uyt Portugal*. Al te zamen zijn ze van eeven de zelve *Bouwing* en *Waarneeming*.

Grond.

Zij beminnen een gemeene, zandige, goede aarde, met twee-jarige Paerdemist matig voorzien: een opene, warme, vrije, wel ter Zon geleegene plaats; en niet te veel vochtigheyd. Blijven niet langer dan eene *Zomer* in 't leeven. Geeven teegens de *Winter* volkomen rijp *Zaad*, en versterven daar meê.

Aanwinning.

Moeten derhalven met een wassende Maan van *Maert* of *April* in ieder *Voorjaar* weer op nieuws gezayd zijn: want alleen hier door konnen ze *vernieuwd* en *vermeerderd* worden.

Scorpioenstaart met Peultjens.

De soorten van SCORPIOIDES LEGUMINOSA, of *Scorpioideskruyd met Peultjens*, zijn de teederste van alle; en geraken derhalven niet ieder jaar tot hare volkomentheyd. Moeten ter dier oorzaak in Potten gezayd, niet verplant, en op een zeer warme plaats gesteld worden; zoo krijgen ze dies te beeter rijp en goed *Zaad*.

KRACHTEN.

Gal. l. 8. Med. Simp.

SCorpioenstaart, in 't Latijn *Scorpioides*, is verdrogende in den tweeden, en verwarmende in den derden graad.

De *Bladeren* gestoten, en op de *beeten* of *steeken* der *Scorpioenen* gelegt, geneezen de zelve. Desgelijks ook andere *varssche Wonden*.

Durantes fol. 421.

Indien een *Scorpioen* met dit *Kruyd* word aangeraakt, zoo valt hij terstond in onmagt.

CCCCXXII HOOFDSTUK.

ADDERSKRUYD.

Namen, en oorsprong.

OP het *Neederlandsch* met deezen, en, mijns weetens, geenen anderen naam bekend. In het *Latijn* en *Italiaansch* geheeten SCORZONERA: in 't *Hoogduytsch* meede SCORZONERA, of ook SCHLANGEN-MORD. De *Fransche* noemen 't, gelijk de *Latijnen* en *Italianen*, SCORZONERA, na 't woord SCURZO, 't welk in de *Spaansche* taal een *Adder* beteekend, vermits deeze *Plant* zeer haastig geneest de geene, welke van *Adderen*, *Slangen*, of anderer *giftige Dieren* gebeeten zijn geworden.

Drie veranderlijke soorten.

Hier van zijn mij in haren aart *drie* bijzondere soorten bekend geworden; namentlijk.

I. SCORZONERA MAJOR LATIFOLIA FLORE LUTEO, of *groot breed-bladerig Adderskruyd*, anders *Scorzonera, met geele Bloemen*. II. MINOR ANGUSTIFOLIA FLORE LUTEO, of *kleyn Adderskruyd met geele Bloemen*. III. SCORZONERA FLORE RUBRO, of *Adderskruyd met een roode Bloem*. Alle zijn ze van eenerley *Bouwing* en *Waarneeming*.

Grond.

Zij beminnen van naturen een goede zandige aarde, wel voorzien met twee-jarige Paerdemist: een vrije, wel geleegene plaats; en tamelijk veel vochtigheyd.

Zaad.

Blijven eenige jaren in 't leeven. Konnen in deeze Gewesten felle *koude*, en alle andere ongeleegentheeden der *Winter* uytstaan. *Bloeyen* niet alleen, maar krijgen ook dikmaal, inzonderheyd bij drooge *Zomers*, volkomen rijp *Zaad*: 't welk met een wassende Maan van *April*, niet diep, in de aarde word gelegt.

Aanwinning.

Alleenlijk hier door kan men ze *aanwinnen* en *vermeenigvuldigen*.

Bloeying.

Deeze uyt 't *Zaad* voortgekomene *jonge Planten bloeyen* zelden voor in 't volgende, ook wel eerst in 't derde jaar. Ten minsten een voet wijdte moeten ze van malkander gesteld worden.

KRACHTEN.

Lobel. l. 1. fol. 651.

ADderskruyd, of *Scorzonera*, met de *Wortel* in Wijn, of Edik gekookt, en daar van ieder morgen nuchteren een Roemertje gedronken; of het uytgeparste *Zap* met Wijn ingenomen; of ook de *Wortelen* geconfijt, en daar van 's morgens wat gegeeten, strijd zeer krachtig teegens 't *vergif*; de steeken van *giftige Dieren*, en de beeten der *dolle Honden*: inzonderheyd ook teegens de *Pest*. Ja, indien iemand de

Durantes hist. Plant. fol. 422.

de *pestilentiale Ziekte* of *Koorts* alreeds op 't lijf had, of de zelve gevoelde, en dan van deezen Edik twee oncen, of van de Wijn vier oncen, anders een Roemer vol, innam, en daar op terstond ging leggen zweeten, zoo zou hij binnen weynige dagen zich geneezen bevinden. Is daarenboven ook goed voor de geene, welke gequeld zijn met *draying* of *zwijmeling* des Hoofds; *beeving* en *klopping van 't Hert*; de *vallende Ziekte*, en diergelijke gebreeken. Versterkt desgelijks de *flauwmoedige* menschen; maakt een *vrolijk Hert*, en verdrijft alle *zwaarmoedigheyd*.

Matth. l. 2. c. 137.

Het *Zap* uyt de *Wortelen* van *Adderskruyd* geparst, en in de *Oogen* gedaan, veroorzaakt een *helder* en *scharp Gezicht*.

Dod. l. 8. c. 14.

CCCCXXIII HOOFDSTUK.

GROOT SPEENKRUYD.

Namen.

N het *Neederlandsch* dus genoemd, word in *Latijn* geheeten SCROPHULARIA: in het *Hoogduytsch* BRAUNWURTZ, of ook KNOTENKRAUT: in 't *Fransch* SCROPHULAIRE; en in 't *Italiaansch* SCROFOLARIA.

Verscheydene beziens-waardige soorten,

Hier van zijn mij in haren aart bekend geworden eenige beziens-waardige veranderlijke soorten; namentlijk:

I. SCROPHULARIA VULGARIS MAJOR, of *gemeen groot Speenkruyd*. II. AQUATICA, of *Water-groot Speenkruyd*. III. SAMBUCI FOLIA FLORE PURPUREO MAJORI, of *groot Speenkruyd met Bladeren van Vlier, en een groote purpure Bloem*. IV. PANNONICA FLORE LUTEO, of *Oostenrijksch groot Speenkruyd, met een geele Bloem*. V. ÆSTIVA MINOR URTICÆ FOLIO, of *Zomer groot Speenkruyd met Bladeren van Neetelen* VI. SCORDIANÆ FOLIO LUSITANICA, of *Portugalsch groot Speenkruyd met Bladeren van Scordium*, of *Waterlook*. VII. TENUIFOLIA RUTÆ CANINA DICTA, of *groot Speenkruyd met teedere Bladeren*, genoemd HONDSRUYTE. VIII. SCROPHULARIA RUTA CANINA DICTA LUSITANICA, of *groot Speenkruyd uyt Portugal, Hondsruyte geheeten*. IX. SCROPHULARIA (of SCROFULARIA) HIRSUTA MONSPELIENSIUM, of *groot Speenkruyd van Mompelliers met ruyge Bladeren*; anders ook wel van zommige HERBA VENTI geheeten. Niet alle zijn ze van eenerley *Bouwing* en *Waarneeming*.

tot neegen toe hier voorgesteld.

Grond.

Zij beminnen echter al te zamen een goede, gemeene, zoo wel zandige als andere, doch luchtige, vochtige, en welgemestte grond: immers zoo zeer een bequaam ter Zon geleegene, als een schaduwachtige plaats; en veel Water. Konnen tamelijk wel de koude en andere ongeleegentheeden der *Winter* uytstaan.

Gemeen groot Speenkruyd.

De SCROFULARIA VULGARIS MAJOR, of *gemeen groot Speenkruyd*, blijft veele jaren lang in 't leeven. Geeft ieder *Zomer* volkomen rijp *Zaad*: 't welk met een wassende Maan van *April* in de aarde moet gelegt zijn. Hier door word ze genoeg *vermeenigvuldigd*: en dan ook noch *aangewonnen*. door aangewassene *jonge Worteltjens*, welke men op de genoemde tijd van de *oude* afneemt en verplant.

Water-groot Speenkruyd, en Oostenrijksch groot Speenkruyd.

De SCROFULARIA AQUATICA, of *Water groot Speenkruyd*, en SCROFULARIA PANNONICA FLORE LUTEO, of *Oostenrijksch groot Speenkruyd met geele Bloemen*, blijven zelden langer dan twee jaren in 't leeven. Verdragen de *koude* der *Winter*. Geeven de tweede *Zomer* volkomen rijp *Zaad*; 't welk op de hier boven verhaalde wijze moet gezayd zijn; en hier door konnen ze genoegzaam *vermeenigvuldigd* worden. Komen ook wel in veelheyd op van zelfs, door 't uytgevallene *Zaad*.

Groot Speenkruyd met Bladeren van Vlier. Portugalsch groot Speenkruyd, anders Hondsruyte.

De SCROFULARIA SAMBUCI FOLIA FLORE PURPUREO MAJORI, of *groot Speenkruyd met Bladeren van Vlier, en een groote purpure Bloem*, van PROSPER ALPINUS *lib. de Plantis Exoticis fol.* 203. genoemd SIDERITIS SAMBUCI FOLIO, of *Yzerkruyd met Bladeren van Vlier*: desgelijks de SCROFULARIA RUTA CANINA LUSITANICA, of *Portugalsch groot Speenkruyd, genoemd Hondsruyte*, blijven ook zelden boven de twee jaren in 't leeven. Worden, buyten staande, door de *koude* der *Winter* wechgerukt. Moeten derhalven in Potten gezayd, teegens de aankomst van de *Vorst* binnens huys op een luchtige plaats, waar in men geen vuur stookt als bij vriezend Weêr, gesteld; met matige vochtigheyd voorzien, en niet voor in *April* met een zoete Lucht en Reegen, weer buyten gebragt; dan noch voor *koude nachten* en *hayrige winden* voorzichtig gewagt worden. Krijgen de tweede *Zomer* rijp *Zaad*; en vergaan dan. Zelden blijven ze langer in stand.

Hoe waar te neemen.

Het gemelde *Scrofularia ruta Canina Lusitanica*, of *Portugalsch groot Speenkruyd*, anders *Hondsruyte* geheeten, heeft aan hare *Steel* ontrent ten halven gantsch smalle, daar na rondachtige *Bladeren*; ruym een halve vinger lang, ook een vinger breed: ontrent donker-groen van verwe; aan de randen een weynig *gekerfd*, en van binnen voorzien met verscheydene teedere *Adertjens*, opwaarts lopende.

Bladeren.

De SCROFULARIA ÆSTIVA MINOR URTICÆ FOLIO, of *kleyn Speenkruyd met Bladeren van Neetelen*; en SCROFULARIA SCORDIANÆ FOLIO LUSITANICA, of *Portugalsch groot Speenkruyd met Bladeren van Waterlook*, blijven niet langer dan een jaar in 't leeven. Geeven niet alleen *Bloemen*, maar ook goed *Zaad*, en versterven daar meê. Moeten derhalven ieder *Voorjaar*, met een wassende Maan van *Maert*, de eerst-genoemde in de aarde (welke ook wel genoeg van zelfs opslaat), de andere in een Pot, niet diep, op nieuws gezayd zijn.

Kleyn Speenkruyd met Bladeren van Neetelen; en Portugalsch, met Bladeren van Waterlook.

Dit *Portugalsch groot Speenkruyd met Bladeren van Waterlook*, heeft de zelve van vier vingerenbreedte, en ook meerder, lang. Ontrent of ruym half zoo breed zijn ze; aan de kanten aardig getand; donker-groenverwig, van binnen voorzien met sterke omhoog gekeerd staande *Aderen*. Rusten op tamelijk dikke en langachtige *Steeltjens*; onder de *Steel* omhelzende; aan welke ze regt teegens over malkander twee en twee voortkomen.

Bladeren der laatstgenoemde soort.

De SCROFULARIA TENUIFOLIA RUTA CANINA DICTA, of *groot Speenkruyd met teedere Bladeren*, ook *Hondsruyte* geheeten, krijgd uyt een kleyne, niet zeer dikke, regt-neerschietende, bleek-bruyne, en in veele *Veezelen verdeelde Wortel*, verscheydene *Scheuten*, anderhalve of twee voeten hoog; gemeenelijk onder bruyn-rood, of uyt den purpuren blinkende; maar daar boven bleek-groen; rond; doch met eenige uytsteekende *ribbetjens*, of *verhoogende streeptjens* voorzien; waar door ze zich op zommige plaatzen gelijk als vierkant vertoonen.

Groot Speenkruyd met teedere Bladeren, ook Hondsruyte genoemd.

Aan de zelve groeyen schoone, in veele deelen gesneedene, teedere *Bladertjens*. De onderste zijn veel breeder als de bovenste; tamelijk-hoog boven den anderen gesteld; altijd twee en twee regt teegens malkander over zittende, en de *Steel* in 't midden gelijk als omhelzende; de grootste een kleyne vinger, wat meer of minder, lang; een vingerlid breed; onder in verscheydene teedere *deelen*, hol gesteld, gesneeden; doch boven breeder blijvende; en alle rondom aardig *gezaagd*: van verwe Gras-groen, blinkende; de meeste regt-opstaande; zacht van aart, en een weynig dikachtig: in 't midden van elk deel vercierd met een regt-doorlopend *Adertje*; waar uyt voortkomen veel andere kleyner, opwaarts-gaande. In de Mond geknauwd wordende, zijn ze bitter van smaak.

Steelen. Bladeren van wat gedaante.

Gestalte

Tusschen welke, in 't bovenste der Steelen, vijftien, twintig,

SCROPHULARIA SAMBUCI FOLIO.

der Bloemen. twintig, vijfentwintig, of ook wel meerder, korte *Takjens*, *Ayrs-wijze*, doch hol en luchtig boven malkander, te voorschijn komen. Aan de zelve ziet men de *Bloemtjens*, neerwaarts hangende. Deeze zijn kleyn; die van de *Scrofularia vulgaris major*, of *gemeen groot Speenkruyd*, in gedaante en grootte niet zeer ongelijk, doch een weynig kleyner, zonder eenige reuk. Bestaan uyt vijf voor rond toegaande *Bladertjens*; waar van 't onderste, alleen gesteld, en de twee bovenste zwartrood, de twee middenste uyt den purpuren aangenaamrood gezien worden. Houdende in 't midden vier witachtige, uythangende ronde *Draadjens*, voor aan met
Zaad. kleyne geele ronde *Knopjens* begaaft. Als ze eenige dagen lang hebben open gestaan, vallenze op de aarde neer; nalatende eenige ronde, harde, bruyn-verwige, boven met een *spitsje* voorziene, ook gemeenelijk haar in 't midden van malkander scheydende *Knopjens*, gevuld met een kleyn, rond, en zwart *Zaadje*.

Aanwinning. Het zelve *Zaad* geeft ze ieder jaar door de geheele *Zomer*. Met een wassende Maan van *Maert* moet men 't in de aarde leggen, en dikmaal met Water begieten; zoo zal 't dies te beeter voortkomen. *Bloeyd* in 't tweede jaar, en geeft nieuw *Zaad*. Alleenlijk door 't zelve kan deeze soort *vermeenigvuldigd* worden.

KRACHTEN.

Dodon. l. 2. c. 31. GRoot *Speenkruyd*, of in het Latijn *Scrophularia major*, is warm en droog in den eersten graad.

Matth. l. 4. c. 90. De *Wortelen* en *Bladeren* in Wijn gekookt, en daar van morgens nuchteren een Roemer gedronken; of 't uytgeparste *Zap* der zelve met Wijn ingenomen, en ook 't *Zap* met Honig tot een *pap* of *salfje* gekookt; dan daar meê bestreeken de *varsche wonden*, *vuyle inetende zeeren* en *zweeren*, *Melaatsheyd*, *harde gezwellen*, *Klieren*, *Kropzweeren*, en de *Speenen* of *Takken* aan het Fondament, verdrijft en geneest de zelve. Doed ook ophouden het *bloeden uyt de Neus*; 't *Bloedspouwen*, de *Buykloop*, en de overvloedige *roode Maandstonden* der Vrouwen.

Durantes fol. 423. Twee *Drachmen* van het *pulver* der gedroogde *Wortelen* met Wijn, Zuyker, of Honig drie dagen na malkanders 's morgens nuchteren ingenomen, dood de *Wormen*.

CCCCXXIV HOOFDSTUK.

BYLKENSKRUYD.

Namen. EEn zeer aardig en geen groot *Gewas*, word in 't *Neederlandsch* dus genoemd. In het *Latijn* SECURIDACA: in het *Italiaansch* eeven alzoo: in 't *Hoogduytsch* BEYLKRAUT.

Zes veranderlijke soorten. Hiervan zijn mij in haren aart eenige veranderlijke soorten bekend; te weeten:

I. SECURIDACA MAJOR, of *groot Bijlkenskruyd*. II. MINOR, of *kleyn Bijlkenskruyd*. III. FLORE PURPUREO, of *met een purpure Bloem*. IV. PEREGRINA FLORE PURPURASCENTE, of *vreemd Bijlkenskruyd*, *met een bleek-purpure Bloem*, *en wonderlijk lang*, *aan beyde de zijden getand Zaad*. V. PERENNIS CLUSII FLORE RUBELLO, of *altijd-blijvend Bijlkenskruyd met een Roodachtige Bloem*, van CAROLUS CLUSIUS beschreeven. VI. SECURIDACA VESICARIA, of *Bijlkenskruyd met Blaasjens*. Al te zamen zijn ze van de zelve *Bouwing* en *Waarneeming*.

Grond. Zij beminnen een goede, gemeene, zandige aarde; met een weynig twee-jarige Paerdemist, en 't Mol van verrotte Boombladeren doormengd: een opene, luchtige, warme, vrije, wel ter Zon geleegene plaats, en matige vochtigheyd.

Zaad. Blijven niet langer dan eene *Zomer* in 't leeven. Geeven ook in deeze onze Gewesten niet anders als met goede jaren volkomen en rijp *Zaad*. Moeten derhalven ieder *Voorjaar*, bij tijds, met een wassende Maan van

Aanwinning. *Maert*, niet boven een stroobreedte diep, in Potten gezayd; droog gehouden; voor koude bewaard; niet verplant, ook niet meer van elke soort als twee in eene Pot gelaten zijn.

Geeven niet altijd Zaad. Dus behandeld, en warm gezet, zullenze wel somtijds volkomen rijp *Zaad* bekomen; en dan daar meê vergaan. Echter blijft het SECURIDACA PURPUREA, of *Bijlkenskruyd met een purpure Bloem*, nu en dan wel de *Winter* over.

Konnen op geen andere wijze, als alleen door 't gemelde *Zaad*, *aangewonnen* en *vermeerderd* worden.

KRACHTEN.

Aart. BIlkenskruyd, in 't Latijn *Securidaca*, is verwarmende en verdrogende in den eersten graad: daarenboven afvagende van aart.

Durantes hist. Plant. fol. 424. Ruell. l. 3. c. 66. Gal. l. 6. Simp. Diosc. l. 3. c. 146. In Wijn gezoden, en daar van 's morgens gedronken; of het *Zaad* gedroogd, gestoten, dan met Wijn en een weynig Saffraan, of ook in wat Honig gebruykt, zuyverd de *Borst* van alle *taye en slijmerige vochtigheyd*: dood de *Wormen*: is goed voor de *beeten* en *steeken* der *giftige Dieren*: drijft der Vrouwen *Maandstonden* af: is boven dien aangenaam voor de *Maag*: opend de *verstoptheyd der Leever*, *Milt*, en van 't geheele *Ingewand*. Doch op dien dag, dat men 't gebruykt, zou het een *vrouw beletten*, *zwanger* te worden.

CCCCXXV HOOFDSTUK.

BOTERBLOEM.

Namen. WOrd in het *Neederlandsch* niet alleen dus, maar ook van veele HANEVOET genoemd. In 't *Latijn* geheeten RANUNCULUS: in het *Hoogduytsch* SCHMALTZBLUM; ook HAHNENFUSZ: in het *Fransch* GOBELET, BASSINET, BACINET, en GRENOILLE: in het *Italiaansch* RANONCOLO, PIE CORVINO, PIE DI GALLO, HERBA SCELERATA, TAZZA, en BACINELLA.

Veele soorten: Hier van zijn mij in haren aart bekend geworden veele bijzondere en aardige soorten, onnodig hier al te zamen genoemd te zijn. Doch vermits hare *Bouwing* en *Waarneeming* niet eenerley is, zoo zullen wij eenige der voornaamste de liefhebbers voor oogen stellen; te weeten:

doch alleenlijk eenige der voornaamste RANUNCULUS ASIATICUS, of *Boterbloem uyt Aziën*; ook genoemd RANUNCULUS TURCICUS GRUMOSA RADICE, of *Turksche Hanevoet met een Knobbelachtige Wortel*: waar van mij deeze veranderlijke soorten in hare onvergelijkelijke schoonheyd bewust zijn.

en verwonderenswaardigste I. RANUNCULUS ASIATICUS ALEPPO DICTUS, of *Boterbloem uyt Azia*, *Aleppo geheeten*, zijnde van een zeer donkere bruyn-roode couleur. II. ALEPPO TRASSEE, of *bonte Aleppo*. III. MERVEILLE DE PARIS, of *het Wonder van Parijs*; zijnde geel en rood gevlamd; anders ook *Aleppo gevlamd* genoemd. IV. MONSTRUM, of het *Monster*; *groot Monster*, met geel en rood gevlamd. V. GRANDE MERVEILLEUSE, of *groote Verwonderenswaardige*. VI. GRANDE MERVEILLEUSE PANACHE, of *groot Wonder*, met geel en rood gevlamd. VII. GRAND TULPANT, of de *groote Turksche Tulleband*, of *Muts*, gevlamde van Houte. VIII. SPHÆRICUS, *met een geheel ronde* hier voorgesteld. *Bloem*. IX. SPHÆRICUS TRASSEE, of *met geel en rood gevlamd*. *Kleyne Oranje*. *Groote Oranje*. *Osse-bloed* geheeten. X. ROMANUS, *geel en rood gevlamd*.

 XI. SE-

XI. SERAPHIQUE, *met een bonte Bloem.* XII. Een *wit en rood gevlamde*, welke ik zelfs heb aangeteeld, waarom hij ook van veele word genoemd DE GEVLAMDE VAN MUNTING: en dan noch meer andere; al te zamen van de zelve *Bouwing* en *Waarneeming*, zoo wel als van eenerley teedere Natuur. Moeten derhalven op de volgende wijze zijn behandeld.

Hoedanig te queeken.

Neem een *Bedde* van uwen *Hof*, zeer warm, voor alle koude *Noorde-* en *Oostewinden* genoeg beschut, en zonder eenige verhindering vlak voor de Zon open leggende. Maak'er een *Zonnebak* af; te weeten: beschiet het rondom met houte Deelen, zoo dat het achter ontrent twee voeten, voor ten naasten bij een halve voet, wat meer of minder, hoog word gezien. Maak daar op twee of drie houte *Luyken* of *Vensteren*, na geleegentheyd van de lengte gepast: welke men voor *Reegen* en *Vorst* toe doen, doch bij goed Weer, en als de *Zon schijnd*, weer open zetten kan. Graaf hier na het *Bedde* diep uyt; en doe daar onder in, ter hoogte van twee voeten, varssche, warme Paerdemist, digt op malkander getreeden, of gestampt, zonder dat'er eenige aarde onder geraakt. Neem dan twee deelen Veenaarde; twee deelen Mol van verrotte Boombladeren; twee deelen gemeene grond, waar op in 't voorgaande jaar niets met allen heeft gestaan; zes deelen grof zand; vier deelen twee-jarige kleyn-gewreevene Koeyemist; twee deelen twee-jarige en tot aarde gewreevene Paerdemist, en drie deelen een- of twee-jarige Hoenderdrek; al te zamen genoegzaam en kleyn door malkander gewreeven, of gemengd.

Bereyding van een Zonnebak.

Grond, hoe toe te rigten.

Hoedanig te handelen staat

Leg van deeze dus bereyde grond (welke men een tijd lang te vooren moet doen gereed maaken, ook nu en dan eens laten omsmijten) over de gemelde Paerdemist heenen, ruym een halve voet hoog: daar op weer een stroobreed hoogte Zand, daar geen zoutigheyd bij is; of half zand, en half slegte magere grond onder een gemengd. Zet'er de *Bolletjens* van deeze soorten op, wel droog, en niet eerst in eenige vochtigheyd geweest hebbende; in de Maand *September*, in 't laatst van *October*, of 't begin van *November*, straks na volle Maan, een halve voet van malkander; ook wel in *Februarius*, of in *Maert*, na geleegentheyd van de tijd, om tweemaal 's jaars te hebben; alhoewel 't zoo goed niet is als in den *Herfst*; vermitsze dan niet zoo veel *afzetzels*, of *jongen*, aan hare *Wortel* voortbrengen; ondertusschen eevenwel ook in een ander opzicht zoo veel te beeter, wijl'er dan minder gevaar van felle *Vorst* of *Sneeuw* te verwachten staat.

bij de inlegging

Stroy dan een duym breed hoog van 't zelve zand, of de gedachte slegte gemengde zandaarde, daar over heenen: daar op al weer een duymbreed hoogte van de gemelde goede grond, doch niet meer. Want dieper mogenze niet leggen, op datze niet quamen te verrotten. Zouden dan ook zomtijds dies te minder *Bloemen* geeven: maar twee duym diep gesteld zijnde, krijgenze veel *afzetters*, of *jongen*.

der Bolletjens;

De *Bollen* dan dus in de aarde gebragt zijnde, worden terstond, om niet te veel Water te ontfangen, met de gemelde houte *Vensters* overdekt; niet alleen in deeze tijd, maar ook vroeg in 't *Voorjaar*, vermitsze de nattigheyd ongeerne verdragen. Echter niet digt toe, maar ten halven, of wat meer, open; met houtjens onderschoord zijnde, op datze de Lucht en Zon, welke haar en de aarde zeer dienstig is, genieten mogen. Ondertusschen eevenwel, alsze eerst varsch gezet zijn, konnenze voor de eerstemaal wel een weynig van boven neervallend Reegenwater lijden: doch daar na niet meer. In de Maand *Maert* mag men de *Vensteren* geheel open stellen, of gantschelijk wechneemen; inzonderheyd als 't niet veel meer *rijpt*, of dat'er geen sterke *winden* wayen. Want alsze in *Knoppen*, of geheel *open staan*, konnenze de zelve niet wel, maar dan wel veel Reegen verdragen.

en de verder aanqueeking

deezer

Als nu in de *Winter* de *Vorst* sterk aankomt, doed men de *Vensteren* weer voorzichtig toe; en men belegtze boven, desgelijks rondom, met warme Paerdemist; en daar over heenen dik met stroo, op dat de *Sneeuw* zoo weynig als mogelijk is door mogt komen te dringen. Om 't welk noch meer te verhinderen, zeer dienstig is, dat men eerst een *hairen kleed* onder de *Vensteren* legt.

treffelijke Bloemen.

Tijd der opneeming.

Deeze zeer schoone *Bloem* vergaan, de *Bladeren* geel geworden, en verwelkt zijnde, neemt men de *Bolletjens* uyt de aarde op, zonder die langer te laten leggen; anders zoudenze verrotten; en men bewaardze op een drooge plaats, ter tijd toe, datze weer ingezet zullen worden. Hier op moet men wel nauw en zonder eenig verzuym letten.

Verderving te voorkomen.

Indien het gebeurd, dat eenige *Bladeren*, buyten tijds, geel beginnen te worden, zulks is een teeken van verderving; inzonderheyd alsze, wanneer men maar zachtjens daar aan trekt, terstond volgen. In zulk een geleegentheyd neemt men de *Bollen* op; men zuyverd haar van de verrotting, en men legtze in droog zand, tot datze de aarde weer bevolen zullen worden.

Enkele een-verwige. Aanwinning.

Onder deeze soorten van *Bloemen* worden ook *enkele een-verwige*, zoo wel als *bonte*, gevonden, welke alleenlijk in onze Gewesten *Zaad* te voorschijn brengen; echter zelden volkomen rijp. Worden derhalven *aangewonnen* en *vermeenigvuldigd* enkelijk door hare aangewassene *jonge Bolletjens*, welke men bij de opneeming van de *oude* afdoed, en te zijner tijd weer in de aarde legt.

Andere, en bequamer wijze

Indien iemand ongeneegen was, de moeyte te doen, van de gemelde *Zonnebak* te laten maken; of zoo veel *Bolletjens* niet had, dat het zoo veel omslag waardig ware, kan de zelve met of straks na volle Maan van *November* of *Februarius* zetten op een goede luchtige plaats, of *Bedde*; in een goede zandige, ook met een- of twee-jarige Koeyemist, of verteerde, uytgedroogde Menschendrek welgemestte grond (vermits ze van naturen een vette aarde begeeren) buyten in de opene vrije Lucht, een duym of twee vingeren breedte diep. Hier ontrent moet men zich dragen na tijds geleegentheyd, en wanneer men best in de aarde kan komen. Over de ingezettede heeft men slegts wat *stroo* te dekken, en daar over weer een *Vlaschmat* gebonden, om daar door af te keeren 't *Sneeuw-water*, 't welk haar zeer hinderlijk is, en verderft: waar teegens de *Vorst*, hoe sterk die ook zijn mogt, de *Bolletjens* niet kan beschadigen. Of ook, men behoeft alleenlijk *Run* uyt de kuypen der Schoenmakers, ter hoogte van twee of drie vinger breedte, daar over te smijten, wanneer 't begind te vriezen; en dan de zelve dus ongerept te laten staan, tot in de *Maert*, wanneer 't goed Weer begind te worden.

om de Bollen te planten,

en veel heerlijker Bloemen te doen dragen.

Op deeze wijze behandeld, zullenze veel meerder, ook heerlijker en grooter *Bloemen* voortbrengen, als de geene, welke in *Potten*, *houte Vaatjens*, of ook zelfs in een *Zonnebak* geplant zijn; en *afzetters* genoeg bekomen: inzonderheyd als men de *Run* daar op laat leggen tot datze *uytgebloeyd* hebben: vermits de zelve de grond vochtig houd; 't welk deeze *Ranunculi*, of *Boterbloemen*, zeer aangenaam is. Want bij een droog *Voorjaar* geevenze weynige, en ook kleyne *Bloemen*. Mogen derhalven wel in zoodanige drooge tijden dagelijks met Water worden begoten, 't welk haar op geenerley wijze kan schadelijk vallen. Doch als de *Run* daar op blijft, kan de grond niet ligt uytdroogen.

Steekende Boterbloemen, voortkomende op Grazige plaatzen.

De RANUNCULUS ARVENSIS ECHINATUS, of *steekende Boterbloem*, voortkomende op *Grasachtige plaatzen*, blijft niet langer dan eene *Zomer* in 't leeven. Geeft, op een bequame plaats gesteld zijnde, en zomtijds met Water voorzien, in den *Herfst* volkomen rijp *Zaad*; 't welk ieder *Voorjaar*, met een wassende Maan van *Maert*, weer op nieuws de aarde

moet

moet aanbevolen zijn. Komt ook wel van zelfs genoeg op door het uytgevallene *Zaad.* Alleenlijk hier door konnenze *aangewonnen* en *vermeenigvuldigd* worden.

Verfcheydende andere foorten van Boterbloemen. Al de andere foorten, als RANUNCULUS AUTUMNALIS LUSITANICUS, of *Portugalfche Herfst-Boterbloem*, zoo wel met een *enkele* als *dubbele Bloem*: FOLIO PLANTAGINIS, of *met Bladeren van Weegbree*: DULCIS TRAGI, of *zoete Boterbloem van* HIERONYMUS TRAGUS: BULBOSIS, of *met een Bolwortel*: APONINUS BIFOLIUS, of *Italiaanfche twee-gebladerde Boterbloem van de Berg Apennin*: FLAMMEUS MAJOR ET MINOR, of *groote en kleyne brandende Boterbloem*: NIVEUS ANGLICUS, of *Sneeuw-witte Engelfche Boterbloem*: RADICE GRUMOSA FOLIO RUTÆ, of *met een knobbelige Wortel en Bladeren van Ruyte*: LANUGINOSUS ANGUSTIFOLIUS GRUMOSA RADICE, of *met een knobbelige Wortel, en lange, fmalle, wolachtige Bladeren*: GLOBOSUS, *met den fchoone, geele, ronde Bloem*: SEPTENTRIONALIS, of *Boterbloem uyt de Noorder-gewesten*; en dan noch veel meer andere, blijven lange jaren in 't leeven: geeven zelden volkomen rijp *Zaad*: verdragen, buyten ftaande, de *Winter-koude* zonder fchade, ook veele vochtigheyd.

Grond. Beminnen een goede, gemeene, zandige aarde, met twee-jarige Koeye- en Paerdemift genoegzaam doormengt: ook een vrije, welgeleegene plaats. Verliezen

Aanwinning. 's *Winters* haar *Loof*: 't welk in de *Maert* weer te voorfchijn komt. Worden alleenlijk *aangewonnen* en *vermeenigvuldigd* door hare aangegroeyde *Wortelen*: welke men met een waffende Maan van *Maert* of *April* van de *oude* afneemt, en verplant.

Italiaanfche Boterbloem van de Berg Apennin. De RANUNCULUS APONINUS BIFOLIUS, of *Italiaanfche Boterbloem van de Berg Apennin*, geeft uyt een eevendrachtig-lange, dikke, bleek-bruyn-verwige, van binnen witte, de aarde doorlopende, en met fterke *veezelen* voorziene *Wortel*, een eenige, tamelijk-

Wortel. Steel. dikke, bleek-groene, zes vingeren breed hoog opfchietende *Steel*: op wiens bovenfte twee *Bladeren*, met hare *Steelen* onder te zamen gevoegd, gelijklijk voortkomen, zijnde ieder vijf vingeren breedte hoog,

Bladeren, en der zelver gedaante. en zeeven vingeren breedte lang, doch rondachtig van geftalte: in vijf, doch meest in zeeven, groote en breede deelen gefneeden; boven, of voor, op 't breedfte, en daar weer gedeeld in tweeën, doch niet diep; voor wat fpits; ook hier en gintfch een weynig *getand*: donker-groen van verwe, doch lichtelijk veranderende in een bleeke plekkigheyd; en onder bleek: in 't midden voorzien met zeeven fchoone, dikke *Aderen*, in ieder deel met *Takken* oplopende. Ruften op teedere, ronde, bleek-groen-verwige, twee vinger-leeden lange *Steeltjens*: tuffchen welke regt in het midden een kort *Steeltje*, een eenige vinger lang, op-

Knop. fchiet: waar op alleenlijk een dikachtige *Knop* ruft, onder breedft; boven ftomp-fpits toegaande. Welke haar in het laatfte van *April* en begin van *May* opend.

Bloem. Dan word gezien een bleek- of geheel-witte *Bloem*, ruym een halve Schelling in 't ronde groot, ook hol gefteld, gelijk een kleyn *knopje*: gemeenelijk beftaande uyt zes rondachtig-toegaande *Bladeren*; meeft al-

Zonder Zaad in onze Landen. tijd in 't midden met een *deukje*. Ook in 't midden voorzien met eenige langwerpige geelachtige *veezeltjens*. Als ze eenige dagen hebben open geftaan, vergaan ze in haar zelven, zonder in onze Landen eenig *Zaad* te geeven.

Engelfche Sneeuwwitte Boterbloem. De RANUNCULUS NIVEUS ANGLICUS, of *Sneeuwwitte Engelfche Boterbloem*, verdeeld zich uyt een bleek-bruyn *Veezelworteltje* in veele *Takjens*, meer als een voet hoogte opfchietende. Aan de zelve groeyen tamelijk-groote, donker-groene, in vijf en meerder dee-

Bladeren. len gefneedene, zeer fterk en *diep-geaderde*, ook aan de randen genoegzaam *getandde Bladeren*. Uyt de *punten* neemen veele *Bloemen* t'effens haren oorfprong, ontrent zoo groot als een ftuyver; geheel dubbel; beftaande uyt veele voor rond-toegaande *Bladertjens*, van een aangename aanfchouwing. Lang dueren ze, Bloemen. doch vallen eyndelijk op de aarde neer, zonder in onze Gewesten eenig *Zaad* na te laten.

Boterbloemen met Knobbelige Wortelen. De foorten der BOTERBLOEMEN met KNOBBELIGE WORTELEN, konnen ook, eeven gelijk de *Afiatifche*, wanneer hare *Bladeren* vergaan zijn, opgenomen, en in een varffche, nieuwlijks-omgefmeetene, en op de hier boven verhaalde wijze welgemefte grond, ieder jaar, met een volle Maan van *September* of *October*, weer ingezet worden.

KRACHTEN.

ZOo wel de *Bladeren* als *Wortelen* van *Boterbloem*, in 't Latijn *Ranunculus*, zijn brandende van aart, en heet tot in den vierden graad; derhalven ondienftig, ja gevaarlijk, om inwendig gebruykt te worden; want zouden de menfchen al *lagchende doen fterven*. *Durantes hift. Plant. fol. 37. Lufit. l. 2. enarr. 171. Salluftius.*

De gemelde *Bladeren* geftoten, en dan gelegt op *Klieren*, *Kropzweeren*, *Bloedvinnen*, en allerley andere *zweeringen*, doen de zelve doorbreeken. Verteeren ook, en neemen wech de *Wratten*. *Apulej. lib. Herb. c. 8. Trag. l. 1. c. 30.*

Het *Zaad* van *Bloemen* in Spijs of Drank ingenomen, doed de Vrouwen veel *Melk in hare Borften* krijgen.

CCCCXXVI HOOFDSTUK.

KRUYSWORTEL.

NIet alleen in het *Neederlandfch* dus, Namen. maar ook op veele KRUYSKRUYD, en GRINDKRUYD genoemd. Word in het *Latijn* geheeten SENECIO, en ERIGERUM: in 't *Hoogduytfch* CREUTZWURTZ, CREUTSKRAUT, en BALDGREISZ: in 't *Franfch* SENESSON, of DU SENEZON: in 't *Italiaanfch* SENETIO, CARDONCELLO, SPELLICCIOSA, en SENETIONE.

Vier bijzondere foorten. Hier van zijn mij in haren aart bekend geworden *vier* bijzondere foorten; namentlijk:

I. SENECIO VULGARIS MAJOR, of *gemeen groot Kruyskruyd*. II. VULGARIS MINOR, of *kleyn gemeen Kruyskruyd*. III. SENECIO MAJOR TOMENTOSA, of *groot Kruyskruyd met ruyge, wollige Bladeren*. IV. SENECIO FLORE ODORATO, of *Kruyskruyd met een riekende Bloem*. Al te zamen zijnze van de zelve *Bouwing* en *Waarneeming*.

Grond. Zij beminnen allerley flag van grond, 't zij gemefte of ongemefte. Hebben zoo lief een opene, vrije, luchtige, warme, of wel ter Zon geleegene, als een vochtige, donkere of fchaduwachtige plaats. Konnen veel Water verdragen, en vergenoegen zich ook met weynig.

Zaad. Blijven niet langer dan eene *Zomer* in 't leeven. Geeven teegens de *Winter* volkomen rijp *Zaad*, en verfterven daar meê. Moeten derhalven met een waffende Maan van *Maert* of *April* in ieder *Voorjaar* weer op nieuws, niet diep, worden gezayd. Komen ook, door de geheele *Zomer*, van zelfs genoeg voort van 't uytgevallene. Doch deeze, welke dan geen *Zaad* bekomen, konnen in de *Winter* onbefchadigd overblijven; en geraken in 't tweede jaar tot hare volkomentheyd. Alleenlijk hier door konnenze *aangewonnen* en *vermeenigvuldigd* worden. Aanwinning.

KRACHTEN.

KRuyswortel, in het Latijn *Senecio*, of *Erigerum*, heeft een gemengde kracht; zijnde niet alleen *Ægin. l. 7. c. 3.*

ver-

verkoelende, maar ook scheydende, te zamentrekkende, en rijpmakende van aart.

In Wijn gezoden, en daar van gedronken; of in Water gekookt, en gegeeten; of het uytgeparstte *Zap*; of ook het *Poeder* der gedroogde *Bladeren* met Wijn ingenomen, verdrijft de *smerten van de Maag*, veroorzaakt door *Galachtige vochtigheeden*, en de *pijn der Lendenen*: is goed voor de geene die met de *Gal* zijn gequeld; en verwekt der Vrouwen *Maandstonden*. *Diosc. l. 4. c. 97.*

Apulej. hist. Plant. c. 75. De *Bladeren* en *Bloemen* alleen met een weynig Wijn gestoten, of in Water gekookt, of ook gedistilleert, en gelegt op *wonden*, *verzeeringen*, de *gezwellen der heymelijke leeden*, *Bloedvinnen*, de *Roos*, en meer andere soorten van *vuurigheyd*; verdrijft en geneest de zelve.

Durantes hist. Plant. fol. 429. De zelve *Bladeren* met Schapevet vermengt, of met Zout gestoten, neemen wech de *pijn der Zeenuwen*, en 't *Flerezijn*; ook de *Voetjigt*.

Dod. l. 21. c. 19. De *witte* of *grijze hayren* der *Bloemen*, met een weynig Saffraan en koud Water gewreeven, geneest de *zeere*, *loopende Oogen*, daar op gestreeken. De zelve *hayren* varsch met eenig nat ingenomen, doen de *menschen verstikken*.

CCCCXXVII HOOFDSTUK.

WILDE THYMUS.

Namen.

In het *Neederlandsch* niet alleen dus, maar ook van zommige QUENDEL genoemd; word in 't *Latijn* geheeten SERPYLLUM: in het *Hoogduytsch* ook QUENDEL, en HUNERKOHL: in het *Fransch* PILLORET, of SERPOLET: in 't *Italiaansch* SERPILLO, SERPIGLIO, SERPOLLO of SERPOLINO.

Drie veranderlijke soorten. Hier van zijn mij in haren aart bekend *drie* onderscheydene soorten; namentlijk:

I. SERPYLLUM VULGARE MAJUS, of *gemeene groote wilde Thymus*. II. VULGARE MINUS, of *kleyne gemeene Quendel*. III. SERPYLLUM CITRATUM, of *Quendel met een geur van Citroen*. Alle zijn ze van eeven de zelve *Bouwing* en *Waarneeming*.

Grond. Zij beminnen van naturen een goede, gemeene, zandige, zoo wel gemestte als ongemestte aarde: een opene, luchtige, vrije, wel ter Zon geleegene plaats, en matige vochtigheyd; ook veel Water.

Aart. Vergaan niet haast, maar blijven eenige jaren in 't leeven. Verdragen felle *koude*; en alle andere ongeleegentheeden der *Winter*, zonder groote schade. *Bloeyen* de meeste tijd der *Zomer*, en geeven bij goede jaren zomtijds volkomen rijp *Zaad*: 't welk met een wassende Maan van *April* of *May* niet diep in de aarde moet gelegt zijn. Hier door worden ze *aangewonnen* en *vermeenigvuldigd*: maar dan ook noch door hare *jonge Takjens*; die men door meest de geheele *Zomer* in de aarde buygen, en geworteld zijnde ('t welk haastig geschied) van de *oude* afneemen en verplanten kan. Aanwinning.

Waarschouwing. Waar bij echter in acht staat te neemen, dat de laatste verplanting voor den *Herfst*, en niet later, mag geschieden; op dat ze voor de *Winter* noch jonge *Wortelen* mogten schieten: anders zouden ze lichtelijk konnen versterven; gelijk ook dikmaal gebeurd; inzonderheyd door een sterke *Vorst*; twee of drie jaren stil gestaan hebbende; boven welke tijd zij niet wel mogen geraken.

KRACHTEN.

Dod. lib. 9. cap. 9. De *wilde Thymus*, in 't Latijn *Serpyllum*, is verwarmende en verdrogende tot in den derden graad; ook doorsnijdende, dunmakende van aart, en scharp op de Tong.

In Wijn gekookt, tot dat'er op 't derdendeel van verzoden is, of in spijzen gebruykt, versterkt de *Maag*, en 't *Hoofd*. Doed ophouden de *Buykloop*, de *Hik*, maar bevorderd de *Waterlossing*. Drijft uyt het *Graveel*, en de *Winden*. Neemt wech de *Buykkrimping*; is goed voor de *heete gezwellen der Leever*; voor een beginnende *rasernij* of *ontsteltenis der Harssenen*: voor de *Doofheyd*, de *beeten* of *steeken der Slangen*, en anderer *giftige Dieren*. Helpt de *verstopping der Ooren*: verwekt *eetenslust*, en der Vrouwen *Maandstonden*. Maakt een *klaar Gezicht*, de oogen daar meê gewasschen zijnde. *Diosc. l. 3. c. 46. Fern. l. 5. Meth. Med. Gal. l. 6. Simp. Med.*

De *Bladeren* gedroogt, gepulveriseert, en met Zoethout, Anijs en Wijn vermengt, geneezen een *droogen Hoest*.

Op kolen gelegt, verdrijven door haren reuk en rook alle *giftige Gedierten*. *Fuchs. cap. 93.*

In Edik gezoden, en daar meê de slapen des Hoofds, ook het voorhoofd bestreeken, neemt de *Hoofdpijn* wech. *Apulej. c. 99.*

CCCCXXVIII HOOFDSTUK.

SESAMUM.

Word deezen naam zoo wel in het *Neederlandsch* als in het *Latijn*. Word in het *Hoogduytsch* geheeten LEINDOTTER, of gemeenelijker FLACHSZDOTTER: in het *Fransch* DU SISAME, JUJOLINE, of JUGIOLINE: in het *Italiaansch* SESAMO, of SISAMO, en GIUGIOLENA. Namen.

Hier van zijn mij in haren aart bekend geworden *twee* onderscheydene soorten; namentlijk; Twee onderscheydene soorten.

I. SESAMUM OFFICINARUM VERUM, of *opregte Sesamum*; en II. SESAMUM AMERICANUM FLORE LUTEO MAGNO, of *Sesamum uyt America, met een groote, schoon-geele, ronde, ongedeelde Bloem*, ook veel breeder en grooter van *Bladeren* als de voorgemelde soort; anders van eenerley gedaante en stelling. Beyde zijn ze van eeven de zelve *Bouwing* en *Waarneeming*.

Zij beminnen een gemeene, goede, zoo wel zandige als andere, doch met twee-jarige Paerdemist genoegzaam voorziene grond: een vrije, luchtige, welgeleegene plaats, en veel Water. Grond.

Blijven niet langer als twee jaren in 't leeven. Verdragen in deeze onze Gewesten sterke *Vorst*, en alle andere ongeleegentheeden des tijds zonder eenige schade. In de tweede *Zomer bloeyen ze* zeer schoon. Gemeenelijk openen de *Bloemen* zich teegens den *avond*; en blijven de geheele *nagt* in dien stand. Doch 's *morgens*, als de Zon opkomt, sluyten ze zich weer, en verderven. Worden echter ieder dag weer vernieuwd. Geeven ook volkomen rijp *Zaad*: 't welk ieder *Voorjaar*, met een wassende Maan van *Maert* of *April*, de aarde, niet diep gelegt, weer aanbevolen moet zijn. Komen ook, door 't neergevallene, genoeg van zelfs op: en hier door konnen ze overvloedig *vermeenigvuldigd* worden. Bloemen; en zeldzaamheyd van de zelve. Zaad. Aanwinning.

KRACHTEN.

Sesamum is warm in den tweeden, en vocht in den eersten graad. *Serapio lib. Simp. c. 86.*

De *Bladeren* in Wijn gekookt, en daar van gedronken, of ook met de Wijn gewasschen, of de gezodene *Bladeren* op de Oogen gelegt, neemen wech de *verhitting en roodigheyd* der zelve. Is goed voor de geene die van het *Pleuris* worden aangetast; of gequeld zijn van de *Longezucht*, de *Hoest*, een *benauwden Adem*; en *onzuyverheyd der Huyd*. *Gal. lib. 8. Simp.*

Het

SESAMUM PERSICUM TRILOBATUM FOETIDUM.

Diosc. l. 2. c. 121. Durantes hist. Plant. fol. 434. Het *Zaad* van *Sesamum* is vet van aart, en stopt de zweetgaten; derhalven, om inwendig gebruykt te worden, voor de *Maag* en 't geheele *Ligchaam* ondienstig. 't Zelve gedroogd, gestoten, en met Roozewater vermengt, verdrijft de *harde, dikke gezwellen*; allerley *verhitting, gebrandheyd; leedenpijn, quetzuuren der Oogen*; de *beeten* en *steeken der Slangen*, daar opgelegt; en met Oly van Roozen gemengt, verzagt de *Hoofdpijn*, veroorzaakt door groote hitte. Het zelve vermogen de *Bladeren*, in Water gezoden, en daar op gedaan.

P. Alpin. de Plant. Æg. c. 32. Rasis de temp. Simp. c. 20. De *Oly*, uyt dit *Zaad* geparst, en met Wijn ingenomen, maakt de *Menschen vet*; doch doed ook de *Maag walgen*. Verdrijft de *jeukerigheyd*, ook de *ruydigheyd van de Huyd*; de smerten der *Moeder* van de Vrouwen; en van de *Darmen*. Helpt de *Engborstigheyd*.

CCCCXXIX HOOFDSTUK.

SESAMOIDES.

Namen. MEt deezen, en, mijns weetens, geenen anderen naam in 't *Neederlandsch*, *Latijn*, of eenige andere Taal bekend, of genoemd.

Twee soorten: Hier van zijn mij in haren aart *twee* veranderlijke soorten bekend geworden; te weeten:

I. SESAMOIDES SALAMANTICENSE MAJUS. II. MINUS; dat is, *groot* en *kleyn Sesamoides van Salamanca*. Beyde zijn ze van eeven de zelve *Bouwing* en *Waarneeming*.

Grond. Zij beminnen een zandige, goede, gemeene grond, met een weynig twee-jarige Paerdemist voorzien: een luchtige, warme, genoeg ter Zon geleegene plaats; en matige; voor al niet te veel vochtigheyd. Blijven drie, of ook vier jaren in 't leeven.

Zaad. Geeven in deeze onze Gewesten zelden, ten zij met goede, warme, drooge *Zomers*, volkomen rijp *Zaad*. Konnen op geenerley wijze veel *koude Herfstreegenen*, of eenige *Vorst* verdragen. Moeten derhalven,

Waarneeming in de Winter. met een wassende Maan van *April* in Potten zoo gezayd als geplant zijnde, in 't begin, of ten halven van *October*, na geleegentheyd van de bequaamheyd of onbequaamheyd des tijds, binnens huys worden gebragt; gezet op een plaats daar ze lang de Lucht konnen genieten; en waar in of gantsch geen, of immers zeer weynig vuur word gestookt; vermits ze door deeze voor haar onnatuurlijke warmte haastig zouden verderven. Gedurende de geheele *Winter* moet men ze met slegts een weynig Reegenwater voorzien: ook niet voor in het begin van *April*, met een aangename Lucht en Reegen, weer buyten stellen: dan noch voorzichtig wachten en wel dekken voor *koude nagten*, veel *vochtigheyd*, en *hayrige Winden*.

KRACHTEN.

Krachten onbekend. DE krachten van deeze twee aardige *Gewassen*, *groot* en *kleyn Sesamoides*, zijn tot noch toe onbekend; derhalven wij ook geen geleegentheyd hebben, om iet verder daar van te schrijven.

CCCCXXX HOOFDSTUK.

SESELI.

Namen. EEn aangenaam *Gewas*, van een ieder dus, en, mijns weetens, in geene taal anders genoemd.

Verschey- Hier van zijn mij in haren aart bekend geworden eenige bezienswaardige, veranderlijke soorten; namentlijk: dene bezienswaardige, veranderlijke soorten; tot elf in getal hier voorgesteld.

I. SESELI PRATENSE, of *Seseli, groeyende op Grasvelden*. II. PALUSTRE LACTESCENS, of *Water-Seseli, met een Melkachtig Zap*. III. CRETICUM, of *Seseli uyt Candien*; anders ook TORDILIUM geheeten. IV. CRETICUM MINUS, of *kleyn Seseli van Candien*. V. MONTIS LIBANI, of *van den Berg Libanus*. VI. MASSILIENSE; of *Seseli, groeyende ontrent Marsilien*. VII. PELOPONNENSE MAJUS CICUTÆ FOLIO, of *groot Seseli van Peloponnesus, met Bladeren van dulle Kervel*. VIII. PELOPONNENSE MINUS CICUTÆ FOLIO, of *kleyn Seseli van Peloponnesus met Bladeren van dulle Kervel*. IX. PELOPONNENSE LUSITANICUM, of *Portugalsch-Peloponnesus Seseli*. X. ÆTHIOPICUM HERBA, of *Seselikruyd uyt Moorenland*. XI. SESELI ÆTHIOPICUM FRUTEX, of *boomachtig Seseli uyt Moorenland*. Niet alle zijn ze van de zelve *Bouwing* en *Waarneeming*.

Echter beminnen ze al te zamen een goede, gemeene, zandige aarde, vermengt met een weynig tweejarige Paerdemist: een luchtige, warme, wel ter Zon geleegene plaats, en niet te veel vochtigheyd. Geeven ook niet alle in deeze onze koude Gewesten volkomen rijp *Zaad*. Grond.

Het SESELI PRATENSE, of *Seseli, groeyende op Grasachtige plaatzen*: PALUSTRE LACTESCENS; of *voortkomende in vochtige Oorden, met een melkachtig Zap*: CRETICUM MAJUS, & MINUS, *groot* en *kleyn Seseli van Candien*, zijn tamelijk hard van aart. Konnen felle *koude*, en alle andere ongeleegentheeden der *Winter*, geduldig uytstaan. *Bloeyen* in 't tweede jaar; geeven volkomen rijp *Zaad*, en versterven daar meê. Moeten derhalven ieder *Voorjaar*, of om 't tweede, met een wassende Maan van *Maert*, op nieuws, niet diep, weer gezayd zijn. Komen ook uyt het neergevallene van zelfs genoeg op. Hier door alleenlijk konnen ze *aangewonnen* en *vermeenigvuldigd* worden. Eenige Zaaigeevende, en twee jaren leevende soorten.

Het SESELI MONTIS LIBANI, of *Seseli van de Berg Libanus*, word met de gemelde Maan van *April* in een Pot gezayd, en warm gezet. Blijft niet langer dan eene *Zomer* in 't leeven. Bloeyd in den *Herfst*, en geeft in onze Gewesten ter nauwer nood bij goede *Zomers* volkomen rijp *Zaad*. Daar meê versterft ze. Seseli van de Berg Libanus.

Het SESELI MASSILIENSE, of *Seseli van Marsilien*: PELOPONNENSE LUSITANICUM, of *Seseli uyt Portugal*, een weynig gelijkheyd hebbende met de *Seseli van Peloponnesus*; en SESELI ÆTHIOPICUM FRUTEX, of *heesterig Seseli uyt Moorenland*, vergaan niet haast, maar blijven veele jaren in 't leeven. Konnen op geenerley wijze veel Water, of *Herfstreegen*, veel minder eenige *Winterkoude* verdragen. Moeten derhalven, in Potten gezet zijnde, in 't begin van *October* binnens huys worden gebragt, op een goede, luchtige plaats; waar in niet anders als bij *vriezend* Weêr word gevuurd; onderhouden met een weynig lauwgemaakt Reegenwater; en niet weer buyten gesteld voor in 't begin of ten halven van *April*, dan noch wel gewagt en gedekt voor *koude nachten* en *schrale winden*. Langleevende soorten van Seseli.

In deeze onze Gewesten krijgen ze zelden, anders als met gantsch warme en drooge *Zomers*, volkomen rijp *Zaad*. 't Welk met een wassende Maan van *April* in Potten gezayd moet zijn. Hier door konnen ze bequamelijk, gelijk ook het SESELI ÆTHIOPICUM FRUTEX, of *heesterachtig Seseli uyt Æthiopien*, door de bij of boven de *Wortel* uytgeloopene *jonge Looten*, *aangewonnen* en *vermeenigvuldigd* worden. Welke gedachte *jonge Looten* men met een volle Maan van *April* ten halven, gelijk de *Angelieren*, insnijd; in de aarde buygd; of met aarde bedekt: daar na, *Wortel* gekreegen hebbende, van de *oude* afneemt, en verplant. Zelden Zaad. Aanwinning.

Seſeli-kruyd uyt *Moorenland.* De SESELI ÆTHIOPICUM HERBA, of *Seſelikruyd uyt Moorenland*, blijft ook lange jaren in het leeven. Word 's *Winters* binnens huys bewaard, vermits deeze *Plant*, buyten blijvende, door de *Vorſt* van 't leeven word beroofd. Geeft een volkomen rijp *Zaad*, het welk met de genoemde Maan van *October* (wijl het lang, ja dikmaal een geheel jaar, in de aarde blijft leggen, eer het opkomt) of *Maert*, in een Pot moet gelegt zijn, niet dieper als een halve vinger.

Wortel. Deeze ſoort krijgd uyt een korte, dikke, van buyten bruyn-verwige, van binnen ſpier-witte, krachtige, welriekende, en in de Mond geknauwd wordende bittere *Wortel*, op de wijze van *Thapſia*, veele *Bladeren*, ruſtende op teedere, platachtige, ronde, een kleyne hand hooge, bleek-groene, en van naturen ſponsachtige *Steeltjens*. (Steeltjens.) Zijn van geſtalte die van het *Angelica lucida*, of *blinkende Angelica*, niet zeer ongelijk, doch rechter en hooger opwaſſende, van aart; zijnde gedeeld in drie, en ook in vijf deelen; van welke de twee regt teegens malkander voortkomende onderſte de grootſte; de andere veel kleyner zijn, en eene regt in 't midden als in een punt eyndigende: (Gedaante der Bladeren.) aan welke de *Bladeren*, altijd twee en twee regt teegens den anderen over, doch voor in een uytlopende, uytſpruyten: waar van de onderſte gemeenelijk de grootſte; ook in zommige de voorſte *puntbladeren* de alderlangſte en breedſte worden gezien: doch doorgaans een goede vingerbreed, en ruym een vingerlid lang; aan de randen rondachtig getand, donker-groen-verwig; weynig, of niet blinkende; onder veel bleeker: in 't midden voorzien met een regt-doorgaande groote *Ader*, waar uyt veele kleyne ter zijden, en door 't geheele *Blad* lopende, voortkomen: boven zacht, onder een weynig ſcharp in 't aanraken: ook welriekende, krachtig, en zeer bitter van ſmaak.

Geſtalte der Bloemen. Uyt welker onderſte *Hert* een, of ook wel meer *Steelen*, na dat de *Plant* oud en groot is, voor den dag komen; zijnde rond, twee Maatvoeten hoog opſchietende: en in 't bovenſte der zelve veele wit-verwige, *Wayers-wijze* in 't ronde, op de wijze van *Thapſia* geſtelde *Bloemtjens*, in de Maand van *Julius* uytgeevende. Deeze beſtaan uyt vijf kleyne, ſpier-witte, *Hertswijze* gevormde, boven met een indruk begaafd zijnde *Bladertjens*; houdende van binnen vier en vijf witte *Knopjens*. (Zaad.) Als ze tien, twaalf, of ook meerder dagen, hebben opengeſtaan, vergaan ze eyndelijk in haar zelven, en laten in den *Herfſt* achter een langwerpig, gevleugeld, bleek-bruyn-verwig en breedachtig *Zaad*, dat van het *Thapſia* zeer gelijk.

Groot en kleyn Peloponneſiſch Seſeli. Het SESELI PELOPONNENSE MAJUS ET MINUS CICUTÆ FOLIO, of *groote* en *kleyne Peloponneſiſche Seſeli*, worden beyde van naturen zeer oud. Verdragen felle *Vorſt*, en alle andere ongeleegentheeden der *Winter*. Geeven meeſt ieder jaar volkomen rijp *Zaad*; 't welk met een waſſende Maan van *October* of *Maert* in een Pot de aarde moet aanbevolen worden. Komen ook wel zomtijds uyt 't neergevallene van zelfs op. Hier door konnen ze *aangewonnen* en *vermeenigvuldigd* zijn.

KRACHTEN.

Ægin. l. 7. c. 3. HEt *Zaad* en de *Wortelen* van *Seſeli*, welke meeſt worden gebruykt, zijn verwarmende en verdrogende in den tweeden graad, ook dun van deelen, en fijn van ſtof.

Galen. lib. Simp. 8. Dioſc. l. 3. c. 60. Fernel. l. 5. Meth. Med. In Wijn gezoden, en daar van gedronken, of 't *Zaad*, of ook de *Wortel* gedroogd, gepulveriſeert, en met Wijn ingenomen, geneeſt de *Koudepis*, de *Engborſtigheyd*, een *verouderde Hoeſt*; de *opſtijging* en andere *gebreeken der Moeder*: alle *rauwigheyd van de Borſt* en het *Ligchaam*. Verdrijſt de *Winden*, en de *Buykkrimping*, veroorzaakt door koude. Doed de Vrouwen *gemakkelijk baren*: verwekt hare *Maandſtonden*, en drijſt de *doode Vrucht* af. Doch de zwangere mogen het geenzins gebruyken.

CCCCXXXI HOOFDSTUK.

ZUYKERWORTEL.

DUs genoemd in het *Neederlandſch*; (Namen.) weegens hare lieflijke ſmaak en aangename geur van veele zeer begoerd. Word in het *Latijn* geheeten SISER, SISARUM, SERVILLUM, en SACCHAREÆ RADICULÆ: in het *Hoogduytſch* GIERLEIN, en ZUCKERWURTZEL: in 't *Franſch* CHERVY; en in 't *Italiaanſch* SISARO.

Zij bemind een goede, gemeene, zoo wel zandige (Grond.) als andere, doch luchtige, welgemeſtte grond, en veel Water: een vrije, bequaam ter Zon geleegene; of ook een ſchaduwachtige plaats. *Bloeyd* niet ieder jaar, maar alleen zomtijds, verzet wordende. Geeft in deeze Landen noyt volkomen rijp *Zaad*. Verdraagd felle *koude*, en alle andere ongeleegentheeden der *Winter*, zonder ſchade.

Maar ſchoon wij van deeze *Plant* geen *Zaad* konnen bekomen, (Aanwinning.) echter kan men ze *aanwinnen* door hare aangegroeyde *jonge Wortelen*; welke men in ieder *Voorjaar*, indien men wil (of anders ook om 't tweede) teegens de volle Maan van *Maert* of *April* opneemt; de *dikſte* daar van afzonderd, om ter ſpijs te gebruyken; de *dunſte* weer inzet, om daar van andere *aan te winnen*.

Ontrent de gemelde tijd des jaars (in welke ze alderbequaamſt zijn om gegeeten te worden) (Ter ſpijs gebruykt.) pleeg voortijds Keyzer TIBERIUS deeze *Wortelen* jaarlijks uyt *Duytſchland* na *Romen* te doen brengen, wijl hij een groot behagen vond in haar aangename ſmaak.

Wil iemand hier van een *delicate Salade* toebereyden, (Hoe daar van een delicate Salade te bereyden.) die bedekke de nieuwe uytloopende *Schentjens* in 't *Voorjaar*, ter hoogte van drie of vier vingeren, met zeer zandige aarde; zoo ſchieten ze door de zelve heenen. Daar na neeme hij deeze aarde weer weech; en hij zal bevinden, dat de *Scheuten* en *Bladeren*, zoo hoog als de aarde geleegen heeft, geel geworden zullen zijn. Deeze afgeſneeden, en tot een *Salade* gebruykt, zal men ongemeen lekker bevinden.

KRACHTEN.

ZUykerwortel, of *Siſarum*, is droog en warm in den tweeden, ook vochtig in den eerſten graad. *Gal. lib 8. Med. Simp.*

De *Wortelen* in Water gekookt, of op allerley andere wijzen gegeeten, zijn van een lieflijke ſmaak, en de *Maag* zeer aangenaam. (*Luſit. lib 2. enarr. 108. Dioſc. l. 2. c. 139.*) Geeven goed Voedzel aan 't Ligchaam: maken *eetensluſt*; en deſgelijks begeerte tot het *echte werk*. Drijven het *Water van de Blaas* voort. Verſterken zwakke, teedere Lieden; uyt een zware ziekte eerſt weer opgeſtaan; en zijn derhalven de zelve zeer dienſtig.

Het uytgeparſtte *Zap* der *Bladeren* met Schapemelk gedronken, ſtopt de *Buykloop*. (*Durant. hiſt. Plant. fol. 435.*)

Het *Zaad* gedroogd, geſtoten, en met Wijn ingenomen, is goed teegens den *Hik*; de *krimping der Darmen*; de *loop des Ligchaams*, en de *Nieren-ſteen*.

Seseli Æthiopicum Herba.

SIDERITIS
SPICATA FŒTIDA

CCCCXXXII HOOFDSTUK.

SISYRINCHIUM.

Namen. DIt aardig *Bol-gewas* word, mijns weetens, van niemand anders, dan met deezen naam, genoemd. De *Italianen* zeggen SISIRINCHIO.

Grond. Bemind, uyt eygener aart, een zeer zandige, goede aarde, met een weynig twee-jarige Paerdemist, en 't Mol van verrotte Boombladeren doormengt; een warme, vrije, wel ter Zon geleegene plaats; en weynig water.

Waarneeming in de Winter. Lijd, buyten staande, ongeerne de felle *koude* deezer Landen. Moet derhalven, in een Pot gezet, 's *Winters* binnens huys worden bewaard op een tamelijk-warme plaats, zonder eenige vochtigheyd: ook niet weer buyten zijn gezet voor in 't laatste van *Maert*, met een zachte aangename Reegen.

Bloemen. In 't eerste, en ook in 't tweede jaar, na dat deeze *Plant* uyt *Spaanje* of andere heete Landen nieuwlijks in onze Gewesten gezonden of overgebragt is, geeft ze een *Bloem*. Daar na slegts om het tweede jaar; en eyndelijk gantsch niet meer, vermitsze de onaangename Lucht onzer Weereldstreek qualijk kan verdragen.

Opneeming. Word ieder jaar, gelijk de andere *Bollen*, in 't begin van *Julius* opgenomen; en dan in *September* met een volle Maan weer ingezet, na dat men de aarde vervarscht en weer gemest heeft.

KRACHTEN.

In Spaanje en anderweegen ter spijze gebruykt. DE *Bol-worteltjens* van *Sisyrinchium* worden in *Spaanje*, *Portugal*, en andere warme Landen gehouden voor een aangename spijs, en gegeeten in plaats van *Castanien*. Geeven echter aan 't Ligchaam weynig voedzel.

In deeze onze *Neederlanden* worden ze noch ter spijze genuttigt, noch in de *Geneeskonst* gebruykt.

CCCCXXXIII HOOFDSTUK.

WATER-EPPE.

Namen. BY de *Neederlanders* dus genoemd, word in het *Latijn* geheeten SIUM, LAVER, PASTINACA AQUATICA: in het *Hoogduytsch* WASSER EPPICH, WASSER MARCK, en BRUNNEN PETERLEIN: in 't *Fransch* BERLE: in 't *Italiaansch* SIO, of GORGOLESTRO.

Twee bijzondere soorten. Hier van zijn mij in haren aart bekend geworden *twee* bijzondere soorten; te weeten:

I. SIUM MAJUS VERUM, of *groote opregte Water-eppe*. II. SIUM MINUS ALTERUM, of *tweede kleyne Water-eppe*. Beyde zijn ze van eeven de zelve *Bouwing* en *Waarneeming*.

Grond. Zij beminnen uyt eygener aart een gemeene, zandige, vochtige, of waterachtige aarde; meer een donkere of schaduwachtige, als een vrije, opene plaats; en veel Reegen. Blijven eenige jaren in 't leeven. Verdragen felle *Vorst*, en andere ongeleegentheeden der *Winter*. *Bloeyen* ieder *Zomer*, en geeven dikmaal volkomen rijp *Zaad*: 't welk met een wassende Maan van *Maert*, niet diep gelegt, de aarde moet aanbevolen, en dan meenigmaal met Water begoten zijn. Hier door worden ze genoegzaam *vermeenigvuldigd*.

Aanwinning door Zaad,

en door jonge Scheuten. Boven dien kan men ze *aanwinnen* door hare aangewassene en bij de aarde kruypende *jonge Scheutjens*, welke van zelfs *Wortelen* bekomen hebbende, met de gemelde Maan in *April* van de *oude* afgenomen, en verplant worden.

KRACHTEN.

WAter-eppe, of *Sium*, is verwarmende en verdrogende in den eersten graad. Aart.

Het *Kruyd* op allerley manieren gebruykt, of de *Bladeren* in Wijn gezoden, en daar van gedronken, is aangenaam voor de *Maag*; goed voor de *Geel-* en *Waterzucht*; voor de *Gescheurdheyd*; de *Steen*, en 't *Graveel*. Maakt een *helder*, *scharp Gezicht*: opend de *verstoptheyd van de Milt*: verwekt der Vrouwen *Maandstonden*, en doed haar *gemakkelijk verlossen* in Barensnood. Jaagt uyt de *doode Vrucht*; de *Nageboorte*, en bevorderd een *lichte watermaking*. Helpt daarenboven de geene, welke met de *Bloedgang* en *Buykloop* zijn gequeld. *Lusit. l. 2. enarr. 120. Dod. l. 20. c. 10. Diosc. l. 2. c. 154. Galen. lib. Simp. 8.*

Met de zelve Wijn, of met het gedistilleerde Water deezer *Plant*, gewasschen, neemt van het Aangezicht wech de *Zomer-sproetelen*, en alle andere *onzuyverheyd der Huyd*. *Fuchs. hist. Pl. c. 277.*

De *Bladeren* in Edik met wat Boter gezooden, zijn zeer goed voor 't *Sprenkvuur*, de *Roos*, en andere *heete Gezwellen*: desgelijks voor de *Schurftheyd der Paerden*, warm daar op gelegt wordende. *Durantes hist. Plant. fol. 434.*

CCCCXXXIV HOOFDSTUK.

GELIDTKRUYD.

OP het *Neederlandsch* dus van veele geheeten, word in het *Latijn* genoemd SIDERITIS. De *Italianen* zeggen SIDERITE. Namen.

Hier van zijn mij in haren aart bekend geworden eenige veranderlijke aardige soorten; te weeten: Eenige veranderlijke soorten,

I. SIDERITIS FLORE ALBO, of *Gelidkruyd met een witte Bloem*. II. MONTANA LUSITANICA, of *Berg-Gelidkruyd uyt Portugal*. III. HERACLEA FABII COLUMNÆ, of *Gelidkruyd van Heraclea*, door de Geleerde Heer FABIUS COLUMNA zoo genoemd. IV. ANGUSTIFOLIA HISPANICA, of *Spaansch Gelidkruyd met smalle Bladeren*. V. MONTANA GALLICA FLORE ALBO PONCTATO, of *Berg-Gelidkruyd uyt Frankrijk met een witte Bloem en purpure stippelen*. VI. MONTANA FLORE PURPUREO MAGNO, of *Berg-Gelidkruyd met een groote purpure Bloem*. VII. ARVENSIS, of *Gelidkruyd, voortkomende op Grasvelden*. VIII. CRETICA ODORATA, of *welriekend Gelidkruyd van Candien*. IX. SIDERITIS FŒTIDA SPICATA FLORE LUTEO, of *stinkend Gelidkruyd met een geele geayrde Bloem*; van zommige ook geheeten HYSOPUS FŒTIDUS, of *stinkende Ysop*. Niet alle zijn ze van de zelve *Bouwing* en *Waarneeming*. tot neegen in getal hier voorgesteld.

Echter beminnen ze al te zamen een goede, gemeene, zandige aarde, met matige, twee-jarige Paerdemist vermengt; een warme, wel ter Zon geleegene plaats; en niet al te veel vochtigheyd. Grond.

Het SIDERITIS FLORE ALBO, of *Gelidkruyd met een witte Bloem*, en SIDERITIS MONTANA FLORE PURPUREO MAGNO, of *Berg-Gelidkruyd met een groote purpure Bloem*, blijven niet meer als eene *Zomer* in 't leeven. Worden derhalven ieder *Voorjaar*, met een wassende Maan van *April*, weer op nieuws gezayd, doch 't *Zaad* niet diep in de aarde gelegt. Komen ook van 't neergevallene dikmaal van zelfs genoeg op; en konnen hier door genoegzaam *vermeenigvuldigd* worden; vermits de *Plant* niet eer verdord of vergaat, voor dat het *Zaad* in den *Herfst* zijne volkomentheyd heeft verkreegen. Gelidkruyd met een witte Bloem: en Berg-Gelidkruyd met een groote purpure Bloem.

Het SIDERITIS MONTANA LUSITANICA, of *Portugalsch* Portu-

galsch Berg-Gelidkruyd: Gelidkruyd, bij Heraclea groeyende. Spaansch smal-gebladerd Gelidkruyd.

tugalsch Gelidkruyd: HERACLEA FABII COLUMNÆ, of *Gelidkruyd*, beschreeven van de Heer *Fabius Columna*, groeyende niet verre van de Stad *Heraclea*, en SIDERITIS ANGUSTIFOLIA HISPANICA, of *Spaansch smal-gebladerd Gelidkruyd*, blijven gemeenelijk in deeze Gewesten twee jaren lang in 't leeven. Verdragen ongeerne veel koude *Herfstreegenen*, of sterke *Vorst*. Moeten derhalven, met een wassende Maan in *April* in Potten hol en luchtig gezayd zijnde, in 't begin van *October* binnens huys worden gebragt; op een luchtige plaats gezet, daar niet als bij vriezend Weêr in gevuurd word; gedurende de geheele *Winter* onderhouden met slegts een weynig Reegenwater; wijlze anders de verrotting haastelijk onderworpen zouden zijn; en niet voor in 't begin van *April*, met een zoete Lucht en aangename Reegen, weer buyten gesteld; dan noch eevenwel voorzichtig gewagt, en wel gedekt voor *koude nachten*, veel *Water*, schrale of hayrige *Winden*. Zij *bloeyen* in de tweede *Zomer*; ook wel zomtijds in de eerste, laat in den *Herfst*; doch geeven in deeze onze koude Gewesten noyt eenig volkomen rijp *Zaad*; maar versterven zonder 't zelve na te laten.

Fransch Berg-Gelidkruyd, en andere soorten.

Het SIDERITIS MONTANA GALLICA FLORE ALBO PUNCTATO, of *Fransch Berg-Gelidkruyd met een witte gestippelde Bloem*; ARVENSIS, of *op Grasvelden voortkomende*; CRETICA ODORATA, of *riekend Gelidkruyd van Candien*; en SIDERITIS FŒTIDA SPICATA FLORE LUTEO, of *stinkend Gelidkruyd met een geele geayrde Bloem*, blijven eenige jaren lang in 't leeven. Geeven ieder *Zomer* volkomen rijp *Zaad*; verdragen felle *koude* en allerley andere ongeleegentheeden der *Winter*, zonder schade. Worden ook alleenlijk *aangewonnen* en *vermeenigvuldigd* door 't gedagte haar *Zaad*; 't welk op de genoemde tijd, niet boven een stroobreedte diep, in de aarde word gelegt.

Riekend Gelidkruyd van Candien.

Doch het SIDERITIS CRETICA ODORATA, of *riekend Gelidkruyd van Candien*, niet zoo hard van natuur zijnde, word wel zomtijds, door een sterke *Vorst*, gantschelijk van 't leeven beroofd. Moet derhalven, in een Pot gezet, 's *Winters* binnens huys worden gebragt op een luchtige, en in koude dagen op een matige; noch feller, op een geheel warme plaats; onderhouden met weynige vochtigheyd; en in 't laatste van *Maert* of begin van *April*, na geleegentheyd van de bequaamheyd of onbequaamheyd des tijds, met een reegenige Lucht weer buyten gesteld.

Wonderlijk en vermaaklijk Bloeyzel.

Zij bloeyd de tweede *Zomer* (na datze voortgekomen is uyt *Zaad*, in 't voorige jaar met een wassende Maan van *April* in de aarde gelegt), van de Maand *Augustus* af tot in de *Maert*, de geheele *Winter* door; met zulk een kluchtige veelvoudigheyd van *Bloemen*, dat men ze zou meenen te zijn een *Plant* zonder *Loof*, en enkelijk bestaande uyt *Bloemen* van een witte couleur. Nauwelijks is de eene vergaan, of men ziet, met zonderling vermaak, de andere alreeds weer voortgekomen.

Zaad.

Zoo dat men aan dit *Gelidkruyd* te eener tijd en uure kan aanschouwen geheel *rijp*, noch *onrijp*, en *eerst ontstaan Zaad*; dan noch geheel *opene Bloemen*: welke *Plant* met hare groene, veelvoudige kleyne *Steelen* tot een weynig boven de grond afgesneeden wordende, zoo ziet men de *Wortel* weer op nieuws uytloopen. In alle deelen (alleen de gemelde *Wortel* uytgezonderd) is ze krachtig, sterk, niet onaangenaam van reuk; ontrent een Maatvoet hoog; met een bleeke groenheyd vercierd, en, alsze word aangeraakt, kleevende van aart. Heeft kleyne, veelvoudige, digt boven, doch niet regt teegens malkander over gestelde, ovaals-wijze ronde, en met eenige *witte ruygheyd* bekleedde *Bladertjens*.

Stinkend Gelidkruyd.

Het SIDERITIS SPICATA FŒTIDA, of *stinkend Gelidkruyd, met een geele geayrde Bloem*, groeyd van naturen struvelachtig op. Krijgd uyt een teedere, geelverwige *Veezelwortel* een, twee, of meerder *Scheuten*, twee voeten, wat meer of minder, hoog opschietende in deeze Gewesten. Alsze den ouderdom van twee en meer jaren hebben bereykt, worden ze tamelijk dik, grauwachtig of bleek-verwig, en gantsch rond. Uyt welke in ieder *Voorjaar* nieuwe *Scheuten* voortkomen; geheel groen, doch beneeden gemeenelijk wat bruynachtig, bekleed met een *witte wolligheyd*, en van een vierkante gestalte.

Wortel. Scheuten.

Bladeren; en der zelver gedaante.

Aan de zelve groeyen de *Bladertjens*, op de wijze van *Ysop*; twee en twee regt teegens malkander overgesteld, en boven den anderen. De bovenste zijn de kleynste, de onderste de grootste; een vingerlid, wat meer of minder lang; twee stroobreedten breed, doch onder smal toelopende, en voor eyndigende in een breed, stomp-rond punt: aan de randen effen en slegts doch na vooren aan elke zijde begaafst met een of twee kleyne *Zaadjens*. Donker groen-verwig zijn ze, niet blinkende; ruyg van aart, en in 't midden voorzien met een regt-doorlopend *Adertje*, waar uyt eenige andere kleyner ter zijden opwaarts voortvloeijen.

Bloemayren.

Uyt de bovenste punten ziet men opschieten rondachtige *Ayren*, anderhalf, of ook twee vinger-leeden lang; bestaande uyt veele digt bij en boven malkander gevoegde, bleek-groene, ruyge, en zoo wel in 't midden als aan beyde de zijden met eenige lange bleek-witte, en scharpe doornachtige punten voorzien zijnde *Bladertjens*: tusschen welke uyt langwerpige, ronde, ruyge, en voor met vijf scharpe spitzen begaafst zijnde *Knopjens* de *Bloemtjens* voortkomen.

Knopjens. Bloemen.

Deeze zijn bleekgeel van couleur, uyt vier *Bladertjens*, ongelijk van gedaante, bestaande; waar van 't onderste het breedste en grootste, het bovenste voor ingesneeden wat smaller, en de twee middenste de kleynste zijn. Als ze eenige weynige dagen hebben opengestaan, vergaan ze in haar zelven, en vallen op de aarde neer; in den *Herfst* achterlatende een kleyn, zwart, langwerpig en driehoekig *Zaadje*, dat van het *Marrubium*, of *Malrove*, zeer gelijk.

KRACHTEN.

GElidkruyd, of *Sideritis*, is verdrogende, zuyverende, en te zamentrekkende van aart.

In Wijn gekookt, en daar van gedronken; of 't uytgeparste *Zap*, of ook de *Bladeren* zelfs gekneusd, en dan gelegt op heete *Bloedzweeren* en *varsche Wonden*, geneezen de zelve, en doen 't *bloeden* terstond ophouden; desgelijks de *witte Vloeden* der Vrouwen. Helpt en brengt weer te regt de *verstuykte* en weer ingezette, ook de *vermoeyde Leeden*. Heeld de *gescheurdheyd*, of *Darm-breuken*.

Dod. l. 4. c. 8. Fuchs. hist. Pl. c. 296. Diosc. l. 4. c. 35. Plin. l. 26. c. 13.

De *Bladeren* in Water gezoden, terwijl ze noch groen zijn, en daar meê de beenen gewasschen, neemt'er de *Roos* van wech.

Clus. hist. Plant. l. 4. c. 25.

CCCCXXXV HOOFDSTUK.

H E N N E P.

Namen, en boertey.

En gantsch wel bekend, zeer noodig; en ondertusschen voor veele een al te krachtig, onaangenaam, bitter, en te dier gekogt *Gewas*; vermits het schielijk van 't leeven beroofd de geene, welke, ten afschrik van andere, veroordeeld worden van de hooge Overheyd, om een glad gedrayde koorde aan haren Hals te ontfangen; welkers toenijpping aan de Keel haar den Adem beneemt. Word in 't *Neederlandsch* niet alleen dus, maar ook KENNEP of KEMP; en in plaats van HENNEP bij veele HENNIP genoemd: in 't *Latijn* CANNABIS: in 't *Hoogduytsch* HANFF: in 't *Fransch* DU CHANVRE: in 't *Italiaansch* CANAPA, of CANAPE.

Hier

Vier onderscheydene soorten. Hier van zijn mij in haren aart bekend geworden *vier* onderscheydene soorten; namentlijk: I. CANNABIS SATIVA MAS, of *tamme Hennep mannetje*. II. SATIVA FOEMINA, of *tamme Hennep wijfje*. III. SPURIA FOEMINA FLORE MAJORI, of *bastard-Hennep wijfje, met een groote Bloem*. IV. CANNABIS ERRATICA, sive SPURIA FOEMINA FLORE MINORE, of *wilde*, anders *Bastard-Hennep met een kleyne Bloem*. Al te zamen zijn ze van eeven de zelve *Bouwing* en *Waarneeming*.

Grond. Zij beminnen uyt eygener aart zoo wel een kleyige, als zandige, doch varsch omgesmeetene en vetgemestte grond, inzonderheyd de twee eerst-genoemde *tamme soorten*; veel Water; een opene, vrije, en wel ter Zon geleegene plaats. Blijven niet langer dan een

Zaad. jaar in 't leeven. Geeven in de *Zomer Bloemen*; en

Aanwinning. in de *Herfst* een volkomen rijp *Zaad*. 't Welk ieder *Voorjaar*, met een wassende Maan van *April*, de aarde, niet diep gelegt, op nieuws word aanbevolen.

Tamme Hennep Wijfje; Doch het CANNABIS SATIVA FOEMINA, of *tamme Hennep wijfje*, geeft wel van naturen jaarlijks kleyne, *vier* en *vijf gebladerde*, groene, veele *Tros-wijze* bij malkander gevoegde *Bloemtjens*, welke lichtelijk van zelfs afvallen, of door de Wind wech-gedreeven worden, en in stof veranderen; maar noyt eenig, 't zij volkomen, 't zij onvolkomen *Zaad*; onaangezien deeze soort is voortgekomen door 't vruchtbare *Zaad* van 't *Mannetje*.

Mannetje. Hier teegens ziet men aan het CANNABIS SATIVA MAS, of *tamme Hennep mannetje*, noyt eenige *Bloemen*; en brengt echter genoegzaam *Zaad* voort.

Bastard-soorten. Beyde de gemelde *bastard-soorten*, of *wilde Hennep*, komen jaarlijks van zelfs overvloedig genoeg voort door 't uytgevallene *Zaad*.

KRACHTEN.

Matth. l. 3. c. 148. DE *Bladeren* van *Hennep*, in 't Latijn *Cannabis*, in Wijn gekookt, of een weynig van het uytgeparstte *Zap* met Wijn ingenomen, dood de *Wormen* in de Ligchamen beyde van oude en jonge persoonen: daarenboven de *Wandluyzen* en *Vlooyen*, wanneer men de plaatzen, daar ze zich verschuylen, met dit nat besprengd. Eeven 't zelve kan men ook verrigten, door een *Tak* met zijne *Bladeren* in 't stroo der Bedsteede te leggen.

Dodod. in Addit. l. 17. c. 26. 't *Zaad* van *Hennep* (warm en droog tot in den derden graad) word tot veele dingen gebruykt. Heeft eevenwel van naturen eenige quaadaardigheyd aan zich; derhalven men gewaarschouwd moet zijn, daar van niet te veel, noch te dikmaal te neemen. Verwekt ook eenige walging in de Maag.

Rasis lib. Simp. c. 20. Ægin. l. 7. c. 3. Gekneusd, en zoo in Wijn gekookt; of met een weynig Saffraan vierentwintig uuren lang laten weyken, en daar van dagelijks nu en dan een weynig gedronken, jaagt uyt de *winden*, en de *overvloedige vochtigheeden* des Ligchaams: verwekt *slaap*, en verdrijft de *Geelzucht*, gesproten uyt eenige verstopping, inzonderheyd als'er geen *Koorts* bij vernomen word.

Lonic. l. 2. c. 175. 't Zelve *Zaad* in Water gedistilleert, en daar meê gewasschen geneest alle *gezwellen des Hoofds*, en *quaadaardige zweeringen* van 't zelve. Is ook zeer goed teegens de smerten van het *Podagra*, of *Voeteuvel*.

Tabern. l. 2. c. 11. De *Oly*, uyt dit *Zaad* geparst, is zeer dienstig voor allerley *harde gezwellen*; voor de *zweeringen* en 't *loopen* der Ooren; warm daar in gedaan.

Lusit. l. 3. enarr. 162. 163. 't Zelve *Zaad* dikmaal van *Hoenderen* en *Duyven* gegeeten wordende, doed haar in de koude *Winter Eyeren leggen*, en binnen een korte tijd *vet worden*.

Diosc. l. 3. c. 166. De *Wortel* in Water gezoden, en zomtijds daar meê de *opgekrompene Zeenuwen* bestreeken, brengt de zelve weer te regt.

Uyt de *Bast* van dit *Gewas* maakt men allerley slag van *Touwen*, tot een grooten dienst en zonderling gerief voor alle menschen. Maar dan ook *stroppen* voor de quaaddoeners.

CCCCXXXVI HOOFDSTUK.

SERMONTEIN.

Namen. WOrd in 't *Neederlandsch*, mijns weetens, met geenen anderen dan deezen naam genoemd: in 't *Latijn* geheeten SILER MONTANUM: of ook LIGUSTRUM VERUM DODONÆI: in het *Fransch* SERMONTAINE.

Grond. Bemind een goede, gemeene, zandige aarde, met twee-jarige Paerdemist genoegzaam voorzien: een warme, vrije, wel ter Zon geleegene plaats; en veel Water. Kan, buyten staande, tamelijk wel de koude en meer andere ongeleegentheeden der *Winter* verdragen. Krijgt zomtijds in deeze Gewesten, bij goede *Zomers*, *Bloemen*, maar noyt eenig rijp *Zaad*.

Zaad. Doch in een Pot gezet, en 's *Winters* binnens huys bewaard, *bloeydze*, alsze eenige jaren oud geworden is, ieder *Zomer*, en brengt een in alles volkomen *Zaad* voort, 't welk men met een wassende Maan van *October*, of *Maert*, de aarde eens Pots, een halve vinger-breedte diep gelegt, hol en luchtig moet aanbeveelen.

Aanwinning. Niet alleenlijk hier door word ze *vermeenigvuldigd*, maar ook door hare aangegroeyde *jonge Looten*; welke men met de genoemde Maan in *April* van de *oude* afneemt, en verplant.

KRACHTEN.

Fuchs. hist. Plant. cap. 304. HEt *Zaad* van *Sermontein*, in het Latijn *Siler Montanum*, is verwarmende en verdrogende in den tweeden graad; ook verteerende van aart.

Fernel. l. 5. Meth. Med. Een *Drachma* van dit gestotene *Zaad*, of anderhalf *Drachma* van 't *Poeder* der gestotene *Wortelen* met Wijn ingenomen, verwarmd de *Maag*: doed de spijs verteeren: verdrijft de *winden*: is goed voor de *beeten* en *steeken* der *giftige Dieren*; voor *inwendige gezwellen*; de *krimping der Darmen*; de *Steen der Nieren*; een *benauwde Borst*: doed gemakkelijk *wateren*; en verwekt der Vrouwen *Maandstonden*. *Diosc. l. 3. c. 58. Gal. lib. 7. Simp. Med.*

Het *Kruyd* zelfs in Wijn of Water gedistilleert, en daar meê gewasschen, verdrijft de *Puysten* en andere *onzuyverheeden van 't Vel*. Daar van gedronken, en daar meê gegorgeld, is goed teegens het *Pleuris*, de *Zijdesteekten*; en geneest de *Squinantie*, of 't *Keel-gezwel*, en andere ongeleegentheeden der *Keel*. *Durantes hist. Plant. fol. 257.*

De *Wortelen* gestoten, en op de *beeten der dolle Honden* gelegt, geneezen de zelve.

CCCCXXXVII HOOFDSTUK.

STEEKENDE WINDE.

Verscheyde namen. OP het *Neederlandsch* dus genoemd, word in het *Latijn* geheeten SMILAX ASPERA, CONVOLVULUS ACUTUS; ZARZA PARILLA, en SALSA PARILLA PERUVIANA MINOR, in opzicht van de opregte SALSA PARILLA, welke veel grooter van *Bladeren* is, en noyt in deeze Landen *bloeyende* word gezien; anders de zelve in zommige deelen zeer gelijk. In het *Hoogduytsch* STECHENDE WINDE: in het *Fransch* LISET PICQUANT: in het in 't *Italiaansch* RUOVO CERVINO, HEDERA SPINOSA, en VILUCCHIO MAGGIORE.

Vier veranderlijke soorten. Hier van zijn mij in haren aart *vier* bijzondere soorten bekend geworden; namentlijk:

I. SMILAX ASPERA VULGARIS, of *gemeene steekende Winde.* II. SMILAX ASPERA FOLIO MACULOSO, of *steekende Winde met een langwerpig wit gestippeld Loof.* III. SMILAX MAJOR LÆVIS, of *groote steekende Winde met gladde Bladeren.* IV. SALSA PARILLA VERA, of SMILAX PERUVIANA LEGITIMA; *opregte Salsa Parille.* Meest al te zamen zijn ze van de zelve *Bouwing* en *Waarneeming.*

Grond. Zij beminnen een goede, gemeene, zandige aarde, met een weynig twee-jarige Paerdemist en 't Mol van verrotte Boombladeren doormengd: een opene, luchtige, vrije, warme, wel ter Zon geleegene plaats, en matige vochtigheyd.

Zijn teeder van aart, en konnen de sterke *Vorst* deezer Landen niet verdragen. Moeten derhalven, in Potten gezet zijnde, in *October* binnens huys gebragt; op een matig-warme plaats gezet, gedurende de geheele *Winter* met een weynig lauwgemaakt Reegenwater onderhouden, en niet voor *April* met een zachte Reegen weer buyten, en de Zonnestralen voorgesteld; dan noch voor *koude nagten*, *schrale*, *hayrige Winden* wel gewagt worden.

Opregte Salsa Parille. De SALSA PARILLA VERA, of *opregte Salsa Parille*, is wel zoo teeder van Natuur. Moet derhalven ter *Wintertijd* in een gedurig-warme plaats, met een weynig lauwgemaakt Reegenwater van onder in een Pan verzorgd, en niet voor half *April*, of wat later, weer buyten gezet worden.

Aanwinning. Zij geeven wel in deeze onze Gewesten veele bij malkander gevoegde, kleyne, Stars-wijze gestelde, witachtige *Bloemtjens*, maar noyt eenig *Zaad.* Worden echter bequamelijk *aangewonnen* door hare bij de *Wortel* uytspruytende *jonge Scheutjens*: welke men met een wassende Maan van *April* van de *oude* afneemt, eens vingers lengte boven de aarde afgesneeden, en in Potten verplant. Want dan vatten ze dies te spoediger nieuwe *Wortelen*; en groeyen te eerder voort; 't welk anders langzaam toegaat.

Is de beste soort van allen. Deeze opregte SALSA PARILLA (van welke in *America* vier bijzondere soorten worden gevonden, vermits ze in de gedaante der *Bladeren* de eene van de andere verschillen) word gehouden voor de beste en kragtigste van alle. Waarom ze dan ook alleen, of de *Wortelen* daar van, na alle Landen en Steeden van *Europa* word vervoerd, weegens hare groote zeer zonderlinge deugden, bij alle Geneeskundige bekend, gepreezen, en gebruykt.

Stee'en. Krijgt uyt een hard en dik *Hoofd*, ronde, zeer lange, slegte, dunne, en ontrent bruyn-verwige *Wortelen*: uyt welke voortschieten verscheydene teedere *Steelen*; haar uyt eygener aart door eenige hier en gintsch uytwassende *Bandjens* omwindende, en alzoo de bij haar gestelde stok of iet anders, wat het zijn mogt, omvlegtende. Zijn rond gevormd: aan de Zonne-zijde roodachtig; maar aan de andere groen-verwig; bekleed met veele korte *Doorntjens*, onder dikker als boven.

Gedaante der Bladeren. Men ziet'er aan veele schoone, blinkende *Bladeren*, rustende op korte *Steeltjens*, en uyt beyde de zijden voortkomende, doch niet regt teegens malkander over. Twee vingeren breedte, of daar ontrent, zijn ze lang en breed; ook wel veel grooter: achter rond, en daar breedst; voor in een punt eyndigende; zulker wijze, dat ze de gedaante van eens menschen *Hert*, of die van de *Indiaansche Winde*, niet qualijk vertonen. Aan de randen vallen ze slegt. De verwe is donker-groen. Inwendig zijn ze voorzien met een regt doorlopende *Ader*, waar uyt veele andere kleyne ter zijden voortscheyden en uytlopen. In onze koude *Neederlandsche* Gewesten brengt deeze soort noyt eenige *Bloemen*, veel min *Vruchten* te voorschijn, gelijk ze anders doed in haar geboorte-land.

KRACHTEN.

DE *Bladeren* en *Wortelen* van *steekende Winde*, in 't Latijn *Smilax Aspera*, zijn warm en droog van aart, echter niet gantschelijk zonder eenige *vochtigheyd*, en fijn van deelen. *Galen. lib. Simp. 7.*

De zelve in Wijn gezoden, en daar van gedronken; of 't *Poeder* der gedroogde *Bladeren*, of der *Wortelen*, met Wijn ingenomen, strijd zeer krachtig teegens allerley *vergif*; ook teegens de *beeten* en *steeken* der *giftige Dieren*; zulker wijs, dat iemand, wanneer hij 's morgens iets hier van gebruykt, dien dag niet lichtelijk van eenig *vergif* zal beschadigd worden. Doed daarenboven *sweeten*, en veel *Water lossen*. Versterkt ook de *Maag*: reynigd de *Nieren* en de *Blaas*; en neemt wech de *smerten van al de Leeden* des menschelijken Lighaams. De *Bladeren* op 't *Hoofd* gelegt, verdrijven de *Hoofdpijn*. *Diosc. l. 4. c. 144. Dod. l. 13. c. 9. Camerar. l. 4 c. 146. Durantes hist. Plant. fol. 437.*

Opregte Salsa Parille. De *Wortelen* van SMILAX PERUVIANA LEGITIMA, of OPREGTE SALSA PARILLE, zijn warm, en wat vochtig van aart.

In Water, of in Wijn gekookt, en daar van ieder dag tweemaal, te weeten, 's morgens en 's avonds, t'elkens zes oncen, warm, veertig dagen achter een gedronken; zich daar op wel toegedekt, en gezweet: of anders twee *Drachmen* van het *Poeder* der gedroogde *Wortelen* met Wijn ingenomen, is zeer goed tot geneezing van de *Spaansche-pokken*, *verouderde krankheeden*; *Koortzen*, en *trekking der Zeenuwen.* Daarenboven zeer dienstig voor allerley *vuyle zweeringen* en *gezwellen*; *zinkingen* en schadelijke *vochten*: een *quade Maag*; *winden in 't Ligchaam*: de koude gebreeken van der Vrouwen *Moeder*, der *Harssenen*, en veel meer andere qualen. Neemt ook wech de *hardigheyd der Milt*, en doed wel *zweeten.* *Recch. l. 8. Rer. Mexic. c. 42. Monard. hist. Nov. Orb. c. 22.*

CCCCXXXVIII HOOFDSTUK.

ZEEWINDE.

Namen. NIet alleen dus in het *Neederlandsch*, maar ook van veele SODANELLE genoemd, word in het *Latijn* geheeten SOLDANELLA, BRASSICA MARINA, VOLUBILIS MARINA, en CONVOLVULUS MARINUS: in het *Hoogduytsch* MEERWINDE: in 't *Fransch* CHOU DE MER: in 't *Italiaansch* eeven als in 't *Latijn.*

Drie onderscheydene soorten. Hier van zijn mij in haren aart *drie* onderscheydene soorten bekend geworden; te weeten:

I. SOLDANELLA VULGARIS FOLIO ROTUNDO, of *gemeene Zeewinde met een rond Blad.* II. OBLONGA FLORE ALBO SYRIACA, of *Syrische Zeewinde met een langwerpig Blad en witte Bloem*: welke soort, niet zonder goede reedenen, zou mogen genoemd worden VOLUBILIS MARINA SYRIACA FOLIO CORDATO, of *Zeewinde uyt Syrien met een Hert gelijk zijnde Blad*, weegens de gelijk-vormigheyd der *Bladeren* met de gestalte van eens *menschen Hert.* III. SOLDANELLA ALPINA, of *Berg-Zeewinde.* Niet alle zijn ze van de zelve *Bouwing* en *Waarneeming.*

Struvellige Zeewinde uyt Syrien. Het VOLUBILIS MARINA FRUTICESCENS SYRIACA FOLIO CORDATO, of *struvellige Zeewinde uyt Syrien* (in welk Landschap deeze soort natuurlijk groeyd, niet verre van de Zee) *met Bladeren, eens menschen Hert gelijk zijnde*; anders ook genoemd SOLDANELLA FRUTICESCENS OBLONGA FLORE ALBO SYRIACA, of *langwerpig gebladerde struvellige Zeewinde uyt Syrien met een witte Bloem*, wast niet gelijk de andere soorten, maar *struvels-wijze*, begaaft met veele *houtachtige Takjens*; van naturen rond, en voorzien met een aangename bleek-roode-verwe. Aan de zelve ziet men

Gedaante der Bladeren.

men de *Bladeren* onordentlijk gesteld, doch gemeenelijk hangende zoo wel aan korte als lange *Steeltjens*. Zijn een vingerlid, of daar ontrent, lang; een kleyne vinger, wat meer of minder, breed; langwerpig; aan de *Steel* op 't breedste; voor aldersmalst, niet spits, maar stomp toegaande; en aldaar in 't midden met een kleyne *Kerf* vercierd. Bevallijk-groen van couleur zijn ze: ook voorzien met een regtdoorgaande groote, bleeke *Ader*, en eenige daar uyt voortschietende *dwars-Adertjens*.

Gestalte der Bloemen; en Zaad-knoppen; doch in onze Landen zonder Zaad.

Tusschen welke in het bovenste gedeelte der nieuwelijks-geschootene *Takjens* de *Bloemtjens* voortkomen; zijnde een weynig langwerpig; niet zoo groot als die van onze *gemeene Zeewinde*; doch op de zelve wijze voor vlak, en geheel rond, openstaande; wit van couleur; van binnen hol, en aan de randen een weynig *gekarteld*. Als ze afgevallen zijn, komen te voorschijn schoone, tamelijk groote, *Peers-wijze* gevormde, boven dikke, onder dunne, doch ronde *Knoppen*, boven in 't midden vercierd met een *draadachtig Knopje*; eerst groen, daar na donker-rood wordende; doch in onze koude Landen geen rijp *Zaad* bekomende.

Grond.

De nu gemelde soort, en dan de SOLDANELLA ALPINA, of *Berg-Zeewinde*, zijn teeder van aart. Beminnen een goede, zeer zandige aarde, doormengd met twee-jarige Paerdemist, een weynig Veengrond, en het Mol van verrote Boombladeren: een warme, wel ter Zon geleegene plaats; en niet te veel vochtigheyd.

Hoe in de Winter waar te neemen; gelijk ook de Berg-Zeewinde.

Geeven in deeze onze Landen dikmaal *Bloemen*, maar noyt eenig volkomen *Zaad*. Verdragen ongeerne veel koude *Herfstreegenen*, en eenige *Vorst*. Worden derhalven, met een wassende Maan van *April* in Potten 't zij gezayd, 't zij geplant zijnde, in 't begin van *October*, als men de aarde boven droog ziet, binnens huys gebragt, op een luchtige plaats, waar in niet als bij vriezend Weêr word gevuurd: gedurende de geheele *Winter* met slegts een weynig lauw Reegenwater van boven begoten; en niet voor ten halven van *April*, met een aangename Reegen, weer buyten gezet: dan noch eevenwel voorzichtig gewagt, zoo voor *koude nagten*, als *hayrige winden*.

Aanwinning.

Deeze beyde soorten worden alleenlijk *aangewonnen* en *vermeenigvuldigd* in onze Landen (bij gebrek van *Zaad*, ten ware dan dat men 't zelve uyt andere Gewesten bequaam) door hare aangegroeyde *jonge Wortelen*; welke men met een wassende Maan in *April* van de *oude* afneemt, en verplant.

Gemeene Zeewinde.

De SOLDANELLA VULGARIS FOLIO ROTUNDO, of *gemeene Zeewinde met ronde Bladeren*, is veel harder van natuur. Blijft wel (geplant zijnde op een warme plaats, genoegzaam beschut voor koude *Ooste-* en *Noordewinden*, en gezet in Zeezand, doormengd met twee-jarige Paerdemist, en gemeene aarde) de *Winter* over; maar word ook daar teegens in onze Landen door de zelve zomtijds wel wechgenomen, of van 't leeven beroofd. Is derhalven geraadzaam, dat men van deeze soort altijd, of immers teegens de *Winter*, bij tijds, iets in een Pot stelle, om, als de *Vorst* komt, de zelve binnens huys te konnen bewaren, en met weynige vochtigheyd te onderhouden; op dat men'er zich niet eens gantsch onverwagt, door een felle *Vorst*, t'eenemaal van beroofd mogt vinden.

Waarneeming.

Aanwinning.

Zij geeft wel ieder jaar *Bloemen*, maar zelden volkomen rijp *Zaad*. Word echter *aangewonnen* en *vermeenigvuldigd* door hare aangegroeyde *Wortelen*, op de gemelde tijd verplant zijnde.

KRACHTEN.

Dod. l. 13. c. 5.

ZEewinde, in het Latijn *Soldanella*, is verwarmende en verdroogende tot in den derden graad.

In Wijn gezoden, en daar van een halve once met een weynig Zuyker en Caneel gedronken; of een *Drachma* van het *Pulver* der gedroogde *Bladeren* met wat Anijs, Rhabarbar en Cubeben in Wijn ingenomen; of het uytgeparste *Zap* tot een Rob, of dikke Syroop met Zuyker gekookt, en daar van een halve once met Conzerf van Rosmarijn gebruykt, jaagt door de *Stoelgang* uyt alle *overvloedige waterachtige vochten*: opend de *verstoptheyd der Leever*, en is goed voor de *Waterzuchtige*.

Fernel. l. 5. Meth. Med. Galen. l. 7. Simp. Med.

Indien iemand deeze *Plant*, of 't *Zap*, of 't *Poeder* daar van, op zich zelven alleen wou gebruyken, zonder daar iet anders bij te doen, die zou zijn Maag te zeer doen ontstellen; en krimping des Ligchaams veroorzaaken, weegens de zoute, bittere, en scharpte aart van dit *Gewas*.

Diosc. l. 4. c. 148.

CCCCXXXIX HOOFDSTUK.

HEYDENS WONDKRUYD.

Namen.

BY veele genoeg bekend, en met deezen naam in het *Neederlandsch* genoemd, word in het *Latijn* geheeten CONSOLIDA SARACENICA, of SOLIDAGO SARACENICA: in het *Hoogduytsch* HEIDNISCH WUNDTKRAUT; en in 't *Fransch* CONSOUL DE SARACINNE.

Grond.

Deeze *Plant* bemind een gemeene, goede, meer een zandige als andere, doch daar bij vochtige, welgemestte grond: een luchtige, ook een schaduwachtige plaats; en veel Water. Blijft eenige jaren lang in 't leeven. Verdraagt allerley ongeleegentheeden der *Winter*. *Bloeyd* ieder *Zomer*, doch geeft niet anders als met zeer goede en drooge Najaren, volkomen rijp *Zaad*. 't Welk met een wassende Maan van *October* of *Maert* (vermits het lang in de aarde blijft leggen) in een Pot, ruym een stroobreedte diep, moet gezayd zijn.

Zaad.

Aanwinning.

Niet alleenlijk door dit *Zaad* worden ze *vermeenigvuldigd*, maar ook *aangewonnen* door hare aangegroeyde en de grond doorlopende *jonge Wortelen*; welke men met een wassende Maan in *April* van de *oude* afneemt, en verplant.

KRACHTEN.

Aart en deugden.

HEydens Wondkruyd, in het Latijn *Solidago*, of *Consolida Saracenica*, is verdrogende in den tweeden graad; ook te zamentrekkende van aart.

Dod. l. 5. c. 25. Fuchs. hist. Plant. cap. 279.

De *Bladeren* gestoten; of het uytgeparste *Zap* der zelve, of ook het *Poeder* der gedroogde *Bladeren*, gedaan op allerley *Wonden*, *varssche bloedige quetzuren*, ook *verouderde zeeren* en *zweeren*, geneest de zelve. Desgelijks ook de *lopende gaten*, en alle *quade*, *stinkende*, *verzworene Gezwellen*.

Lobel. hist. Plant. fol. 368.

In Wijn gezoden, en daar van gedronken, heeft niet alleenlijk de zelve uytwerking, maar opend ook de *verstopping* van de *Leever*, *Milt*, en *Galblaas*. Is goed voor een eerst-beginnende *Waterzucht*; voor de *zweeringen van het Ingewand*, voor de *lammigheyd der Leeden*; de *Geelzucht*; *vuyle*, *stinkende wonden*; en de *zwelling van het Tandvleesch*; daar meê gewasschen, en inzonderheyd een weynig Roozen-honig daar bij gedaan zijnde.

CCCCXL HOOFDSTUK.

HAZENSALADE.

Verscheyde namen.

IN het *Neederlandsch* niet alleen dus, maar ook GANZENDISTEL, KONYNENKRUYD, en MELKWEYE genoemd. Word in het *Latijn* geheeten SONCHUS, BRASSICA LEPORINA, en LACTUCA LEPORINA: in het *Hoogduytsch* HASENKOHL, en GANSZDISTEL: in 't *Fransch* PALAIS DE LIEVRE, LEISSERON, en LAICTERON: in 't *Italiaansch* SONCO, CICERBITA, CRESPIGNO, en HERBA CHEGITTA LATTE.

Zeeven veranderlijke soorten, Hier van zijn mij in haren aart bekend geworden eenige veranderlijke soorten, te weeten:

I. SONCHUS LÆVIS VULGARIS, of *gemeene, gladde, slegte Hazensalade.* II. VULGARIS ASPERA, *gemeene rouwe*, of *steekende Hazensalade.* III. HIERACITES MAJOR, *sive* ARBORESCENS, *groote*, of *tot een Boom opwassende Hazensalade, met Bladeren van Havikskruyd.* IV. HIERACITES MINOR, of *kleyne Hazensalade, met Bladeren van Havikskruyd.* V. HIERACITES MINOR LUSITANICUS, of *kleyne Portugalsche Hazensalade met Bladeren van Havikskruyd.* VI. ASPERA FOLIIS DENTIS LEONIS, of *rouwe Hazensalade met Bladeren van Papenkruyd.* VII. SONCHUS AFRICANUS, of *Africaansche Hazensalade.* Niet alle zijn ze van eenerley *Bouwing* en *Waarneeming.*

Grond. Zij beminnen meest al te zamen een goede, gemeene, zoo wel zandige als andere, doch welgemestte aarde: immers zoo veel een schaduwachtige, als een luchtige, wel ter Zon geleegene plaats, en veel vochtigheyd. Geeven niet alle volkomen rijp *Zaad.*

Soorten, welke maar eene Zomer leeven. Het SONCHUS LÆVIS VULGARIS, of *gemeene, slegte Hazensalade*: VULGARIS ASPERA, of *gemeene rouwe Hazensalade*: ASPERA FOLIIS DENTIS LEONIS, of *rouwe Hazensalade, met Bladeren van Papenkruyd.* HIERACITES MINOR LUSITANICUS, of *kleyne Hazensalade uyt Portugal*; en SONCHUS AFRICANUS, of *Africaansche Hazensalade*, blijven niet langer dan eene *Zomer* in 't leeven. Geeven in den *Herfst* volkomen rijp *Zaad*, en vergaan dan door een kleyne *Vorst.*

Aanwinning. Worden derhalven met een wassende Maan van *Maert* [de SONCHUS AFRICANUS, en MINOR LUSITANICUS, of *Africaansche*, en *kleyne Portugalsche Hazensalade* in de Maand *April*, en op een veel warmer plaats als de andere] ieder *Voorjaar* weer op nieuws, niet diep gezayd. Doch komen ook (uytgezonderd de laatst-genoemde twee) genoeg van zelfs op uyt het neergevallene *Zaad.* Hier door konnen ze alleenlijk *aangewonnen* en *vermeenigvuldigd* worden.

Langleevende soorten. Het SONCHUS HIERACITES ARBORESCENS, of *boomachtig Hazensalade, met Bladeren van Havikskruyd*; en HIERACITES MINOR, of *kleyne Hazensalade met Havikskruyd-bladeren*, vergaan niet zoo haast, maar worden van naturen oud. Geeven niet anders als met zeer goede *Zomers* eenig rijp *Zaad.* Verdragen geduldig allerley ongeleegentheeden der *Winter.* Verliezen teegens de aankomst der zelve hare *Bladeren.*

Aanwinning. Worden *vermeenigvuldigd* door haar *Zaad*; en dan ook noch genoegzaam *aangewonnen* door hare aangewassene *jonge Scheuten*; welke men met een wassende Maan in *April* van de *oude* afneemt, en verplant.

KRACHTEN.

Gal. lib. 8. Simp. fac. AL de soorten van *Hazensalade*, in het Latijn *Sonchus*, zijn koud en droog; ook wat te zamentrekkende van aart: doch gedroogd zijnde, een weynig warm.

In Wijn gezoden, en daar van gedronken; of het uytgeparstte *Zap* der *Steelen* en *Bladeren* met Wijn ingenomen, is aangenaam voor een heete en qualijk-gestelde *Maag*; ook voor een hitzige *Leever*; en doed wel *wateren.* Is goed teegens *Vergif*, de *Nieren-steen*; de *Geelzucht*, een *benauwde Borst*: verwekt in der *vrouwen Borsten* veel, en te gelijk goed, gezond *Zog.* Veroorzaakt de *barende een lichten arbeyd.* Doed het *Braken*, en allerley *Buykloop* ophouden. Verdrijst ook de *Koudepis.* *Lusit. l. 2. enarr. 125. Matth. l. 2. c. 124.*

De *Bladeren* gestoten, en op *heete gezwellen* gelegt, verkoelen de zelve. In Water gezoden, en tot een Salade gegeeten, in plaats van Endivie, zijn zeer gezond. *Durantes hist. Plant. fol. 441.*

Het *Zap* met Cottoen gelegt op de heete gebreeken van het *Fondament*, en anderer *heymelijke Leeden*, verzacht de pijn, en neemt'er de brand van weech. *Diosc. l. 2. c. 159.*

CCCCXLI HOOFDSTUK.

SMYRNIUM van CANDIEN.

DUs in het *Neederlandsch* genoemd, word in het *Latijn* geheeten SMYRNIUM CRETICUM, PETROSELINUM CILICIÆ, en HIPPOSELINUM AGRESTE: in het *Fransch* SMYRNIUM DE CANDIE: in 't *Italiaansch* SMIRNIO, en MACERONE. Namen.

Deeze *Plant* bemind van naturen een zandige, gemeene, doch welgemestte grond: immers zoo zeer een opene, vrije, als een schaduwachtige plaats; en veel Water. Blijft eenige jaren in 't leeven. Geeft gemeenelijk ieder *Zomer* volkomen rijp *Zaad.* Verdraagd felle *Vorst*, en andere ongeleegentheeden der *Winter*, zonder schade. Verliest voor den *Herfst* haar *Loof*, doch word in de Maand *Maert* weer groen. Grond. Zaad.

Word *vermeenigvuldigd* door haar *Zaad*; 't welk met een wassende Maan van *September* of *Februarius* (indien dan de grond open en onbevroren is) niet boven een halve vinger breedte diep, op een schaduwachtige plaats in de aarde moet gelegt zijn. Maar dan ook noch *aangewonnen* door hare aangegroeyde *jonge Bolletjens*; welke men in *Augustus* mag opneemen, van de *oude* scheyden, en terstond weer in zetten. Zomtijds komen ze van zelfs overvloedig genoeg voort door het neergevallene *Zaad.* Aanwinning.

KRACHTEN.

SMyrnium van Candien, in het Latijn *Smyrnium Creticum*, is verwarmende en verdrogende van aart, tot in den tweeden graad. Aart.

De geheele *Plant* in Wijn gekookt, en daar van een Roemertje gedronken, of het *Poeder* der gedroogde *Bladeren* en *Wortelen* met Wijn ingenomen, stild de *Buykloop.* Is goed teegens de *beeten* en *steeken* der *Slangen*, en anderer *giftige Dieren.* Verzacht een *veronderde Hoest*, en een *benauwde Borst.* Geneest de *Koudepis*, en doed gemakkelijk *water lossen.* *Diosc. l. 3. c. 79. Apul. hist. Pl. c. 106.*

't *Zaad*, zijnde warm en droog tot in den derden graad, gedroogd, gestoten, en met Wijn ingenomen, verzacht de *smert der Heupen*: verdrijft de *opblazing van de Maag*: verwekt de *Maandstonden* der Vrouwen: doed *zweeten*: is dienstig voor de *Waterzuchtige*: opend de *verstoptheyd der Milt, Nieren*, en *Blaas*: drijft uyt de *Nageboorte*, en de *doode Vrucht.* *Galen. lib. Simp. 8. Fernel l. 5. Meth. Med.*

De *Wortelen* gestoten, en van buyten op gelegt, geneezen de *wonden*: doen de *hardigheeden*, *hitzige vergaderingen*, en *varssche gezwellen* scheyden, en vergaan. *Durantes hist. Plant. fol. 438.*

CCCCXLII

CCCCXLII HOOFDSTUK.

FIEKRUYD.

Namen. OF FYKRUYD, van een ieder in het *Neederlandsch* dus, en, mijns weetens, met geenen anderen naam genoemd; zijnde een verkorting of verbastering van 't woord SOPHIE. Word in het *Latijn* geheeten SOPHIA, of ook SERIPHIUM GERMANICUM: in 't *Hoogduytsch* WELSAMEN, en SOPHIENKRUYD.

Grond. Bemind van naturen een zandige, gemeene, zoo wel goede als slegte, gemestte als ongemestte, vochtige als drooge grond: immers zoo zeer een opene, vrije, als een donkere, schaduwachtige plaats: veel Water, en ook weynig vochtigheyd.

Aanwining. Blijft niet meer dan eene *Zomer* in 't leeven. Geeft voor de *Winter* volkomen rijp *Zaad*, en vergaat dan van zelfs. Word derhalven ieder *Voorjaar*, met een wassende Maan van *Maert*, weer op nieuws gezayd, niet diep in de aarde gelegt. Komt ook, daar 't eens gestaan heeft, overvloedig genoeg van zelfs voort door 't uytgevallene *Zaad*: en kan deezer wijs genoegzaam *vermeenigvuldigd* worden.

KRACHTEN.

Aart. *Fiekruyd*, in 't Latijn *Sophia*, is verdrogende, verwarmende en te zamentrekkende van aart, eevenwel niet zonder eenige verkoeling.

Lobel. l. 1. fol. 901. Diosc. l. 4. c. 98. De *Bladeren* gestoten; ook 't uytgeparstte *Zap* der zelve, gelegt op *Wonden*, *Kanker*, quade, loopende *zeeren*, en oude *zweeren*, zuyveren en geneezen ze: desgelijks ook de *Beenbreuken* van Menschen en Beesten.

Galen. lib. Simp. 6. Het *Zaad* gestoten, en met roode Wijn, of gestaald Water, ingenomen, stilt haastelijk de *Bloedgang*, of *roode-*, desgelijks de *Buykloop*. 't Zelve met witte Wijn gebruykt, geneest allerley *inwendige quetzuren*, veroorzaakt door vallen of stoten.

Trag. l. 1. c. 111. Het zelve *Zaad*, of ook het *Kruyd*, in Wijn gezoden, en 's morgens nuchteren, drie dagen achter malkander, een Roemer daar van gedronken, dood de *Wormen*.

CCCCXLIII HOOFDSTUK.

STACHYSKRUYD.

Namen. NIet alleen dus in het *Neederlandsch*, maar ook van veele RIEKENDE ANDOORN genoemd. Word in het *Latijn* geheeten STACHYS: in 't *Hoogduytsch* RIECHENDER ANDORN: in het *Fransch* SAUGE SAUVAGE; en in het *Italiaansch* STAGHI, of ook SALVIA SALVATICA.

Drie bijzondere aardige soorten. Hier van zijn mij in haren aart bekend geworden *drie* bijzondere aardige soorten; als:

I. STACHYS VERA DIOSCORIDIS, of *opregt Stachyskruyd van* DIOSCORIDES. II. LANUGINOSA HISPANICA, of *Spaansche riekende Andoorn met wolachtige Bladeren*. III. STACHYS SPINOSA CLUSII, of *doornachtig Stachyskruyd*, van de geleerde Heer CAROLUS CLUSIUS. Niet alle zijn ze van de zelve *Bouwing* en *Waarneeming*.

Grond. Zij beminnen uyt eygener aart een goede, gemeene, zandige aarde, doormengd met een weynig tweejarige Paerdemist: een warme, vrije, wel ter Zon geleegene plaats, en niet veel Water. Geeven gemeenelijk volkomen rijp *Zaad*.

Oprest Stachyskruyd van Dioscorides. Het STACHYS VERA DIOSCORIDIS, of *opregt Stachyskruyd van* PEDACIUS DIOSCORIDES, blijft niet langer dan eene *Zomer* in 't leeven. Word met een wassende Maan van *April* in een Pot, niet boven een stroobreedte diep, gezayd; en, opgekomen zijnde, niet verplant. Kan niet veel vochtigheyd verdragen. *Bloeyd* wel genoegzaam in deeze onze Gewesten, maar krijgt zelden, ten zij zeer warm gezet, en dan noch alleenlijk bij goede *Zomers*, volkomen rijp *Zaad*.

Spaansche riekende Andoorn. Het STACHYS LANUGINOSA HISPANICA, of *Spaansche riekende Andoorn, met ruyge Bladeren*, is hard van aart. Kan niet veel Water verdragen; maar wel, buyten blijvende, de *koude* en alle ongeleegentheeden der *Winter*, zonder schade. Geeft, de tweede *Zomer*, volkomen rijp *Zaad*, en vergaat daar meê. Word derhalven, ter voorgenoemder tijd, op nieuws, niet diep, weer in de aarde gezayd. Komt ook wel, door het neergevallene *Zaad*, van zelfs genoeg voort, ter plaats daar ze gestaan heeft. Hier door kan deeze soort bequamelijk *aangewonnen* en *vermeenigvuldigd* worden.

Stachyskruyd met doornen van C. Clusius. Het STACHYS SPINOSA CLUSII, of *Stachyskruyd met doornen van* CAROLUS CLUSIUS, is veel teederder van aart. Word met de zelve Maan van *April* in een Pot, niet diep, gezayd; met matige vochtigheyd onderhouden: zoo voor *koude Herfstreegenen*, als voor *Vorst* nauw gewagt; in 't begin van *October* binnens huys gebragt, op een plaats, welke lang de Lucht, maar weynig vuur geniet; gesteld buyten alle tochten; gedurende de *Winter* droog gehouden; en niet voor in 't laatste van *Maert*, of 't begin van *April*, na geleegentheyd van de bequaamheyd of onbequaamheyd des tijds, met een aangename Lucht en zachte Reegen weer buyten gezet: dan noch eevenwel gewacht en genoegzaam gedekt voor *koude nagten*, *hayrige* en *schrale winden*.

KRACHTEN.

Diosc. l. 3. c. 120. Galen. lib. Simp. 8. *Stachyskruyd*, is verwarmende van aart, tot in den derden graad.

In Wijn gekookt, en daar van een goede Roemer vol gedronken, doed der Vrouwen *Maandstonden* voortkomen; ook veel en gemakkelijk *Water lossen*. Drijft uyt de *Nageboorte*, en de *doode Vrucht*. Doch moet van de zwangere Vrouwspersoonen niet, of immers zeer matig gebruykt worden, om hare leevendige Vrucht geen schade te doen.

CCCCXLIV HOOFDSTUK.

LUYSKRUYD.

Namen. DUs genoemd in 't *Neederlandsch*, word in 't *Latijn* geheeten STAPHISAGRIA, of ook PEDICULARIS: in het *Hoogduytsch* LAUSZKRAUT, of STEICHELKRAUT: in het *Fransch* HERBE AUX POVILLEUX, of AUX POULS: in 't *Italiaansch* STAFISSARIA, of ook HERBA PER I PEDOCCHI.

Grond. Deeze *Plant* bemind een goede, gemeene, zandige aarde, met genoegzame twee-jarige Paerdemist, en een weynig Mol der verrotte Boombladeren doormengt: een warme, vrije, wel ter Zon geleegene plaats, en matige vochtigheyd.

Hoedanig te koesteren. Blijft niet langer dan eene *Zomer* in 't leeven. Geeft in deeze Gewesten, zelfs ook bij goede *Zomers*, zelden volkomen rijp *Zaad*; ten zij dan dat het *Zaad* in een Pot, ruym een stroobreedte diep, word gelegt met een wassende Maan van *Februarius* (vermits het wel vijf of zes weeken in de aarde blijft, eer het voor den dag komt): eerst binnens huys gezet; daar na buyten

in warme Paerdemist tot de bovenste rand des Pots toe; voorts voorzichtig gewacht zoo wel voor *koude dagen* als *nagten*.

om'er Zaad van te bekomen. Dus waargenomen en gekoesterd zijnde, krijgd dit *Luyskruyd* dikmaal zijne volkomentheyd, en rijp *Zaad*; waar na de *Plant* versterft: doch kan door het gedachte *Zaad*, ieder *Voorjaar* de aarde op de gehoorde wijze weer aanbevolen, *vernieuwd* en *vermeenigvuldigd* worden.

KRACHTEN.

Durantes hist. Plant. fol. 447. LUyskruyd, in het Latijn *Staphisagria*, is heet en droog van aart tot in den vierden graad: ook scharp-bijtende, de huyd verbrandende; en daar op Bladeren makende. Is derhalven gantschelijk ongeraadzaam en ondienstig, 't zelve inwendig te gebruyken.

Dod. l 12. c. 10. Het *Zaad* en de *Wortel*, of 't *Zaad* alleen, in Edik gezoden, met wat Honig vermengt, en daar meê de Mond gewasschen, verdrijft de *Tandpijn*, en bewaard zoo *Tanden* als *Tandvleesch* voor verderving.

Lusit. l. 4. enarr. 156. Gal. lib. Simp. 6. 't Zelve *Zaad* gestooten; met Edik, Sulpher, Comijn, Bakelaer en Oly vermengt, dan op het Hoofd, of andere deelen des Ligchaams gestreeken, verdrijft en dood de *Luyzen*; geneest de *Schurftheyd*, *quade Krauwagie*, 't *Jeukzel*, en de *Melaatsheyd*.

CCCCXLV HOOFDSTUK.

STECHASKRUYD.

Namen. En zeer *Medicinale* en genoegzaam riekende *Plant*, voerd deeze naam in het *Neederlandsch*. In 't *Latijn* ook genoemd STÆCHAS: in het *Hoogduytsch* STICHASKRAUT: in 't *Fransch* STICHEDES: in het *Italiaansch* STECADE, of ook STECA.

Vier onderscheydene soorten. Hier van zijn mij in haren aart *vier* onderscheydene soorten bekend geworden; te weeten:

I. STÆCHAS ARABICA OFFICINARUM, of *Stechaskruyd uyt Arabien, gebruykelijk in de Apotheekers winkelen.* II. ARABICA PRIMA CLUSII, of *eerste Arabisch Stechas van* CAROLUS CLUSIUS. III. ARABICA FOLIO CRISPO, of *Arabisch Stechaskruyd met kroeze Bladeren.* IV. STÆCHAS CITRINA, of *Stechaskruyd met aardige Citroen-geele Bloemen.* Niet alle zijn ze van eenerley *Bouwing* en *Waarneeming*.

Grond. Echter beminnen ze al tezamen een goede, gemeene, zandige aarde, met twee-jarige Paerdemist, 't Mol uyt van binnen vermolmde of bedorvene Boomen, en een weynig een-jarige Hoenderdrek tamelijk vermengt: een warme, luchtige, wel ter Zon geleegene plaats; en in de *Zomertijd* veel vochtigheyd.

Hoedanig haar waar te neemen, Blijven eenige jaren lang in 't leeven. Konnen op geenerley wijze veel koude *Herfstreegenen* of *Vorst* verdragen. Moeten derhalven, met een wassende Maan van *April* in Potten, hol en luchtig, niet boven een stroobreedte diep, gezayd zijnde, in 't laatste van *September*, of 't begin van *October*, na geleegentheyd van de bequaamheyd of onbequaamheyd der *Jaarstijd*, binnens huys worden gebragt; gesteld op een luchtige plaats, doch zonder eenige *tochten* of *zuygingen* van wind; waar in niet, als bij vriezend Weêr, word gevuurd: onderhouden met niet veel lauwgemaakt Reegenwater, zoo lang de *Winter* duurd; 't zij van onder in een Pan gegeeven, of zachtjens met de hand van boven begooten: en niet voor in 't begin van *April*, met een aangename Lucht en Reegen, weer buyten gezet; dan noch eevenwel nauw gewacht en voorzichtig gedekt zijn voor veel *Water*, *hayrige* of *schrale Winden*, en *koude nagten*.

beyde in de Winter, en in de Zomertijd.

Dus waargenomen, *bloeyen ze* in deeze koude Gewesten niet alleen jaarlijks, met een *gedurige groente* vercierd blijvende; maar geeven ook, bij goede *Zomers*, volkomen rijp *Zaad*; en t'elkens nieuwe *Scheutjens*, zoo bij de *Wortel*, als aan hare dikke *Steelen* te voorschijn komende; gelijk bij mij meenigmaal gezien is, als die de zelve drie, vier, en ook wel vijf jaren in 't leeven heb bewaard. Maar om dit te konnen verrichten, moet men haar inzonderheyd nauw wachten voor te veel *vochtigheyd*, vermits ze daar door lichtelijk versterven.

Het STÆCHAS CITRINA, of *Stechaskruyd met Citroen-geele Bloemen*, is veel harder van natuur. Wast uyt een veelvoudige, zeer dunne, hayrachtige en bruyn-verwige *Veezelwortel* op tot de hoogte van twee Maatvoeten, ook wel hoger; *struvels-wijze*: uytschietende in zeer veel dunne, bruyn-achtige en ronde *Takjens*, aan hare voornaamste *Stam*, van de *Wortel* af. Als men vlijtig past, deeze al te zamen wech te neemen, zoo dat'er maar alleenlijk eene in 't midden word gelaten, kan men'er lichtelijk een *Boomtje* van doen groeyen. Stechaskruyd met Citroen-geele Bloemen. Wortel. Takjens.

Uyt de oude *Takjens*, waar aan de *Bladeren*, een jaar of wat meer oud zijnde, van zelfs vergaan, komen door de gantsche *Zomer* gedurig nieuwe voort; niet van zulk een verwe als de andere, maar bleek-wit: waar aan rondom uytschieten veele uytneemende smalle, sterk-, doch ook aangenaam-riekende *Bladertjens*; gras-groen van couleur; een vingerlid lang; nauwelijks 't vierdedeel van een stroobreedte breed; in 't midden voorzien met een genoegzaam zichtbaar *Adertje*, of *Rugge*: tusschen welke men gemeenelijk gewaar word vier korte *Bladertjens*, zittende in de gestalte van een *kruysje*. Bladeren.

Uyt der zelver bovenste *Hert* schieten voort lange *Steelen*; boven vercierd met veele digt bij malkander gevoegde kleyne *Bloemtjens*, schoon Citroen-geel-verwig, bestaande uyt veele *nopjens*, *Kroons-wijze* gesteld, en langdurende van aart; doch vergaan eyndelijk, zonder in onze Landen eenig *Zaad* na te laten. Bloemen.

Deeze soort blijft gemeenelijk, 's *Winters* buyten staande, twee of drie jaren lang in 't leeven, bij een matige koude; doch door een sterke *Vorst* word ze zomtijds lichtelijk wechgenomen. Is derhalven geraadzaam, van de zelve altijd iets, in een Pot gezet, ter *Wintertijd* binnens huys te bewaren; daar met matige vochtigheyd te onderhouden; in het laatste van *Maert* weer buyten te stellen, en in de *Zomer* met veel Water te voorzien, ter oorzaak van hare veelvoudige *Wortel*. Hardheyd.

Wij hebben alreeds gezegt, dat ze in deeze Landen jaarlijks zeer veele aangenaam-geele *Bloemen* bekomt, doch noyt eenig volkomen *Zaad*. Word echter genoegzaam *aangewonnen* en *vermeenigvuldigd* door hare jonge bij de *Wortel* uytlopende en van zelfs *Wortelen* krijgende, of anders in de aarde gebogene *Scheutjens*; welke men met een wassende Maan van *April*, *May* of *Junius* van de *oude* afneemt, en, ten halven afgesneeden zijnde, verplant. Aanwinning.

KRACHTEN.

STechaskruyd, in het Latijn *Stæchas*, is ontroerende, tot braken verwekkende, en het Ligchaam verhittende van aart. Moet derhalven van koude, vochtige naturen, niet van heete Menschen gebruykt worden. *Durantes hist. Plant. fol. 448.*

Alleenlijk, of ook met zijn *Bloem*, in Wijn gezoden, en daar van gedronken, jaagd uyt het Ligchaam wech alle *quade*, *schadelijke vochten*: opend de *verstoptheyd* van de *Leever*, *Milt*, *Moeder*, *Longe*, *Blaas*, en andere inwendige deelen. Verdrijfd de *zwijmeling* en *draying des Hoofd*, en de *scheemering der Oogen*: versterkt de *geheugenis*, ook alle inwendige, verkoudde *Rasis de Simp. temp. c. 28. Aver. lib. Simp. c. 42. Galen. l. 8. Simp*

Ligchaams-

STÆCHAS CITRINA.

Dioſc. l. 3. c. 31. Ligchaams-deelen. Verzacht de ſmerten der vermoeyde *Zeenuwen*, en is goed voor de gebreeken der *Borſt*. Zet daarenboven 't *water der Blaas* voort, en verwekt der Vrouwen *Maandſtonden*.

Luſit. l. 3. enarr. 29. De *Conſerve*, gemaakt van deeze *Bloemen*, is zeer dienſtig voor een *koude Maag*, ook voor de *koude gebreeken des Hoofds*, en der *Moeder* van de Vrouwen.

CCCCXLVI HOOFDSTUK.

WORMKRUYD.

Namen. N het *Neederlandſch* niet alleen dus, maar ook van veele REINVAAR genoemd, word in het *Latijn* geheeten TANACETUM, en ATHANASIA: in 't *Hoogduytſch* REINFARN: in 't *Franſch* ATHANASIE; en in 't *Italiaanſch* TANACETO, ATANASIA, en DANEDA.

Drie onderſcheydene ſoorten. Hier van zijn mij in haren aart *drie* onderſcheydene ſoorten bekend geworden; te weeten:

I. TANACETUM VULGARE, of *gemeen Wormkruyd.* II. CRISPUM, of *Wormkruyd met kroeze Bladeren.* III. TANACETUM INODORUM, of *Wormkruyd zonder reuk.* Alle zijn ze van eeven de zelve *Bouwing* en *Waarneeming*.

Grond. Zij beminnen uyt eygener aart een gemeene, zandige, of ſteenige, zoo wel ongemeſte als vetgemeſte grond; en een wel ter Zon geleegene plaats. Hebben liever veel Water, als matige vochtigheyd. Geeven ieder jaar volkomen rijp *Zaad*. Verdragen ſelle *koude*, en alle andere ongeleegentheeden der *Winter*, zonder eenige ſchade.

Aanwinning. Worden *aangewonnen* op tweederley manieren; als, eerſt, door haar *Zaad*; 't welk met een waſſende Maan van *Maert* of *April*, niet boven een ſtroobreedte diep, in de aarde moet gelegt zijn. Ook ſlaat het, door het neergevallene, dikmaal van zelfs genoeg op. Dan noch, door hare bij de *Wortel* veelvoudig uytlopende *jonge Looten*; die men op de zelve tijd van de *oude* afneemt, ook met een waſſende Maan in *September* afſnijd, en verplant. Hier door worden ze genoegzaam *vermeenigvuldigd*.

KRACHTEN.

Aart. W*Ormkruyd*, of *Reinvaar*, in het Latijn *Tanacetum*, is warm en droog in den tweeden graad.

Matth. l. 3. c. 138. In Wijn gezoden en daar van gedronken, of het uytgeparſte Zap met Wijn ingenomen, neemt uyt de *Maag de onzuyvere, vuyle vochtigheeden* wech: verdrijft het *Graveel der Nieren*, de *Koudepis*, en de *Winden*: verzacht de *ſmerten der Blaas*, en doed gemakkelijk *water loſſen*.

Camerar. l. 3. c. 106. In dun Bier en Edik gekookt; dan een goede Roemer vol daar van gedronken, is goed teegens de *Peſt*, en doed *zweeten*.

Durantes hiſt. Plant. fol. 450. De *Bladeren* in roode Wijn gezoden, en zoo warm gelegt op de *uytgezakte Aersdarm*, doed de zelve weer ingaan, als men te vooren met Wierook een beroking heeft gedaan.

Fuchſ. hiſt. c. 13. Een *Drachma* van het gedroogde en gepulveriſeerde *Zaad* met Wijn, Syroop, of iet anders, drie dagen na malkander 's morgens nuchteren gebruykt, dood de *Wormen*, en drijſt ze uyt.

CCCCXLVII HOOFDSTUK.

TEUCRIUM.

Ord in het *Neederlandſch*, *Latijn*, *Hoogduytſch*, en andere ſpraken met deezen, en mijns weetens, geenen anderen naam genoemd, behalven dat de *Italianen*, na hare ſpreekwijs, zeggen TEUCRIO; dus geheeten na TEUCER, de broeder van AJAX, die de eerſte *vinder* deezer *Plant*, of *uytvinder* van der zelver *krachten*, zou geweeſt zijn, volgens het geen men hier van leeſt bij PLINIUS, in 't *vijfde Hoofdſtuk zijns vijfentwintigſten Boeks*. *Naam, en na wien.*

Hier van zijn mij in haren aart bekend geworden *vier* onderſcheydene ſoorten; te weeten: *Vier onderſcheydene ſoorten.*

I. TEUCRIUM VULGARE, of *gemeen Teucrium*. II. PRATENSE SPURIUM, of *baſtard-Teucrium*, voortkomende op *Gras-velden*. III. BOETICUM ARBORESCENS, of *boomachtig Teucrium*, uyt de Provincie *Bætia*, geleegen in *Andaluzien*. IV. TEUCRIUM VERUM OFFICINARUM FRUTICANS, of *opregt boomachtig Teucrium*, in de *Apotheekers winkelen* gebruykelijk. Niet alle zijn ze van eenerley *Bouwing* en *Waarneeming*.

Het TEUCRIUM VULGARE, of *gemeene Teucrium*, en TEUCRIUM PRATENSE SPURIUM, of *baſtard-Teucrium*, groeyende in *Gras-achtige plaatzen*, beminnen een goede, gemeene, zandige, met oude Paerde- of Koeyemiſt wel-voorziene grond: een opene, bequaam ter Zon geleegene plaats, en veel Water; doch ook matige vochtigheyd. Blijven lange jaren in 't leeven. *Bloeyen* zeer aardig, en geeven dikmaal volkomen rijp *Zaad*. Verdragen ſelle *Vorſt*, en allerley andere ongeleegentheeden der *Winter*. Worden genoegzaam *aangewonnen* en *vermeenigvuldigd*, niet alleenlijk door haar *Zaad*, 't welk met een waſſende Maan van *Maert* of *April*, niet diep, in de aarde gelegt moet zijn; maar ook door hare aangewaſſene *jonge Wortelen*, welke men op de zelve tijd van de *oude* afneemt, en verplant. *Gemeen, en baſtart Teucrium. Aanwinning.*

Het TEUCRIUM BOETICUM, of *Teucrium uyt Andaluzien*, en TEUCRIUM VERUM FRUTICESCENS OFFICINARUM, of *opregt, Heeſterachtig Teucrium*, gebruykelijk in der *Apotheekers winkelen*, zijn veel teederder van aart. Vergaan wel niet haaſt; doch worden, buyten ſtaande, door een ſterke *Vorſt* lichtelijk van 't leeven beroofd. *Teucrium uyt Andaluſien, en opregt Heeſterachtig Teucrium.*

Moeten derhalven, met een waſſende Maan van *April*, hol en luchtig, niet boven een ſtroobreedte diep, in Potten gezayd, of ook geplant, voor veel koude *Herfſtreegenen* wel gewacht; in 't begin van *October* binnens huys geſteld worden op een luchtige plaats, waar in niet anders als bij *vriezend* Weêr word gevuurd; of ook wel, zoo lang de *Vorſt* duurd, in een verwelfde *Kelder*, nochtans buyten gevaar van te konnen bevriezen. In deeze gantſche tijd moet men ze onderhouden met niet te veel lauw-gemaakt Reegenwater, haar van onder door een Pan gegeeven. Niet voor in 't begin van *April*, met een zoete Lucht en aangename Reegen, mag men ze weer buyten, en de Zonneſtralen voorſtellen: dan noch eevenwel haar voorzichtig wachten voor *koude nagten*, *hayrige* of *ſchrale Ooſte-* en *Noorde-winden*. *Hoedanig in de Winter waar te neemen.*

Zij geeven gemeenelijk in deeze onze Geweſten jaarlijks volkomen rijp *Zaad*, inzonderheyd bij goede *Zomers*. Hier door konnen ze (op de voorgemelde tijd en plaats de aarde aanbevolen zijnde) *aangewonnen* en *vermeenigvuldigd* worden: maar niet wel door hare gedurig bij de *Wortel* uytlopende *jongen*; wijl de zelve geen *Wortelen* willen vatten; zoo dat de *aanwinning* genoegzaam alleen door 't *Zaad* moet geſchieden. *Aanwinning.*

Grond. Deeze soorten beminnen ook een goede, zandige grond, met twee-jarige Paerdemist, en 't Mol van verrotte Boombladeren doormengt: een gantsch warme plaats, en veel Water. Verliezen noyt hare *Bladeren*, ten zij ze zich in nood van gebrek, verderving, of krachteloosheyd bevinden. Anders blijven ze *gedurig groen, en eeven jeugdig.*

KRACHTEN.

Aart. T*Eucrium* is verwarmende en verdrogende van aart, in den derden graad.

Diosc. l. 3. c. 112. Galen. lib. Simp. 8. Apul. hist. Pl. c. 24. Trag. l. 1. c. 68. In Wijn gezoden, en daar van gedronken, of het *Poeder* der gedroogde Bladeren met Wijn of eenig ander nat ingenomen, verwekt der Vrouwen *Maandstonden*: drijft het *water der Blaas* voort: neemt wech de *verstopping* van het *Ingewand*: Maakt dun alle *grove vochtigheeden*, brengt weer te regt een *verharde* of *gezwollene Milt*: is goed voor de *gespannene Zeenuwen*; de gebreeken van *Leever* en *Longe*, de *Hoest*; een eerst aankomende *Waterzucht*; de *Maag*; de *pijn der Zijden*, en der *Heupen*; ook in 't *water maken*; desgelijks voor de geene die van *binnen geborsten* zijn. Verlicht daarenboven den *arbeyd der barende Vrouwen*, en zuyverd het *Bloed*.

Plin. l. 26. c. 8. De *Bladeren* gestoten, met Honig vermengt; dan gelegt op *oude zeeren* en *vuyle zweeren*; desgelijks op de *beeten* en *steeken* der *Adderen*, *Slangen*, en anderer *giftige Dieren*, geneezen de zelve; doch met Edik op de *wonden* gedaan.

De *Bladeren* met Meel van Lupynen in looge gekookt, en daar meê gewasschen, reynigt het *Hoofd* van alle *vuyligheyd*, en *Schubben* of *Schilfferen*.

CCCCXLVIII HOOFDSTUK.

THAPSIA.

Namen.
MEt deezen naam zoo wel in het *Neederlandsch* als in 't Latijn bekend; alhoewel ook van MATTHIAS DE LOBEL geheeten TURBITH GALLICUM; gelijk ook in het *Fransch* TURBIT; maar van de *Italianen* THASSIA genoemd.

Verscheydene veranderlijke soorten. Hier van zijn mij in haren aart bekend geworden verscheydene aardige veranderlijke soorten; namentlijk:

I. THAPSIA MAJOR LATIFOLIA PRIMA CLUSII, of *groote breed-bladerige Thapsia*, zijnde *de eerste soort van* CAROLUS CLUSIUS. II. MAJOR SECUNDA LATIFOLIA CLUSII, of *tweede soort van den zelven* CLUSIUS *met breede Bladeren.* III. MINOR LATIFOLIA PELOPONNENSIS, of *kleyne breed-bladerige Thapsia van Peloponnesus.* IV. MAJOR ANGUSTIFOLIA GLABRA, of *groote Thapsia met smalle blinkende Bladeren.* V. MAJOR ANGUSTIFOLIA MINUS GLABRA, of *groote Thapsia met smalle, en minder blinkende Bladeren.* VI. ANGUSTIFOLIA MEDIA, of *middelsoort van smalgebladerde Thapsia.* VII. ANGUSTIFOLIA MINOR, of *kleyne smal-gebladerde Thapsia.* VIII. THAPSIA TENUIFOLIA MINIMA, of *alderkleynste smal-gebladerde Thapsia.* Meest alle zijn ze van eeven de zelve *Bouwing* en *Waarneeming*.

Grond. Zij beminnen een goede, gemeene, zandige, 't zij wel, of matig, of weynig gemestte aarde: een warme, genoegzaam ter Zon geleegene plaats, en veel Water, of ook geen overvloedige vochtigheyd.

Bloeying. Worden van naturen zeer oud. *Bloeyen* dikmaal, en geeven om de tweede, ook wel ieder *Zomer*, volko-

Zaad. men rijp *Zaad*, uytgezonderd het THAPSIA MINOR LATIFOLIA PELOPONNENSIS, of *kleyne breedbladerige Thapsia van Peloponnesus*, welke soort bij mij noch noyt heeft *gebloeyd*, onaangezien de zelve nu alreeds, terwijl ik dit schrijf, *neegen jaren* lang mijne zorge en waarneeming is onderworpen geweest.

Hardheyd. Verdragen felle *Vorst*, en allerley andere ongeleegentheeden der *Winter*; inzonderheyd als men ze bedekt met droog Turfmul, en Pannen daar over legt, om niet nat te konnen worden. Verliezen hare *Bladeren* niet voor teegens de *Winter*.

Aanwinning. Worden ook gemeenelijk alleen *aangewonnen* en *vermeenigvuldigd* door haar *Zaad* (weynig door hare *Wortelen*); 't welk met een wassende Maan van *October* of *Februarius*, vermits het lang in de aarde blijft, in een Pot word gezayd, ontrent een kleyne vingerbreedte diep.

Tijd van de opneeming uyt de aarde. Zij worden al te zamen in *Augustus* ('t *Zaad* rijp geworden zijnde) indien iemand zulks geliefd, *opgenomen*, en terstond weer *geplant*. Want men heeft ondervonden, dat dit de bequaamste tijd is, om zulks te verrigten. Ja ook, men legt ze wel droog in een doos, en men zendze waar heenen men wil: 't welk op andere tijden zonder schade niet kan geschieden. Men magze ook wel in 't *Voorjaar*, met een wassende Maan van *Maert*, uyt de aarde neemen; doch 't zal niet zonder gevaar zijn. Geeven dan ook geene *Bloemen* weer, voor in 't tweede jaar daar na. Derhalven de eerst-genoemde tijd, als de bequaamste, behoord gevolgd en waargenomen te worden.

Kleyne breed-bladerige Thapsia van Peloponnesus. Het THAPSIA MINOR LATIFOLIA PELOPONNENSIS, of *kleyne breed-bladerige Thapsia van Peloponnesus*, geeft in ieder *Herfst*, ook vroeg in elk *Voorjaar*, uyt hare niet zeer dikke, ronde, bruyn-verwige, en onder spits toegaande *Wortel* nieuwe *Bladeren*; op verre na niet zoo groot, lang en breed, ook niet zoo zeer *ingezaagd*, als die van de twee voorgemelde soorten: eerst een alleen, een halve vinger lang, een duym breed, en voor stomp toelopende: daar na noch een, maar wat smaller; ook voor in een langer en spitzer punt eyndigende: dan wederom een andere, in drieën hol gedeeld; waar van 't middenste het grootste, echter niet wel een kleyne vinger breed is; de twee onderste smal, een stroo breed, doch al te zamen voor spitsachtig toegaande, en ruym een vingerlid lang zijn.

Gedaante der Bladeren. Vervolgens weer een, in vijf deelen gescheyden; alle wat breeder, en alleenlijk het voor-aanstaande het langste. Eyndelijk voor 't laatst een, of meer, in zeeven deelen gescheyden; van welke de twee onderste de breedste en langste; de twee volgende ongelijk, te weeten 't eene veel smaller als 't andere, gezien worden; de overige twee volgende de kortste en smalste, ook 't een wat breeder als 't ander, doch beyde onder als met *Vleugelen* voorzien; tusschen welke het bovenste alleen staat, wel zoo kort, doch 't breedste van allen, en voor rondachtig eyndigende. Al te zamen rusten ze op ronde, doch geen zeer lange *Steelen*; alle voortkomende uyt een *Hert* digt bij malkander. Zijn een weynig blinkende uyt den groenen blauwachtig; en met zeer schoone, teedere, gelijk als geveederde *Aderen* inwendig voorzien: aan hare randen gantsch slegt; somtijds echter een weynig omgekruld: uyt welker binnenste *Hert* in deeze onze Gewesten noyt eenige *Bloemen* voortschieten.

Hoe in de Winter waar te neemen. Deeze soort is teeder van aart. Kan op geenerley wijs eenige felle *Vorst* verdragen. Word derhalven, in een Pot gezet zijnde, 's *Winters* binnens huys op een bequame luchtige plaats gebragt: zoo lang de *Vorst* duurd met zeer weynig lauwgemaakt Reegenwater van boven begoten: in 't begin van *April* weer buyten de Zonnestralen voorgesteld, en zorgvuldig bewaard voor veel *Reegen*, vermits ze daar door zeer lichtelijk verderft. Zij verliest (gelijk ook desgelijks doen het THAPSIA MAJOR LATIFOLIA PRIMA ET SECUNDA CLUSII, of *eerste en tweede groote Thapsia van* CAROLUS CLUSIUS *met breede Bladeren*) hare *Bladeren* in de Maand van *Julius*: op welke tijd, indien zulks noodwendig is, hare *Wortelen* zonder eenige gevaar, mogen

THAPSIA MAJOR LATIFOLIA

mogen opgenomen worden, en dan weer voorzien van een varſche grond, zoo als hier boven is aangeweezen.

Groote breed-bladerige Thapſia. Wortel. De THAPSIA MAJOR LATIFOLIA, of *groote breed-bladerige Thapſia*, krijgt uyt een ontrent een duym dikke, in veele *Takken* verdeelde, witte *Wortel*, ook boven, gelijk de voorgaande, ſlegt, met gantſch geen *hayrige ruygheyd*, als wel de andere, voorzien; gomachtig, en in de Mond geknauwd wordende, zeer ſterk en bitter van ſmaak, verſcheydene *Bladeren*, op de wijze der andere ſoorten boven de aarde geſteld; ruſtende op dikke, ronde, en met een *witte wolligheyd* bekleedde *Steelen*. Zijn ruym een voet lang; onder
Geſtalte der Bladeren. met hare *Vleugelen* alderbreedſt, en voor, allenxen ſmaller wordende, ſpits-toegaande; *geſneeden* in ontelbare deelen, een kleyne vinger breed, of ook wel meerder, gemeenelijk na boven zich teegens malkander ombuygende. De verwe is boven donker-groen, een weynig blinkende; onder bleek-wit, en ruyg. Aan al de voorſte punten der *ingekerfde deelen* ſtaan kleyne harde *Doorntjens*. Inwendig in al de grootſte deelen ziet men een bleek-verwige regt-doorgaande *Ader*, waar uyt ontelbare andere kleyner voortvloeyen. Wijders zijn de gemelde *Bladeren* wat dikachtig van aart; bitter en onlieflijk van ſmaak.

Steel. Tuſſchen welke in 't midden, als uyt het inwendige *Hert*, gemeenelijk een eenige *Steel* voortkomt; in deeze onze Geweſten opſchietende gewoonelijk ter hoogte van anderhalve voet, wat meer of minder; zijnde
Bloemtros. rond, en uyt den groenen bleek-verwig. Op wiens bovenſte punt te voorſchijn word gebragt een eenige, rond-geſtelde, uyt den geelen wit-verwige *Bloemtros*, gelijk men ook in de andere ſoorten ziet. Zij komt voort in de Maand van *Junius*. Eyndelijk vergaat ze in haar zelven, en word gevolgd van een ovaals-wijze
Zaad. rond, platachtig *Zaad*, dat van de *Ferula* niet zeer ongelijk.

KRACHTEN.

Galen. l. 6. Simp. DE *Wortel* van *Thapſia*, inzonderheyd de *Schel*, of *Baſt* der zelve, is heet in den derden graad, en vochtig van aart.

Dioſc. l. 4. c. 157. Lobel. l. 1. fol. 954. Een *Drachma* van de gedroogde *Schors* deezer *Wortel* met wat Zuyker en Gengebar, of met het *Zaad* van *Dille* (maar gantſchlijk niet voor zich zelven alleen) in Wijn ingenomen, *purgeert* het Ligchaam, uytjagende alle *galachtige*, ook *taye*, *grove*, en *koude vochten*. Zuyverd de *Maag* en *Borſt* van allerley *verſtoptheyd*: verbeeterd de *Kortademheyd*; verdrijft het *Colijk*, de *Kramp*, de *Zijdepijn*; de *ſmerten der Gewrigten*, en het *ſpannen der Zeenuwen*.

Durant. hiſt. Plant. fol. 454. Plin. l. 13. c. 20. De *Wortel* gedroogt, geſtoten, met Oly vermengt; en dan gelegt op de *quade Schurftheyd des Hoofds*, geneeſt de zelve. Doed ook het *uytgevallene hayr* weer groeyen. De zelve vermengt met Wierook en Waſch, verdrijft de *blauw-geſtootene*, of *gevallene plekken* op de huyd, en doed het *geronnene Bloed* zich ſcheyden.

Het uytgevloeyde *Zap* der *Wortelen* met Honig gemengd, neemt wech alle *ſproetelen* en *vlekken* des *Aangezichts*.

Fernel. l. 6. Meth. Med. 't Zelve *Zap* gemengt met geſtotene Zwavel, ſcheyd alle *koude* en *harde Gezwellen*, daar op gelegt zijnde. Doch men moet het niet langer als twee uuren tijds daar op laten blijven.

CCCCXLIX HOOFDSTUK.

THALICTRUM.

OP het *Neederlandſch* niet alleen dus, maar ook wel, weegens de verwe der *Wortel*, van zommige VALSCHE RHABARBER genoemd. Word in 't *Latijn* ook THALICTRUM geheeten: in 't *Hoogduytſch* WIESENRAUTE: in 't *Italiaanſch* VERDEMARCO, en THALITTRO. Namen.

Hier van zijn mij in haren aart bekend geworden *vijf* onderſcheydene ſoorten; als: Vijf onderſcheydene ſoorten.

I. THALICTUM MAJUS VULGARE FLORE ALBO, of *gemeen groot Thalictrum met een witte Bloem*. II. HISPANICUM MAJUS FLORE LUTEO, of *groote Spaanſche Thalictrum met een geele Bloem*. III. THALICTRUM MEDIUM, of *middelbare Thalictrum*. IV. PRATENSE FLORE VIRIDI, of *Thalictrum, voortkomende op Grasvelden, met een groene Bloem*. V. THALICTUM MINIMUM CORDI, of *alderkleynſte Thalictrum van* VALERIUS CORDUS. Alle zijn ze van eeven de zelve *Bouwing* en *Waarneeming*.

Zij beminnen een goede, gemeene, zandige, wel- Grond.
gemeſtte grond. Hebben immers zoo lief een opene, luchtige, vrije, wel ter Zon geleegene, als een ſchaduwachtige plaats; en willen veel Water.

Blijven lange jaren in 't leeven. *Bloeyen* ieder *Zo-* Bloeying.
mer; en geeven, bij goede drooge tijden, volkomen rijp *Zaad*. Konnen ſterke *koude*, en alle andere on- Zaad.
geleegentheeden der *Winter*, zonder ſchade uytſtaan.

Worden op tweederley wijs *aangewonnen* en *vermee-* Vermeenigvuldiging.
nigvuldigd. Eerſt, door haar *Zaad*, 't welk met een waſſende Maan van *October* word gezayd in een Pot, binnens huys gezet (wijl het tamelijk lang in de aarde blijft, eer men 't ziet opkomen); of in *Maert* op een ſchaduwachtige plaats; ontrent een halve vingerbreedte diep in de aarde gelegt. Daar na, door hare bij de *Wortel* uytlopende *jonge Scheutjens*; welke men met de genoemde Maan in *April* van de *oude* afneemt, en verplant.

KRACHTEN.

THalictrum, dus in 't *Latijn* en *Neederlandſch* be- Aart.
kend, is warm en droog in den eerſten graad.

De *Bladeren* geſtoten, of het uytgeparſtte *Dioſc. l. 4. c. 98.*
Zap der zelve, of ook wel het daar van gediſtilleerde Water, 't zij met Doekjens, 't zij alleen, gedaan op *wonden*, *oude zeeren* en *zweeringen*, geneezen en verdrijven de zelve.

De *Wortelen*, of anders ook de *Bladeren*, in Wijn *Dod. l. 3. c. 3.*
gezoden, en daar van 's morgens nuchteren een Roemer gedronken, ontroerd het Ligchaam, en verwekt *Stoelgang*.

CCCCL HOOFDSTUK.

T U L P.

DEeze, in hare veelvoudige ſchoonheyd der veranderlijke en bezienswaardige couleuren alle andere verre overtreffende *Bol-plant* word in 't *Neederlandſch* genoemd TULP of TULPE: in 't *Latijn*, *Franſch* en *Italiaanſch* TULIPA: in 't *Hoogduytſch* TRUMPAL, of TULPANT, na het *Griekſche* woord DULPANT, of TULIPANT, beteekenende een *Mutsje*, of *Hoedje*. De voornaamſte onder de geleerde houden Namen.
het daar voor, dat het Woord TULIPA is een *Sla-* Aanmerking op 't woord Tulipa.
voonſch woord, beduydende een *Turkſche Hoed*, of

Hoofdwindzel, van deeze *Natie* genoemd TULIPANT, DULPANT, of DULBENT; ter oorzaak dat deeze *Bloemen* eenigzins vertonen de vorm van zulk een *Turksche Hoed*, of *Tulleband*. Bij de oude vindmen geenen naam deezer *Bloemen*; buyten twijffel, om datze haar onbekend zijn geweest; alhoewel eenige Kruydkundige het daar voor houden, dat de TULIPA is des THEOPHRASTI πιλυῶν. Andere houdenze voor het SATYRIUM ERYTHRONIUM; noch andere voor PLINII ROODE NARCISSUS; doch 't zijn maar vermoedingen. Van de *Turken* word deeze *Bloem* genoemd CAFA, LALE, ALE, ZAMBUL.

Meer dan drie honderd-derley soorten.

Hier van zijn mij in haren aart bekend geworden meer dan *drie honderd bijzondere aardige soorten*, te veel, en ook onnodig, om hier opgeteld te worden; wijlze doch al te zamen van eeven de zelve *Bouwing* en *Waarneeming* zijn.

Grond.

Alle beminnenze een zandige, goede, gemeene aarde, met een weynig Veengrond en twee-jarige Paerdemist matig voorzien: een opene, vrije, luchtige, wel ter Zon geleegene plaats; en niet te veel vochtigheyd. Zijn zeer hard van natuur. Verdragen sterke *koude*, en allerley andere ongeleegentheeden der *Winter* geduldig. *Bloeyen* in de *May-maand*; en leeveren in deeze onze Gewesten gemeenelijk ieder jaar volkomen *Zaad*. Doch de geene, welke niet meer dan een *Blad* uyt de aarde te voorschijn brengen, geeven voor dat jaar geen *Bloemen*; en veel minder ziet men'er rijp *Zaad* van.

Zaad.

Tijd van opneeming, en weer inzetting.

Zij worden ieder jaar, in 't begin van *Junius*, uyt de aarde *opgenomen*, behalven de geene, van welke men voorneemens is, *Zaad* te winnen. Deeze moet men laten staan, tot dat het *Zaad* zijne volkomene rijpheyd heeft gekreegen. Mogen dan ook *opgenomen* worden, en in een drooge plaats binnens huys bewaard, tot in *September*; wanneerze met een wassende of volle Maan, van hare *buytenste Bast* en *oude Wortel* op 't laatste gezuyverd zijnde, weer worden *ingezet* in een varssche, nieuwelijks-gemestte, zandige aarde; elk jaar op een bijzondere plaats, als men ruymte en geleegentheyd daar toe heeft; vermitsze uyt eygener aart verandering van grond beminnen, en in de zelve veel voorspoediger groeyen; ook beeter *Bloemen* voortbrengen. De *inzetting* moet geschieden vier vingerenbreedte diep, of een weynig meer.

Wat ook daar bij in agt moet genomen worden.

Ofze schoon wel een of twee jaren konnen overstaan, zoo is echter zulks op geenerley wijze dienstig: want dan komenze lichtelijk tot verrotting; vermits de grond, te zeer op malkander gepakt wordende, het water na beneeden dies te beswaarlijker kan doordringen. Ook moet men gedenken, dat de aarde, waar uyt de *Bollen* zijn *opgenomen*, (indien ze weer op de zelve plaats zullen ingezet worden) ieder week, tot op den tijd der *weer inplanting* toe, eens moet geroerd of omgesmeeten zijn; op datze varsch en luchtig blijven; niet schimmelig, muf, of qualijk-riekende worden mogt; want hier door zouden de *Bollen* verderven. Daarenboven moet de zelve grond om 't derde, of ten langsten om 't vierde jaar, weer op nieuws verzorgt zijn met de voorheenen gemelde Mist, en varsch zand; daar gantsch geen zoutigheyd bij is.

Aanwinning.

Zij worden, niet alleen in deeze, maar ook in andere Landen *aangewonnen* en *vermeenigvuldigd* door twee bijzondere middelen; te weeten: door haar *Zaad*; en door hare aangewassene *Bolletjens*.

Tijd, en wijze van zaying.

Het *Zaad* is tot zijne volkomentheyd geraakt, wanneer de *Knop*, of 't *Huysje*, waar in het besloten leyd, hare groenheyd heeft verloren, en nu van malkander barst. Dan worden de gedachte *Knoppen* afgesneeden; op een drooge plaats binnens huys gelegt; en in *September* 't *Zaad* daar uytgenomen; 't welk teegens de volle Maan deezer Maand ontrent een vingerbreedte diep word gezayd in een houte Vat met aarde: terstond na de zaying begraven in de grond, of ook wel eerst in de grond gezet; met aarde tot boven toe, eeven-gelijk met de grond, gevuld, en dan 't *Zaad* daar ingelegt, op een donkerachtige, geen warme plaats. In 't volgende jaar zal men 't zien opkomen gelijk Gras, of Bieslook.

Hoe met de jonge Bolletjens te handelen.

Deeze *jonge Bolletjens* neemt men niet op, voor datze twee jaren lang in hare *Geboorte plaats* gestaan hebben; ook dan niet eerder, als wanneer haar teeder *Loof*, of de *Bladertjens* verwelkt zijn. In 't laatste van *Augustus* (wijl zulke kleyne, teedere *Bolletjens* niet zoo lang als wel de groote uyt de aarde konnen blijven) zet menze in een andere en warme grond; ook ieder jaar op een bijzondere plaats; tot datze eyndelijk *Bloemen* uytschieten; 't welk gemeenelijk niet geschied, voor datze zeeven, agt, neegen, en ook wel tien jaren oud zijn geworden.

Wat voor Zaad men voor het beste houd.

Deezer wijs worden aangeteeld veele veranderlijke zeer schoone, vermaaklijke *coleuren*; welkeze voortbrengen, niet alleen met hare eerste *Bloemen*, maar daar in ook jaar op jaar veranderen; de een de ander in schoonheyd te boven gaande: inzonderheyd indienze zijn voortgekomen uyt *Zaad* van een *witte Bloem, met een sterke zwarte grond*, of *paerssche verwe*; welke men voor de beste ter *Zaying* houd.

Wat Zinkers zijn.

De gemelde *jonge Bolletjens* schieten dikmaal, eerze noch eenige *Bloem* hebben gedragen, zommige nieuwe uyt, zeer diep in de aarde, welke men *Zinkers* noemd. Deeze worden doorgaans *eens zoo groot*, als de *oude* zijn geweest, vermitsze 't voedzel gantschelijk na zich zelven alleen trekken; waar door dan de *oude* zoo t'eenemaal verteeren, datze niet meer dan een *leedige Bast* behouden; waar van de ervarentheyd een genoegzame en gedurige getuygenis geeft.

Hoe daar ontrent te handelen.

In 't opneemen moet men vlijtige navorssching na deeze *Zinkers* doen. Want indienze in de aarde blijven, zullenze in 't volgende jaar *zoo diep neerwaarts zinken*, datze naderhand qualijk gevonden zouden konnen worden. Is derhalven zeer goed, dat men het *Bedde*, of de *plaats*, daar de *Tulpbollen* worden geplant, onder voorzie met een *Steene* of *houte Vloer*. Want vermits haar hier door 't *zinken* word verhinderd, zoo kan menze dies te bequamer uyt neemen.

Aanwinning door jonge Bolletjens.

Ten anderen geschied ook de *aanwinning* en *vermeenigvuldiging* door jonge aangewassene *Bolletjens*, uyt de *oude* spruytende: onder welke desgelijks dikmaal eenige *Zinkers* worden gevonden. Deeze uyt de aarde genomen, en van hare *Moeder* gescheyden zijnde, gelijk men gemeenelijk doed, worden verplant. Doch deeze vermeerdering draagd op verre na zoo veel niet toe, als die door 't *Zaad*: ook komen'er zoo veel *Zinkers* niet van. Maar zij *bloeyen* veel eerder: want zij geeven in 't volgende jaar, of in 't tweede, of ook wel in 't derde, na geleegentheyd datze groot zijn, hare eerste *Bloem*.

Wonderlijke eygenschap deezer Bollen.

Daarenboven heeft de ervarentheyd in deezen ons noch geleerd, dat alle *Tulpbollen*, jaarlijks in haar weezen niet blijven; noch ook, op de manier van andere *Bollen* aangroeyende, van tijd tot tijd grooter worden. Maar dat ze ieder jaar alleen uyt het alder-inwendigste vaste of digtste *Hertknopje* een grooter en geheel nieuwe *Bol* maken; wiens inwendige kleyne *Hert* in agt maanden tijds grooter word, als de geheele *Bol* geweest is, doeze in de aarde wierd geplant. Al 't overige van de gedachte *Bol* vergaat jaarlijks in een afschilfferende en verdorvene vuyligheyd. Een curieus aanmerker kan de waarheyd hier van ondervinden, ieder veertien dagen, drie weeken of maand t'elkens een *Bol* uyt de aarde neemende, en de zelve met een Mes doorsnijdende. Ook kan men 't naderhand genoegzaam bemerken, eene *Bol* op zijne behoorlijke tijd uyt de aarde genomen zijnde. Want de *Bladeren* en *Steelen* komen eerst alle uyt het middenste *Hert* van de *Bol* voort; welke daar na, als de *Bloem* vergaan is, gezien word geheel van buyten aan de platste zijde van de *Bol* gesteld te zijn.

Ten

Aanmerkelijkheyd.

Ten laatsten is *aanmerkens-waardig*, dat alle *Tulpen* niet gedurig *eeven ſchoon* blijven; maar gemeenelijk ieder twee jaren *veranderen*. Want die de eene *Zomer* zich boven maten *ſchoon van couleuren* heeft vertoond: zal in 't volgende Voorjaar *eenverwig*, en van *gantſch geen aanzien* te voorſchijn komen. Maar daar na wederom *zoo ſchoon*, zoo zeer aangenaam en verluſtigend van verwen, dat men nauwelijks zou konnen geloven, uyt eene de zelve *Bol* zulk een zonderling-groote verandering te zijn gereezen.

Wederom een andere.

Ik zelfs ook heb dikmaal door ervarentheyd bevonden, dat een *Bol* van deeze, hebbende een *Bloem* gegeeven, *veel ſchooner dan oyt te vooren*, terſtond daar na is *vergaan*. Eeven als ofze noch, voor 't laatſte, haar alderuyterſte kragt had willen in 't werk ſtellen, al 't hoogſte vermogen der *Natuur* had willen vertoonen, om de Oogen van haren Heer op een ongemeene wijze te verluſtigen door een opgehoopte ſchoonheyd der aangenaamſte, bevallijkſte couleuren; op datze hier door dies te langer in zijne geheugenis ſtaan, na hare dood noch lieflijk geroemd worden, en in hoogachting blijven mogt. Men zou ook noch andere, en ſtigtelijke gedachten hier uyt konnen opvatten, welke de verſtandige konnen natrachten.

Tulp razerny in Holland.

Bij deeze verhandeling der *Tulpen* word mij indachtig den wonderlijken *Bloem-* of *Tulphandel*, welke in de jaren 1634., 1635., 1636., en 1637. zoo onmatig hier in *Holland* en de bij-geleegene *Provintien* der *Vereenigde Neederlanden* in zwang ging; en doe de *grootſte koophandel des Lands* was; ter oorzaak, dat'er zeer veel meê gewonnen wierd. Waarom dan ook zommige *Weevers hare Touwen*, een goed deel gemeene *Winkeliers al hare Waren verkochten*, en zich enkelijk begaven tot de *koopmanſchap met Tulpen*; welke men driemaal hooger ſchattede dan Goud; koſtelijker reekende als Paerlen, of eenig ander dierbaar eedel Geſteente. Tot bewijs, en een eeuwige geheugenis hier van, kan dit volgende dienen.

Waren, gegeeven voor eene Tulpbol.

Men heeft doe voor een *Viceroy* (zijnde een nietige, haaſt verganglijke *Tulpbol*) gegeeven deeze volgende Waren, ter bij-gevoegder prijs:

Twee laſten Tarwe waardig - - -	448 guldens
Vier laſten Rogge. — — —	558
Vier vette Oſſen. — — —	480
Agt vette Varkens. — — —	240
Twaalf vette Schapen. — —	120
Twee oxhoofden Wijn. — —	70
Vier tonnen agt guldens Bier. —	32
Twee tonnen Booter. — —	192
Duyzend ponden Kaes. — —	120
Een Bed met zijn toebehoren. —	100
Een pak Kleederen. — —	80
Een zilkere Beeker. — —	60
Summa, voor een Tulpbol	2500 guldens

Verkoping der Bollen, bij 't gewigt.

Doch hier bij is 't niet gebleeven. Want tot noch meerder verwondering heeft men naderhand openbaarlijk de *Bollen* bij 't *gewigt* verkocht, elk met den haar toegevoegden *naam*; en voor zoodanig een *prijs*, als uyt deeze bijgaande *lijſt* te zien is.

400 Azen *Admirael Liefkens* tot —	4400 guld.
59 Azen van de zelve, tot —	1015
446 Azen *Admirael vander Eyk*, tot	1620
214 Azen *vander Eyk*, tot —	1045
523 Azen *Grebber*, tot — —	1485
106 Azen *Schilder*, tot — —	1615
200 Azen *Semper Auguſtus*, tot —	5500
280 Azen *met een dubbele Bloem*, tot	1200
410 Azen *Viceroy*, tot — —	3000
658 Azen van de zelve, tot —	4200
1000 Azen *Gouda*, tot — —	3600

En dan noch veel meer anderé, te lang, en ook onnodig hier voor te ſtellen.

Maar zie hier noch eenige uyttrekzels uyt de Boeken van zommige Kooplieden. Invoeging

Verkogt aan N. N. een *vierendeel pond witte Kroonen*, voor de ſomme van 525 guldens, en *vier Koeyen*, die zoo haaſt de leverantie geſchied is, gereed zijnde, van den Stal gehaald, en in des Verkopers huys geleyd zullen mogen worden.

Overgenomen van N. N. *twee pond Switzers*, welke hij gekogt had voor *duyzend tweehonderd guldens*; die den overneemer ten zijnen laſte neemt; en aan den overdoener zal geeven *een quarteel Pruymen*, terſtond te leeveren, en noch binnen veertien dagen *duyzend vierhonderd guldens*, aan te tellen, of in Banco af te ſchrijven. van eenige

Verkogt aan N. N. *een pond geele Kroonen* voor *agt honderd guldens*, mits noch den Verkoper vereerende *Laken tot een pak Kleederen*, en een *Mantel*, de elle, na 't oordeel van alle kenners, over de agt guldens waardig.

Gekogt van N. N. *een pond witte Kroonen*, voor *drieduyzend en tweehonderd guldens*; mits hem vereerende *tweehonderd guldens* gereed, en een *Zilvere Schel*, waardig geacht tſeſtig guldens. zeer zeldzame

Is ook overgedaan aan N. N. *vijf ponden geele Kroonen* van de geene dieze gekogt had voor *driehonderd vijfentſeeventig guldens ieder pond*, welke hij tot zijnen laſte neemt; en den anderen gereed geeft zijn *Paerd met zijn Kales*; *twee zilvere Beekeren*, en *honderdvijftig guldens* aan geld.

Noch zijn te zamen veraccordeert N. N. en N. N., dat den eenen zal aanneemen *ſeſtien Mergen Lands*, waardig na taxatie van goede lieden *ſeſtien duyzend guldens*: waar voor den anderen hem zal leeveren zoo veel *Tulpbollen* van die waarde; mits dat de leeveraar der *Tulpbollen* alle jaar zal moeten aanneemen de *Afzetteren*, en de vervallen daar af, vijf jaren gedurende, tot een vijfde part van de capitale ſom. kopingen

Op de zelve voorwaarde is verkogt een *Huys*, waardig geſchat 4400 guldens. en verkopingen

Is ook gekogt van N. N. een *pond Centen* voor *een duyzend agthonderd guldens*, mits haar geevende (want de Vrouwen dreeven ook deezen handel) *haar beſte weerſchijne Rok, een oude Roozenobel, en een Penningje met een zilvere Keetentje*, om aan eens kinds Hals te konnen hangen.

Zeeker perſoon had gekogt een *Viceroy* van *honderd vijfentſeventig Azen* in de aarde geplant zijnde, voor *neegenhonderd guldens*: welke een ander van hem overnam, mits hem vereerende een *Kleed en een Mantel zoo koſtelijk als hij zelfs wilde*, en noch daarenboven, als de leeverantie zou geſchieden, *duyzend guldens*. 't Kleed wierd hem terſtond afgeſcheurd; en hij liet het boorden met *goude Kant*; de panden met *groen Fluweel*; de Mantel geheel gevoederd. der Tulpbollen.

Is verkogt aan N. N. een *Brabançon Spoor*, weegende *driehonderd en tſeventig Azen*, in de aarde geplant ſtaande, voor *zeevenhonderd guldens*; mits gereed geevende *tweehonderd gl.*; een *Kabinet-kasje*, gemaakt van Ebbenhout, met een *vermeenigvuldigende Spiegel* daar in; en noch een *groot ſtuk Schilderij*, zijnde een Bloempot. getrokken

Is verkogt aan N. N. een *Semper Auguſtus*, weegende *honderd drie-en-tneegentig Azen*, voor de ſomme van *vierduyzend zeshonderd guldens*; daarenboven noch een *nieuwe wel toegemaakte Caros met twee Appelgrauwe Paerden*, en alles wat'er toe behoord; welke in den tijd van vier weeken zouden geleeverd, de beloofde penningen daadelijk *in Banco* afgeſchreeven worden. uyt de Boeken

Is gekogt van N. N. een *Gouda van honderd en elf Azen*, voor *zeevenhonderd guldens*, met de leeverantie te betalen; en gereed te geeven *vier Roozenobels*, neevens een *Yſleede, Zadel, Toom*, en voorts alles wat tot een Paerd behoord.

van zommige Kooplieden,

Is verkogt een *Hof* aan N. N., met de *Bloemen* en de Plantingen, zoo ze ſtond in zijne Heyningen, voor *agtduyzend guldens*; te betalen als de *Bloemen* in haar Zaiſoen ſtaan. Doch zou de verkoper eenige *Bloemen*, welke hij daar uytkiezen, en noemen zoude, na zich neemen, indien het de Koper begeerd, bedragende ontrent tweeduyzend guldens.

Is overgenomen van N. N. een *verbeeterde Spinnekop*, van *vierhonderd Azen*, alreeds geplant zijnde; dien hij voor *zeevenhonderd guldens* had gekogt; mits hem terſtond vereerende *honderd Schippond Edamſche Kaes*.

ook uyt eenige

Is verkogt een *Semper Auguſtus* van *twee-en-tneegentig Azen*, voor de ſomme van *tweeduyzend guldens*, welke terſtond in de Bank wierd afgeſchreeven; met deeze verbintenis, dat hij die niet zou mogen verkopen of verhandelen, zonder bewilliging des geenen, van wien hij die gekogt had.

Is op den vijfden van *Februarius Anno* 1637. op de Zaal van de *nieuwe Schutters Doelen*, aan *Tulpbollen*, voor de Erfgenamen van *Wouter Bartholomeeuwſz.*, in zijn leeven Kaſteleyn der *oude Schutters Doelen* te *Alkmaar*, verkogt voor de ſomme van *tneegentig duyzend guldens*.

Notariale Acten.

In deeze tijd, gelijk ons getoond is uyt de aanteekeningen van een curieus liefhebber en geloofwaardig getuyge, is voor *eene Tulpbol* ongeeyſcht geboden *twaalf Mergen Land*, geleegen in de *Schermer*.

Drie bollen van de Semper Auguſtus verkogt voor dertigduyzend guldens, in Banco afgeſchreeven.

Zeeker treflijk Man te *Amſterdam* had aan iemand te *Haerlem* verhandeld een *Semper Auguſtus* (hij ook een behoudende) met deeze verbintenis, dat geene harer beyde de zelve zou mogen afſtaan, zonder malkanders kennis en bewilliging. De eerſt-genoemde echter wierd zwak gemaakt, door de aanbieding van een *zeer heerlijk Spaanſch Cabinet*, daar hij lang na had getragt, en geerne *tienduyzend guldens* daar voor betaald zou hebben. Dit wierd hem gegeeven, en noch *drieduyzend guldens* daarenboven, voor *eene Semper Auguſtus*. De andere dit verneemende, nam ook zijn ſlag waar; en verhandelde *drie Bollen* van de *Semper Auguſtus* voor de ſomme van *dertigduyzend guldens*, terſtond in *Banco af te ſchrijven*. Dien zelven Heer te *Amſterdam* wierd geboden voor zijnen *Thuyn jaarlijks vijftienduyzend guldens* te huur, tot *zeeven jaren* achter makander (bedragende in dien tijd de ſomme van *honderd-en-vijfduyzend guldens*): onder verbintenis, van alles, tot 't minſte toe, daar in te zullen laten; zoo dat de Huurder maar alleen de voordeelen van de *aanwas* zou trekken.

Ander geval.

Heeren, Eedele, Weevers, Zakkedragers, Schoorſteenveegers, Vrouwen en Dienſtmaagden worden Bloemiſten.

Door zulke Voorbeelden van *Winſten* wierd deezen *wonderlijken Koophandel* gedurig ſterker gedreeven. Ieder vond'er behagen in. Onder zoo veel andere had alleen een perſoon, wiens naam ik, om reedenen, hier voorbij ga, *in de tijd van vier maanden* met deeze *Bloem Koopmanſchap gewonnen* over de *tſeſtigduyzend guldens*. Dit lokte niet alleen *Edellieden*, *Heeren* en *Burgers*, maar ook *Boeren*, *Schippers*, *Voerlieden*, *Weevers*, *Turfdragers*, *Schoorſteenveegers*, van dag tot dag meer en meer aan tot deezen *Bloemhandel*. Zelfs ook *Vrouwen* en *Dienſtmaagden* bemoeyden zich hier meê, op hoop van binnen weynig tijds rijk te zullen worden. Dus wierd het *Collegie der Floriſten* dagelijks grooter.

Boven maten groote buytenſporigheeden.

Eyndelijk begonden eenige der voornaamſte dit werk niet langer voor een *opregte Koopmanſchap* te houden. Waar bij noch quam, dat veele meer ſchade hier door leeden, als andere voordeel daar van trokken. Zagen ook veelerley en groote zwarigheeden ontwijffelbaar te gemoet. Want eenige begonden in de Penningen, welke ze moeſten opbrengen, verzuymig te zijn. Andere in teegendeel, die eenig voordeel hadden gedaan, braken uyt in groote buytenſporigheeden. Die nauwlijks in haar eygen huys te vooren een dronk kleyn Bier voor haren dorſt, en een Pot Brij voor haren honger hadden konnen bekomen, wiſten nu niet, hoe ze 't zeyl hoog genoeg in top zouden hijzen. Gemeene Wijn was haar te ſlegt; 't moeſt *Vin Brulé*, of heete Wijn met Zuyker daar in, ten minſten *Spaanſche Wijn* zijn, dat haar ſmaken zou. Een *Hoentje gelaerſt en geſpoord*, ja de *beſte delicateſſen* moeſten ze hebben. Dus ging men de natuurlijke leevensreegel in veelen te buyten. Die van de *geringſte ſoort* waren geweeſt, kogten nu *Wagenen*, *Kaleſſen*, *Paerden*; en leefden als Princelijk. Niemand wiſt noch, hoe hoog hij zijnen ſtaat wou zetten. *Weevers* en diergelijk ſlag van volk wilden *groote Meeſters* zijn; en niemand eenen anderen wijken, of iets toegeeven.

Ter dier oorzaak, en om veel andere zwarigheeden te voorkomen, hebben de FLORISTEN, op den vierentwintigſten van *Februarius Anno* 1637. uyt alle Hollandſche Steeden binnen Amſterdam vergaderd, een *Verdrag* geſloten, inhoudende: dat alle *koopen van Tulpen*, gedaan *tot den laatſten November* nieuwe ſtijl des jaars 1636., *zouden moeten gehouden worden*: doch de geene, welke daar na waren aangegaan, zou de *kooper mogen te niet doen*, mits geevende aan de *verkooper tien ten honderd*; en in de Maand van *Maert Anno* 1637. nieuwe ſtijl den *verkooper* aanzeggende, of hij de koop wou houden of niet. Kort berigt.

Maar onaangezien dit dus afgehandeld was, zoo bleef echter in zommige noch een groote achterdogt, dat dit *accoord*, alhoewel onderteekend, bij eenige in 't heymelijk, of ook wel opentlijk (wijl die van *Amſterdam* hier toe hare bewilling niet gegeeven hadden) mogt te buyten gegaan worden. Hebben derhalven, tot meerder beveſtiging, eenige *verzoek-ſchriften* ingeleeverd aan hare *Ed. Grootmogende de Heeren Staten van Holland en Weſt-Frieſland in 's Gravenhaag*. Welke, om meerder onheylen en zwarigheeden in deezen *razenden Bloemhandel* te vermijden, ook de ruſt en het welvaren harer ingezeetenen dies te meer te bevorderen, op den zeevenentwintigſten *April Anno* 1637. hebben doen afkondigen een *Placcaat* in al de Steeden van *Holland* en *Weſt-Frieſland*, en daar na openbaarlijk aanſlaan: „bij 't welk zij de *Planters* van TULPEN *authorizeerden*, hare *verkogte* TULPEN ten laſte van hare *koopers*, „die in gebreeke bleeven, hare gekogte TULPEN te „ontfangen, na voorgaande behoorlijke *inſinuatie*, te „behouden of te verkoopen, en hare ſchade daar na op „de zelve *koopers* te verhalen, ingevalle verſtaan zoude mogen worden, dat de voorſchreeven koopen haar „*effect* behoren te *ſorteeren*; blijvende middelertijd alle „verdere *Contracten van Tulpen in ſuſpens* en ongeprejudicieert. van den plotſlijken val der Tulpen;

Hier door kreeg deeze noyt meer gehoorde *Koophandel* zulk een *plotſlijke val* en ondergang, dat men korts hier na een *Bol* heeft gekogt voor *vijftig guldens*, die eenige weeken te vooren over de *vijfduyzend* had gekoſt. Men zag derhalven overal een algemeene onſteltenis der Gemoederen deezer onbedagte *Kooplieden*. De eene zag de andere aan met deernis en meededogen. Niemand derfde met deeze zijne Waren weer te voorſchijn komen. Zommige, bij deezen handel rijk geworden zijnde, ſtelden naderhand haar leeven in ſtilheyd aan: maar andere quamen'er zeer ſlegt af. Dit *Eclyptiſch Schrikkeljaar* veroorzaakte een groote duyſternis in hare Beurzen. Keerden derhalven onvergenoegd weer tot haar voorig Ambagt; de *Weevers tot haar Touw*, de *Voerlieden tot hare Wagen*, en zoo voorts. waar door de Weevers, die groote Heeren meenden te zijn, weer na haar Touw moeſten keeren.

Indien deeze *Tulp*, waarlijk een *Tulpiſche* of Narrenhandel, langer in ſtand ware gebleeven, zoo zou daar door de Koophandel van geheel *Holland* zijn verdorven geworden. Want men kon voor de alderſlegtſte *Bol*, die men voor deezen op de Meſthoop wierp, en die ook nu geen meerder eere word aangedaan, bekomen alles wat men begeerde. De betaling zou ook voortaan niet meer met geld, maar alleenlijk met *Tulp*- Schadelijkheyd deezer razernij.

bollen

bollen zijn geschied. Ik heb ook van verscheydene geloofwaardige Mannen gehoord, welke hier van aanteekening hadden gehouden, dat alleen in *een eenige Stad* van *Holland* binnen de tijd van drie jaren waren verkogt voor *meer dan tien Millioenen guldens* van deeze *Bloemen*.

Mijn *Vader* had ook in 't jaar 1636. aan eenen, geboortig van *Alkmaar*, verkogt eenige weynige *Bollen*, voor de somme van *zeevenduyzend guldens*; onder deeze Voorwaarde, dat de koop vast zou blijven, indien binnen de tijd van zes Maanden geen *afslag* quam voor te vallen: maar anders zou hij daar van ontslagen zijn met *tien ten honderd* te geeven. Vermits nu den *Afslag* binnen de zes Maanden voorviel, zoo ontfing mijnen *Vader* wel *zeevenhonderd guldens* voor niet, want hij behield zijn *Bollen*: maar liever zou hij de zelve geleeverd, en de *zeevenduyzend guldens* ontfangen gehad hebben.

Oorsprong deezes wonderlijken Koophandels; en groote prijs van een afgebrokene Tulpbloem in Frankrijk.

Ik heb niet willen nalaten, dit hier in te voegen, op dat onze Nakomelingen hier als in een Spiegel konden zien, tot wat voor een dwaasheyd de *Hollanders* zijn vervallen geweest; t' harer waarschouwing hier aan gedenken, en hier door vermaand zijn, zich te wachten van zulk een onbehoorlijken en als razenden handel; welke, mijns oordeels, zijnen oorsprong heeft gehaald uyt Frankrijk. Want een weynig voor en ontrent de tijd deezer zotterny in *Holland*, gaven de *Grooten* aldaar, inzonderheyd binnen *Parijs*, eenige *honderd*, ja *duyzend guldens* voor slegts *eene afgebrookene Tulpbloem*. Na de schoonheyd der couleuren wierd de prijs verhoogd. Deeze vereerden ze hare *Maitressen* en andere *Dames*: welke van haar aangenomen wordende, wierden vastgemaakt aan de linker zijde haars Boezems, de plaats daar 't *Hert* legt; en hier meê pronkten ze veel meer, als met de schoonste Diamant of Parel des Weerelds; achtten ze ook veel hooger.

Haast gevallen.

Doch als in *Frankrijk* wierd vernomen den afslag deezer *Bloemen* in *Holland*, verloren ze ook daar hare grootachting; welke zoo kortdurig was, als de schoonheyd deezer *Bloem* is.

KRACHTEN.

Gebruyk des Bollen.

DE *Bolwortelen* der *Tulpen*, zoo wel rauw als een weynig opgekookt, en alzoo gegeeten in een Salade, of bij gestoofde, of gebradene jonge Hoenderen, of ook gedaan bij andere spijzen, zijn aangenaam voor de Maag. Geeven niet alleen een goed voedzel aan het Lighaam, maar ook een goede smaak en geur aan de gemelde spijzen. Versterken de *inwendige deelen*: vermeerderen het *natuurlijk Zaad*, en verwekken *lust tot het echte werk*.

CCCCLI HOOFDSTUK.

VREEMDE WILDE KERSSE.

Namen.

Iet alleen dus in 't *Neederlandsch*, maar ook van zommige WISSELKRUYD, en WILDE MOSTAART genoemd. Word in 't *Latijn* geheeten THLASPI: in het *Hoogduytsch* BAURENSENFF, BAWRENKRE, en WILDER KRESZ: in het *Fransch* SENEVE SAUVAGE: in het *Italiaansch* TLASPI.

Veelerley veranderlijke soorten

Hier van zijn mij in haren aart bekend geworden verscheydene bezienswaardige veranderlijke soorten; namentlijk:

I. THLASPI LATIUS DODONÆI, of *breede wilde Kersse van de geleerde Heer* REMBERTUS DODONÆUS. II. THLASPI LATIUS FLORE SULPHUREO, of *breedbladerige wilde Kersse met een geele zwavelachtige Bloem.* III. CRETICUM UMBELLATUM FLORE ALBO, of *wilde Kersse uyt Candien met een witte gekroonde Bloem.* IV. CRETICUM UMBELLATUM FLORE PURPUREO, of *wilde Kersse van Candien met een purpure gekroonde Bloem.* V. CRETICUM SEMPER VIRENS SURRECTUM FLORE PURPUREO, of *regt-opstaande, altijd groen blijvende wilde Kersse uyt Candien met een purpure Bloem.* VI. CRETICUM SEMPER VIRENS REPENS FLORE ALBO, of *altijd-groen blijvende wilde Kersse uyt Candien, kruypende bij der aarden, met een witte Bloem.* VII. MECHLINIENSE, of *wilde Kersse, groeyende ontrent Mechelen.* VIII. SEMPER VIRENS MAJUS FLORE LUTEO, of *altijd-groen blijvende groote wilde Kersse met een geele Bloem.* IX. SEMPER VIRENS MINUS, of *kleyne altijd-groen blijvende wilde Kersse.* X. UMBELLATUM ELEGANS LUSITANICUM, of *aardige wilde Kersse uyt Portugal, met een gekroonde*, of in 't ronde *Wayers-wijze gestelde Bloem.* XI. UMBELLATUM MAJUS GALLICUM, of *groote wilde Kersse uyt Frankrijk, met een gekroonde Bloem.* XII. UMBELLATUM MINUS GALLICUM IBERIDIS FOLIO, of *kleyne wilde Kersse uyt Frankrijk met een gekroonde Bloem, en Bladeren van Iberis.* XIII. CLYPEATUM, of *wilde Kersse met een rond Zaad gelijk een Schild.* XIV. CLYPEATUM SEGETUM LUSITANICUM, Thlaspi, of *wilde Kersse uyt Portugal in 't Koorn wassende, met een Zaad gelijk een Schild.* XV. CLYPEATUM MONTIS LIBANI, of *wilde Kersse van de Berg Libanus, met een Zaad van een Schildswijze vorming.* XVI. SAXATILE PERPETUUM, of *altijd-durende wilde Kersse*, voortkomende op *steenachtige plaatzen.* XVII. PRATENSE FLORE ALBO, of *wilde Kersse groeyende op Grasvelden, met een witte Bloem.* XVIII. MINIMUM, of *alderkleynste wilde Kersse.* XIX. MINIMUM SPICATUM LUNATUM FAB. COLUMNÆ, of *alderkleynste geayrde wilde Kersse, met een Zaad, rond gelijk de Maan.* XX. THLASPI MEDICORUM, of *wilde Kersse der Genees-meesters*: en dan noch veel meer andere. Niet alle zijn ze van de zelve *Bouwing* en *Waarneeming*.

van welke hier twintig in getal worden voorgesteld.

Grond.

Zij beminnen echter al te zamen een goede, gemeene, zandige aarde, met een weynig twee-jarige Paerdemist doormengt: een opene, luchtige, warme, vrije, wel ter Zon geleegene plaats, en matige vochtigheyd.

Zaad.

Geeven meest den tijd elk jaar volkomen rijp *Zaad*; 't welk ieder *Voorjaar* met een wassende Maan van *Maert* of *April* op nieuws, niet boven een stroobreedte diep, moet gezayd worden. Eenige soorten komen ook wel, door 't neergevallene, van zelfs genoeg op. Hier door kan men ze alleenlijk *vernieuwen*, *aanwinnen* en *vermeenigvuldigen*. Want zij blijven voor 't meeste gedeelte niet langer dan eene *Zomer* in het leeven.

Aanwinning.

Candiaansche, en op steenachtige plaatzen groeyende wilde Kers.

Doch het THLASPI CRETICUM SEMPER VIRENS SURRECTUM FLORE PURPUREO, of *altijd-groen blijvende opstaande Thlaspi van Candien met een purpure Bloem*: CRETICUM SEMPER VIRENS REPENS FLORE ALBO, of *altijd-groen blijvende kruypende Thlaspi uyt Candien met een witte Bloem*; en THLASPI SAXATILE PERPETUUM, of *langdurige wilde Kersse, groeyende op steenachtige plaatzen*, vergaan niet zoo haast, maar blijven eenige jaren lang in 't leeven. Konnen op geenerley wijze veel koude *Herfstreegenen* of sterke *Vorst* verdragen.

Waarneeming in de Winter.

Moeten derhalven, in Potten gezet, of met de gemelde Maan van *April* niet diep daar in gezayd zijnde, in *October* binnens huys worden gebragt; op een luchtige plaats gesteld, waar in niet anders als bij vriezend Weêr word gevuurd; gedurende de gantsche *Winter* onderhouden met slegts een weynig lauwgemaakt Reegenwater; en niet weer buyten gesteld voor in 't begin van *April* met een reegenachtige Lucht;

dan noch wat gewagt zijn voor *koude nagten*, en *hayrige Winden*.

Bloeytijd. Zaad.

Zij *bloeyen* ieder *Zomer*, vroeg in 't *Voorjaar*: geeven ook in deeze onze Gewesten volkomen rijp *Zaad*; waar door ze alleenlijk konnen *aangewonnen* en *vermeenigvuldigd* worden. Eevenwel laat het THLASPI CRETICUM SEMPER VIRENS REPENS FLORE ALBO, of *altijd-groen blijvende kruypende Thlaspi uyt Candien met een witte Bloem*, zich ook *aanwinnen* door hare aangegroeyde *jonge Lootjens*; welke men, van zelfs *Wortelen* gekreegen hebbende, van de *oude* afneemt, en verplant, op de boven gedachte tijd. Doch vermits ze dan gemeenelijk in volle *Bloemen* staan, zoo moet men de zelve eerst afsnijden, en dan verzetten: anders zouden ze veel bezwaarlijker beklijven, ja wel geheel vergaan.

Aanwinning.

Wilde Kersse, groeyende ontrent Mechelen.

Het THLASPI MECHLINIENSE, of *wilde Kersse, ontrent Mechelen te voorschijn komende*, blijft niet langer dan twee *Zomers* in 't leeven. Word met een wassende Maan van *Maert* of *April* niet diep gezayd. Komt ook wel genoeg van zelfs voort door het neergevallene Zaad. *Bloeyd* in 't tweede jaar. Geeft volkomen rijp *Zaad*, en versterft dan van zelfs.

KRACHTEN.

Ægin. l. 7. c. 3. Dod. l. 24. c. 21.

HEt *Zaad* van al de soorten der *vreemde wilde Kersse*, of *Thlaspi*, is warm en droog tot in den derden, ja tot in 't laatste van den derden graad; ook scharp en bijtende van aart.

Galen. l. 6. Simp. Diosc. l. 2. c. 186. Durantes fol. 456.

Gedroogd, gestoten, en met Wijn ingenomen, strijd teegens allerley *Vergif*. Is een dienstig middel teegens de *Pest*: verwekt der Vrouwen *Maandstonden*. Verdrijft de *pijn der Heupen*: doed de *inwendige Gezwellen* doorbreeken: jaagt zoo wel van boven als van onder uyt alle *Galachtige* en *bloedige overvloedige vochtigheyd*. Doch moet, ter oorzaak van zijn hitte en sterke kragt, van geen *bevrucht Vrouwen* worden ingenomen; vermits het hare *Vrucht* zou doen sterven.

CCCCLII HOOFDSTUK.

TASJENSKRUYD.

Verscheyde namen.

Nders ook in 't *Neederlandsch* TESCH, TESKENS en BEURSEKRUYD genoemd, word in het *Latijn* geheeten BURSA PASTORIS: in het *Hoogduytsch* TASCHEN- of TESCHENKRAUT; anders ook SECKELKRAUT: in het *Fransch* BOURSE DE PASTEUR, of BOURSE DE BERGER: in 't *Italiaansch* BORSA DI PASTORE, TASCA, ZAINO, en BORSA DA PECORAIO.

Twee bijzondere soorten.

Hier van zijn mij in haren aart bekend geworden *twee* bijzondere soorten; namentlijk:

I. BURSA PASTORIS MAJOR, of *groot Tasjenskruyd*. II. BURSA PASTORIS MINOR, of *kleyn Tasjenskruyd*. Beyde zijn ze van eeven de zelve *Bouwing* en *Waarneeming*.

Grond.

Zij beminnen een opene vrije lucht: een goede zoo wel zandige als steenige, of ook een gemeene, welgemestte grond, veel meer als een dorre, of schaduwachtige plaats. Willen veel water, maar zijn ook te vreeden met matige vochtigheyd.

Zaad.

Blijven niet langer dan eene *Zomer* in 't leeven. Krijgen in 't begin van den *Herfst* een volkomen rijp *Zaad*; en vergaan dan van zelfs. Derhalven word het *Zaad* ieder *Voorjaar* met een wassende Maan van *Maert*, niet diep gelegt, de aarde weer aanbevolen. Komen anders ook, door het uytgevallene, ter plaats daar ze gestaan hebben, van zelfs genoeg op; en konnen deezer wijze overvloedig *vermeenigvuldigd* worden.

KRACHTEN.

HEt *Tasjenskruyd*, in 't Latijn *Bursa Pastoris*, is verdroogende in den eersten graad; en zeer te zamentrekkende van aart. *Lobel. l. 1. fol. 263.*

De *Bladeren* gestoten, en gelegt op *bloedige* of *bloedende Wonden*, op *heete zweeringen*, op *pestilentiale gezwellen*, doen 't *bloeden ophouden*, en *geneezen* de genoemde *qualen*. *Dod. lib. 4. c. 19. Tragus l. 1. c. 71.*

De zelve *Bladeren* gehakt, in koekjens gebakken, en daar van gegeeten, stillen allerley *Bloedvloeden*. In de Neusgaten gestoken, stempen het *bloeden uyt den Neus*.

Het *Kruyd* in roode Wijn gezoden, en daar van gedronken; of het uytgeparstte *Zap* met Wijn ingenomen, is zeer goed teegens 't *Bloedpissen*: teegens de *Buyk-* en *Bloedloop*: de *Pest*; de *Geelzucht*, de overvloedige *Maandstonden* der Vrouwen, en een *heete Maag*. *Camerar. l. 2. c. 83. Fuchs. cap. 233.*

Het daar van uytgeparstte *Zap* in de *Ooren* gedaan, droogd op de *zweeringen*, en de etterige *onreynigheyd* der zelve.

Eeven dit *Zap* vermengt met het *Zap* van Huyslook en Edik; dan gedaan op de *Roos*, en allerley andere *vuurigheyd*, neemt'er de brand van wech. *Matth. l. 2. c. 150.*

De *Bladeren* en *Bloemen* met wat Haverengort in Melk gekookt, tot dat ze dik word; dan geslagen om een *gezwollene* en *vuurige arm* of *been*, doed zeer veel goed.

De *Bladeren* in Water gekookt, en in een Linnen doekje gelegt op de *Oogen der kinderen*, wanneer ze de *Pokjens* hebben, neemen'er de brand van wech, en bewaren ze voor allerley ongeleegentheeden.

CCCCLIII HOOFDSTUK.

TORMENTIL.

Us in het *Neederlandsch* geheeten, word in het *Latijn* en in het *Italiaansch* genoemd TORMENTILLA (vermits het *Poeder* deezer *Wortel*, of 't Water, waar in de zelve gezoden is geweest, niet alleen de *smerten*, veroorzaakt door iet *vergiftigs*, wechneemt, maar ook verdrijft de *Tandpijn*, eertijds van de *Romeynen* TORMENT genoemt): of ook wel SEPTIFOLIUM: in 't *Hoogduytsch* BIRCKWURTZ, of anders ROT HEILWURTZEL: in 't *Fransch* TORMENTILLE. Naam; en oorsprong.

Zij bemind een goede, gemeene, zandige, luchtige, en met twee-jarige Paerdemist matig-voorziene grond; een wel ter Zon geleegene plaats, doch, indien 't geschieden kan, aan hare *Wortel* een weynig schaduw; en veel Water. Grond.

Blijft eenige jaren lang in 't leeven. Verdraagd *felle koude*, en alle andere ongeleegentheeden der *Winter* zonder nadeel. *Bloeyd* ieder *Zomer*, en geeft een volkomen rijp *Zaad*: 't welk met een wassende Maan van *Maert* of *April*, na geleegentheyd van de bequaamheyd of onbequaamheyd des tijds, de aarde, niet boven een stroobreedte diep gelegt, moet aanbevolen zijn. Hier door word deeze *Plant* genoeg *vermeenigvuldigd*: en dan ook noch *aangewonnen* door de aangegroeyde *jonge Worteltjens*, welke men met de zelve Maan in *April* van de *oude* afneemt en verplant. Zaad. Aanwinning.

KRACHTEN.

DE *Wortelen* van *Tormentil*, of *Tormentilla*, zijn verdrogende tot in den derden graad, en warm in den eersten: ook te zamentrekkende van aart, en fijn van deelen. *Fernel. l. 5. Meth. Med.*

In

Matth. l. 4. c. 2. In Wijn gezoden, en daar van een Roemer gedronken; of een *Drachma* van het *Poeder* der gedroogde *Bladeren*, of ook der *Wortelen*, met Wijn ingenomen, weerstaat allerley *verrotting*; de *pest*, en het *vergif*; neemt wech de smerten, door 't zelve veroorzaakt. Doed ophouden de overvloedige *Maandstonden* en Camerar. l. 4. c. 45. Fuchs. hist. Plant. cap. 98. Lonic. l. 2. c. 273. *Vloeden* der Vrouwen: het *bloeden van eenig lid* des Lighaams; de *Buyk-* en *Roodeloop*: het *Bloedspouwen* en *Bloedpissen*. Droogd op, en versterkt de *Maag*. Is goed voor de geene die van binnen gescheurd zijn, of een hooge val gedaan hebben. Dienstig teegens de *Geelzucht*. Scheyd het *geronnene Bloed*: geneest de *Wonden*, en *lopende gaten*; een *gequetste* en *verstopte Longe*, *Leever*, en *Milt*. Dood de *Wormen der kinderen*, drie dagen na malkander 's morgens nuchteren gedronken. Verdrijft de *quade zeeren van de Mond*, daar meê gewasschen zijnde. Jaagt het *Water der Blaas* af: versterkt de zelve, en ook de *Nieren*. Verhinderd, dat de zwangere Vrouwen een *Misval* zouden krijgen.

Trag. l. 1. c. 171. Het uytgeparstte *Zap* deezer *Plant* met Wijn ingenomen, is goed teegens 't *vergif*, en doed zeer *krachtig zweeten*. Werkt ook met voordeel in al de hier boven genoemde gebreeken.

CCCCLIV HOOFDSTUK.

BOKSDOORN.

Namen. DUs, en, mijns weetens, met geenen anderen naam in 't *Neederlandsch*, genoemd, word in het *Latijn* en *Italiaansch* geheeten TRAGACANTHA, POTERIUM, en SPINA HIRCI. In het *Fransch* BAREE DE RENARD, of RAMEBOVE.

Twee bijzondere soorten. Hier van zijn mij in haren aart bekend geworden *twee* bijzondere soorten; te weeten:

I. TRAGACANTHA VULGARIS, of *gemeene Boksdoorn*. II. TRAGACANTHA TOMENTOSA CRETICA, of *ruyge Boksdoorn uyt Candien*. Beyde zijn ze niet van eeven de zelve *Bouwing* en *Waarneeming*.

Grond. Zij beminnen echter beyde een goede, gemeene, zandige aarde, met een weynig twee-jarige Paerdemist, en 't Mol van verrotte Boombladeren doormengt: een opene, luchtige, warme, vrije, wel ter Zon geleegene plaats; en matige vochtigheyd.

Zelden Zaad. Blijven lange jaren in 't leeven. Geeven meest elke *Zomer Bloemen*; maar zelden in deeze Gewesten volkomen rijp *Zaad*. Konnen eevenwel genoegzaam *aangewonnen* worden door hare aangegroeyde *jonge*, of ook *oude Takken*. Welke men in de Maand *May* met een Pennemes voorzichtig, op de wijze der *Angelieren*, ten halven *insnijd*; en met aarde bedekt. In 't eerste Aanwinning door Takken. of tweede jaar krijgen ze *Wortelen*. Doch niet voor 't derde jaar daar na mag men ze van de *oude* afneemen, om te *verplanten*; vermits de *Wortelen*, noch jong en teeder zijnde, zulks niet eerder mogen verdragen.

Door Zaad uyt warme Landen bekomen. Maar wanneer men 't *Zaad* uyt andere warmer Landen heeft ontfangen, zoo word het, met een wassende Maan van *May*, hol en luchtig gezayd in een Pot, gevuld met de hier boven beschreevene aarde; dan warm gesteld, en zomtijds van boven begoten met een weynig in de Zon lauw geworden Reegenwater. Niet boven een stroobreedte diep moet het *Zaad* in de grond gelegt worden.

Gemeene Boksdoorn. De TRAGACANTHA VULGARIS, of *gemeene Boksdoorn*, is zeer hard van natuur. Op een warme plaats buyten gezet zijnde, bevrijd voor alle koude *Oosteen Noordewinden*, kan ze dikmaal wel eenige jaren *'s Winters* overblijven, inzonderheyd als men ze teegens de *Vorst* met drooge Turfmul bedekt. Eyndelijk Hoe waar te neemen echter verliest ze, door een felle *Vorst*, te zamen met hare kluchtige groenheyd 't leeven zelfs. Is derhalven geraadzaam, dat men altijd van deeze soort eene in een Pot plante; de zelve binnens huys beware, en haar met weynige vochtigheyd voorzie. Zoo krijgd ze zomtijds wel, bij goede *Zomers*, in deeze onze Landen een volkomen rijp *Zaad*: gelijk mij in mijnen Hof hier binnen *Groeningen* gebeurd is in de jaren 1665. en 1671. Het zelve is geelachtig van verwe, besloten in korte ronde *Peultjens*, voorzien met kleyne *Steeltjens*. om 't er Zaad van te krijgen.

De TRAGACANTHA TOMENTOSA CRETICA, of *wolachtige Boksdoorn uyt Candia*, is niet zoo hard van aart. Verdraagd ongeerne veel *koude Herfstreegenen*, en eenige *Vorst*. Moet derhalven, in een Pot gesteld zijnde, in 't begin van *October* binnens huys worden gebragt, op een luchtige plaats, waar in niet anders als bij vriezend Weêr word gevuurd: gedurende de *Winter* onderhouden met zeer weynig vochtigheyd; en niet weer buyten gezet, voor in 't begin van *April*, met een aangename Lucht en zoete Reegen: dan eevenwel noch gewagt voor *koude nagten*, en *schrale winden*. Wolachtige Boksdoorn uyt Candia.

KRACHTEN.

DE *Gom*, of het uytgevloeyde *Zap* van de *Wortel* deezer *Plant*, word gehouden voor vochtig in den eersten, en koud in den tweeden graad; alhoewel GALENUS in een ander gevoelen is. Aart.

In Melk geweykt, en gelegt op de *puysten*, en het *jeukzel der Oogen*, geneest de zelve. Een *Drachma* in Wijn met Zuyker, en een *Drachma* Gom van Arabien, te zamen geweykt, en gedronken, neemt van de *Borst* wech de *Kortademheyd*; verzacht de *Hoest*, geneest de *heesheyd der Keel*; verdrijft de *Nieren smerten*; ook de *pijn der Lendenen*, en der *Blaas*. Matth. l. 3. c. 20. Diosc. l. 3. c. 23. Ruell. l. 3. c. 18.

De zelve *Gom* gedroogd, gepulveriseert, en daar van een *Drachma* met roode Wijn, of met het *Zap* van Queepeeren gebruykt, of in een *Clisterie* gedaan, stild de *Bloedgang*, of *Roodeloop*. Camerar. l. 3. c. 18.

De zelve in Roozenwater met een weynig Camfer gelegt; een doekje daar in natgemaakt, en dan het *Aangezicht* daar meê bestreeken, maakt een *helder, zuyver, klaar vel*. Durantes hist. Plant. fol. 460.

CCCCLV HOOFDSTUK.

BOKSBAARD.

NIet alleen in het *Neederlandsch* dus, maar ook van veele SALSEFY genoemd, word in het *Latijn* geheeten TRAGOPOGUM, of BARBA HIRCI: in 't *Hoogduytsch* BOKSBART: in 't *Fransch* BARBE DE BOVE, of BARBE CHEVRE: in het *Italiaansch* TRAGOPOGANO, BARBA DI BECCO, of BARBA DI CAPRA. Namen.

Hier van zijn mij in haren aart bekend *vijf* in hare Bloem veranderlijke soorten; als: Vijf onderscheydene soorten.

I. TRAGOPOGUM FLORE PURPUREO, of *Boksbaard met een purpure Bloem*. II. FLORE PALLIDO CŒRULEO, of *met een bleek-blauwe Bloem*. III. FLORE ALBO, of *met een witte Bloem*. IV. FLORE LUTEO, of *met een geele Bloem*. V. TRAGOPOGUM SUAVE RUBENTE FLORE FABII COLUMNÆ, of *Boksbaard met een lieflijk-roode Bloem* van de geleerde Heer FABIUS COLUMNA. Alle zijn ze van eenerley *Bouwing* en *Waarneeming*.

Zij beminnen een goede, gemeene, zandige, welgemestte aarde: een opene, vrije, luchtige, bequaam ter Zon geleegene plaats, en veel Water. Blijven niet meer dan twee *Zomers* in 't leeven. Verdragen felle *Vorst*, en alle andere ongeleegentheeden des tijds. Grond. Zaad.

Bloeyen in 't tweede jaar; geeven volkomen rijp *Zaad*; en vergaan daar meê.

Aanwinning. Moeten derhalven in 't tweede, of zoo men 't goed vind, ieder *Voorjaar* met een wassende Maan van *Maert* of *April* op nieuws weer gezayd zijn, niet diep gelegt, komen ook van 't uytgevallene van zelfs genoeg op. Hier door konnen ze overvloedig *aangewonnen* en *vermeenigvuldigd* worden.

KRACHTEN.

Aart. DE *Wortelen* van *Boksbaard*, in het Latijn *Tragopogum*, zijn warm en vocht in den tweeden graad; wat bitter van smaak, en een weynig te zamentrekkende van aart.

Trag. l. 1. c. 94. Fuchs. hist. Pl. c. 38. Lobel. l. 1. fol. 650. Matth. l. 1. c. 137. Durantes fol. 62.

In Wijn of Vleeschnat gezoden; voor een Salade, of bij andere spijzen genuttigd; of ook, eerze noch geschoten hebben, geconfijt, en alzoo gegeeten, zijn goed voor een *hittige Maag* en *Leever*: voor de gebreeken der *Borst*, *Blaas* en *Nieren*: voor de *Pest*, *vergif*; de *beeten* en *steeken* der *Slangen*, en anderer *giftige Dieren*, ook der *dolle Honden*.

Het uytgeparstte *Zap* der *Bladeren* en *Wortelen* gelegt op *Wonden* en diergelijke *verzeeringen*, *zuyverd* en *heeld* de zelve.

Het zelve *Zap* met eenig nat ingegeeven, is goed voor 't *Pleuris*.

CCCCLVI HOOFDSTUK.

WATER-STARREKRUYD.

Namen. Et deeze naam in het *Neederlandsch* bekend, word in het *Latijn* geheeten TRIPOLIUM, AMELLUS MARINUS, en ASTER MARINUS: in 't *Hoogduytsch* WASSER-STERNKRAUT, en in 't *Italiaansch* TRIPOLIO.

Plaats. Wast van naturen aan den Oever van op- en aflopende Rivieren, welke dikmaal met zout Water word bevochtigd. Doch zulker wijs opgenomen zijnde, dat de geheele klomp aarde aan hare *Wortel* blijft, en dan verplant in een goede varssche grond, voorzien met *zand* en een weynig twee-jarige Paerdemist, zoo groeydze ook wel in de *Hoven*.

Grond. Bemind een opene, luchtige, vrije, bequaam ter Zon geleegene plaats; en veel Water. Blijft eenige jaren lang in 't leeven. Verdraagd felle *Vorst*, en allerley andere ongeleegentheeden der *Winter* geduldig. Geeft aardige langdurige *Bloemen*; en ook, bij drooge *Zomers*, volkomen rijp *Zaad*. 't Welk met een wassende Maan van *Maert* of *April* word gezayd in een Pot, gevuld met goede aarde en zout Zeezand, ruym een stroobreed diep gelegt.

Aanwinning. Dikmaal moet het van boven met Water zijn begoten; zoo zal het voor den dag komen; 't geen anders zelden gebeurd. Alleenlijk hier door kan deeze *Plant* worden *aangewonnen* en *vermeenigvuldigd*.

KRACHTEN.

Galen. lib. Simp. 8. DE *Wortele* van *Water-Starrekruyd*, in 't Latijn *Tripolium*, is verwarmende in den derden graad; scharp op de Tong, en heet van smaak.

Diosc. l. 4. c. 135. Een half lood van deeze gedroogde *Wortelen* met Wijn ingenomen, gekookt, en onder andere spijzen gegeeten, helpt de *Waterzuchtige*: doed *veel Water lossen*, en drijft alle *waterachtige vochtigheeden* door de *Stoelgang* uyt.

Het uytgeparste *Zap* der *Bladeren* op de *Wonden* gelegt, of ook de gekneusde *Bladeren* zelfs, doen ze zeer *spoedig geneezen*.

CCCCLVII HOOFDSTUK.

AMERICAANSCHE TARWE.

En aardig *Gewas*, dus in 't *Neederlandsch* genoemd, word in 't *Latijn* geheeten TRITICUM AMERICANUM: in het *Hoogduytsch* INDIANISCHE WEYTZ: in het *Fransch* BLED, of FOURMENT D'INDES: in het *Italiaansch* GRANO INDIANO. Namen.

Zij groeyd in deeze onze koude Gewesten opwaarts tot de hoogte van drie voeten; met veelvoudige bij malkander gevoegde, en uyt de *Wortel* voortkomende *Bladeren*; ontrent een Maatvoet of anderhalf, wat meer of minder, lang, gemeenelijk een kleyne vinger breed; vercierd met een aangename donkere groenheyd. Waar uyt verscheydene *Steelen* voortspruyten, geelachtig-groen van verwe; met *Ayren*, ruym een halve voet lang, als met veele *Leeden* op malkander groeyende; aan beyde de zijden voorzien met uytsteekende *Knopjens*, waar aan het *Zaad* vasthoud, gelijk als *Schubachtige Vleugeltjens*, wonderlijk en aardig boven malkander zittende. Gestalte deezer Plant.

Vergaat niet haast, maar blijft eenige jaren in 't leeven. Is teeder van aart; en geeft, bij heete *Zomers*, volkomen rijp *Zaad*. Zaad.

Bemind een gemeene, zandige aardige, met slegts een weynig twee-jarige Paerdemist, en het Mol der verrotte Boombladeren doormengd: een opene, vrije, warme, wel ter Zon geleegene plaats, voor alle koude *Ooste-* en *Noordewinden* beschut; ook matige vochtigheyd. Grond.

Kan gantschelijk geen *koude Herfstreegenen* of eenige *felle Vorst* verdragen. Moet derhalven, in een Pot staande, in den aanvang van *October* binnens huys worden gebragt, en gezet op een luchtige plaats, waar in niet anders als bij vriezend Weêr word gevuurd: gedurende de *Winter* met weynig Water voorzien zijn, vermits ze door te veel vochtigheyd lichtelijk verrot; en niet voor in 't begin van *April*, met een aangename Lucht en zachte Reegen, weer buyten gesteld; eevenwel dan noch voor *koude nachten* veel *vochtigheyd*, *hayrige* of *schrale winden* wel gewagt en genoegzaam gedekt worden. Waarneeming in de Winter.

Het *Zaad* word met een wassende Maan van *May* in een Pot, niet diep gelegt, de aarde aanbevolen, en met weynige vochtigheyd voorzien. Hier door word ze *aangequeekt* en *vermeenigvuldigd*. Maar dan ook noch *aangewonnen* door hare aangewassene altijd groenblijvende *jonge Scheutjens*: welke men op de genoemde tijd met een Mes voorzichtig van de *oude* affnijd, en in Potten verplant. Aanwinning.

KRACHTEN.

DEeze *Americaansche Tarwe*, in 't Latijn *Triticum Americanum*, is warm van aart in den eersten graad. Aart

Het Brood, 't welk hier van gemaakt wotd, is van een aangename *smaak*. Geeft daarenboven *goed voedzel* aan 't Ligchaam; en versterkt al de inwendige deelen van 't zelve. en gebruyk

Het Meel deezer Tarwe in Edik gekookt, en gelegt op *verhittede Ligchaamsdeelen*, de *Roos*, 't *Sprenkvuur*, en andere diergelijke *vuurigheyd*, trekt'er de brand van uyt, en verteerd ze. deezes Tarwe.

CCCCLVIII

CCCCLVIII HOOFDSTUK.

TORREKRUYD.

Namen.

IN het *Neederlandsch* dus, of veel meer THOORNKRUYD genoemd, vermits hare *Steelen Thoorns* of *Naaldswijze* groeyen; word in het *Latijn* geheeten TURRITIS, of TURRITA.

Vier bijzondere soorten.

Hier van zijn mij in haren bekend geworden *vier* bijzondere soorten; namentlijk:

I. TURRITIS MAJOR, of *groot Torrekruyd.* II. MINOR LONGIFOLIA, of *kleyn lang-gebladerd Torrekruyd.* III. MINOR PLATEAU, of *kleyn Torrekruyd, van* PLATEAU *beschreeven.* IV. TURRITIS LUSITANICA, of *Portugalsch Torrekruyd.* Al te zamen zijn ze van de zelve *Bouwing* en *Waarneeming.*

Grond.

Zij beminnen een goede, gemeene, zandige aarde, met matige twee-jarige Paerdemist voorzien: een opene luchtige, warme, wel ter Zon geleegene plaats, en tamelijke vochtigheyd.

Zaad.

Konnen reedelijk wel de *Vorst*, en andere ongeleegentheeden der *Winter* uytstaan. *Bloeyen* in de tweede *Zomer*; geeven volkomen rijp *Zaad*; en vergaan daar meê: wijl ze niet, of zeer zelden, langer in 't leeven konnen blijven. Worden derhalven ook ieder *Voorjaar*, met een wassende Maan van *April*, weer in een Pot zoo gezayd als geplant; en hier door kan men ze alleenlijk *aanwinnen* en *vermeenigvuldigen.*

Aanwinning.

KRACHTEN.

Gebruyk tot heelmiddelen.

DE gekneusde *Bladeren* van *Torrekruyd*, in het Latijn *Turritis*, gelegt op allerley *vuyle* en *heete gezwellen*, *zweeren* en *zeeren*, helpen en geneezen de zelve.

Het *Poeder* der gedroogde *Bladeren*, of het uytgeparstte *Zap* daar van, gedaan op *varssche bloedige Wonden*, bewaard de zelve voor alle *verhitting*, en doed ze *toegroeyen.*

CCCCLIX HOOFDSTUK.

ZOTSKNODZE.

Namen.

NIet alleen in het *Neederlandsch* dus, maar ook van zommige DODDEN, DOLLEN en DOLZEN genoemd, word in het *Latijn* geheeten TYPHA PALUSTRIS of SCEPTRUM MORIONIS: in het *Hoogduytsch* WASSERKOLBEN, MOSZKOLBEN, en NARRENKOLBEN: in het *Fransch* ROUSEAU, of MASSE DE SONC: in het *Italiaansch* MASSA SORDA, of TIPHA.

Twee veranderlijke soorten.

Hier van zijn mij in haren aart bekend *twee* veranderlijke soorten; te weeten:

I. TYPHA MAJOR, of *groote Zotsknodze.* II. TYPHA MINOR, of *kleyne Zotsknodze* Beyde zijn ze van eeven de zelve *Bouwing* en *Waarneeming.*

Grond, hoedanig.

Door een haar natuurlijke eygenschap gröeyen ze zeer geerne in moerassige plaatzen, staande wateren, en lopende ondiepe Riviertjens, of Slooten. Willen derhalven gantsch niet wel in Hoven, of eenige andere drooge grond voortkomen. Doch zulks geschied noch in *Vijvers*, met een wassende Maan van *April* daar in gezet zijnde. Echter schieten ze hier op verre na zoo hoog niet op als in de voorgedachte met haren aart overeenkomende grond. Geeven ook veel kleynder *Vruchten.*

Bloeyende Vrucht, zonder Zaad.

Hard van aart zijn ze. Konnen zware koude en sterke *Vorst* verdragen: door welke wel hare *Bladeren* verdorren; doch in het *Voorjaar* loopen ze weer uyt. Geeven in den *Herfst* een *bloeyende Vrucht* (wassende op lange Steelen), die men *Knodzen* of *Dodden* noemd, gelijk alreeds hier boven gezegt is; doch brengen gantschelijk geen *Zaad* voort. Niet alleen in den *Herfst*, maar ook door de geheele *Winter* konnen ze op de gedachte hare Steelen goed, en gelijk als onverdervelijk blijven staan.

Aanwinning.

Worden alleenlijk *aangewonnen* en *vermeenigvuldigd* door hare vermeerderende *Wortelen*, welke veele jaren lang goed blijven.

KRACHTEN.

Aart.

ZOtsknodze, of *Typha*, gelijk ook de *Bloem* der zelve, is verwarmende, verdroogende, en afvagende van aart. Het onderste deel der *Bladeren* is mals, en goed om te eeten; geeft echter weynig voedzel aan 't Ligchaam.

Dod. l. 20. cap. 28.

De *zachte wolachtige hayren van de Ayren*, of *Dodden*, in de *Ooren* gedaan, neemen het *Gehoor* wech. Met Reuzel vermengt, en op de *gebrandheyd* gelegt, geneezen de zelve; want ze droogen en zuyveren van naturen: stillen daarenboven het *Bloed*; droog, of alleenlijk van buyten opgelegt zijnde.

Diosc. l. 3. c. 133.

Met Roozewater nat gemaakt, en op de *Takken* of *Speenen* van 't Fondament gelegt; ook, als het afvalt, weer vernieuwd, geneest de zelve: desgelijks de *wonden*; der zelver *vuurigheyd* na zich trekkende.

Durant. hist. Plant. fol. 457.

De zelve *wollige Ayren* rijp geworden zijnde, konnen dienen om *Kussens* en *Bedden* meê te vullen; welke zeer goed zijn voor *hitzige Nieren*:

Ook worden de *Bladeren* gebruykt, om *Stoelen daar mee te bekleeden.*

CCCCLX HOOFDSTUK.

VACCARIA.

Namen.

WOrd zoo wel in 't *Neederlandsch* als in het *Latijn* dus genoemd; doch in de laatstgemelde taal ook LYCHNIS PERFOLIATA, en LYCHNIS PERFOLIATA RUBRA. Mijns weetens is deeze *Plant* geenen anderen naam toegevoegd.

Grond.

Zij bemind een goede, gemeene, zandige, en matig met twee-jarige Paerdemist voorziene grond: een opene, warme, vrije, luchtige, wel ter Zon geleegene plaats, en tamelijke vochtigheyd.

Zaad.

Blijft niet langer dan eene *Zomer* in 't leeven; en geeft in den *Herfst* volkomen rijp *Zaad*: 't welk ieder *Voorjaar*, met een wassende Maan van *Maert* of *April*, niet boven een stroobreedte diep, weer op nieuws de aarde moet aanbevolen zijn. Anders komt het ook zomtijds door 't neergevallene van zelfs genoeg op. Hier door kan ze overvloedig *vermeenigvuldigd*, en gelijk als *vernieuwd* worden.

Aanwinning.

KRACHTEN.

Aart.

VAccaria is warm en droog van aart, in den eersten graad.

Geneesmiddelen.

De *Bladeren* in Edik, Wijn, of Water gekookt, of gedistilleert; dan daar meê gewasschen de voortlopende, *hitzige zeeren* en *zweeren*; de *Roodgrond*, *Roos*; *zwelling van de Navel*, en meer andere heete ongeleegentheeden, verdrijven de zelve.

CCCCLXI HOOFDSTUK.

EERENPRYS.

Namen.

Us in het *Neederlandsch* genoemd, word in het *Latijn* geheeten VERONICA: in het *Italiaansch* eeven alzoo: in het *Hoogduytsch* EHRENPREISZ, of ook GRUNDHEIL: in 't *Fransch* VERONIQUE.

Vijf bijzondere soorten. Hier van zijn mij in haren aart bekend geworden *vijf* bijzondere soorten: namentlijk:

I. VERONICA VERA, of *opregte Eerenprijs.* II. MAS REPENS, of *Eerenprijs mannetje, bij de aarde kruypende.* III. MINOR SERPILLI FOLIA, of *kleyne Eerenprijs met ronde Bladeren van wilde Thymus,* of *Quendel.* IV. MAXIMA SPICATA, of *aldergrootste Eerenprijs, met een blauw-geayrde Bloem.* V. VERONICA SUPINA TEUCRII, PRATENSIS FACIE, of *leggende Eerenprijs, met een gedaante van Teucrium,* groeyende op Grasvelden. Alle zijn ze van eeven de zelve *Bouwing* en *Waarneeming.*

Grond. Zij beminnen een goede, gemeene, zandige, matig- en ook welgemestte grond: immers zoo zeer een warme, vrije, en genoegzaam ter Zon geleegene, als een schaduwachtige plaats: veel Reegen, en ook matige vochtigheyd. Blijven uyt eygener aart eenige jaren in 't leeven. Verdragen geduldig felle koude en alle andere ongeleegentheeden der *Winter.*

Zaad. Geeven ook dikmaal bij goede *Zomers* volkomen rijp *Zaad*: het welk met een wassende Maan van *Maert* of *April,* niet boven een stroobreedte diep, hol en luchtig in de aarde moet gelegt zijn.

Aanwinning. Niet alleen hier door worden ze *vermeenigvuldigd,* maar ook door hare aangewassene jonge Looten, welke men, van zelfs *Wortelen* geschoten hebbende, op de gedagte tijd, en met de gemelde Maan van de *oude* afneemt en verplant.

Kleyn Eerenprijs met Bladeren van Thym. Het VERONICA MINOR SERPILLI FOLIA, of *kleyne Eerenprijs met Bladeren van wilde Thymus;* doch gantschelijk niet in grootte, maar in gedaante alleen de zelve gelijk zijnde, blijft van naturen niet zoo lang in 't leeven. Geeft in de tweede *Zomer* volkomen rijp *Zaad,* en versterft dan gemeenelijk. Word door 't zelve *Zaad* genoegzaam *vermeenigvuldigd;* met een wassende Maan van *Maert* of *April* in de aarde gelegt zijnde. Of komt ook genoeg op door 't uytgevallene.

Aldergrootste Eerenprijs, met een geayrde Bloem. Het VERONICA MAXIMA SPICATA, of *aldergrootste Eerenprijs, met een geayrde Bloem,* krijgt uyt een teedere, bruyn-verwige, en bittere *Veezelwortel* veele *Bladeren,* plat op de aarde neerleggende, twee en twee altijd regt teegens malkander over gesteld; rustende op een *Steeltje,* ontrent een vingerlid lang zijnde. Zijn boven donker, of zwart-groen van verwe, ook wat blinkende; doch onder bleeker: een kleyne vinger, wat meer of minder, lang, en een lid van een vinger breed; doch voor wat smaller als achter; en aldaar in een stomp punt eyndigende: aan de randen teeder en aardig, doch rondachtig, en niet diep *ingezaagd;* zacht van aart, voorzien met een weynig *ruygheyd.*

Gedaante der Bladeren. In de Mond geknauwd wordende, vallen ze te zamentrekkende, ook onlieflijk van smaak. Hebben in 't midden een regt-doorgaande *Ader;* waar uyt verscheydene andere voortvloeyen, ter zijden opwaarts gekeerd.

Steeltjens. Uyt der zelver middenste of voorste punten komen voort ronde, bleekgroene, zeer taye, en ruygachtige *Steeltjens,* voorzien met schoone, meer dan een hand lange, en voor spits toegaande *Ayren;*

Gestalte der Bloemen. bestaande uyt ontelbare donker-blauwe *Bloemen,* houdende vier langwerpige *Bladertjens,* waar van het onderste het smalste, ook af hangende; het bovenste opstaande het breedste is, en de overige twee ter zijden de middelmatigste zijn. Hebben inwendig drie lang-uytsteekende blauwe *Draadjens;* van welke de twee kortste ter zijden voor begaaft zijn met een langwerpig, dikachtig, en uyt den blauwen purpur-verwig *Knopje;* maar het middenste heeft'er geen.

Zaadhuysje. Als ze eenige dagen zeer bezienswaardig hebben opengestaan, vallen ze eyndelijk op de aarde neer; nalatende een kleyn rondachtig *Zaadje,* gesteld in 't midden van vier kleyne, groene, en een weynig ruygachtige *Bladertjens;*

Zaad. ook voorzien met een kleyn, half-rond en bruyn-rood-verwig *Zaadje.*

KRACHTEN.

Eerenprijs, in 't Latijn *Veronica,* is verwarmende en verdrogende in den eersten graad. *Dod. l. 2. c. 21.*

In Wijn gezoden, en daar van een Roemer gedronken, of anders twee *Drachmen* van het *Poeder* der gedroogde *Bladeren* met Wijn ingenomen, verdrijft het *Colijk:* geneest de *Wonden;* de *Gescheurdheyd,* of *Breuken;* en de *Melaatsheyd.* Is goed voor een besmettelijke *ziekte;* de *Koortzen;* de *onvruchtbare Vrouwen;* de *Hoest;* de *uytteerende menschen;* ook voor de *opwerping van etterige en bloedige Fluymen.* Doed daarenboven wel *water lossen:* opend de *verstoptheyd* der *Leever, Milt,* en *Longe:* reynigd de *Nieren:* en drijft het *Graveel* uyt. *Camerar. l. 3. c. 25. Trag. l. 1. c. 68.*

De groene *Bladeren* gestoten, of het *Poeder* der *gedroogde* gelegt op *wonden, vuyle zeeren* en *zweeren,* inzonderheyd zulke, welke aan den *Hals* komen, verweekt de zelve, en geneest ze. Twee *Drachmen* van het gedachte *Poeder* ingenomen met twee *Drachmen* Theriac, is goed voor *pestilentiale Koortzen.* *Fuchs. hist. Pl. c. 59. Matth. l. 3. c. 25.*

CCCCLXII HOOFDSTUK.

WITZEN.

Namen.

Y veele genoeg bekend, en in 't *Neederlandsch* niet alleen dus, maar ook gemeenelijk VITZEN; dan noch wel WIKKEN genoemd: in het *Latijn* geheeten VICIA: in het *Hoogduytsch* WICKEN: in het *Fransch* VESCE: in het *Italiaansch* VECCHIA, VECCIA, en VEZZA.

Zeeven veranderlijke soorten. Hier van zijn mij in haren aart bekend geworden *zeeven* veranderlyke soorten; te weeten:

I. VICIA MAJOR VULGARIS, of *groote gemeene Witzen.* II. MINOR VULGARIS, of *kleyne gemeene Witzen.* III. MINIMA, of *alderkleynste Witzen.* IV. AFRICANA, of *Witzen uyt Africa.* V. HISPANICA, of *Spaansche Witzen.* VI. LUSITANICA RADICE GRUMOSA, of *Portugalsche Witzen, met kleyne Knobbeltjens aan hare Wortelen.* VII. VICIA HIRSUTA, of *Witzen met een ruyge Vrucht,* of *Peul.* Niet alle zijn ze van eeven de zelve *Bouwing* en *Waarneeming.*

Grond. Echter beminnen ze al te zamen een goede, gemeene, zoo wel zandige als andere, zoo gemestte als ongemestte, doch van naturen een droogachtige grond: immers zoo zeer een opene, vrije, luchtige, als een schaduwachtige plaats, en matige vochtigheyd. Blijven niet meer dan eene *Zomer* in 't leeven.

Zaad. Geeven in den *Herfst* volkomen rijp *Zaad,* en vergaan daar meê. Moeten derhalven ieder *Voorjaar,* met een wassende Maan van *Maert* of *April* (na geleegentheyd van de bequaamheyd of onbequaamheyd des tijds) weer op nieuws worden gezayd; 't *Zaad* niet diep in de aarde gelegt.

Aanwinning. Alleenlijk hier door konnen ze *aangewonnen* en *vermeenigvuldigd* worden.

Groote, en kleyne gemeene Vitzen. De VICIA MAJOR ET MINOR VULGARIS FLORE CŒRULEO PURPURASCENTE, of *groote en kleyne gemeene Vitzen, met een uyt den blauwen purpurachtige Bloem,*

Bloem, vergaan niet zoo haast, maar blijven eenige jaren lang in 't leeven. Verdragen felle *koude*, en allerley andere ongeleegentheeden des tijds. Verliezen in de *Winter* hare *Bladeren*; maar schieten vroeg in 't *Voorjaar* weer uyt. (Zaad.) Geeven aardige *Bloemen*, en volkomen rijp *Zaad*; 't welk op de hier boven genoemde tijd, en met de gemelde Maan de aarde word aanbevolen. (Aanwinning.) Hier door kan men ze genoegzaam *vermeenigvuldigen*.

KRACHTEN.

(Aart.) DE *Witzen*, *Vitzen* of *Wikken*, in het Latijn *Vicia*, zijn verwarmende in den eersten, verdrogende in den tweeden graad: ook zuyverende, afvagende, en een weynig te zamentrekkende van aart. (*Gal. l.* 1. *de Alim. fac.*) Gekookt, en zoo gegeeten, zijn ze onaangenaam voor de *Maag*; zwaar te verteeren. Veroorzaken een *melancholijk Bloed*: geeven weynig voedzel aan 't Lighaam, en verstoppen de Buyk.

(*Trag. l.* 2. *c.* 16. *Durantes hist. Plant. fol.* 467. *Matth. l.* 2. *c.* 142.) Het *Meel* der zelve *Witzen* met eenig nat ingenomen, doed veel *water lossen*; en is goed voor de *uytteerende Menschen*: doch te veel gebruykt, is zeer schadelijk aan de Darmen en de Blaas. Het zelve *Meel* met Wijn vermengd, en gelegt op de *beeten* van *razende Menschen*, *dolle Honden*, en andere *schadelijke Dieren*, helpt de zelve. Met Honig gemengd, neemt wech de *Sproetelen* en andere *plekken der Huyd*, daar op gestreeken.

Deeze *Vitzen*, of *Wikken*, de *Paerden* onder de Haver te eeten gegeeven, maken de zelve *vet* en *welgesteld*.

CCCCLXIII HOOFDSTUK.

DRIE-VERWIGE. VIOLETTE.

(Verscheyde namen.) EEn aangenaam en beziens waardig *Gewas*, voerd deeze naam in het *Nederlandsch*. Word desgelijks, weegens de cierlijke verscheydentheyd harer aangename verwen in het *Latijn* geheeten VIOLA TRICOLOR, of VIOLA TRINITATIS: in het *Hoogduytsch* DREYFALTIGKEIT BLUMEN, of ook KRIECHENDE VIOLE: in 't *Fransch* PENSEES, of MENUES PENSEES: in het *Italiaansch* FIORE DI GIOVE, MINUTI PENSIERI, en JACCEA.

(Zeeven veranderlijke soorten.) Hier van zijn mij in haren aart eenige veranderlijke soorten bekend geworden; te weeten:

I. VIOLA TRICOLOR MAGNA, of *groote drie-verwige Violette*. II. TRICOLOR FLORE PARVO, of *kleyne drie-verwige Violette*. III. FLORE ALBO, of *met een witte Bloem*. IV. FLORE PURPUREO, of *met een geheel purpure Bloem*. V. FLORE LUTEO AMPLO ODORATO, of *met een groote geele welriekende Bloem*. VI. FLORE LUTEO AMPLO ODORATO VARIEGATO, of *met een groote geel-bonte welriekende Bloem*. VII. VIOLA ASSURGENS FLORE CŒRULEO, of *opstaande Violette met een blauwe verwe*. Niet alle zijn ze van de zelve *Bouwing* en *Waarneeming*.

(Grond.) Echter beminnen ze al te zamen een goede, zandige, drooge, ongemestte; dan ook een vochtige en welgemestte aarde; zoo wel een opene, vrije, luchtige, als een schaduwachtige plaats, veel Reegen, en ook matige vochtigheyd.

(Zaad.) Blijven gemeenelijk niet langer dan eene *Zomer* in 't leeven, vermitsze, als ze teegens de *Winter Zaad* gegeeven hebben, daar meê versterven. Worden derhalven ieder *Voorjaar*, met een wassende Maan van *Maert*, of in *September*, weer op nieuws gezayd. Komen ook, daar ze eens gestaan hebben, door het uytgevallene *Zaad* overvloedig genoeg van zelfs te voorschijn; (Aanwinning.) niet alleen in de *Voortijd*, maar ook in de *Zomer*; ja teegens den *Herfst*: welke dan, de *koude* der *Winter* uytstaande, overblijven, en door de gantsche *Zomertijd* met schoone, verlustigende *Bloemen* vercierd zijn. Hier door konnen ze genoegzaam *aangewonnen* en *vermeenigvuldigd* worden.

(Welriekend drieverwige Violetten.) De VIOLA TRICOLOR FLORE LUTEO AMPLO ODORATO, of *groote drie-verwige geele welriekende Violette*, en FLORE LUTEO AMPLO ODORATO VARIEGATO, of *groote geel-bonte welriekende Violette*, vergaan niet in 't eerste jaar, gelijk de andere, voortgekomen zijnde van *Zaad*, met een wassende Maan van *April* niet diep gezayd geworden; maar blijven twee, ook wel drie jaren in 't leeven.

(Regt-opstaande Violette met een blauwe Bloem.) De VIOLA ASSURGENS, of *regt-opstaande Violette met een blauwe Bloem*, blijft lange jaren in 't leeven. Verdraagd felle *koude*, en alle andere ongeleegentheeden der *Winter*, zonder schade. *Bloeyd* ieder *Zomer*, en geeft volkomen rijp *Zaad*; 't welk op de genoemde tijd, en met de gemelde Maan in een Pot, niet boven een stroobreedte diep gelegt, de aarde word aanbevolen.

KRACHTEN.

(*Dod. l.* 6. *c.* 2.) DRie-verwige *Violette*, of *Viola Tricolor*, is matig vocht van aart; ook verzachtende, afvagende, scharp van smaak, en fijn van deelen.

(*Lobel. l.* 1. *fol.* 727. *Lonic. l.* 2. *c.* 226. *Matth. l.* 4. *c.* 117. *Camerar. l.* 4. *c.* 112.) In Wijn gezoden, en daar van gedronken, of het *Poeder* der gedroogde *Bladeren* met Wijn ingenomen, is goed teegens de *Kramp*, en *trekking der Leeden*; voor de *krimping der Darmen*, en de *vallende ziekte* der *jonge Kinderen*. Neemt wech de *verstopping* van de *Borst* en *Longe*; allerley *slijmerige vochtigheeden*, en de *inwendige verhitting*. Geneest daarenboven de *Schurftheyd*, *Wonden*, *Gescheurdheyd*, *jeukerigheyd der Huyd*, *zeeren*, *zweeren*; en ook de *Spaansche Pokken*, als men'er 's avonds en 's morgens, tien dagen achter een, t'elkens drie oncen van inneemt, en daar op zweet.

CCCCLXIV HOOFDSTUK.

MAERTSCHE VIOLE.

(Verscheyde namen.) ANders ook in 't *Nederlandsch* MAERTSCHE VIOLETTE genoemd, ieder genoeg bekend. Word in het *Latijn* geheeten VIOLA MARTIA, VIOLA NIGRA, VIOLA PURPUREA, en VIOLARIA: in het *Hoogduytsch* MERTZVIOLEN, of BLAW-VIOLEN: in het *Fransch* VIOLETTES DE MARS: in 't *Italiaansch* VIOLA DI MARZE, VIOLA PAVONAZZA, VIOLA MAMMOLA, en VIOLA PORPOREA.

(Vijf onderscheydene soorten.) Hier van zijn mij in haren aart bekend *vijf* onderscheydene soorten; namentlijk:

I. VIOLA MARTIA FLORE SIMPLICI CŒRULEO, of *blauwe enkele Maertsche Viole*. II. FLORE CŒRULEO PLENO, of *met een dubbele blauwe Bloem*. III. FLORE SIMPLICI ALBO, of *met een enkele witte Bloem*. IV. FLORE PLENO CINERO, of *met een dubbele grauwe Bloem*. V. VIOLA INODORA SYLVESTRIS, of *wilde Maertsche Viole zonder reuk*. Al te zamen zijn ze van eeven de zelve *Bouwing* en *Waarneeming*.

(Grond.) Zij beminnen een gemeene zandige, liever gemestte als ongemestte aarde: immers zoo zeer een vrije wel ter Zon geleegene, als een schaduwachtige plaats; en veel Water. Blijven eenige jaren lang in 't leeven. *Bloeyen* niet alleenlijk, maar geeven ook ieder jaar volkomen

Zaad.

komen rijp *Zaad*; 't welk niet t'effens, maar met'er tijd, 't een vroeger 't ander later, zijne rijpheyd bekomt; beginnende ten halven van de Maand *Junius*, en ontrent den aanvang van *October* eyndigende. Men vind het niet alleen onder zijne *Bladeren*, maar ook half, ja zelfs zommige *Knoppen* bijna geheel onder de aarde en ſteelen verborgen leggen.

Hoe te winnen,

Niet voor dat het tot zijne volkomene rijpheyd is geraakt, mag men 't afplukken; te weeten, als de *Knoppen*, waar in het beſloten is, zich blauw-verwig, en 't daar binnen zijnde *Zaad* zelfs, 't welk te vooren wit word gezien, zich na 't geel trekkende vertoond. Zoo men dan langer wagt, barſt de *Knop* ſchielijk van malkander, en 't *Zaad* valt ter aarden neer. Indien men 't kan afplukken met een volle Maan, zoo blijft het langer goed als anders; en heeft dan zijne hoogſte volmaaktheyd. Echter blijft het, om gebruykt te konnen worden, niet langer als een jaar of anderhalf bequaam.

en te bewaren.

Het zelve nieuwelijks gewonnen zijnde, moet men 't drie of vier weeken lang binnens huys leggen op een houte Bord, of Tafel, luchtig en hol, om te drogen. Daar na zuyverd men het van de *Huysjens*, en bewaard het op een drooge plaats, op dat het geen ſchimmelige reuk mogt krijgen.

Aanwinning.

Zij verdragen ſterke *Vorſt*, en alle andere ongeleegentheeden des tijds, buyten ſtaande. Blijven gedurig groen; en worden *aangewonnen*, niet alleen door 't gedachte haar *Zaad*; 't welk met een waſſende Maan van *Maert*, niet diep gelegt, de aarde word aanbevolen; maar ook overvloedig door 't neergevallene, 't welk van zelfs opſlaat, zonder dat men de moeyte van *zaying* behoefd te doen: en dan noch door de aangewaſſene *jonge Looten*; welke men, van zelfs *Wortelen* gekreegen hebbende; op de gemelde tijd van de *oude* afneemt en verplant.

Dubbele blauwe en grauwe Maertſche Violen.

De VIOLA MARTIA FLORE PLENO CŒRULEO, ET CINEREO PLENO, of *dubbele blauwe*, en *grauwe Maertſche Viole*, krijgen noyt eenig *Zaad*. Worden echter genoegzaam *aangequeekt* en *vermeenigvuldigd* door hare jonge aangegroeyde *Scheutjens*; welke van zelfs *Wortelen* ſchieten; en die men met een waſſende Maan van *Maert*, of ook van *Auguſtus*, of *September*, om 't tweede jaar opneemt, en verplant. Anders zoudenze *enkel van Bloem* worden, of geheel *vergaan*.

KRACHTEN.

Aart.

DE *Bladeren* en *Bloemen* deezer *Maertſche Viole*, in het Latijn *Viola Martia*, zijn verkoelende in den eerſten, en vochtmakende van aart in den tweeden graad.

Dioſc. l. 4. c. 122.

De *Bladeren* alleen gekookt, en van dit Nat gedronken; of de zelve bij andere Moeskruyden gedaan, en gegeeten, verzacht en *verkoeld* beyde de *Maag* en 't *Ligchaam*: maakt ook een *lichte Stoelgang*.

Trag. l. 1. c. 190. Fernel. l. 5. Meth. Med.

Eeven 't zelve vermogen ook de *Violen* of *varſche Bloemen* zelfs. Neemen daarenboven wech de *brand der Koortzen*: de onnatuurlijke *hitte der Leever*, *Longe*, *Nieren*, *Blaas*, en anderer *inwendige deelen*. Verzachten de *rauwigheyd van de Borſt* en *Keel*. Zijn goed gebruykt in 't *Pleuris*, of *Zijdewee*. Bedwingen de bijtende ſcharpheyd der *Galachtige vochten*, en verſlaan de *Dorſt*.

Reneal. hiſt. Plant. Spec. fol. 144. Matth. l. 4. c. 117.

Een of twee *Drachmen* van 't *Poeder* der gedroogde *Bloemen* met Wijn ingenomen, opend de *verſtoptheyd van de Leever*: is goed teegens de *Geelzucht*: doed de hitte der *inwendige Gezwellen* ſcheyden: geneeſt de *Squinantie* of 't *Keel-gezwel*, en andere gebreeken der *Keel*. Purgeert ook zachtelijk het Ligchaam.

Ruell. l. 3. c. 127.

De purpure *Bladeren* der *Bloemen* voor haar zelven alleen gedroogd, gepulveriſeert, en met het gediſtilleerde Water van Pœonie *Bloemen* ingenomen, is zeer goed teegens de *vallende Ziekte der kinderen*.

Meſues l. 1. Solv. c. 11.

De *Syroop*, gemaakt van *Violen*, verkoeld de *brand der Koortzen*; verquikt het *Hert*; verzacht de *pijn der Zijden*: ſcheyd de *inwendige zweeringen*, en maakt een *week Ligchaam*, als men drie of vier oncen daar van inneemt.

Een *Conſerve* van deeze *Bloemen* gemaakt, en daar van gebruykt, heeft een diergelijke uytwerking.

Durantes hiſt. Plant. fol. 475.

De *Oly van Violen* verzacht en verkoeld ook zeer. In de ſlapen des Hoofds geſtreeken, verwekt *ſlaap*. De zelve vermengt met de Dooyer van een Ey, en geſtreeken op den *Aarsdarm*, of de *Speenen* aan 't Fondament, verzacht de ſmerten der zelve.

Plin. l. 21. c. 19.

Het *Zaad* van *Violen* met een houte Stamper in een ſteene Mortier geſtoten; met het Water, daar Peterzelie in gekookt is geweeſt, in of door een Zeef uytgedrukt, en zoo gedronken, is een zeer goed hulpmiddel voor het *Graveel*; ook teegens de *Steen* der *Nieren* en der *Blaas*: desgelijks teegens de *ſteeken der Scorpioenen*. Verwekt *Stoelgang*, en doed wel *Water loſſen*.

Dod. l. 6. c. 2.

Gedroogde *Violetten* zijn zeer dienſtig, om gemengt te worden bij de Dranken en andere middelen, welke men gebruykt om 't *Hert* te verſterken, en 't zelve verquikking toe te brengen.

Idem ibid.

De *Bladeren* worden ook met goed nut gelegt op een *verhitte Maag*, en quade ontſtookene *Oogen*; desgelijks op een uytgezonkene *Aarsdarm*; doch in het eerſt; niet om weer in te drijven, of te doen optrekken, maar om te verzachten, en te verkoelen, indien ze zeer verhit is: 't welk dikmaal voor al noodwendig moet geſchieden, eer men ze weer kan doen inkeeren.

Bij gebrek van de *Bloemen*, mag men zeer wel 't *Kruyd* van *Violen* gebruyken; bijzonderlijk in *heete Koortzen*, en *verhitting van de zelve*.

CCCCLXV HOOFDSTUK.

GULDENROEDE.

Namen.

DUs in het *Neederlandſch* genoemd, weegens de zeer ſchoone couleur der *Bloemen*, en, mijns weetens, in deeze Taal met geenen anderen naam bekend: word in 't *Latijn* geheeten VIRGA AUREA: in het *Hoogduytſch* WUND- of ook FEDDERKRAUT: in het *Franſch* VERGE D'OR: in 't *Italiaanſch* als in 't *Latijn*.

Vier bijzondere ſoorten.

Hier van zijn mij in haren aart *vier* bijzondere ſoorten bekend geworden; namentlijk:

I. VIRGA AUREA OFFICINARUM LATIFOLIA MAJOR, of *groote breed-bladerige Guldenroede, in de winkelen der Apotheekeren gebruykelijk*. II. OFFICINARUM LATIFOLIA MINOR, of *kleyne breed-bladerige Guldenroede, ook gebruykelijk in der Apotheekeren winkels*. III. LATIFOLIA PEREGRINA, of *vreemde breed-bladerige Guldenroede*. IV. VIRGA AUREA ANGUSTIFOLIA PEREGRINA, of *vreemde Guldenroede met ſmalle Bladeren*. Alle zijn ze van eeven de zelve *Bouwing* en *Waarneeming*.

Grond.

Zij beminnen een gemeene, zandige, welgemeſtte grond; een vrije, warme, luchtige, bequaam ter Zon geleegene plaats; en veel Water. Blijven lange jaren in 't leeven. *Bloeyen* ieder *Zomer* zeer ſchoon; en geeven dikmaal bij goede jaren volkomen rijp *Zaad*.

Zaad.

Verdragen felle *koude*, en alle andere ongeleegentheeden der *Winter*, zonder ſchade.

Aanwinning.

Worden *aangewonnen* en *vermeenigvuldigd*, niet alleen door 't gedachte haar *Zaad*, 't welk met een waſſende Maan van *April*, immers zoo geerne in een Pot, als op een andere plaats, wil in de aarde zijn gelegt, niet boven een ſtroobreedte diep; als door hare aangegroeyde *jonge Wortelen*, welke men op de zelve tijd van de *oude* afneemt en verplant.

KRACHTEN.

Dod. l. 5. c. 26. GUldenroede, in 't Latijn *Virga aurea*, is verwarmende en verdrogende in den tweeden graad; ook zuyverende, en een weynig te zamentrekkende van aart.

Camerar. l. 4. c. 34. Durant. hist. Plant. fol. 226. In Wijn gezoden, of gedistilleert, en daar van een Roemer gedronken, geneest alle *uyt-* en *inwendige Wonden*, *Verzeeringen*, *Fistelen*, of *lopende Gaten*, *heete Zweeringen*, *Gescheurdheyd*; de *Buykloop*, en de *zwelling van het Tandvleesch*, daar meê gewasschen zijnde. Opend daarenboven de *verstoptheyd van de Nieren*; breekt de *Nieren-steen*; drijft uyt het *Graveel*, het *water van de Blaas*; en de *slijmerige vochtigheyd der zelve*.

Een *Drachma* of twee van het *Poeder* der gedroogde *Bladeren* met roode Wijn ingenomen, doed ophouden allerley *Zinkingen*, en de *Bloedgang*, of *Roodeloop*.

Lonic. l. 2. c. 405. Het uytgeparstte *Zap* der *Bladeren* geneest de *hitzige gezwellen* van de *Mond*, daar op gestreeken; of anders met Wijn gemengt, en daar meê gewasschen, of gegorgeld.

Dod. loc. c. 11. *Guldenroede* word gereekend onder de Kruyden, welke men pleeg te doen onder de *Wond-dranken*, en word zoo krachtig gehouden om allerley slag van *Wonden* te geneezen, als het *Heydensch Wondkruyd* zelfs. Mag derhalven gebruykt worden tot alle dingen, waar toe 't gedachte *Wondkruyd* goed is.

CCCCLXVI HOOFDSTUK.

VLIEGENET.

Namen. OP het *Neederlandsch* dus van veele genoemd, word in het *Latijn* geheeten VISCARIA, of LYCHNIS SYLVESTRIS VISCOSA.

Tweederley soorten. Hier van zijn mij in haren aart bekend geworden *twee* veranderlijke soorten; als:

I. VISCARIA FLORE RUBRO, of *Vliegenet met roode Bloemen.* II. VISCARIA FLORE CARNEO, of *Vliegenet met een lijfverwige Bloem.* Beyde zijnze van de zelve *Bouwing* en *Waarneeming.*

Grond. Zij beminnen een goede, gemeene, zandige, zoo wel ongemestte als gemestte grond: een vrije, genoegzaam ter Zon geleegene plaats: veel Water, en ook *Zaad.* matige vochtigheyd. Blijven niet langer dan eene *Zomer* in 't leeven. Geeven in den *Herfst* volkomen rijp *Zaad*; en versterven dan van zelfs, of door een kleyne *Rijp.*

Aanwinning. Worden derhalven ieder *Voorjaar*, met een wassende Maan van *Maert*, op nieuws, niet diep gelegt, weer gezayd: of komen ook, daar ze eens geplant zijn, door 't uytgevallene *Zaad* van zelfs genoeg te voorschijn. Hier door konnen ze overvloedig *vermeerderd*, en als *eeuwigdurend* gemaakt worden.

KRACHTEN.

Deugden VLiegenet, of *Viscaria*, met *Wortelen* en *Bloemen* in Wijn gekookt, en daar van een goede Roemer vol gedronken, is goed teegens allerley *besmettelijke ziekten*; doed genoegzaam *wateren*: drijft uyt de *Nierensteen*: en neemd wech de *pijn des Hoofds*, daar meê gewasschen zijnde.

deezer Plant, Een *Drachma* van het *Poeder* der gedroogde *Bladeren* en *Wortelen* met Wijn ingenomen, strijd teegens de *Pest*, en allerley *Vergif*: ook teegens de *beeten* der *dolle Honden*, de steeken der *Scorpioenen*, en anderer schadelijke Dieren.

De *Bladeren* gestoten, en op *wonden* gelegt, geneezen de zelve. Trekken ook te gelijk uyt de Doornen, schilfferen van Beenderen, en andere daar in zijnde dingen. *tot geneesmiddelen.*

Twee *Drachmen* van het *Zaad* gestoten, en met Wijn ingenomen, ontlast het Ligchaam van alle *heete galachtige onreynigheyd.*

CCCCLXVII HOOFDSTUK.

GEYTENBAARD.

EEn welbekend en bezienswaardig *Gewas*, word in het *Neederlandsch* niet alleen dus, maar ook van veele REYNETTE genoemd: in het *Latijn* geheeten ULMARIA, om dat hare *Bladeren* die van den *Olm* of *Ipenboom* een weynig gelijk schijnen; dan ook noch REGINA PRATI, en BARBI CAPRA: in het *Hoogduytsch* WALD-GEISZBART: in 't *Fransch* BARBE DE CHEVRE: in 't *Italiaansch* BARBA DI CAPRA. Word ook wel in 't *Latijn* gezegt ARUNCUS. *Verscheyde namen.*

Hier van zijn mij in haren aart bekend *twee* bijzondere soorten; te weeten: *Twee bijzondere soorten.*

I. ULMARIA, *sive* REGINA PRATI FLORE COLLECTO, of *Geytenbaard met een digte te zaam-geslotene Bloem.* II. ULMARIA PEREGRINA FLORE SPARSO, of *vreemde Geytenbaard*, *met een holle*, of *van malkander gescheydene Bloem*; die ook van de geleerde Heer JACOBUS THEODORUS TABERNÆMONTANUS word geheeten DRYMOPOGON. Alle zijnze van de zelve *Bouwing* en *Waarneeming.*

Zij beminnen van naturen een goede gemeene, vochtige, zandige, welgemestte, of ook een vette, kleyige grond. Hebben immers zoo geerne een luchtige, wel ter Zon geleegene, als een schaduwachtige plaats; en willen veel Water. Blijven lange jaren in 't leeven. Konnen sterke *Vorst*, en allerley andere ongeleegentheeden der *Winter* uytstaan zonder schade. Geeven ook bij goede *Zomers* volkomen rijp *Zaad*. *Grond.* *Zaad.*

Doch het ULMARIA PEREGRINA FLORE SPARSO, of *vreemde Geytenbaard met een holle Bloem*, geeft in deeze koude Gewesten zeer zelden eenig goed *Zaad*. Het zelve word met een wassende Maan van *September* in een Pot (om dat het lang in de aarde blijft, eer het opkomt), of in de Maand van *Maert* in de aarde, een halve vingerbreedte diep, op een schaduwachtige plaats gezayd. Hier door konnen deeze soorten bequamelijk *vermeenigvuldigd*, en dan ook noch *aangewonnen* worden door hare aangegroeyde jonge *Wortelen*; welke men met de genoemde Maan in *April* van de *oude* afsteekt, en verplant. *Vreemde Geytenbaard met een holle Bloem.* *Aanwinning.*

KRACHTEN.

GEytenbaard, of *Ulmaria*, is droog en koud in den eersten graad; ook een weynig te zamentrekkende van aart. *Bauhau. l. 30. P. 2. T. 3.*

De *Wortelen*, of *Bladeren* en *Bloemen*, in roode Wijn gezoden, en daar van gedronken; of het *Poeder* der gedroogde *Bladeren* en *Wortelen* met de zelve Wijn ingenomen, stopt de *Buyk-* en allerley *Roodeloop*. Geneest ook de *Fistelen*, en *loopende Gaten*. *Dod. l. 3. c. 2. Trag. l. 1. c. 95. Lonic. l. 2. c. 77.*

De *Bladeren* en *Wortelen* in Water gekookt, en het zelve de Paerden te drinken gegeeven, is goed teegens der zelver *Wormen*, en *Buykpijn.*

CCCCLXVIII HOOFDSTUK.

DUYZENDBLAD
met Bladeren van
DUYZENDBLAD.

Namen.

OP het *Neederlandsch* dus, en, mijns weetens, met geenen anderen naam genoemd, word in het *Latijn* geheeten ACHILLEA STRATIOTES, of MILLEFOLIUM NOBILE FOLIIS MILLEFOLII, vermits men van deeze *Plant* niet anders kan oordeelen, dan datze is een regte meede-soort van *Duyzendblad*, *Gerwe* of *Millefolium*, weegens de groote gelijk-vormigheyd.

Grond.

Zij bemind een goede, gemeene, zandige, liever gemestte als ongemestte grond: een opene, vrije, luchtige, wel ter Zon geleegene plaats, voor alle koude *Ooste-* en *Noordewinden* beschut. Verdraagd veel, en ook weynig vochtigheyd: groote, en ook matige hitte in de *Zomertijd*. *Bloeyd* gemeenelijk in deeze onze Gewesten ieder jaar, maar geeft zelden eenig volkomen rijp *Zaad*. Is tamelijk hard van Natuur; zoo datze, buyten staande, al vrij wel de *koude* deezer Landen, als ze niet te sterk is, kan uytstaan. Doch als de zelve te fel en te langdurig valt, gaat ze dikmaal daar door verlooren. Is derhalven niet ongeraadzaam, dat men t'elkens, teegens de *Winter*, een weynig van deeze soort in een Pot, bij de een of de andere *Plant*, welke ruymte genoeg heeft, insteeke, en alzoo met de zelve, gedurende de koude, binnens huys beware, om'er altijd iets van in voorraad te hebben, indien de buyten blijvende onverwacht eenig verderf mogt bejeegenen.

Zaad, doch zeer zelden.

Aanwining.

Ik heb alreeds gezegt, datze geen volkomen rijp *Zaad* geeft, ten zij met zeer goede jaren. Echter kan ze bequamelijk *aangewonnen* en *vermeenigvuldigd* worden door hare de aarde doorlopende *jonge Scheutjens*: welke, van zelfs genoegzaam *Wortelen* gekreegen hebbende, zoo wel in *Augustus*, als in *Maert* of *April*, met een wassende Maan van de *oude* worden afgenomen, en verplant.

KRACHTEN.

Aart

DUyzendblad met Bladeren van Duyzendblad, of *Achillea Stratiotes*, is verdrogende, verwarmende, heelende, versterkende, en te zamentrekkende van aart.

Prosp. Alpin. de Plant. Exot. c. 38.

Een *Drachma* van het *Poeder* der gedroogde *Bladeren* met roode Wijn ingenomen, of het uyt de *Bladeren* geparste *Zap* met de zelve Wijn gebruykt, stopt de *Bloedgang*, de *onnatuurlijke Vloeden der Vrouwen*; en doed het *Bloedspouwen* ophouden.

Het zelve *Poeder*, of ook 't zelve *Zap*, op *varssche Wonden*, *oude Gezwellen*, en *loopende Gaten* gelegt, geneest de zelve.

Eynde deezes geheelen Werks.

BLAD-

BLAD-WYZER
Van de
NAMEN
DER
BOOMEN, PLANTEN, KRUYDEN, BLOEMEN,
In de Neederlandſche, Latijnſche, Hoogduytſche, Franſche en Italiaanſche Spraaken.

AAN DEN LEEZER.

DEeze Blad-wijzer *ſteld op de Orde van 't* A. B. C. *voor oogen de Namen der Gewaſſen in de gedachte vijfderley Talen. Vermits nu veele* Boomen, Planten, Kruyden *en* Bloemen *meer dan eenerley naam in elke Taal voeren; zommige menſchen met deezen, andere met dien naam, of alleen of meeſt, bekend zijn, zoo hebben wy al de benoemingen op deeze* Lijſt *gebragt, op dat ieder gereedelijk mogt komen vinden 't geen waar van hij in 't Werk verder berigt wil halen. De* Namen, *zoo als ze in de* Hoofd-titelen *deezes Boeks worden voorgeſteld, ſtaan hier (in de* Neederlandſche *ſpraak) met* Capitale Letteren. *Daar neevens dan wat voor* andere Namen *zij in de zelve* Taal *hebben: daar achter, hoe ze in 't* Latijn, Hoogduytſch, Franſch *en* Italiaanſch *worden geheeten; welke verſcheydene Namen, zoo veel 't* Neederduytſch *en* Latijn *betreft met* gemeene Letteren *in de zelve orde van 't* A. B. C. *zijn uytgedrukt. De* Hoogduytſche, Franſche *en* Italiaanſche *(buyten de geene die achter de* Neederlandſche *met* Capitale letteren *geſtelde volgen), hebben wij op de* Lijſt *voorbij gegaan, om 't* Regiſter *niet te groot te doen vallen. Ook niet aangeweezen (als alleenlijk zelden) de benoeming der veelerley ſoorten van elke* Boom, Plant, &c., *welke meenigvuldig zijn, en in 't Werk zelfs, onder ieder* Hoofdſtuk, *te vinden.*

B L A D - W Y Z E R

APPEL-

B L A D - W Y Z E R

Cunila.

B L A D - W Y Z E R

OSSE-

Quen-

B L A D - W Y Z E R

S. Jans-

STOK-

VAARN.

Eynd des eersten Blad-wijzers.

BLAD-WYZER
VAN 'T
GEBRUYK
Aller Boomen, Planten, Bloemen en Kruyden, in dit Werk voorgesteld;
TOT
GENEEZING
Van allerley *Ziekten*, Qualen, en Ongeleegentheeden.

Adem

BLAD-WYZER.

zie

Majo-

Beeren

jaren

Oranje-

Cocci-

Malrove.

Vlier-

Keel-

Die-

B L A D - W Y Z E R

Zie

Vlier-

Ribben;

Cha-

B L A D - W Y Z E R

Cico-

Paſti-

Won-

Colo-

Ochrys

Eynde des tweeden Blad-wijzers.

BLAD-

BLAD-WYZER

Van eenige der voornaamste Zeldzaamheeden en Zonderlinge Zaken, in dit Werk te vinden.

Ecclips

B L A D - W Y Z E R

Peeren.

E Y N D E.

D R U K - F E Y L E N.

De *Leezer* zal gelieven de volgende *Misslagen*, in 't maken der *Blad-wijzers* gevonden, te verbeeteren.

Pag. 42. De Hoofd-titel PENNEBOOM, *moet zijn* DENNEBOOM. pag. 353. lin. 24. *verstopping*, lees *opstijging*. pag 357. lin. 20. *Kalfskruyd*, lees *Kalfsvoet*. pag. 429. lin. 6. en 5. van onder, CHAMAIRIS *lees* CHAMÆIRIS. pag. 437. lin. 15. CANPANULA, *lees* CAMPANULA. pag. 463. lin. 30. CERFOGLIO, *lees* CERFFOGLIO. pag. 489. l. 39 INTYRUM, *lees* INTYBUM. pag. 504. lin. 40. PENTAPHYLLUS, *lees* PENTAPHYLLEUS. pag. 545. lin. 27. *Oogen*, lees *Ooren*. pag. 561. lin. 16. *Zaad*, lees *Zand*. pag. 616. lin. 7. van onder CENTAURUS, *lees* CENTAURIS. pag. 772. lin. 9. van onder, *Aalbezien*, lees *Aardbezien*. pag. 811. l. 3. achter *zwelling*, doe bij, *van de Navel*. pag. 831. l 10. SEAN, *lees* SEAU. pag. 839. lin. 15. MACUCOSUM, *lees* MACULOSUM. pag. 841. De Hoofdtitel, voor PYRETHRUM (*zijnde de Latijnsche*) *lees* BERTRAM.

Zomtijds zal men ook in de *Hoogduytsche Namen* der Kruyden vinden KRUYD voor KRAUT. Indien'er noch meer andere *Feylen* worden gevonden, de zelve zullen de goedwillige *Leezers* lichtelijk konnen verbeeteren.

